

DE OPKOMST

VAN HET

NEDERLANDSCH GEZAG

IN

OOST-INDIË.

VERZAMELING VAN
ONUITGEGEVEN STUKKEN UIT HET OUD-KOLONIAAL ARCHIEF.

TWEEDE REEKS.
(Buitenbezittingen.)

UITGEGEVEN EN BEWERKT

DOOR

Dr. P. A. TIELE.

Tweede Deel,

BEWERKT DOOR MR. J. E. HEERES,
Adjunct-commies bij het Rijksarchief.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
MDCCLXXX.

i. a.
53.

BOUWSTOFFEN

VOOR DE

GESCHIEDENIS DER NEDERLANDERS

IN DEN

MALEISCHEN ARCHIPEL.

UITGEGEVEN EN TOEGELICHT

DOOR

Dr. P. A. TIELE.

Tweede Deel,

BEWERKT DOOR MR. J. E. HEERES,

Adjunct-*commis* bij het Rijksarchief.

MARTINUS NIJHOFF, M

1890.

VOORBERICHT.

Het zij mij vergund, mijn zandje te spreken, en te zeggen dat dit boekwerk met een enkel woord, en met een enkel woord, mij heeft voorgesteld, de aaneenschakeling van de verschillende deelen der „Bouwstoffen“, door de „Leiding“, te verwerken en te leveren en te leveren en te leveren menten, op mij te nemen en bij mij te nemen en bij mij te nemen, geleerd daartoe had bestemd, ter ziele gesteld had, bleek mij, dat de „Documenten“, geheel voor de pers geschikt waren, dat een klein gedeelte daarvan reeds was gecorrigeerd en gereviseerd. Mijn verbeteringswerk begon dan ook pas bij het eerste vel. De kopij, zooals die voor de pers was gereed gemaakt, had Dr. Tiele blijkbaar zelf geheel met de hand afgelezen, zodat ik mij dan ook geheel onthouden heb van het aandringen van wijzigingen in de spelling der woorden. Slechts in die gevallen, waarin ik de spelling der woorden of waarin ik een wijziging in de spelling der woorden bespeuren, nam ik mijn toevlucht tot de aaneenschakeling van de verschillende deelen der „Bouwstoffen“, om te zien of het niet mogelijk was, een voor verbetering aan te brengen. Dat de „Documenten“, zijn oorspronkelijk, woordeboek, niet beter dan ik zelf, daar ik ze en bij het samenstellen der „Leiding“, en bij het verzamelen van het „Register“, heb moeten doorwerken en doorlozen. Niemand, die van tijd bij tijd bekend is met het laatste van het verbeteren van de verschillende, in onderwezen vorm gegoten stakken, zal mij daarvan, hoop ik, wettigen maken. Een enkele zinnende of grove fout vindt men echter het „Register“, vermeld. Voor de aantekeningen

VOORBERICHT.

Het zij mij vergund, mijn aandeel in het totstandkomen van dit boekwerk met een enkel woord aan te geven. Toen de heer Nijhoff mij voorstelde, de aantekeningen betreffende het tweede deel der „Bouwstoffen”, door Dr. Tiele nagelaten, tot een „Inleiding” te verwerken en tevens de correctie der „Documenten” op mij te nemen en hij mij alles, wat de gestorven geleerde daartoe had bestemd, ter hand gesteld had, bleek mij, dat de „Documenten” geheel voor de pers gereed waren, dat zelfs een klein gedeelte daarvan reeds was gecorrigeerd en gerevideerd. Mijn verbeteringstaak begon dan ook pas bij het zesde vel. De kopij, zooals die voor de pers was gereed gemaakt, had Dr. Tiele blijkbaar zelf geheel met de archiefstukken vergeleken, zoodat ik mij dan ook geheel onthouden heb van het aanbrengen van wijzigingen b. v. in de spelling der woorden. Slechts in die gevallen, waarin mij de zin onduidelijk was of waarin ik een weglating of vergissing meende te bespeuren, nam ik mijn toevlucht tot de genoemde stukken zelf. Een zeer enkele maal mocht het mij gelukken, een kleine verbetering aan te brengen. Dat er schrijf- en drukfouten in de nu afgedrukte „Documenten” zijn overgebleven, weet niemand beter dan ik zelf, daar ik ze èn bij het samenstellen der „Inleiding” èn bij het vervaardigen van het „Register” heb moeten doorwerken en doorlezen. Niemand, die van nabij bekend is met het lastige van het verbeteren van dergelijke, in onderwetschen vorm gegoten stukken, zal mij daarvan, hoop ik, een verwijt maken. Een enkele zinstorende of grove fout vindt men achter het „Register” vermeld. Voor de aantekeningen

aan den voet der „Documenten” is Dr. Tiele geheel aansprakelijk.

Wat de „Inleiding” betreft, wezen de mij ter hand gestelde aantekeningen mij voldoende den weg. Met verbazingwekkende nauwkeurigheid en juiste beknoptheid zijn alle stukken, voor zijn doel van belang, door Dr. Tiele geëxcerpeerd, voor zoover zij niet gedrukt in dit boekdeel worden aangetroffen. Mijn taak was dus, wat dat betreft, zeer gemakkelijk. Toch deed zich een niet geringe moeilijkheid voor mij op. De Utrechtsche bibliothecaris had sinds eenige jaren zijn vrijen tijd besteed aan de studie van de geschiedenis der Europeeërs in den Maleischen Archipel en kon dus soms in zijne aantekeningen zeer kort zijn over personen en zaken, aangaande welke ik, wien die voorstudie ontbrak, meer licht noodig had. Ook in die gevallen moest ik mijn toevlucht nemen tot het Rijksarchief, tot de papieren van Gijssels, die de directie der *Hofbibliothek* te Karlsruhe zoo welwillend was, ook mij ten gebruike toe te vertrouwen en tot de verdere mij ten dienste staande bronnen of reeds vroeger gepubliceerde werken. Er is meer. Dr. Tiele kon in het „Voorbericht” vóór zijn eerste deel verwijzen naar zijn corresponderende artikelen in de „Bijdragen” van het Indisch Instituut, en kon dus in vele gevallen kort zijn, waarin ik aan mijn geschiedverhaal een grootere uitgebreidheid moest geven. Buitendien kon hij, meer dan het mij vergund was, een beschrijving leveren van de *algemeene* politiek der Compagnie, en behoefde niet, zooals ik geloof, dat op mijn weg lag, af te dalen tot de zich telkens herhalende kleine nuanceeringen in de verhouding, waarin het Nederlandsch bestuur tot de inlandsche hoofden en hunne onderdanen stond.

Ik heb mij verder bij het vervaardigen der „Inleiding” natuurlijk niet alleen laten leiden door de nu gepubliceerde „Documenten”, maar ook door de reeds meer genoemde aantekeningen, waaronder er waren, waarop ik soms den nadruk heb meenen te moeten leggen, meer dan op de stukken zelf, die

wel de hoofdzaak vormen, maar toch, zooals zij worden uitgegeven, een onderlingen band, een leiddraad missen. Die band, die leiddraad wordt juist gevormd door de kleine excerpten, door Dr. Tiele met zooveel zorg bijeenverzameld. Een middel tot contrôle vinden mijne lezers in het verwijzen aan den voet der bladzijden naar de desbetreffende pagina's der „Documenten”, waarop hetgeen ik schreef steunde. Een enkele maal echter is een meening, door mij uit die stukken gevormd, eenigermate gewijzigd door het bestudeeren der aantekeningen.

In die gevallen, waarin Valentijn, of waarin auteurs van den nieuweren tijd, zooals de Jonge voor meer algemeene aangelegenheden, van Dijk, Leupe, Bokemeijer — *j'en passe et des meilleurs* — naar het oordeel van Dr. Tiele of van mij zelf betrouwbaar waren, heb ik zeer kort kunnen zijn. Omgekeerd zal het verschil in opinie (b. v. tusschen Dr. Bokemeijer en mij over Ambonsche personen en zaken) den aandachtigen lezer eveneens duidelijk genoeg in 't oog vallen.

Dit deel behandelt de gebeurtenissen van omstreeks 1623—1640. Een heerlijk tafereel ontrolt zich niet voor onze oogen: geen schitterende wapenfeiten, die bloedige lauweren zouden kunnen vlechten om de slapen der Nederlandsche dapperen, geen groote vooruitgang in beschaving, die den Nederlandschen naam met eere zoude kunnen kronen, vallen hier te bewonderen. Wel werd ook nu door onze militaire aanvoerders, door Janmaat en door het veldleger de eer der „Princevlag” opgehouden, wel werden er ook nu daden verricht, die den Nederlander het hart sneller doen kloppen en met bewondering voor de bedrjvers er van vervullen, maar zij stonden op zich zelf. De groote beteekenis van dit tijdsbestek moet gezocht worden in de *Ausdauer*, waarmede de onzen hunne positie behielden en langzaam maar zeker veld wonnen, in hunne taaie volharding tegenover de vele moeilijkheden, die zich voor hen opdeden.

Mocht dus het geschiedverhaal niet steeds een aangename lectuur bieden, men leze het met welwillendheid tegenover den

schrijver der „Inleiding”. Die welwillendheid, die niet behoef te worden ingeroepen voor Dr. Tiele's aandeel in dit werk, zou voor mij een reden te meer zijn, om — *indien omstandigheden buiten mijn wil het mij niet beletten* — op mijn beurt in mijn vrijen tijd mijn beste krachten te wijden aan den arbeid, waarbij mannen als de Jonge, van Deventer en Tiele mij zijn voorgegaan.

DEN HAAG, 19 Dec. 1889.

J. E. HEERES.

schrijven der "Inleiding". De welwillendheid, die niet behoort
 te worden ingetrokken voor Dr. Tiele's aandeel in dit werk, zou
 indien omstandigheden
 voor mij een reden te meer zijn om
 dank te zeggen voor de moeite, die u mij
 op mijn beurt in mijn
 wisten te wijzen op de plaatsen te wijzen aan den arbeid,
 waarbij ik van de hulp van de Heeren van Duijnen en Tiele mij zeer

I N H O U D.

VOORBERICHT.

INLEIDING. Blz. I
 DOCUMENTEN.

I—IV. Brieven van Jacques Lefebvre, Gouverneur der Molukken, (19 Oct. 1623—18 Aug. 1624)	1
V—VI. Brieven van Herman van Speult, Gouverneur van Ambon, (15 Mei 1624 — 16 Sept. 1624)	9
VII. Brief van Gheen Huigen Schapenham, Admiraal van de Nassausche vloot, (April 1625)	34
VIII—X. Brieven van Jacques Lefebvre, Gouverneur der Moluk- ken, (27 Maart 1625 — 15 Aug. 1625)	38
XI. Journaal op een tocht naar Loehoe en Kambelo, (14 Mei 1625—23 Juni 1625).	48
XII—XIII. Brieven van Jan van Gorcum, Gouverneur van Ambon, (15 Juli 1625—8 Sept. 1625).	75
XIV—XV. Memorie van Herman van Speult over Makassar (10 Aug. 1625).	83
XVI. Brief van den Gouverneur-Generaal Pieter de Carpentier en Raden, (27 Oct. 1625)	87
XVII—XVIII. Brieven van Jacques Lefebvre, Gouverneur der Molukken, (29 Jan. 1626—7 Aug. 1626).	89
XIX. Uit de Resolutiën van Gouverneur en Raad der Molukken, (17—20 Dec. 1626)	92
XX. Brief van Jan van Gorcum, Gouverneur van Ambon, (20 April 1626)	95
XXI. Uit het Journaal van Ambon door den Gouverneur Jan van Gorcum, (Mei 1626)	100
XXII—XXIV. Brieven van Jan van Gorcum, Gouverneur van Ambon, (26 Juli 1626—6 Aug. 1627).	106
XXV—XXVI. Brieven van Jacques Lefebvre, Gouverneur der Molukken, (30 Maart 1627—16 Aug. 1627)	115
XXVII. Brief van Hamdja, Sultan van Ternate, (14 Aug. 1627) .	124
XXVIII. Brief van Gouverneur-Generaal en Raden, (9 Nov. 1627). "	127
XXIX. Brief van Pieter van Duijnen, Raad van Indië, (7 Nov. 1627). "	131

XXX. Brief van Philips Lucasz., Gouverneur van Ambon, (10 Sept. 1628)	Blz.	132
XXXI—XXXII. Brieven van Gillis Seys, President in de Molukken, (29 Maart 1628—22 Mei 1628)	"	135
XXXIII. Brief van Pieter Wagenvelt, tijdelijk President in de Molukken, (23 Aug. 1628)	"	140
XXXIV. Brief van den Gouverneur-Generaal J. Pz. Coen en Raden, (3 Nov. 1628)	"	142
XXXV—XXXVI. Brieven van Philips Lucasz., Gouverneur van Ambon, (20 Mei 1629—10 Sept. 1629)	"	146
XXXVII. Brief van Hamdja, Sultan van Ternate, (1629).	"	150
XXXVIII. Brief van Gijsbert van Lodensteyn, Gouverneur der Molukken, (1 Sept. 1629)	"	152
XXXIX. Brief van Adriaen Blocq Martensz. uit Batavia, (8 Febr. 1629)	"	156
XL—XLI. Brieven van Philips Lucasz., Gouverneur van Ambon, (3 Febr. 1630—6 Sept. 1630)	"	159
XLII. Brief van Hamdja, Sultan van Ternate, (24 Aug. 1630)	"	162
XLIII—XLIV. Brieven van Crijn van Raemburch, Gouverneur van Banda, (2 Mei 1630—10 Juni 1630)	"	163
XLV. Brief van Jan Oosterwijck, Opperkoopman te Djambi, (15 Maart 1630).	"	166
XLVI. Brief van den Gouverneur-Generaal J. Speex en Raden, (7 Maart 1630).	"	168
XLVII. Brief van Antonio van Diemen, Directeur-Generaal, (5 Juni 1631)	"	173
XLVIII. Brief van Artus Gijssels, Gouverneur van Ambon, (23 Mei 1631)	"	185
XLIX. Brief van Gijsbert van Lodensteyn, Gouverneur der Molukken, (7 April 1631).	"	189
L. Brief van Hamdja, Sultan van Ternate, (10 Aug. 1631)	"	193
LI—LII. Brieven van Artus Gijssels, Gouverneur van Ambon, (23 Mei 1632—10 Sept. 1632)	"	195
LIII—LIV. Brieven van Gijsbert van Lodensteyn, Gouverneur der Molukken, (13 Maart 1632—9 Aug. 1632)	"	210
LV. Verslag van Antonie Caen van zijn zending naar Patani en Siam, (31 Juli—27 Nov. 1632)	"	214
LVI. Brief van Gijsbert van Lodensteyn, Gouverneur der Molukken, (6 April 1633)	"	231
LVII—LVIII. Brieven van Artus Gijssels, Gouverneur van Ambon, (25 Mei 1633—12 Juni 1633)	"	239
LIX. Brief van Hamdja, Sultan van Ternate, (11 Juli 1634)	"	249

LX—LXI. Brieven van den Gouverneur-Generaal Hendrik Brouwer en Raden, (15 Aug. 1634—8 Jan. 1635).	Blz.	252
LXII. Brief van Artus Gijssels, Visitateur der kantoren van Ambon en Banda, (27 April 1635).	"	269
LXIII. Brief van Antonio van den Heuvel, Gouverneur van Ambon, (27 April 1635)	"	275
LXIV. Brief van Jochem Roeloffsen (van Deutecom), Gouverneur van Ambon, (19 Sept. 1635)	"	276
LXV. Brief van den Gouverneur-Generaal Hendrik Brouwer en Raden, (4 Jan. 1636)	"	280
LXVI. Brief van Artus Gijssels, Raad van Indië, uit Batavia, (1 Jan. 1636)	"	287
LXVII. Brief van Justus Heurnius, Predikant op Ambon, (17 Sept. 1636)	"	289
LXVIII. Brief van Jan van Broeckum, Gouverneur der Molukken, (18 Aug. 1636).	"	291
LXIX. Brief van Cornelio Acoley, Gouverneur van Banda, (12 Sept. 1636)	"	294
LXX. Brief van den Gouverneur-Generaal Antonio van Diemen, (28 Dec. 1636).	"	298
LXXI. Uit het Dagregister gehouden in 't Kasteel Batavia, (over 1636)	"	309
LXXII. Brief van den Kimelaha Leliato, (1636)	"	315
LXXIII. Brief van Cornelio Acoley, Gouverneur van Banda, (24 Aug. 1637)	"	317
✓LXXIV. Brief van den Gouverneur-Generaal Antonio van Diemen en Raden, (9—26 Dec. 1637).	"	320
LXXV. Remonstrantie van den Opperkoopman Hendrik Kerckringh over Makassar, (24 Sept. 1638).	"	335
LXXVI—LXXVII. Brieven van den Gouverneur-Generaal Antonio van Diemen en Raden, (22 Dec. 1638—19 Jan. 1639)	"	337
LXXVIII. Brief van Jan van Broeckum, Gouverneur der Molukken, (28 April 1639)	"	366
LXXIX—LXXX. Brieven van Hamdja, Sultan van Ternate, (30 Maart 1639).	"	369
LXXXI. Brief van Jan van Broeckum, Gouverneur der Molukken, (17 Aug. 1639)	"	372
✓LXXXII. Brief van den Gouverneur-Generaal Antonio van Diemen en Raden, (18 Dec. 1639).	"	383

INLEIDING

In de geschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden heeft de wetgeving een belangrijke rol gespeeld. De wetgever heeft het doel gehad om de burgerlijke rechtsverhoudingen te regelen en de openbare orde te handhaven. De wetten zijn de grondslag van het recht en de maatregel van de overheid. De wetgeving is een voortdurende taak van de Staten-Generaal, die de behoeften van het volk moet voorzien. De wetten worden door de koning bevestigd en door de rechter toegepast. De wetgeving is een van de belangrijkste functies van de staat.

Aan den hoofd stond in de wetten de behoeften van het volk. De wetten moesten de burgerlijke rechtsverhoudingen regelen en de openbare orde handhaven. De wetten waren de maatregel van de overheid en de grondslag van het recht. De wetten werden door de koning bevestigd en door de rechter toegepast. De wetgeving was een van de belangrijkste functies van de staat.

Over de Geschiedenis zie men nog Documenten, p. 131, v.

INLEIDING.

I.

De grondvester van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië had, toen hij in Februari 1623 het Gouverneurschap-Generaal nederlegde, in een Advies ten behoeve van zijn opvolger Pieter de Carpentier ¹ zijn denkbeelden over het regeeringsbeleid in die landen uiteengezet. Onder meer had hij daarin aan zijn wantrouwen lucht gegeven ten opzichte van de goede gezindheid der in de Molukken zoo invloedrijke Ternatanen te onswaart. Hij begreep, dat zij zeer gaarne de vreemdelingen uit hun vaderland en uit de onder hun gezag staande Ambonsche kwartieren verjaagd zouden zien, en tevens, dat men voor hen op zijn hoede moest zijn, ook waar zij vol vriendschapsbetuigingen de onzen naderden.

Aan hun hoofd stond in dezen tijd Sultan Modafar, zwak van karakter en zwak van lichaam, uitgeput als hij was door allerlei *débauches* en uitspattingen. Weinig bekreunden zich om zijn gezag de machtige, tegenover hun Vorst bijna onafhankelijke Grooten, waaronder vooral zijn bloedverwanten, de Djogoegoe of Rijksbestuurder en de Kaïtsjil (Prins) Ali, die onder den titel Kapitein Laout de marineaangelegenheden be-

¹ Over de Carpentier zie men nog Documenten, p. 131, v.

stuurde, op den voorgrond traden. Wel beijverde zich laatstgenoemde ten zeerste, om de onzen te overtuigen van zijn goede gezindheid, maar dit belette niet, dat de Gouverneur, Jacques Lefebvre ¹ (1622—1628) hem met wantrouwen gadesloeg. Deze had geen gemakkelijke taak te vervullen ². De ontevredenheid der Ternatanen over het monopoliestelsel, dat den handel tusschen hen en andere kooplieden dan de onze geheel trachtte tegen te gaan, uit vrees, dat ook anderen dan wij de nagelen kwamen opkopen, hield steeds aan en vermeerderde eerder dan dat zij verminderde. Nog daargelaten de geringe prijs, dien de Compagnie voor dat Moluksche product besteedde, werd hevig misnoegen gewekt, doordat de betaling geschiedde in rijst en kleeden van minder goede qualiteit in plaats van in geld. En werd al eens geld als ruilmiddel gebezigd, dan vonden de Hollandsche zilverstukken geen genade in de oogen der Oosterlingen, daar zij van minder allooï waren dan de bij de contracten bedongene realen van achten. Zagen zij de kans schoon — en bij de betrekkelijk geringe macht ³, welke de Nederlanders ⁴ in de Molukken ontwikkelden, had dit zeer dikwijls plaats — dan handelden zij met de Tidoreezen, die op hunne beurt goede afnemers vonden in de Spanjaarden en Portugeezen en in de kooplieden van Makassar, Malaka en Java. Terwijl wij uit krachte der contracten slechts 50 realen voor de bahar wenschten te besteden, ontvingen de

¹ Zijn naam wordt verschillend geschreven, nl. met *u* en met *v*. 't Is moeilijk uit te maken, hoe hij moet worden uitgesproken. Bij het corrigeeren der drukproeven van de Documenten helde ik over tot de *u*-lezing; later ben ik tot de *v* bekeerd. Ook Dr. Tiele was *in dubio*.

² Behalve zijn moeilijke positie tegenover zijn Ternataansche z. g. vrienden en zijn Spaansche en Tidoreesche vijanden, had hij nog te kampen met minder aangename verhoudingen tot den kerkeraad onder Ds. Candidius en met de ambtenaren, die hij nog al op de vingers schijnt gekeken te hebben.

³ *Betrekkelijk geringe macht*: zij toch was op te veel plaatsen verspreid, om veel kracht te kunnen ontwikkelen. — Zie echter ook: Documenten, p. 8.

⁴ In officiële stukken moest volgens een resolutie de XVII van 1617 de naam „Nederlanders” en niet die van „Hollanders” worden gebruikt.

Ternatanen en de Makianners op deze wijze 100 à 130 realen voor dezelfde hoeveelheid. Dien smokkelhandel voor goed den kop in te drukken, daartoe schoot — het is reeds gezegd — onze macht te kort; wij moesten voor het oogenblik — dit bracht onze politiek mête — veinzen en een goed gelaat toonen bij het slechte spel. In de gegeven omstandigheden begonnen de bewoners dezer nageleilanden er voordeel in te zien, zich op den rijstbouw en andere cultures toe te leggen en verbrandden zij hunne nagelboomen, of weigerden de vruchten te plukken. Daarin zagen Gouverneur-Generaal en Raden echter geen bezwaar ¹. „Sij (de Ternatanen) schijnen — zoo schreven zij den 27 Januari 1625 aan de Heeren XVII — 't nagel plucken heel te willen abandonneeren, daer ons bedunckens weynich aen verloren sal wesen zoo men de Macquianders maer in devotie can behouden.”

Bij deze grieven had zich nog een andere gevoegd. Reeds ten tijde van Coen was besloten, eenige forten, door de onzen bezet, af te breken, althans het garnizoen daaruit te lichten, daar die versterkingen volgens hem den onzen tot geen nut verstrekten en het bezetten daarvan oorzaak was, dat onze macht te veel werd verbrokkeld. Indertijd had men dit plan moeten opgeven om de groote tegenkanting, welke het onderfond van de zijde der Ternatanen, die daardoor zouden worden beroofd van zoovele verdedigingsmiddelen tegen mogelijke aanvallen der Spanjaarden en Tidoreezen en die daarom bedreigd hadden, in dat geval hun eiland te verlaten en zich op Djilolo te vestigen ². In het laatst van 1624 drongen Gouverneur-Generaal en Raden, volgens den wensch der Bewindhebbers, op nieuw bij den Gouverneur der Molukken aan op het siechten van het fort Kalimata op Ternate en van dat op het eiland Motir.

Een verhouding, gegrond op wederzijdsch belang, bestond

¹ Ook de XVII vonden dit nitstekend (blijkens hun missive aan G. G. en Raden van 17 Sept. 1622), omdat de markt in Europa overvoerd was.

² Tiele: Bouwstoffen I, p. LI.

er dus tusschen de Nederlanders en Ternatanen niet. De Carpentier weet het gebrek aan overeenstemming vooral aan het verschil in godsdienst: „Hare Moorsche en onze Christelijke religiën zijn zoo onverzoenlijk en incompatibel, dat oprechte vriendschap niet mogelijk is”. Alsof daarvoor geen andere oorzaken waren aan te wijzen! Hoe het zij, de Ternatanen gevoelden zich tot de onzen evenmin aangetrokken als tot de Spanjaarden, en slechts vrees voor mogelijke versterking uit Batavia deed hen meer de zijde van de Compagnie kiezen. Kwamen er daarentegen tijdingen van hulp, welke de Spanjaarden uit Manila konden verwachten, of kwam zoo'n „secours” zelf, dan dreigde soms de schaal ten voordeele van onzen „erfvijand” over te slaan, was er althans sprake van toenadering tot dezen. In elk geval, de oorlog tegen den Kastiliaan — indien daarvan al sprake kon zijn — werd door de Ternatanen al zeer slap gevoerd ¹ en steeds verbroken door onderhandelingen en wapenstilstanden. De Spanjaarden hadden trouwens een belangrijke troef uit te spelen: nog steeds bevond zich op Manila de krijgsgevangen Sultan Sahid ² en nog steeds werden de Ternatanen, die geen goeden ruil hadden gedaan, toen zij dien Vorst door zijn zoon Modafar zagen opgevolgd, gepaaid met beloften van zijn terugkeer.

Van oorlog met de Tidoreezen was in 't geheel geen sprake; integendeel, er werden onderhandelingen gevoerd over een huwelijk tusschen Ternate's Sultan en een Tidoreesche Prinses. Buitendien noopte het handelsbelang beide partijen, te trachten den vrede te onderhouden. Eindelijk zagen zij niets liever, dan dat de gehate vreemdelingen elkander bestreden en elkaars krachten uitputt'en, zonder dat zij de hunne behoeften in 't

¹ Zie over den aanslag der Spanjaarden op de Sangireilanden, welke gedeeltelijk onder Ternataansch gezag stonden, Documenten, p. 40, v., enz.

Over onze betrekkingen met de Soeloe-eilanden en de Philippijnen zie Mr. L. C. D. van Dijk: „Neerland's vroegste betrekkingen met Borneo, den Solo-Archipel”, enz. (Amst. 1862.)

² Tiele: Bouwstoffen, I, p. v.

strijdperk te wagen. Herhaalde pogingen van Lefebvre, om de Ternatanen tot een openlijken oorlog met hunne bureu te bewegen, leden schipbreuk. Ten overvloede wezen zij op de geringe hulp, die zij van de Compagnie hadden te verwachten.

In 't begin van 1625 echter kreeg onze krijgsmacht een aanzienlijke versterking. In Februari wierp de fluit Edam, door de Hooge Regeering te Batavia naar deze kwartieren gezonden, om eindelijk een weinig krijgsvolk en eindelijk 5000 realen voor den nagelinkoop over te brengen, haar anker voor Malajoe uit. In Maart verscheen een aanzienlijke vloot van 12 zeilen, bemand met ongeveer 1200 koppen, onder bevel van den Admiraal Gheen Huigen Schapenham ¹, in de Moluksche wateren. Onmiddelijk werd door Lefebvre met den Vlootvoogd en zijn Scheepsraad overleg gehouden in zake de slechting der forten. Nog ééns drong men — maar te vergeefs — bij de Ternatanen er op aan, dat zij den oorlog tegen de Tidoreezen zouden beginnen en hen, evenals de Spanjaarden, gezamenlijk met de Nederlanders zouden aanvallen. Daarna werd hun het besluit tot het „lichten” der versterkingen bekend gemaakt, 'twelk „grootte alteratie” veroorzaakte, maar desniettemin ten uitvoer werd gebracht ². Vooral op Makian werden de bewoners hierdoor en door het verschijnen van Schapenham's vloot zoozeer door vrees bevangen, dat zij in 't gebergte vluchtten en met moeite door Lefebvre tot terugkeer werden gebracht. Onder den indruk dezer gebeurtenissen beloofden zij op nieuw, de nagelen slechts aan de Compagnie te verkoopen, terwijl zij de schuld van hun handel met de Tidoreezen wierpen op Ternate's Sultan, tevens hun Heer ³.

¹ De z.g. Nassausche vloot. — Zie Documenten n°. VII, p. 34, v. — Het „Journael van de Nassausche vloot . . . onder 't beleyd van den Admiraal Jaques l'Hermite, ende Vice-Admiraal Geen Huygen Schapenham” werd in 1626 te Amsterdam gedrukt „bij Hessel Gerritsz ende Jacob Pietersz Wachter”. (4°).

² In Januari 1626 werd Kalimata door de Spanjaarden bezet. Over Motir zie Documenten, p. 126.

³ „T is een grootte fout, dat men den Koning van Ternate als heer van Makjan gesteld heeft”. (Lefebvre aan de Carpentier 26 Aug. 1623).

Na het vertrek der vloot naar Ambon geraakte alles weêr in 't oude zog. In Junij 1625 was de verhouding zelfs zóó gespannen, dat de Ternatanen onderhandelingen met de Spanjaarden aanknoopten en weigerden, ons geld als ruilmiddel aan te nemen. Door bemiddeling van Kaïtsjil Ali kwam er echter, uiterlijk althans, verbetering en toen in Juli, na het bekend worden der gebeurtenissen op Klein-Ceram ¹, Ternataansche gezanten naar Batavia vertrokken, om over de Ambonsche aangelegenheden te spreken, liet zich de toestand gedurende hun afwezigheid en na hun terugkeer gunstiger aanzien. Zóó zelfs, dat na verschillende besprekingen, waarbij de Sultan en de Grooten elkander wederkeerig van heulen met Tidore beschuldigden, deze laatsten in December 1626 ² plechtig aan Lefebvre beloofden, dat land den oorlog aan te zullen doen. Met de zaak zelve nam het echter niet zoo'n vaart en de plechtige belofte belette niet, dat de Tidoreezen tegen goeden prijs de nagelen op Ternate bleven opkopen.

Gewichtiger gebeurtenissen bracht het jaar 1627 met zich mede. Een samenzwering onzer onderdanen op Batsjan, de Christen Laboeërs, met de Spanjaarden, om onze vestiging op dat eiland aan laatstgenoemden in handen te spelen, werd bijtijds ontdekt en verijdeld, maar veroorzaakte onaangenaamheden met den Sultan van dat eiland, die zijn autoriteit over de Laboeërs tegenover ons pretendeerde en staande hield ³. Den 7 Februari kwam verder een Spaansch secours uit Manila voor Gamoelamoe ten anker. Aan boord van een der schepen bevond zich Prins Hamdja, broeder van den Djogoegoe en Kaïtsjil Ali, die meer dan 20 jaar in Spaansche gevangenschap had doorgebracht. Met de overbrenging van brieven van Sahid voor Modafar belast, betrad hij weder den vaderlandschen

¹ Zie hierna p. X, v.

² Zie Documenten n°. XIX, p. 92, v.

³ Men zie hierover het „Verhael vande Mollucs Eilanden” door Gillis Seys achter het Journaal van Verhoeff in „Begin en Voortgang” II, p. 162, v.

bodem, waarop hij voortaan een gewichtige rol zou spelen. Spoedig daarop overleed de Vorst van Tidore en werd opgevolgd door zijn zoon, terwijl den 16 Mei de Sultan van Ternate eveneens den tol aan de natuur betaalde. Nadat hij met groote plechtigheid was ter aarde besteld, gingen de Grooten des lands tot de verkiezing van een nieuwen Vorst over. De gewoonte bracht meê, dat een broeder of broeders- of zusterszoon van den overledene diens plaats innam ¹. De Ternatanen vroegen naar de meening van Lefebvre en zijn Raad en deze riedden hen aan, Kaitsjil Ali den troon te doen bestijgen. Zeer tegen den zin van den Gouverneur vestigden zij echter hunne keuze op Hamdja. Lefebvre vreesde, dat deze gedurende zijn verblijf in Manila te zeer op de hand der Spanjaarden zou zijn gebracht, te zeer „gespanjoliseert” zou zijn, maar hij moest zich bij deze regeling der opvolging nederleggen. Onmiddelijk vroeg de nieuwe Sultan hulp van den Gouverneur-Generaal, onder het geven van allerlei schoone beloften, waaronder regeling der Ambonsche geschilpunten, maar hernieuwde — zoo het heette in afwachting van Sahid's terugkomst — den wapenstilstand met de Spanjaarden, die nog bij het leven van Modafar was gesloten. Echter bleef hij de Tidoreezen beoorlogen.

De Compagnie ontmoette de Ternatanen ook op Amboina en de omliggende eilanden. „De schadelijkste peste, die (zij) in (die) kwartieren heeft en de eenige voedster van alle commotiën en onlusten aldaer is de Ternataen, die de volkeren door middel van hare vervloekte secte in forme van religie tot sijne devotie bijeenhoudt” ². Deze uiting van Gouverneur-Generaal en Raden is een duidelijk bewijs, dat zij een groot gevaar voor onze vestigingen aldaar zagen in de nabijheid der onderdanen van Modafar. Diens Stadhouder op Klein-Ceram of Hoamohel was de Kimelaha Leliato, opvolger van Daja ³, die,

¹ Documenten: p. 121, noet 1).

² G. G. en Raden aan den Gouverneur v. Gorcum, 30 Nov. 1625.

³ Tiele; Bouwstoffen I, p. XLVII.

waar het in zijn belang was, zich weinig bekommerde om de betrekking, waarin hij tot zijn Sultan stond, en gewoonlijk geheel zelfstandig ging optreden. Op Amboina was het vooral Kapitein Hitoe ¹, die, onder den schijn van vriendschap, overal waar hij dat kon, ons den voet dwars zette en ging heulen met de Ternatanen en met „alle de Morisma”. Hij beoogde hierbij geheel zijn eigen belang en hoopte op deze wijze de beide machtige vreemdelingen in balans te houden en daarmede zijn voordeel te doen. De Gouverneur Herman van Speult (1618—1625), wien het aan voortvarendheid zeker niet ontbrak en die niets liever zou hebben gedaan, dan den tegenstand, dien het Nederlandsch gezag ondervond, den kop in te drukken, kon niet krachtdadig optreden, waar hij dat zou hebben gewenscht, omdat troepen en schepen hem niet in voldoende mate ter beschikking stonden.

Er lag brandstof genoeg opgestapeld en vóór en na flikkerde de vlam op. Ook hier bestonden naast de dieper liggende oorzaken, als godsdienst- ² en volkerenhaat de meer aan den dag tredende: de slechte betaling der nagelen en het weren der vreemde kooplieden, vooral der Javanen en Makassaren, die met de Engelschen en Portugeezen in handelsbetrekkingen stonden en hogere prijzen of betere ruilmiddelen aanboden. Coen had steeds op dien voor ons uiterlijk zoo voordeeligen handel aangedrongen, zijn streven bleef er steeds op gericht, den nagelhandel geheel in handen te krijgen en op die wijze de markt daarvan te kunnen dwingen. Van Speult trachtte het onmogelijke daarvan aan te toonen, vroeg vóór alles versterking der garnizoenen en verzette zich tegen het slechten van het fort Harderwijk op de zuidkust van Ceram ³, 'twelk de Opperlandvoogd wenschte,

¹ Tiele: t. a. p. I, p. III.

² De tijden waren voorbij, dat de onzen zich aansloten bij de Mohammedaansche Oelilimaas (Tiele, Bouwstoffen: I, p. III). De partijformatie was veranderd en men zou nu eerder de Olisivaas de Nederlandsche partij kunnen noemen. Een scherpe grens is niet te trekken.

³ Tiele, Bouwstoffen: I, p. XLVIII.

om versnippering der strijdkrachten te voorkomen. Het antwoord van de Carpentier op deze en dergelijke aanvragen was de raad of de last, om een goed gelaat te toonen bij het slechte spel, te veinzen en toe te geven, zooveel het mogelijk was, om toch maar den nagelhandel geheel in handen te krijgen.

Onze vijanden lieten het niet bij woorden. In Mei 1624 werd een aanslag op Harderwijk bijtijds verijdeld, dat nu, omdat de omwonende inlanders bij dat verraad de hand in 't spel en dus het recht op onze bescherming verloren hadden, geslecht werd. Op Klein-Ceram werden allerlei vijandelijkheden gepleegd en onze sterkte te Kambelo door de Ternatanen en hun aanhang verontrust. Bij Hatoeaha op Haroekoe, van de oostzijde de sleutel van Ambon, en aan de Pas van Baguala moesten nieuwe versterkingen worden opgericht, de laatste vooral met het oog op de goede haven en de vischrijke zee en uit vrees, dat de Engelschen of andere natiën zouden trachten, daar vasten voet te krijgen. Een andere veiligheidsmaatregel bestond in het vertoonen van onze vlag op verschillende kustplaatsen, een maatregel zóó kostbaar, dat van Speult meende, dat het 's Compagnies middelen op den duur zou uitputten. Wel konden deze kruistochten soms dienen, om al te lastige vrienden ontzag in te boezemen, of vijanden te tuchtigen ¹, (zoo werden eenige kampongs op Ceram's oostkust en op 't eiland Goram, die o. a. gevluichte Bandaneezen bij zich hadden ontvangen, in December 1624 door van Speult gestraft) ², maar voor het groote doel, belemmering van den sluikhandel, gaven zij weinig of niets. Nog te minder, omdat Gouverneur-Generaal en Raden last hadden gegeven, botsingen met de Ternatanen zoo mogelijk te vermijden. Van Speult drong steeds meer en meer aan op vergrooting zijner krijgsmacht en ried ter beteugeling van den smokkelhandel

¹ Ook hadden wij in de Ambonsche wateren nog steeds veel last van de zeerooverijen der Papoeewaas. (Cf. Tiele: Bouwstoffen I, p. XLVIII).

² Cf. Valentijn: Ambon, II, b, p. 54.

aan op vrede met de Makassaren, onder voorwaarde, dat zij met hunne schepen zouden komen handelen alléén aan 't Nederlandsch kasteel, waar zodoende een stapelplaats zoude worden gevormd voor deze kwartieren ¹. Voorloopig echter moest men zich in 1624 met een minimum nagelen tevreden stellen. De Makassaren boden 100 tot 120 realen, waar wij volgens de contracten 60 à 80 wilden besteden; het loonde dus moeite en gevaren, ook voor die van Hitoe, om hunne producten aan die handelaars te doen toekomen. Pogingen om de oneenigheden in der minne bij te leggen ² leidden tot niets, evenmin als een bijeenkomst te Malajoe van eenige Ternatanen, waaronder Leliato, met den Molukschen Gouverneur Lefebvre en Kaïtsjil Ali.

Eindelijk kwam voor van Speult het oogenblik, zijn slag te slaan, 'tgeen hij te liever deed, nu ook de Hooge Regeering het sammelen moede werd en hem verlof had gegeven „den ontrouwen hoop” van Loehoe en andere plaatsen op Klein-Ceram te straffen, indien hij althans een goede macht bijeen kon krijgen en gegronde hoop op succes had. Den 2 April 1625 verscheen de vloot van Schapenham in de Ambonsche wateren, en al spoedig werd besloten tot een tuchtiging der onder Ternataansch gezag staande Klein-Ceramers, die „baetsoeckende valsche Mooren”, die liever 100 dan de bij contract bepaalde 60 realen voor de bahar nagelen ontvingen. Het afloopen van een Nederlandsche sloep onder de kust van Loehoe was daartoe een geschikte aanleiding. Den 14 Mei nam deze, voor de toch reeds niet bloeiende financiën der Compagnie ³ in deze streken zoo

¹ Dit plan van een stapelplaats werd van Speult na zijn aftreden ten kwade gerekend. (G. G. en Raden aan Bewindhebbers 13 Dec. 1626). Toch had dit wel degelijk in de bedoeling der Heeren XVII en van de Carpentier gelegen.

² Documenten: p. 26, v.

³ De groote sterfte onder de slaven, die grootendeels van de kust van Malabar afkomstig waren, was daarvan een der oorzaken. In 1625 werd een proef genomen met slaven uit Kalongan op Groot-Sangir, die echter niet slaagde. — De Chineesche werklieden, die in deze kwartieren werden toegelaten, betaalden een hoofdgeld.

kostbare, expeditie een aanvang ¹, onder de algemeene leiding van van Speult en zijn benoemden opvolger Jan van Gorcum ² (1625—1628). Dien dag zette zich een „armade” onder den Admiraal Schapenham, den Vice-Admiraal Jan Willemsz. Verschoor en den Schout-bij-nacht Cornelisz. Jacobsz in beweging. Later voegden zich nog eenige vaartuigen hierbij, zoodat de vloot bestond uit 5 schepen, 26 korakora's en 7 of 8 sloepen, waarop zich 900 Europeesche soldaten en ongeveer 2000 „onderdanen onder 't Casteel ressorterende” ³ bevonden, onder bevel der Kapiteins Carstensz, Wijncoop, Brederode, Cassiopijn en verdere officieren. Het was in de eerste plaats op Loehoe gemunt. Zonder noemenswaardigen tegenstand werd een sterkte veroverd en, terwijl de Alfoeren van Groot-Ceram verlof kregen tot het koppensnellen, begon het vernielen der fruit- en nagelboomen, waarin de Nederlanders zich in Insulinde zulke meesters hebben getoond. Het fortje werd met den grond gelijk gemaakt en eenige kampongs verbrand, waarin zij door de bewoners zelf werden geholpen, vóór dat deze het op een loopen zett'en. De voornaamste sterkte, tevens residentie van den Ternataanschen Stadhouder, was Lessiëla (Luciëla), ten zuiden van Loehoe. Dit was nu aan de beurt. Op weg daarheen en in de omstreken daarvan werd op dezelfde wijze huis gehouden: de kleine versterkingen zonder slag of stoot genomen, de huizen in brand gestoken, voorzoover de vijanden dit niet zelf hadden gedaan en de nagelboomen, die gedeeltelijk „volcomen rijp waeren, verdestrueerd”. Met het oog op den regentijd, gebrek aan vivres, ziekten en diergelijke meer, werd den 5 Juni besloten, het plan, Lessiëla aan te vallen, te laten varen en het „oochmerk van de E. Heeren Meesters, weesende alle de naegelboomén te verdistrueeren, soo

¹ Documenten n°. XI, p. 48, v.

² Van Speult had als zoodanig aanbevolen M. Sonck, (Tiele, Bouwstoffen: I, p. XLVI) of, indien deze geen lust had, den opperkoopman Jan Jansz Wijncoop of Jan Carstensz.

³ Over de houding van Hitoe c. s. zie Documenten: pp. 49, 63, 73.

op de westzijde van Loehoe staan", ten uitvoer te brengen, „gelijk (zij) Godt loff aen de oostzijde van Loehoe ten naesten bij alreede volbracht" hadden. Indien toch de Ternatanen bemerkten, „geen benefytiën van de naegelen meer (te) krijgen", zouden zij wel spoedig ruim baan maken voor de onzen, die op deze wijze een dubbelen slag meenden te slaan. Toch wilde men bij Lessiëla sporen van zijn verblijf achterlaten en verbrandde alle schepen, die daar in de haven lagen, tot een getal van 70 à 80. Daarna werd den 11 Juni, na verschijning van Amboina te hebben bekomen, het vernielingswerk op de westkust voortgezet. Erang was het eerst aan de beurt: 60 à 70 vaartuigen werden verbrand, huizen en nagelboomen vernield. De andere kampongs volgden. Bij Kelang, de eenige plaats, waar dappere tegenstand werd geboden, stietten de onzen het hoofd voor de versterking, bezet met Makassaren en Maleijers, die de wegen met voetangels, „die daer soo dick stonden als gras op der aerden", onbegaanbaar hadden gemaakt en door een goed gericht vuur enkele dooden en verscheiden gekwetsten in onze gelederen deden vallen. Met beter succes werd het uitroeien der nagelboomen en het vernielen van huizen en kleine sterkten voortgezet bij Lesidi en Kambelo, later bij Hatuwe en op andere plaatsen, waarna men den 24 Juni naar Amboina terugkeerde. Op dien tocht, welke ons op 90 dooden en 130 gekwetsten te staan kwam, werden naar eene matige berekening ongeveer 65,000 nagelboomen van de schors ontdaan, of op andere wijze vernield. ¹

Inmiddels hadden die van Kambelo en Lesidi een strooptocht gedaan en onze vestiging te Toeban op het eiland Manipa ² en een paar kampongs op Boeroe afgehoopen. Dit maakte verster-

¹ Volgens de Loehoeëezen „en soude niet boven de helft van de nagelboomen bedorven zijn". (Documenten, p. 111).

² Op Manipa waren 2 partijen; de eene, onder den Orangkaja Lissibessi, hield het met Loehoe c.s., terwijl de andere, die nu het onderspit dolf, onze zijde had gekozen.

king noodig op laatstgenoemd eiland en op Amblau, terwijl het plan werd opgevat, een fortje te bouwen bij Oering aan de noordoostkust van Amboina, uit vrees voor de weerwraak der Klein-Ceramers en in de hoop, de jonken, die nu met levensmiddelen in de haven van Hitoe kwamen, daarheen te „diverteeren” en zóó Kapitein Hitoe afbreuk te doen ¹.

De expeditie bleef niet zonder gevolgen. Nauw was de mare daarvan tot Ternate doorgedrongen, of Modafar, liever gezegd de Djogoegoe en Kapitein Laout, besloten, een gezantschap te zenden naar Batavia, bestaande uit Seraffi en den Kimelaha Limoeri, ter beslechting der Ambonsche geschillen. Hun opdracht luidde in de eerste plaats, den vertegenwoordiger der Oost-Indische Compagnie uit te noodigen, zich persoonlijk op de hoogte te komen stellen van den toestand in die kwartieren. Veel werkte deze bezending in Batavia niet uit. Op hun terugreis deden de gezanten in Maart 1626 Ambon aan, om hier hunne krachten aan het verzoeningswerk te beproeven. Reeds was dit vóór hen geschied door Kapitein Hitoe. Ook deze scheen het, na de tuchtiging der Loehoeëezen en hun aanhang, geraden te vinden, een toenadering tot de Nederlanders te beproeven. Hij zond gezanten aan van Gorcum, die behalve het behartigen hunner eigen belangen (waarbij zij beslist weigerden, tegen hunne vrienden van Klein-Ceram de wapenen op te vatten, omdat van Speult zich indertijd ook niet aan 't contract had gehouden en hen niet had bijgestaan tegen hunne vijanden, maar beloofden, die vrienden niet in hunne havens ten koophandel te dulden), ook beproefden, een verzoening tusschen onzen Gouverneur en Leliato met zijn aanhang te weeg te brengen. Van Gorcum had er wel ooren naar en ook het Opperbestuur was daartoe niet ongenegen. Toch wilden deze onderhandelingen niet vloten, zoodat Seraffi en Limoeri een ruim veld hadden

¹ Tegen den zin van Kapitein Hitoe werd de versterking opgetrokken. Zie echter Documenten: p. 100, noot 1.

voor hunne bemoeiingen. Ongeveer tegelijkertijd arriveerde in de Ambonsche gewesten een derde gezant van Ternate's Sultan, diens oom, de Ngofamanira Bynuno, die — zoo het heette — in last had, de Klein-Cerammers te bevelen, de wapenen tegen ons niet weer op te vatten en de nagelen slechts aan ons te verkoopen, en tevens om Kapitein Hitoe aan zijn gehoorzaamheidsplichten tegenover Ternate te herinneren. Dan — de onderhandelingen stuitten voorloopig af op het totaal gebrek aan vertrouwen bij de wederzijdsche partijen.

Ondertusschen dreigden aan de andere zijde nieuwe gevaren, en wel op de Oeliasers. De bewoners van een paar dorpen aldaar weigerden aan het strand te komen en met den Gouverneur te roeien ¹, toen deze langs Haroekoe, Honimoa (Saparoea), Ceram enz. een kruistocht deed. Daaronder bevonden zich Hatoeaba, Kabaoe, beide op Haroekoe en vooral het voor onneembaar gehoudene Iha (Ihamahoe, Iha en Mahoe) op Saparoea, de wijkplaats van ieder, die het kwalijk meende met de Compagnie. Hier zetelde de rechterhand van Kapitein Hitoe, Hatib Pati, een „Moorsche paap” van Ceram, die ons allesbehalve welgezind was. Ook in 't zuiden van Groot-Ceram waren verschillende kustplaatsen van ons afgevallen, vermoedelijk daartoe opgestoot door Kapitein Hitoe. Gelukkig bleven de Alfoeren uit het binnenland, vooral de machtige vorsten van Sahoelau en Soemiet, ons getrouw. Leliato zocht ook hier ons te bena-deelen en onder onze duiven te schieten; hij deed een strooptocht naar de Oeliasers en zocht onze „onderdanen” van ons af te trekken, 'tgeen hem bij sommige Mohammedanen maar al te wel gelukte ². Te vergeefs vervolgde van Gorcum hem met een kleine vloot van 13 korakora's, hij „conde hem nergens niet op doen”. Van onze zijde liepen de bevriende Alfoeren een

¹ Verschillende dorpen waren daartoe verplicht, of tot het leveren van korakora's, enz. bij de met de Nederlanders gesloten contracten.

² Over het niet benijdenswaardig lot dier onderdanen, zie Documenten: p. 75, v.

kampong op Hoamohel af. Maar van Goreum zag in, dat hij met de geringe macht, die hij na 't vertrek der Nassausche vloot had overgehouden, weinig kon nitrichten en vooral niet zijn „*Carthago delenda*”, de verdrijving der „Mooren” van Ambon, waardoor het groote deel der bewoners, die aan hunne voorvaderlijke godsdienstige instellingen trouw waren gebleven, ons zoude toevallen, in daden omzetten.

In Juli 1626 kwam eindelijk een wapenstilstand tot stand met de Klein-Cerammers, vertegenwoordigd door den Ternataanschen Stadhouder Leliato en „des coninx tollenaer”¹ Kalimbatta. De eisch van van Gorcum, dat zij geen vreemde handelaren in hunne havens zouden toelaten, werd door hen bestreden en niet ingewilligd, omdat in de gesloten contracten van een dergelijke uitsluiting geen sprake was en daarin slechts was gestipuleerd, dat de nagelen aan de Hollanders moesten worden verkocht. Zij hadden zich steeds aan de contracten gehouden — zoo beweerden zij — totdat van Speult hen in plaats van met geld, met rijst en kleeden had betaald². Toch beloofden zij, de Makassaren van hunne kusten te zullen weren, omdat deze met Ternate zich op voet van oorlog bevonden, maar zij waren er niet toe te bewegen, denzelfden maatregel ook toe te passen op de Javanen en Maleijers, tenzij de Sultan van Ternate het hun gelastte³. Van Goreum moest zich voorloopig hiermede tevreden stellen en de wapenstilstand werd gesloten tot tijd en wijle genoemde Vorst en de Gouverneur-Generaal de zaak zouden hebben onderzocht en de geschillen bijgelegd.

¹ De Ternataansche Sultan hief tol o. a. op Klein-Ceram.

² Het oordeel van G. G. en Raden over 't bestuur van Speult luidde na zijn aftreden niet zeer gunstig: „Ondertusschen men meer staats als coopmans wijze geemuleert ende gecrackeelt heeft en 't principaal sustent van de Comp. (den nagelhandel) bijeans t' eenemael tot niet vervallen. . . Had men alle de crachten aengewent om de lieden in religieuse observantie van de contracten te voeden, selfs oock niet daer buyten getreden. . . ten soude wellicht tot sulcken embroulie, als 't nu is, niet gecomen sijn”. (G. G. en Raden aan Bewindh. 13 Dec. 1626).

³ Cf. Documenten: p. 109, noot 1).

Gouverneur-Generaal en Raden waren niettegenstaande deze trêves ongeduldig geworden en meenden, dat het tijd werd, aan deze woelingen voor goed een eind te maken en den nagelhandel geheel aan de Compagnie te verzekeren. Het eenig middel daartoe — zoo schreven zij den 26 December 1626 aan de Heeren Meesters —, is, „die van Louhoe 't eenemaal te verdelgen en te verdrijven, al hun nagel- en vruchtboomen te extirpeeren, 't land te devasteeren en ten prooi van de naburige Alfoeren te stellen; ook het eiland Ambon van alle factionisten te zuiveren en geheel onder de gehoorzaamheid van 't Kasteel te brengen". Zoolang ons echter de macht daartoe ontbrak, moesten wij ter wille van het groote doel „simuleeren" tegenover onze tegenstanders en hun des noods in realen betalen, 't geen hun volgens de contracten toekwam. Voorloopig werd in 't voorjaar 1627 Gillis Seys¹ als Commissaris naar Amboina gezonden, die versterking voor 't garnizoen medebracht, ten gevolge waarvan vooral Kapitein Hitoe „vrij wat moderalycker" zich betoonde. Van Gorcum deed buitendien een poging, om aan de nageleischen van patria te voldoen, zonder afhankelijk te zijn van Klein-Ceram, door aan de mannelijke onderdanen te gelasten, per hoofd en per jaar tien nagelboomen op Ambon te planten.²

Ceram had tegenover ons nog meer op zijn kerfstok. Daaraan toch waren gevlucht³ en vluchtten nog steeds, indien zij de kans schoon zagen, de Bandaneezen, die aan Coens gruwelijke slachting⁴ waren ontkomen en als slaven door de Compagnie werden gebruikt.⁵ De Cerammers ontvingen hen niet alleen gastvrij, maar hielpen hen ontsnappen, door met hunne kleine vaartuigen de kusten van Groot-Banda en om-

¹ Zie hiervoor p. VI, noot 3.

² Over van Gorcum's bemoeiingen in zake de rechtspleging zie Documenten : p. 83.

³ Dr. Tiele: *Bouwstoffen*, I, p. 344, 345.

⁴ T. a. p. p. XLII—XLVII.

⁵ Ook vluchtten er naar 't eiland Tenimber.

liggende eilanden te naderen en den ongelukkigen slachtoffers van het monopoliestelsel een welkome gelegenheid tot het herkrijgen der vrijheid te geven. Het aantal van deze vluchtelingen was aanzienlijk, zoodat b.v. de Koning van Makassar in 1624 ongeveer een duizendtal van hen van Ceram naar zijn land kon vervoeren.¹

Op Banda was de Gouverneur Marten Sonck² in 1623 voorloopig vervangen door den Fyskaal Isaak de Bruine, met den titel President, die echter reeds in 't zelfde jaar, daar men over zijn „mesnagie” en „slechte comportementen” niet tevreden was, zijn plaats moest afstaan aan den Admiraal Willem Jansz. (1623—1627). Verschillende oorzaken werkten er toe mede, om den toestand der aan hunne zorgen toevertrouwde eilanden niet rooskleurig te doen zijn. Het wegloopen der slaven be-rokkende aan de tegenwoordige bewoners in een dubbel opzicht schade. Het aanzienlijk geldelijk nadeel, dat de „burgerij”, welke die slaven duur van de Compagnie had ingekocht, daar-door leed, was oorzaak, dat zij aan hare financiëele verplich-tingen tegenover die Compagnie niet kon voldoen. Een ander gevolg was, dat de gouvernementstuinen weinig of geen pacht konden opbrengen, te minder als een „sober gewas” den mis-stand nog kwam vergrooten, of aardbevingen den oogst kwamen vernietigen³. Dan werd door het gebrek aan werkkrachten de opbrengst van noten en foelie, die hoofdvoortbrengselen der Banda-eilanden, aanzienlijk verminderd. Doordat de handel met vreemden zoo goed als geheel vernietigd was⁴, ontstond gebrek aan rijst, dat nu door Gouverneur-Generaal en Raden uit Java

¹ Ook de Koning van Tidore zocht hen tot zich te trekken.

² Tiele: Bouwstoffen: I, p. XLVI.

³ In 1625 werd Banda door hevige stormen en aardbevingen geteisterd.

⁴ „Dit jaer sijn in Banda geen andere vreemde handelaers aen geweest als een Javaensche joncke met wat sout, ajuin ende ander snuystery, sonder rijst”. (G. G. en Raden aan Bewindh. 27 Oct. 1625).

moest worden gezonden, voor zoover Ambon niet van zijn voorraad kon afstaan.

In het gebrek aan arbeidskrachten trachtte men te voorzien door het zenden van vrije lieden, waaronder Chineezzen, en slaven vooral van de Kust van Koromandel. Ook vond de Hooge Regeering te Batavia noodig — zoo schreven hare leden, waartoe ook weer Coen behoorde, in November 1627 aan de XVII —, den zeer geringen prijs, voor welken zij de muskaatnoten opkochte, te verhoogen, om daardoor den ijver van hen, die haar plukten en inzamelden, te vergrooten. Zij deed dit voorstel onder den indruk van het feit, dat de eisch van Bewindhebbers van Bandasche producten voor 1626 bij lange na niet was bevreemdigd ¹.

Ter vervanging van de rijst, zoo die ontbrak, diende de sago, die uit Ambon en de Oeliasers werd aangevoerd, maar vooral nit de Kei- en Aroe-eilanden ², met welke de Gouverneur Jansz in 1624, daarin gesteund door Gouverneur-Generaal en Raden, de commerciële betrekkingen weder aanknoopte, die er vroeger tusschen die eilandengroepen en Banda bestonden. Reeds in Februari 1623 hadden eenige Orangkaja's van Aroe in handen van den Commandeur Jan Carstensz den eed van getrouwheid aan de Compagnie afgelegd, en ook die van een paar dorpen van de Kei-eilanden zich „onder de gehoorsaamheyt ende subjectie” van het Nederlandsch gezag „begeven” ³. Om de bewoners dier streken te gunstiger voor ons te stemmen, werden een aantal hunner landgenooten, die in 1621 door de onzen waren ge-

¹ Die eisch bedroeg ± 500000 Holl. ponden muskaatnoten en ± 140000 pond foelie; voor Indië zelf werd gevraagd 200000 pond noten en 35000 pond foelie. Banda kon in 1626 niet meer leveren dan ± 260000 pond noten.

² Deze eilanden hadden voor ons ook belang om het scheepstimmerhout, t' welk daar groeide.

³ Het contract met die van Aroe is afgedrukt bij Mr. L. C. D. v. Dijk: „Mededeelingen uit het Oost-Indisch Archief, n°. 1”, achter 't Journaal van Carstensz. Met die van Kei schijnt een bepaald contract niet te zijn gesloten. † Is althans op 't R. A. niet voorhanden.

vangengenomen, vrijgelaten en in 1625 naar hun geboorteland teruggebracht. Zij waren indertijd als onderdanen der Banda-neezen voor slaven verkocht en over Amboina en Banda verspreid. Een gedeelte er van wist naar het gebergte te ontkomen en had van daaruit laatstgenoemd eiland onveilig gemaakt. Met die relaxatie dezer „Kei-Arouwers” bereikte men dus een dubbel doel, daar men tevens zich een lastpost van den hals schoof. Deze maatregel, die door de Hooge Regeering te Batavia zeer was toegejuicht en trouwens in het contract van 1623 was toegezegd, had dan ook aanvankelijk het gehoopte resultaat.

Willem Jansz. werd in 1627 opgevolgd door Dr. Pieter Vlack (1627—1628), lid van den Raad van Indië, die „op vele vervallene saecken seer goede reformatie en ordre” stelde ¹. Onder zijn bestuur leidde de ontevredenheid der vroegere bewoners van Poeloe Run, die als slaven op Groot-Banda werkten, tot een samenzwering. In Juli 1627 stak hij met een scheepje, geroeid door eenige van die slaven, van het eiland Rosengein naar Nera over. Op dezen tocht werd hij door hen overrompeld en gevankelijk naar de zuidoostkust van Ceram gevoerd. Tegelijkertijd vluchtten hunne lotgenooten, die zich op Groot-Banda bevonden, naar de bosschen, welke, evenals de „noote-percken” door hen zóó onveilig werden gemaakt, „dat de vruchten met convoy moesten geïnt worden”. Hun doel was, zich zelven en de hunnen tegen den gevangen Gouverneur uit te laten leveren. Vooral gehaat was bij hen de verplichting, hunne kinderen op de scholen ² in de Christelijke religie te laten onderwijzen, waardoor ons Gouvernement een knak meende te geven aan het verfoeide „Moorsdom” ³. Vlack onderhandelde en liet

¹ Cf. Valentijn: III, b., Banda p. 89.

² Er waren 245 schoolkinderen op Banda. In 1625 moest er een „Loterije” gehouden worden om de school in stand te houden.

³ „Ten hoogste recommandeeren wij u de extirpatie van de vervloekte Moorsee secte, geen publieke noch secreete Moorsee dienst toe te laten, veelmin Moorsee papen in 't land te gedoogen”. (G. G. en Raden aan Willem Jansz. 21 Nov. 1625).

zich den eisch, dat alle „Poeloeronders” door de Nederlanders naar de Ceramsche kust zouden worden vervoerd, om daar tegen hem uitgewisseld te worden, welgevallen. Na lange aarzeling nam ook de Raad dit voorstel gedeeltelijk aan; hij was er echter niet toe te bewegen, de schoolkinderen mede in de verlossing te doen deelen. Hierop kwamen de in de bosschen gevluchte slaven terug en werden met hunne vrouwen ingescheept op het schip Monnikendam, dat op reis naar Batavia met dit doel Ceram zou gaan aandoen. Plotseling — misschien uit vrees voor hinderlagen, te leggen door de slaven en hunne vrienden op Ceram — besloot de Raad op grond van allerlei „swarmoedige consideratiën”, het plan niet uit te voeren en nam al de vluchtelingen, die „op t' getroffen accort”¹ uyt het gebergte affgecomen waren” op nieuw gevangen. Op deze wijze, die men nog wel „eene sonderlinge schickinge Godes” durfde noemen, werd Banda „t' eenemaal van dit gespuys vayl gemaect”². Eenigen tijd later werd Vlack, wiens waardigheid gedurende zijn gedwongen absentie was bekleed door Jac. Schram, uit zijn gevangenschap verlost door den Gouverneur van Goreum, en naar Ambon gebracht, „zijnde zoo impotent van de berbere”³, dat handen of voeten hun ordinare officie niet vermochten te doen”. Langzamerhand slechts herstelde hij van de doorgestane ellende.

Waar wij ook in het oostelijk gedeelte van den Maleischen Archipel betrekkingen hadden aangeknoopt of nog zochten aan te knoopen, kwamen wij min of meer vijandig te staan tegenover den machtigen Koning van Makassar, die een groot deel van Celebes aan zich had onderworpen en veel invloed had op de verschillende eilanden, waarmede zijn onderdanen handel

¹ Ik cursiveer.

² Zie Documenten, p. 130 en noot 1).

³ In dezen tijd heerschte de „beri-beri” in sterke mate in de Molukken en op de Amboina- en Banda-eilanden en richtte groote verwoestingen aan onder onze garnizoenen.

dreven ¹. Dit was in sterke mate het geval op de Ambonsehe kwartieren, vooral op Ceram, minder op de Molukken, op Aroe en op de Kleine-Soenda-eilanden. Reeds geruimen tijd was de verhouding tusschen de Compagnie en dien Vorst zeer gespannen en was onze rijsthandel met den zuidwesthoek van Celebes geheel opgehouden. Van onzen kant legden wij beslag op de schepen, waarmede zijn kooplieden kwamen handelen op de plaatsen, waar wij het monopolie pretendeerden en deden soms een inval in streken, waar zijn invloed overheerschend was ². Hij daarentegen wierp begeerige blikken op het eiland Boeton, met welks Radja wij vriendschappelijke en commerciële ³ betrekkingen onderhielden. Indertijd had de Compagnie beproefd, ook te Makassar den alleenhandel in handen te krijgen ⁴, maar tot nu toe was het haar niet gelukt: integendeel, steeds had de Koning zulks geweigerd, steeds had hij vreemde kooplieden in zijne havens toegelaten, 'tgeen hem groote voordeelen opleverde. Aan hen toch verkochten zijne onderdanen, benevens de Maleijers van Djohor en Patani en de Javanen ⁵, die zijne havens als stapelplaatsen gebruikten, de producten der specerij-eilanden, door den smokkelhandel verkregen. Die vreemde handelaren waren vooral Engelschen, Spanjaarden en Portugeezen uit Malaka, Macao en de Philippijnen ⁶, waarbij zich in 1625 nog de Denen van Trankebar hadden gevoegd ⁷.

Het zou zeer in 't belang der Compagnie zijn, indien zij de vreemdelingen kon weren en de Makassaren kon overhalen,

¹ Zie hiervóór pp. II, VIII.

² Zóó verontrustte Jan Carstensz in 1624 de Boegerones en het eiland Saleijer.

³ Wij haalden van Boeton slaven. — Zie over onze betrekkingen met dat eiland Dr. Tiele: Bouwstoffen, I. p. XII.

⁴ Dr. Tiele: Bouwstoffen: I, p. II, III.

⁵ De Makassaren zelf dreven meer kust- en landhandel.

⁶ Documenten: p. 87 noot 1.

⁷ De Denen trachten in 1626 van hier uit vasten voet te krijgen op Soekadana en Banjermassin.

hunnen handel op de verschillende Ambonsche eilanden te verleggen naar het kasteel Victoria en dien in den Maleischen Archipel in 't algemeen naar Batavia. Indien voordeelige voorwaarden zouden kunnen worden bedongen, was dus een vrede met den Koning te verkiezen boven de vijandelijke verhouding, waarin wij nu tot hem stonden. Het werd dan cok door Gouverneur-Generaal en Raden volstrekt niet in Herman van Speult gelaakt, toen deze in overleg met de Nederlandsche autoriteiten op Ambon onderhandelingen met dien Vorst aanknoopte. Met de Nassausche vloot vertrok hij in Juli 1625 van 't kasteel Victoria, eerst naar Boeton, aan welks Radja hij het plan mededeelde. Hij bewoog dezen, eveneens een gezant naar Makassar te zenden, om in den eventuëel te sluiten vrede te worden betrokken. Op Makassar aangekomen, werd hij door den Koning zeer welwillend ontvangen, maar op de voorwaarden, die van Speult stelde, werd eenigszins ontwijkend geantwoord. Deze waren drie in getal — de laatste in den vorm van een verzoek —: 1°. betaling van een schuldvordering, welke de Compagnie op 's Konings onderdanen pretendeerde te hebben; 2°. verbod van den handel op Klein-Ceram; 3°. verlegging van dien handel naar het Ambonsch kasteel. Wël beweerde de Vorst, dat hij zeer op de vriendschap der Nederlanders was gesteld ¹ en hun trouwens nooit zijn land had verboden. Wat de onderhandelingen met Boeton betref, daarin gedoogde hij geen bemiddeling van anderen: de Radja moest afzonderlijk gezanten zenden, wilde hij met hem in betrekking treden. Boeton's afgevaardigde reisde mee naar Batavia, maar dáár was men zóó ingenomen met het voorloopig succes, dat het den Gouverneur-Generaal „niet gelegen” kwam, aan zijn

¹ Volgens sommige berichten (o. a. van den Venetiaan Moriti of Moretti, sedert een paar jaren „vrijburger” te Batavia, die relaties had te Makassar), zou hij te kennen hebben gegeven, dat hij zeer gaarne met de Nederlanders vrede wilde sluiten, maar als Koning zich niet zóó diep kon vernederen, om aan een hoofd van kooplieden het eerst een gezantschap te zenden.

Vorst assistentie te verleen¹, al werd dit niet met zooveel woorden aan hem te kennen gegeven. Veel resultaten leverden de onderhandelingen echter niet op en in November 1627 gaven de autoriteiten in Batavia aan de Bewindhebbers te kennen, dat men niet alleen de wateren van Malaka, maar ook die van Makassar moest trachten af te sluiten, „want van dien kant UE. meer moeite en afbreuk in den nagelhandel ontstaat als van den ervvijand zelf.”

Ook op de Kleine-Soenda-eilanden waren de oogen van den heerscher van Makassar gevestigd. Zoó loerde hij op Bima (op Soembawa), terwijl zijn kooplieden druk handel dreven op Solor, Timor en Ende. Voor ons waren de commerciële betrekkingen met die eilanden vooral van gewicht, omdat het sandelhout, dat op Timor groeide, een belangrijke factor was voor onzen Chineeschen handel.² Verder was de omzet in slaven, padi en was van genoeg beteekenis, om in gewone omstandigheden de kosten, verbonden aan onze vestiging in die streken, ruimschoots te vergoeden. Maar de tijden waren nu minder gunstig. Met China stond de Compagnie op alles behalve vriendschappelijken voet en de invloed der Portugeezen op Timor was van dien aard, dat de onzen bij hunne handels- en krijgsooperatiën groot gevaar liepen, het slachtoffer van hun overmacht te worden. De katholieke propaganda, die onze vijanden daar maakten, leverden gunstige resultaten, terwijl de Heeren XVII bitter klaagden over de uitkomsten, welke het zenden van protestantsche godsdienstleeraren hier en op andere plaatsen in Indië had. Ons fort op Solor, dat wij reeds eenmaal met den grond gelijk hadden gemaakt, was op verzoek der met ons bevriende bewoners weder opgericht,³ maar onze

¹ Hij bekwam hulp van Ternate, aan wiens Koning hij schatplichtig was, en waartegen Makassar vijandig optrad op Celebes. De Ngofamanira Bynuno (zie hiervoor p. xiv) bracht in 1626 hulp.

² Dr. Tiele: *Bouwstoffen*: I, p. IX.

³ Commandeur was daar Jan Thomasz Dayman (1622—1625), die met zijn gezin naar de Portugeezen overliep en werd opgevolgd door Jan de Horney (1626—1629).

macht was ook hier te gering, om den handel der vreemde kooplieden, evenals elders ook hier naast Makassaren en Portugeezen, Maleiers en Javanen, te verhinderen. Het gevolg was, dat gedurende het Gouvernement-Generaal van de Carpentier onze commercie in die kwartieren „zeer min (was) bij gebrek aan volk en bekwame jachten” en de financiëele resultaten niet gunstig waren. Wel werd in 1626 versterking gezonden onder bevel van J. Pz. Reus, maar zij was slechts tijdelijk en bleek onvoldoende en na haar vertrek was de toestand, ten gevolge van het moedig optreden der Portugeezen, zeer hachelijk.

II.

Waren het in het oosten van den Maleischen Archipel de nagelen en muskaatnoten, die den ondernemingsgeest en de winzucht der Nederlanders opwekten, in het westen was het in de eerste plaats de peper, die de Compagnie daarhenen lokte. Vooral op Djambi was Coen's oog gevallen.¹ Daár hadden wij dan ook een kantoor gevestigd, maar, zooals elders, wij hadden ook hier geduchte concurrenten in de Portugeezen, Engelschen, Chineezen, enz., die ons eveneens de peper, welke wij uit Indragiri trachtten te bekomen, betwistten. Ook met Palembang, om bij Sumatra's oostkust te blijven, hadden wij handelsbetrekkingen aangeknoopt. Behalve de zoo gezochte peper leverden deze streken benzoë, drakenbloed, was, ivoor, hout, enz. Als ruilmiddel maakten wij veel gebruik van de kleeden, door ons van de Kust van Koromandel aangevoerd, die een zeer gewild handelsartikel waren voor de bewoners der binnenlanden, welke hun peper naar de kustplaatsen ten verkoop aanbrachten.

De onkosten, verbonden aan het hebben van zoovele kantoren in Indië, deden de Heeren XVII dikwijls aandringen op het

¹ Tiele: Bouwstoffen, I, p. xxxi.

„lichten” van eenige daarvan, met welk verlangen Coen gemeenlijk instemde. De Carpentier, die hoogelijk met zijn voorganger was ingenomen en diens inzichten gewoonlijk deelde, was dan ook in 1623 van plan, onze „loge” in Djambi te verlaten en den handel alleen voort te zetten met schepen van Batavia vice versa. Een groot bezwaar was echter aan de tenuitvoerlegging van dat voornemen verbonden, nog daargelaten de onmogelijkheid, om den handel te continueeren zonder voort te gaan een vast verblijf in te nemen. Het was de vrees (en hierin stemden de Gouverneur-Generaal en de Koopman Adriaan Jacobsz. van der Dussen, die hier de belangen der Compagnie behartigde (1620—1624), met elkander overeen), dat de Sultan in dat geval aan de Engelschen, die een *rendez-vous* in den Archipel zochten te vestigen, zou vergunnen een sterkte te bouwen in zijn gebied. Het plan werd dan ook niet ten uitvoer gelegd.

Onze vestiging in Djambi had nog een andere schaduwzijde, daar zij ons gemakkelijk in botsing kon brengen met een anderen machtigen Vorst, met den Sultan van Atjeh Iskander Moeda,¹ die zijn gezag over geheel Sumatra en het Malaksch schiereiland zocht uit te breiden en dan ook begeerige blikken wierp op Indragiri en Djambi. Hem voor het hoofd te stooten zou van invloed worden op onze betrekkingen met zijn rijk en daardoor op die met de peperlanden aan de Westkust van Sumatra, vooral met Priaman en Tikoe,² waar hij heer en meester was. Moest men dus zijn gevoeligheid ontzien, aan den anderen kant was het zaak, te beletten, dat zijn macht te groot werd en dat hij later die vergrootte macht ook tegenover ons zou kunnen laten gelden. Ook de Bewindhebbers hinkten op twee gedachten. Bijzonder hartelijk was de verhouding tus-

¹ Tiele: t. a. p. I, p. II.

² Ook met Selebar, Indrapoera en Bengkoelen stonden wij in dezen tijd in handelsbetrekkingen.

schen dien potentaat en de Nederlanders niet; buitendien leverde de handel op Atjeh weinig winsten op, zoodat in Maart 1623 ons kantoor werd gelicht en daar slechts een Assistent werd gelaten. Evenals hier werd ook op de Westkust de handel gedreven door „gaande en komende schepen”,¹ maar, niettegenstaande „de monopolische proceduiren van den Atchijnder”, die de voordeelen van den peperhandel overal in zijn gebied tot zich zocht te trekken, waren wij daar in gunstiger conditie, omdat wij er niet in die mate als in Atjeh de concurrentie der Engelschen behoeften te vreezen² en veelal ongestoord de kleeden van Goeseratte en de Kust van Koromandel tegen peper konden inruilen³.

In 1624 deden de Atjehers een inval in Indragiri, waar zij zich echter niet konden handhaven en bedreigden zij Djambi, dat hulp zocht bij de Engelschen en Nederlanders. De eersten weigerden, maar Bartholomëus Kunst (1624–1626), die van der Dussen was opgevolgd, beloofde, bij een eventueelen inval der Atjehers den Sultan te zullen bijstaan. Ook ontving deze een gelijke toezegging van Palembang, de dochter van welks heerscher binnen kort in het huwelijk zou treden met den zoon van den „jongen koning”⁴ van Djambi. Gouverneur-Generaal en Raden waren eerst niet van plan, de belofte van Kunst na te komen en wilden zich liever evenals de Engelschen onzijdig houden. Toch zonden zij in 1625,⁵ toen er weer sprake was van een inval van Iskander Moeda, een kleine vloot onder Jan Willemsz Verschoor⁶ tot hulp. Gelukkig echter verscheen

¹ Onder leiding van Jacob Colijn Jansz († 1624) en Nicolaas de Casembroot.

² De Engelschen waren niet bij machte, ook dáár den handel door te zetten. De tollën waren dan ook buitengewoon hoog.

³ In 1626 behaalden wij daar een winst van 60% (G. G. en Raden aan Bewindh. 13 Dec. 1626), in 1627 van / 115000 (idem 9 Nov. 1627).

⁴ Er regeerden daar 2 „Koningen”, de „oude” (de Panembahan) en de „jonge” (de Pangéran).

⁵ In dit jaar was er een nog al druk handelsverkeer met Banka.

⁶ Zie hiervóór p. xi.

de vijand ook dit jaar niet. Het hooge belang, dat wij hadden bij den Djambischen peperhandel, had de Hooge Regeering tot die daad bewogen en misschien ook de overweging, dat de zeerooverijen der Hollandsche vrijburgers, die tot groote ergernis van den Sultan van Djambi vaartuigen zijner onderdanen plunderden,¹ onze positie er niet op verbeterden. Ook de Engelschen begonnen nu in te zien, dat het beloven van assistentie hun voordeelig zou kunnen zijn. Spoedig werd die ondersteuning gevraagd, echter niet tegen Atjeh, maar tegen Palembang.

Aldaar was de Sultan overleden en nu pretendeerde de Kroonprins van Djambi, welke met diens dochter was getrouwd, dat hem krachtens het huwelijkscontract de kroon toekwam. Een machtige partij in Palembang onder leiding van den broeder des overledenen was echter niet van hem gediend en ontzegde hem den toegang tot het rijk. In Juli 1627 zond nu „de oude Coninck” van Djambi een gezantschap naar Batavia met brieven, zóó aan de Engelschen als aan de vertegenwoordigers der Compagnie, met verzoek hem te assisteeren in den oorlog, dien hij van plan was, Palembang aan te doen, onder belofte van vrijdom van tollén gedurende tien jaren. De Engelschen, die zich „op dien tijd van ons heel abstract hielden”, bewilligden in dat verzoek, en de Nederlanders konden „om (hunne) estime bij die van Jamby te mainteneeren ende geene vorderlijke conditie aen d’Engelschen alleen te cederen, mede niet minder doen”. Een drietal schepen onder bevel van Kunst², bemand met 170 koppen, vertrok ter versterking van onze macht naar Djambi. De kommandant had echter in last, dadelijkheden zooveel mogelijk te vermijden en te trachten, een verzoening

¹ Zie Dr. Tiele: De Europeërs in den Maleischen Archipel IX, p. 304, v. — De Compagnie zelf deed trouwens iets soortgelijks, daar zij de jonken van Patani, Siam, enz., die peper gingen laden in Djambi voor andere plaatsen dan Batavia, aanhield, van de peper beroofde en die tegen den marktprijs betaalde. (G. G. en Raden aan C. v. d. Hoeff — zie noot 2 — 16 Sept. 1626).

² Hij was als vertegenwoordiger der Compagnie in Djambi opgevolgd door Cornelis van der Hoeff (1626—1629).

tusschen de twistende partijen tot stand te brengen. Voorshands scheen de „oude coninck” zijn oorlogsplannen te hebben opgegeven, zoodat Kunst, zonder dat zijn hulp werd vereischt, kon terugkeeren. Hij liep Palembang binnen, op welks reede hij zich bevond, om te trachten, daàr zijn houding te rechtvaardigen en den nadruk te leggen op zijne conciliante voornemens. In de volgende jaren vond een herhaling van dit alles plaats. De beheerscher van Djambi vroeg op nieuw hulp, zonder echter aan het verleenen daarvan de voordeelige voorwaarden te verbinden van vroeger. Integendeel: hij verweet den onzen het mislukken van zijn groote plannen, daar de Nederlandsche vloot haar plicht niet zou hebben gedaan, verhoogde de tollèn en toonde zich „zeer trotsch en ouwillig” tegenover den nieuwen chef der Hollandsche factorij Frans Adriaensen de Vries (1629—1630)¹. De Hooge Regeering wilde nu bemiddelend optreden en zond Gerrit Broeckmans als buitengewoon gezant naar de beide hoven, om vooral te wijzen op het gevaar, dat van den kant van Atjeh dreigde, welks heerscher wel eens in het troebele water zou kunnen gaan visschen. Intusschen namen de verwikkelingen tusschen de beide rijken een bevredigend verloop, zoodat nog in 1629 „d'oude kwestie geassocieert” kon heeten, zonder dat echter de Djambische kroonpretendent vasten voet in Palembang verkreeg.²

Niet lang zou Djambi zich in die rust kunnen verheugen. Er kwamen al spoedig weder wolken opzetten, ditmaal van den kant van Djohor, welks Sultan in 1630 aanspraak maakte op het vroeger aan hem toebehoorende Tongkal en dit nu van Djambi terugvorderde, terwijl hij eveneens eischen deed hooren tegenover Palembang. „Die van Jhoor (staken) 't hoofd heel in de lucht” en dat had zijn reden. Onophoudelijk waren zij in de laatste jaren vervolgd door de „Atjehers,”³ die hun in

¹ Zie nog over hem Documenten, p. 172, noot 1.

² Zie over dit alles Documenten, p. 127, v.

³ Tiele: Bouwstoffen, I, p. XIX.

1623 den genadeslag schenen te hebben toegebracht,¹ toen zij hun nieuwe residentie op Lingga veroverden en verwoestten. Maar Iskander (die in den laatsten tijd ons den peperhandel in Atjeh en op de Westkust zeer had bemoeilijkt), moest eindelijk zelf de ongunst van het krijgslot ondervinden. In den zomer van 1629 liet hij Malaka door zijn Laksamana, „den opperste van den Atchijnders armade”, met een aanzienlijke macht insluiten en belegeren. De Portugeezen ontvingen echter tijdig een flinke versterking onder Nuño Alvares Botelho, en nu, geholpen door de Djohorieten en de Pataneezen, brachten zij den Laksamana een zóó gevoelige neerlaag toe, dat deze zich zelf en een menigte van zijn troepen in handen der vijanden moest krijgsgevangen geven.² Dat de Atjehers en Portugeezen op nieuw met elkander in vijandelijke aanraking kwamen, was koren op de molen der Compagnie, in wier belang het was, dat deze beide hunne krachten in een strijd tegen elkander uitputt'en. Gouverneur-Generaal en Raden schenen berouw te hebben, dat zij Atjeh nu niet tegen Malaka hadden ondersteund, in welk geval die stad zeer waarschijnlijk zou zijn gevallen. Dit zou van groot belang zijn geweest voor onzen handel, zóó op Perzië en Surate, waar wij, als de Portugeezen hunne krachten een tijd lang hadden moeten concentreeren ter verdediging van gemelde stad, de handen meer vrij zouden hebben gekregen, als op China en Japan, omdat wij, was Malaka in onze handen of in die van Iskander gevallen, den Portugeezen meer belemmeringen zouden in den weg hebben kunnen leggen

¹ Tiele: De Europeërs in den Maleischen Archipel, IX, p. 304.

² Zie Documenten: p. 166—170. — Op ondergeschikte punten wijkt het verhaal daár af van dat in „Histoire de Pierre Berthelot, pilote et cosmographe du Roi de Portugal aux Indes Orientales, Carme Déchaussé, né en Normandie en MDC. — mort à Achen en MDCXXXVIII. — Publiée d'après *l'Itinerarium orientale* par Charles Bréard. (Paris, Picard. 1889. 8°).” — Berthelot was volgens zijn levensbeschrijver „premier pilote” der Portugeezen bij dit wapenfeit (p. 72). Bréard vergist zich, waar hij in de „Préface” beweert, dat de Nederlanders de Atjehers bij dit beleg steunden. Ook het verhaal in de „Mercure françois”, daar (p. 17, v.) aangehaald, sluit niet geheel met de gelijktijdige Hollandsche berichten.

ten aanzien van hun koopvaart op die rijken, maar de „tegenwoordige Constitutie” van de Compagnie was „tot zulcken entreprinse” voorloopig niet „gedisponeert”. In dit opzicht heerschte er een gewenschte overeenstemming tusschen de Heeren Majores en de Hooge Regeering te Batavia. Toch kon Speex ¹, die na den dood van Coen in 1629 dezen voorloopig was opgevolgd, de verzoeking geen weerstand bieden en hij liet den Sultan van Atjeh polsen omtrent een eventuëel gezamenlijk optreden tegen het gewichtige punt. ² Tevens deelde hij aan de bestuurders van Djohor, Pahang en Patani mede, dat hij niet langer wilde dulden, dat zij hulp verleenden aan de Portugeezen te Malaka. In Augustus 1632 werden door hem Dirk Stadlander en Adriaan de Groot als gezanten naar den Atjehschen monarch gezonden, om hem in algemeene bewoordingen hulp tegen zijn overbuur aan te bieden. Hoofddoel van deze bezending was echter het opkopen van peper, het tot stand brengen van andere handelsoperatiën en het verzoek, de tollën in zijn rijk te verminderen. De Sultan betoonde zich welwillend, zonder daarom het gevraagde in zijn vollen omvang toe te staan; de inwilliging van het meerendeel liet hij afhangen van de hem in de toekomst te verleenen hulp.

De Portugeesche Admiraal Botelho ging na de overwinning bij Malaka behaald niet op zijn lauweren rusten. In April 1630 ³ verscheen hij vóór Djambi, waar hij een drietal Nederlandsche en één Engelsch schip aantastte, en gedeeltelijk gevankelijk

¹ Men zie nog over Speex Documenten, p. 131, v., 159. — In verband met hetgeen de Jonge (V, p. xci) schrijft over de houding der XVII ten aanzien van Speex' verkiezing tot G. G., is niet van belang ontbloomt, 't geen zij den 27 Aug. 1630 aan G. G. en Raden schreven. Door de haastige bijeenkomst der XVII, kort na de aankomst der schepen, was de commissie en approbatie van de *Staten-Generaal en den Prins van Oranje* (ik cursiveer) nog niet verkregen. Met de eerste gelegenheid zou daarop worden gelet, „sulox het vertrouwen en recompense van sijne (Speex') lange gedane diensten en ervarentheijt in Indië meriteren”, enz.

² Dit was ook reeds in 1624 beproefd. ³ In dit jaar was Jan Oosterwijk (1630, 1631) koopman te Djambi. — De veelvuldige mutatiën onder het personeel werden misschien veroorzaakt door de ongezondheid van de plaats.

meevoerde, gedeeltelijk in de lucht deed springen. Op het hooren van deze tijding zond de Gouverneur-Generaal vijf schepen onder bevel van den Commandeur Pieter Vlack en den Vice-Commandeur Frans Pelsaert, om onze vestiging in Djambi te beschermen en de vloot, die in het Malaksch vaarwater kruiste onder bevel van den Admiraal Karel Lievens te waarschuwen. Nadat zij aan hun opdracht hadden voldaan, keerden beide vlootvoogden, toen zij bespeurden, dat de vijandelijke armade reeds weder verdwenen was, naar Batavia terug.

Nauwelijks was Djambi deze moeilijkheid te boven gekomen — Botelho had ook bedreigd, deze stad te zullen aantasten — of binnenlandsche verwikkelingen verstoorden op nieuw zijn rust. In Juni overleed de „oude Koning”. De „jonge Koning” wilde daarop terstond de regeering mede doen aanvaarden door zijn oudsten zoon, maar daartegen ontstond verzet om de aanspraken, die deze maakte op de kroon van Palembang, 'tgeen velen beter deed vinden, dat in Djambi aan den jongsten zoon van den Pangérang, getrouwd met een broedersdochter van den Panembahan, die eer te beurt viel. Kort daarop overleed ook de Pangérang, en nu aanvaardde diens oudste zoon, Pangérang Anom, toch de regeering, of liever hij nam den naam aan, terwijl zijn moeder Dato Maes inderdaad de teugels van 't bewind hield. Onze positie in Djambi werd hierdoor al niet verbeterd: integendeel, hoewel de Sultan en zijn moeder zich zeer „civil” tegenover ons betoonden, moesten wij allerlei „vexaties” verduren en verlangden de Djambiërs, dat de Nederlanders geheel aan hunne wetten zich zouden onderwerpen. Ook vreesde de Opperkoopman Daniël Tresel (1630—1633), die thans onze

¹ Documenten, p. 170—173. — Volgens de Nederlandsche berichten sneuvelde althans overleed, Botelho bij deze affaire. — De levensbeschrijver van Berthelot, die ook hierbij tegenwoordig was (p. 73 en Préface p. 18), meldt hiervan niets. Integendeel, men zou uit dit verhaal opmaken, dat de Portugees dit gevecht overleefde. Deze Berthelot was in 1619 op het schip „L'Espérance”, behoorende tot de onderneming van Beaulieu en Gravé (Tiele: Europeërs in den Maleischen Archipel, IX, p. 297) uit Honfleur naar het Oosten vertrokken. (Préface, p. 10, v.)

belangen aldaar behartigde, dat de minder vriendschappelijke verhouding, waarin wij tot de Djohorieten en Pataneezen stonden, ons in moeilijkheden zoude wikkelen met hunne bondgenooten van Djambi. Bij dit alles kwamen nog twisten over de straf, op te leggen aan eenige Javanen, die een Hollandschen matroos hadden vermoord. De autoriteiten van Djambi weigerden, de moordenaars met den dood te straffen, daar dit — zooals zij beweerden — tegen hunne gewoonten zou strijden en wilden slechts van een geldboete hooren. De Gouverneur-Generaal Specx, hoewel de juistheid van hun motief ontkennende, gaf last, deze moeilijkheid niet tot het uiterste te drijven en liever „alle occasie tot kwesties te schuwen”. Toch ware een doortastende houding in deze tijden misschien beter op haar plaats geweest. De omstandigheden in Djambi waren van dien aard geworden, dat hetzij de Sultan en zijn aanhang, hetzij zijn tegenstanders, onze hulp niet zouden hebben versmaad, indien hunne oneenigheden niet in der minne waren geschikt. Buitenlandsche mogendheden, de Sultans van Indragiri en Pahang, maar vooral die van Palembang, schenen zich reeds met de binnenlandsche aangelegenheden te willen bemoeien. De laatste Vorst, een broeder der Koningin-moeder van Djambi, werd door beide partijen te hulp geroepen en verscheen in Februari 1632 met een gewapende macht in dat rijk, zonder dat het hem gelukte, de zaken tot een goed einde te brengen.

Coen had in 1622 onze factorijen in Patani, Sangora, Kamboedja ¹ en Siam laten lichten ², en onze rijst- ³ en peperhandel op die plaatsen, de zijdehandel met de daar verschijnende Chineezen en de handel in hertevellen en sappanhout met de

¹ Ook met dit rijk, evenals met Cochin-China, bleven wij in vriendschappelijke betrekking.

² Tiele: De Europeërs in den Mal. Arch. p. 306. — Zie de opmerking over den vrijen handel op deze streken in Documenten, p. 183.

³ Den 3 Febr. 1625 schreven G.G. en Raden aan de XVII, dat Siam en Japan de onzen in den Archipel geheel van rijst voorzagen; den 6 Jan. 1628, dat Batavia hongersnood zou hebben geleden zonder den rijstaanvoer uit Siam.

Japanneezen ¹ werd nu door gaande en komende schepen gedreven. In 1623 werden Jan van Hazel en Philips Lucasz. tot Opperhoofden over den handel in Siam en de bocht van Patani aangesteld. Het lichten van het kantoor in Siam werd zeer door de Carpentier betreurd ², ook omdat wij daardoor kans hadden dien belangrijken Japanschen handel te verliezen. In Patani werd na ons vertrek de invloed der Portugeezen weder veel grooter; zij werden door de Koningin in 't oog loopend begunstigd en verkregen hier hunne provisie voor Malaka. Ook brachten zij groote hoeveelheden kleeden aan, waardoor de prijs daarvan geheel gedrukt werd, of, om met Gouverneur-Generaal en Raden te spreken, „de cladde er in gebracht” werd. In Siam, waar de Portugeezen minder invloedrijk waren, deden dit de „Mooren” en Engelschen, terwijl de inwoners zelf den Japanschen handel aldaar tot zich schenen te willen trekken ³. Groote verontwaardiging wekten wij buitendien op door het aanhalen van Chineesche jonken, met peper geladen. Door de Hooge Regeering toch werden jachten naar de bocht van Patani gezonden om de havenſ te bezetten, de peper uit de Chineesche vaartuigen te lichten en den schippers mede te deelen, dat zij hunne betaling in Batavia mochten komen halen. Toch werden geregeld de handelsbetrekkingen met Siam en de Maleische kuststaatjes onderhouden, werden over en weer gezantschappen gezonden ⁴, beleefdheden en geschenken ⁵ gewisseld tusschen de verschillende Sultans en de Nederlandsche autoriteiten, en bleven

¹ „Deze handel is ons zeer dienstig om 't gereede zilver, dat men daarvoor tot den Chineeschen handel in Japan zal kunnen procureren.” (G.G. en R. aan Bewindh. 27 Jan. 1625).

² Zie Tiele: Europeërs, IX p. 306, 307.

³ In 1628 werd dan ook besloten, den Japanschen handel in Siam voorloopig te staken.

⁴ Zóó in 1628 de „expresse gesant”, de Opperkoopman Willem Cunnegom of Coningum.

⁵ De Opperkoopman Joost Schouten overhandigde in 1628 een geschenk van den Prins van Oranje aan den „Coninek van Chiam.”

er Assistenten in Siam ¹, ter vergemakkelijking der negotie.

In 1628 en 1629 ontstonden er in Siam twisten over de troonsopvolging, welke ten gevolge hadden, dat de troon werd ingenomen door een overweldiger, die zijn zetel bevestigde in het bloed van de leden der regeerende familie ². Al spoedig geraakte hij met eenige omliggende rijkjes in oorlog ³, waarvan hij er enkele, o. a. Ligor, voor zijn macht deed bukken. Ook kwam hij op vijandelijken voet te staan met de Koningin van Patani, die voortging met het begunstigen der Portugeezen en het verleenen van hulp aan Malaka, en die „vrij wat outre-quent” werd tegen de onzen ⁴. Wederkeerig ging de Sultan van Siam onzen Europeeschen vijand in die streken bestrijden, maar dit nam niet weg, dat èn ten gevolge van dezen krijgstoestand èn van andere omstandigheden ⁵ onze handel dáár zeer achteruit ging. Op het vernemen van de groote toerusting, door de Spanjaarden genomen tegen Siam en onze vaartuigen, die dáár en op de omliggende plaatsen handel dreven, rustten Gouverneur-Generaal en Raden een viertal schepen uit onder Antonie Caen, die den 31 Juli 1632 van Batavia vertrokken. De Commandeur bracht brieven mede voor den Sultan van Siam en de Koningin van Patani, waarin de laatste werd aangemaand de zijde onzer vijanden te verlaten, zich met Siam te verzoenen en met ons en de omliggende Maleische staten een verbond aan te gaan.

III.

In den tijd, waarbinnen de bovenbeschreven gebeurtenissen plaats vonden, hadden verschillende Gouverneurs-Generaal el-

¹ Pieter van der Elst, Jacob Spaignaert, Adriaan de Marees, Joost Schouten, enz.

² Cf. Documenten. p. 218. — Zie echter ook „Verhael van d'onwettige successie des Conings in Siam” door Joost Schouten (1639). R. A. — Valentijn: III. 2. b. p. 65.

³ Cf. Documenten, p. 174, v.

⁴ T. a. p. p. 173—175.

⁵ De onhebbelijke houding van onze daar handel drijvende „vrijburgers” deed er het hare toe.

kander opgevolgd. Coen¹ was in September 1627 op nieuw te Batavia aan wal gestapt en had op nieuw die hooge waardigheid aanvaard. In de Molukken vond hij een geheel ander personeel terug, dan dat, 'twelk aan het hoofd stond, toen hij in 1623 naar het Vaderland was vertrokken. In Mei van dat jaar was een nieuwe Spaansche Gouverneur, Pedro de Heredia, opgetreden; in 1627 waren de Sultans van Tidore en Ternate spoedig na elkander door den dood van het tooneel hunner werkzaamheden afgeroepen. Ook Jacques Lefebvre wilde gaarne zijn plaats aan een ander afstaan en had reeds in 1624 op zijn „verlossing” aangedrongen. In het voorjaar van 1627 werd eindelijk door de Carpentier naar de Molukken gezonden de Fiskaal Pieter Wagensvelt, om, ingeval Lefebvre tot vertrek mocht besluiten, hem provisioneel op te volgen. Dit vertrek had echter geen plaats, en toen Coen voor de tweede maal aan het hoofd der Hooge Regeering was gesteld, vaardigde deze Gillis Seys (1628) naar Ternate af ter vervanging van den Gouverneur. Het duurde echter nog tot Maart 1628, vóórdat Seys, die reeds in 't voorjaar 1627 die kwartieren als „Commissaris” had gevisiteerd² en dus eenigermate met den toestand op de hoogte kon zijn, zijn werkring van „President over 't Gouvernement in de Molukken” aanvaardde.

Sultan Hamdja, die al heel spoedig niet meer een *persona grata* was bij den Djogoegoe, den Kaïtsjil Ali en de overige Ternataansche Grooten, stond weldra met hen op zeer gespannen voet. Ook op Djilolo, Makian en Batsjan maakte hij zich gehaat en gevreesd door allerlei tirannieke bevelen en vexatoire maatregelen. Noode verdroeg hij tevens den dwang, dien de nabijheid der Nederlanders, met wie hij willens of niet rekening moest houden, hem oplegde. Hij had buitendien hooge aspiratiën;

¹ Men zie nog een oordeel over sommige onderdeelen van Coen's politiek in Documenten, p. 156—158.

² Cf. hiervóór p. vi noot 3. — Documenten, p. 117, v.

hij had, om een uitdrukking van Wagensvelt te gebruiken, „den cop vol wint” en droomde van groote ondernemingen ¹. Zoo ontstonden er tusschen hem en den Sultan van Makassar verwikkelingen, daar de laatste Limbotoe op Celebes en eenige eilanden bij die kust ² en vooral, even als vroeger, Boeton bedreigde. Hamdja wilde bijstand aan de in 't nauw gebrachte Vorsten verleen en zocht, zonder veel succes, hulp bij de Compagnie. Eveneens bleef hij met de Tidoreezen op min of meer vijandelijken voet staan, ofschoon ook hij begeerige blikken wierp op de hand eener Prinses uit dat volk, een plan, waarvan onze vertegenwoordigers niet waren gediend, maar dat toch door drukke besprekingen tusschen de Sultans levendig werd gehouden. Die geschilpunten waren oorzaak van een onaangename verhouding tusschen den Ternataanschen heerscher en de Nederlandsche Gouverneurs, die zich soms in hevige twistgesprekken, een ander maal in geheime tegenwerking openbaarde en de vertegenwoordigers der Compagnie op hun hoede deed zijn.

Reeds in Augustus 1628 was Gillis Seys, onder wiens bewind weinig gewichtigs was voorgevallen ³, aan de „beri-beri” bezweken. Wagensvelt nam zijn plaats voorloopig in (1628—1629), maar werd in April 1629 vervangen door den Gouverneur Gijsbert van Lodensteyn (1629—1633), die tegenover den Sultan een flinke, doortastende houding ging aannemen. Nog vóór zijn komst was de in Manila gevangen gehouden Sahid ⁴ overleden en was een toenadering tot stand gekomen tusschen de Ternatanen en Tidoreezen, die een wapenstilstand hadden gesloten. Maar van Lodensteyn drong nu bij Hamdja aan op hernieuwing der vroeger gesloten contracten en nog in Augustus 1629 werd een

¹ Zie zijn plannen op Manila in Documenten, p. 140, v.

² Gapey, Taliaboe en andere Soela-eilanden.

³ Te vermelden zijn nog het gevecht tegen het Spaansch secours (Documenten, p. 135, v.), de pacificatie der Laboeërs (t. a. p. 139) en het onderhouden der betrekkingen met Mindanao, enz. (t. a. p. p. 141, enz.)

⁴ Zie hiervóór p. iv.

verdrag ¹ door hen beide geteekend, waarin op voetspoor der vroegere werd overeengekomen, dat Hamdja zijn onderdanen in de Molukken en in de aan zijn gezag onderworpen streken van den Amboinagroep zou gelasten, de nagelen alleen aan de Nederlanders te leveren, in de Molukken tegen 50 realen de bahar, en in Amboina, zooals tusschen Kaïtsjil Ali ² en den Nederlandschen Gouverneur aldaar zou worden overeengekomen. Tevens zou hij de trêves met de Spanjaarden en Tidoreezen verbreken. Te midden dier onderhandelingen ging de Kastiliaan plotseling tot oorlogsmaatregelen tegen Ternate over, misschien uit wrok, dat de wapenstilstand met Tidore niet naar zijn genoegen was tot stand gekomen ³. Bij zijn krijgstoerusting tegen zijn naburen verzocht Hamdja nu en later hulp, zoowel van den Gouverneur der Molukken als van de Hooge Regeering en dreigde den oorlog te zullen staken, indien deze niet werd verleend ⁴. Vooral echter in den Sengadji van Gamoeanora hadden wij een getrouwen bondgenoot tegen onze vijanden.

De denkbeelden van Speex omtrent de Molukken en omtrent ons optreden aldaar verschilden van die, welke zijn voorganger Coen was toegedaan geweest. Deze toch had in November 1628 bij de Heeren XVII aangedrongen op het bekomen van verlof, om onze vestigingen op Batsjan en te Malajoe ⁵ te verlaten en alleen Makian voor de Compagnie te bewaren. De Nederlandsche Raad op Ternate had zich daartegen echter ten sterkste verzet, daar hij dit alleen in 't voordeel der Spanjaarden achtte en de nagelen van Makian toch zouden worden ontvoerd naar de omliggende eilanden. Ook Speex kante zich, evenals Bewind-

¹ Bij Valentijn, I, 2, p. 262, v.

² Zie hierna p. xlii.

³ Documenten, p. 152—154.

⁴ Documenten, p. 177, 193—195.

⁵ Cf. Documenten, p. 8.

hebbers, tegen dit plan ¹, 'twelk dan ook niet ten uitvoer werd gelegd', en ofschoon hij voor zich niet geloofde, dat de toestand der Compagnie toeliet, een openlijken krijg te voeren tegen de Ternatanen, ried hij toch aan, de garnizoenen te versterken ², waardoor de Sultan zoude worden verhinderd, dat hij aan de Makianners te eeniger tijd het nagelplukken ten onzen voordeele zou beletten. Men moest echter den Keizer geven wat des Keizers was, den Sultan het genot der tollén niet ontrooven en evenmin trachten den prijs der nagelen te verlagen. Verder nog ging in 1631 de toenmalige Directeur-Generaal Antonio van Diemen ³. Volgens hem zou de „tegenwoordige constitutie” van de Compagnie wel degelijk toelaten, „den Tarnataen tot reeden te brengen ende alsulke wetten voor te schrijven als den dienst van de Comp^{ie}. in dat quartier vereyscht”, maar daarvoor was in de eerste plaats noodig eerlijke nakoming der contracten door ons zelf.

Intusschen namen de ontevredenheid en de onwil over Hamdja's bestuur in sterke mate toe, vooral op Makian, waar men er over sprak, zijn juk af te werpen en zich reeds verzette tegen het betalen van tol. Groot gebrek aan levensmiddelen, zoowel op Ternate als op Makian, strekte niet om de wrevelige stemming, die er heerschte, te verzachten. Omdat Hamdja in dezen nood en in den oorlogstoestand hulp van de Nederlanders verwachtte, sloot hij zich meer dan hij gewoon was bij deze aan. Van Lodensteyn meende dan ook, dat de schuld niet alleen lag bij den Sultan, maar ook bij zijne onderdanen, vooral bij die op Makian, opgestookt als zij werden door hunne land-

¹ Zie echter ook het oordeel van den Directeur-Generaal Antonio van Diemen in Documenten, p. 176.

² Ook op het gehalte der militairen viel niet te roemen. „Zoo wel als gij klagen wij dat ons zoo slechten volk en van zoo veel verscheiden natien uit 't Vaderland toegezonden worden. 't Schijnt dat de Heeren Majores zulks niet naar hun zin kunnen remedieren” (G. G. en R. aan v. Lodensteyn, 18 Dec. 1630).

³ Zie zijn belangrijk advies in Documenten, p. 173—184.

genooten, die Kaïtsjil Ali op zijn tocht naar de Ambonsche eilanden hadden vergezeld. Eindelijk leidden de ware en vermeende grieven tot een uitbarsting, waarbij echter de Makianners zich terugtrokken en Hamdja zegevierde ¹. Ook dit had weder een grootere toenadering ten gevolge van den Sultan tot van Lodensteyn, die zich in deze aangelegenheid zeer behendig op den achtergrond had gehouden en voor geen van beide strijders beslist partij gekozen. Over 't geheel wist de Gouverneur zich te handhaven en de Nederlandsche belangen uitstekend te behartigen ², 't geen ook hieruit bleek, dat hij in 1631 meer nagelen voor de Compagnie wist te bemachtigen, dan de laatste tien jaren, samen genomen, voor haar hadden opgeleverd ³.

Lefebvre deed op zijn terugreis de Ambonsche kwartieren aan en wel als overbrenger van een missive van Hamdja aan zijn Stadhouders Leliato, waarin opnieuw de nagelverkoop aan vreemdelingen werd verboden. 't Zij dan, dat de Sultan ditmaal te goeder trouw, maar onmachtig tegenover zijn ambtenaar was ⁴, 't zij dat hij met dezen heulde ten nadeele der Nederlanders, het verbod gaf ook nu weer in 't geheel niets. Evenmin waren de andere geschilpunten tusschen de Ternatanen op Klein-Ceram en de Compagnie nog vereffend en de poging, door Coen in 't werk gesteld, om een der quaesties uit den weg te ruimen, door een definitieve grensregeling tusschen die beide machten tot stand te brengen, faalde. Den met dit

¹ Documenten, p. 189—192.

² Phil. Lucasz. (aan de XVII uit Gamron 29 Febr. 1632) was van oordeel, dat van Lodensteyn „circumspect en loffelijk” had gehandeld. — Specx meende echter, dat hij „de commedie” op Ternate wel wat had kunnen rekken. (Specx aan van Lodensteyn 24 Dec. 1631). — De Heeren XVII betuigden hunne tevredenheid over het bestuur van den Molukschen Gouverneur bij missive van 4 October 1632.

³ Van Batsjan waren in 1631 meer nagelen in handen der Nederlanders gekomen dan ooit te voren en dat niettegenstaande de onaangename houding des Sultans te onswaart.

⁴ Zóó oordeelde Philips Lucasz., opvolger van van Gorcum, in een missive aan Coen dd. 11 Mei 1628.

doel in December 1627 naar Amboina gezonden gecommiteerden, Gregorius Cornelisz. en Marten Jansz. Vogel ¹ waren in hunne instructiën nog andere aangelegenheden ter behartiging opgedragen. Eén van Coen's lievelingsdenkbeelden, concentreering der krijgsmacht, overal waar de Compagnie hare nederzettingen had, moest ook hier in practijk worden gebracht. Tegelijkertijd werd door de Hooge Regeering aan van Goreum last gegeven, het geregeld vertoonen onzer vlag op de verschillende kustplaatsen te staken, en liever de krijgsmacht na hare concentratie zoo vóór en na te laten optreden, dáár, waar hij zulks noodig oordeelde. Het lichten der garnizoenen veroorzaakte grooten schrik onder de omwonende inlanders, maar verminderde tevens het aanzien der Compagnie in niet geringe mate, zoodat men daarmee niet zóó ver durfde gaan als Coen wel zou hebben gewenscht ².

Het was van Goreum niet mogen gelukken, de moeilijkheden, die hij bij zijn komst aan het bestuur in deze kwartieren had gevonden, weg te nemen; hij liet haar, eer vermeerderd dan verminderd, na aan zijn opvolger, den kalmen Philips Lucasz. (Juni 1628—1631), Opperkoopman op Amboina. Deze was van de leer, „met amiable kloekheit ende simulatie vosschen met vosschen te vangen”. ³ Alleen tegen de vreemde kooplieden wilde hij gewelddadig optreden; hij wilde hen op welke wijze dan ook van deze nagelplaatsen „diverteeren.” Zijne pogingen om een minnelijke schikking met Leliato en de zijnen tot stand te brengen baatten echter niets ⁴: met den Stadhouder van den Ternataanschen Sultan viel niets aan te vangen; wat hij den éénen dag beloofde, wist hij een volgenden onder een of ander

¹ Zie over hen Documenten, p. 142 noot 1. De eerste wordt dikwijls Gregorius Cornelii genoemd.

² Cf. Documenten, p. 132, noot 1.

³ Valentijn, II, b, p. 73.

⁴ Valentijn, II, b, p. 67—73. — Documenten, p. 132, 143, v.

voorwendsel te weigeren. Zelfs dat wij er toe overgingen, den prijs der door ons aangeboden kleeden te verlagen, had niet het gewenschte resultaat. Aan den anderen kant werd het verzoek der aanhangers van Leliato, om den nagelprijs tot 70 realen de bahar te verhoogen, door Coen afgeslagen. Dit was hem voorgesteld door Kalimbata, die in Juli 1628 als gezant van die van Loehoe en Kambelo te Batavia was verschenen, spoedig gevolgd door Kapitein Hitoe, een van diens zonen en verscheiden inlandsche hoofden, die op aandringen van Lucasz. Coen in zijn hoofdplaats kwamen complimenteeren. Toen dus bleek, dat onderhandelingen niet baatten en de nagelen bij lange na niet alle in onze handen kwamen, besloten Gouverneur-Generaal en Raden den 1 November 1628, met geweld den handel der vreemdelingen ¹ op de Ambonsche kwartieren te beletten, zonder terug te deinzen voor de mogelijkheid van een oorlog met de bewoners van Hoamohel en de daar gevestigde Ternatanen.

Inmiddels was een medespeler op het tooneel verschenen, welks optreden gewichtige gevolgen scheen te zullen hebben. Het was Kaÿtsjil Ali, die door zijn Sultan, blij, dien lastigen bloedverwant onder een geschikt voorwendsel van de nabijheid van zijn door zijn eigen schuld min of meer aan 't wankelen gebrachten troon te kunnen verwijderen ², in Juni met een vloot naar deze streken was gezonden, om de geschillen, dáár gerezen, te beslechten, door uiterlijk machtsvertoon het verminderde prestige van Hamdja te trachten op te houden, en diens herhaalde bevelen te doen eerbiedigen. Als een bedreiging tegen Leliato voerde hij in zijn gevolg mee diens neef, den zoon

¹ Zie over het Engelsche en Deensche kapitaal, waarmede zij handel heetten te drijven, Documenten, p. 143.

² Phil. Lucasz. schreef 1 Juni 1630 aan Specx, dat hij geloofde, dat Ali alleen hierheen was gekomen, omdat hij het niet kon vinden met Hamdja, die „de vruchten trok van den tuin, dien hij bebouwd en verzorgd had.”

van den vroegeren Stadhouder Daja, ¹ later bekend geworden als Kimelaha Loehoe. Onmiddelijk na zijn aankomst aan het Ambonsch Kasteel in October bewerkte hij, dat er tusschen de kibbelende partijen een contract werd gesloten, waarbij de verkoop der nagelen, wier prijs op 60 realen de bahar werd gesteld ², aan anderen dan aan Nederlanders werd verboden; waarbij werd bepaald, dat deze laatsten de specerijen slechts mochten betalen met contanten of met kleeden van de Kust van Koromandel of Surate, naar keuze der inlanders ³; waarbij wederzijdsche assistentie tegen offensieve vijanden werd beloofd en het maken van proselieten onder elkaars onderdanen werd verboden. De regeling der grensscheiding werd verder overgelaten aan het overleg van den Ternataanschen Prins en den Nederlandschen Gouverneur. Na het totstandbrengen dezer uiterlijk zóó beslissende overeenkomst meende Ali op zijne lauweren te kunnen rusten en deed een tocht door de Ambonsche eilanden tot inning der achterstallige, volgens hem aan Ternate verschuldigde, schattingen, hetgeen hij met zulk een gestrengheid deed, dat de gemoederen uit wrok tegen den Ternataan meer tot de Nederlanders geneigd werden. ⁴ Uit zijn rust werd hij echter spoedig opgeschrikt: woelingen te Hitoe, Asiloeloe en Larike; de komst van vreemde handelsvaartuigen op Boeroe met het doel, daarheen de nagelverkoopers te lokken; verwijtingen van Lucasz. aan zijn adres over zijn stilzitten; diens eisch tot het doen van recht betrekkelijk een opstootje te Kambelo in 1628, waarvan eenige Nederlanders het slachtoffer waren geworden ⁵ en tot het ontzetten uit zijn waardigheid van den Kimelaha Leliato; de intriges van dien Ternataanschen Stadhouder, die met den gezant van zijn Sultan een loopje

¹ Dr. Tiele, *Bouwstoffen*, I, p. XLVII.

² Cf. hiervóór p. XXXVII.

³ Zie over het verbod van den particulieren handel *Documenten*, p. 148.

⁴ Zie nog een oordeel van Lucasz. over de gevolgen van Ali's komst in *Documenten*, p. 146—148.

⁵ *Documenten*, p. 142, v.

bleek te nemen; de overkomst van Hamdja's dwarskijkers, dit alles noopte hem spoedig, weder eenige maatregelen te nemen, waaronder de aanstelling van Kimelaha Loehoe tot Stadhouder van Ternate de gewichtigste was, vooral nu deze in 1629 in overleg met den Kaïtsjil werkelijk het zijne deed, om de vreemde handelaars van de kusten te weren ¹ en daardoor onzen nagelinkoop op een betere hoogte bracht. ²

Lang duurde echter die goede stemming der Ternatanen niet. In Januari 1630 verschenen reeds weder Makassaarsche jonken vóór Kambelo en Lesidi en toen Lucasz haar daar kwam opzoeken, moest hij wegens onvoldoende macht met verlies van eenige dooden aftrekken, terwijl èn Kaïtsjil Ali èn de nieuwe Kimelaha, die met zijn voorganger was gaan overleggen en heulen, weigerden tegen de smokkelaars op te treden. Toen nu de Gouverneur in Mei het plan had opgevat, zijn neerlaag op die van Kambelo te wreken, liet hij zich door beloften der Ternatanen en door 't besef zijner te geringe hulpmiddelen er van af brengen, den vijand te tuchtigen. ³ In dat zelfde jaar vertrok Kaïtsjil Ali voor goed uit deze streken, waar hij zoo weinig had uitgericht en vooral *zijn* belang had zoeken te behartigen, door het ten eigen bate aanwenden der toll en belastingen, die hij uit naam van zijn Vorst ⁴ had weten machtig

¹ De verwickelingen tusschen Ternate en Makassar (zie hierna p. XLVII) zullen daartoe wel iets hebben bijgedragen.

² In 1629 verkregen de Nederlanders van Ambon 250110 pond nagelen. — Zie over het rijke retour van 1631 Documenten, p. 187. — Een bahar is op Amboina 600, op Klein-Ceram 550 Nederl. ponden.

³ Zie Documenten, p. 161. — Valentijn t. a. p. p. 83. — In Febr. 1630 schreven G. G. en Raden aan Ph. Lucasz., dat de krijsmacht, onder zijn bevelen staande, zou worden verminderd. Dat dit verkeerd gezien was, bleek uit de flinke versterkingen in de laatste maanden van dat jaar gereed gemaakt. — Lucasz. verdedigde zijn handelwijze op grond van gebrek aan strijdkrachten; de fiscaal Ottens (Documenten, p. 186) verdedigde eveneens Lucasz.' wijze van doen (in zijn „Discours” van September 1632). De Heeren XVII en Gouverneur-Generaal en Raden waren van oordeel, dat hij zich door de mooie praatjes der Ternatanen had laten inpakken.

⁴ Over latere gezanten van Hamdja zie Documenten, p. 162, v., 210.

te worden. Ook Philips Lucasz. was zijn waardigheid moede, hij vroeg „seer instantelijk” en verkreeg, na nog een kruistocht tegen Manipa en Boeroe tot wering van den smokkelhandel te hebben ondernomen, zijn ontslag¹ en werd opgevolgd door den bekenden Artus Gijssels (1631—1634).²

Gouverneur-Generaal en Raden maakten, evenals Bewindhebbers, er aan Lucasz. een verwijt van, dat hij te veel geloof hechtte aan de beloften der Mohammedanen en te weinig een man van de daad was; maar zij vergaten volgens gewoonte, dat een groot deel van dat verwijt op hen zelve moest terugvallen, daar zij verzuimden, hem de noodige krijgsmacht en andere hulpmiddelen te verschaffen, welke alleen hem tot de daad in staat konden stellen. Op het eind van zijn Gouverneurschap werd hem echter een flinke versterking toegezonden onder bevel van Adriaan Antheunisz., een versterking, waarvan zijn opvolger, wien men het ook overigens niet aan troepen liet ontbreken³, kon profiteeren. Aan Gijssels was bij zijn instructie verboden, meerdere sterkten aan te leggen, terwijl

¹ Gedurende zijn Gouverneurschap had in 1631 een aanslag der Spanjaarden en Tidoreezen op de zuidoostkust van Ceram plaats. — Over onderwijs en kerkelijke aangelegenheden zie Documenten, p. 148—150, 161.

² Minder juist zegt Dr. Jur. R. Schück („Brandenburg-Preussens Kolonialpolitik unter dem Groszen Kurfürsten und seinen Nachfolgern. — 1647 bis 1721.” — Leipzig, 1889, I, p. 12, v.) dat hij deze betrekking verkreeg reeds in 1629. Den 28 Oct. 1628 werd Gijssels in voor hem vleierende bewoordingen aangesteld door Heeren XVII tot „Ordinaris van Raedt van Indiën.” In December 1629 vertrok hij uit patria, na de belofte te hebben verkregen, dat hij op Amboina zou geplaatst worden, zoodra het Gouverneurschap daar openviel. Bij res. van G. G. en Raden van 9 Febr. 1631 werd hem die waardigheid opgedragen, den 24 Maart arriveerde hij aan het Kasteel Victoria en den 23 Mei nam hij het bestuur uit de handen van Lucasz. over. Schück's meening, dat hij *qua* Gouverneur van Amboina tevens Raad van Indië was („und damit zugleich”) is, zooals uit 't bovenstaande blijkt, evenmin juist. Het „Raadschap van Indië” werd nog bij resolutie der XVII van 23 Oct. 1645 niet *per se* verbonden verklaard aan het Gouvernement van Amboina of aan een der andere Governementen.

Over zijn voor- en geslachtsnamen zie Schück. Ik heb den voornaam Artus of Aert het meest aangetroffen. Zelf noemt hij zich dikwijls „Artus Gijssels van Isel- (of Issel-) steijn.”

³ Zóó verscheen Antheunisz. op nieuw in November 1631 en Maart 1632.

hem tevens jaarlijksche troepensuppletiën werden toegezegd ¹. Uit Nederland had hij het stellige bevel meegekregen, de vreemde kooplieden „met alle mogelicke middelen” uit de nagelkwartieren te weren. Het optreden van Antheunisz. tegen de smokkelaars bleef dan ook voor 't oogenblik niet zonder resultaat ², maar deze en dergelijke tochten waren in de oogen van Gijsels niet voldoende: volgens hem ³ was er „geen ander middel om ons te ontlasten van den overvloed der nagelen (nl. op Klein Ceram) ende den overlast der trouwelooze Mooren”, dan „dat wij hare nageleboomen ruijneren ende in den grondt verdelgen.” Dit vernietigingsplan, door anderen niet noodig gekeurd ⁴, was voor hem een „gerechtige sække.” Of Gijsels ook een klein plaatsje verdient in het „boeksken”, dat er volgens hem zou worden opengelegd van de wreede handelingen der dienaren van de Oost Indische Compagnie ⁵?

Voorloepig viel er nog wel iets anders te beredderen. Op de Oeliasers uitte zich op nieuw de ontevredenheid der bevolking over den last van het roeien of pangaaïen, die zooveel te zwaarder op hen drukte, nu in de laatste jaren zoovele tochten werden gemaakt ter vervolging van de vreemde kooplieden. Vooral die van Hatoeaha op Haroekoe en Iha lieten zich luide hooren, en, ofschoon Gijsels niet ongeneigd zich betoonde, aan de rechtmatigheid van vele dier klachten te gelooven, toch begreep hij, dat het aan het gezag der Compagnie te goede zou komen, indien de murmureerders, maar vooral indien het trotsche Iha werd gefnuikt. Ook Speex was met dat denkbeeld ingenomen. Eerst wijdde Gijsels echter nog zijn krachten aan de versterking van het Nederlandsch Kasteel op Amboina en,

¹ Zie over deze versterkingen Documenten, p. 179—181, 187, v. resolutie v. 1681.

² Documenten, p. 185.

³ Documenten, p. 186.

⁴ Zie de meeningen van Ottens en Lucasz. in Documenten, p. 187, 188 en noot 1.

⁵ Tiele: Bouwstoffen, I, p. XLVII.

met behulp van bevriende Alfoeren, aan de onderwerping van de negorij Tobo op de zuidoostkust van Ceram ¹, die zich tegen ons gezag had verzet. Hierdoor meende Kimelaha Loehoe verongelijkt te zijn, reden waarom hij op nieuw en met goed succes onder de bewoners der Oeliasers, vooral op Iha, ging stoken. Ook Kapitein Hitoe, met wien Gijsels tot nu toe in goede verhouding had gestaan, en diens zoon, de Hoekom Kakiali, zett'en den Nederlanders, waar zij dat konden, den voet dwars. Eindelijk tuchtigde in April 1632 de Gouverneur, versterkt door een nieuwen toevoer van troepen onder Antheunisz., het overmoedige Iha ² en, ofschoon hij de sterkte der inlanders niet meester werd, vernielde hij in de buurt, wat te vernielen was, daarin vooral geholpen door een driehonderdtal Alfoeren, die een woestenij maakten van „dit Iha, den lusthoff van gantsch Amboyna ende 't vermaeckelijkste landt dat gevonden can worden." Gijsels had hierin volkomen naar de wensch van Speex gehandeld: deze toch had bezwaar gemaakt, de sterkte zelf te bemachtigen en dan te behouden, daar de Mohammedanen zich dan vermoedelijk toch weer op een andere plaats zouden nederzetten. Hij zou zelfs gaarne zien, „dat alle de Christenen bekwamelijk van de (Oeliasers) konden op Amboina gebracht; de eilanden desert gemaakt en geheel verlaten" werden. ³

Meer en meer verbonden zich de Mohammedanen onder elkander tegen den gemeenschappelijken vijand, de Christenen; het godsdienstig element geraakte in deze twisten hoe langer hoe meer op den voorgrond. Kapitein Hitoe, de Kimelaha Loehoe, die met diens dochter huwde, Leliato, de dubbelzinnige Hamdja ⁴, zij allen begrepen steeds beter, hoe een-

¹ Documenten, p. 195—198.

² Documenten, p. 199—201.

³ Dit vond Gijsels echter niet aan te raden. Zie Documenten, p. 201.

⁴ Documenten, p. 201, v., 212.

dracht op hun weg lag; zij kwamen steeds meer tot het inzicht, dat het ging „niet alleen om de nagelen, maar ook om de religie” en daarmede om de vraag, wie heer en meester zou zijn in de Ambonsche kwartieren, de Compagnie of de Oosterling. Het weigeren, om de inbreuken op het monopolie der Nederlanders te weren, was slechts één der uitingen van de groote idee: verjaging der gehate Europeanen. En de maatregelen, door Gijsels genomen, de tuchtiging van Assahoedi op Klein-Ceram en van het eiland Kelang in Augustus 1632¹, zijn plannen, eveneens die van de Heeren XVII en van den Gouverneur-Generaal, om nog eens en nu voor goed een herhaling te leveren van den vernielingstocht op Hoamohel in 1625², het waren eveneens uitingen van één verlangen, het vestigen onzer onbetwiste heerschappij in deze specerijeilanden. En een hevige botsing kon niet uitblijven, een botsing, waarvan de bovenbeschreven twisten slechts het vóórspel zouden blijken te zijn.

Het doel van Kaitsjil Ali's zending in 1628 was niet tot Amboina beperkt, de opdracht, door zijn Sultan aan hem gegeven, had uitgebreider beteekenis. De Makassaren toch hadden een inval gedaan op de Soela- en Bangaai-eilanden, die onder het gezag van Ternate stonden en de koninklijke vlootvoogd had daarom tevens in last gekregen, om de vijanden van zijn Vorst uit die streken te verjagen en buitendien om hulp te brengen aan het eveneens door Makassar bedreigde Boeton. Werkelijk bevonden de Nederlandsche autoriteiten, die op hun reis naar hunne gouvernementen dit eiland aandeden³, dat het mede door soldaten van Ali was bezet⁴ en tevens, dat de

¹ Documenten, p. 206—208.

² Zie hiervóór p. x—xii.

³ Gijsbrecht van Lodensteyn kwam daar in Januari 1629, Crijn van Raemburch in Maart 1630.

⁴ In 1631 verdreef Ali de Makassaren uit Tamboekoe op Celebes, in 1632 vinden wij hem weer op Boeton. Van dááruit onderhandelde hij met den Sultan van Makassar, die hem een pot met vergiftigde confituren zou hebben gezonden, na welker gebruik hij overleed. (Valentijn, II, b, p. 85). — De Djogoegoe van Ternate was reeds in April 1630 overleden.

Radja zich zelf tegen mogelijke aanvallen versterkte. Coen hechtte weinig geloof aan de verwezenlijking der plannen van Makassar, maar had toch den Boetonschen Vorst verzekerd, dat hij „nimmermeer (zou) toestaan, dat (deze) door zijne en onze vijanden overwonnen” zou worden. De oorzaak onzer niet vriendschappelijke verhouding met den Sultan van Makassar was nog steeds gelegen in den sterken handel, dien zijne onderdanen op de Ambonsche kwartieren dreven¹, terwijl wij natuurlijk de vlucht, die de commercie tusschen hem en de Portugeezen nam, met leede oogen aanzagen. De gevangenhouding van Nederlandsche schipbreukelingen, die, op Saleijer verongelukt, door de bewoners van dat eiland aan den Sultan waren overgeleverd en niet dan door bemiddeling van den chef der Deensche nederzetting te Makassar, Roeland Crappe, tegen een losprijs werden vrijgelaten², was evenmin in staat. de gemoederen gunstiger tegenover elkander te stemmen. Toch kwam het niet tot openlijke vijandelikheden en werd althans de schijn bewaard, getuige het bezoek, dat Antonie Caen in Maart 1632 aan dien Vorst bracht, bij welke gelegenheid van weerskanten beleefdheden werden gewisseld en „zoo serieuze als boertige discoursen gevoert.”³ Maar Speex bleef Makassar met Bantam als een der beletselen beschouwen voor de vestiging onzer macht en voor den bloei van onzen handel in den Maleischen Archipel. Evenals Bantam moest men ook vooral dezen Vorst trachten te onderwerpen: hij toch trok „alle vreemde en moorsche natiën” naar zijn land, omdat hij alle commercie met goed tractament onder geringe erkennisse van tollén vrij en liber” toestond en, zonder zich om onze gepretendeerde rechten te bekommeren, op Ceram de nagelen zocht weg te halen,

¹ De nagelen werden door hen dikwijls vervoerd naar Bantam, waar wij daarvoor hooge prijzen moesten besteden, opdat zij den Engelschen niet in handen vielen.

² Documenten, p. 163.

³ Zie ook Valentijn, III, b, p. 245.

misschien dat eiland, Amboina en Banda zou trachten te „incorporeeren”, althans te verontrusten, misschien met Ternate tegen ons zou gaan heulen.¹

De Makassaren bleven ook een aanzienlijken handel drijven op de Kei- en Aroe-eilanden, waar zij mede propaganda maakten voor het Mohammedanisme en de bewoners tegen ons trachtten op te zetten. Toch waren thans onze betrekkingen met die streken niet onvriendschappelijk en was onze handel daarop toenemende². Maar wij vonden daar ook tegenstanders in de daarheen gevluchte Bandaneezen, die het hunne deden, om onze positie te bemoeilijken en het onmogelijk deden worden, de plannen tot kerstening der bewoners ten uitvoer te leggen. Zelfs trachtten Bandaneesche „papen” het Mohammedanisme meer aanhangers te doen vinden op Banda onder de Christen-Mardijkers. Ook overigens was de tegenstand dier zoo fel verdrukte inlanders nog maar steeds niet gebroken. Indien zij konden, vluchtten zij nog altijd naar Ceram, waar zij nog immer met open armen werden ontvangen.³ Hierdoor verarmde de burgerij hoe langer hoe meer: het gebrek aan werkkrachten⁴ en de lage notenprijs leidden tot hare ruïne. En toch klaagde de Hooge Regeering, dat „nu (wij) zelfs Heer en Meester van Banda (waren), ons de nooten en foelie veel dierder te staen (kwamen), dan doen (wij) die van de Bandanesen cochten.” „Maeckt doch”, zoo riep zij den Gouverneurs toe, „maeckt doch, dat (wij) de rechte vruchten van Bauda eens genieten.”⁵

¹ Philips Lucasz. (aan Bewindhebbers, 29 Febr. 1632) dacht er anders over. Men moest vrede houden met Makassar en daarmee den kleedenhandel vreedzaam drijven. Banda zou dan overvloedig van levensmiddelen worden voorzien en men had daar dan niet van noode de bewoners van Kei en Aroe en de Javanen, die ter sluik van dáár de noten wegvoerden.

² In 1628 deed Lieuwe Jacobszen een tocht naar de Kei-, en Aroe-eilanden en naar Tenimber. — Zie over een anderen tocht daarheen Documenten, p. 159, v.

³ Cf. Documenten, p. 144, 145 en noot 1. — Vooral ook op Goram hielden zij zich op.

⁴ Documenten, p. 163, v.

⁵ Coen aan J. Jz. Visscher, 25 Nov. 1628.

Dr. Pieter Vlack had dan ook veel gedaan ten behoeve der notenteelt, maar zijn bestuur was kostbaar geweest door het aanleggen van fortificatiën, waardoor hij trouwens gevolg had gegeven aan de bedoelingen der Heeren XVII, om Banda in goeden staat van defensie te houden, en door het bouwen van goede pakhuizen en woningen. Zijn opvolger was Jan Jansz. Visscher (1628—1629), die, na nog een provisioneel bestuur van den Opperkoopman Arend Gardenijs, werd vervangen door het lid van den Raad van Indië Quirijn of Crijn van Raemburch (1630—1633), die zich te vergeesch verzette tegen de plannen, om de nog op 't eiland aanwezige Bandaneezen van daar te vervoeren ¹. Ofschoon hij zich met allen ijver kweet van de hem opgelegde taak, kon hij den bloei van de aan zijn zorgen toevertrouwde eilanden weinig of niet bevorderen. De financieële toestand was treurig ² en de herhaalde verbodsbepalingen tegen den vrijen handel deden de malaise onder de burgerij nog toenemen. De tenuitvoerlegging hiervan zou volgens den Gouverneur op den ondergang dier burgers uitloopen.

Ook over onze positie op Solor en Timor viel in de jaren, die er verliepen tusschen den tijd, waarin Coen voor de tweede maal het Gouverneurschap-Generaal op zich nam en de aanvaarding van dat ambt door Hendrik Brouwer, niet te roemen. In 't nauw gebracht door de Portugeezen, sloot de Horneij nog in 1627 een wapenstilstand met den op Larantoeke ³ verblijf houdenden Portugeeschen gezagvoerder. Coen was hevig vertoornnd over deze handelwijze van den Commandeur, die zich ook overigens door zijn liederlijk levensgedrag bij de Hooge Regeering onmogelijk had gemaakt. De Horneij wierp de schuld op de zoogenaamd bevriende inlanders, die met onze vijanden

¹ Hoe diep de haat zat tegen ons bij de Bandaneezen leert ons hetgeen in Documenten, p. 181, v. gezegd wordt over de Bandaneesche schoolkinderen.

² Ook in dit tijdsbestek richtten zware aardbevingen veel kwaad op deze eilanden aan.

³ Dr. Tiele: Bouwstoffen, I, p. x.

gemeene zaak maakten en bij verdere krijgstoerusting onzerzijds nog meer tegen ons in 't harnas zouden worden gejaagd. Den 11 December 1628 besloten Gouverneur-Generaal en Raden daarom, het fort Henricus op Solor opnieuw te verlaten en het daarna te raseeren. Gregorius Cornelisz., die met de tenuitvoering van die resolutie werd belast, vond, toen hij in Februari 1629 op Solor aankwam, den Commandeur gedeserteerd naar de Portugeezen, de omwonende bevolking gevlucht, omdat zij het lot der Bandaneezen vreesde en onder de Nederlanders een ergerlijk huishouden. Niettegenstaande het verzoek van het eenige ons trouw gebleven hoofd, den Sengadji van Lamakera, werd het fort verlaten en verwoest ¹ en in de eerstvolgende jaren werden de handelsbetrekkingen met afwisselend geluk grootendeels ² onderhouden door schepen van Batavia onder bevel van den Opperkoopman Jan Tombergen ³.

IV.

Een der eerste regeeringsdaden van Hendrik Brouwer ten opzichte der Molukken was de raad aan van Lodensteyn gegeven, om geen verwijdering van Ternate te zoeken, daar wij in den Maleischen Archipel reeds vijanden genoeg tegenover ons hadden. Onder zijn bestuur en onder dat van zijn opvolger Antonio van Diemen ⁴ bleven uiterlijk de betrekkingen tusschen onzen Gouverneur op Malajoe en Hamdja wel niet van vriendschappelijken, maar toch evenmin van bepaald vijandigen aard. Vertrouwen bestond er van weerskanten niet; wij bleven den Sultan van heulen met de Tidoreezen en Spanjaarden beschuldigen, terwijl hij van zijn kant voortging met ons te verwijten, dat wij hem in den strijd tegen die natiën niet genoeg

¹ In 1632 was de plaats reeds bezet door de Portugeezen.

² Wij hadden nog een „loge” te Kamenasa op Timor. Zie Documenten, p. 164.

³ Zie over een dier tochten Documenten, p. 164, 165. — Zie ook nog p. 180.

⁴ Over van Diemen zie nog Documenten, p. 268, v.

steunden. Op grond daarvan greep hij gretig elke gelegenheid aan, om met den Sultan van Tidore op goeden voet te komen en ofschoon de pogingen daartoe niet altijd wilden vloten, toch was er ook nu nog — vooral van zijn zijde — van een eigenlijken oorlog geen sprake, bleef deze althans meest beperkt tot rooftochten en kleine vechtpartijen. Vrees voor versterking uit Batavia of dreigend gevaar van den kant der Spanjaarden was echter steeds een motief voor Hamdja, om tegenover onzen Gouverneur te *liebaügeln*. Zóó bleek een bijna gelukte aanval der Spanjaarden en Tidoreezen op Takomi in November 1632, waarbij wij den Ternataan steunden, door na dien aanval die plaats te bezetten, geschikt te zijn, om ons aanzien te verhoo- gen, ja! om hoop te geven op een krachtig te voeren oorlog tegen de nu weer gemeenschappelijke vijanden. Verder werden de beide belangrijke waardigheden van Djogoegoe en Kapitein Laoet toevertrouwd aan de met ons bevriende Sengadji's van Gamoekanora ¹ en Ngofakiaha.

Van Lodensteyn werd opgevolgd door Jan Ottens (1633—1635), die den 17 Augustus het bestuur aanvaardde ². Al spoedig zond hij den Fiskaal Daniël Ottens uit, om op het Spaansch secours te kruisen, waarmede deze „Batavier” ³ dan ook slaags raakte. Na een onbeslist strijd nam hij echter de wijk naar Malajoe, evenals zijn machtigere tegenpartij naar Gamoelamoe. Dit gevecht en een inval der Spanjaarden op het Ternataansch eiland Taf-foeri waren de eenige belangrijke krijgsbedrijven onder het bewind van dezen Gouverneur, waarin wij rechtstreeks of zijde- lings werden betrokken. Een gebeurtenis, gewichtig in haar

¹ Gamoekanora was een der machtigste onderdeelen van het Ternataanche rijk. — Zie echter over de benoeming tot Kapitein Laoet ook Documenten, p. 292.

² Met hem verscheen den 26 Juni de Commissaris-visitateur Antonie van den Heuvel, die den 17 Augustus met van Lodensteyn weder vertrok. — Zie over dezen Documenten, p. 267.

³ H. Brouwer aan J. Ottens, 18 Dec. 1634. — Daniël Ottens verdrong den 21 Juli 1635 bij de Piscadores, na op de Spaansche zilverschepen van Acapulco te hebben gekruist.

gevolgen, had echter in 1633 op Tidore plaats. Eenige dorps-
 hoofden, misnoegd over hun Sultan, stelden zich met Hamdja
 in betrekking, met het doel, den Kaitsjil Gorontalo, een neef
 van den vorigen heerscher, die van rechtswege na diens dood
 in 1627 had moeten opvolgen ¹, maar die uit vrees zich op
 Ternate schuil hield, den troon te doen beklimmen. De onte-
 vreden wilden dan tevens een verbond met de Nederlanders
 en Hamdja sluiten, om gezamenlijk de Spanjaarden te bestrijden.
 Ottens vertrouwde de zaak niet en vreesde, dat geheel deze
 beweging zou strekken tot vermeerdering van Ternate's invloed.
 Hij weigerde daarom, zich met de Tidoreesche aangelegenheden
 in te laten. Toch werd Gorontalo met hulp van Hamdja ge-
 kroond, waarna de verdreven Sultan zich naar Ternate begaf,
 de bescherming van Hamdja ook al inriep en hem zijn dochter
 tot vrouw gaf. Dit optreden van den Ternataanschen monarch
 verschafte hem een groot overwicht in Tidore, waarmee hij nu
 in vrede scheen te willen leven, terwijl hij den verdreven
 Vorst ² steeds als een bedreiging tegen diens opvolger kon
 gebruiken. Zijn succes deed hem tegenover ons eene minder
 vriendelijke houding aannemen en dit, gevoegd bij zijn ergernis
 over den loop der gebeurtenissen in de kwartieren van Am-
 boina ³, deed Ottens voor een uitbarsting vreezen, indien wij
 hem niet door voldoende macht in toom konden houden. Wel
 vroeg hij nog hulp tegen de Spanjaarden, maar zijn onbetrouw-
 baarheid was te dikwijls gebleken, om die aanvraag te be-
 schouwen als een uiting van zijn ernstigen wil, om de Neder-
 landers tegen hun „erfviand” te ondersteunen. Jammer genoeg
 kon hij er met volkomen recht op wijzen, dat ook wij die
 ondersteuning aan hem onthielden.

Het was hiermee Gouverneur-Generaal en Raden dan ook

¹ Zie Dr. Tiele: *Bouwstoffen*, I, p. 139. — *De Europeeërs*, VIII, p. 161.

² Over zijn uiteinde zie Documenten, p. 380, 381.

³ Zie hierna p. LVII

volstrekt geen ernst. Dit bleek uit de instructie, waarmee Ot- tens' opvolger Jan van Broeckum (1635—1640) ¹ werd voorzien. Daarin toch werd hij wel gelast, Hamdja tegen onze vijanden op te zetten, maar van krachtdadige hulp was daarin geen sprake; slechts moest hij een eventueele assistentie in zijne besprekingen met Hamdja laten doorschemeren. Met het oog daarop verscheen dan ook bijna tegelijk met hem een viertal schepen in de Moluk- sche wateren, die echter hoofdzakelijk tot een ander doel waren uitgerust, nl. om naar Japan en Tayouan (op Formosa) te gaan en tevens te kruisen op de Spaansche zilverschepen van Acapulco ². Hamdja liet zich daardoor dan ook niet van de wijs brengen en zijn houding tegenover de onzen en de met ons bevriende Ter- natanen werd onaangenamer dan ooit. Na een schijnproces liet hij den nieuwen Djogoegoe, die hem in zijn plannen dwars- boomde, ter dood brengen, niettegenstaande van Broeckum voor- dezen in de bres sprong. Niet alleen helde hij zelf tot vrede met de Spanjaarden over, maar hij verhinderde ook zijn Rijks- grooten, die tot oorlog geneigd waren, in het voeren daarvan of haalde hen door geschenken tot zijne denkbeelden over. De vriendschappelijke verhouding tusschen Ternate en Tidore had tevens een ongunstigen invloed op onze positie op Makian, waar de Tidoreezen meer dan ooit kwamen handelen en zóó driest optraden, dat wij als 't ware in onze versterkingen zaten opgesloten. Ook op Batsjan hadden wij weinig in te brengen. In 't voorjaar van 1636 bekwamen wij echter, zooals trouwens ook de Spanjaarden, een flinke assistentie ³ en dit hield Hamdja weer voor een oogenblik in toom, maar steeds bleven de pogingen van van Broeckum falen, om hem op te stoken tegen onze mededingers en vijanden. Ook heerschte er onte-

¹ Hij heette eigenlijk Jan van Gorcum (zie hiervoor p. xi). — Over die naamsverandering zie Documenten, p. 283, noot 3).

² Over de betrekkingen van ons en de Spanjaarden met Mindanao en de Soeloe-eilanden zie Documenten, p. 210—213, 345—347.

³ Zie over een gevecht Documenten, p. 300.

vredenheid tegen de Nederlanders, omdat gebrek aan rijst hen belette, den Ternatanen voldoende voorraad daarvan te verschaffen. De Ternataansche Sultan werd in zijn houding tegen ons gestijfd door den Hoekom Limoeri, die zijn rechterhand was geworden en die zijn raadsman bleef, ook waar andere Grooten van hem afkeerig werden gemaakt door zijn tirannieke wijze van doen. Die afkeer werd echter geëvenaard door hun vrees voor zijn macht, zoodat de pogingen van vroeger, om hem van den troon te stooten, niet werd herhaald.

Ons krachtig optreden in de Ambonsche kwartieren in 't begin van 1637 ¹ liet niet na, een gunstigen invloed uit te oefenen op den Sultan. Ofschoon verstoord over dat optreden zelf, kreeg hij daardoor een hoogen dunk van onze strijdkrachten en dat noopte hem, zich inschikkelijk te betoonen tegenover onze wenschen en eischen, zóózeer zelfs, dat hij voor 't oogenblik weer toebereidselen maakte, om flink op te treden tegen de Tidoreezen. Dan scheen ook het middel, door van Broeckum in toepassing gebracht, om nl. de Rijksgrooten ² door geschenken voor de Nederlandsche belangen te winnen, voorloopig goede gevolgen te hebben.

Inmiddels was de toestand in het gouvernement van Amboina hoe langer hoe ernstiger geworden. Brouwer was begonnen met aan Gijsels versterkingen toe te zenden, op nieuw onder bevel van Antheunisz., met het tweeledige doel: beteugeling van den smokkelhandel en uitroeijing der nagelboomen. Tot dit laatste werkte de overweging mede, dat de Compagnie nog zóóveel nagelen in voorraad had, dat zij hen in de eerste tien jaren toch niet zou kunnen vertieren ³. Gijsels volgde die voorschriften

¹ Zie hierna p. LXI, LXII.

² In een brief van 9 Maart 1638 aan van Diemen geeft van Broeckum eenige inlichtingen over den Ternataanschen „Rijcsraet". Deze bestond uit 18 personen [9 Soasivos (dorpshoofden), 9 Sengadji's, („hertogen" volgens Valentijn), benevens de beide Hoekoms (rechters), den Djogoegoe en den Kapitein Laout.] — Valentijn, I, b. p. 97—99 wijkt hiervan eenigszins af. Cf. Documenten, p. 120.

³ Ook moest Gijsels ten zeerste waken tegen den particulieren handel. — Over de z. g. „vrije luyden" op Amboina zie Documenten, p. 248.

op een in 't voerjaar 1633 volbracht hij op nieuw een dier vernielingstochten, zoowel op Klein-Ceram als op Manipa en Kelang. Men had verwacht, daar vele vaartuigen van vreemde handelaren te zullen aantreffen en die te kunnen buitmaken of vernielen, maar de uitslag beantwoordde niet aan deze verwachting. Men vermoedde nu, dat zij aan de oostkust van Groot-Ceram en vooral op Ceramlaet zouden verschoolen zijn, reden waarom ook daarheen die hongitocht werd uitgestrekt, te meer, daar men dit eiland als een der stapelplaatsen voor den smokkelhandel in nagelen meende te moeten beschouwen. De Nederlanders stieten op heftigen tegenstand, die vooral werd geboden door de daar aanwezige Javanen en Makassaren; maar zij begrepen, niettegenstaande het succes onze wapenen niet had gekroond, toch voor de overmacht te moeten bukken en onderwierpen zich ². Het plan der Hooge Regeering, om nogmaals op Iha los te trekken, vond geen instemming bij Gijsels, omdat het te veel zou vorderen van onze strijdkrachten en de Ihaëezen zich in dezen tijd vredelievend betoonden. Gijsels was over 't geheel niet tevreden over het algemeen bestuur in Batavia, dat van uit de hoofdstad bevelen meende te moeten geven aan den Ambonschen Gouverneur, hoe in de afzonderlijke gevallen op te treden en drong aan op meerdere vrijheid van handelen en — op versterking. De verwoesting toch der nagelboomen had al weer niet genoeg geholpen, al weder verschenen en nu en in de volgende jaren de vreemde schepen, alweder werden zij door de bewoners met open armen ontvangen ³. Buitendien trad de Kimelaha Loehoe zeer vijandig tegen de onzen op. Gijsels had intusschen in 't begin van 1633 een in de gevolgen minder aangenaam bezoek ontvangen, dat van den Commissaris-visitateur over Ambon, Banda en de Molukken, Antonio

¹ Zie Gijsels' meening over deze nagelpolitiek in Documenten, p. 245.

² Documenten, p. 242—244.

³ Zie b. v. Documenten, p. 282, 283, 30 — 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

van den Heuvel, die terstond aan de regeeringszaken kon medewerken, toen, na den dood van den Kapitein Hitoe in April van dat jaar, een opvolger moest worden aangesteld. Te kwader ure viel de keus der Nederlandsche autoriteiten op den jongsten zoon Kakiali, die bij die gelegenheid der Compagnie trouw zwoer en de belofte omtrent het handhaven van het Nederlandsche nagelmonopolie aflegde. In September en October ging Gijssels met het tuchtigen der vijandige negorijen voort: de bocht van Kaibobo en eenige dorpen op Hoamohel moesten het nu ontgelden. Bij Henetello echter werd hij zóó warm ontvangen, dat hij tot den terugtocht moest besluiten. Daarop bracht hij Lesidi nog een bezoek, waar hij de vruchtboomen vernielde en hij zou dat „destrueeren” nog hebben voortgezet, indien niet de roeiers op de korakora's hem verlof hadden gevraagd, naar hunne woonplaatsen terug te keeren, waar het inzamelen van den oogst en daarna de zoo noodige rust hen wachtten. Om zijn positie krachtiger te maken, bouwde de Gouverneur bij Larike (op Amboina) een nieuwe sterkte, evenals bij Loehoe op verzoek der inlanders, die zich tegen den Kimelaha verzet hadden en zijn wraak vreesden.

In Januari 1634 kwam de Sadaha ¹ als gezant van den Ternataanschen Sultan in deze streken. Hij had in last, de geschillen te trachten te beslechten, den handel aan vreemdelingen te beletten en de beide Kimelaha's te vervangen door dien van Boeroe, Fakiri geheeten. Veel werkte ook zijn komst niet uit. De Stadhouders Leliato en Loehoe, met wie zich de nieuwe Kapitein Hitoe in verbinding stelde, zochten hulp bij en verkregen die van den Sultan van Makassar ². Maar hunne eisch, dat wij onze nieuwe versterking op Loehoe zouden slechten, waarna de Ternataansche Kimelaha daar op nieuw zijn residentie

¹ Zie Gijssels' memoire over den nagelmonopolie in Documenten, p. 247.

² Zie Documenten, p. 238, noot 1.

³ Documenten, p. 256, 257. — Cf. p. 254, 255.

zoude vestigen ¹, werd niet ingewilligd, evenmin die van den Sadaha tot teruggave aan Hamdja van eenige landstreken op Amboina, de Oeliasers en Ceram, waarop deze aanspraak meende te hebben. Op deze wijze kwam de uitbarsting steeds nader en kon niet lang meer uitblijven.

Van den Heuvel was niet met Gijsels ingenomen. Hij meende zijne wijze van optreden tegen de Amboineezen en Ternatanen te moeten laken niet alleen, maar hij beschuldigde hem tevens van allerlei financiële knoeierijen. Gouverneur-Generaal en Raden waren van oordeel, dat hij meer beweerde dan hij kon verantwoorden en zonden de punten van beschuldiging aan Gijsels, om zich van die aanklacht te trachten te zuiveren. Desniettegenstaande meende zij den laatste „om verscheijden particulariteiten ende excessen”, door hem gepleegd ², te moeten terugroepen en benoemden tot zijn opvolger niemand anders dan van den Heuvel (1634—1635) in de „vaste hope en vertrouwen, dat hij des Comp. affaires met meerder lust en ijver als zijn predecesseur behartigen en waarnemen” zou ³. Dien ijver be-toonde hij reeds zeer spoedig na zijn komst, door in Mei 1636 op verraderlijke wijze, als 't ware midden in onderhandelingen, Kakiali, die het hoofd zeer in de hoogte stak, met verschillende zijner Orangkaja's gevangen te nemen, in de hoop, daar-

¹ Oorspronkelijk resideerde deze te Loehoe, maar in den tijd der verwikkelingen met de Compagnie had hij zijn woonplaats te Lucielā gevestigd.

² Zie een gunstiger oordeel over Gijsels in Documenten, p. 267 en in den brief van Ds. Heurnius van 18 Mei 1634 aan den G. G. De oppositie tegen Gijsels verklaart de Ambonsche predikant hieruit, „dat hij 's Comp. middelen manageert; tegen hem, die zijner meesteren profijt en niet de flatterie des volks zoekt, worden vele tongen gescherpt.” — Over school en kerk zie Documenten, p. 186.

³ De houding der Hooge Regeering was alles behalve consequent. Zij werd dan ook door de XVII naar verdienste gelaakt, te meer daar G. G. en Raden zelf hadden geschreven, dat van den Heuvel aan „vele menschelijke zwakheden onderworpen” was. Zij verdedigden zich (31 Dec. 1635) met te zeggen, dat G. om zijn verlossing had geschreven en v. d. H., indien hij niet benoemd was, zou zijn gerepatriëerd, vóór men zijne beschuldigingen had kunnen controleren en Bewindhebbers zou hebben misleid. Buitendien, volmaakte personen waren in Indië niet te vinden.

door den tegenstand den kop in te drukken. ¹ Deze daad had gewichtige gevolgen. Hamdja en zijne Rijksgrouten toonden zich hierover zeer geraakt, ja! de Sultan wilde zelf zich in de Ambonsche kwartieren aan zijn onderdanen vertoonen. Wat erger was, de Sadaha verbond zich nog meer dan te voren met de beide Kimelaha's en het wantrouwen tegen de Nederlanders nam op Hitoe zó'n omvang aan, dat een groot deel der bewoners vluchtte naar een pas door Kakiali aangelegde versterking Wawani, die in Juni zonder succes door van den Heuvel werd aangetast. De moeilijkheden werden nog vergroot, doordat deze onze fortificatie bij Loehoe had geslecht ² en daardoor aan den Sadaha de gelegenheid had gegeven, de met ons bevriende Orangkaja's van die plaats gevangen te nemen. Fakiri vertrok weder naar Boeroe, en liet de baan dus weer ruim voor de ons vijandelijk gezinde Stadhouders; in Hitoe ontbrandde de strijd reeds tusschen de Nederlandsche en anti-Nederlandsche partijen en, om de maat vol te meten, begonnen de roeiers op de korakora's, vooral die der Oeliasers, te weigeren, langer die drukkende diensten te verrichten. Terecht kon Brouwer dan ook aan de Heeren Meesters schrijven, dat „de overgroote verhoopte voordeelen van Kakij Ali's apprehentie ende vast settinge altemael in roock verdweenen” waren ³.

Lang mocht van den Heuvel niet op dit terrein zijner werkzaamheden vertoeven. Reeds in November 1634 werd hij door Brouwer terug ontboden onder allerlei voorwendzels ⁴ en tot zijn opvolger, onder den titel van Vice-Gouverneur, aangesteld

¹ Zie over deze gevangenneming nog Documenten, p. 257, v., 287, v. Van den Heuvel had dit plan reeds lang gekoesterd, blijkens zijn „Verslag” van 30 Aug. 1633.

² Dit was trouwens in overeenstemming met zijne instructie.

³ Documenten, p. 266.

⁴ Zie Documenten, p. 267. — Brouwer voegt er nog bij in een brief aan van den Heuvel van 2 Nov. 1634: „te meer omdat wij uit UE. brieven vernemen, dat zich de zaken van Amboina gauschelijk tot den oorlog voegen; en om die vigoreus aan te vangen” wordt van Deutecom gezonden. — Zie nog over het beleid van van den Heuvel Documenten, p. 282.

Jochem Roelofsz. van Deutecom ¹ (1635—1637), meer soldaat dan staatsman. Tegelijk met hem betrad Gijsels opnieuw het strand van Amboina, aan wien in zijn hoedanigheid van Commissaris-visitateur gedurende zijn verblijf aldaar het hoofdbeleid was toevertrouwd. Zij arriveerden den 5 Januari 1635 in deze streken, toegerust met een resolutie der Hooge Regeering van den 25 November van 't vorige jaar, die hun de taak oplegde, Luciëla aan te tasten en te ruïneeren, op Boeroe aan de vijandige kampongs hetzelfde lot te doen ondergaan en de Kimelaha's te zien in handen te krijgen. Gijsels was met een verzoenende gezindheid tegenover Hitoe vervuld en hij trachtte dan ook, terwijl Luciëla werd belegerd, die landstreek te pacificeeren, een poging, die niet geheel zonder vrucht bleef, ofschoon de groote massa der Hitoeëezen op Kakiali's verlossing bleef aandringen. ² Daarentegen moest het leger onverrichter zake van vóór Luciëla terugtrekken; de „beri-beri" en andere ziekten waren machtiger vijanden gebleken dan de inlanders en Ternataunen zelf ³. Men besloot den 31 Maart, het beleg op te breken ⁴, na de nagelboomen op Hoamohel te hebben vernield, waardoor aan den Kimelaha een niet geringe schade werd toegebracht. ⁵ Deze had ondertusschen de gansche kust van Ceram tegen ons in beweging gezet ⁶ en zelfs de vroeger met ons bevriende Vorsten van Soemiet en Sahoelau begonnen in hun trouw te wankelen. Dat het jongst geleden échee daarin geen verandering ten onzen gunste bracht, behoeft geen betoog. Iha, Hatoeaha en, op hun aanstoken, het grootste deel der Oeliasers, werden on-

¹ Gijsels had liever zijn aangetrouwden neef Evert Hulft tot opvolger zien aanstellen. (Documenten, p. 288).

² Documenten, p. 282.

³ Van de 700 soldaten bleven er slechts 292 gezond.

⁴ Zie het afkeurend oordeel van G. G. en R. in Documenten, p. 280.

⁵ Documenten, p. 271, 275.

⁶ De Kimelaha kreeg ondersteuning en ammunitie van Bantam. Zie over den Bantamschen handel op deze streken in dit tijdsbestek De Jonge, V, CVII.

rustig, terwijl de overigens goed gezinde bewoners van Noesalaoet en de met ons één lijn trekkende Amboineezen al meer en meer onwillig werden over het gedwongen pangaaien op de veelvuldige hongitochten en over de hondsche bejegening van den kant onzer officieren. De toestand verbeterde niet, toen in 't begin van 1636 Kakiali op last der Hooge Regeering in ketenen geklonken naar Batavia werd gezonden en een ons toegedaan Hitoeësch hoofd, Tanehitoemessen, tot Kapitein Hitoe werd aangesteld. Dit zette niet alleen op nieuw kwaad bloed bij de bewoners van die landstreken; dit wekte niet alleen de vrees bij hen, dat al hunne Orangkaja's door de Nederlanders zouden worden weggevoerd, maar dit verbitterde den Ternataanschen Sultan en zijn Raad nog meer, opgestookt als zij werden door den naar hen vertrokken Kimelaba Loehoe, omdat zij daarin een inbreuk zagen op de rechten der kroon en dit deed den invloed der Ternatanen van Klein-Ceram in de Ambonsche kwartieren ten zeerste toenemen.

Het jaar 1636 liet zich slecht aanzien. De meeste Christenen van Lei-Timor vluchtten naar de bergen, eveneens de bewoners van verschillende dorpen op de Oeliasers, die „victualycamer van geheel Amboina". Noesalaoet stond tegen ons gezag op, de zuidkust van Ceram geraakte al meer in gisting, Leliato won al meer aan invloed.² Van Deutecom verzocht dringend om hulp uit Batavia, want de versterkingen, die hij van daar en uit Banda had gekregen, waren onvoldoende, om onze positie te handhaven. Hij ried tevens aan, Kakiali in vrijheid te stellen en hem zijn oude waardigheid op nieuw te doen aangaarden. Den 30 December vertrok de inmiddels opgetreden Gouverneur Generaal Antonio van Diemen met een groote vloot van 17 zeilen, bemand met ongeveer 2000 koppen, uit Batavia. Als medegeleiders trof men Antonie Caen en Jan Ottens op deze

¹ Cf. Documenten, p. 289—291.

² Cf. Documenten, p. 315, 316.

vloot aan. Ook Kakiali bevond zich op deze armade. In Januari 1637 op Hoamohel aangekomen, besloot de Opperlandvoogd, onmiddelijk Luciëla aan te tasten, dat dan ook werd veroverd en waarvan de omtrek op nieuw aan vernieling werd prijs gegeven. Een sterke bezetting werd hier achtergelaten en daarop werd Amboina zelf bezocht, waar nu spoedig door de verzoenende houding van den Gouverneur-Generaal verbetering in den toestand viel te bespeuren, terwijl in Maart de Oeliasers werden gestraft en tot onderwerping gebracht. In April had van Diemen een samenkomst te Luciëla, dat nu geheel van zijn versterkingen werd ontdaan, met een nieuwen gezant van Hamdja, den onlangs tot Kapitein Laoet verheven Kaitsjil Sibori, die zich reeds vroeger in deze kwartieren had opgehouden en ons niet ongenegen was. Hij had dan ook van zijn Sultan, die weer eens van gevoelen veranderd scheen, bevel gekregen, de zijde der onzen te kiezen, en Leliato naar Ternate te brengen. In Mei bracht van Diemen het door zachte overredingen zóóver, dat de meeste Orangkaja's, behalve die van Hitoe, welke van geen beslissende onderhandelingen wilden weten, zoolang Kakiali niet was in vrijheid gesteld, aan het Kasteel op een algemeenen „Landdag" verschenen en op nieuw den eed van gehoorzaamheid aflegden. Aan den anderen kant werd hun door den Gouverneur-Generaal opheffing der rechtmatige grieven beloofd. Ook tegenover die van Hitoe deed van Diemen een verzoenenden, maar hoogst gevaarlijken stap: hij stelde Kakiali in vrijheid, die nu, opnieuw bekleed met zijn waardigheid, met zijn voornaamste dorpshoofden den eed van trouw hernieuwde, zij het dan ook met wrok in 't hart, een wrok, dien hij voorloopig niet durfde uiten, zoolang zijn tegenpartij zich zoo sterk gevoelde. Ook verschillende negorijen op Hoamohel¹ en de oostkust van Groot-Ceram voegden zich weer aan onze zijde. Den 14 Juni vertrok de

¹ O. a. Loehoe, Wai Poeteh, Laäla, enz. — Lesidi volgde tijdens het bewind van Ottens. — Kambelo weigerde. — De eed van trouw werd afgelegd aan den Nederl. Gouverneur en aan Sibori.

Opperlandvoogd, terwijl hij in plaats van van Deutecom ¹ den verzoeningsgezinden Ottens (1637—1641) als Gouverneur achterliet.

Nu begon Kakiali al spoedig het hoofd weer op te steken. Hij bleef steeds in de bergvesting Wawani zijn residentie houden, knoopte opnieuw onderhandelingen aan met Leliato en wendde zich met dezen om assistentie tot den Sultan van Makassar. De Nederlanders hadden de versterking, die zij bij Hitoe gehad hadden, geslecht, hetgeen ten gevolge had, dat nu onze bondgenooten daar waren overgeleverd aan een mogelijke wraakneming van den Kapitein Hitoe.

In Februari 1638 verscheen van Diemen opnieuw met 12 schepen, bemand met 1650 man, onder medebevel van Caen, in de Ambonsche wateren. In Mei arriveerde vóór Kambelo tevens de Sultan van Ternate, aan wien de Gouverneur-Generaal zulks door middel van Sibori had verzocht. Al spoedig was de Opperlandvoogd in de gelegenheid, Hamdja aan den tand te voelen: hij eischte beslist verwijdering der vreemde handelaars en de gevangenzetting der beide Kimelaha's. De oosterling aarzelde, maar van Diemen bleef aandringen. Werkelijk werden Loehoe en Leliato in verzekerde bewaring gesteld in het kamp van hun Vorst, en eenigen tijd daarna werd de laatste aan de Nederlanders overgeleverd en de eerste te kwader ure weder in vrijheid gesteld. Ten aanzien der vreemde kooplieden verzocht Hamdja, dat hun de gelegenheid zou worden gegeven, uit Kambelo te vertrekken, zonder vijandelijk te worden aangetast. Toen van Diemen dit toestond, gingen onmiddellijk de Bantammers onder zeil, maar de overigen bleven. Nu baatte het den Ternataanschen Sultan niet meer, dat hij Kambelo nog langer de hand boven 't hoofd hield: de Gouverneur-Generaal liet een 50 vaartuigen en ongeveer 200 huizen aan het strand verbranden. Hierna vertrok hij naar Hila op Amboina, waar Hamdja zich eenigen tijd later bij hem voegde en waar de

¹ G. G. en R. waren over zijn bestuur niet tevreden.

eigenlijke onderhandelingen een aanvang namen ¹ en gedurende eenige dagen (12—18 Juni 1638) werden voortgezet. De limiet-scheidingsquaestie werd in de eerste plaats geregeld. Zonder een recht van den Sultan daarop te erkennen ² stond van Diemen daarbij aan hem af het gezag over Ceram ³, Hitoe en verschillende Moorsche dorpen op de Oeliasers, o. a. Hatoeaha, Kabaoe, Kailolo, Iha, enz., onder beding, dat van al die plaatsen de nagelen slechts aan de Compagnie tegen 60 realen de bahar in contanten mochten worden geleverd, tot verzekering waarvan het den Nederlanders vergund werd, daar versterkingen aan te leggen en te bezetten. Het maken van proselieten werd op nieuw aan de contracteerende partijen verboden. Eindelijk werd aan Hamdja een jaargeld toegekend van 4000 realen van achten. Den 28 Juni lichtte de vloot van van Diemen hare ankers en keerde naar Batavia terug, Leliato gevankelijk meevoerende. De Gouverneur-Generaal meende, nu het pleit te hebben gewonnen; hij schreef althans aan de Majores: „UED. gelieven maer in d'Amboinse saecken gerust te wezen.”

Geheel werd zijn verwachting niet gerechtvaardigd. Hij had zijn rekening opgemaakt buiten Kakiali, den Kimelaha Loehoe en de Ternataansche Grooten. De eerste had geweigerd, misschien uit wantrouwen, de onderhandelingen te Hila bij te wonen; hij verkocht weer de nagelen aan de Maleiers en andere vreemde handelaren; hij vroeg op nieuw hulp aan Makassar, deed zelfs een strooptocht tegen het met ons bevriende Loehoe en verbond zich met den Kimelaha. Deze had zich na zijne in-vrijheidstelling weder op Kambelo versterkt en verzette zich tegen Hamdja, die op zijn terugreis naar Ternate die plaats wilde aandoen ⁴, door hem den toegang te weigeren en door

¹ Zie Valentijn, Amboina, b. p. 118—122.

² De streken, die in 1605 bij de verdrijving der Portugeezen door Steven van der Hagen aan die natie hadden toebehoord, bleven nu aan de Nederlanders.

³ Zie echter Documenten, p. 385.

⁴ Cf. Documenten, p. 375, 385.

tegen de Loehoeëezen gewapenderhand op te treden. Een poging van Ottens in April 1639, om hem te tuchtigen, mislukte. Rustig was het dus in de Ambonsche kwartieren nog niet, maar in den algemeenen toestand der Compagnie was zoo'n belangrijke vooruitgang te bespeuren, dat Gouverneur-Generaal en Raden den 18 December van dat jaar aan de XVII konden schrijven: „Den tijd, God loff, is geboren, dat met d' een noch d' ander langer behoeven te simuleeren”¹.

„Met d' een noch d' ander”: niet meer met de bewoners der Ambonsche eilanden; niet meer met de Ternatanen. Had van Diemen reden, de laatste in één adem met de eerste te noemen?

Gedurende Hamdja's verblijf op Amboina was de oorlog met de Spanjaarden en Tidoreezen weer „slappelijk vervolgt”. Men paaide den Nederlandschen Gouverneur met des Sultans terugkeer, en de goede gezindheid, een oogenblikkelijk gevolg der aan de Ternataansche Rijks grooten ter hand gestelde geschenken, had al spoedig weer een eind genomen. Vooral de nieuwe Djogoegoe, Kaitsjil Moesa², en de Hoekom Limoeri leidden de oppositie tegen de onzen en ook de overige aanzienlijken waren in den laatsten tijd zoo stoutmoedig geworden, dat zij, als de Sultan niet naar hun pijpen wilde dansen, zich niet ontzagen, zijne bevelen in den wind te slaan en zich tegen hem te verzetten³. Toch verhinderde dit nog niet, dat het contract tusschen van Diemen en Hamdja gesloten, mede door hen werd ondertekend, voorzoover dit niet reeds op Ambon was geschied. Maar in Ternate was men nooit voor verrassingen gevrijwaard. In Mei 1639 trachtten de Tidoreezen op nieuw een verbond met hun nabuur en de Nederlanders aan te gaan,

¹ Documenten, p. 388.

² Documenten, p. 291. — Cf. p. 116, 121.

³ Documenten, p. 371, v.

om gezamenlijk tegen de Spanjaarden op te treden ¹. Van Broeckum wilde zich met deze onderhandelingen echter niet inlaten, 'tgeen niet belette, dat de Sultan, daartoe aangespoord door zijn Raad, besloot, vrede met Tidore te sluiten. Bij die gelegenheid nu bleek, dat deze beide volkeren desnoods gemeene zaak zouden maken, om, als zij zich daartoe in staat gevoelden, ons uit de Ambonsche kwartieren te verjagen ². Ook was het aan geen twijfel onderhevig, of de Kimelaha Loehoe, begunstigd door de Ternataansche Grooten, werd op nieuw door zijn Vorst in genade aangenomen, in plaats van gestraft te worden voor den smaad, dezen aangedaan. Van Broeckum's positie was in deze dagen zeer zeker niet benijdenswaardig en een bijtijds verrijdelde aanslag op onze vestigingen op Makian in October 1630, en eenige verwickelingen tusschen den Sultan van Batsjan en zijn onderdanen, waarin ook de Gouverneur werd betrokken, maakten zijn taak niet aangener. Hij overleed den 25 Februarij 1640.

Behalve met Amboina had de Ternataan het nog steeds te stellen met den Sultan van Makassar, die gaandeweg in macht en aanzien toenam en daardoor gaandeweg driester optrad. Boeton was nog steeds de *point de mire* van dien Vorst. Hendrik Brouwer wilde den Radja van dat eiland niet in den steek laten, ofschoon deze Gouverneur-Generaal het niet eens was met zijn voorganger Speex, die tot elken prijs den overmoedigen heerscher van Celebes' zuidwestkust wilde tot reden brengen. Integendeel: hij wilde vooreerst niets weten van vijandelikheden tegen Makassar, te meer daar wij in den Maleischen Archipel in die dagen onze handen vol genoeg hadden ³. Toch lokte het denkbeeld van Speex op zich zelf hem wel aan, vooral omdat gemelde stad der Compagnie zooveel kwaad berokkende, door

¹ Dit was voor de Spanjaarden een motief, om den Sultan van Tidore te vermoorden (Documenten, p. 381—383).

² Documenten, p. 372, vv.

³ Missive aan de XVII van 1 Dec. 1632.

den handel op Amboina ¹, gedreven, zoo al niet in hoofdzaak door hare inwoners, dan toch door de vreemde kooplieden, die in hare veste een veilige wijkplaats vonden. Buitendien kreeg de vrees, dat de Sultan aanslagen vóórhad op onze nederzettingen in zijn nabijheid, meer en meer de overhand. Werkelijk werd dan ook den 26 November 1633 door de Hooge Regeering besloten, de stad met een aantal schepen te trachten in te sluiten ², om daardoor den nekslag toe te brengen aan hare commercie op de nagel- en noteneilanden, op Malaka, Macao en Manila ³. De vrees voor die blokkade noopte den Sultan, Boeton, dat hij had aangevallen, te verlaten, echter niet dan na de kleine negorijen op dat eiland te hebben vernield en het aan gebrek te hebben prijsgegeven. Op Boeton zelf bestond een Makassaarsgezinde partij, die gebeten was op de Nederlanders, omdat Gijsbert van Lodensteyn, die in September 1633 het eiland op zijn terugreis van de Molukken naar Batavia aandeed, dáár den oudsten zoon van den overleden Radja tegen den zin van die factie tot diens opvolger had aangesteld ⁴. Deze partij schreef tevens de vijandelijke houding van den Sultan van Makassar toe aan de goede verstandhouding met de Compagnie.

In Februari 1634 dan werd tot de „bezetting” van Makassar overgegaan ⁵ door middel van een vloot, onder bevel van van Lodensteyn ⁶, aan wien de „schipper” Gerrit Thomasz. Pool was toegevoegd tot het doen van hydrographische opnemingen in 't vaarwater tusschen Poeloe Laoet en de westkust van Celebes. De Sultan had echter zijn maatregelen genomen, om

¹ Ook op de Molukken werd handel gedreven. (Documenten, p. 246). — Over den handel op Ambon, ons recht om dien te beletten en over een ander middel om de Makassaren daarvan af te houden zie Documenten, p. 288, 289, 281, 262.

² Die blokkade was den 30 Aug. 1633 door van den Heuvel in zijn „Verslag” aangeraden.

³ Documenten, p. 260, 261.

⁴ Dit was reeds plechtig door Pieter Both beloofd.

⁵ Documenten, p. 252—256.

⁶ † 1634. (Van Dijk: Borneo, p. 23, noot 1).

het succes der Nederlanders zoo klein mogelijk te doen zijn, en inderdaad, de resultaten dezer onderneming waren al van zeer weinig beteekenis ¹. Zij kon zelfs niet beletten, dat in Maart een aanzienlijke vijandelijke vloot uitliep, om hulp te brengen aan den Kimelaha Loehoe ²; ja! van Lodensteyn, die haar een tijd lang vervolgde, zag het vruchteloze daarvan in en keerde naar zijn standplaats terug. Ondertusschen had de Sultán van die afwezigheid gebruik gemaakt, om zijn positie geducht te versterken. Zóó weinig indruk maakten onze maatregelen op dien Vorst, dat hij inmiddels Boeton veroverde en het „onder contributie of vassellagie” bracht, Tamboekoe belegerde en de daar aanwezige schepen verbrandde, Taliaboe, Gorontalo, enz. afiep ³ en van Taliaboe de voornaamste ingezetenen gevangelijk meevoerde. Gouverneur-Generaal en Raden antwoordden door middel van een nieuwe scheepsmacht onder Herman Gerritsz., die in September van dat jaar naar Makassar koers zette en in 1635 versterking bewam onder leiding van Pool als Vice-Commandeur. Maar onze positie was er niet gunstiger op geworden, nu wij ook Boeton onder onze tegenstanders telden en daarmee al spoedig in een „formelen oorlog” werden gewikkeld. 't Was dus niet te verwonderen, dat ook wij naar bondgenooten omzagen. Weldra meenden wij die te hebben gevonden in de Boegineezen ⁴, met welke dan ook onderhandelingen werden aangeknoopt. Pool, die in Januari 1636 als Commandeur over eenige schepen hen tot oorlog tegen Makassar zocht te bewegen, moest echter ondervinden, wat men van hen had te verwachten: de verraderlijke moord, op eenige zijner ondergeschikten gepleegd, was hun antwoord op zijn voorstellen ⁵.

¹ Documenten, p. 261, 262. — Dr. H. Bokemeijer: Die Molukken, p. LXI.

² Zie hiervóór p. LVII.

³ Cf. Documenten, p. 251.

⁴ Van Dijk: Borneo, p. 23. — Documenten, p. 275, 276, maar ook 281, 282, welke bladzijden tevens een denkbeeld geven van de macht van Makassar.

⁵ Van Dijk: t. a. p., p. 39—41. — Documenten, p. 298, 299.

Met het oog op de slechte resultaten der blokkade besloten Gouverneur-Generaal en Raden dan ook, haar in 1636 geen plaats te doen vinden, een resolutie, door hen des te eerder genomen, nu bleek, dat de Heeren XVII in deze maatregelen van geweld geen smaak vonden. In 't volgende jaar ging de Hooge Regeering nog verder: toen van Diemen op zijn eersten Ambonschen tocht naar Batavia terugkeerde, deed hij den 22 Juni Makassar aan en sloot na eenige onderhandelingen vrede met den Sultan ¹. Hoogstwaarschijnlijk ² stond een der voorwaarden aan de Nederlanders toe, een vestiging in Makassar te hebben ³, terwijl het contract tevens bepaalde, dat des Vorsten onderdanen geen schadevergoeding zouden kunnen vorderen, indien hunne schepen omtrent de Ambonsche kwartieren of in het Malaksche vaarwater werden genomen of vernield ⁴. Voordat de Gouverneur-Generaal zijn bezoek aan Makassar bracht, had hij Boeton een weinig getuchtigd en den bewoners een voorproefje gegeven van hetgeen hen te wachten stond in Februari 1638, toen, op de tweede Ambonsche expeditie, de Opperlandvoogd op reis naar de nageleilanden de stad Boeton door Antonie Caen liet belegeren en, toen dit geen succes had, het eiland liet afloopen ⁵.

De goede gevolgen van onzen vrede met Makassar bleven niet uit. Reeds in 1638 werden de handelsbetrekkingen weder aangeknoopt en hadden een bevredigend resultaat ⁶, terwijl ook in 1639 de uitkomsten redelijk waren, niettegenstaande er zich weer wolkjes aan den diplomatieken hemel vertoonden. Die

¹ Documenten, p. 323—324.

² Documenten, p. 324, noot 1.

³ Documenten, p. 336, 337.

⁴ Documenten, p. 324, 352. — Valentijn (II, b, p. 116) spreekt bepaaldelijk van een verbod aan zijn onderdanen, om op Amboina of Malaka te handelen.

⁵ Onze vrede met Makassar had geen invloed op den oorlog tusschen dat land en Ternate. — Zie Documenten, p. 345.

⁶ Documenten, p. 352.

wolkjes kwamen opzetten van den kant der Kleine-Soenda-eilanden.

Nadat gedurende eenige jaren onze commerciële relatiën met Solor en Timor waren aangehouden door middel van gaande en komende schepen, nadat echter in 1634 en 1635 de handel daarop geheel was gestaakt, omdat hij geen voordeel meer gaf, vooral daar het moeilijk viel tegen de handige Portugeezen in deze streken te concurreeren ¹, werden in Februari 1636 de Commandeur Jan Tombergen en de Vice-Commandeur Herman Woutersz. op nieuw met een kleine vloot uitgezonden, om in die kwartieren den Europeeschen vijand te molesteeren en een partij sandelhout op te doen ². Het laatste gelukte hun vrij wel en ook maakten zij het den vijandelijken handelsvaartuigen lastig genoeg ³, maar een poging, om de Portugeesche versterking op Lamakera te veroveren, mislukte. Het fort Henricus ⁴ was weder door den vijand verlaten, maar van Diemen was er niet toe te bewegen, om het verzoek van een viertal Soloreesche „Ambassadeurs”, met Tombergen naar Batavia gekomen, in te willigen, strekkende, op nieuw een Nederlandsch garnizoen daar te vestigen. De Commandeur had van de gelegenheid, die deze tocht hem bood, gebruik gemaakt, om het eiland Flores te bezoeken en te trachten, daar den handel in kaneel, padi, zwavel, enz. in handen te krijgen. Het resultaat was niet ongunstig, te meer omdat een dertigtal dorpen vrijwillig den eed van trouw aan de Compagnie aflegden. Dit wekte op tot het instandhouden der relatiën, zoodat dezelfde vlootvoogd in het laatst van 1636 en in het begin van 1637 al weder die eilanden bezocht ⁵. Veel minder dan deze tochten slaagde die van November 1637 onder Tombergen en Jacob Coper, die op

¹ Documenten, p. 286.

² Documenten, p. 309—314.

³ Documenten, p. 310.

⁴ Zie hiervóór p. LI.

⁵ Documenten, p. 328, 329.

grootere schaal was aangelegd en tevens ten doel had pogingen aan te wenden tot kerstening der „Endenese ende andere volkeren in die quartieren” ¹. De teleurstelling was vooral groot ten aanzien van Flores, omdat de verwachting van het voordeel, dat onze handel van dat eiland kon trekken, nog al hoog was gespannen ². Toen dan ook in 1638 en 1639 de „Capiteyn” Willem Adriaansz. Verbeek, ter wille van de sandelhoutnegotie met Timor naar dat eiland en naar Solor werd afgevaardigd, werd van Flores weinig of geen werk meer gemaakt ³.

Bij den handel op die eilanden ⁴ waren behalve de Makassaren natuurlijk de Portugeezen onze groote concurrenten. Om minder gevaar te loopen, van bij de scheepstochten daarheen met de Nederlanders in vijandelijke aanraking te komen, voeren de Portugeezen onder Makassaarsche vlag en op naam van eenige machtige Makassaarsche edellieden, zelfs op naam van den Sultan. Indien nu onze zeelieden een dergelijk vaartuig veroverden, wendden zich die aanzienlijke personages om schadevergoeding tot de Hooge Regeering. Dit kon aanleiding geven tot moeielijkheden en het deed dat dan ook werkelijk in 1639, 'tgeen zich des te ernstiger liet aanzien, omdat de oude Sultan was overleden en het de vraag was, of zijn opvolger op een goede verstandhouding met Batavia zou gesteld zijn. De flinke houding echter van het Algemeen Bestuur en van den Koopman Kerckringh en de vriendschappelijke van den Sultan en zijn Grooten ruimden de zwarigheden uit den weg ⁵.

¹ Documenten, p. 352—354.

² Over een gezantschap van Ende zie Documenten, p. 354.

³ Documenten, p. 392—394. — Verbeek mocht echter op dat eiland aan land zetten den ziekentrooster Sipke Wobkens en een inlandsch schoolmeester tot voortplanting der Christelijke religie.

⁴ Verder werd gehandeld op Bali (rijst, varkens, zout), Lombok (rijst), Bima op Soembawa (rijst), Rotti (paarden), enz. — Over Bali zie de Jonge V; p. 201—204. — Bima was in 1633 veroverd en verwoest door de Makassaren, omdat de inwoners waren opgestaan tegen hun Vorst, zwager van den Sultan van Makassar.

⁵ Documenten, p. 393—395.

De toestand in den oosthoek van den Maleischen Archipel mocht dus ongeveer 1640 tamelijk bevredigend worden genoemd. Wel moesten de Nederlanders op hun *qui-vive* zijn in de Molukken, wel was Amboina nog niet rustig, maar verzeleken met eenige jaren vroeger viel er in laatstgenoemde eilandengroep zeker geen achteruitgang op te merken en ook in de Molukken werd ongetwijfeld ernstig rekening gehouden met de Compagnie. Zoo langzamerhand begon het plan van Coen te worden verwezenlijkt, dat hij eens ¹ aldus in woorden bracht: „Ons bedunckens is de beste raedt, dat ons vooreerst soo veele mogelijk van Banda ende Amboina sien te verseecken ende de Tarnatanen 't hoofd in de Molucos bieden”.

Ook Banda toch begon omstreeks genoemd jaar „als een Nederlandsche Colonie sich op te doen”, en al was de financiële toestand nog verre van schitterend, achteruit ging hij toch ook niet meer. Deze eilandengroep had bij de onzen in die dagen geen gunstigen naam. Nog in 1632 werd het gequalificeerd als zeer geschikt voor een verbanningsoord voor het „uitschot”, waaraan de Raad van Justitie het verblijf te Batavia ontzegde. Van Raemburch deed wat hij kon, om den bloei van het land te bevorderen. Daarom stuitte het hem tegen de borst, toen hij nogmaals ² door Hendrik Brouwer werd gelast, het voor de „vrije luyden” zoo schadelijke plakkaat tegen den particulieren handel ten uitvoer te leggen ³; daarom ging hij er noode toe over, om het aanplanten van nieuwe notenboomen ⁴ te verhinderen, ja! de bestaande te vernielen, om in de plaats daarvan andere vruchtboomen aan te kweeken en „beestiaal” te fokken ⁵. Een anderen hem door den Gouverneur-Generaal aanbevolen maatregel, om nl. de garnizoenen en de „burgerij”

¹ Coen aan de XVII, 3 Nov. 1628.

² Zie hiervóór, p. L.

³ Cf. de Jonge, V, III, CIV.

⁴ Zie hiervóór, p. L.

⁵ Cf. Documenten, p. 268.

van Poeloe Run en Rosengein te lichten, legde hij, in overleg met den Commissaris-visitateur van den Heuvel ¹, echter niet ten uitvoer, uit vrees, dat deze eilanden dan een schuilplaats zouden worden voor de Bandaneesche slaven, die nog steeds door hunne vroegere, nu op Ceram gevestigde, landgenooten werden weggevoerd ².

Na zijn dood in December 1633 werd hij opgevolgd door Cornelio Acoley (1633—1642), Opperkoopman te Nera. Onder diens bestuur werden de handelsbetrekkingen van Banda met Ceram Laoet, Goram ³ enz. levendiger ⁴. De van die eilanden aangevoerde sago en andere levensmiddelen bespaarde der Compagnie aanzienlijke sommen, die zonder dat aan rijst moesten worden besteed. Ook met de Kei- en Aroeilanden waren de relatiën zóó goed, dat eenige der voornaamste Orangkaja's van Groot Kei in 1634 het voorstel deden, dat de Nederlanders daar een steenen huis zouden bouwen en scholen oprichten, ja! dat in 1635 een verzoek, om in de Christelijke leer te worden onderwezen, van hen uitging ⁵. Er werd dan ook besloten, den predikant Jan Jansen Priserius „met drie stichtelijke Nederlanders” daarheen te zenden. Deze poging mislukte echter geheel ⁶.

¹ Zie over hem in Banda documenten, p. 267.

² Langzamerhand werd Banda geheel van zijne vroegere bewoners beroofd. Telken jare werden er bij tientallen naar Batavia gevoerd, wier plaatsen werden aangevuld door slaven van Bengalen, de kust van Malabar enz. In 1637 waren er nog 430 Bandaneezen over. — Cf. Documenten, p. 264.

³ Documenten p. 245, 267, 268, 285. — Niet altijd echter waren die betrekkingen van vriendschappelijken aard.

⁴ Zie over scheepstochten naar Tenimber en Nieuw-Guinea Documenten p. 286, 297, 318, 389 en Mr. van Dijk: Mededeelingen uit het Oost-Indisch Archief en Neerlands betrekkingen met Borneo.

⁵ Documenten, p. 285, 286.

⁶ Documenten, p. 294, 295, 318.

Over de pogingen der Engelschen om Poeloe Run te bezetten zijn de Documenten duidelijk genoeg. (p. 302—303, 347—351).

V.

De minder aangename verhouding, die er tusschen de Nederlanders en de regeering van Djambi bestond, deed een toenadering van den Sultan van Palembang tot de onzen in 1632 een zeer welkome ontvangst te beurt vallen. Hendrik Brouwer zond dan ook al spoedig een jacht daarheen onder bevel van Adr. Sonnius, niet zoozeer in de hoop, daar winstgevende handelsbetrekkingen aan te knoopen, als wel, „om der Jaminezen zware lasten en quellingen wat in te binden.” Zeer vriendschappelijk kon echter onze verhouding met genoemden Vorst niet zijn, omdat hij in nauwe relatie stond tot den Mataram, die via Palembang zijne schepen met vivres, vooral met rijst, zond naar Malaka, dat zijn hulp tegen Atjeh had gevraagd. In Djambi, waar in 1633 Tresel werd opgevolgd door Jan Pietersen de Gratie (1633—1634), heerschte nog altijd ontevredenheid over de troonsopvolging, maar nog in dat jaar hield Ratoe ¹⁾ Maes met vaste hand de teugels van 't bewind, daarin geholpen door haar broeder, den Sultan van Palembang, ofschoon haar zoon in naam aan 't hoofd van het rijk stond. De Mataram had zijne blikken ook naar deze streken gericht, waarom de Gouverneur-Generaal in 1635 eenige versterking naar Djambi zond. Toch was er sprake van, den Nederlanders het verblijf in dat land te ontzeggen, om daarmede dien Javaanschen heerscher te believen. Omstreeks dien tijd werd meer en meer de invloed merkbaar van den jongeren broeder van den Sultan, van den Pangéran Aria ²⁾, die, terwijl de Pangéran Anom met zijn echtgenoot den tijd in Palembang zoek bracht, gesteund door eenige bevriende Grooten diens plaats begon in te nemen, zonder voorloopig den titel te dragen. Het was de politiek der Hooge Regeering te Batavia, oneenigheid te zaaien tusschen Ratoe Maes en hare zonen en dit, gevoegd bij de onhandigheid van Cornelis

¹⁾ Op p. xxxi staat foutief Dato Maes.

²⁾ Zie hiervóór p. xxxi.

van Houten (1634—1636), den opvolger van de Gratie, maakte, dat onze positie er niet op verbeterde. Buitendien vonden de kleeden, die wij te koop aanboden aan de bewoners der binnenlanden, die de peper aanbrachten, minder aftrek dan die der Engelschen en trachtten de Djambiërs den prijs der peper te verhoogen, waartegen zoowel wij als onze gevaarlijke concurrenten in verzet kwamen. In 1636 deed de Pangéran Anom voor goed afstand van de regeering ten behoeve van zijn broeder en vestigde zich te Palembang. Die stad werd opnieuw zóó druk bezocht door de Mataramsche schepen bestemd voor Malaka, dat Gouverneur-Generaal en Raden in December 1635 een vloot onder bevel van Cornelis van Maseijk ter betengeling van dien haudel naar Palembang en Banka zonden. De vijandelijke vaartuigen hadden echter de Portugeesche stad niet kunnen bereiken door de waakzaamheid van den vlootvoogd Coper, die haar insloot en waren onverrichterzake naar Java teruggekeerd. De vrees voor den Mataram bleef daarom echter niet minder groot bij den Sultan van Palembang, die nu ernstig onze hulp verzocht en in dat geval aan ons het pepermonopolie en het bouwen eener loge voor onze kooplieden aanbood, 't geen wij afsloegen, omdat wij geen vertrouwen in hem stelden. Djambi echter werd door dezelfde vrees bewogen, onderhandelingen met den Mataram aan te knopen, ofschoon onze handelsrelatiën met dat land beter waren geworden, sedert van Houten door Lucas de Vogel was vervangen, die zich bemind wist te maken bij de Grooten des lands, zonder daarom 's Compagnies belangen te verwaarloozen. Buitendien zonden Gouverneur-Generaal en Raden in 1637 den Commandeur Paulus Croocq als buitengewoon gezant met een geschenk aan den Sultan. ¹ Deze vond dien heerscher druk bezig, om te trachten, aan zijn ouderen broeder, den aan den opium verslaafden Pangéran Anom, de kroon te verschaffen van Palembang, welk rijk hoe langer hoe

¹ Documenten, p. 329.

meer onder den invloed van den Mataram kwam te staan. Het baatte den Pangéran Aria dan ook niets; met behulp van den Javaanschen Vorst werd de tegenstander van den Djambischen ex-sultan in 't bezit van den Palembangschen troon gelaten ¹. Niettegenstaande den invloed van den Mataram was deze Sultan ons genegen, nam althans den schijn daarvan aan, zoodat in 1637 en volgende jaren onze handel, gedreven door middel van een jacht onder Pieter Sourij, goede resultaten opleverde, en de Vorst opnieuw, steeds zonder succes, ons het bouwen eener loze aanbod ². Daarentegen werd het Engelsch kantoor in zijn rijk gelicht.

Met Indragiri bleven onze relatiën van vriendschappelijken aard, maar de handel leverde weinig voordeelen op, omdat dit land voortdurend op voet van oorlog verkeerde met de bewoners der binnenlanden en met Atjeh. Ofschoon de Sultan van laatstgenoemd rijk onze commercie op de Westkust van Sumatra ³, waar wij toch reeds meer dan vroeger te strijden hadden met de concurrentie der Engelschen ⁴, bemoeilijkte, werd de Compagnie toch door een band aan dien Vorst gebonden, die van gelijke belangen. Beide toch richtten hunne blikken naar het Maleisch schiereiland, de eene, omdat zij in het ontweldigen van Malaka aan de Portugeezen hoe langer hoe meer heil zag, de ander, omdat hij besloten was, zijn gezag over geheel die landstreek uit te breiden. Tot zoover liepen de belangen dus samen, maar over de wijze van uitvoering heerschte te veel verschil van opinie, om gemakkelijk tot een gezamenlijk optreden te besluiten. Atjeh zou gaarne zien, dat eerst Djohor onder den voet geraakte; wij wilden juist die beide landen, waarvan het laatste in dezen

¹ Documenten, p. 361.

² Documenten, p. 361—363.

³ Wij handelden daar op Indrapoera, Padang, Sillida (goud).

⁴ Onze munt was er niet gewild: de verschillende soorten, veroorzaakt door het verschil in muntplaatsen, waar zij waren geslagen, wekten wantrouwen. — Ook de Chineezzen waren hier mededingers.

tijd een aangename houding tegenover ons aannam ¹, tegen elkander in balans houden en lieten den nadruk vallen op de verdrijving der Portugeezen uit hun gewichtige stelling. Maar beiden koesterden ook dezelfde vrees: met leede oogen zoude een van hen het aanzien, als de ander door de toekomstige gebeurtenissen tot grootere machtsontwikkeling zou komen. Hoewel er onderhandeld werd over elkaar te verleenen hulp, gingen toch voorloopig de beide partijen haars weegs. In 1635 ondernam Atjeh weer een expeditie tegen Djohor en Pahang ², terwijl de Compagnie sedert 1633 de Malaksche wateren scherp liet bewaken. Maar ook overigens lieten de Nederlanders zich aan Atjeh gelegen liggen: de peper was nog altijd voor hen een lokaas, ofschoon zij ook hier de niet licht te tellen concurrentie met de Mohammedanen van Suratte, de kusten van Malabar en Koromandel, Bengalen, enz. hadden te dragen ³.

In 1636 overleed de Sultan van Atjeh en liet, bij gebreke van mannelijke nakomelingen, de kroon na aan zijn schoonzoon, een Pahanschen Prins. Dit feit deed de hoop der Portugeezen, om de vriendschap der Atjehers te winnen, weer levendig worden en onmiddellijk werd door hen een ambassade gezonden, om hun slag te slaan. Te vergeefs echter: ook de nieuwe Vorst sloot zich aan bij de politiek der Nederlanders en trad vijandelijk tegen hunne tegenstanders op ⁴. Zelfs schenen de plannen tot een gezamenlijk optreden tegen Malaka hunne verwezenlijking naderbij te komen ⁵, terwijl in 1638 de Sultan aan de onzen allerlei voordeelige concessies deed ten behoeve van den handel op zijn rijk en op Sumatra's West-

¹ Zie over de houding van Pahang Documenten, p. 331, 332.

² Cf. E. Netscher: De Nederlanders in Djohor en Siak (Batavia 1870), p. 32 en noot 1).

³ Documenten, p. 307, 308.

⁴ Over de verhouding tusschen Atjeh en de Portugeezen van Malaka zie men Documenten, p. 364, 365 en Bréard: Histoire de Pierre Berthelot, Préface, d. 20 en Histoire, p. 81—104.

⁵ Documenten, 332, 354.

kust ¹. Toch bleven zijne toerusting in de eerste plaats gericht tegen de Maleische staten op het schiereiland, waartoe deze Sultan zich, door zijn bloedverwantschap met den Pahanschen Vorst, die volgens hem ten onrechte op den troon zat ², die hem zou competeeren, nog meer dan zijn voorganger vond aangewezen. Ook Djohor liet hij niet met rust, ook niet, nadat de betrekkingen tusschen Nederland en dat rijk steeds gunstiger waren geworden, nu dit zich van de Portugeesche politiek ging afkeeren. In 1639 beproefden Gouverneur-Generaal en Raden nog eens, Atjeh tot een aanval op Malaka te bewegen, waartoe zij Paulus Croocq als expres gezant daarhenen zonden, maar opnieuw had de Sultan een exceptie gereed, opnieuw wilde hij eerst zijn plan doorzetten en met Djohor afrekenen, na Pahang met zijn krijgsbenden te hebben bezocht. In dien strijd hield de Compagnie zich op verzoek der Djohorieten neutraal, nadat deze vijandelijk tegen de Portugeezen waren opgetreden ³. Nog in 1639 werd aan den machtigen Sultan van Sumatra door zijn tegenstander in een zeegevecht een neerlaag toegebracht en pogingen om een verzoening tot stand te brengen baatten niet, te meer nu beide rijken aanspraak gingen maken op Pahang. In die twisten scheen zich in 1638 ook Patani te willen mengen ⁴, zoodat het er geheel naar uitzag, dat het Maleisch schiereiland en Sumatra het tooneel zouden worden van een *bellum omnium contra omnes*.

Wij hebben Antonie Caen verlaten, toen deze in 1632 den tocht naar Patani en Siam aanvaardde ⁵. Den 20 Augustus landde hij in eerstgenoemd rijk, waar hij de bewoners zeer verarmd vond, 't geen hij toeschreef aan het „naerblijven van den Nederlandschen handel”, dat het staken der Chinesesche

¹ Documenten, p. 354 en noot 3), 355.

² Documenten, p. 357.

³ Documenten, p. 391, 392.

⁴ Documenten, p. 357.

⁵ Zie het interessant verslag in Documenten, p. 214—231.

commercie op dat land in zijn gevolg meesleepte. De regeering zou dan ook gaarne zien, dat de Compagnie opnieuw in haar rijk kwam negotiëeren, maar voor 't oogenblik hadden de pogingen om handel te drijven weinig succes. Wat de wenschen van Gouverneur-Generaal en Raden betrof¹, over 't geheel was de houding der Koningin verzoenend; alleen weigerde zij beslist, vrede te sluiten met den Sultan van Siam, indien deze vrede de erkenning van dien Vorst als opperheer moest in zich sluiten². In Siam werd Caen beleefd ontvangen, maar de door hem bedoelde handelsoperatiën gelukten slecht en ten aanzien van een monopolie in sappanhout en hertenvellen kwam hij ook niet tot een gunstig resultaat. Wel bleek de Sultan zeer gesteld te zijn op onze vriendschap, die hem van waarde kon wezen bij de tenuitvoerlegging van zijne plannen op Patani³. Een gevolg van deze ambassade was, dat Joost Schouten tot Directeur van den handel in Siam werd aangesteld (1633—1636). Ook werd nog een expresse Commissaris, de Opperkoopman Jan Joosten de Roij, in 1633 met geschenken van den Prins van Oranje naar dat rijk afgevaardigd en zeer feestelijk ontvangen. De handelsbetrekkingen werden bij die gelegenheid ook aangeroerd en de Sultan ging zelfs zóóver, dat hij ons nu het hertenvellen-monopolie aanbood, mits wij hem daadwerkelijk ondersteunden, wanneer hij tegen Patani ging optreden. Schouten meende, dat voorstel niet te moeten aannemen, maar vroeg den vrijen handel door gansch het gebied van Siam en gaf tevens aan zijne superieuren den raad, de gevraagde assistentie te verleenen, daar de vordering van Siam tegen Patani volgens hem geheel gegrond was. Een oogenblik dreigde het aftoopen van een Siamsch schip door Nederlandsche vrijburgers de vriend-

¹ Zie hiervóór p. xxxi. — Men gelieve het aantal daar opgegevene schepen, waarmede Caen zijn tocht deed, te verbeteren volgens de lezing van Documenten, p. 214.

² Cf. Documenten, p. 217.

³ Zie Caen's ontmoeting met den vijand in Documenten, p. 229—231.

schappelijke verhouding te verstoren, maar ook deze bui dreef over. Weinig hinder hadden wij hier van onze groote concurrenten, de Portugeezen, die zich niet in de vorstelijke genegenheid mochten verheugen, terwijl ook de andere mededingers, de Japaneezen, die gaarne den handel met ons in dit rijk wilden hervatten ¹, niet in zijn smaak vielen ². Hoe langer hoe meer stegen de Nederlanders in de gunst des Monarchen, 'tgeen zijn toppunt bereikte, toen het bleek, dat de Compagnie werkelijk zijn partij tegen zijn vijand koos. Den 14 Mei 1634 toch verliet een vloot onder Klaas Bruin Batavia, met bestemming naar Patani. Toen hij daar verscheen, was de Siamsche scheepsmacht reeds door haar vijand, gesteund door die van Djohor en Pahang en de Portugeezen, verslagen en teruggeweken naar Ligor³. Eerst weet de Siamsche Vorst die neerlaag aan het te laat verschijnen der Nederlandsche schepen, maar toen hij vernam, hoe de vlootvoogd Bruin den brand had gestoken in eenige vijandelijke en vaartuigen eenigen van zijn tegenpartij gevankelijk had meegevoerd, veranderde zijn stemming en schonk hij aan de onzen belangrijke handelsvoorrechten ⁴. De verwickelingen tusschen de beide rijken namen echter een bevredigenden loop, de Koningin van Patani kwam tot inkeer en verbond zich in 1636, jaarlijks hulde te komen brengen aan de Siamsche Majesteit. De Vorstin bleek ook tot toenadering tot de onzen geneigd, maar de Sultan van Siam vergold onze hulp met ondank. Klaarblijkelijk bevreesd voor het toenemen onzer macht, ontstemd over onze betrekkingen met Kambodja ⁵, welk rijk zich niet in zijn gunst mocht verheugen, begon hij weer voeling te houden met Malaka, onze commercie belem-

¹ Zie hiervóór p. xxxiii, noot 3).

² Ook de Chineezzen handelden op Siam. — Cf. Documenten, p. 320.

³ Documenten, p. 263.

⁴ Documenten, p. 264.

⁵ Ook met Cochin-China, Tonkin (zie hierover Documenten, p. 309, noot 1) en Valentijn III, b, p. 7—31), Keda en Perah breidden zich onze handelsbetrekkingen uit

meringen in den weg te leggen en trad zelf als koopman op, vooral ten aanzien van Japan, Ligor, Banjermassin en Djambi. Toch bleven onze handelsdirecteuren ¹ er zich handhaven en trokken langzamerhand de wolven weer weg, zoodat omstreeks 1639 de toestand zich weder gunstiger liet aanzien. Ook met Patani waren onze betrekkingen hartelijker dan te voren, niet-tegenstaande dat rijk zich keerde tegen onzen bondgenoot, den Sultan van Atjeh, waar deze oprad tegen Djohor ² en Pahang.

Maar voor het oogenblik waren de blikken van Gouverneur-Generaal en Raden vooral gericht op het vaarwater van Malaka en op de „besetting” dier stad door de Nederlandsche schepen, het voorspel harer verovering in 1641 ³. Reeds vroeger waren pogingen aangewend, om den Portugeezen te beletten, die veste te naderen en hadden reeds geruimen tijd Hollandsche vaartuigen in die wateren gekruist, maar de eigenlijke insluiting begon in 1633. In dat jaar toch bewaakte een vloot onder Jacob Coper nauwlettend de stad en hoewel die door de Heeren XVII goedgekeurde blokkade in de eerste jaren met een niet zeer groote macht werd beproefd, toch was zij ten zeerste hinderlijk voor den bloei van Malaka niet alleen, maar vernietigde zij voor een goed deel zijn handel. Den 28 December 1636 konden Gouverneur-Generaal en Raden dan ook reeds den juichtoon aanheffen: „Deze onze besettingh causeert seer slappe neeringh in Malacca, ende wij bevinden de negotie alhier in Batavia ter oorsaecke van dien dagelijks accresseert” ⁴. In dat jaar werd Coper opgevolgd door den moedigen Cornelis Symonsz. van der Veer, wien de dappere Orlando Thibault als Vice-Commandeur ter zijde stond. Met steeds grootere macht,

¹ J. van Vliet (1636—1638), Henricus Nachtgaele.

² De Sultan van Djohor huwde met de Vorstin van Patani (Documenten, p. 396).

³ Zie P. A. Leupe: Stukken betreffende het beleg en de verovering van Malaka, in de Berigten van het Historisch Genootschap, VII, 1. (1861), p. 128, vv.

⁴ Documenten, p. 305.

die den Portugeezen belangrijke afbreuk deed ¹, sloot men de stad in en in 1637 zagen Gouverneur-Generaal en Raden reeds hun kans schoon, indien men toen slechts de hulp van Atjeh had kunnen verwerven ². Met steeds toenemend succes werd de stad „beset”; de omliggende Maleische rijken begonnen ook hunne handen van haar af te trekken, waardoor de toevoer van vivres ophield en reeds in 1638 gebrek aan levensmiddelen begon te heerschen. Het belemmeren van den handel had echter een schadelijk gevolg: hoe geringer het aantal schepen was, dat het vaarwater bezeilde, des te minder gelegenheid bestond er voor de Nederlandsche kruisers, om goeden buit te behalen; en met die „prinsen” de groote kosten, aan de blokkade verbonden, goed te maken. Toch werd zij met kracht volgehouden, sedert 1639 weder onder 't beleid van Coper, zoodat in dat jaar „die stad bijna in d'uyterste extremiteit (was) gebracht ende de negotianten ten principale van daer gediverteert” waren. Alle verschijnselen wezen er op, dat de beslissing spoedig zou vallen; alles leidde er toe, dat binnen kort die gewichtige stelling in onze handen zoude komen, indien slechts een ernstige belegering werd beproefd. Aan Minne Willemsz. Kaartekoe was het beschoren, haar onder onze macht te brengen en zodoende een hoeksteen aan te brengen aan het grootsche gebouw van het Nederlandsch gezag in den Maleischen Archipel.

¹ Documenten, p. 305, 330, 331.

² Documenten, p. 331. — Over den treurigen toestand der koloniale macht der Portugeezen in den laatsten tijd hunner vereeniging met Spanje, zie Documenten, p. 332—334, 358, 383—385.

I. Jacques le Febvre, Gouverneur der Molukken,
aan den Gouv.-Gen. Pieter de Carpentier,
19 October 1623.

Eerentfeste enz.

Den Coninck van Ternaten is op 2 September naer Gammeconorre
vertrocken, alwaer mette dochter van den Sengage getrouwt, wort
dagelijcx herwaerts verwacht. Den Gougou naer Gelole, daermen
seght doende met tuynnen te maecken is. De partije van Citsil Alij
tot diversche maelen wtt gaeren geweest; vermits 't quaedt weeder
niet wttgerecht.

Naer oogenschijn scheen Citsil Alij (als oock door rapport van den
Sabandaer ende meer anderen van d' onse, die hem gelooff gaven),
gelijck opt lichten van Calamatte en 't vorder gepasseerde, princi-
paelijck tegens de Spaensche Trevishandelinghe, de saecke met ons
te meenen, ende d'oorloch volgens de gedaene belofte te continueren,
waervan eenige dagen witterlijck semblandt gethoont, om ons van
sijnen goeden wille consuys te verseeckeren, toeseeggende ordre op
Taccomy ende Maleye, van waer dagelijcx de Tarnatanen met
praeuwen over ende weeder naer Gammelamme vaerende sijn, te
sullen stellen, sulcx niet meer geschiede Dan alsoo vernaemen, dit
maer praetgens waeren, ende van diversche overloopers verstonden,
de Ternatanen van die quartieren noch dagelijcx daerinne continueerden,
oock datter geen garous door Cappiteyn Laout ende de sijnne meer
gedaen werden, maer hun stille hielden, hebben hem andermael de
saecke gerecommandeert, versoeckende dat sijn beloften naercommen
soude. Hij belooffde 't selve alle de Tarnataensen Raedt op de
musquiet [missigit] ter vergaderinge vooren te houden ende haer
daer toe aente porren, etc.

Met Citsil Alij in naeder communicatie over 't gepasseerde in

Amboyna geweest sijnde, presenteerde sijnnen dienst om selfs ter gelegender tijt derwaerts te gaen, de saecken met d' onse aldaer ter needer leggen; beclaechde dat wye sij luyden tot noch toe daer gesonden hadden, haeren last te buyten gegaen. Den Coninck niet gekent, maer selfs gedaen wat wilden, waer over meende, sij behoorden alle de Tarnatanen daer sijnde te lichten herwaerts ende andere in plaets te brengen. Hij was gereet ingevalle UEd. in Amboijna quaemt (opt advijs) met een van onse scheepen neffens sijn volck derwaerts te gaen.

T' lichten van Callamatte, als UEd. bij de nevensgaende resolutie sien can, hebben gestaecht tot naerder ordre van UEd. om geen nieuwe alteratie onder de Tarnatanen te veroorsaecken. Dan onse opinie is, ingevalle de Tarnatanen de stilstant van wapenen met den Spangiaert niet breecken, datter geen reedenen sijn Callamatte te behouden, maer behooren daer meede voort te varen. In sulcken gevalle men wat meerder macht dan tegenwoordich hier bij den anderen dient te hebben, want 't soude gebeuren connen, dat om 't lichten van die plaets mette Tarnatanen aenden anderen raecken. Als wanneer den Spaniaert oock apparent opt lijff crijgen souden. Gelijk nu opt geruchte gereet stonden, om naer ons vertreck daer inne te gaen, haere forten St. Lucia ende Don Gil te verlaeten, Callamatte te behouden, voor hun te verseeckeren. In sulcken gevalle moeten bekennen ons meer als nu affbreuck connen doen.

Actum 19en October a^o. 1623 in de stadt Maleye op 't eylant Tarnaten.

II. Jacques le Febvre aan den Gouv.-Gen. Pieter de Carpentier, 27 October 1623.

Godt loff 't is soo verre geraect, dat wij onse gevangenen becommen hebben, die in een miserabelen staet waeren, meest alle sieckelijck ende aende berybery sijnde; apparent eer corten tijt weynige daarvan (doort quaet tractement) tleven behouden souden hebben. De lijst van de verlostte persoonen gaet hier nevens; ons sieckhuys is daer

meede (Godt betert) versien, ende sullen al vrij wat geoustert moeten worden, eer wederom op de been geraecken. Onder alle de vier en veertich Neederlanders quaelijck een die gezondt is. Wij sijn bij contract geobligeert noch vijf en dartich Spangiaerden oft Portugeesen aen haer te leveren. Waer onder begreepen de ses Spangiaerden door d' heer Gouverneur Houtman inde verlossinge van den luytenant Adriaen Antheunissen beloofd, daerinne thuysgesin vanden padre de Mattos (: daerom sij luyden veel moeyten gedaen hebben :) niet begreepen is, enz.

UEd. gelieve ten besten te duyden, soo int concludeeren van deese resgatte te veel beloofd hebben. 'T barmhartich bidden van onse miserable gevangenen, ende geen ander wtcompste voor haer sijnde, heeft ons daertoe beweecht; de pretentie vande 33,000 reaelen van achten ¹ is doorsaecke dat soo veel toegeven enz.

De grootste Spaensche galey, vermits de sterfte die onder de slaven is, hebben de Spangiaerden binnent reciff voor Gammelamme geleght ende 't gasthuys daarvan gemaect. Affirmeeren d' onse, dat 't sedert haer compste alhier over de 100 slaven gestorven ende noch dagelijcx meer stervende sijn, soo datter een groote siecte onder haer volck is. T gaet seecker, dat metter aenstaende mouson twee a drye groote galeyen nevens eenige navetten ende den ouden Coninck van Tarnaten hier te verwachten hebben.

Den Spaenschen Gouverneur heeft last en ordre op Menade aende cust van Celebes een fort te maecken en guarnisoen te leggen, welcke plaetse, soot schijnt, wtte Manilhas de herwaerts commende van meeninge sijn eerst aen te doen, oock aldaer volck, victualij als andere om hier te brengen te becommen. In Manilha was geen macht van scheepen, hadden die van Maccou met een compagnie van 120 Spanjaerden op haer versoek geassisteert. Wt Nova Spangia waeren dit jaer twee scheepen in Manilha verwachtende. Godt geve d'onse in handen geraecken meugen. Sij schouwen nu de Bouckaderes ende havenen aende noort sijde vant landt omtrent d' eylandekens recht achter de stadt Manilha gelegen. T' verleeden jaer sijn aldaer met 4 sloopkens inde baeye Segoura genoemt gearriveert ende t' silver over landt in Manilha gebracht, alwaer oock

¹ Zie Bouwstoffen, I bl. 358.

dit jaer geen Chineese joncken gearriveert sijn, waer over alles seer dier geworden was.

Maleye 27en October 1623 op Ternaten.

Was onderteeckent JACQUES LE FEBVRE.

III. Jacques le Febvre aan den Gouv.-Gen. Pieter de Carpentier, 26 December 1623.

T' sedert mijn vertrek van Maleye ¹ is den Coninck van Tarnaten met 6 stucx corcorren aldaer gearriveert ². Den Gougou was noch aende cust van Gelole continuerende, hoe wel door den Coninck tot diversche maelen outbouden; dan 't schijnt daer weynich op past, doende tgeene goet dunct, waer over soo wtt geven op hem seer gestoort, ende den Coninck naer sijnne pitsiaringen niet meer luysteren wil, maer macht ende autoriteyt aen Citsil Alij Cappiteyn Laout, om met ons ende den Tarnataensen raedt alles te resolveren ende te doen soo als men bevinden soude tottet gemeene best te behooren, gegeven. Den Gougou mocht het aende cust van Gelole, maer Cappiteyn Laout soude alhier met volle macht regieren. Hadden goetgevonden ende gearresteert een fort op Xoula (plaetse omtrent een cleyn mijltgen over dees sijde van Tacomy gelegen) te maecken, tot bevrijdinge ende verseeckeringe van hunne vaert naer Gelole, Saboewe en Gammeconorre, dattet noodich was sijn luyden hun metten eersten van die plaets verseeckerden eer den Spangiaert (wiens machtich secours dagelijcx te commen stont) hun luyden daer inne prevenieerde ende selve incorporeerde, waer meede sijn opt hoogste geincommodeert, benaut, in malcander secours te doen verswaect, ende vande Tydoreesen in sulcken gevalle meede bestooct souden worden. Derhalven ende omdat den Gougou in deese goede resolutie geen warringe brengen, nochte den vijandt adverteeren soude,

1. Naar Batsjan om timmerhout te halen, „aldaer ordre te stellen, alle misverstanden tusschen d' onse, Labouers ende Batsianesen te weren”.

2 Teruggekeerd van Gamockonora. Zie hiervoór bl. 1.

waeren geresolveert metten eersten aent maecken vant voorsz. fort te beginnen ¹.

Op Mackian ende andere plaetsen hadden de Ternatanen ordre gegeven, om met seecker getal van volck en corcorren geassisteert te worden, insgelijcx den Coninck van Batsian met partij volck ontbooden, soeckende alsoo menichte van volck bij den anderen te vergaderen. Ick hebbe het den Coninck van Batsian affgeraeden, om daer niet te commen. Heeftet oversulex met een brieff van complimentes geexcuseert.

Naer ons oordeel dient tmaecken van dit fort op Xoula, de vergaderinge van soo veele volcx op Tarnaten, tot geen ander intentie als door vreesse vant geruchte datter loopt, d' Ed. heer Generael met een vloodt wel mochte inde Molucques comen, ende over haere groove leelijke begaene faulten naer hunne rechtvaerdige verdiensten gestraft te worden, ende in sulcken gevalle de vlucht op Xoula te neemen.

Met mijn compst alhier hebben den godtsdienst inde nieuwe geboude kerck, die nu eerst voltimmert is, beginnen te doen, 19 persoonen soo jonck als out gedoopt ende staen noch dagelijcx meer ten doop gebracht te worden. Vier personen haer inden houwelijcken staet begeeven, daeronder den dominee Cornelis Maes, die naer verstaen van d' onse ende Labouse christenen seer bemindt is, doet sijn sermoen in Maleys volgens d' exemplen bij dominee Dancker [Danckaert] ende andere hem gelaeten. Oock is den onderkoopman Jacobus Coppel hier meede getrouwt met Anna Dircx dochter, een fraey jonck meysken vanden voorgaenden vaendrig hier gelaeten. Daer staen noch wel 15 a 16 paeren, ende meer vande Labouwers metten eersten te trouwen

Actum Batsian desen 26en December a^o. 1623.

Was onderteeckent JACQUES LE FEBVRE.

1 Le Febvre bracht hun aan 't verstand dat de Spanjaarden wel vooreerst geen groote macht naar de Molukken zouden zenden en ried hun liever Tacomi te versterken dan een nieuw fort te bouwen. Zijn raad werd opgevolgd (J. le F. aan Pt. de Carpentier, 11 Maart 1624).

IV. Jacques le Febvre aan den Gouv.-Gen.
Pieter de Carpentier, 18 Augustus 1624.

Op 11 April quam hier een expresse praeuw, door den Coninck van Baetsian met missive aen ons gesonden, meldende hoe dat hij gereet ende geresolveert was, alsoo sijn nieuwe corcorre claer hadde, een tocht naer de Papoues, om seecker volck, sijn onderdanen Baetsianders, van daer te haelen, deweleke hem tot diversche maelen ontbooden hadden, versoeckende alsoo mette Sengagi vande Labouers ende eenige vrije luyden in compagnie voor deese tocht te gaen overeen gecommen, hem toe te staen alsoo hij alleenlijk [ging om] sijn eygen volck, die eenigen tijt gemist ende wel dobbel van doen hadde, herwaerts te brengen, vorders inde Papoues partij slaven te coopen als anders. Waerover by den Raedt goetvonden den voorsz. Coninck t'adviseeren de gemelde tocht naer de Papoues vooralsnoch aff te raden dat de prins van Tydoor eerstdaeghs met een fregadt ende 4 corcorren insgelijck derwaerts stont te gaen, etc. ¹ . . .

Den 14^{en} April is alhier een chinees jonckjen van Mindenaew gearriveert, brengende brieven van den Coninck, ende den Coninck van Souloq Sy seggen den pays soo metten Spanjaert gemaect maer pro forma geschiet te sijn, om hem daarmed te gelegender tijt een voordeel aff te sien. 'T staet te beduchten van onse assistentie tegens den Spangiaert beginnen te twijfelen. 'T waere niet goet [dat zij zich] metten Spangiaert vereenichden, daer in willichden fortten te maecken, gelijk men hier rucht. . . .

In compagnie vande voorsz. pelo [van Mindanau] quam den Gougou van Serenganij met een corcorre, rapporterende hoe hy door last van sijnnen Coninck hier aan ons ende de Tarnatanen gesonden was om assistentie tegens den Spangiaert, met 2 à 3 scheepen, nevens eenige macht van Tarnatanen gesecondeert te worden, om seecker fort op Bessaye, in wiens Landt het is geleegeen aen de cust van Mindanau, ontrent een etmael seylens van Serenganij, door

1) Deze raad werd niet opgevolgd. Zie hierna.

de Spanjaerts gemaect ende met 30 soldaten besedt, haer aff handich te maecken, voorstellende 't selve lichtelijck, soo wij daer toe verstaen wilden, te incorporeren waere, vermits seyde selfs mette Bessayers, sijnne vrunden, gesproocken hadde, die ernstelijck versochten vanden Spanjaert door onse assistentie verlost mochten worden, ende dat vermits den grooten overlast die haer door de selve gedaen wierdt. [Le Febvre vindt het geraden het ijzer te smeden terwijl het heet is, te meer daar de Bisajers nog heidenen zijn en christenen gemaakt kunnen worden, maar dat het buiten de Ternatanen moest omgaan die hen „Moorsch“ zouden maken] . . . Dit fordt op Bessaye als vooren verhaelt genaemt Lappetau op Tandau geleegen, ontrent een etmael seylens van 't eylant Cauwel ¹ is van houdt gemaect etc. . . . De Spanjaerden hebben hier aende strandt een kerckjen staende, daer een paep bij woont: die dagelijcx arbeydende is, de heydens christen te maecken De Spanjaert heeft hier op dit landt van Bessaye 9 plaetsen onder contreytie, waervan de 3 elck 370 tayl 's jaers alleen in goudt contribueren, wttgesondert tribuyt van rijs enz.

Deesen Coninck ende Gougou van Serengany met haer vrunden zyn vant maechschap van de Bessayers, alwaer syluyden noch eenich land ende volck hebben. [Zij raden 't Spaansche fort te slechten, maar ons te Ligou ² in 't midden van „Bessaye“ te vestigen, waar het bekwaamst schatting kan geheven worden en de inwoners zelven een sterkte zouden kunnen bouwen]

[De Spanjaerden houden vrede met de Ternatanen en zoeken alleen op ons voordeel te behalen. De Ternatanen, zelfs K. Ali, heulen met de Spanjaerden en willen ons niet dan in schijn tegen hen bijstaan. Zij kunnen evenwel niet laten ter wille van den buit een klein Portugeesch fregat van Makassar komende voor Tacomi door list te bemachtigen (19 Mei). Le Febvre verneemt van de gevangenen dat de Koning van Tidore te Manila zeer op hulp aandrong, maar de terugkomst van Sahid tegenwerkte. Na het nemen van genoemd fregat is het weer oorlog tusschen Ternatanen en Spanjaerden! Maar met de Tidoneezen blijft het vrede. Sultan Modafar heeft de dochter van den

1 Tandag bezuiden P^o Cauil, O. kust van Mindanau.

2 Liangan?

prins van Tidore ten huwelijk gevraagd. K. Ali heet dit tegen te houden omdat hij zelf die dochter ten huwelijk begeert. Le Febvre acht het geraden de lichting van Kalamata nog uit te stellen, hoewel die plaats veel kost, om de Ternatanen enz. niet te veel te verbitteren; ook raadt hij zeer af Maleia te verlaten, wat door Coen in bedenking was gegeven].

. Voor de jonge jeucht alhier ende in Batsian, daermen schoole houdt, dienen UE. ons te versien met A. B. C. ende andere Maleyse boecken, alsoo daerom verleen; Psalm ende Testament boecken synder oock noodich van doen etc.

[Den 5^{en} Juni vernomen dat een sloep van Gnoffiquia naar Motir oversteekende door de Tidoreezen veroverd is. Opperkoopman Paulus Adriaenz, onderkoopman Dirck Leendertz Koeckebacker enz. gevangen, sergeant, 3 soldaten en 4 mardijkers gesneuveld. Paulus Adriaenz was nog wel door den Sengadji gewaarschuid en hem was door ons verboden zonder geleide uit te varen. Hij heeft zich zelf vrijgekocht. De overigen zijn aan de Spanjaarden overgeleverd. Dirck Leendertsz en 5 soldaten door ons gelost tegen gevangenen. Aan den Padre Jan de Matte beloofd „ten respecte van Dirck Leendertz“ aan UEd. de verlossing van zijne vrienden te verzoeken. Den 25sten Juni zijn 2 fregatten uit Otong gekomen, den 9^{en} Juli een corrorre van Siau met een Spaanschen kapitein, die de tijding bracht, dat een eskader naar de Molukken onderweg was geweest, maar de vlootvoogd en veel volk onderweg gestorven waren, zoodat de overigen naar Manila waren teruggekeerd. Le Febvre heeft slechts één jacht dat lek is tot zijn beschikking en kan dus tegen den vijand niets uitrichten].

De Conink van Baetsian, gelijk hier vooren aengeroot, was naer de Papoues vertrocken geweest, ende op dato deeses wederomme gekeert, met brengende 230 sielen, daeronder 100 mans parsoonen. Op een plaets Hooraly, alwaer met syn macht aen lant was, om alles te conquesteren ende tot slaeff te maecken, groot wederstand vindende, d'inwoonders op hem uytvallende, in voegen retireeren moste; hebben hem 27 parsoonen affgeslagen ende doot gebleven, waer onder de 5 vrije luyden soo met van Batsiaen gegaen waren, 12 Batsianders, 3 Labouers ende 7 Gaenders, soo dat de rechte particulariteyt wat op de tocht gepasseert is, niet connen weten . . .

Diergelijke tochten achte niet goet te sijn meer te geschieden

Dat UEE. aldaer verstaen hebt de hoererije off concubinaetschap hier in de Molucques seer in swanck gaet, oversulx UEE. ons recommandeert ende belast sonderlinghe inquisitie over dit misbruyck te doen, 't selve naer ons vermogen met harde straffe voor te comen, andermael 't placcaet doen renoveeren, achtervolgen en doen naercommen, UE achte moet onbekent weesen, hier noyt in de Molucques diergelijke placcaet geproclameert is, noch oock niet hebben, 't welck presumeere om deese redenen naergebleven te weesen, gelijk door anderen verstaet. Eerstelijck, soomen voorsz. placcaet alhier proclameert ende naer behooren executeert, sullen veel vrije ende andere Mardijckers de vlucht van ons nemen, haer aende custe van Gelole oft onder de Mooren begeven, vermits den meesten hoop van den Spangiaert met ander mans bysitten oft aldaer selfs getrouwt sijn (in voegen in den houwelijken staet niet mogen begeven) en hier bij ons gevluht, gelijk oock van onse sijden bij den Spangiaert geschiet. Ten tweede sal niet alleen den vijandt doort verlopen van d'onse, als oock der Tarnatanen, versteret, maer wy grootelijcx verswaect ende van Mardijckers die niet missen connen ontbloedt worden. Ten derden den aenwas, toeloop vanden vijant alhier bij ons, soo van de Mooren als Christenen, grootelijcx verhinderen, vermits hun overcompste meest wt sulcx spruyt. Om dat alles naer behooren voor te comen dienen hier in de Molucques bequaeme vrouwpersoonen gesonden.

Maleyo op Ternaette 18 Augusti 1624.

UEd. dienstw. dienaer,
JACQUES LE FEBURE.

V. Herman van Speult, Gouverneur van
Ambon, aan den Gouv.-Gen. Pieter de Carpentier,
15 Mei 1624.

Ed. Erntfeste enz.

Voor onsen jongsten hebben uwer E. geaviseert, hoe onse hongie prepareerden jegens de geruchten vande comste der Cerammers ende gevluchte Bandanesen, de welcke naer den roep ging met 80 cor-

corren, 2 Portegijse galeyen alreede op Toba waren, waer bij mede gevoecht wiert, dat die van Louhoe ende Ternatanen haer daer bij souden verwoegen, omme alsoo onse veere gelegene onderdanen te overvallen ende met eenen te prevenieren, dat wij onse voorgenomene sterete op Hatuwa niet en souden volvoeren, waer jegens wij voor alsdoen geraden achteden op ons voordeel te wesen ende ons met de doenelijcke macht op Hatuwa te onthouden, overmits dat wel de bequaemste ende bij maniere van spreken van die sijde den sleutel van Amboyna is. Ondertusschen maecten, dat die Reduyte (dat wel een fort mach genoemd werden) alsoot 200 voet in sijn circumferentie heeft, wesende de muiren 4 hout voet dick ende 26 voet hooch, met sijn flanquerende gallerijen ende van binnen met een middelmuir affgesneden. In vougen dat het selve suffisant is met 10 a 12 man eene capitale macht te resisteren, als den commanderenden persoon hem maer voor der vijanden verraet weet te wachten. Den calc, steen, hout ende aerbeyt hebben d' inwoondren onse onderdanen al 't samen gedaen, wt gesondert 't metselen ende timmeren. Hier tegen gelooven wij, dat haer in verscheyden malen de waerdije van ontrent 6 a 700 Rn. vereert sal wesen, dat niet vele en is ten aensien daer bijcans over de 400 man een jaer aen geaerbeyt hebben eer de materialen costen versamelt worden, door dien den steen tot den calc als om te metselen daer al 't samen moeten duycken. In alle dese moeyelijckheyden hebben de gemelte onse onderdanen haer seer wel gedragen naer hare gewoone traecheyt. Oock sijn alle de Negrijs ontrent voorsz. fort comen wonen. De principios van dit werck schenen onses oordeels eer difficulteus, maer de Heere heeft in alles beter wtcomste gegeven als wij ons geinpresseert hadden. Jan Joosten heeft hem inde bevorderinge deser sake wel gequeten, is bij haerluyden oock wel gesien, door dien hij met haer int Ternataens can te rechte geraken, waer over hem ten aensien der nieuwicheyt deser plaetse (als geen veranderinge vereysende) dit aenstaende jaer hebben gecontinueert, dewijle verstaen wert, dat aen dese plaetse seer vele gelegen is tot het maintainue van Amboyna, ende connen 4 corcorren wt maken. Doch niet jegenstaende sij over lange den eet van getrouwe onderdanicheyt al bij tijden vanden heer Gouverneur Blocq hadden gedaen, soo en quamen sij nochtans in jaer en dach niet aent Casteel ende wierden gestadich door de Ternatanen, Louhesen ende

Ihamauwers jegens ons geinstigeert ende opgerockent, dat nu op eenen beteren voet is ende hopen dat alles van tijt tot tijt noch sal beteren, waer toe de Heere hopen wij vorder sijnen segen sal geven. Hebben daer een Camer van rechte geordonneert om alle voorvallende verschillen te decideren, wtgesondert crimineele ofte hals saken. In desen Raet sal gestadich onsen commanderenden persoon presideren. De Cerammers, gevluchte Bandanesen, Ternatanen ende complicen (naer wij presumeren), verstaen hebbende, dat wij daer lagen met 25 corcorren ende 3 jachten, hebben ons met vreden gelaten. Doch alsoo wij door den lieutenant Westerman verstaen hadden, hoe onse onderdanen van Amahe, Maccarica, Souco, Sepe ende Tommelouw door inductie van D' Jou Nay (sone van Kymola Daya goeder gedachten) gesworen hadden, haer door verraet Mr vant fort Harderwijcq (gelegen op Coacq) te maken, hebbende tot dien eynde sulcx alreede metten anderen besworen tot 3 verscheyden reysen; het geschut ende goet hadden alreede verdeelt, slachtende den genen, die des Beiren huyt vercocht eer hij dien gevangen hadde. De Ternatanen souden de helft vant geschut hebben ende sijlieden d' ander helft met het goet, daer eenen Lebee Petole (dien wij vele vertrouden ende groote caresse gedaen hadden, ja meer als hem competeerde) den principalen antheur aff was. Gemelte conspirateurs hadden voor haer genomen, den lieutenant onder pretext van bitcharinge met eenige soldaten buyten 't fort te locken ende alsdan te vermoorden. Jegens wanneer sij mede voorgenomen hadden de soldaten overvloed van sagueer toe te senden, op dat de selve droncken sijnde, sij onder schijn van voorige vrientschap met te minder perijckel alles souden vermoorden. Het welcke verstaen hebbende, belastte aen gemelte Westerman, dat hij soude simuleren ende sich gelaten oft nieuwers aff en wiste. Doch dat ondertusschen wel op sijn hoede soude wesen, tot mijner comste etc. Ick ging met 3 corcorren ende 't jacht Pera derwaerts, om de geconspireerde te apprehenderen ende met eenen 't fort Harderwijck te lichten, ten aensien die van Amahe, Macarica ende Sauco tot noch toe volgens hare belofte niet aff en waren gecomen ende nu daer en boven dit verraet bijder hant hadden genomen, als mede om dat het secourenen desselfs ons seer moeyelijck ende costelijck viel. Oock dat onse geringe macht vrij wijt en sijt gesepareert was. Oversulcx resolveerden 't voorsz. fort te lichten, gelijk oock datelijck int werck wiert

gestelt, nemende de plancken ende pannen mede met 5 van de principale hoofden gevangen, de welke, naer dat sij eenigen tijt hadden geseten, 4 der selver hebben gerelaxeert, overmits haere kinderen hier in ostagie lieten, op dat dit volck niet geheel van ons en quame te vervreemden; beloofden haren plicht in alles nu beter souden achtervolgen, beclaechden haer al 't samen seer over gemelte Lebee Petole, seggende dat hij den principalen aendrijver ende beleyder deses verracts was, gelijk voorn. Petole oock selfs heeft bekend, waer over hem, alsoo sich in dierglijcke acte noch eens hadde verloopen ende hoochnodich geacht wiert, dat men eens een exempel statueerde, soo is dienvolgens met den sweerde geexecuteert. D' Alfoures hadden wij mede beroepen om te weten, of sij oock kennisse oft verstant van dese sake hadden. Doch wierden ontschuldich bevonden, ende sijn alsoo, naer dat hun eenige vereeringe gedaen hadde vertrocken, presenterende haren dienst om op die van Louhoe ende consoorten te gaen garen ¹, dat voor alsnoch om redenen wtgesteld hebben om te sien wat voorders wt dit spel sal willen broeyen.

Den Coninck van Tuaha, residerende op t'eylant Vleasser, die sich veelmalen vrij wat groff jegens ons in voortijden met sijnen wrevelg hadde vergrepen ende de Mooren meer toegedaen, als wij wel gaerne sagen, hadde nu onlangs met ontrent 20 van sijne principale besloten een geheel huysgesin van zijn eygen volck te vermoorden, om haer goets wille ende dat onder pretext van dat sij toovenaars souden sijn, gelijk sij dienvolgens in haer quaet moordadich voornemen sijn voortgevaren, massacrerende de vrouwe ende dochter in haer eygen huys, ende den man ende sijn soon ontvluchtent, biddende aen onsen Officier, die daer leyt, dat hij hen doch onder sijne bescherminge wilde nemen, waer over gemelten Coninck van Tuaha hebben gedegradeert en sijn broeder, dat een cevyll persoon, is in sijne plaetse gestelt, houdende den ouden Coninck hier gevanckelijck.

De Ternatanen ende Louhesen hebben tsedert onsen jongsten tot tweemalen op die van de Manipes wesen rooven; hierentegen hebben wij eenige van onse onderdanen van Cabaeuw commissie gegeven (overmits sij haer een man doot geslagen hadden,) revengie te halen, brachten 2 gevangen mede; die van de Manipes hebben oock 3 man

¹ Koppen snellen

van die van Wayboute gecregen; Capⁿ Hittoos soon heeft 6 man van haer gevangen, wt oorsake sij hem sijn huysvrouwe onthouden, ende nu over ontrent 2 maenden hebben de Ternatanen ende Louhesen eenen Kymola Tycos (wiens suster met Capⁿ Hittoe getrouwt is) in sijn eygen riviere met 2 slaven vermoort, door dien naer men seyt hij der Ternatanen ende Louhesen hare bitcharinge misprees ende niet toestaan en wilde. Gemelte Tycos was den genen, die over 8 jaar de schaal voor de Engelsen ophing, den welcken bespeurt ende gevonden hebbende, dat op alle der Engelsen schoone beloften niets gevolcht en was, ons nu wilde embrasseren, alsoo hij seyde, dat ons merkelyk ongelijk geschiet ware, ende dat sij haer sulcx souden beclagen. Capⁿ Hittoe is daer gewapender hand geweest met 3 corcorren, naer dat ons verloff geeyst hadde, ende heeft gemelten Tycos begraven ende ontrent 60 slaven nevens eenige gongen van daer gehaelt, ende is sonder met de Ternatanen oft Louhesen te spreken gekeert. Gemelte Hittoe is nu onlangs tweemaal bij ons geweest, seggende, dat Kitchil Aly met eene groote macht op comenden wege was ende dat inde Moluquos besloten was, het ware bij verraet oft anders bij geweld, dat men hem aen een kant soude maken te krijgen, alsoo de Ternatanen sijnen spoet ende aensienlijkheyt bij ons op 't hoochste verdriet, seggende dat hij ons alles induceert tot haren nadeel. Gemelte Hittoe heeft op ons versocht, dat met vrouw, kinderen ende haer beste goet op een sterete, die hij ongeveer een halve mijle van daer heeft, soude mogen gaan; sijlyuden, te weten de mans persoonen, wilden bij ons op strant blijven. Dat hem (ten aensien wij hem sulcx qualijk connen verhinderen) hebben toegestaan, om te sien, wat daer wt broeyen sal. Doch tot noch toe en is sulcx niet geschiet. Gemelte Hittoe thoont ons nu naer wtterlijken schijn meer genegen als oyt van te voren, niet jegenstaende over ongeveer 3 maenden geheel t' onvreden was, overmits eene van onse jachten aende Drie Broers hadden geleyt, om te prevenieren, dat op Louhou geen joncken en souden comen, gelijk dit jaer oock niet geschiet en is. Soo ist gebeurt, dat eene joncke voor den dageraet alreede binnen gaets sijnde, met eene redelijke coelte, wesende de wal van Louhou naerder als die van Hittoe, waer over ons jacht deselve vervolchden ende eyntlijk onder de wal van Hittoe ontrent Leboleu achterhaelde, die de Javanen abandonneerden

swemmende aen lant. De onse ondertusschen cregen de joncke wederomme vande wal. Hierover was Capn. Hittoe soo ontstelt dat hij aen alle sijn volck verboot, ons geen vivres te vercoopen op de passer, op pene vande rechterhant te verliesen, dreygende een van onse assistenten te slaen, sulcx dat genoodsaecht was het garnisoen te verstercken. Gemelte Hittoe beclaechde sich boven maten seer, seggende jegens onse Gecommitteerde, dat hij boven maten verwondert was, dat wij de joncken van sijn strant gingen halen, daer wt niet anders aff te meten en was dan dat men haer van honger wilde doen sterven ende de mont sluyten, daerby voegende dat sij om den ondersteen boven sulcx niet lijden en souden, alsoo sij ende hare voorsaten van outs hereomen waren gewent met de Javanen te handelen eer sij ons ofte de Portegijsen gekent hadden. Doch bij ons ingesien ende geleth sijnde op onse jegenwoordige gestalte, vonden geraden eenichsints te conniveren, berispende voor eerst sijne violente proceduiren, dat soo sonder gehoorder sake wtgevaren was, dat hij inden eersten socht t' ontkennen. Doch eygentlijk seyde dat hij door de principale daer toe gedrongen was, versoeckende dat sulcx ten besten wilde duyden ende aende eygenaers restitutie doen van hare joncke ende goederen. Hier op antwoordde om bovengemelte consideratien, dat wy noyt tot nochtone eenige joncken van sijne reede gehaelt en hadden, maer dat wij naer de cours soo voorsz. joncque stelde, niet anders en oordeelden, oft wilde naer Louhou, ende dat deshalven haer soo vervolcht hadden, ende waren de Javanen van vrije quartieren, waeromme abandonneerden sij dan soo lichtveerdich hare joncke sonder ons eens reden te geven van waer sij waren. Hierinne seyde gemelte Hittoe, dat sij seer qualijck gedaen hadden, maer dat de perplexiteyt ende vrees sulcx veroorsaecht hadde, met welcker restitutie alsdoen alles scheen in goeden doen te blijven, belovende ons met 7 corcorren te assisteren. Doch hoedanich haer gemoet in dese bejegeninge geweest sij, can uwer E. door sijne versienige ervarentheyt affmeten, alsoo haer door de comste der joncken niet alleen nootwendich gerieff, maer oock groot prouffijjt wert toegebracht. Daerenboven sullen wij tot desen propooste hier noch bij brengen, hetgene ons diesaengaende op Cambelle met Kypattij Naro is wedervaren,

dat wel een van de subtylste Mooren van alle dese quartieren is, ende ons tot dien tijt toe seer gunstich (naer wterlijcken schijn) heeft bethoont. Maer overmits wij 't voorleden jaer eene joncke omtrent sijne strant van daen haelden, heeft soodanigen odie op ons genomen, dat sijne gunste in haet verandert is ende nu met de Ternatanen heeft aengespannen. Daerbij wij willen aenwijzen, hoe beswaerlijk uwer E. E. ende des E. Heere Coens ordre in dat stuck sal willen volvoert wesen, te meer ons aen de eene sijde geordonneert wert, ons voor als noch met het vossenvel sullen moeten behelpen, tot dat constitutie van tijt iets anders sal willen lijden, aende ander sijde wort ons door uwer E. E. geordonneert, dat sonder eenich insicht alle joncken aent casteel te doen comen, oft met geweld daer toe constringeren. Het insicht dat uwer E. E. daarmede heeft is seer loffelijk, maer het gevolch van dien in dese gestalte met soo geringe macht als hier hebben is seer dangeerus onses gevoelens. Doch submitteren ons geerne een beter oordeel.

De Ternatanen ende Louhesen, niet jegenstaende sij, naer geseyt wert, dit jaer over 150 bhaer nagelen gehadt hebben, en hebben ons niet eene nagel geleverd, maer hebben alles over 't geberchte op Lessydy ende Erang gebracht ende aende Macassairen vercocht, die jegenwoordich over 22 a 23 joncken daer sterck leggen, wesende over de 5 a 600 man sterek, wel versien van bassen ende roers boven haer spuyt geweer, ende naer ons secretelijck geseyt is, soo souden die van Lessydy op haren Mossaffy gesworen hebben, bij soo verre wij daer quamen om haer aen te tasten, hun souden assisteren. Des niet jegenstaende sijn de principale van Lessydy hier verscheyde malen bij ons geweest om haer te excuseren, seggende, dat sij geene nagelen aende vreemdelingen en vercoopen, maer dat de Ternatanen bij nachte ende ontijden de selve daer over lant brengen ende tegen rijs ende slaven verruylen. Wij gaen nu voor wt met 10 a 12 corcorren om te sien, oft wij hare nagelen connen belooppen, alsoo sij de selve bij nachte met schampans vervoeren op Bouro, Manippe, Kelang ende Assehoudy. Wij hebben een spie, die ons belooft heeft (onder belofte van eerlijke belooninge) goede aenwijsinge te doen. Godt geve iets vruchtbaers mogen verrichten. Daer naer sullen sien, hoedanich de sake vande Macassairen sich presenteren sal ende na

constitutie van saken ons reguleren. Gebeurende, gelijke hopen neen, dat wij de nagelen hier niet en konden becomen, soo sullen datelijck 2 jachten naer de strate van Bouton senden, om op de selve aent noort eynde te passen, als oock op des vijants vaertuych, dat wt de Moluquos soude mogen comen. Gemelte jachten hebben wij oock een cargasoen mede gegeven, om in Bouton voor slaven te verhandelen, nevens een present van drie vaten cruyts aenden Coninck van Bouton in recompence van een slave, soo ons 't voorleden jaer gesonden heeft. Gemelte Coninck wordt seer gedreycht van die van Macassar, weshalven hij seer instantelijck onse hulpe versocht heeft, doch hebbe geordonneert, dat soo haest onse saken aldaer verricht sullen wesen, weder herwaerts maken te comen. Het succes deser sake, soot den tijt lijden wil, hopen wij uwer E. E. noch ten deele pr 't schip Wourden te participeren. Door gemelten spie, die op Hittoe thuyt hoort, is ons aengedient hoe Capⁿ. Hittoe den oorloge met de Tarnatanen maer pro forma en voert, om ons daer door te abuysen, dat ten deele geloove, overmits gemelte Hittoe nu onlangs geleden (als hier vooren verhaelt) op ons versocht heeft op sijne sterete te mogen gaen met wijff en kinderen, waer bij aff te meten is, wat fundament op der Mooren beloften te bouwen is.

Wij hebben oock eenen brieff int Spaens aenden Coninck van Macassar geschreven met eene Chijnese jonckue, die wij over 2 jaer pas verleent hadden, ende uwer E. E. meyninge geopenbaert; mogen sien wat andtworde daer op volgen sal.

Capⁿ. Vogel hadden wij over 2 maenden geleden met 2 corcorren naer de Manipes gesonden, overmits de rapporten van daer hier seer vreemt luyden in onsen ooren, te meer de Ternatanen op Tonuwaire geweest waren, die hun vereeringe gedaen hadden, weshalve Capⁿ. Vogel met 2 corcorren wel gemant derwaerts sont, om der Ternatanen concepten te prevenieren. Den welcken, daer gecomen sijnde, vont de sake soo quaet niet, als de rapporten wel geweest waren; gemelten Vogel hadden wij belast, dat en passant Bouro ende Amblaeuw soude aendoen, om hare corcorren veerdich te houden. Onderwegen ontmoetede hem 2 Macassarce joncken, die seyden naer Seram wilden ende brieven vanden Coninck van Macassar hadden aende gevluichte Bandanesen. Tegen dese gemelte joncken was Capⁿ. Vogel van 's morgens tot den avont doende, sonder dat daer M^r. van conde werden, dat door 't holle

water ende den avont principalijk wederhouden wiert. Daer naer hebben wij verstaen, dat bovengeseyde joncken over de 20 dooden gehadt hadden. Hier heeft al over eenigen tijt geruchte geloopen, dat den Coninck van Macassar 40 corcorren naer Seram wilde senden, om de gevluchte Bandanesen te haelen, dat wij soo niet en connen aennemen, maer ter contrarie veel eer (sulcx soo sijnde), dat de Bandanesen ende Serammers den Coninck van Macassar gesworen hebben bij soo verre sij te gemeenderhant wederomme meester van Banda condon werden. Dit dunckt ons heeft meer gelijkennisse, als dat den Coninck van Macassar de gevluchte Bandanesen soude gaen halen. Wij hebben d'heer Gouverneur [van Banda] Willem Jansz dieshalve geaviseert op sijn hoede te wesen

Hier is altemets soo eene vliegende tijdinge geweest, dat die van Louhou ende Ternatanen wel souden genegen wesen tot vrientschap ende ons geerne wederomme een houten logie souden maken, maer tot een steenen souden naer geseyt wort, niet willen verstaen. Soo wy't daer toe condon brengen, dat sulcx buyten krenckinge van onse reputatie coste geschieden, souden daer toe wel genegen sijn. De Louhesen ende Ternatanen hebben Louhou meest verlaten ende woonen nu op Lissiella, wesende eene stercte op eenen hoogen berch omtrent een halve mijle van Louhou gelegen

Wij hebben volgens u EE. precyse ordre alle doenlijke middelen voorgewent om de nagelen voor cleeden te becomen, doch sulcx heeft hier aent casteel ende Larrieke redelijker wijze plaetse gegrepen; maer op Hittoe, Louhou noch Cambelle niet. Eerstelijck ten aensien wij met die van Louhou in sodanigen contingentie sijn, de welke met die van Cambelle hebben aengespannen, allegerende onder den anderen: Dit sijn de beloften van de Hollanders, die onse nagelen belooft hebben met contant te betaelen, ende nu willen sij ons met cleeden voldoen naer haere fantasije, seggende, dat wij maer niet sij de contracten violeren; weten daer noch bij te brengen, dat men haer de vreemdelingen, die haer rijs ende andere nootwendicheyden gewent sijn te brengen, mede soeckt aff te snijden.

Capⁿ. Hittoe heeft mede den meestendeel van sijne nagelen polong ofte fusten laten worden, dat hij weet te excuseren met de siecte van de Loute Louty. In conclusie, soo wij dit jaer voor eerst half gelt ende cleeden hadden gegeven, souden weynich minder als 300

bhaer nagelen gehadt hebben, daer nu onses gevoelens niet boven 100 ofte 120 bhaer voor dit jaer en sullen hebben, waermede den eysch voor de cust ende Suratte (ten sij wt de Moluquos iets merkelijcx comt) nauwelijcx genoeg en can gedaen werden. Ende oft nu al gebeurde, datter wat meer viele als geeyst, soo soud men sulcx op Batavia connen bewaren voor andere schrale gewassen, gelijk nu alreede 2 jaren achter den anderen gehadt hebben. Hier door soude noch een schadelijcker zake veroorsaect connen werden, te weten dat die van Louhou, Lessydy ende Cambelle met de Macassairen in contract traden ende haer ieuivers verstercten; ende alsoo niet alleene de nagelen van Louhou, Cambelle, Lessydy maer oock van Hittoe souden toegevoert werden, waertoe de Portegysen ende Engelsen geen contanten en souden manqueren, daer den Coninck van Macassar (genietende sijnen tol ende benefittie van handel) seer vele om doen sal, als wesende seer machtich van volck, Wij laten ons voorstaen dat gemelte Coninck van Macassar niet alleene en tracht (als hier voren aengewesen) naer de nagelen, maer oock naer de noten ende folie, alsoo hij vast overal veel aenhangs krijgt. Ende dat wij souden meynen, hier met 3 oft 4 jachten alle dese plaetsen te besetten is onmogelijck, overmits de quade gronden, vehemente stroomen ende winden, hebbende daerenboven noch het lant ende volck te vijande, alsoo die natien als van één gelooff sijnde, in noot malcanderen assisteren. Ende gestadich met onse onderdanen met corcorren op de roey te wesen is een seer sware sake voor haer, die door soo gestadigen aerbeyt, perijckel ende aermoede, gelijk sij jaerlijcx tweemaal hebben ende voornamelijck dit jaer gehadt hebben, wel lichtelijck eens de walge van ons krijgen souden, gelijk wij hier naer int corte sullen aenwijzen, dewijle wij op dit propoost sijn. Over ongeveerlijck 3 weken geleden hebben wij eerst een praeuw met ongeveerlijck 2 bhaer nagelen van die van Louhou become, die deselve naer Waysamma (gelegen op 't eylant Bouro) meynden te brengen, ende daernaer hebben op de strant van Hittoe een praeuw met 2 a 3 sacken nagelen geeregen, die de selve ons mede meenden t' ontvoeren. Desen wiert ons gevangen aent casteel gebracht, den welcken, naer dat wij hem geexamineert ende eenige dagen gevangen geseten hadde, seyde bij soo verre hem sijne begane foute wilde vergeven, hij soude mij aenwijzen, waer goede quantiteyt nagelen

was ende persoonlijk mede gaen, wesende op Waysamma. Waer over resolveerde vande 3 Broers met ontrent 16 corcorren over te steken, alsoot hantsaem weder was, met meyninge om des anderen daechs vroeck voor sonnen opganck op Waysamma te wesen, maer overmits de contrarie stroom quam ongeveerlijk een ure te laet, sulcx dat wij te tijdelijk ontdeekt waren. In voegen, dat alsdoen genootsaeckt was van resolutie doen veranderen ende sont 2 man naer hare Negrij, opdat sij bij mij souden comen, maer dese wierden soo bejegent, dat sij't al swemmende ontvluchtten. Waer over ick seer verstoort sijnde, datelijck (niet jegenstaende het aldaer een leegerwal ende openbare see was) met ongeveerlijk 40 soldaten ende 150 van onse onderdanen landde, met intentie, om die van Waysamma over hare onbehoorlijke proceduren te straffen, maer ongeveerlijk een half ure gemarcheert hebbende, hebben ons mannelijk wederstaen ende sijn plomp verlooren op de trompen van onse mosquetten ingevallen, quetsende met hare sweerden 2 a 3 van onse soldaten, waer over alreede eenige van onse onderdanen haer op de vlucht begaven, ende ten ware ick die door de smalheyt des weechs gestut hadde, souden apparent de vlucht onder de onse gebracht hebben. Maar alsoo drie oft 4 vande hare onder de voeth geraecten, ende wij invielen, steldent naer corte resistentie op een vluchten, niet jegenstaende sij een bequaem retret hadden in hare Negrij, als mede in der vreemdelingen quartier, maer wij en gaven haer geen tijd, dat sij haer vermaken costen. Hier vonden wij 3 joncken ende 3 schampans, maer zeer weynich nagelen, naer onse gissinge niet boven $1\frac{1}{2}$ bhaer; waer van wij de 3 joncken ende een schampan verbrandden, latende 2 schampans onverbrant, opdat sij daermede mochten vertrecken, doordien ons dien hoop daer niet en dient. Men seyt datter 2 schampans met nagelen voor onse comste vertrocken souden wesen. Doch sekerheyt en weten niet. Dese van Waysamma sijn, naer van die van Lomaite verstaen, over de 600 weerbare man sterck buyten de Macassairen, ende niet jegenstaende ons den eet van getrouwe onderdanicheyt alreede over 3 jaren geleden hebben gedaen, soo en hebben noch noyt met ons geroeyt, maer ons altijd met leugens ende pratiens gepayt ende hebben over 4 jaren geleden een van onse vrije burgers vermoort, sulcx dat sij rechtveerdige straffe becomen hebben over haren wrevel; hare negrij, tempel ende vaertuych hebben om redenen

onbeschadicht gelaten. Onder de dooden inde rescontre is gebleven den broeder van den Patty, wiens hoofd door die van Lomaite met eene witte tancoele wederomme gesonden hebbe, nevens last, dat sij haer met mij wederomme souden comen reconcilieren, wtgevende dat mij wel bewust was, dat het der Macassaren bedrieff is, op hope van haer door dien middel weder tot ons te trecken. Die van Lomaite, als daer naest bij gelegen, versochten een bas ende een falcoen nevens cruyt ende loot, om die van Waysamma (soo iets op haer attendeerden) te resisteren. Oock hebben daer 9 soldaten gelaten; sullen eer lang sien, wat daer op volgen sal. Van daer staken over naer de Manipes met de Hongy, niet buyten merkelyk perijckel overmits het extraordinarie holle water; verloren eene corcorre, maer het volck wiert gesalveert ende op d' ander corcorren verdeelt. Hiervoren is overgeslagen, alsoo ons principael deseing was met de Hongy te verhinderen, dat de Macassairen geene nagelen en souden vervoeren, dat Wourden des daechs te voren geordonneert hadden voor Lessydy te ankeren, nevens eene van onse jachten, ende onse comste aldaer te verwachten, om te sien bij wat middelen de nagelen best sonder merkelycke alteratie souden becomen. Op Lessydy gecomen sijnde, bevonden dat de Macassairen Mr. van die van Lessydy waren, ende gants niet en wilden verstaen, om ons de nagelen te leveren, ten ware men haer realen daervoor gawe, waer over haer dreychde met geweld aen te tasten, waer door de sake schier soo verre gebracht wert, dat sij de nagelen ons voor cleeden souden leveren, dat sij eerst begonnen te doen 3 a 4 bhaer. Maar alsoo sij met de Louhesen ende Ternatanen in verbont schijnen te wesen, soo sijn daer over de 3000 weerbare man bij den anderen gecomen, daer Leliatto ende Callenbatta in persone bij sijn, die die van Lessydy bycans gedwongen hebben (daer wij hier naer breeder bescheyt van sullen hebben) ende quansuis onder schijn omme de Macassairen voor ons geweld te bevrijden, sulcx dat hier bij aff te meten is, hoedanich der Moiren verbonden ende alliantien sijn. Wij hebben omme vele gewichtige redenen onse principale macht in geen perijckel durven stellen, maer oirbaerlyk geacht voor alsnoch te simulieren, alsoo voor seker te honden is, dat bij soo verre wij tot de openbare wapenen comen, dat sich alsdan eerst hare complicen sullen openbaren, alsoo sulcx niet anders dan met eene

gequalificeerde macht bij de hant en dient genomen, daer uwer EE. te sijner tijt wel ernstelijck op dienen te letten, overmits als hier vooren aengeroert, niet alleene de Macassairen maer oock de Portegijsen ende Engelsen hier ieuwers sullen maken in te booren ende in sodanigen val de laetste dolinge erger als de eerste soude wesen. Wij en hebben van haer niet meer als $7\frac{1}{2}$ bhaer becomen, niet jegenstaende wij achten, datter wel over de 30 bhaer behoorden te wesen. Het is inderdaet seer beswaerlijck met desen godtloosen hoop te handelen op dese wijse. Ende alsoo wij voorseker houden, dat de Macassairen noch goede quantiteyt nagelen sullen vervoeren, niet jegenstaende sij sweeren, datter geen meer en sijn, soo sijn van meyninge als voren aengeroert de jachten Pera ende Gouda aent noort eynde van de straet van Bouton op de voorsz. joncken te doen passeren ende sien, wat Godt geven wil. Sommige souden hier op connen allegeeren, datmen hier wel soude connen hare joncken 't see te brengen ofte in brant te steken, maer dan souden evenwel vande nagelen versteken blijven ende onse vijanden met de Macassairen verstercken ende daerenboven oorsake geven, dat hun op de eene ofte andere welgelegene plaetse sterck maken, gelijk sij alreede op Lessydy gedaen hebben. Leliatto ende consorten, door Capⁿ Vogel wt onse last gevraecht sijnde, om wat redenen hij daer met de sijne gecomen was, seyde eerstelijck dat hij vreesde, alsoo wij Waysamma affgelopen hadden, dat wij Cambelle mede affloopen souden, ende ten anderen omme te bevorderen, dat ons de Macassairen de nagelen souden leveren. Door gemelten Vogel mede gevraecht sijnde aen voors. Lelyato, waeromme hij sich soo vreemt hielt van mij, seyde dat soo lange ick hier was, nimmermeer met mij en soude connen accordeeren, overmits alreede groot gedeelte van des Conings onderdanen naer mij getrocken hadde, ende dat sulcx noch niet genoeg en was, maer oock niet en wilde gedoogen, dat iemant der selver bij hem quamen, allegerende daer benevens, soo wij tot de voorige vrede genegen waren, dat eerst hare gepretendeerde actien mosten voldaan werden. Waer bij UEE. volcomen connen affmeten, waer op de saken alhier rusten, ende wat remedie dat jegens dit geinflameert accident dient gebruyckt eer de schade dangereuser wert. Wij connen wel affmeten dat [door] vwer EE. aldaer, met de geringe secoursen, die dit jaer gecomen sijn ende 't aenstaende jaer te verwachten hebben, apparent weynich

sal connen verricht werden; maer op sulcx behoorlijk geleth sijnde, soo dient overwoogen, oft nu dese veranderinge van geen realen te geven aen die van Hittoe, Louhou ende Cambelle, als wij bij contract verbonden sijn, in plaetse van het vier te blussen geen olie int vier sal wesen. Onses gevoelens sal men in dese gestalte met realen oft ten minsten half realen moeten continueren op de bovengemelde plaetsen oft tot de wapenen comen.

De Javanen sijn hier aent casteel met 8 joncken, hebben haren rijs tot 65; 60: 55 en 50 R(ealen) meest vercocht.

De Tol der Javanen van incomende goederen is gesteld op 10 p^r C^o ende van wtgaende realen oock 10 p^r Cent maer van wtgaende cleeden niet meer als 5 p^r Cent. De voors. Javanen hebben meest alle haer procedido in cleeden geemployeert als roode percallen, etc.

Actum int Compt^r Cambelle desen 15en May An^o 1624 ende was onderteyckent VEE. seer dienstwilligen dienaer

H. VAN SPEULT.

VI. Herman van Speult, aan den Gouv.-Gen.

Pieter de Carpentier, 16 September 1624.

Edele Erntfeste enz.

Hier aent Casteel is alles noch in redelijken doen, de Heere sij loff, wtgesondert datter nu gants geen leven onder de burgerije ende ingeboorne en is, overmits de schaersheyt van gelt. Oversulcx heeft ons nodich gedocht Uwer EE. te remonstreren, oft het niet proffijtelijcker voor de E. Compagnie en soude wesen dat men het garnisoen met contant maentelijk betaelde, te weten met croonen ofte stuyvers, als dat men deselve rantsoen geeft ten laste vande Compagnie, want soo lange de selve met cleeden betaelt worden, soo moet nootwendich de cladde inde cleeden volgen, ten aensien een soldaet altijd de helft daer op moet verliesen, waer voor deselve seer groote armoede lijden ten aensien alle vivres hier extraordinarie dier sijn, ende ter contrarie de selve op de hier volgende wijze betaelt wordende, soude

neeringe ende welvaert onder de burgerije ende vreemdelingen veroorsaken. Ook soude den meestendeel der contanten, soo men aent garnisoen maentlijk betaelde, door de wijnen ende cleeden wederomme ingetrocken connen werden. Is mede considerabel dat soo lange hier geen gelt omme en gaet, dat het procedido van de vercochte wijnen altijd met briefkens moet betaelt worden, dat als dan een ieder als contant op sijne rekeninge affgeschreven wert soo de Compagnie tot het hare wil comen. Want by soo verre men de schuldich wesende burgerije wilde appremieren [opprimeeren?] (daer de Compagnie wel aende cant van 2 a 230 R. aen ten achteren is) met hare huysinge, vee, have ende goederen te vercoopen, en soude ten aensien van de schaersheyt van gelt geen halve waerdije gelden, waer door de burgerije tot totaale ruyne ende armoede souden moeten vervallen

Het principale deseing van de Ternatanen ende Tydoresen is, onses oordeels, dat sij ons met den Spanjaert sullen laten geworden ende overal soo veel aenhangs ondertusschen maken te erijgen, dat sijder ons wt mogen crijgen, hetsij bij middel van geweld ofte verraet. Dit is ongetwijffelt haer oochmerk, hetsij dat sij de sake noch eenichsints wilden wtstellen, dat onses gevoelens geheel apparent is, maer bij soo verre sulcx geschiedde, sal maer dienen om op 't gevouchelijckste haer slach waer te nemen, gelijk wij alreede wt de haere door giften hebben verstaen. Eerstelijck, dat den oorloge van Capⁿ. Hittoe jegens de Ternatanen maar propter forma ende gefingeert en is. Ja hebben gesworen metten anderen, ende al waert schoon sake, dat sij naer ouder gewoonte met mij roeyden, dat sij wel naer wtterlijcken schijn ons zouden assisteren, maer met geen scherp op haer en souden schieten ende soo den noot vereyste, oft wij eenichsints besweken, den vijant souden toevallen. De Hytteesen hebben haer dit jaer verscheyden malen vergrepen met ons de nagelen te ontvoeren. Dit en seggen wij niet wt presumptie, maer bij eygen ervindinge. De gestalte van Hittoe oordeelen wij soodanich, dat sij door dese veranderinge soo wel als die van Louhou het gat (irreverentelijk gesproken) sullen omwerpen, ende te gemeenderhant met alle de Morisma sullen aenspannen. Daer bij gevoucht de Macassairen, Engelsen ende Portegijsen van Macassar, geven wij uwer EE. het gewichtich gevolch deser sake te bedencken, versouekende ende biddende deshalven seer instantelijk

de E. Heeren gelieven met opmerkinge ende aendacht hier op te letten ende geen wtstel langer te nemen, want bij soo verre nu in den eersten haer voornemen niet gestuttet en voorgénomen can werden, hoe beswaerlijk sulcx naderhand sal connen geschieden.

Soo ist dat naer dat sij ¹ 2 van onse soldaten, die op de verekenjacht waren gegaen, nevens 6 Ambonesen (ongewapent sijnde) hebben vermoort ende naderhant noch een assistent genaemt Dirck Malburch, die ettelijke maenden sieckelijck geweest was aende Ambonese pocken ende noch half sieckelijck sijnde, recht voor de logie aen strant gegaen was om een zeelocht te scheppen, mede vermoort hebben, sijnde Cambelle sodanich gestelt, dat niemant sich en derff buyten de logie ofte het fort vervougen, dan met troupen ende den lont op den haen. De geberchten ende bosschagie sijn onse partije seer vorderlijck ende ons schadelijck. Cambelle valt ons seer costelijck ende moeyelijck te secoureeren, naerdemael de gewoonlijke passagie gesloten is. Soo wij in den oorloge moeten continueren, gelijckt apparent is, soo waert geraetsamer (onses gevoelens) dat men het fort van Cambelle abandonneerde ende liete springen ende ons met het garnisoen verstereten, dat jegenwoordich over de 10 blanke coppen sterck is. Naer wij onderrecht sijn, soo is het voornemen van de Ternatanen ende Louheesen, nevens de Cambellesen, dat sij voorstellen omme alle geresen verschillen ter neder te leggen, tot geenen anderen eynde, dan om mij aen een cant te helpen door middel van verraet, alsoo alle haer trachten is geweest, om mij op Hittoe te locken, waer toe wij het jawoort alreede gegeven hadden aen eenen Mattasily, die met eenen Hatib Sousousou wt de Moluquos gecomen was (naer haer zeggen) ² omme alles op voorigen voeth te brengen, sustinerende, dat naerdemael de selve bij mij in 't particulier niet wel en souden connen gedecideert werden, dat men de selve aen Uwer E. E. ende den Coninck van Ternaten soude renvoyeren. Maer daer naer hebben onse meyninge diesaengaende aende hoofden onser onderdanen gecommuniceert, die welcke van contraire opynie waren, seggende dat sij daer geensints toe en

1) Dat is Kaitsjil Leliato en zijn aanhang op Klein Ceram.

2) Zij waren werkelijk van Ternate daartoe afgezonden en aan Van Speult aanbevolen, zoo als blijkt uit een brief van Jacques le Febvre, gouverneur der Molukken, aan van Speult, van 11 Maart 1624.

conden verstaen, dat wij ons persoonlijk daer souden transporteeren, ten aensien wij nu alreede tot verscheyden reysen hare moordadicheyten ende bedroch hadden bespeurt, ende voormaels ten tijden vande Portegijzen aen hare vaders ende voorsaten hadden bewesen, daer bij vougende dat haer, ende bij maniere van spreken alle de werelt, cont was, dat sij ons geoffenseert hadden ende deshalven soo sij niets begeerden, aent Casteel behoorden te comen. Maer alsoo sij ons alreede met hare macht begonden te dreygen, als voornementlijk die van Baguala ende Soulij, niet verde gelegen vande Pas daer Amboyna meest open is voor die vande eylanden ende cust van Ceram, die daer steelsgewijse altijd connen comen, soo hebben die occasie gecapteert, ende onse onderdanen bewogen, dat men daer een steen huys soude maken tot haerer versekeringe, daer sij tot noch toe (te weten aenden calckhoven die 37 vaem in sijne circumferentie is) seer neerstich hebben gearbeyt, in vougende dat binnen 3 weken het hout ende den steen totten oven meest bij den anderen sullen hebben. Ons principaale deseing en is niet alleenlijk met dit wrek de Pas (die omtrent 250 treden wijt is, daer sij hare corcorren ende prauwen over dragen) te bevrijden, maer oock voor te comen, dat daer geen Engelsen ofte andere wtheemse natie en comen reede kiezen, die daer seer bequaem is, ja sodanich datter op geheel Amboyna geen diergelijke en is voor alle winden, wtgesondert de bay van Amboyna. Oock valt hier met 't weste mouson seer treffelijcke visscherije voor de burgerije, die in tijt van oorloge niet en soude connen gebruycken. Is mede seer gelegene plaetse, omme onse corcorren te versamelen, alsoo men van daer in haeste overal inde eylanden als anders can comen. Oock sal men die van Tycal als die van Hatuwa te beter in dwang houden, alsoo men malcanderen in 4 à 5 uren altijd sal connen aviseren ende bij wesen, ende soo 't gebeurde, dat die van Hattomoury eens wederomme relaxeerden, souden daer nevens die van Souly comen woonen, alsoo 't naerbij hare plantagie ende sagutynen is. Onse meyninge is deze reduyte ofte fort te maken volgens nevensgaende modelle, etc.

Gesien hebbende dat de Ternatanen over 't stuck van deze bitcharinge hare principale macht vergaderden, heeft ons erdacht gemaect, dat bij soo verre wij oock niet op de been en quamen

met onse jegenwoordighe geringe macht, dat ongetwijffelt eenige van onse plaetsen als Noussatelle, Laricka ofte Hatuwa wel last soude connen lijden, waerdoor onse reputatie bij onse verde gelegen onderdanen geheel soude comen te vervallen ende wellicht nieuwe alteratie veroorsaken. Waer over geresolveert ende besloten hebben omme sodanige ongevallen te precaveren, dat eene Hongij van 15 a 20 corcorren nevens 't jacht Suratten sullen affsetten om haer voornemen te prevenireren. Het is soo, dat dese veelvuldige tochten de Compagnie niet en laten te beswaren, dat wij wel gaerne anders sagen, maer noot breeckt weth. De Ternatanen ende Kymola Lelyatto lagen met 9 corcorren op Hittoe ende hare resterende macht wesende noch 15 corcorren lagen op Louhou. Gemelte Ternatanen arbeyden boven maten seer, dat mij naer Hittoe soude transporteren, seggende daer nevens, bij soo verre ick niet over lant en quame, dat gemelte Lelyatto mij niet en soude verwachten, waer bij wel aff te meten was, dat sij mij op sijn Bandanees meynden te onthaelen ende aen een cant te helpen, haer latende voorstaen, dat als sij sulex souden te wege gebracht hebben, dat als dan door soodanige alteratie Mr. vant spel souden wesen ende door suleke veranderinge grooten toeval souden erijgen. Gemelte Lelyatto op Hittoe heeft hem oock niet ontsien, jegens den coopman aldaer te seggen, dat hij met ons niet en wilde handelen voor ende alear dat wij Bouro, Amblauw, Manippe, Hatuwa, Latoholoy, Laricka ende Wackasieuw hem gerestitueert souden hebben. In conclusie dese troulose Mooren en schamen haer geen saken, hoedanich die oock souden mogen wesen, als sijder maer eenich voordeel bij speuren. Ende alsoo 't gebeurde, dat wij door hart weder met de corcorren om den hoeck van Alang niet en conden comen ende dieshalven 8 dagen langer tardeerden als den bestemden tijt was, is gemelte Lelyato ende complicen naar Louhou gekeert onder belofte, dat soo haest hij verstaen soude hebben, dat wij op Hittoe waren, datelijck sich daer persoonlijk soude laten vinden. Oversulex liet hem met een van onse assistenten waerschouwen van onse comste, die met groote solemniteyt van haere vrouwen onthaelt wierde, comende tot int water om hem te congratuleeren, dat al bewegingen waren om mij daer te locken ende te abuyseren. Des daechs daeraen quam gemelte assistent, vergeselschap met Mattasily ende Callenbatten

als Gecommitteerden wegens Lelyato ende die van Louhou op Hittoe, makende veel excusen ende seer schoon samblant, seggende, dat Lelyato (overmits hij nevens D' Iou Louhou door den Coninck van Ternaten ontboden was) nu op syn vertreck stont, ende dieshalven overmits cortheyt des tijts niet en coste comen, versouckende oversulx, dat mij persoonlijk met eenige coreorren derwaerts soude vervougen omme aldaer met den anderen in mondelinge conferentie te treden, opdat geduirende hare absentie aen wedersijden alle hostile acten mochten cesserem. Hier op antwoordde haer in presentie van Capⁿ. Hittoe etc. ¹ Doch soo gemelte Kymola binnen 3 dagen wilde comen, dat noch soo lange naer hem soude wachten, ende bij soo verre binnen dien tijt niet en compareerde, wederomme vertrecken soude ende alles tot sijnen keur laten; want soo hij ons voorginge, soudem wij volgen, te weten soo hij sich stille hielt soudem ons oock stille houden ende soo hij vijantlijk procedeerde, soudem reciproquelijk doen. Doch dat onses gevoelens beter ware, dat Kymola Lelyatto bij ons quame, opdat wij mochten weten aen wien wij in sijne absentie aen te spreken soudem hebben, bij voorvallende occurentiën. Hier op vertroocken de Gecommitteerde wederomme naer Louhou, belovende haer debvoir te doen om gemelte Quimola mede te brengen, die drie dagen daer naer wederomme quamen met eenen brief van gemelten Kymola, wesende van inhoud in substantie: Eerstelijck (naer groetenisse) excuseerde sich, dat om redenen als vooren, overmits op sijn vertreck stont, niet en conde comen volgens sijne belofte, ende in passant Bouro moste aendoen om eenen Kymola Faquiry van Thomau gelegen op Bouro mede te nemen, die (naer haer seggen) den Coninck van Ternaten ontboden hadde om gougougo te maken, doch soo den selven gaet (daer wij aen twijfelen) mocht wel varen als den Singadie Panauer van Batchan, die mede ontboden wiert om gougougo te worden, dien sij bij nachte vermoordden. Vorders seyde hij, dat geduirende sijne absentie mij des Coninck lant ende onderdanen wilde bevolen laten, dat daer sorge voor dragen wilde, als mede dat iemant noemen soude, die daer de saken waername, provisionelijck tot dat den Coninck wt Ternaten

¹ Dit antwoord komt neer op een weigering, onder dergelijke uitvluchten als die van Leliato.

andere ordre geven soude. Daer ick op antwoorde, dat ons sulcx niet en betaemde ende daer in mochten disponneren naer haer welgevallen; daer bleven ommers noch Mattasily ende Callenbatten, daer konden sij iemant wt kiezen, op dat aen weder sijden behoorlijke orde mocht gehouden worden.

Oock vraechde ten selven tijde aende voorsz. Gecommitteerden, wat ordre dat sij nu voortaan met de nagelen souden houden, ende oft zij die wederomme aende Maccasaren leveren. Hierop antwoordden sij, dat de nagelen aen niemant anders als aen ons (volgens hare belofte) en souden leveren, maer die voor cleeden te leveren, daertoe en condon sij niet verstaen, ten ware den Coninck van Ternaten daer andere ordre in stelde. Hier op namen sij naer wtterlijcken schijn vriendelijck afscheyt.

Onses gevoelens en geschiet desen bouhay anders niewers omme, dan om ons voor eerst in slaep te wiegen, op dat wij jegens 't eerste vant weste mouson niet op ons hoede en souden wesen, ende sij ons onversiens met hare macht [zouden kunnen overvallen]; soo wt Ternaten, die men schat van 40 tot 52 stux corcorren te connen wesen, ende hier souden sij ontrent 40 stux connen versamelen, waer bij gevoucht de Macassaren ende andere, die haer noch toe souden mogen vallen, soude eene capitale macht wesen, ende is te beduchten, dat bij soo verre sij nu inden eersten (als hier voren noch eens verhaelt) niet gestut en worden, dat de sake daer naer seer swaerlijck sal connen geresseert werden.

Wij hebben aen Hittoes doen wel bespeurt, dat al haer bitcharinge eene is, gelijk mede die van Iha Mau ende Lato Holy, die wij daer op Hittoe vonden, sonder dat sij eens aent Casteel geweest hadden. Wisten haer te excuseeren met te seggen, dat sij daer gecomen waren, alsoo sij wisten, dat ick daer comen soude, maer dit is al Hittoes bedrieff, dat wij in dese gestalte noch al hebben moeten simuleeren.

Die van Iha Mau wisten te seggen, dat de Macassaren over de 1000 gevluuchte Bandanesen hadden mede genomen in 22 joncken, ende dat de resterende oock naer Macassar souden gaen, doch naer wij connen bespeuren, soo trachten sij de selve hier te krijgen, dat sij voor desen niet wel en hebben durven bestaen, waer bij mede aff te meten is, dat sij gants geresolveert sijn in oorloge te treden,

maer gebruycken nu dese stratagema tot een reserve, dat bij soo verre sij ons gewapent vinden, sullen wtgeven, dat sij comen van wegens den Coninck van Ternaten, om de verschillen te vergelijken, ende in gebreke sullen sij met haer quaet voornemen voortvaren tot onse merckelijke prejuditie. Wij sijn van opynie, soo de heeren daer met de comste vande nieuwe schepen 4 a 500 soldaten condon missen nevens 5 a 6 welgemonteerde jachten, datmen daer mede wel ordre in de sake soude stellen. Eerstelijck mosten met de schepen trachten voor te comen, dat op Lessydy, Cambelle ende Louhou geen joncken altoos en quamen, ende soo Hittoe hem openbaerde partije te kiezen (gelijk apparent doen sal) oock alles afsnede, ende daernaer mosten Louhou met ernst aentasten ende sien te verdrijven, ende soo haest Mr. (door Godes genade) van hare plaetsen geworden waren, alle hare nagel-ende vruchtboomen ruyneeren, op dat sij daerdoor geconstringeert waren van daer te vertrecken, want ons daer te verstercken soude de E. Compagnie seer beswaren ende daer benevens gestadichlijk den oorloge met macht moeten gevoert werden. De nagelen soudon daerdoor in des te meerder reputatie comen, ende hier en soud men soo veel moeyte ende onkosten jaerlijcx niet behoeven te doen, om het vervoeren vande nagelen te weeren. Oock soudon die van Hittoe ende alle andere, die den tijtel van onse onderdanen voeren ende metter herten de Ternatanten genegen sijn, in beter tucht connen gehouden werden ende den handel vande vreemdelingen als Macassairen ende Javanen soude sich selven in soodanigen val wel afschaffen. Ende als men sulex bij de hant wilde nemen, soo en most men op der Mooren schone belofften geen fundament meer maken, want als sij sien, dat sij aende quaetste cans sijn, soo sullen sij beloven alle 't gene, dat men begeert, maer soo haest als sij wederomme buyten vreesen sijn, soo gaen sij weer haer oude gangen. Deshalven dienen VEE. prompte ordre te geven op dat door schruplepe (sic) de occasie niet versnymt en worde.

Capⁿ Vogel die ons tot noch toe als Raet Extraordinarij geassisteert heeft, hebben op sijn instantelijck versouek vergunt met sijne familie maer Java te gaen, om aldaer sijne vrijdom bij V. E. E. te versoucken. Heeft de Compagnie over de 20 jaren getrouwelijck gedient. Is meest bij ende over alle voorvallen t' sedert 4 a 5 jaren herwaerts geweest,

ende van te vooren van zijn jeucht aff in Ternaten onder de Mooren als tolk gebruyckt; soo hier iets over t' hooft gesien, ofte door haest vergeten ware, sal uwer E. E. volcomen onderricht connen doen, alsoo meest met mij op alle tochten is gebruyckt. Wij hadden hem geerne bewogen tot continuatie, dan het schijnt naer sijn seggen (ten aensien hier alles seer dier is) dat met sijne gagie niet toe en can comen, te meer de veelvuldige tochten hem noch meer beswaren. Soo t quame te gebeuren, uwer E. E. resolveerden eenige Gedeputeerde naer Ternaten te senden, soude onses gevoelens daer seer bequaem toe sijn, overmits hem al de valscheyt der Mooren bekend is. . . .

Bij onsen vorigen hebben uwer E. E. geadviseert, hoe volgens uwer E. E. ordre aenden Coninck van Macassar hebben geschreven, ende uwer E. E. voorstel gecommuniceert. Het is voor seker te houden, dat hij om onsen handel de Portegijsen niet en sal willen missen. Gemelte Coninck van Macassar heeft nu onlangs over de 1000 sielen van de gevluichte Bandanesen van Ceram gehaelt. Wat insicht hij daermede heeft connen niet wel bedencken; schijnt oock al groote concepten int hooft moet hebben. Is mede considerabel off ons niet beter en soude vongen, metten Coninck van Macassar in vrede te treden, onder conditie dat sijne joncken hier aent Casteel quamen handelen, mits betalende 's Heeren gerechticheyt, als dat sij nu door den oorloge met de Ternatanen, Luhesen, die van Lessydy, Combelle ende Hittoe aenspannen ende ons de nagelen ontvoeren, alsoo't voor ons onmogelijk is het vervoeren desselfs voor te comen als sij't metten anderen eens sijn, al hadden wij bij maniere van spreken 100 jachten int vaerwater, overmits het op Lessydy, Cambelle ende Hittoe met het weste mouson een leeger wal is, ende sodanigen gront, dat als men een ancker laet vallen niet en weet oft ment wederomme sal connen krijgen ende soo hem het touw begeeft soo is men schip ende volck quyt. Ten anderen loopen de stroomen hier soo vehement dat als de jachten eenichsints beneden s'wints geraken soo moeten terstonts naer Banda; op Louhou is alleenlijk reede met het weste mouson. De joncken die nu op gemelde plaetsen comen, soudmen seggen mogen, hoe makent die dan? De selve werden terstont met het hooge water door alle het volck vande Negrij met geweld op strant gehaelt. *signatus*

Op Hittoe zijnde, wiert ons door Capⁿ Hittoe aengedient hoe de Cerammers genegen waren met ons in vrede te treden ende dieshal-

ven nu de gelegentheyf dienden waer te nemen, daer bij voegende dat wij nu behoorden tijdelijk op de been te wezen, want anders de Ternatanen ende Louhesen die gelegentheyf souden capteeren ende die naer haer trekken, alsoo sij op één lant wonen. Dit hadden wij geerne voor eenigen tijt willen differeeren; maer naderhant in bedenkinge genomen hebbende, dat sij doch evenwel, alwaert schoon sake wij sulcx hadden willen wederhouden, dat sij des niet jegenstaende daermede souden voortvaren buyten onsen voorweten, soo heeft ons geraetsaemst gedocht haer sulcx te accordeeren ende eenen brieff aen die van Ceram te schrijven, aenroerende dat de misverstanden over 3 jaren geleden geresen, niet haer bedrieff maer door oprockinge der Bandanesen toegecomen was, ende bij soo verre sij genegen waren met ons in goede oprechte ende sinceere vrientschap te treden, dat sij in sodanigen val eenige van hare Gecommitteerde aent Casteel souden senden, wij souden ons redelijk ende billijk laten vinden. Dit voorstel leyt mede al op eene andere moeder, onses bedunckens, om die van Ceram mede tot haer te trekken opdat sij alsoo met eene te capitaelder macht souden mogen verschijnen ende alsoo een schrick onder onse onderdanen veroorsaecken. Dat Capⁿ Hittoe met den Coninck van Ternaten gesworen heeft, is gewis, niet alleen nu maer al van over langen tijt. Hallenij, den soon van Capⁿ Hittoe, is genegen om met sijn overleden broeders huysvrouwe te trouwen, daer hij 4 kinderen bij gehadt heeft, wesende de suster van Kymola Lelyatto, dat mij selfs stucxgewijse te verstaen heeft gegeven, maer hoorende dat hem sulcx affriet, thoonde een geheel ander samblant ofte gelaet.

Wij gelooven volcomen dat Capⁿ Hittoe wel eenichsints danckbaerder sonde willen wesen, maer der Ternatanen valscheyt is soodanich, dat sij bijcans bij maniere van spreken den Duyvel souden bedriegen. Hebben oorsake genomen, omme hem bij andere (die van geslachte meerder sijn als hij) odieus te maken, seggende, dat hij meer Christens als Moors was, ende dat hij maer de derde persoon en is naest den Coninck van Hittoe (dat maer een hont bij maniere van spreken en is), daer nevens dat andere Orangcays hare autoriteyt usurpeerde, ende dat hij alleen groote geschencken ende benefittos vande Nederlanders genoot, ende dat sij niet meer als Idioten en waren.

Wij hebben jegenwoordich over de 190 soldaten inde naervolgende plaatsen leggen :

op Cambelle	50 coppen
op Hittoe	30 "
op Manippe	12 "
op Lomaitto	12 "
op Amblauw	6 "
op Hatuwa	12 "
op Oma en Aboro	4 "
op Sorsorrij	6 "
op Nousselauw	6 "
op Larricka	10 "
	148 man
Ende op de Pas dienen mede 10 man te leggen . . .	10 "
De jachten Pera ende Gouda hebben oock 32 soldaten mede .	32 "
	Som ^a 190 man

sulex dat Uwer E. E. can affmeten wat macht wij hier hebben om iets te verrichten.

Die van Quey en Aro en sijn hier tot noch toe niet gecomen. Wij verstaen dat de hr. Willem Jansz daer een cleyn jacht gesonden heeft, dat volladen met sagu gekeert is. Hopen, dat metter tijt het misvertrouwen ¹ sal wech genomen werden. Wij souden oock van opynie wesen, dat men alle de hier wesende Kayaros relaxceerde ende derwaerts sont, waer door alle dissidentie ende vreesse soude geconsumeert werden ende apparent soo soude den handel daer door openen, dat Banda voornementlijk wel comen soude, ten aensien vande abundantie van sagu soodaer valt.

Domine Jacobus ² is 't sedert 't overlijden van Mr. Segart wel half versot geweest op de weduwe, en sijn en is daer gants niet toe

¹ Uit den brief van M. Sonck van 14 Mei 1622 (Bouwstoffen I bl. 339) in verband met een lateren van W. Jansz. (uit Nera, 24 Aug. 1624) blijkt dat men zich in 1621 van een aantal bewoners der Kei-, Aroe- en Tenimber-eilanden, die te Banda sagoe kwamen brengen, meester en hen tot slaven gemaakt had. Ik had dien brief van Sonck door zijn onduidelijkheid niet begrepen.

² Hij heette, volgens de lijst bij Valentijn, Jakob Antoniesz. Dubbeldrijk en vertrok weder in 1626.

gesint, in vougen dat hij wel half in siecte vervallen is, ende in 2 maenden sonderlings geenen dienst waergenomen en heeft. Doch schijnt nu eenichsints te sullen bedaeren, dat Godt geve, op dat den aenwas vande Christelijke religie niet wederhouden en worde. De Mallebarse slaven en slavinnen beginnen nu Maleys te spreken, soo dat ordre gestelt hebben, dat die behoorlijker wijze inde Christelijke religie onderrecht sullen werden.

De Coningen van Saulauw, Somitte, Waysia ende Lean hadden op ons versouck hier 9 van hare principaale voorvechters (die sij Cavaileros noemen) gesonden, om die van Louhou altemets een voordeel aff te sien ende eenige hoofden te halen, maer ten aensien nu dese nieuwe onderhandelinghe en hebben niet geraden gevonden haer te gebruycken, maer hebben deselve met eene vereeringe grato wederomme gesonden. Sij beclaechden haer, dat nu alreede verscheyden reysen gecomen waren ende noyt eenigen dienst gedaen en hadden, waer op wij haer antwoordden, dat ons het goede gemoet ende wille soo aengenaem was als de daet selfs, ende dat de gelegentheyte eer lang wel soude offreeren, dat sij eere souden in leggen. Wij hebben de Coningen vande Alfoures jegens de comste vande schepen bescheyden.

Op gisteren is den coopman Van Leeuwen van Cambelle gecomen, die ons gerapporteert heeft, hoe Kymola Lelyatto, nevens Kypatty Naro ende die van Lessydy in de logie bij hem geweest sijn, bethoonende een seer schoon samblant, ja meer als sij oyt van te vooren, eer dese verschillen geresen waren, gedaen hebben, versouckende, dat ick haer metten eersten onse brieven wilde senden, alsoo Lelyatto voorsz. met Kypatty Naero naer Ternaten gingen ende dat alles tot onser dispositie hadden gelaten, daer benevens dat men de oude vrientschap soude vernieuwen. Sij gingen alleenlijk derwaerts, omme alle de onderdanen vanden Coninck van Ternaten te beroepen, die ontrent 100 corcorren int getal souden wesen, om hier eenen vasten ende bestendigen vrede te beraemen, en souden eerlang wederomme hier wesen. Hierop antwoordde gemelte Van Leeuwen, dat hij ons sulcx soude aendien. Middelertijt wiert mede gevraecht bij haer lieden, soo verre de Macassairen, die apparent machtich souden comen, hee daer mede handelen souden, daer voorsz. Van Leeuwen op antwoordde, dat hem sulcx onbewust was,

maer dat sij wel conden affmeten, dat wij sulcx soo niet en souden connen verstaen. Hierop sijn sij onder vriendelijcken schijn gescheyden.

Actum int Casteel Amboyna Desen 16 September Anno 1624, ende was onderteyckent V. E. seer dienstwilligen dienaar

H. VAN SPEULT.

VII. Gheen Huigen Schapenham, Admiraal van de Nassousche vloot, aan den G.-G. Pieter de Carpentier, uit Ambon, .. April 1625.

Mijn Heere

Naer salutatie ende presentatie van mijnen dienst, soo hebbe ick met blijtschap verstaen dat uwe E. tot het gouvernement van de Nederlantse Indiens wettelijk verkoren is, ende bidde Godt dat Hij Uwe regeringe wil segenen ende gebenedijen, opdat deselve tot voordeel van ons Vaderlant ende affbrueck van onsen erffvijant den Spangiaert mach strecken.

Wijder, mijn Heere, soo is dese vloote den 29 April A^o 1623 uyt het Goereese gat t' seyl gegaan, ende onderwegen Sierra Leona, Cabo Lopes Gonsalvo ende het eylant Annabon aendoende, de Strate van Le Maire den 2 Februarij A^o 1624 gepasseert. Bij suyden de voorsz. Strate, ontrent Cabo de Hoorn, bejegenden ons geweldige stormen, die ons soo lange continueerlick bijbleven tot dat wij bij Westen Terra Fuego de suydenwint ontmoeten, die ons nae vele swaricheden den 5 April op de reede van de eylanden van Johan Fernando gebracht heeft. Als wij hier om ons volcq te ververschen ettelicke dagen gelegen hadden ende de versteecken schepen onder-tusschen wederom bij de vloote gecomen waren, soo is volgens het begeeren van de Instructie geresolveert (gemerckt den tijdt om ons exploit op Arika in het werck te stellen door de continueele contrarie winden ende extraordinarise calmte verre overstreecken was), dat men met de vlote recht door naer het Callao de Lima soude loopen, om te sien off wij des Konineks silvervloote aldaer conden aentreffen.

Wij arriveerden in het Callao den 9 May, vijf daghen naer het vertreck vande silvervloote nae Panama, daer wij den vijandt, die maer twee daghen te voren van onse comste veradverteert was, sterck bevonden 30 compangien voetvolck, ende thien cornetten ruyters, ende sijn baterijen voorsien met 70 metale stucken, behalve die op de schepen lagen, soo dat met dese vloote, die alsdoen ontrent 1000 gewapende mannen conde aen lant brenghen, gantsch ongeraden was op het Callao yet met geweld te attenteren, ende alsoo de Instructie, die eensdeels op de afval der Indiaenen ende muyterie der slaven gefondeert was, belastte dat de vloote het Callao de Lima voor een tijt langh soude beset houden ende beproeven ofte men daer door eenige veranderinge in het Koninckrijk van Peru conde te weghe brengen, soo heeft de principale macht van de vloote van den 5 Maj tot den 14 Augusti voor het Callao ten ancker gelegen, alwaer de Heer Jaques L'Hermite den 2 Junij overleden is, naer wiens doot ick in des selven plaetse uyt cracht van de beslooten missive van sijn Princel. Exc. gesuccedeert ben. Ondertusschen soo hebben wij geattenteert de scheepen die in het Callao geanckert lagen, in den brant te steecken, welcke aenslagh ons ten deele geluckt is, ende hebben daernae een gedeelte van de vloote om de Suyt, ende een ander gedeelte van de vloote om de Noort gesonden, om te sien of wij door dese interprisen, die tot diverse plaetsen aengesteldt werden, het rijk konden in alteratie brenghen, houdende evenwel met de resterende schepen het Callao de Lima soo beslooten, dat er geene schepen ofte uyt ofte in condon komen.

De scheepen, die om de Suyt gegaen waren, mosten door de stercke resistentie der Spangiaerden onverrichter saecke wederkeeren, ende die nae de Noort geseylt waren hebben de stadt Guayaquil met veele schepen verbrant ende den Koninck seer groote scade gedaen. Maer alsoo door dese aenslagen soo weynich veranderinge in het Rijk gespuert wierdt, dat de Spangiaerts alle hare plaetsen met garnisoen beset hebbende, Jaerenboven noch dochten offensive oorloge tegen ons te voeren, soo is naer de wederkomste van alle de scheepen eenstemmich geresolveert, dat wij het Callao soudon verlaten ende ter naester gelegener plaetse ons schepen van water voorsorgen. De vloote is uyt het Callao t' seyl gegaen den 14 Augusti ende den selven dage in de bay achter de Piscadores geanckert. Maer alsoo

deselve om verscheyde inconvenienten tot water halen onbequaem werdt geoordeelt, soo sijn wij terstont voortgelopen naer het eylandt Puna, aldaer haer de schepen volkomen van water voorsien hebben. Alhier is goetgevonden, dat men de Instructie voort soude naerkomen ende onse coers naer Acapulco stellen om de gallioens waer te nemen, die jaerlix uyt de Manilhas komen.

De vloote is den 13 September van Puna t' seyl gegaen ende den 28 October voor Acapulco gecomen, aldaer wij, de schepen 18 oft 20 mijlen opwaerts langs de custe verdeelt sijnde, tot den 29 November de comste van de voorsz. gallioens verwacht hebben. Ende alsoo wij doen noch geen tijding vernamen, ende den tijt van haer arrivement volgens de advijsen bij ons op de Suytsee bekomen geexpireert was, soo is doen om het seer groot gebreck van vivres ende water, twelck niet toeliet langer op de cust van Nova Hispania met de vlote te houden, beslooten dat men datelick naer de eylanden vande Ladrones soude oversteecken, daer wij den 26 Januarij voorleden gearriveert sijn.

Als hier ettelicke dagen ons volck ververscht hadde, soo is bij mij ende den Raedt geresolveert dat men de enterprise, die ons bij de Instructie ¹ belast wordt op de Chinesche joncken in de Manilhas in het werck te stellen, soude laten berusten, ende ons cours recht toe naer de Moluccas stellen, om dies wille, dat het de vlote, die aldoen maer van drie maenden victualie voorsien was, onmogelick soude geweest sijn de comste van de Chinesche joncken in de maendt van April te verwachten, maer door faulte van vivres genootsaeckt sijn geweest voor de comste der selver uyt de Manillis te scheyden. Daerenboven dat het volck die in 17 maenden tijds geen verversching

1 Het schijnt dat niet in de Instructie vermeld en dus aan Schapenham onbekend was, dat hij voor Manila een Hollandsch eskader zou vinden, op last van den Gouverneur-Generaal, van Formosa met verversching voor zijn vloot afgezonden. Dit eskader, uit 3 schepen en 3 jachten bestaande, onder bevel van Pieter Janszoon Muysen, verliet Formosa den 27 Januari en kwam in 't begin van Februari voor de baai van Manila. Terwijl zij langs de kust kruisten kwam den 13 April bij Kaap Bolinao de Spaansche vloot, uit 4 galjoenen en 3 kleinere schepen bestaande, op hen af, maar werd zoodanig door het geschut uit de Hollandsche schepen geteisterd, dat de Spanjaarden er van afzagen hen verder te vervolgen en hen met verlies van een jacht, waarvan de bemanning geborgen werd, lieten ontsnappen. De kruistocht leverde verder weinig op. Een schip met een aantal gevangene Chineezers werd naar Batavia gezonden, de overigen keerden in Juli naar de kust van China terug (Journaal van den tocht op 't R.-A.).

van vleesch gecregen hadden, soo sieckelick, swack ende onsterek was, dat men voor een generalen inval van sieckte vreesde, bij aldien wij noch een exploit van 2 off 3 maenden tijts bij der handt hadden genomen.

Dit sijn de redenen die ons beweecht hebben om de vloot in de Manillis niet te pericliteren ende de Moluccas op het spoedichste aen te soecken, om te sien, wat wij aldaer tot voordeel vandt vaderlant ende dienst vande Vereenichde Oost-Indise Compagnie souden connen verrichten.

Wij sijn op de reede van Maleyen gearriveert den 6 Martij, sterck sijnde 12 seylen, waer van de thien uyt Hollandt gevoert ende de twee in de Suytsee veroverd sijn, die in alles noch op hadden ontrent 1200 coppen, ende hebben naer communicatie met de Heer Gouverneur Le Febure, volgens de ordre aen hem bij uwe E. van Batavia gesonden, eerst het fort Calamatte ende daerna het fort Motyr geslichtet. Hoe haer de Tarnatanen, die haer in de destrueringe ende vernietinge van deselve forten ten hoogsten gegraveert vinden, haer hierop sullen houden sal Uwe E. uyt de naeste advijsen van den Heer Gouverneur Le Febure hebben te vernemen. Dan het schijnt wel, dat sij op ons vertreck niet goets inde sin hadden ende de ordre bij uwe E. gesonden soude onmogelick geweest sijn naer te komen, ten ware dat de macht van dese vloete de Tarnatanen in toom gehouden hadde. Oock is het schip de Eendracht, een van de principaelste ende best gemonteertste scheepen deser vloote, door versoeck van den Heer Gouverneur Le Febure, die ons de gelegentheit van de saecke aangedient heeft, naer het eylandt Sangi gesonden, om het volck ende het geschut van het gebleven schip de Trouwe naer Tarnate te brengen, welck scip alsoo het van Ternate recht toe naer Batavia sal gaen, wij ten tijde van ons arrivement bij UE. meenen te vinden.

Des vijants standt in de Moluccis was ten tijde van het arrivement deser vloete soodanigh, dat de macht van dese vloete met die van de Moluccis vereenicht sijnde, apparentelick door belegeringe ofte approches wel yet groots tot afbrueck van den vijant soude hebben connen uytrichten, dan alsoo ordinaris soodanige belegeringen veel tijts vereyschen ende dese vloete seer sober van vivres voorsien was, ende de Molucces niet suffisant waren, om deselve soo

lang te onderhouden ende van victualie te voorsorgen als tot sulcken exploit gerequireert werdt, soo is ten dienste van de Vereenichde Oost-Indise Compagnie, dewijl met een vliegende tocht ofte spronckreyse niet te verrichten was, geraedtsaem gevonden (blijkende bij de Resolutie bij de Heer Gouverneur aen uwe E. gesonden) dat wij met den eersten van Maleyen naer Amboina souden vertrecken, om de Heer Gouverneur Speult met de macht van dese vloote volgens uwe E. ordre te seconderen.

Wij sullen ons alhier te Amboina in alles gedragen ende reguleren naer de resolutie, die wij . . . met de Heeren Gouverneurs Speult ende Gorcum ¹ genomen hebben, die met uwe E. meeninge ende opinie naer het rapport van de voorsz. Heeren Gouverneurs in alles overeenkomt.

Ick hebbe dese corte advijsen met dese chaloupe naer Batavia gesonden om uwe E. de comste deser vloote te veradverteren. Als ick met Godes hulpe bij uwe E. come, sal ick aen uwe E. volkomentlick ende naer behooren van het gansch succes deser voyagie mondelinge onderrichtinge ende satisfactie geven.

Hier mede eyndende etc. . . .

Opt Fort Amboina den April A°. 1625.

UE. dienstwillige

GHEEN HUIGEN SCHAPENHAM.

VIII. Jacques le Febvre, Gouverneur der Molukken,
aan den G.-G. Pt. de Carpentier, 26 Maart 1625.

Op 3 October arriveerde hier den Hattiby Sousou met een groote corcorre nevens twee cleyne. Met hem quam Leliatte, Jou Louhou ² ende veel ander Tarnatanen, die lange inde quartieren van Amboyna geresideert ende hier ontboden waeren. Brochten eenige schen-

¹ Zie blz. 48.

² Djo (Kimelaha) Loehoe was een neef van Leliato en dus eveneens uit het stamhuis van Tomagola.

ckagie van cleeden als andersints. Soo't scheen waeren deese Amboyneesen welcom, principalijck vermits aenden Coninck, Gougou, Capiteyn Laout ende andere schenckagien deden. Ick sondt bij haer om te weeten, oft eenige brieven aen ons vande Heer Gouverneur Speult met brachten. Antwoorden neen; sulcx gaerne gedaen ende daer nae lange gewacht hadden, dan conden geen brieven bekomen. Leliatte, Matesil en andere deden groote clachten over den Gouverneur (dat hij) op den bestemden pitsiaerdach aen Hittoe volgens belofte niet gecompareert met haer den spoed gehouden was [sic]. Sij hadden anders niet gesoght, als met den Gouverneur in sincere mondelinge conferentie vóór haer vertreck herwaerts te treden [om] alle verschillen sooveel eenichsints doenlijk aen een sijde [te] leggen, opt gevoechelijkste t'accommodeeren ende daer van rapport hier aenden Coninck te doen. Sij waeren over t naerlaten onschuldich, hadden voldaan. ¹ Waer op ick hun, Citchil Aly ende andere principaele Tarnatanen antwoordde, het geen manier noch gebruyck is als men op een vrundelijke pitsiaerdach verschijnt, daer toe zoodanige Hongie van corcorren, gelijk Kymelaha Leliatte ende consoorten vergadert ende eerst begonnen hadden, bijden anderen brengt. In gevalle hij de pitsiaringe soo oprechtelijk als verclaert desireerde, conde wel aent casteel, buyten perijckel van yemant, gelijk hiervóór manier vandoen, sich verwoecht hebben ende alle de moeyten gespaert sijn. Citchil Aly verclaerde het hoochnoodich was, de saecken in Amboyna tuschen d'onse ende haere geredresseert dienen, seggende: den Gouverneur in Amboyna doet groote sware clachten, en alle d'onse, die wij expresselijk herwaerts ontbooden hebben om te verstaen, watter van is, noch veel meer; voegende daer bij des Coninck incompsten, onderdanen ende geallieerde vrunden gesocht worde t'onttrecken; dat den Gouverneur niet begeert eenige joncken anders dan aent Casteel commen ende daer tolln betaelen; dat men de nagelen voor hollantse munte (die haer niet dienstich) en andere veelderley nieuwicheden invoerde, alle dewelcke, seyde hij, waeren d'oorsaecken vande misverstanden; hoewel bekende geen reeden was d'inwoonderen om een geringe oorsaecke de naegelen aendie Maccassairen ende andere vercochten oft lieten vervoeren. T'Waeren haer faulten gelijk

1 Vergelijk hiervóór bl. 27.

d'onse oock hadden. D'Amboyneesen en andere Tarnatanen dorsten hier wel openbaerlijk tegens mij bekennen t' verleeden jaer over de 400 Bharen nagelen door de Macassaren ende vreemde handelaers vervoert waeren, daerse Leliatte d'oorsaeke van geeven sulx toegelaeten heeft. Ick ben hierover op diverse tijden clachtich geweest aenden Coninck, Gougou ende Capiteyn Laout. Geven weynich gehoor, dan dat sulx buyten haeren last geschiedt. Ondertusschen is Leliatte hart om secours solliciteerende, dan t' schijnt hij in disgratie van veele Tarnataenen is, die hem vermits sijn trots hoovaerdich spreecken niet vermogen [sic]. Hij heeft hier seer gearbeyt de Hollantse munte verboden soude worden ende haddet alsoo verre gebracht d'inwoonderen die begonnen te weygeren ende den Coninck sulx toestondt, ten sij daer tegens versien hadde.

Weynige dagen hier naer quam een Spangiaert van Spaens Tarnaten overloopen, die mette twee galeyen van Siau herwaerts gekeert was, meede inde selve op seeckeren tocht aen Sangy geweest is, rapporteerde (gelijk al eenige dagen te vooren vande Ternatanen verstaen hadden), hoe den Spanjaert met assistentie vanden Syauwer ende Coulonger ¹ op die van Sangy gevallen, over de 800 sielen veroverd ende die van Coulonge onder haer subjectie gebracht, t' volck yder de helft gedeelt, waer van den Spangiaert 400 sielen op haer galeyen om herwaerts te brengen hadden. Onderwegen de swarten op d'eene galey hun jegens den Spanjaert gerevolteert, den Capiteyn met seven Spanjaerden doot gesmeeten ende bijaldien door d'ander galey geen ontset waere geschied, souden allen den selven gangh ende mette galey deurgegaen hebben. Waer over sij de gevangenen, 200 sielen stark sijnde, doot smeeeten, invoegen dat van deese conqueste niet meer als 60 mannen, de reste vrouwen ende kinderen, op Spaensch Tarnaten gebracht sijn. De Tarnatanen waren over 't verlies van dit volck seer bedroeft; den Coulonger affgeweecken ende sich onder de bescherminge van den Spanjaert als Tydorees begevende, versoekende van Coulonge op Tydoor vervoert te worden, tot welken fyne een ambassadeur affgesonden was, 't welck bij den Spanjaert

1 Kalongan, een rijkje op 't eiland Groot-Sangir, dat door Kaitsjil Ali aan Ternate onderworpen maar zoools blijkt nu weder tegen hem opgestaan was.

ende Tydorees aengenomen ende geresolveert te doen, daer toe de twee galeyen nevens vijf corcorren prepareerden. Hier in (sic) waeren den Coninck, Citchil Aly als andere principaele Tarnatanen seer ontstelt, vreesende den vijandt met deese Coulongers, die wel 5000 sullen sijn, deurgaen soudon, waer door op Tydoor [en] Spaensch Tarnaten seer versterct ende ons daermet grooten affbreuck condon doen, soodat den Tarnataen den tocht van Amboyna ¹ geheel uyttet hoofd stelde, dagelijcx solliciterende wij haer met ons schip om den vijandt hier in te prevenieren assisteeren wilden, waerover ten langen lesten opt hard aenhouden resolveerden sulcx te doen, op conditie gelijk UE. bijde nevensgaende copye van resolutie ende t' gemaecte accoordt sal connen sien ². Is derhalven t' schip de Trouw, daer inne Capiteyn Laout, den Hoccum des Coninck oom met eenige meer andere principaele Tarnatanen inbarqueerden, nevens twee wel gemande corcorren opden 16 November des nachts van hier vertrocken met hoope de reys in 6 weecken ofte ten langhste twee maenden t' effectueren. D'apparentiën lieten sich aensien, dattet een goede tocht geweest soude hebben, dan is anders (Godt beetert) uytgevallen, gelijk hier nae 't sijner tijt breeder verhael sullen doen. Den vijandt is opden selven tijt, dat de Trouw t' seyl gingh met twee galeyen nevens 5 corcorren, daer in den Prins van Tydoor imbarqueerde, oock derwaerts vertrocken, ende naerdad de galeyen ontrent ses weecken onderweegen geweest sijn, door harde stroomen, contrarye windt ende stormen, invoegen niet condon opcommen, wederom gekeert. Insgelijcx 3 Tydoreese corcorren als oock de twee Tarnataense, dan niet de Trouw, die de reys vervorderde.

Terwile mette Fluyte ³ doende waeren te lossen ende repareeren is alhier op 6 Maert de vloote vanden Admiraal L'Hermite gearriveert, comende langhs de Straete Le Maire deur de Zuyt Zee, bestaende in 12 seylen, op hebbende ontrent 1300 mannen, sonder dat

1 De Ternatanen hadden het plan gehad eenige goed bemande korrekoren naar Ambon te zenden, om hun gezag te handhaven en de geschillen met de Hollanders bij te leggen.

2 Deze zijn nog aanwezig.

3 De fluit Edam, den 3 Februari van Batavia gekomen met versterking.

bij haer yets anders verricht is. Den Admiraal L'Hermite was in Junio overleeden, in wiens plaetse volgens commissie van sijn Princ. Exc. den Vice-Admiraal Gheen Huygen Schapenham gesuccedeert; naer dat seggen groote armoede door de langhdurige reyse geleeden, van victualien gansch ontbloomt; hadden niet als alles gebreck. Ick hebbe dadelijk UE. last over t' lichten vande fortin Callamatte ende Mothier aenden Admiraal ende Raeden gecommuniceert, waer over raetsaem gevonden, eermen de schenckagie ende missiven van UE. aenden Coninck [ende] Gougou overleveren soude, t' ondertasten oft de Tarnatanen tot breecken ende scheuringe van den gemaecten treves metten Tydorees te brengen waeren. Waer over de Coninck, Gougou ende andere principale Tarnatanen booven ontbooden, hun voor dragende, bijaldien men mette comste deser vloote resolveerde onsen algemeynen vijandt den Tydorees ende Spanjaert t' sij op Tarnaten off Tydoor gesamentlijk aen te tasten, vooreerst noodich was om veele geremonstreerde reedenen sijlyuden den gemaecten treves metten Tydorees bracken ende hun d'oorloge aendeden, opdat wij mochten gelooven de saecke ten rechten met ons meenden; ende sonder dat d'effecten daer van sagen waert voor ons ongeraeden eenich exploit met haer bijder handt te neemen etc: Den Gougou antwoordde hier op, wel geneegen waeren, met haer macht ons t' assisteeren ende dat men den vijandt op Spaensch Tarnaten oft Tydoor (dat sij seyden nu seer starck ende machtich van volck was) aen soude tasten, maer de vloote moste om sulcx te doen hier lange tardeeren, niet als daermet een vliegende tocht gedaen vertrecken maer continueeren, poogende op sulcker manieren ons desseyne te verstaen, wat voor hadden, 't breecken vanden treves tusschen haer en den Tydorees met blauwe ongefondeerde excusen te wederleggen. Dan alsoo wij daermet niet gecontenteert waeren ende hierop absolute antwoorde versochten, beloofde met sijnen raedt dit stuck betreffende naerder te beraetslagen [en] ingevalle daer toe condon resolveeren morgen finaele antwoorde te geven. Voor sooveel wt hun redenen affmeeten condon, soude haer meeninge wel geweest hebben dat men Gamme-lamme aentastte en niet Tydoor, onder welck pretext den Tarnataen den treves metten Tydorees niet alleen gecontinueert, maer sijn proflijt daer met gedaen, de Tydorees stil geseeten, hij den Spanjaert ende sij ons weynich geassisteert hebben, ondertusschen ons beyden ge-

consumeert, de vloote vruchteloos opgehouden, sij in haer volcomen progres en staet aen wedersijden blijven sitten. Ende alsoo volgens de belofte vanden Gougou tot noch toe geen antwoorde bequamen, daerdoor volcomentlijk bleeck, sij luyden niet gesind waeren den treves metten Tydorees te breecken, alreede vier dagen naer antwoorde gewacht hadden, vonden goet op den 12ⁿ deeser UE. brieven [en] schenckagiën aenden Coninek ende Gougou over te leveren, daer toe Capiteyn Vermeer wel souden hebben gebruyet, dan was opt eylant Macquian mette fluyt gedisenbarqueert, soo dat wijt selfs deden, den Coninek metten Gougou den inhoudt van UE. missiven grondelijck te verstaen gegeven. Alles was geheel wel naer haeren sin uytgesondert 't slechten vande twee forten ende principelijck over Mothier, daer se seer scheenen in verslagen te weesen. Ter compste van Capiteyn Laout sullen hem insgelijcx UEd. missive nevens de schenckagie behandigen. Wij hebben haer oock aengepresenteert volgens UE. ordre, ingevalle de voorsz. forten, naar dat wij se ontleedicht hebben, begeeren te bewaeren, dat men se haer overleveren soude, soo niet raseeren oft laeten springen. Hier toe hadden geen moet, antwoordden alst dan moste weesen, soude men se onder de voet smijten oft laeten springen. Hadden gaerne gesien t' lichten van Mothier uitgesteld waere geweest tot naeder ordre van UE. Sij meynden de E: Heer Generael op Batavia niet wel geïnformeert om sulcken precise ordre tottet lichten van Mothier te geven, alsoo de Molucques veel daeraen geleege; thoonden haer seer bedroeft; beclaechden sich, hoe eerst uyttet fort Maleye genoegsaem gestooten waeren; nu cortte men de vleugelen daerse onder schuylden; sij besaeten niet als open vlekken. Tavent oft morgen, wanneer den vijant hun opt lijff quam, souden genootsaect sijn te vluchten. In somma bespeurden groote alteratie, ende ingevalle de vloote niet gecomen waere, souden ter comste vande Hoop genoech te doen gehadt hebben eer tot de lichtinge geraect hadden, soo wel vanden vijandt als Tarnataen.

Bij de nevens gaende cotype van resolutie sal UE. connen sien hoe geresolveert hebben de vloote dadelijck naer t' lichten van de voort forten opt spoedichste naer Amboyne vervoege.

Op 12 deeser arriveerde hler een praeuw van Sangy, daermet onsen toleq ende den stierman vande Trouw quam, brengende brieven

vanden fiscael Wagensvelt, waer van hier nevens cotype gaet, daer uyt UEd: verstaen can t' droevich ongeluck t' schip door een harde storm op 1 December verleeden ten anker voor Coulonge leggende overcommen, hoe't selfde van sijn ankers gespildt, gestrandt ende vergaen is, voorwaer een deerlijk ongeluck.

Den tolck ende anderen verclaeren, soo't schip dat ongeluck niet overcommen waere, t' conde geen drye dagen tardeeren oft souden wel 5000 Coulangers, soo mannen als vrouwen ende kinderen in handen geeregen hebben, die se op een berch beset ende alle victualien affgesneeden, soodat voor haer geen uyteomste was ende van selfs souden hebben comen moeten soubatten. Soot Godt belieft hadde, twaere een treffelijcke profitabele tocht voorde Comp. geweest, alsoo dit starck, welgemaect ende bequaem volck is, om tot alle diensten gebruyct te worden. Nu isser anders niet toe te doen als t' volck ende 't geschut door t'schip d' Eendracht te laeten haelen soo haer't mogelijk weesen sal ¹.

Callamatte hebben eerst gelicht, dat goet vonden niet te laeten springen, maer te slechten, als oock Mothier van gelijcken, vermits 't selve sonder groot cruytspillinge volgens rapport vanden ingenieur vande vloot niet wel soude connen hebben geschied.

Actum Gnofficia int fort Mauritius deesen 27 Martij 1625.

IX. Jacq. le Febvre aan Herm. van Speult, 14 April
1625, „per Leliatte naer Amboyna gesonden.“

Op heeden is Leliatte bij mij gecomen, seggende licentie vanden Coninck becomen hadde, naer Amboyna te vertrecken met een praeuw van ontrent 30 scheppers, versoekende hem een briefken van recommandatie in sijn faveur aen UE. meede wilde geven, dat de questiën [ende] verschillen, soo aldaer tusschen donse waeren onstaen, op de beste maniere mochten werden gemodereert ende

¹ De Eendracht kon slechts een deel van 't geschut machtig worden. De rest was door de Kalonganers weggesleept en begraven en bij een poging om het machtig te worden werden de Hollanders met verlies teruggedreven (J. le Febvre aan Pt. de Carpentier, 15 Aug. 1625).

aen een sijde geleght. Hij soude van sijnentwegen, daer soo seer in arbeiden als hem doenlijk waere, dat op Louhou wederom een comptoir mochte werden gestapuleert, UE. Capiteyn Hittoe met sijn consoorten niet alte veel gelooffs en geve, die, soo hij seyde, met sijnen aenhanck veel twist en quaets tusschen partijen gerockent hadde. 'T schijnt bevreest is, naer dat aen hem bespeurde, Capiteyn Hittoe met comste vande vloote aldaer wel mochte opclappen, den rock omkeeren ende alle haere secreete pitcharinge en guyterij openbaeren. Naer oogenschijn soect hem nu mettet vossenvel te behelpen, als geen ander noch beeter uytcoste in deesen tijt siende. Dan wij hoopen dat door UE. voorsichticheyt de saecken aldaer met auctoriteyt soo beleyt ende geredresseert sullen worden, daert naer ons oordeel den rechten tijt toe is

Opt eylandt Macquian sijnde, bevonden meest alle d' inwoonders uit haer plaetsen int geberchte gevluicht door vreesse vande vloot, ende dat men Callamatte ende Mothier gelicht hadde, inbeeldende men haer over hun quade procedures straffen soude, de principaele om den hals brengen ende voorts d' andere christenen maecken, soo dat daer bij volcomentlijk blijt wel weeten in veele saeken misdaen, ons niet naer behooren ende volgens haeren schuldigen plicht tracteeren. Wij hebben d' overicheeden vande plaetsen aldaer bij ons ontbooden, hun gemoederen wederom gerust gestelt, haer faulten op de bequaemste maniere aengewesen, de reedenen vande lichtinge der fortten geopenbaert, daer benefens redres op alles versocht ende principalijk opt aenhouden ende t' vervoeren vande nagelen door de Tydoreesen, dat metten anderen moeten versorgen off per faulte vandien genootsaect sullen weesen op andere manieren daerin te versien, haer als een vriendt waerschouwende, alsoo buyten reeden is wij d' onkosten vande fortten tot haerder bescherminge supporteeren ende onsen vijandt mette naegelen deurgaet. Sij hebben groote beloften van beeterschap gedaen, versorgen sullen alle de naegelen in onse handen geleverd worden ¹; den tijt

1 „Over 't onderhouden vanden pays ende 't commen der Tydoreesen ontrent en opt eylant”, schrijft J. le Febvre aan Pt. de Carpentier (15 Aug. 1625) „gaven [de Makjanners] den Coninck van Tarnate de schult, die haer belaste sulcx te doen.”

wil openbaeren watter op volgen sal. 't Gaet seecker d' onverwachte vloote een grooten schrick onder deese Malucqaensche inwoonderen gemaect heeft.

De Tarnatanen houden sich tot noch toe geheel stil; den Coninck vertrect met 6 corcorren naar Macquian om soo men seght d' inwoonderen van Mothier en Gane¹, die daer sijn, hier te brengen als oock de dochter vanden Sangage van Gnoffiquia te haelen. Eenige weynige dagen voor 't vertreck vande vloote hebben se de lestgecomen coreorre van Amboyna secreetelyk, sonder ons weeten, met advijs derwaerts gesonden, gelijk wij nu verstaen; tot wat intentie can lichtelyk afgemeeten worden. 'T roepen is hier al om Capiteyn Laout, als wanneer so't schijnt wonderlycke curen uitrechten willen. Oogenshijnelijk can men onder de Tarnatanen groote alteratie bespeuren over t' vertreck vande vloote naer Amboyna, dat haer gans niet behaecht. D' alliantie metten Tijdorees en haer neemt dagelijx hoe langer hoe meer toe, die tot aende palissaden van ons quartier sijn gares (sic) compt maecten, sonder dat den Tarnataen sich aen trect noch daer met bemoeyt, soo dat gewellich stout wordt.

Den Spanjaert hout sich heel stille; wij connen tot noch toe niet bespeuren van meeninge is Calamatte oft Mothier te besetten. Heeft diversche advijsen naer Manilla gesonden, hart om secours tegens toecomende jaer procurerende (sic). Wij hebben onder de Tarnatanen nitgestroyt de vloote binnen vijff a ses maenden van Java hier weederom weesen sal, om haer te beeter in toom te houden. 't Schijnt de Spanjaert meent, het hem alsdan gelden sal. 'T waere wenschelijck 't gevolgh desselfs effect sorteerde om, als wanneer de saecken in Amboyna affgedaen, insgelijx bijder handt mochte genoomen worden, dat anders niet als met autoriteyt en dwanck moet geschieden, daer toe d' occasie schoon hebben ende naer oogenschijn in langen tijt soodanige macht als nu bij den anderen niet sal connen gebrocht worden. D' apparentien sijn groot, dat veele geallieerde naergeburen, die haer onder tgebiedt vande Tarnatanen begeven hebben, door den overlast ende geweldt, soo van henluyden [hebben ondervonden], in

2 „De Ganers”, schrijft J. le Febvre (15 Aug. 1625) „waeren meest int bosch gevluht, alsoo niet begeerden op Tarnaten bij den Coninck te wonen, dan op Macquian te blijven.”

sulcken gevalle haer aff, ons toevallen sullen; ja veele Tarnatanen selfs, als maer verseeckert sijn, vrij in haer moorsche wet, ongemolesteert onder ons leeven mogen, twelck den rechten middel is, hem soocley njae minder maecken connen als hij oyt voor deesen was, wanneer eerst tot sich selfs comen sal ende gedencken de deucht [sic], die soo lange jaeren vanden Hollander genooten heeft.

Maleyen 14de April A^o 1625.

Was onderteeckent JACQUES LE FEBURE.

X. Jacq. le Febvre aan den G. G. Pt. de Carpentier,
15 Aug. 1625.

Mette voorsz. Mindenause jonck quam een gesant nevens een brief vanden Coninck aen ons, daerbij adviserende hoe den Coninck van Soloq tegen hem in oorloge getreden ende den Spanjaert tot hulpe versoect, die naer apparentie sulx doen soude, instantelijck aen ons ende de Tarnatanen versoeckende met eenig schip, scheepen ende coreorren geassisteert te worden. Wij hebben ons voor dees tijt geexcuseert ende aengeraden met malcanderen vereenigen, hun particuliere questien aen een sijde stellen, malcanderen tegens de laegen der Spanjaerden assisteeren, die anders niet practiseert als haere oneenicheyt, soeckende door dien middel hun alder ruyne; dat daer op wel letten, d'een dander sijn verderff tot voordeel vanden Spanjaert niet trachten maer voorkomen ende de geringe questien aen weedersyden ter needer leggen, als wanneer verseeckert mogen blijven ter gelegender tijt van ons geassisteert te sullen worden. Den Anachoda vande jonck, genaempt Labbercaeck, presenteerde mij dat hem starck maecte alle moussons ten minsten 200 coyangh schoone witte rijs, a 50 realen de coyangh, te sullen leveren, met goede partij arracq, waervan hier drye leggers gecocht hebben a $\frac{1}{4}$ reael de kanne van 10 mutskens; is vrij starcker ende beter coop als den geenen ons per de Hoop toegesonden; clappes olye, varckens en andere provisien, oock slaven, soude men daer reedelijcx coop bekommen, alles in mangeling van cleeden. Hebbe hem geseght voor

dees tijt niet wel geleegeen compt een schip derwaerts te senden maer dat toecommende mousson daer op letten souden. Soo UE. geraeden vindt men onderleyde wat daer inne te doen sij, dunct ons gevoelens niet ongeraeden waere. ¹

Actum inde Stadt Maleye op Tarnaten, 15 Augusti A^o 1625.

U. E. dienstwillige dienaer

JACQUES LE FEBVRE.

XI. Journael, gehouden op de tochte van Louhoe ende Cambelle van den 14 May tot 23 Junij dat weder aent Casteel arriveerden, Anno 1625.

Woensdach Adij 14 May 1625 int Casteel Amboyna.

Nae dat de E. Heeren Gouverneurs Van Speult ende Gorcom ² des middaechs over tafel sittende, bryeven door den Coopman vant schip Amsterdam uyt Banda becomen hadden ende dat het gemelte [schip] op Hijto wel ten ancker gecomen was met 70 lasten rijs, die tot nooddruft van de armade ontbooden waeren, soo sijn gemelte Heeren des namiddaechs in de corcorre Rossenyve geimbarqueert ter intentie met gemelte armade (die sterck was 3 scheepen, genaemt Mauritius, den Davidt ende t'Griffoenken, nevens 2 a 3 schaloupen, gemant met ontrent 700 blanke coppen van de vloote van den Hr Admirael Geen Huygen Schapenham, ³ mitsgaders ontrent 20 stuks corcorren van de getrouste onderdaenen, die onder t' Casteel ressorteeren) daer ooc ontrent 150 soldaten van t Casteel op geset waeren, om eenen aenslach ofte exploit te doen op de plaetse van Louhoe ende andre dorpen, die daer onder de Ternataenen staen, ter eenre sijde, als meede aende andre sijde vant gemelte lant Lessydy, Erang, Cambelle ende andre cleyne naegeldorpen daer ontrent geleegeen. De voornoemde scheepen sijn des avonts met een cleyne coeltie onder seyl gegaen, daer de

¹ Gouv. Gen. en Raden (Brief aan J. le Febvre, 5 Nov. 1625) konden hierop „nog geen finale order geven.”

² Jan van Gorcum was den 25 Mrt. op Ambon gekomen om Van Speult als gouverneur op te volgen.

³ Deze vloot had den 2 April voor Ambon de ankers uitgeworpen.

voorsz. Heeren Gouvern. met de corcorren ten 10 uyren op volchden.

. De corcorren roeyden tot over de middernacht.

Adij 16 ditto.

Des naemiddaechs ontrent 4 uyren quamen met d' armade voor Hijto, daer wij t' schip Amsterdam en t' jacht Goa op de reede vonden leggen. Capt. Hijtoos soon Halleny quam ons ontrent Hijto met een cleyne corcorre inhaelen. Cortis daer aen quam sijn vader oock aan boort omme d' Heeren Gouverneurs te begroeten, die sich excuseerde dat sijn corcorre nyet veerdich gemaect en hadde alsoo sulcx nyet geweeten, noch d' Heeren hem daarvan nyet gewaerschout en hadden, waerop de Heer Speult antwoordde, dat sijne iegenwoordige macht sterck genoeg was (Godt ten voorsten), omme die van Louhou, Lissedy, Cambello over de gedaene insolentien, moordadicheeden ende andren trots, soo ons van haer bejegend ende gescheyt was, te straffen, ende dat overmits sij daer verwant ende veel vrienden hadden, wel thuys blijven mochten, daer gemelte Hytto nyet droevich maer blijde over was. ¹

Adij 17 ditto 'Smorgens vroeck ontrent 2 uyren voor daege quamen onder t' land van Louhou met de corcorren, daer wij een stuccken van de wal op de ryemen bleven leggen totdat den dach aenquam als wanneer pangayden naert schip de Hoope, daer den Commandeur Carsten op geordyneert was, om te syen off sij ons haere naegelen wilden leeveren voor realen van achten, als voor deesen gedaen hadden. Gemelte Carstens quam met den schipper van gemelte schip aen de Gouverneurs corcorre rapporteeren . . . sijn wedervaeren, Seyde dat ontrent 8 Portugeesche bhaar naegelen ontvangen hadde in den tijdt dat daer met voorn. schip gelegen hadde. Oock verstonden van den voorsz. Carstens, als dat hij vyer man vande Tarnatanen int voorsz. schip met listicheyt gevangen genomen hadde, en dat onder preteext van dat aen Kymola Lelyato lyet weeten als datter een jachtken van Batavya op Amboyna gearryveert was, dat bryeven van den Ed. Hr. Generaal mede brächte aen de overste van Louhou adresserende, ende hem die geworden waeren, om die aen

¹ Ook de korrekoren van de kampongs Latoe, Hoewaloi, Haja, Tamilaos en Sepa aan de Zuidkust van Ceram, die onder Hitoe stonden en de vloot begeleidden, verwijderden zich toen zij bespeurden dat men Loehoe ging aantasten.

Kymola Leliato te behandigen, welke bryeven de Ternatanen seer desyreus waeren te hooren leesen. Sonden oversulex 4 gecommitteerden aan boort, die gemelte Carstens daer in apprehentie vasthyelt. Een van de selve wort geseyt den broeder van Kymola Saba-dijn te weesen, die onder de 7 off 8 jaeren Gouverneur van Louhou geweest is. Stont sus off soo off soude Kymola Lelyato met Callenbatta, die met een praeuken al ontrent het schip quamen, omme den inhoud van gemelte bryeven mede te verstaen, mede becomen hebben, maar het scheen eenige lucht daer van creegen ende roeyden weder naer lant. De gemelte Heeren Gouverneurs voeren aent schip ende hebben daer de voorsz. gevangenen geëxamineert van de gelegentheyte ende stercte van der Ternatanen fortressen, als mede om te weeten, waer dat onse orengbay ende wye deselve genomen hadde, die met 6 soldaten ende 12 compagnies slaeven gemant was ende gesonden was om ontrent Assahoudy ende Bamo ¹ te gaen besichtigen, off daer Maccasserse joncken laegen, waervan den eenen, genaemt Manta Louhees, die by Lelyatto vernomt lange jaeren gewoont ende sijnen tolek geweest was, met waeter getortureert sijnde, dit naer volgende bekende. Eerstelijck, dat seecker Ternataen genaemt Caboulo ² met 2 corcorren van de Papouwen, daer sij vrienden mede sijn, uyt rooven gegaen was, die int gatt van Nassouw achter de clippen lach, ende onse voorsz. orengbay, daer bij avont deur pangayende ende de soldaten, die der op waeren meest laegen en slyepen, waer door haer onversyens overvallen sijn; de onze schyelijck opscheytende lyepen meest aen de een sijde van de orengbay, dat deselve in de gront raecte. Souden anders soo lichtelijck van haer nyet geeregen sijn geweest; als wanneer ons volck naer Lissebatta brachten ende deselve daer vercocht, soo wel onse soldaten als de Comp^s. slaeven ende dat de sommige voor een, eenige voor 2 ende andere voor 3 gongen ende andere barrang barrangh ³ meer.

1 Denkelyk is Boano bedoeld.

2 Ook uit latere berichten van de gevangen soldaten zelve blijkt dat de Ternatanen aan het nemen van de orangbaai geen schuld hadden maar de Papoea's, die in deze buurt rooftochten deden en de gevangenen te Lisabata verkochten. De Hollanders werden door die van Lisabata uitgeleverd.

3 Zaken.

Item bekende gemelde Manta, nae dat hem gevraecht was nae de gelegentheynt van 't fort Lucelle,¹ daerop haer de Tarnatanen onthouden, dat ontrent de 100 soo roers als musquetten, 4 stucken groff schut met eenige bassen ende 5 a 6 potten cruyts onbegreepen op waeren hebbende. Ook dat gemelte fort 3 weegen hadde, daer men can opcomen.

Gemelte Gouverns. lyeten op dato alle de Orangeays van de corcorren ontbyeden, omme haer luyden voorneemen ende meyninge van de tocht t' openbaeren

Eyschte heur al te samen den eet aff van getrouwicheyt int aendoen ende verniyelen van de voorsz. plaetsen, steeden ende dorpen, die sij al te samen vrijwillich met opgesteecken vingeren dedden.

Adij 18 dito quam des morgens een Corporael van Hyto, brengende bryeven van't Casteel, dewelcke seyde, dat den Heer Admyrael gisteren avont ontrent ten 5 uyren met de scheepen van Hyto gesteecken was, omme herwars aen te comen, gelijk wij haerluyden smorgens vroeck in zee saegen, die in stilte laegen en dreven. De Heeren Gouverneurs voeren aent schip den Davidt, dat voor Louhou lach, om de plaets van daer te besichtigen ende inspectie vande weegen syen te becomen. De voorsz 2 scheepen die is see waeren cregen corts daer aen goede wint ende quamen tegens den avont op de reede ende settent mede ontrent den Davidt dicht voor Louhoe, daer gemelte Heeren Gouverneurs aen boort voeren, alwaer van de tocht van Louhoe voor eerst gehandelt worde, omme die op morgen int werck te stellen. Den Captⁿ van't fort Amb(oyna) ende Secretaris worden des avonts van gemelte Heeren gecommyteert aen alle de corcorren te vaeren om de swarten al te saemen te waerschouwen, dat se op morgen vroeck, wanneer de trompett dryemael gesteecken sal weesen, gemelte Heeren met haer corcorren te volgen nae de strandt van Louhoe ende daer met Hare Eds. te landen, eenige met schilt en sweert ende sommige met bijlen en parrangs om de boomen daermede te ruyneeren, geevende haer een wit teycken, dat se aen de rechter arm soude binden ten eynde sij van onse soldaten bekent ende nyet als vijanden op haer attenteeren en souden, versyende met eenen alle de soldaten, die op de corcorre waeren van cruyt en loot,

1 Lessiela bezuiden Loehoe.

mistgaders van broot, dat sij op morgen mede souden neemen tot behoefte van haeren nootdrufft.

Adij 19 Maj smorgens vroeg het trompett steeckende, maecten hem een ijder veerdich omme te landen, vyelen in chaloupen, boots ende schuyten met hun geweer. Eerst worden uyt de scheepen ontrent de 100 schooten met haere stucken op de stercte van Louhoe geschooten, omme den vijant vreesse ende daer door in de vlucht te jagen, onder welck geschyet de Heeren Gouverneurs, mitsgader d' Heeren Vyce Admyrael ende Schout-by-nacht ¹ met 12 compagnien soldaten sijn gelandet, te weeten 9 comp. van den Hr Admyrael Geen Huygens vloote ende 3 vant casteel, yder comp. van ontrent de 70 coppen, nevens ontrent 1000 swarten van de corecorren gelandet sijnde, quamen aent padt, daer men nae haere negrij gaet. Worden bij gemelte Heeren Gouverneurs uyt yder van de voorsz. comp. 15 mannen gelicht die vooruyt gingen [nae] hare negrij souden trecken, waer van den vaendrich van Amboyna hoofd over gestelt worde, omme voorn. troupe te leyden en den vijant op te doen. Quam in haere negrij sonder eenige rescontre van vijant te verneemen, die gisten gelijckerhant nae haere forteressen toe gevluht waeren, die booven int geberchte laegen. De gemelte Heeren naemen daer vooreerst haere beste huysen in, omme daer snachts te logieren ende voor den reegen bevrijt te weesen.

Corts daer aen worde gemelte vaendrich gecommandeert voorts naer haere stercte te marcheeren, leydende 2 gevangens vooruyt, die hem den wech souden wijsen. Cort achter hem volchde Sr. Wijncoop met sijn Comp. ende alle d'andre volchden hem nae. Een stuck weechs t' geberchte op gemarscheert sijnde, quamen op een groot vlack pleyn, daer de vijant voor lach ende ons daer verwachtte, daer d'onse resistentie van den vijant creegen, die met steenen, werp-geweer ende musquetten ons weer boden. Doch syende, dat gemelte vaendrich eeven sterck aentrock, steldent op een loopen naer haere stercte, daer gemelte vaendrich ende Captⁿ. Wijncoop met sijn Comp. haer vervolchden. Aen haere stercte comende, boot den vijant andermael weer, doch daer eene chergie op geevende, steldent daer naer op een vluchten ende de gemelte naemen haere forteressen in, die uytermaten

¹ Namelijk van de Nassousche vloot: Jan Willemz Verschoor en Cornelis Jacobsz.

sterck waeren, verwonderende ons dat geen meerder tegenstant en hadden gedaen. Jae hadden wij met eene 30 soldaten daer binnen geweest, geen 10 man yets en soude te wille geweeten hebben; dat meer is, de gemelte van Louhoe altijd bij onze onderdaenen seer gevreesst geweest sijn over haere vaillanticheyt. De onze creegen int inneemen 3 à 4 hoofden van den vijant ende wij hadden int stormen 4 à 5 gequetsten geereegen. Tegens den avont verstonden, dat de swarten van onse corecorren noch 10 oft 12 hoofden becomen hadden, die int stormen van de gemelte sterete door de onse doot ende creupel geschooten waeren, die op den wech waeren blijven liggen. Des nachts worden gemelte sterete met 3 Comp. soldaten bewaect, twee Comp. van't Casteel ende een vanden Hr Admirael

Adj 20 ditto

Op dato was geresolveert, alle des vyants fruytboomen te verniyelen, gelijk het datelijk int werck gestelt worde, hadden des avonts ontrent de 900 fruytboomen omgehouden, dat de swarten van de corecorren ende timmerluyden van de vloote alleen gedaen hadden. Oock worde debvoir gedaen op des vijants naegelboomen, condon op die plaetse geen vinden. Oock seyden de gevangens van Louhoe, dat daer geen naegelen en wiessen. Des morgens worden onder de soldaten rantsoen voor spek, vleys, broot en wijn uytgedeelt. Des namiddachs quam Patty Ney, die met onse Alfouris uyt garen geweest was, weder, bracht tijdinghe, dat de vijant met wijff en kinderen gerescontreert hadde, hetwelcke ontrent een uyr gaens boschwaert in was, de revyer opwars, die daer op een sterete bij den anderen waeren; oock dat met steenen ende ander werpgeweer naer haer geworpen hadden. Waerover gemelte Heeren Gouverneurs ontrent de 300 van onse swarten commandeerden om snachts onder gemelte vijants sterete haer secreetelijk te verbergen ende des morgens metden dage den vijant aen te vallen, want daer meest vrouw en kinderen op waeren ende oversulcx geen noot en souden hebben te lijden.

Adj 12 ditto smorgens quamen gespecificéeerde swarten weder bij de gemelte Heeren, brengende een hooft mede, seyden dat den vijant van de voorgenoemde plaetsen gevluht ende daer nyet een mensch en hadden gevonden. De Heeren Gouverneurs gingen des middachs uyt naer den tuin van Kymola Tycos salr. ontrent een cleyn uyrigen gaens van Louhoe, alwaer haere E. over de 200 so naegel-als fruytboomen lyeten raseeren.

Adij 22 ditto begosten des morgens vroeck het fort van Louhoe te raseeren ende te verbranden ende quamen met de soldaten beneeden. De Heeren Gouverneurs gingen een stuck weechs bij strant met 9 comp. soldaten, alwaer de gevangens seyden nagelen stonden, die ons souden wijsen; brachten gemelte Heeren in de nyeuwe stadt van Louhoe, genaemt Nam Songy, eene schoone treffelijeke plaetse bewassen met alderhande schoone vruchtboomen, welcke boomen met alle onse swarten alte samen omhieuwen ende vernyelden. De Heer Gouverneur van Speult gingh met de helft van de soldaten ende swarten boschwaert in met de voorsz gevangens omme naegelboomen te vernylen, welcke gevangens den Hr. Gouv. Speult brachten op de wech, daer men naer Cambello gaet; seyden als doen nyet en wisten, waer dat naegelen stonden; dreven haer verscheyde reysen voort, dat ons de naegelen souden wijsen, maer en condon geen verneemen. Eyntelijck keerde gemelte Gouv. weder te rugge, syende dat de gevangens sijn E. praetiens wys gemaect hadden, ende quam weder by den Hr. Gorcom, alwaer men met alleman gemelte plaetse t' eenemaal ruyneerde. Dat gedaen sijnde, sijn naer strant gemarcheert ende tegen den avont geinbarqueert. De Hr. Vyce-admyrael, die in de negrij de soldaten van boven verwachtte, hadde ordere gemelte negrij, daer 3 nachten gelogeert hadden, t' eenemaal in den brant te steecken ende de resterende vruchtboomen, soo daer ontrent de huysen noch stonden, aff te houwen ende alsdan met de soldaten t' inbarqueeren, gelijk sijne E. al geinbarqueert was, doen wij aen strant quamen. Den Captⁿ. Carstens was met syn comp. soldaten ende 6 corcorren des morgens gecommandeert te gaen naer de cleyne dorpen van Salouke ende Lielle ¹ te intentie gemelte dorpen aff te loopen die ontrent anderhalff uyr roeyens van Louhoe laegen, ende alle de naegelboomen te vernyelen. Quam des avonts weder ende hadde ontrent de 200, soo naegel- als fruytboomen geraseert. Die van gemelte dorpen, haer syende coomen, staken selfs den brant in haer negrij en vluchteden; saegen daer nyet een mensch. Oock waeren op dato 3 chalouppen voor Lucelle ² nyt dyepen geweest, waer de beste gront voor de schepen waere, daer die vant fort 4 schoten

1 Saloekoe en Liëla.

2 Zie hiervóór bl. 51.

met haer stucken nae schooten, doch en raecten daarmede nyet, maer aen strant laegen eenige met musquetten, die een man in de chaloupe doot schooten.

D' Heeren Gouverneurs voeren des avonts aen den Hr. Admyraels boort ten eynde met den andren te resolveeren, wat plaetse eerst aengedaen ende best dyende bij de handt genomen te werden

Worde bij de meeste stemme goetgevonden ende gearresteert, dat de scheepen op morgen haer voor de stercte van Lucelle vervoegen souden, ende dat men op overmorgen vroeck de Ternataensche fortresse met alle onse macht aentasten ende dat men morgen dien dach wat rusten soude, alsoot volck alreede seer vermoeyt ende den meestendeel nyet gewent en sijn sulcke mechante weegen met heur geweer te marcheeren.

Adij 23 ditto voeren de Heeren Gouverneurs vergeselschaft met den Hr. Schout bij nachte (om geen tijdt te versuymen) met alle de corcorren en soldaten vant Casteel Amboyna, weesende 3 compagnien, naer Wayboutij ¹ sijnde ontrent 4 mijlen van Louhoe gelegen. Des naemiddaechs daer comende saegen eenich off weynich volck boven in haere stercten, daer haere negrij bij hadden, die soo haest ons saegen landen, selfs haer dorp in den brant staecken ende vluchteden. De compagnien trocken naer boven ende naemen haere stercten in, die 2 boven den andren waeren sonder eenich aenstoot te hebben, wel soo stercke plaetsen ende moeylijke weegen als die van Louhoe waeren.

Wij raseerden metter haest haere stercte ende vruchtboomen, soo daer ontrent stonden; vonden int hangen vant geberchte langs de strant mennichte van naegelboomen, die wij soe veel ruyneerden als mogelijk, tot dat ons den avont op de hant vyele ende daerdoor mosten uytsheyden, want op morgen besloten was Lucelle gelijckerhant aen te tasten; gisten dat men wel 1000 nagelboomen de schorssen affgeschilt hadden ende daer bleeven noch wel 6 mael soo veel onbeschadicht staen, die per naester gelegentheyt noch souden aendoen; lyeten over sulcx de baleeuw aen de strant onverbrant omme t' onser wedercomste daeronder voor den reegen bevrijt te weesen. Wij staecken daer mede 2 corcorren in den brant, eene

¹ Wai Poeteh.

die volmaect ende d'ander noch onvolmaect was. Die van de Vleassers brachten een hoofd van booven, dat onse Alfoursen becommen hadden, welck hoofd wij saegen sij datelijck aen een spit te braeden leyden ende atent met den andren op, daer haere vingers naer lieten. Oock brachten onse swarten een ancker van booven, dat het ancker was dat het jacht Suratte over eenigen tijdt ontrent haer dorp hadde laeten sitten. Tegens den avont saegen dat de scheepen onder seyl waeren, omme voor Lucelle te gaen ankeren. Wij embarqueerden op dat pas ende roeyden naar Louhoe

Die vant fort Lucelle saegen ons onder schoots, schoncken ons eenen coegel, die over onse corcorre waterde sonder schaede. Des morgens vroeck quamen eerst voor Louhoe op de reede

Adij 25 ditto. 'Smorgens lichten onse anckers ende voeren met de corcorren naer de scheepen, omme voor Lucelle te landen; Godt de Heere verleene ons goede victorye. De scheepen begosten wederom dapper te schyeten ende die vant fort somtijds een schoot. Doch doen de Heeren Gouverneurs ontrent de scheepen quamen met de corcorren, schoten daer 2 schoten naer, maer verre over ons heen. Gemelte Heeren gingen datelijck in den Heer Admyraels schip over, om andermael te resolveeren ende de Heeren voor te dragen, off men landen soude voor Lucelle off dat men eerst naer de cleyne negrijs soude gaen ende daer eerst de nagelboomen raseeren, allegerende dat als men den vijant al schoon verjaecht hadde, dat hij haer toch wederom daer verstercken soude, ende haer nae te loopen is onmogelijck, oock geconsidereert dat sij haer alsdan wel lichtelijck naer Cambelle souden vervoegen, gelijk het voorleeden jaer gedaen hadden, comende de Ternatanen met over de 1000 man de vreemdelingen, de Maccassaren die ons de nagelen ontvoeren, op Lessydy te hulpe, waerbij haer de andre cleyne dorpen, als Erang, Cambelle, Hennebelle, oock vervoechden, in welcken gevalle met des te meerder perijckel de saecken op Cambelle [sic] souden moeten verrechten. Op welke redenen eenstemmich goetgevonden worde, dat men datelijck met de corcorren ende 6 sloupen met soldaten gemant naer de cleyne negrijs soude gaen ende daer de naegel- ende soot doenlijck waere de vruchtboomen mede soude ruyneeren. Corts daer aen gingen ontrent de middach op de roey; de schepen bleven noch voor haere stercte leggen om somtijds (avantagie syende) een schoot te doen.

De gemelte scheepen hadden verscheyde reysen deur haer fort geschooten, dat t' elckens met alle man saegen repareeren. Die vant fort hadden de voorstenge vant schip de Hoope op dato in stukken geschoten. Des naemiddaechs quamen voor negrij Loky,¹ die hooch int geberchte lach; resolveerden eerst van achteren aff te beginnen, te weeten van Angen,² dat noch wel een mijl daer van daen lach, alwaer des avonts met de corcorren ende sloupen quamen, settent recht voor de negrij Laala genaemt; de negrij Angen lach boven int geberchte. De Heeren Gouverneurs sonden des avonts het hoofd van Oma nevens een hoofd van Caybobo naar de negrij om te syen, off ymant van de Hooffden van gemelte dorp conden mede brengen ende de redenen t'aenhooren, waeromme sijne E. hyer met soodanige macht gecomen waere.

Adij 26^{en} ditto 'smorgens vroeck quamen gemelte gecommytteerden weder, mede brengende de Orengcays vant dorp, die eene schencagie aen de Heeren Gouverneurs brachten, dewelcke claechden ende nyet en wisten wat het te seggen was, dat gemelte Heeren daer met soo groote macht gecomen waeren, seyden, dat ons [hun] volck noyt yewes misdaen en hadde, daer de Hr Gouv. Van Speult op antwoordde, dat sulcx ten deele wel soo was, maer dat haere Hooffden onder wyen sij stonden, weesende de Tarnatanen, haer grootelijcx jegens ons ende onse onderdaenen geoffenseert hadden ende over sulcx syn E. daer gecomen was, om alle haer naegelboomen te ruyneeren, alsoo haere naegelen, sedert de 3 jaeren herwars aen, aen ons nyet en hebben willen leveren, nyet jegenstaende sij bij eede daer toe verplicht en verbonden sijn, maer deselve lyever aen de vreemdelingen de Macassaren ende anderen hebben vercocht

Gaff haer keur off de negrij verlaeten wilden en comen aen casteel metterwoon, off op Caybobo, alwaer sijn Ed. haer plaetse, lant ende saguboomen verleenen soude. Dewelcke seyden lyever op Caybobo te gaen woonen, dat haere buyren waeren, waerop haer affscheyt namen ende trocken weder nae haer dorp, om t' selve die van haer dorp voor te draegen ende gemelte presentatie te kennen te geven. Corts daer-

¹ Bij Valentijn: Locki. Op de kaart van Stenfort staat foutief: Sokki. Vgl. De Hollander, II, 3e uitgave p. 542.

² Bij Valentijn: Anin (of Hennessi).

aen sijn gemelte Heeren met 8 comp. soldaten ende alle de swarten gelandt, vonden aen lant de paden vol voetangels geseth, die bij d'onse uytgetrocken worden; trocken corts daeraen met alle d'Ambonneesen nae t' geberchte. De gevangens gingen vooruyt, om ons de nagelen te wijsen. Nadat ontrent anderhalff uyre gemarcheert hadden op vlack lant, quamen aent climmen, daer men al gaende weechs de nagelen omhyelen ende de schorsen afschilden, soo daer met menichte stonden. Nadat wij ontrent 1000 naegelboomen schadeloos gemaect hadden, sijn met de heele troupe weder nae strant gemarcheert, alwaer hem ider comp. soldaten van de beste huysen soo daer aen strandt stonden versaegen, om des nachts daer in te logeeren. D'Ambonneesen voeren nae de corcorren, haer waerschouwende, dat op morgen vroeck weder aen lant souden comen, omme weder naer 't naegelbosch te marcheeren

Adij 27 ditto 'smorgens was 't noch hart weder van regen en wint, sulcx dat wel achtermiddach worde, eer dat d' Hr Gouverneur Speult geassisteert met de Hr Vyce Admirael ende Schout-bij-nachte met de soldaten ende swarten naer t'nagelbosch marcheerde, sijnde van meyningh, daer snachts te blijven, opdat daer des anderen daechs een eynde van ruyneeren der naegelen souden maecten

Adij 28 ditto. Boven int geberchte commandeerde de Hr Gouverneur de soldaten ende Ambonneesen nevens de timmerluysden van des Admiraels vloote, die haer int ruyneeren der naegelboomen wel queeten met haer kerffbijlen, in die 3 troupen te gaen de naegelboomen omhouwen, daer het bosch overvloedig van volstont; was onder de voorsz. boomen al schoon gemaect om te plucken, alsoo de naegelen al volcomen rijp waeren. Eene van de voorsz. partijen waeren gelast met eenen naer de negrij Nuleeuw ¹ te boswaert in te gaen, daer de gevangens seyden, oock partije naegelboomen stonden. De gemelte partijen en vonden deurt heele bosch geen vijant. Des achtermiddaechs quamen gemelte partijen weder. Seyden ontrent de 3000 naegelboomen geschilt hadden, ende sijn tegens den avont met de heele troupe affgetrocken naer beneeden, daer wij in de negrij Laala noch bleven resideeren

Adij 29 ditto des morgens vroeck de swarten vande corcorren aen

1) Noelehoe.

lant gecomen sijnde, trock de Hr. Gouv. Gorcom ende d'Hr. Schout-
 bij-nacht met 5 Comp. soldaten ende ontrent de 400 Ambonneesen
 naer de negrijs Angen, Bawail ¹ ende Henetouban, dat te boschwaert
 in wel 2 uyren gaens was. Sijne E. voor de negrij Bawail comende,
 vonden dat noch van den vijant beseth was, dat ons wonder gaff,
 overmits men op de voorsz. andre plaetsen geen resistentie van volck
 gehadt en hadde. Wierpen met steenen, calleweyen ende ander geweer
 van booven ende ryepen int maleys *marre marre orang ollando,*
oreng Ternate adda desnyy, meynende d'onse daer meede schrik aen
 te jaegen ende te doen afftrecken. Doch de soldaten eeven sterk
 voort treckende om in haer dorp te coomen, steldent den vijant alsoo
 op een vluchten ende ons volck nam haere sterckte in, alwaar 5 oft
 6 seepen ² ende ryeden vonden, daer die van de negrij bij den
 andren hadden sitten drinken met saguweer. 'T schijnt sij voorgenomen
 hadden hun tegen ons ter weer te stellen. Die van de Heeren Gou-
 verneurs corcorre eregen daer een hooft, dat int stormen van d'onse
 doot geschoten was, dat deselve swarten achter aen de corcorre te
 pronck hingen. Het bosch stondt daer oock heel vol naegelen. De
 Heer Gorcom bleeff daer des nachts in de negrij geforryert met
 alle sijn suite, ter intentie op morgen vroeg meede een eynde daer
 van te maecken. De swarten quamen tegens den avont meest alte-
 samen beneeden ende voeren naer haere corcorren. Des naemiddaechs
 quamen onse Alfouresen, die weder uyt gaeren geweest waeren,
 brachten een gevangen vrouwe meede, oock hadden die van Nouselouw
 een slaeff gegregen in de coubous, die daer gecomen was om eeten te
 zoeken, want het volck boven in de bossen, daer gevluicht waeren,
 groote noot hadde; welcke slaeff de Heeren Gouverneurs haer ver-
 eerden.

Adj 30 ditto quamen des morgens 2 sloupen bij ons voor Laala,
 daer wij de negrij noch in hadden, met onse soldaten, die expres van
 den Heer Admyrael Geen Huygen affgevaerdicht waeren, omme de
 Heeren 't advertieren als datter gisteren tegen den avond . . . een
 praeuw in zee was, die van Hyto quam met victualye ende andre
 behoefte voor d'armade. Welcke praeuw die van Lucelle in zee syende,

1 Pawail bij Valentijn.

2 Sepah? (uitgekouwde sirih-pruim.)

voeren daer met een corcorre ende 30 orengbays nae toe, de praeuw nyet anders meynende, oft het was van ons volck, die op gemelte vaertuych van Lucelle in see staecken. Gisten, dat se naer onse praeuw toevoeren, die in alder ijl 3 boots lyet mannen, om gemelde praeuw t'ontsetten . . . doch en conden op veer nae soo hart nyet roeyen als het vaertuych van Lucelle schepte, en mosten syen, dat onse praeuw in der vijanden handen vervyele, daer 5 Duytsen in waeren en 3 Mardijckers, die haer hoofden altesamen verlooren, uytgesondert een Mardijcker, die totter doot toe gequetst in de praeuw vonden leggen, daer van den vijant den tijdt nyet en hadde, hem het hoofd aft te houwen ende meede te nemen deur vreesse van onse boots . . .

Des naemiddachs quam d' Hr. Gorcom weder aff, hadde op de voorn. plaetse tussen de 7 a 8000 naegelboomen vernyelt. Daar sorteerden noch 2 dorpen onder de negrij Angen genaemt Salalou ¹ ende Henekelangh, daer ooc naegelboomen stonden, doch weynich, daer van die cant qualijck costen bijcoomen, want deselve naeder aende ander sijde vant lant laegen als aen dees sijde, naer Lissa Houdy ² toe; souden wel meer als een dach hebben moeten marcheeren, eer dat wij daer bij gecoomen hadden, dat de Heer Gorcom nyet geraeden en vont, vreesende voor reegen ende anders. . . .

Adij 31 ditto staeken des morgens de negrij Laala, leggende aen strant, daer 4 nachten in gelogieert hadden, in den brant, waer onder sorteeren de cleyne negrijs Nuleeuw ende Henetouban, geleegeen boven int geberchte ende de negrij Angen, waeronder staen Bawayl, Henebalijte ³ ende Henelissy, daer wij de naegelboomen volgens t' seggen van de gevangens al te samen geraseert hadden nevens haere negrijs ende gedeelte van haere vruchtboomen, ende geen naegelboomen meer op die 4 plaetsen en wisten; welcke boomen geschat worden op 20.000, soo op die plaetsen vernyelt hadden met de vruchtboomen. Over sulcx sijn met alle de soldaten in de corcorre geinbarqueert ende sijn weeder op de roey gegaen nae de negrij Lokuy ⁴ daer wij binnen 2 uyren voor de reede quamen . . .

Adij pr^o Junij weseende Sondach voor de reede leggende van de

1 Denkelijk Seroelan.

2 Assahoedi.

3 Aldus voor Henewali.

4 Loki of Lokki. Zie hiervoor blz. 57.

negrij Loquy maecten preparatie om te landen. De Heeren Gouverneurs waerschouden abstrietelick (sic) alle de hoofden van de corcorren haer volck te belasten, dat se hyer soo confuselijck met rooven en plunderen nyet en souden toegaen, gelijk op d' ander plaetsen gedaen hadden, off souden der 2 ofte 3 aen de boomen ophangen, daer toe al een galch aen strant gemaect was, want wij naebij Lucelle waeren, die hier dit volck wel lichtelijck soude connen assisteeren. Gelandet sijnde, worde goet gevonden, dat de Heer van Speult nevens de Heer Vyce Admyrael ende Schout-bij-nachte, naer haere negrijs ende sterete souden trecken met 6 comp. soldaten ende wel 600 Ambonneesen, ende de Heer Gorcom soude t' ooch hebben op de corcorren ende besorgen, dat de soldaten van behoefte versyen worden. De gemelte Heeren, halfweegen sijnde, marcheerden deur een revyer, vernamen daer [den] vijant, die weynich resistentie met heur werpgeweue deden, doch gaven haer haest op de vlucht, ende marcheerden voort. De wegen waeren met boomen toegestopt ende met menichte voetangelen beseth. Indien den vijant ons in de revyer waergenomen hadde, souden ons met steenen doot geworpen hebben, maer het schijnt ons van eenen andren wech verwacht hadden, daert cryelde van voetangelen, ende marcheerden een groot half uyre aeler aent climmen quamen, daer de naegelen stonden ende al schoon gemaect was, waer de soldaten wat gingen rusten, waervan haer dorp nyet verre geleegeen was; saegen den roock opgaen van de huysen die den vijant selfs in den brant staecken ende vluchten. Doch Capt. Cassioppijn quam met sijn comp. noch tijdelijck booven, dat soo veel huysingen onverbrant creegen, om des nachts te logeeren met de soldaten en timmerluyden ende Ambonneesen; schilden gaende weechs de naegelboomen, daer het bos vol van was. Soo haest alle man boven in haere sterete waeren, die uytermaten sterck was, sach yder comp naer corteguarden uyt, omme des nachts te logeeren. Die van Loky hadden een hoope rommelingh van porceleyn, gongen ende glaesen int eertrijck, daer de huysen aff gebrant waeren, begraven, dat bij onse swarten ende Duytsen gevonden worden. Des avonts verstonden, dat onse swarten ende timmerluyden (die 20 waeren) wel 3000 naegelboomen etc. geschilt hadden. Logeerden des nachts met alle onse swarten int gemelte dorp

Des nachts reegende 't hart ende was eenen seer donckere nacht.

De comp. van Carstens ende Brederoode stonden den heelen nacht in hun geweer, overmits den vijant daer de schildwachten t'elckens sochten te becruppen; wierpen een schildwacht met een ryet schyer deur en deur t'lijff. Naederhant quam den vijant al weder, maer de schildwachten, soo haest wat hoorden ritselen in de ruychte, gaeven daer vyer op, soo dat dien nacht 5 a 6 loose alarms hadden.

Adij 2 Junij commandeerden de E. Heeren 3 Comp. soldaten nevens de timmerluyden met alle de swarten, die onder yder Comp. verdeelt worden, omme de resteerende naegelboomen, die de gevangens haer wijsen souden, te gaen distrueeren. Des namiddaechs quamen wederom ende hadden naer gissinge wel 6000 naegelboomen verniyelt; de gevangens seyden, datter noch een plaetse in de valeye was daert oock vol naegelboomen stont, die deur den grooten reegen nyet en hadden cunnen aendoen

Adij 3 ditto sijn des smorgens wederom 2 troupen met soldaten ende swarten uytgegaen, de resteerende naegelboomen om te houwen, waarvan de partije van Captⁿ Wijncoop een cleyndorpken rescontreerden, genaemt Tanoene, ¹ bewoont met Alfouren, die soo haest de onse daerbij quamen, haere huysen in den brant staecken ende vluchtten. Eenige seyden, dat se geroepen hadden, dat een Hollanders hooft geereegen hadden, daarvan het vleys hadden opgegeten. De onsen vonden daer eenige rommelinghe van cleynder weerden, oock noch 2 huysen vol naegelen, daer eenige manden van mede naemen ende de reste worden van d'onse met de huysen verbrant.

Ontrent de middach Captⁿ. Wijncoop weder comende, hadden ontrent noch 1000 naegelboomen verniyelt. Corts daer aen sijn gelijkerhant met de geheele troupe affgetrocken ende datelijck in de corcorren geinbarqueert. Des avonts tusschen licht en donckeren sijn met alle de corcorren ende sloupen op de roey gegaen naer Lucelle, ontrent 3 mijlen van daer gelegen, staecken een groot stuck see met de corcorren, vreesende voor harde wint met het springh, om boven den hoeck van Lucelle te comen seylen, doch bleeff goet weder ende roeyden bijcans den heelen nacht eer op de zee van Louhoe quamen.

Adij 4 ditto smorgens bij de scheepen geanckert leggende voeren de Heeren Gouvs naer des H. Admiraels boort, omme aldaer de saecken

¹ Misschien uitgewekenen van Tanoeno op Gr. Ceram.

van Lucelle te disponeeren, off men't fort soude aentasten off nyet, de Hr. Gouv. van Speult allegeerende weder verscheyden inconvenyenten, soo men int aentasten van gemelte fort subject waeren, te weeten met verlyes van volck, met den vijant aen de westzijde, als Cambelle, Lessydy, Erang ende andere naegeldorpen te comen assisteerende ende daer eene groote cappitale macht bij den anderen te krijgen, welcke plaets sonder merckelijck verlyes van volck nyet en souden connen vermeesteren, want als dat volck van de Oostende Westzijde vant lant den andren tot assistentie quamen, wel een macht van 5 à 6000 coppen souden uytmaecken, ende oversulcx sijne E. beter dachte, dat men t'voorsz. fort den vijant soude laeten bewaeren, want sij daer geen naegelen ontrent haere stercte en hebben ende souden ter contrarye aende ander sijde vant lant, als Combelle, Lessydy etc., de naegelboomen soo veel te genouchlijcker connen verrichten (sic). Doch aen d'ander sijde overwoogen, dat ons van de Ternatanen te grooten spijt ende overlast geschyhet waere ende dattet tot disreputatie soude strecken, soo men haer onaengedaen lyeten leggen ende des Comp. geschut ¹ moeten verlyesen. Dese saecken van weder sijde overwogen sijnde, worde eyndelijck bij de meeste stemmen geconcludeert, dat men het fort soude syen te vermeesteren ende de Ternatanen te verjaegen, blijvendé de saecke soo in state tot dat de . . . Gouverneurs het gevoelen van de Hooffden van de corcorren souden verstaen hebben. De Heeren voornomt lyeten datelijck alle de Orengeays van de corcorren beroepen, haer de bovengemelde reedenen communicerende, eysten daer naer haer oordeel over dese saecke

Gaven haere stemme, dat men die van Lucelle behoorden aen te tasten ende haer daer van daen verjaegen, waervan eenen Raedie Oulatt uyt haerlyyden aller naeme het woordt dede.

Wy verstonden aen de schepen, dat Captn. Hyto daer eene corcorre van Hyto gesonden hadde, neevens eenige gecomytteeerde welcke Hijto ootmoedelijck was biddende dat men den oorlooge daerbij soude laten blijven, sonder het fort Lucelle aen te tasten ende die van Cambello, want sij alreede arme luyden genoeg waeren, haere vrucht-, naegelboomen, lant, steeden geruyneert ende t' volck dootgeslaegen.

Adij 5en ditto is bij de E. H. Gouverneurs nevens den Hr. Admyrael

¹ Waarvan inlanders zich hadden meester gemaakt.

ende sijne gecomitteerde int schip Mauritius goet gevonden drye sloupen ende boots te senden (gemant met soldaten) onder 't fort van den vijant, daer mede 5 a 6 capiteynen gecommandeert worden, omme des vijants vaertuych ende vorderlijke insichten te gaen besichtigen, de welke onder schoots comende, worde 2 schooten vant fort naer haer gedaen; oock dat de vijant met musquetten van strant op haer chergeerden, daer de gemelte boots met haer dragontiens ende de soldaten oock vyer op gaeven, die den vijant daermede in de vlucht jaechden, dat nyet meer weder en quamen.

Doen gemelte boots weder te rugge keerden, kregen noch een groff ijser naer heur garen, brachten tijdinge, dat men des vijants vaertuych sonder groot perijckel nevens haere huysen gevoechlijk soude cunnen verbranden. De gemelte Heeren den Raet doende be-roepen van alle de capytainen soo te lande als te water, alwaer bij de E. H. Gouverneurs wederom veel ende verscheyde swaericheyden worden geallegeert, soo men int aendoen van gemelte fortresse subject waeren. Eerstelijck, dattet int hartste van den reegentijdt waere ende men apparent 2 à 3 daegen soude werck hebben met stucken aen lant te brengen, eer men het selve Godt ten voorsten verovert hadde; oock met soo grooten macht daer op een leeger wal laegen tot groot perijckel; de provysie soo van Ambonnees als d'onse ten eynde, daer over geclaecht worde, want de soldaten quade mechante weegen mosten marcheren; het springh op handen; veele syecken onder ons volck hadden, en andre inconvenyenten meer. Ende als de Ternatanen bespeuren, geen benefytiën van de naegelen meer en erijgen, van sich selven wel sullen genootsaect weesen te vertrecken; ende als men haer onaengetast lyete, de saecke aen de Westzijde vant lant met te minder perijckel soude connen verrichten, want sij alsdan die van d' ander sijde geen assistentie en souden doen, gelijk sij het verleden jaer op Combelle (en) Lessidy quamen met meer als 1000 man, de vreemdelingen als Maccassaren, die daer wel met 25 joncken laegen ende d' inwoondren tot hulp. Doch vermidts alle dese voorsz swaericheden worde bij pluralyteyt van stemmen goet gevonden, dat men gemelte fort, daer weynich profijts van conden hebben, soude laeten blijven, ende dat men het oochmerck van de E. Heeren Meesters, weesende alle de naegelboomen te verdistruereen, soo op de Oost ende Westzijde van Louhoe staen,

sonde syen te volbrengen, gelijk wij Godt loff aen de Oostsijde van Louhoe ten naesten bij alreede volbracht hebben tot het getal van 20.000 stux soo groot als cleyn. Eyndelijk worde beslooten op morgen vroeck alle des vijants vaertuych, dat onder haer fort lach, te gaen verbranden; gisten die van Louhoe ende andre dorpen haer vaertuych mede gebracht hadden, die meynden het daer beter bevrijt soude weesen als onder haer dorp

Adij 6 ditto. 'Smorgens inbarqueerden het volck in alle de schuyten ende boots omme gemelte resolutie t'effectueeren. De Hr. van Speult roeyde met 18 corcorren vooruyt, voorbij des vijants fort, om den vijant t'abuseeren, alsoff sijn E. daer hadde willen landen. De Hr. Gouv. Gorcom nevens d'Hr. Vyce Admirael ende Schout-bij-nacht volchden met de schuyten ende boots nevens 4 corcorren, alwaer 10 comp. soldaten in gemant waeren, landden ontrent een groot cartoue schoot van des vijants fort ende marcheerde soo voort tot aent vaertuych quamen, daer alle den brant in staecken tot wel 70 á 80 stuks, soo corcorren, orengbais als prauwen, nevens een Maccassaers jonckien, dat daer lach

De vijant [beschoot voortdurend de vaartuigen die onder schot kwamen, maar hij] schoot altydts te cort oft te lanck; doch lyeten evenwel blijcken, dat cruyt noch loot gebreck hadden

Adij 7 ditto Resolveerden de Heeren van te vertrecken. Corts daeraen lichten de 4 scheepen haer anckers ende gingen onder seyl, cregen over de middach harde coelte, soodat daer meede al midden waters geraecten. De corcorren waeren gelast naer Waybouty te pangaijen daer d' Hn. Gouverneurs met des Hn. Admyraels sloup haer soude bij comen omme daer de resteerende nagelboomen, soo noch onbeschadigt gelaeten hadden, te ruyneeren.

De Hr. Admyrael soude met sijn schip oversteecken naer Hyto omme daer uyt het schip Amsterdam (dat voor Hyto lach) 22 lasten rijs tot nodruft van de armade uyt te lichten

De gemelte Heeren Gouverneurs embarqueerden in des Hn. Admirael's sloep, gemant met een comp. soldaten, gaende d'Hr. Vyce-Admirael ende Schout-bij-nacht mede, omme naer Waybouty naer de corcorren te roeyen om daer de naegelboomen te ruyneeren; de gemelte 4 scheepen souden haer beste doen omme op Combelle te coomen. Wij roeyden met gemelte sloup den geheelen achtermiddach ende en

conden't lant van Louhoe nyet aen boort krijgen, alsoo ons de stroomen al neerwarts naer de Drye Broers toe setten. Wij saegen des naemiddachs aen Waybouty roock op gaen, gisten dat ons volk daer al doende waeren met de naegelen te vernyelen.

[Het gelukte de sloep eerst den 9den Juni Tandjong Sial om te roeien en zich met de korrekoren te vereenigen]. Wat vorder comende saegen de scheepen noch onder seyl, dicht voor de reede van Combelle. Corts daer aen quam den vendrich van Capt. Wijncoop aen boort, die ons rapporteerde, dat hij op Waybouty noch wel aen de cant van 3000 naegelboomen vernyelt ende schaloos gemaekt hadde ende datter noch wel soo veel onbeschadicht hadde laeten staen, vreesende dat de Heeren op Cambello naer haerluyden soude wachten. Des avonts ten 10 uyren quamen voor Cambelle, daer de schepen alle 4 op de reede laegen neevens het schip den Arent, dat daer wel een maent te vooren geleege hadde, om de naegelen te laden, die inde Logie souden mogen gewoogen worden

Wij misten op dato 3 corcorren, die van de armade geloopen waeren; eene corcor van Caybobo ende 2 orengbays van de cust van Ceram, eene van Haye ¹ ende eene van de negrij Amahee.

Adij 10 ditto des morgens den Raet aen Mauritius vergadert sijnde worde bij de E. Heeren goetgevonden, dat men de plaetsen van de N. sijde van Erang aff soude beginnen te destrueeren ende comen alsoo voort naer Cambelle om geen tijdt te verlyesen; ons volck schooten op dato 4 van des Comps. koebeesten van de 20 st. soo daer noch int wilt sijn loopende.

Des naemiddachs worden de gesonde soldaten vant fort Cambelle gelicht ende de creupele, die seere beenen ende anders hadden, daer op gestelt, omme met gemelte gesonde soldaten de swacke Comp. comploiet (sic) te maecken, oock lyeten de Heeren alle de hoofden van corcorren aan boort beroepen, wanneer haar waerschouwden op lijffstraffe, dat een yder hooft sijn volck op morgen soude belasten allen aen lant te coomen ende nyet hyer off daer confuselijk en souden loopen struyerooven, waerdoor haer hoofden lichtelijk souden verlyesen, tot disreputatie van gemelte Heeren. Daer worde op dato ontrent 3 portu-

¹ Haja aan de Zuidkust van Ceram ten W. van de baai van Teloeti.

geese bhaar naegelen gewoogen, die de Swarten ende Duytsen becomen hadden, die haer betaelt worden.

Adij 11 ditto kwamen d'Heeren Gouverneurs weder aen de corcorren, laetende de trom roeren om naer Erang te vertrecken. Het schip de Hooppe gingh oock onder seyl om mede voor Erang te ankeren, ten eynde d'armade van nootwendicheen soude versyen. Ontrent de 2 uyren geroeyt hebbende, quamen voor de negrij Erangh. De vijant schoot al nae de corcorren uyt het bosch, daer op wij datelijck met 11 comp. sijn gelandet ende deden wederom eenige chergie op haer, die corts daer naer op een vluchten stelden; wij trocken datelijck naer haer maret, alwaer de comp. in ordre gestelt worden. Worde goet gevonden dat d'Hr. Vyce-Admyrael met 3 comp. soldaten langs strant soude trecken ende aldaer des vijants vaertuych in brant steecken ende vernyelen, gelijk (wedercoommende) wel 60 a 70 stux soocleyn als groot geruyneert hadden; oock worde uyt yder comp. 10 soldaten geordonneert, die onder de huysen de beste souden kyesen, deselve schoon ende luchtich te maecken. Corts daer aen verstonden, dat den vijant al 3 Ambonneesen doot geslaegen hadde, daervan een hoeft mede genoomen, die hadden weesen struyckrooven, dat haer loon was, naerdemael soo dicwils gewaerschout waeren; de twee waeren van Hatyve ende een van Oma. Den vijant lach in 't bosch noch al en schoot naer de corcorren.

Adij 12 ditto smorgens wast noch hart weder; daer aen quam een harden reegen, daert eenichsinds mooy weer nae worden. Daer worden weder 3 troupen met soldaten int bosch gesonden, omme de huysen ende vruchtboomen te gaen vernyelen, soo daer ter sijde in de andre negrij noch stonden. Des naemiddaechs worde goet gevonden, dat d'Hr. Gouv. Speult geaccompagneert met d'Hr. Vyce Admyrael ende Schout-by-nacht naer boven naer d'oude negrij souden trecken met 6 comp. soldaten; de resteerende met d'Hr. Gorcom bleven beneeden ende bewaerden de cortugarde, dat se van den vijant nyet in brant gesteecken en worde, alwaer gemelte Gouv. van Speult ontrent de 200 naegelboomen lyet vernyelen ende de huysen, soo daer noch stonden, in den brant steecken. De vijant saegen, dat haer op eenen hoogen calen berch vast gemaect hadde, daer die van Lissidy, Cambelle ende Henebelle, soo der geseyt worde, mede gevluucht waeren, die

van daer met een bas een schoot deden, daer sij haer volck, die in de ruychte laegen een seyn mede deden, wanneer ons volck bijeans beneden waeren, daerop de vijant lette ende wyerpen de achterste troupe int afftrecken met steenen ende ander geweer, daer mede sij 2 a 3 van ons volck quetsten.

Adij 13 ditto worden des morgens weder 5 a 6 troupes met soldaten uytgesonden, omme de valeyen deur te loopen ende te syen, off daer noch eenige huysen ende vruchtboomen konden vinden, met ordre hetselve alles te verdestruereen; deselve wedercommende hadden noch eenich vaertuych, huysen ende weynich nagelboomen gerasert. Corts daer aen gaeven d'Heeren ordre van t' inbarqueeren, oock ordre om de negrij in brant te steecken. Geinbarqueert sijnde, sijn wat Noortwaerts opgeroeyt, daer geseyt worde een revyer was, die vol vaertuych lach; daer bij commende vonden daer een jonck van ontrent 20 lasten, 2 à 3 champans ende de corcorre van Lissidy, dat wij alle in den brant staecken, behalven de corcorre, die d' Hr. Gouv. Van Speult aen den Captⁿ. van Amboyna vereerde. Worde met alle mannen te water gehaelt ende nae Cambelle gevoert. D' Hr. Vyce Admyrael worde geordonneert langs strant te marcheeren met 2 comp. soldaten, om alle t' vaertuych soo aen strant in de ruychte vonden te raseeren, die tot de negrij toe marcheerde, ende wij volehden met de corcorren, daer Sijne E. weder innamen met de soldaten. De vijant schoot al gaende weechs aen strant uyt de ruychte, daer d'onse van gelijken vyer op gaven; soo wel uyt de corcorren als de soldaten, die bij strant marcheerden. Vonden aen strant noch vaertuych in de ruychte versteecken, dat oock al verniyelt worden.

Het schip, dat voor Erang lach, worde gelast sijn ancker te lichten ende syen voor Lessidy op de reede te comen; int voorbij vaeren saegen, dat onse swarten de negrij Lessydy in den brant staecken sonder last, dat de Heeren lyeten verbyeden; ontrent den avont quamen weder voor Cambelle op de reede. Gemelte Heeren voeren aen den Admyraels boort, alwaer resolveerden op morgen de naegelen op Louatten¹ te gaen verniyelen.

Adij 14 ditto smorgens saegen het jacht in zee, dat om verversingh gestuyrt was. De Heeren Gouverneurs quamen van den Admyraels

1 Ik vind deze negerij nergens vermeld. Op eene lijst, die zich bij den volgenden brief bevindt, heet zij Rauatte.

boort weder ende voeren aen alle de corecorren; de swarten waerschouwende dat se datelijck aen lant souden comen met haere parrangs ende bijlen omme de naegelboomen te kerven. Gemelte Hn. Gouverneurs gingen vergeselschap met d'Hr. Vyce Admyrael ende Schout bij nachte naer Louatte, achter int geberchte vant Casteel, dat seer quade wech was te gaen, daervoor ettelijke soldaten bleven leggen, die nyet voort en costen, want het wel 4 uyren gaens was, eenen seer facieusen wech. De Hr. Gorcom quam tegens den avont weder aff, wanneer verstonden, dat in dat quartyer tussen de 2 à 3000 naegelboomen onbegrepen verdestrueert hadden, sonder de clappus, pynangh ende andre vruchtboomen. Aen strandt comende worden de soldaten in de negrij Combelle geforryert ende de soldaten van 't Casteel Amboyna in de logie ende t'fortken gehebercht, opdat men morgen vroech in de coelte soude marcheren naer de naegelen van Masseleyne ¹.

Adij 15 ditto gingen de Hn. Gouv. Van Speult, Vyce Admyrael ende Schout-bij-nacht met 5 comp. ende gedeelte swarten naer het dorp Masseleyne des smorgens vroech, dat eenen seer moeyelicken wech te climmen was, daerdoor oock ettelijke soldaten bleven liggen ende weder afftrecken mosten. Doen boven waeren, worden 't volck in 3 troupen verdeelt, alsoo de naegelen daer bij artyculen hyer en daer stonden, ende ontrent de middach gedaen hadden, gissende ontrent de 4000 boomen geruyneert te hebben nevens noch andere vruchtboomen. Des selven daechs was d'Hr. Gorcom met de reste van de soldaten, die aen strant bleeven, achter in het dorp van Hennebelle vertrocken, daer sijne E. oock aen de cant van 1500 boomen schaloos hadde doen maecken; het getal bij den andren brengende beloopt op dato 5500 naegelboomen. . . . Op den avont saegen, dat onse swarten de negrij Lessydy in den brant begosten te steecken.

Adij 16 ditto is d' Hr. Gouv. Van Speult met alle de corecorren ende soldaten van't casteel, volgens resolutie, des morgens overgesteecken naer Keelangh ontrent 6 mijlen weechs van Cambello, de Heeren gissinge maeckende, dat die van Cambelle, Hennebelle ende andre dorpen haer vaertuych daer gebracht hadden, oock dat daer

1. Massili bij den berg van dien naam, volgens Valentijn, de moedergrond van alle de Ambonse naegelboomen".

2 Macassaerse joncken laegen, met ordre het gemelte vaertuych al te samen te vernielen; meynende oock daer eenige corcorren te vinden, alsoo daer veel timmerlyeden woonen, die daegelijcx corcorren maecken, ende als de vijant van haer vaertuych ontbloomt is, soo en sullen soo haest geen ander connen krijgen, omme op onse onderdanen yets te attenteeren. De Hr. Gorcom ende ander Heeren souden ondertusschen de negrijs Lissydy, Cambello ende Henebelle verbranden ende de vruchtboomen al t' samen ruyneeren. De Hr. Gouver. Van Speult met zijn Hongie ontrent de negrij van Keelang comende, laegen de Macassaren achter de boomen ende clippen met ontrent 15, 16 roers op de corcorren en schoten, daer uyt de corcorren van gelijcken op haer gecheergeert worde; oock deden een schoot met onse stucken uyt d'Hr. Gouvs. corcorre; wenschten het wat vroeger geweest waer, dat hadden mogen landen; anckerden voor de negrij buyten schoots ende bleven daer dien nacht liggen, omme op morgen vroeck te landen, laetende de soldaten van cruyt en loot versyen; de vijant schoot des avonds noch al op de corcorre, doch en conde nyet toereycken.

Adij 17 ditto 'Smorgens vroeck sijn met al de soldaten ende swarten van de corcorren gelandet, stellende een yder de sijne in ordre. Capn. Carstens worde gecommandeert met sijn Compe. vooruyt te trecken naer de negrij, die nyet verre en was, ende Capt. Wijncoop soude hem cort achtervolgen ende seconderen. D' Hr. Gouv. troc met de Comp. van Capt. Cassiopi den andren wech aen, alsoo daer 2 wegen bij den andren waeren. De vijant dede op de Comp. van Capt. Carstens eenen uytval, daer hij stracx een heele chergie in leyde ende sloechse in de vlucht; de weegen stonden bij duysenden voetangelen beseth tot groote desavantagie van ons, ende onse Ambonneesen, syende dattet daer wat heet van de rooster gingh, en dorsten schyer nyemant bij de werck comen om hem te verthoonen. De Hr. Gouv. quam met de Comp. van Cassiopi dicht voor haer fortie, dat met steen opgeleyt, van buyten met dicke palissaden ende van binnen met eerde gevolt was; oock stonden daer binnen groote dicke canarijboomen, daer de vijant achter laegen en schooten met musquetten, daer van de onse oock nyet stil gestaen en worde, soo dat wel een uyre bleeven staen ende gestadich chergeerden.

De soldaten souden geern volgens haeren goeden moet geëntert hebben, maer wanneer voorttraden, waeren stracx in de voetangelen

gequetst, die daer soo dick stonden als gras op der aerden; conden daer nyet een van onse swarten aen crijgen, de selve uyt te trecken, ende de soldaten hadden genoeg te doen, op haer geweer te passen. Creegen tijdinge, dat Capt. Carstens ende Wijncoop wel 20 gequetsten alreede hadden ende d'Hr. Gouv. hadde oock onder sijn partije wel 8 off 10 gequetsten, soo van de voetangelen als van des vijants werpgeweer ende musquetten. De soldaten versaegen haer van cruyt ende loot, alsoo haer bandelyers al leedich waeren, ende chergeerden wederom bijcans een uyre op de vijant. De Hr. Gouv. sont Capt. Cassiopiyn nae de ander Compagnien toe, dat afftrecken ende bij sijn E. comen souden met haer volck; gemelte Capteyn rapport doende aen de Gouverneur, creech oock een coegel deur sijn schilt ende treffe hem int dick van sijn been bij sijn lyesen. Corts daeraen worde Gijjs, oppertimmerman ende Kitchil Nowady dootgeschoten, die aff lyeten brengen. De Hr. Gouv. syende, dat van die canten den vijant nyet dwingen en costen, resolveerde een ander padt te maeken deur de ruychte, om alsoo haer van achteren aan te vallen om van de voetangelen bevrijdt te weesen. Corts daer aen quam den Constabel, die seyde datter geen coegels meer en waeren ende dat de 400 coegels al verschoten waeren, waerdoor sijn E. genootsaeckt worde aff te trecken. Aen strandt comende verstonden, dat onder de soldaten 9 dooden waeren; 2 onder de Comp. van Capt. Cassiopiyn, 4 van Wijncoop ende 3 van Carstens Comp., wel 30 gequesten waervan 5 a 6 dootlijk ende de reste in de voetangelen ende van des vijants werpgeweer, genaemt colleweyen, spatten, flitsen ende andere, waermede uyt de boomen ende ruychte met mennichten schoten ende als sneeballen quamen nedervallen. Den sergiant Bartel Schijer schoot een van den vijant in eenen boom, die gelijk een geschoten duyve neder daelde. Aen strant sijnde commandeerde de Hr. Gouv. Capt. Carstens ende Luytenant met de cloeckste soldaten ende ontrent 200 Ambonnesen de revyer op te gaen ende te syen wat vaertuych (daer principalijk om gecomen waeren) daer lach, met ordre hetselve alles te verniyelen, waer toe haer ijsere mookers ende koevoeten medegegeven worden, die ontrent een half uyre naer weder quamen, seyden dat de revyer een groot stuck op geweest waeren, maer geen vaertuych vernoomen, maer wel mennichte voetangelen, aen de canten, daer al 2 a 3 man haer in gequetst hadden; oock schoot de vijant uyt de ruychte op ons volck

maer van soo veer, als een roer rijcken cost; de schelmen en dorsten nyet op de baen comen maer laegen al en posten achter de boomen ende in de ruychte, gelijk in haere forteresse oock gedaen hadden; dan altemets staecken de hoofden eens boven en eropen strax weder in haer schulpen. Ende ten waere deur de mennichte der voetangelen geweest, souden ten eersten al meester van haer fort geweest hebben, Godt ten voorsten, dat de soldaten een verdryet om syen waere (volgens haere couragie) dat nyet voort marcheeren ende de Maccassaren uyt haer stercte nyet drijven en costen. Wij gisten datter ontrent de 200 man in de stercte waeren, meest Maccassaren ende Maleyers. De Hr. Gouv. informeerde sich van den gevangen, die meede hadden, offer oock noch revyeren ontrent waeren, daer vaertuych soude conden leggen, antwoordende geen revyeren en wiste, daer joncken in souden connen leggen. Oversulcx vont goet t'inbarqueeren met de soldaten, ende sijn over de middach weder naer Cambello gesteecken; de dooden hadden in de zee laeten sincken. Wij quamen des avonts wederom met de corcorren voor Cambello, alwaer verstonden, dat de plaetsen van Cambello, Lessydy, Henebelle ende de valeye met clappes boomen achter t'fort al geraseert waeren. De Hr. Gouv. voer aen boort van den Admyrael omme aen de Heeren sijn wedervaeren te communyceeren.

Adj 18^{en} ditto hadden des morgens van de swaere gequetsten 2 dooden. Worden in den Admyrael goet gevonden, de nagelboomen op Out Lessydy te gaen ruyneeren ende dat de bootsgesellen middeler tijdt het fortken souden raseeren. Quamen binnen een uyr met de corcorren ende boots voor de plaetse, daer de Heeren Gorcom, Vyce Admyrael ende Schout-bij-nacht met het volck landden ende trocken nae de naegelboomen toe; des achter noens saegen het fort in den brant. Corts daer naer quamen gemelte Heeren weder aff ende enbarqueerden; strax hadden ontrent de 400 naegelboomen de schorssen geschilt, daer de timmerluyden van de scheepen t'meest van gedaen hadden met haere kerffbijlen. D'Hr. Gouv. Speult licentyeerde op dato (op haer versoeck) de corcorre van Larrycke, die geen . . . cost meer en hadden voor haer volck.

Adj 19^{en} ditto sijn met de heele armade naer den naegeltuyn vertrocken, toebehoorende Patty van Cambello, genaemt Mahoulo. Gemelte tuyn was in haeste geraseert, daer omtrent de 500 naegelboomen stonden, nevens pynang ende andre vruchtboomen. Geinbarqueert

sijnde, voeren weder naer de scheepen, daer wij het fort heel geslecht vonden; des avonts worde aan alle de corcorren rijs aen de swarten uytgedeelt. De corcorren van 4 naedgies creegen 400 R ende die van drie 300 R rijs. De soldaten nevens de Comp. goederen vant fort ende de logie worden int jacht Suratte gescheept, omme naer Amboyna te gaen. Op dato des naemiddaechs quam een corcorre bij de Heeren aen boort, die Capt. Hytoe met verversinge voor de Heeren affgesonden hadde, dat de Heeren aengenaem was ende in dancke aennaemen. Het versoeck van onse Alfoures, die versochten over lant nae haere negrij te gaen, daer wel 4 daegen over de geberchten ende wilde bosschen souden moeten marcheeren, worde haer affgeslaegen; de Heeren versaegen haer van rijs om te eeten, ende [de Alfoeren] waeren wel te vreedten.

Adij 20 ditto worde smorgens vroeck in den Hr. Admyraels schip geresolveert, op toecommende nacht te vertrecken ende in passant Hatuaha, daer oock mennichte naegelboomen staen, aen te doen, als oock mede d'overgebleven naegelboomen op Waybouty te raseeren; de soldaten worden op dato rantsoen van wijn, vleys ende broot gegeven. Ontrent de middach saegen een jacht van Amboyna comende, waervan den coopman, nevens den coopman van de Manypes, aen boort van de corcorren quamen, van wien verstonden, datter 2 corcorren van Cambelle ende Lessydy, daer eenen Kitchil Sayes soon, hooft van was, de hooftstadt op de Manypes, genaemt Touban over ontrent de 14 daegen geleeden affgelopen hadde, als oock bij nachte de Comp. logie, daer maer 2 man in en waeren, die haer te boswaert in op de loop begaven, haer insuffisant kennende, den vijant met haer beyde te wederstaen, alsoo maer 7 a 8 schooten cruyts en hadden. Hadde de voorsz. negrij haer willen ter weer stellen, soudent wel voorgecomen hebben, maer alsoo de hooftden tweedrachtich waeren en hebben malcanderen nyet willen assisteeren. D'ene partije van de negrij scheen ons (volgens den coopmans seggen) geheel toegedaen te weesen met sijn volck, daervan het hooft genaemt is Wallecoucou, die onse 2 man in sijn huys wel 3 daegen gebercht ende versteecken heeft, terwijl die voorsz. 2 corcorren daer noch laegen, ende deselve heymelijck met een praeuw naer Bouro sonde, teneynde sij ons volck op Bouro leggende van sulcx waerschouwen souden ende dat op haer hoede weesen souden. De andre parthye van gemelte stadt, daervan het Hooft genaemt Lissebessy,

seyde, gemelte coopman seer gearbeyt te hebben tot de ruiveringhe ende verjaeginge van des Comp. logie. Welcke voorsz. 2 corcorren seecker chyneesche champan, vant Casteel coomende ende dicht bij de voors: negrij sijnde, daer den Corporaal van de Manypes op was, die aent Casteel om cruyt en loot geweest was, met een soet praetien haer aen boort comende ende syende, datter maer 3 chyneesen ende gemelte Corp^l. op waeren, hebben haer meester van de gemelte champan gemaect ende de Chyneesen ende Duytsman daerop vermoort; oock vermoordden een slaeff ende slavinne van gemelte coopman van de Manipes. Noch verstonden, dat gemelte 2 corcorren op Bouro de negrij Ilat affgelopen hadden, daer oock 3 a 4 man doot geslagen hadden; eenige vluchten boswaert in ende eenige bij ons volck op Lomaitte, om daer voor den overlast der voorsz. corcorren bevrijt te weesen. Op gemelte Bouro hadden voorsz. corcorren oock een chyneese champan (geladen met pady) de Chineesen ontweldicht, waervan den schipper oock vermoordden, ende de reste vluchteden int bosch. Des avonts scheydden van Cambello, ende gingen met de corcorren op de roey naer Hatuaha; de Hr Admyrael met sijn geselschap volchden met sijn sloupen en booten ende roeyden tot over de midernacht.

Adij 21 ditto des morgens laegen ten ancker voor de negrij Hatuaha . . . ende sijn met alle de soldaten gelandet ende trocken naer de naegelbossen toe. De Heer Vyce Admyrael ginch mede om ordre te stellen, dat alles te deege gedaen worde. Ons volck beginnende te climmen om op t' geberchte te comen, lyeten die van de negrij groote swaere steenen vant geberchte rollen, daervan eenen timmerman dootlijk gequest worde; . . . de soldaten vyer op de vijant gevende, vluchteden [nl. de vijanden] ende quamen nyet meer soo nae, ende wij ruyneerden boven ontrent de negrij al haere naegelboomen en staken oock deselve negrij in den brant. Waeren tot savonts toe doende, eer dat gedaen hadden, alsoo daer weynich hulpe van de swarten hadden, die koesz (sic) ende vruchten waeren loopen soecken, omme te eeten; t' getal van de nagelboomen was ontrent 2000, soo daer geruyneert waeren. Naedat al het volck geinbarqueert waeren, despecheerden de Heeren Gouverneurs de jachten, die daer bij ons geseth laegen, Goa (?) naer Bouro ende Amblaeu, welcke plaetsen noch met 15 man versterct worden, Bouro met 8 ende Amblaeu

met 7 soldaten. Gemelte Heeren sonden een schencagie van ontrent 50 Realen in cleeden aen de Hooffden der voorsz. negrijs

Adij 22 ditto des morgens gingen weder op de roey naer Waybouty hadden des achtermiddaechs ontrent de 3 uyren al gedaen; het getal van 3000 boomen waren al geraseert.

Adij 23 ditto sijn op de roey gegaen naer t' Casteel, daert Godt loff noch alles in goeden doene was. De Heer Admyrael en was met sijn chaloupen, schuyten ende boots noch aent Casteel nyet gecoomen; wisten nyet watt dencken soude, maer quam des andren daechs op den 24 ditto, Godt loff, wel ter reede voort Casteel . . . Des avonts quamen de reste van de corcorren aent Casteel. . . .

Dit is hetgeene de E. Heeren Gouverneurs Van Speult ende Gorcom met haer geselschap op de exploicten van Louhoe ende Combelle int ruyneeren van alle des vijants naegelboomen met 26 corcorren, 5 scheepen, 7 off 8 sloupen, schuyts ende boots, benevens ontrent de 900 soldaten ende 2000 onderdanen onder t' Casteel resorterende, wedervaren is, de Heere sij gelooft ende gedanct, Haerer Ed. soo genadige uytcomste daer in verleent heeft.

Actum int Casteel Amboina desen 23 Junij A^o 1625.

XII. Jan van Gorcum, gouverneur van Ambon, aen den G.-G. Pieter de Carpentier, 15 Juli 1625.

.
Dese tocht ¹ heeft de Comp. gecost 18248,19,10 behalven den grooten last van de vloot. Wat belangt de onderdanen, wat men daer van crijcht ofte wat dienst men daer van treckt, wort meer te weech gebracht door schoon spreecken ende smeecken als door autoriteyt, soo dat al met schencken ende vereeren te doen is. Het is wel waer, dat het seer weynich is dat yder daarvan geniet, maer int gros maeckt voor de Comp. een groote somma; doch hebben dit jaer grooten dienst gedaen, alsoo continueerlijck met 4 a 6 corcorren op de jacht sijn geweest ende nu jongst met alleman op de tocht, bij de seven weecken met ons geweest. Het valt haer beswaer-

¹ De tocht waarover het vorige journaal handelt.

lijk soo langh de cost voor de slaven ende haer selve te bestellen, alsoo het meest arm volckgien is, die haer moeten generen ende onderhouden nit haer coobongs; sij hebben geen nagelen ofte seer weynich, oock weynich ofte geen incoomen, waerop sij wat souden connen steunen.

Wat alteratie dit ons doen bij den Tarnataen sal causeren can men lichtelijck bevroeden. Het voorleden mouson waren 16 corcorren gereet, altsamen van Mackjan, daer mede Kitghe Aly naer de quartieren van Amboyna meende te coomen, doch het scheen, dat de compst van slands vlote aldaer het selve heeft weerhouwen . . .

Den Macasser onses bedenckens nu siende, dat van sijn desseyn is gefrustreert ende geen ofte weynich nagelen aldaer bij den Tarnataenschen aenhanck sijn te becoomen, sal wel lichtelijck tot wat anders inclineeren ende het groot concept met den Tarnataen voor-genoomen ¹ t' eenemael laeten vallen, want als men geen profijten en siet versterft de vruntchap ende de liefde wert gans cout; doch sullen sien wat hierop sal volgen.

Ick hebbe met den Hr. Gouverneur Van Speult diverse reysen in propoost geweest, alsoo sijn E. voorsloech, soo wij tot ons voornemen condon geraecken, ofte het niet noodich en was, dat men een stuck bij Oosten de Drie Broers, ontrent Orry en Nasseloely ² een fortgien soude maecken om aldaer het gesicht van de geheele zee te hebben, maer meest om die van Laricque, Wackesijen ende de andere negerijen daerontrent voor invallen te bevrijden, alsoo die van Louhou, Combelle ende voort alle het gespuys van de oversijde sullen haer te samen rotten; opdat ons alhier niet en geschiet, gelijk wij haer gedaen hebben, waer op wel dient gelet te werden. Deze hoeck geeft de meeste nagelen, die wij becoomen hebben in 2 à drie jaeren; want hebben van andere plaetsen niet besonders geeregen. Daer sijn al eenige van de inwoonders aldaer, die daer selfs ten deele al van hebben gesproocken met den Hr. Gouverneur Van Speult, doch soo sij seggen, sijn meest bevrijt [bevreesd] voor Cappiteyn Hitto, soo de Tarnataenen met eenige macht wt de Molucques

¹ Dit „concept” bestond hoogstwaarschijnlijk alleen in de verbeelding van Van Speult e. s.

² Oerien en Assaloeloe.

alhier in dese quartieren quamen, dat alsdan den selven Hitto zijn ooren weder heel opsteecken soude. Doch haer en wort hierop geen antwoordt gegeven; doch is evenwel bij den Raet goet gevonden, soo haest de gelegentheynt ende het weder ons occasie souden geven, vooreerst een fortgien ofte reduyt aldaer op te werpen ende int drooge mouson de bequaemste plaetse uyt kiezen ende aldaer een fort leggen. Sullen daer oock mede op letten, waer dat de beste ende bequaemste reede aldaer is. Hierdoor souden de joncquen, die op Hitto ende daer ontrent pleegen te coomen, connen gediverteert werden ende voor ons fort gebracht, waerdoor wellicht soude connen te weech gebracht werden, dat doort gerief van rijs ende andere waeren, die de selve joncquen sijn meede brengende, wel eenich volck, die haer negerijs int geberchte hebben, ontrent ons fort soude coomen wonen ende haer t' eenemael onder ons begeven. Soo hetselvede conde te weege gebracht werden, souden Cappiteyn Hitto sijn vleugelen soo connen gecort werden, dat niet veel meer soude connen uitrichten. Met het eerste sullen wij, tijt ende gelegentheynt hebbende, voortvaeren, ende op het tweede ofte principaelste UEd. advijs verwachten, dat wij hoopen int eerste vant wester mouson sal geschieden.

De saecken in Amboyna, betreffende den kereken dienst, waren aldaer in eenen slechten stant. Dominie Jacop Antheunissen Dubbeltrijk hadde sich gants qualijck gecomporteert in leven ende wandel, waer over de Hr. Gouv. Van Speult aende Kerckenraet in Banda heeft geschreven als mede de kerckelijke persoonen, waerop is gevolcht, dat aldaer in Banda bij den Kerckenraet is goet gevonden ende gearresteert den voornoemden Jacop Antheunissen van sijn ampt te suspenderen, t' welck mijn dunckt onder verbeteringe, wat te rigouereus is toe gegaen, een persoon in sulcken bedieningh sijnde, sonder verhoort te werden, soo aff te stellen; doch summitteren mijn gevoelen hier van aen UEd. ende den Kerckenraedt aldaer. Hiermede gaet mede eenen dominie Johannes (sic), die alhier in Amboyna in de kercke in de Maleyse tale heeft voorgelesen, doch op sijn eygen versoeck, alsoo sijn tijt eer aldaer sal verschijnen, geëxpireert sal sijn. Wij hebben alhier een dominij Rosiers, die alhier in Amboyna veel jaren heeft gelegen ende voor schoolmeester is gebruyckt geweest, wien ons is voorgesteld van dominie Johannes

de Praet om voor proponent gebruyckt te werden; heeft hierover sijn examen voor twee predicanten ende kerckenraet uitgestaen ende van sijn toecomment ampt een proeve gedaen, die de toehoorders seer wel geviel. Wij hadden den Oppercoopman Sr. Philips Luycassen mede daertoe gecommiteert, om hetselve aen te hooren, die ons seyden het stichtelijk ende wel toeginck, alsoo hij in de Maleyse wel ervaeren is, want hetselve in de Maleysche tael geschiedde. De voornoemde dominie Rosiers is meede een man van een goet leven ende vriendelijk in sijnen omganck; hoope wat goets door denselven in de kercke Godes onder de Amboynesen sal te weege gebracht werden. Den ouderlinck Wessels, alsoo sijn tijt meede geëxpireert was, heeft ernstich aengehouden om sijn verlossinge; wij hadden hem gaern beweect noch te blijven, maer en heeft daertoe niet connen gebracht werden. Het is een goet geschickt persoon in handel ende wandel; wensten wederom al sulck een te hebben. Wij hebben een van de schepen gelicht, om tot schoolmeester gebruyckt te worden; wat daer van werden sal, leert den tijt.

De Mallabaersche slaven schijnt dat hier niet wel connen aerden; sijn sedert onse compst alhier in Amboyna al ontrent de 20 gestorven. Wij vermoeden, dat het meest geschiet door veranderingh van cost, want haer met sagu moeten behelpen, alsoo geen rijs en hadden; de reste, die int leven sijn, connen niet op de been geraecken. Van de oude slaven, die de Comp. 6, 8, 10 ende meer jaren gedient hadden, sijn vrij gegeven, alsoo van de meeste parthij weynich dienst hadden, soodat de Comp. niet dan schade daarvan hadden. Sijn vrij gegeven onder al sulcken reserve, dat gehouden sijn, soo dickmael de Comp. haer van doen heeft in eenige dienste, dat haer moeten laten gebruycken. Sijn gestelt onder de Mardijckers, welck volck in Amboyna wel de trouste sijn, oock daer men hem meest mach op verlaten.

Met de fluyt Edam, coomende uyt de Molucques, sijn ons toegesonden 33 Calonsche ¹ slaven, die tot 60 Realen waeren ingecocht, tot welcken prijs alhier in Amboyna qualijck connen gevent werden, alsoo het stuers quaat volck is, die men niet vertrouwen mach. De borgers, die eenige van die gecocht hebben, loopen niet alleen

1 Van Kalongan op Sangir. Vergelijk hiervóór blz. 40.

perijckel van de selve te verliezen, maer het quaetste is, dat haer ander slaven werden door haer opgerockent om met haar te gaen loopen, gelijk alreede verscheyden reysen hebben bevonden. Wij hebben aen den Hr. Gouverneur Le Febvre geschreven, dat ons met sulcke slaven niet meer en soude belasten, alsoo hetselfde tot schaede van de Comp. streckte, want al dat sterft ofte wech loopt moet de Comp. aen haer been enoopen; soo het ongeluck van het schip de Trouw niet hadde geschiet, hadde noch eenige honderden van dese Calongsche slaven te verwachten gehadt. Het schip de Trouw was expres naer Sanghy gesonden met Kitchil Aly, om van Calonge een groote quantiteyt volck te haelen ¹. Het schijnt, dat men noch al tracht den Tarnataen te vergrooten, die nochtans alle deuchden ende vrientschappen van ons genooten met boosheyd loont.

Hebben op dese tocht ² verlooren, soo door sterfte als voor den vijandt ontrent de 70 coppen Lieten de schepen voor Combelle leggen, waerin de meeste siecken werden gelaeten, alsoo het niet raetsaem was sieck ofte gequest volck in opene schaloupen over see te voeren. Wij souden de schepen wel hebben naer Amboyna laten coomen, maer waren bevreest vant verdrijven ³ ende de vloot alsoo van den anderen soudè coomen te separeren. Soo haest wij in Amboyna waeren gearriveert, is terstont het jacht Mocha afgesonden naer Cambelle met 15 levende beesten ende wat voort meer van verversinge conde becoomen om de siecken, die aldaer waren, wat te verquicken ende te ververschen. Ditto Mocha van Cambelle in Amboyna weder gekeert sijnde, rapporteerde, dat sedert ons vertreck van daer al 20 personen waren gestorven ende noch 130 heel sieck lagen.

Is alhier mede goetgevonden, dat de vloot van hier vertreckende in passant Macasser sal aendoen, om t' ondersoecken ofte met den Coninek aldaer niet een goet accoort soude connen getroffen werden.

Wij sijn alhier seer verlegen om een goet geschickt persoon om in

1 Zie hiervóór blz. 41.

2 Hier is weder sprake van den tocht, in 't vorige Journaal beschreven.

3 Wegdrijven.

de eylanden van de Leassers gebruyckt te werden, al en was hij de geleerste niet, als maer vriendelijck is in ommegeanck ende beleeft in conversatie; soude grooten dienst aldaer doen in het over ende weergaen van alle negerijs, om alle die pitsiaringe der Mooren te verneemen. Hierdoor soude der Moorsche Papen incruyppinge veel connen gestut werden ende wederhouden, ofte soo daer iets groots voorviel ons terstont te adviseeren, omdat alsdan met autoriteyt daer in mocht versien werden.

Den 16en (?) Julij heeft de Heer Gouverneur Van Speult het gouvernement geresigneert ende aen mij overgegeven.

Actum int Casteel Amboyna den 15 (?) Julij 1625.

XIII. Jan van Gorcum, gouverneur van Ambon,
aan den G.-G. Pt. de Carpentier, 8 September 1625.

Verders sijn die van Hitto den 25 [Juli] volgens belofte aent Casteel verschenen, sijnde int getal 13 Orangkays, te weeten:

Pathy Tuban, Den soon van Capiteyn Hitto: Haleyni.

Orangkay Wackel, Olou ende Outhongh.

Orangkay Helato, Orangkay Helesy.

Orangkay Doly Olot, Pathy Brahim.

Orangkay Tatehatou, Orangkay Terhette Messe.

Orangkay Syotauler, Orangkay Matta Onnuth.

Orangkay Latte Pulo Noneer, Orangkay Lebe Somewel.

Maer alsoo het teegen den avont was als de Orangkays bij ons quamen, hebben haer uytgesteld tot smorgens.

Smorgens sijnde den 26 sijn de Orangkays van Hitto weederom int Casteel verscheenen ende sijn alsoo voorts met den anderen in reeden gecoomen. Wij stelden haer ten eersten voor, hoe dat ons welbekent was, dat sij luyden tvoorleeden jaer haer nagelen van Hitto op Louhou hadden gebrocht ende aldaer aende Macassaren vercocht hadden, vraechden ofte het selve volgens de contracten, die sij luyden met ons Hollanders hadde gemaect, gehandelt was. Hier op deden zij haer onschult, dat se wel vijanden hadden, die

haer bij ons sochten veracht te maecken, maer vande saecke selfs en was niet aen. Wij seyden, wel beeter te weten ende haerluyden inde pitsiaringe op Louhou, daer eenijge van haer present waeren, het selve wert verweeten, dat haer nagelen aen de Macassaren hadden vercocht, doch ontkenden het selve geheel ende seyden, soo daer eenige nagelen van Hitto naer over ¹ waeren gebracht, dat het selve buyten haer kennis was geschiet, met meer ander praetgens, gelijk bij haer gewoonte is.

Wij stelden haer vorders voor, hoe dat wij nu met die van Louhou, Combella ende haere consorten in oorloch waeren getreden, waer toe wij door noot gedwongen waeren, gelijk haer wel bekend was; dat haer nu meede souden waepenen ende die van Louhou Cambelle voor vijanden verclaeren volgens tcontract, dat voor deesen die van Hitto met de Heer Admiraal Steeven van der Hagen hadden gemaectt ende a^o 1620 bij de Heeren Gouverneurs Houtman ende Van Speult met Capitajjn Hitto ende de Orangkays van de negerijs aldaer wederom was vernieuwt. In welck contract die van Hitto met d'omleggende plaetse aldaer beloven ende sweeren de Staeten Generael gehou ende getrouw te blijven, derhalven wij begeerden dat haeren eedt ende belofte nu soude naercoomen.

Hierop hebben ditto Orangkaijs wederom geantwoord, dat dit alles waerachtich was ende haer wel bekend, verders dat van onse sijde haer meede was beloofd ende geswooren, dat haer tegens alle vijanden soude helpen beschermen, dwelek bij de Nederlanders niet en was naer gecoomen ende dat de Heer Gouverneur Van Speult daer van in gebreeken was gebleeven, waer over sij seyden niet meer aen den eedt ende contract verbonden te sijn als de Nederlanders. Dat het geene sij seyden waerachtich was, was kenbaer voor de geheele werelt, want sij bij den tijt van den Hr. Gouv. Van Speult over de twee jaeren met die van Combelle in oorloch hadden geweest ende den Gouverneur versheyden reysen hadden aengesocht, om hulp ende assistentie, maer was haer altijd afgeslaegen, geen ander antwoord becoomende, alsdat de Nederlanders met die van Combelle in goeden vrede waeren ende daer om geen oorloch tegens haer en wilden aenneemen, waer om sij luyden seggen, die van Hitto tsedert met

1 Naar de overzijde.

die van Louhou, Combelle en de Lussydy door houwelijck als andersints in onderlinge vrientschap waeren gecoomen; dat aen den anderen met eede waeren verplicht, nimmermeer de waepenen tegens den anderen aen te nemen, waer over nu oock tegen die vanden voorgenoemde plaetsen de wapenen niet aenneemen en condon ende onse begeerte voldoen.

Hier op hebben wij haer aengeseyt, dat de questie tusschen haer ende die van Cambelle maer particuliere saecken en waeren, maer alsnu een saecke sijnde int generael, die al ons onderdaenen ende bontgenooten ten hoochsten aenginck, waer om sij luyden meede terstont behoorden de wapenen in de hant te neemen ende den algemeynen vijant opt lijff te vallen. Doch bleeven bij haer voorgaende antwoord. Vraechden haer vorders aff, ofte dan den eedt aen Haere Ed: Ho: Mo: gedaen geheel verworpen. Seyden neen, maer dat den selven eet in alle getrouwicheyt wilden naercoomen; het geene sij nu deden, was gelijk wij haer waeren vooren gegaen. Seyden vorders, dat soo den Heer Gouv. Van Speult [hen] op haer versoeck tegens die van Cambelle hadde willen assisteeren en soudon nimmermeer met haer in sulcken verbont hebben gecoomen, maer waeren nu daer toe gedwongen geweest, om haren staet te mainteneeren, alsoo sij niet suffisant en waeren haer tegens die van d over sijde te defendeeren. Seyden vorders, dat aen haere getrouwicheyt nimmermeer en soude gebreecken ende belooffen vorders, dat int minste niet en soudon toelaeten, iemant vande oversijde van den Tarnataenschen aenhanck op ofte aen haere stranden soudon gedoogen, veel min eenige plaets in haer negerijs verleenen, maer soude deselve met geweld daer vandaen drijven, op dat wij door sulcken schijn niet en soude beschadicht werden, ende soomen conde verneemen, dat eenige van haer daerin vergreepen, wilden de selve met alle rygeur helpen straffen ¹.

1 De Orangkajas van Hitoe deden ook hun best om vrijgeleide voor een gezant van Loehoe c. s. vergunning te bekomen, ten einde den vrede te herstellen. Zij beweerden „dat de Hr. Gouv. Speult wel de causa movens van al dit ongeval was; dat de saecke wel met lijdelijker conditie hadde connen affgedaen worden, overmits die van Loehoe ende omtrent gelegen plaetsen overbodich geweest waeren haere schulden altesaemen in 3 maenden afteleggen; dat oock, soo met haer in bespreck gecoomen hadden, de saecke een beter eynde ende bondiger contract soudon getroffen hebben, maer de bitterheyt daer mede

[Wij] hebben meede eenen raet geformeert, bestaende in 9 personen, te weten 2 van des Comp. dienaers, 4 vande bequaemste borgers ende 3 Orangkaijs vande Amboyneesen, om alle cleyne ende geringe saecken op onse approbatie af te handelen. Verhoop dit selve d' E. H. wel sal gevallen; hebbe het selve gedaen om redenen, alsoo ick in deese gelegentheyt seer weynich bij het fort sal moogen sijn ende de questien ende crackeelen der Amboyneesen ende de Nederlantse borgerij veelvoudich sijn, dat ider te beter in sijn gerechticheyt soude gemeynteneert werden. In deesen raet sal den Oppercoopman Philips Lucassen continueerlijk presideeren; de vergaderingh sal geschieden twee maels ter weecke.

In 't Casteel Amboyna den 8 September Anno 1625.

XIV. Memorie vanden Gouverneur Herman van Speult voor den Ed. Hr. Generael Carpentier, noopende sijn gebesoigneerde met den Coning van Macasser (10 Augustus 1625).

Dewijle den Coninck van Bouton sijne gesanten op Amboyna aen ons gesonden heeft met eene vereering van twee slaven, versouckende (volgens verbondt met Capn. Schot goeder memorien gemaect) ¹ dat wij hem willen assisteren jegens den coninck van Macassar sijnen ende onsen vijandt, alsoo hij gedreycht was vanden coninck van Macassar, daer hij oock wel van verseeckert was, dat hij met aenstaende mouson hem hadde te verwachten, alsoo hij alrede tot dien eynde al sijn vaertuych vaerdich hadde. Weshalven wij op Amboyna goetvonden, dat met des lants vlote en passant Bouton souden aendoen omme te incureren (sic) op wat grondt de saken aldaer gegrondet waren.

de Gouv. Speult tegen die van die quartieren ingenoomen was, hadde tselve al te wege gebracht". (Brief van den opperkoopman Phil. Lucasz aan den G.-G. Pt. Carpentier, Ambon 7 Sept. 1625.)

¹ Zie Bouwstoffen, dl. I blz 12.

Op Bouton met onse vlote gecomen wesende, vonden bij den Coninck seer vriendelijke bejegeninge, bethoonende in allen deelen soo bij vereeringe als bij onthael sijne goede genegentheyt, presenterende daerenboven ons in allen deelen voor soo veel hem doenlijk ware te assisteren, waer ende tot wat plaetsen het oock soude mogen wesen, waer over ons geraedtsaem heeft gedocht volgens plicht van bondtgenooten ende geassocieerden hem onse meyninge ende voornemen met den Coninck van Macassar te communicieren, wesende in substantie dat wij (om de bloetstortingens soo tsedert 9 a 10 jaeren herwaerts waren geschiet) met den Coninck van Macassar, soo hij sich redelijk liete vinden (op aggregatie van den Ed: Hr. Generael) in vrientdschap te treden, ende daaromme als oprechte ende sincere vrunden wilden veradverteren ten eynde hij sijne saecken daer naer mochte dirigeren. Hetwelcke bij gemelte Coningh van Bouton verstaen sijnde, antwoorde dat hij volcomentelijk was geresolveert met een ijder daer wij vijandt van waren oock vijandt wilde wesen, ende met de genen daer wij vrientdschap mede maeckten vrientd wilde sijn. Weshalven hem rieden bij soo verre hij sulcx met goede ende oprechte meyninge meynde, dat in soodanigh geval niet ongeraden achten, dat eenige gedeputeerde met ons sondt teneynde, soo in onderhandelinge met den Coninck van Macassar quamen te geraecken, dat als dan vande geresen verschillen, als kennisse van saecken hebbende, hare differentie mochten debatteren ende door dien middel als onse intercessie tot vrundtschap geraken, hetwelcke den Coningh van Bouton geraden vondt ende dienvolgens datelijck int werck stelde.

Met 's Landts vlote voor Macassar gecomen sijnde, schreven aen sijne Majesteyt eenen Spaenschen brief, wesende van inhoude in substantie dat wij en passant daer aengeloopen waren omme met sijne Mat. soo 't hem geliefde in mondelinge conferentie te treden, om te ondertasten off men door behoorlijke middelen de geresen verschillen ende de alreede gedane ende toecomende bloetstortingens mochten geweert ende voorgecomen werden. Ende bij sooverre sijne Majesteyt tot sulcx genegen was, dat in soodanig geval omme misvertrouwen aen weder sijden te weeren eenige gequalificeerde ostagiers geliefde te seynden; van onser sijde souden reciproque-lijk doen.

Waer op is gevolcht, dat naer dat sijne Majesteyt onsen brieff gelesen hadde, dat datelijck de geeyschte ostagiërs aen boort quamen rapporteren dat ick vrij ende buyten vrees bij sijne Mat. mochte comen, alsoo hij sijn chiap gesonden hadde.

Bij sijne Mat. gecomen synde aen landt, sagen naer onse gissinge over de 20 man in de wapenen, dat scheen meer uyt vrees als eerlijck onthael te geschieden, ende vonden sijne Mat. aen strant onder een balleu, die ons naer behoorlijke eerbiedinge bij hem dede sitten, als wanneer sijne Mat. voor hielden hoe onse comste voor Macassar niet en was geschiet uyt ordre ofte last van den Ed. Hr: Generael, maer uyt eene goede oprechte meeninge om soot doenlijck ware alle bloetstortingen ende andere onheylen, soo t'sedert eenigen tijdt herwaerts waren gepasseert, te voorcomen door de gevoechlijkste middelen doenlijck, ende bij soo verre sijne Majesteyt tot sulcx genegen was, dat sulcx bij de naervolgende middelen cost geschieden. Eerstelijck, dat onse schulden die omtrent 20.000 bhaer bedroegen, gelijk sulcx betaempt betaeldt wierden. Ten tweeden, dat sijne Mat. geliefde ordre te stellen, dat niemandt van sijne onderdanen op Hittoe, Louhoe, Lessidy, Combello ofte Erang en quamen ende ons de nagelen, die ons alleen verplicht waren en ontvoerden, alsoo sijne Mat. wel bewust was, met hoe sware jaerlijkse lasten wij de nagelen bequamen, ende dat ons door sulcx yeder bhaer nagelen over de 300 realen quam te kosten, waer door veroorsaect was, dat wij alle de nagelboomen op Loehoe, Lessidy, Combello ende Erang geruyneert ende affgehouden hadden. Soo dan sijne Majesteyt (gelijck wij niet en twijffelen) genegen was de oude vrientdschap te vernieuwen, soo mochten sijne onderdanen vrij ende vranck aent Casteel Amboyna handelen, doch met soodanige reserve, dat sij met geene joncken anders en souden mogen gaen ofte ankeren als voor t' Casteel van Amboyna, want soo die op andere plaetsen vonden, souden die als vijanden bejegenen. Dit alles seyden wij provisionelijck ende op aggregatie van den Ed. Hr. Generael te geschieden, die sijne Mat. met het eerste vant Weste Mouson sijne Ed: goetvindinge soude verwittigen.

Hierop antwoorde sijne Mat. in substantie; dat, wat betreft de geeyschte 20.000 realen, dat hij daer geen kennisse van en hadde, noch oock niet schuldich was off sich selven borge geconstitueert ende derhalven ongehouden daer voor te responderen. Maer bij soo verre

eenige der voorsz. schuldenaren noch bijder handt ende in leven waren, dat hij op ons versoeck recht doen soude.

Ende wat aenginck dat wij claechden, dat de Macassaren ons de nagelen ontvoerden en was in der daet soo niet, alsoo de Macassairen haer alleen met landt neringen bemoeijden; doch presumeerde sulcx door de Maleyers moste geschiet wesen, die hij seyde sulcx qualijck conde verbieden, ende dat ten aensien sij in zee sijnde, gingen daert haer wel geviel. Item dat hem onse vriendtschap aengenaem ware ende noyt aen de onse sijn landt verboden en hadde ende niet anders als vrede ende vriendtschap en sochte, ende dieshalven oock aen de Ed. Hr. Generael soude schrijven.

Dese saecken tot hier en toe verhandelt sijnde soo bracht te passe hoe en passant Bouton aengeweest was ende aldaer verstaen hadde hoe door seker geschil in vijandschap waren vervallen, tot de wapenen gecomen ende aengesien wij nu ontrent 20 jaren bondtgenooten waren geweest ende dieshalven als getrouwen ende geassocieerden trachten, gelijk de redelijken betaempt, om bloetstoringen ende andere onheylen soo den oorloge medebrenghet te voorcomen ende te bevoorderen (sic), sijne Mat. gebeden hebben ons te willen gebruycken, alsoo tot dien eynde den Coninck van Boutons gesanten mede gecomen waren.

Hierop antwoorde syne Majesteyt in volgender manieren, seggende, dat den Coninck van Bouton hem boven maten overlastich, buyten reden ofte oorsaek geweest was, biddende dieshalven, daervan niet te willen handelen, alsoo van geen meyninge en was met de gesanten van den coninck van Bouton te handelen ofte te spreekken. Maer was den Coninck van meeninge met hem te handelen, dat die sijne alleen soude senden, alsoo sijne maniere niet en was door intercessiën van yemanden te handelen, maer dat een yeder natie int bijzonder quame.

Hierop namen ons affscheyt van sijne Majesteyt, die ons twee lasten rijs ende drie buffels vereerde; ende wij vereerden sijne Majesteyt twee cleyne metalen dragontgens, wegende ongeveer: 500 # te samen, dat hem boven maten aengenaem scheen te wesen. Dit is gepasseert tusschen den derden ende 10 Augusto A^o. 1625.

Was onderteeckent H. VAN SPEULDT.

XV. Translaet van des Conings van Macassaers brief.

Een vriendelijke groete van den coninck van Macassar aan de Ed: Hr. Generael, dewelcke sijne goede faem soo beneden als boven wint overal verbreyt ende bekent is, aengaende de negen schepen, die tot Macassar en passant aengecomen sijn. Alsoo Macassar een cleyn stedeken is ende dat meer is, daerenboven noch arm ¹ ja, in gelijckenis gelijk een hoenderey. Voorts soo sende ick Coninck van Macassar een cleet ende een leunstock ofte rottangh. UE. gelieve het in vrientdschap t'accepteren, want ick een man ben gelijk een die int woudt woondt; dit en anders niet. Adij 9 September A^o. 1625 (te) Batavia gebracht door de Heer Gouverneur Speuldt.

XVI. De Gouverneur Generaal Pieter de Carpentier en Raden aan Bewindhebbers der O.-I. Compagnie, 27 Oct. 1625.

.....
 't Voorleden jaer hadden wij naer Amboina last gegeven om alle de gevangene Kay-Aruwers, daer noch sijnde, na Banda te seinden ende voorts aenden Gouv. van Banda geordonneert dat hij alle de gevluchte Aruwers, int' gheberghte van groot Banda haer onthoudende ende t'bosch seer ontvrijende, pardoen ende liberteyt soude doen aenseggen, soo sij begeerden goetwillich aff te coomen, met belofte de zelve, neffens alle die noch in onse handen resteerden, t'samen met een schip naer haer lant te sullen bestellen, waerop alle de gevluchte affgecomen ende neffens de gevangene t'samen 79 stuex sterck, met Munnickendam den 23en Febr^o. past^o naer Cay

1 „De Portugeesen ende Spanjaerden” schrijft de G.-G. Pt. de Carpentier aan Bewindhebbers (27 Oct. 1625) „drijven een stercken handel van S. Thomé, van Negapatnam, van Malacca, Macau, Manilha en Moluco op Macassar. 'T sedert dat wij 't vaerwater van Malacca soo gestadich becruyt hebben heeft Macassar seer toegenomen. In regard van den handel in dese Oostersche quartieren als voor Borneo, Java, Baly, Solor, Thymor, Amboina, Moluco ende andere plaetsen is Macassar beter gelegen als Malacca. Daer beneffens dat Macassar voor Malacca ende Moluco een redelijke spijskamer is.”

ende Arouw gevoert ende in vrijheyf gestelt sijn, t'wele bij d'Eylanders sulcken genoegende goet vertrouwen gebaert heeft, dat sijn d'onse alle vrientschap bewesende, handel verleende ende selfs oock belooffende voortaan in Banda te sullen comen handelen, gelijk sijn in voortijden gewoon waren.

Met 500 000 stux zaguw, soo groot als klein, is Munnickendam den 26^{en} April daer aen volgende wedergekeert, daer mede die van Banda soo ontset wierden, dat sijn uyt haere provisie Amboina dit jaer met 80 last rijs gesecondeert hebben. Daer beneffens soo is groot Banda nu t'eenemaal van geboeffte gesuivert ende t'lant overal veyl.

Dit jaer sijn in Banda geen andere vreemde handelaers aen geweest als een Javaensche joncke met wat sout, ajuin ende andersnuysterij, sonder rijs.

De zeepunt van 't fort op Lontor lagh in calc ende steen. Met d'eerste gelegentheyf sullen ordre geven de reste mede in calc (te) voltrecken.

De hoogte van Salamme was met een steenen reduyt versien ende met garnisoen beset, beneffens noch een goet steenen huys inde leeghte, daer de burgerij woont; daer was mede een schoole voor de kinderen gerecht, soo dat dese plaetse naest Godt wel bewaert is.

Denner, aen d'Oostzijde van Banda was mede met een reduyt, garnisoen ende burgerij verseeckert.

T'Huis te Wayer, aen de Suid'Oostzijde van Banda, was met twee steene puntgens versterct ende met garnisoen beset.

De voornaemste plaetsen aende Suydsijde vant'landt als Ourij, Sammer, Lackoy, Mandjangy tot Lonthor ende soo voorts aende binnencant tot Ortatten, Comber ende Salamma toe, waeren meest al van Nederlanders, Mardiquers, slaven ende Chineesen bewoont. Voorts vermits de veyl(ig)heyf van t' bos, was t' volck meest over t'gansche lant verspreyt, uytgesondert de Noord-Oosthoek van t' landt, van Salamma tot Nenner. Dese lagh bij gebreck van volck noch wouste ende onbewoont; tegen d'aenstaende besendinge hoopen wij Banda van hier soo te versien, dat het aen geen volc en manqueren sal om alle importante plaetsen wel te besetten. Tegenwoordich ist groot eylant Banda met omtrent 2000 sielen beseth.

t'Eijlant Pulo-Ron is in 24 percken wtgedeeft, mitsgaders

met een reduyt ende guarnisoen beseth, bewoont met omtrent 300 zielen.

Op Pulo-Aij geneeren haar over de 1000 zielen.

Nera was mede wel verseeckert ende met omtrent 400 zielen bewoont.

Rosengain is met een goede reduyt versien ende generen haer op voorsz. eylant omtrent 150 zielen. In voegen dat d'eylanden van Banda met Godes hulpe in redelijke verseeckeringe staen.

Dit jaer sijn over gants Banda, soo van Comps. slaven als van de burgerye verloopen 186 stucx, meest Bandaneesen en Puloronders.

'T voorleeden jaer hebben UEd: verstaen, hoe Banda A^o 1623 boven alle winst noch 65000 R. ten achteren quam, maer onse stricte ordre ende hooge recommandatiën, mitsgaders de sorchvuldige mesnage van den Gouverneur Willem Jansz. hebben t' sedert soo veel te wege gebracht dat Banda a^o. 1624 boven alle lasten omtrent 24000 R. overwinst inbrengt.

XVII. Jacques Le Febure, Gouverneur der Molukken,
aan den G.-G. Pt. de Carpentier, 29 Januari 1626.

.....

VED. vermeynden de saecken vande Tarnatanen, soo hier als in de quartieren van Amboyna mettet lichten der forten Calleamate ende Mothier verdraechelijcker wtvallen soudon, wij connen niet bespeuren tselve geholpen, maer ter contrarie haer gemoederen langhs soo meer tegens ons verbittert sijn geworden. Te meer den Spanjaert int begin van dit nieuwe jaer Calleamate met hulpe van den Tydorees versterct ende weederom opmaect, alwaer 7 stucken geplant ende een tamelijck starck guarnisoen houdt, dagelijcx met 't selve te fortificeeren doende sijnde. St. Lucia hebben verlaeten en geslecht. Men rucht soo haest Calleamate vast gemaect, dan Mothier insgelijcx opmaecken sullen, daer toe den Coninck van Tydoor met groote belofte seer aenporrend is. Wat hier wtt vorder ontstaen wil leere de tijt. T is soo verre gecommen, dat de Tarnatanen voor de laegen die den Tydorees ende Spanjaert tegens ons

alhier leggen niet meer waerschouwen. Wanneer se malcanderen int bosch oft in haer tuynen ontrent Maleye rescontreren, verbieden hun ons sulcx te seggen, maer secreet te houden, gelijk se doen. Alsoo sij metten anderen vrunden [zijn] alleenelijck op de Hollanders ende haere Mardijckers commen gaeren ¹. Godt sij gelooft tot noch toe hebben sij gheen advantagie op ons gehad.

Den 10^{en} December arriveerde hier Kimelaha Bessy met 2 corcorren, wel 200 sielen soo slaven als slaeffinnen starek, commende van Zoula ende Taljabo, alwaer hij des Coninx stadthouder geweest is, bij tijden vanden ouden Coninck van Tarnaten, wel 26 jaeren geleeden, derwaerts gesonden. Was tot diversche maelen ontbooden; noyt vóór nu willen commen, soo dat de Tarnatanen wttgaven sijn saecken quaelijck souden affloopen. Dan sijnne schenckagie aen de Coninck ende cappiteyn Laout hebben hem een goedt man gemaect. Stroyt wtt die van Soula en Taljabo seer haest met 20 corcorren herwaerts tot dienst van den Coninck van Tarnaten hier weesen sullen, dat seer leugenachtich luyt, vermits verstaet, hij met groote onminne ende questie wt die quartieren gescheyden is, alsoo de Souleesen hem niet langer gelijk voor deesen wilden erkennen, als den Tarnataensen hoochmoet moede sijnde. Wist ons gansch gheen tijdinge (soo hem hielt) vant passerende inde quartieren van Amboyna te seggen.

Op Gammelamme sijn in deese maent van Macasser 2 a 3 cleyne jonckens met rijs en cleeden nevens een portugees fregadt gearriveert. De galey, soo daer is geweest, goeden buyt gemaect, diversche Javaensche ende Maleysche joncken in die quartieren aengesnoert, over de 150 coppen met gebracht, die tot roeyers op de galey en andere diensten gebruyct worden.

Wij hebben ter compste van [het schip:] de Vreede de missive van de Tarnataense gesanten aenden Coninck geschreven in presentie van Cappiteyn Laout, ende andere principaale Tarnatanen overgelevert ende verhaelt.

Naer Amboyna senden een corcorre ² metten coninx oom den

1 Koppen snellen.

2 Deze korkorre werd bij Cayo in den grond gezeild, doch de gezant kwam er heelhuids af en vertrok den 20 April op nieuw naar Ambon tegelijk met een Hollandsch schip. Zie verder hierna bl. 104.

Gnoffmaniere ¹ Bynuno, om de haere te belasten van alle hostiele proceduren tegens d' onse op te houden, de waepenen aen weederzijden ter needer te leggen, ende met d' onse in alle vrundtschap te leeven, dat gheen naegelen als aen d' onse sullen vermogen te vercoopen.

Maleye op Tarnaten desen 29^{en} Januarij 1626.

Was onderteeckent JAEQUES LE FEBURE.

XVIII. Jacques Le Febure aan Pt. de Carpentier,
7 Augustus 1626.

Naer dat VEd. missive ² in volle vergaderinghe vanden Coninck, den Raet, ende alle de principale Tarnatanen hun in ons presentie voorgelesen ende vertolckt was, wegen [lees: begon] de Gougouge een relaes te doen, hoe dat hij gestadich des sondaeghs in haer musquit d'Overicheyt tot het breecken van den pays metten Tydorees ende Spangiardt vermaent, ende om den oorloog, tegens haer te voeren aengeporret. Maer 't was al te vergeeffs geweest; niemant van d'Overicheyt hadde hem daer toe de handt geboden; hij conde wel oordelen, zulex bij den Prins ende d'Ed. Heer Generael vande Hollanders qualijk genomen zoude werden. Cappiteyn Laouts mont sprack gestadich van oorloogh, maer 't hart was anders, gelijk bleek sijluyden jegenwoordig geen correccoren noch vaertuych hadden om zulex te beginnen; die hij behoorde te besorgen. Hierop antwoorde Capiteyn Laout, hem seer gestoort thoon(en)de, dattet een ygelijk vande presente vergaderinghe wel bekend was, hoe den

¹ Ngofamanira is de titel van een dorpschood.

² Medegekomen met de Ternataansche gezanten die te Batavia geweest waren (Zie hierna bl. 95). Ook de Djogoegoe en K. Ali hadden van den Gouv. Gen. een schrijven ontvangen. „Wat sijne E. goede gunste t'onswaerts belangt", schreven zij aen den eerstgenoemden, „daervan houden wij ons ten vollen verseeckert, soo door eygen ervaringe als door rapport van verscheyden overgekomen persoonen." Zie evenwel hiervóór bl. 42 v.

Goegoe den oorloogh met den Spangiar dt ende Thydorees sochte, daer niemant als den Coninck ende hij, zonder zijne ende des Raets weten, haer prauwen gestadich aen den Spangiar t ende Tydorees, over ende weer waren zendende, dat de vredehandelinghe, deur hun beyden beleyt, dus verde gebracht was, dat hij, Gougoe, continuelijck zich aende cust van Gelole onthielt, alwaer hij ge- dooghde den Tydorees dagelijcx groote quantite saguw ende andere provisien haelde. Daer op bij den Coninck ende Gougoe weynich antwoort wierdt gegeven. Voorts is de saecke soo gebleven, met beliefte, dat se op alles wel letten een spoedigh besluyt van haer intentie tot antwoorde van VEd. missive, alsoo 't schip expres- selijck daer naer wachtte, maecken ende geven zouden, waer toe wij haer gestadich aenporrende waren. Eyndelijck hebben gisteren avont haren schrijver bij ons gesonden met d'ontwering van haer brieven in Tarnataens geschreven, om door ons in duyts getransla- teert ende als dan bij haer geteekent te worden, alsoo zeyden niemant op Batavia was, door wien dezelve conde gelesen noch getranslateert worden.

De voorsz. missiven gaen hier nevens ¹ bij dewelcke VEd. haer ongefondeerde antwoorde, principalijck op 't stuck van de nagelen, over 't lichten vande fort en inde Molucos; als de gepasseerde saecken inde quartieren van Amboina zal cunnen bespeuren.

Malleyo op Ternaten dij 7^{en} Augustij A^o. 1626.

Was onderteekent VE. dienstwilligen dienaer

JACQUES LE FEBURE.

XIX. Uit de Resolutiën van Gouverneur en Raad der Molukken, d.d. 17 en 20 December 1626.

Accoort gemaect ende beslooten tusschen den Gougou, Capiteyn Laout ter eender, ende den Hoccum Soyasius, Sengagie Limetan, noch vijf andere Sengagies deeses eylandts, mitsgaders de Sengagies

1 Geen afschrift aanwezig op 't R. A.

van Motier, Tougouave ¹ ende alle d'overicheyden van Tarnaten ter andere syde, ten overstaen ende in presentie van d' heer Jacques le Febure raedt van Indien, Gouverneur en directeur over de Moluccos, als oock int bijweesen van de Coningen van Gorontale en Pangasare ² twelck op Donderdach snachts den 17 December 1626 aen handen van gemelte heer Gouverneur gesamentlijcken beswooren hebben, die oock belooft heeft van weegen de Compangie in presentie van synnen raedt ons met syn macht naer vermogen volgens d'oude contracten te assisteeren en behulpich te weesen.

Het is een yder kennelijk hoe hier inde Mollucques vier coningen sijn, namentlijk van Tarnaten, Tydoor, Baetsian en Gilole waervan de twee lestgenomde door Godes bestieringe sonderlingh geen macht hebben, sulex dat wij Tarnatanen ende die van Tydoor de machtichste sijn, welcken Coninck van Tydoor sich aen den Spaenjaert houdende, met derselver macht ons voor deesen verstroyt ende genoechaem verdestruceert hadde, invoegen wij genootsaect waeren ons tot de Hollanders (om van haer hulpe en assistentie te hebben) te keeren die wij aen alle quartieren geresolveert hadden te soecken soo in Amboyna, Banda, Java, Patania, Atchin als elders, doch vonden twee haerder scheepen d'een in Amboyna ende d'ander op Java, die oock voorgenomen hadden in de Mollucques te comen, oversulex hunne anckers lichtten en herwaerts quaemen, doer wiens hulpe wij aldoen by malcanderen syn versamelt, 't landt als oock den Coninck in synen voorigen welstandt gebracht, jae waeren soo vereenicht, dat alle tgrndt sij oft wij goet vonden dadelyck int werck gestelt wiert, twelck alsoo continueerde totten tijde vanden Generael Reael, tsedert welcken tijt alhier drye verscheyden Gouverneurs geweest ende d'overicheyt, soo vande Hollanders als Tarnatanen seer verandert sijn, in voegen de Hollanders ons oft wij haer niet gelooft noch vertrouwt hebben, ende des lants saecken tusschen beyden soo sijn blijven stilstaen, niet tegenstaende de Gouverneurs als oock wij overicheeden

¹ Toegoeabe komt reeds in oude Spaansche documenten voor, als behoorende aan Ternate en gelegen op 3 Sp. mijlen (leguas) afstands van Djilolo.

² Gorontalo en andere plaatsen op Celebes, die onder Ternate stonden, werden door de Macassaren bedreigd. Zie den brief van J. le Febure van 16 Ang. 1627. *h. 118*
Pangasare of Tagoelanda, een der Sangi-eilanden was sinds lang aan Ternate schatplichtig. *h. 118*

ende gemeente selfs den Coninck tot meermaelen hebben aangesproocken, om de bevoirderinge des gemeenen lants ende Compangies saecken bij der handt te neemen, die sich daer niet met bemoyt maer met speelen en playsieren den tijt door gebracht heeft, tot dat eyntelijck op heeden bij boven gemelte Gouverneur door sijn meenichvuldigen arbeyt ende betrachtinge de saecke soo verre is gebracht dat tot accoort ende treckinge van eene lijn gecommen syn, daer in den Gougou ende cappiteyn Laout geenen beeteren middel om tot sulcx te commen wisten te practiseeren, dan in deese vergaederinge voor te draegen, hoe dat beyde soo Gougou als cappiteyn Laout hunne ampten begeerden te abandonneeren en voortaan als gemeene Citchils, (sonder eenich bewindt tlandt aengaende hun meer aen te trecken) te leven, ten waere sy Tarnataensche overicheyden met malcanderen alsnu in deze pitsiaeringe op des Compangies huys, daer vergaert waeren, resolveerden den oorloogh jegens den Spaenjaert en Tydorees aen te neemen ende tlandt in synen voorigen welstandt te helpen brengen, dat eyndelyck (hoe wel sy Tarnataensche overicheyden, te weeten den Hoccum Soyasives, Sengagies ende andere daer langh tegen waeren ende sulcx sochtten wtte stellen), met malcanderen gesamentlijck toegestemt, over een gecommen, geresolveert, als boven verhaelt beswooren ende gemelte heer Gouverneur in presentie van synen Raedt daer op de handt gegeven hebben, om gelijk verhaelt den oorloogh jegens den Tydorees en Spaenjaert aan te neemen ende tlandt in synen voorigen welstandt te helpen brengen. Twelck den Coninck van Tarnaten vooregehouden synde, geaprobeert en voor goet gehouden heeft doch alwaert schoon gemelte Coninck contrarie gedaen hadde was beslooten evenwel deese resolutie volcomen voortganck soude neemen. Oock is gearresteert men voor eerst t volck van Taffoura, Meau, Moortay en Moortie ¹ lichten, herwaerts brengen ende soo haest hier gecommen sijn dadelijck ten selven dage den oorloogh jegens voor verhaelde vijanden aen neemen sal.

¹ Tefore, Majoe: beiden eilandjes ten W. van Ternate. Met Moortay zal het eiland Morotay, met Moortie de kust van Moro (NW. punt van Halmahera) bedoeld zijn.

XX. Jan van Gorcum, Gouverneur van Ambon, aan den G.-G. Pt. de Carpentier, 28 April 1626.

Met die van de overcust van Ceram staen noch in voorgaende termen; sijn door brieven metten anderen in onderhandelinge geweest, doch is 't gewenscht succes dienaengaende niet getroffen. De missive door Seraffe gesant van Ternaten, ¹ aen Leliatte geschreven, hebben ter behoorlijker tijt, door 't volck van Capiteyn Hittoe hem doen behandigen, doch is daar op niet gevolcht. Sedert onse voorgaende aen zijne Ed: hebben niet notabels op onse onderdanen met geweld geattenteert, maar met practiquen getracht onse onderdanen ende bontgenooten te ondercruypen ende tot hem te trecken. Waar van die van Hatuha d'eerste geweest sijn, die met den vijant spraacke gehouden, ende onderhandelinge gehadt hebben. Met die van Roamite [Loemaëte] ende Waysamme op Bouro, hebben gelijke conspiratie gehadt, hebbende den trouwloosen Moorsen hoop, soo van Manipe, Cambello, met d'inwoonders aldaer t'samen gerodt, des Capiteyns vasticheyt aengetast, twee soldaten dootgebleven, de rest ontloopen, ende herwaerts gecommen sijn, abandonneerende des Compagnies middelen, emporterende omtrent tot de somme van 800 gulden, aen sagu die op voorraet daar hadden doen opcoopen. Amblauw stont mede aengesocht te worden, soo daer niet met de presente middelen veerdich tegen gevrocht hadden, in voegen aldaar een nyeuwe reduyt van opgeleyde steen versorcht, ende d'inwoonders voor den staet der Vereenichde Nederlanden in onderdanicheijt gepreserveert.

Op t'eylant Oma, hadde Leliattoe eenen aenslach, trachtende daar wat notabels uyt te rechten, om daer door eenich ontsachelijcheyt onder d'inwoonderen te brengen, sijnde met 28 stux corcorren in sulcken stilheyt vergaert, dat daar van int minste geen lucht becomen conden, inde eylanden Uliassers verscheenen, waar eerstelijck de Negrij Arrouque [Haroekoe] aengetast, ten deele verbrant, in alder ijle voortvarende met meninge Oma mede soo aff te vaerdigen, maar hebben

1 Seraff was met Kimelaha Limoeri (broeder van den Hoekom) door den Ternataanschen Sultan en zijn Raad in 1625 naar Batavia afgevaardigd om over het bijleggen der geschillen in de Ambonsche eilanden te onderhandelen. Zij keerden van daar over Ambon terug, waar zij den 14 Maart 1626 aankwamen.

resistentie gevonden, [zoo] dat alleenlijk naar vijf a ses huysen in den brant gesteecken in route te rugge van de strant gedreven zijn, met verlies naer men ons rapporteert, wel vijfthien dooden ende gequesten, inde corcorren gebracht sijn. Die van Oma hadden éenen dooden gehadt, ende een gevangenens, die de Tarnatanen medegenomen hadden. Op Hatuha, ende Caylolo, scheen mede wel voor te hebben yets te willen attentereen, maer 't onthael van Oma achte hem te rugge gehouden heeft. Dit is al 't geene dat met openbaar geweld te wege gebracht hebben; alleenlijk, als vooren geseyt, getracht met listicheyt, ende door gaven onse onderdanen te ontrecken, Intrim somwijlen nu hier dan daer een hoofd gehaelt, tot vier int getall, die onse onderdanen haer mede niet schuldich bleven, maar gemeenelijck met dubbel van dien betaelt hebben.

Om d'ondercruijpinge van onse onderdanen, soo veel mogelijk voortecomen ende sijnen loop te stutten, sijn corts met 13 stux corcorren gevolcht, maer condon hem nergens niet op doen, waar uyt occasie nam, om al d'onderdanen vant Casteel te versoecken ende door onse presentie haer eenich contentement ende couraige aen te spreekken, twelck voor die tijt effect sorteerde, uytgesondert de Alphores, die niet aenden strant waren, maer beloofden door hare booden getrouwicheyt aent casteel. Alles vonden in goede onderdanicheyt t'onswaarts, uytgesondert den Machometisten hoop, die al eenichsints tot haar getrocken, ende van hare schuldige plicht geweecken waren, welke, soo lange hare religie niet en abandonneeren, niet goets van te verhoopen hebben, want haer harten ende gemoeden te seer door desen bant aen den anderen verknocht sijn, onse religie ende natie uyt den gront haeten; daarom oock niet vertrouwen van haer yets goets te verwachten hebben.

Naer dat de saecken tusschen Hatuha ende ons in sulcke termen stonden ende door Capiteyn Hittoe aengerecht waren ¹, heeft den

1 Dit slaat volstrekt niet op het voorgaande. Uit het Journaal van Ambon van Sept. 1625—Mei 1626 blijkt dat Kimelaha Leliato met zijn hongu van Oma naar Hatuaha gevaren was en met den jongen koning [van Hat. of N. Haroekoe] en den jongen sengadji [van de kustplaats?] onderhandeld had. Dat kapitein Hittoe daaraan schuld had blijkt niet, wel dat die van Hatuaha kap. Hittoe's bemiddeling verzochten om weer met de Hollanders op goeden voet te komen. Zie verder hierna bl. 111.

voornoemden Hittoe weder getracht, de saecke door sijn toedoen te accommoderen, om voor ons de goede knecht te schijnen, tot dien eynde met een corcorre aent casteel comende, ons affvorderende, soot gevele [dat hij] yemant vande hoofden van Hattuha mede bracht, oft op mijn woort weder vrij ende ongemolesteert soude mogen vertrecken; daar op mijn woort gegeven hebbe. Is alsoo naer Hatuha gepangait, ende naer eenige dagen, weder aent Casteel gecommen, medebrengeende een vande hoofden, die naer veele frivoole excusen soo inbracht, versocht men hare saecke wilde ten besten dnyden; zij waren verleyt ende andersints, wilden weder om leech aende strant comen wonen, ende trouwe onderdanen vant casteel blijven, etc. Hare daet meriteerde well opt hoochste gestraft geweest te sijn, soo onse macht sulcx geweest ware dat de voorder toevallen, hadden connen uytvoeren ende vervolgen, maer onsen tijt van simuleeren nu geschaapen zijnde, hebben dese faulte bij den andere moeten hoopen, ende tot naerder gelegentheyt door de vingeren sien.

Wat Capiteyn Hittoe voor een instrument is, ende voor desen tot weynich voordeel van de Compagnie geweest is, geven sijne acten noch dagelijcx getuyechenisse, ende ben van sulcken gevoelen, dat al den Moorsen hoop in verbont, ende comtracten met den anderen staen.

De besendinge vant jacht naer Papuha, is bij den Raet niet goetgevonden. D'doorsaecke daarvan is den gemelten Coninck van Papuha in sijnen brieff bij de gevangenen overgesonden een gants onreede-lijcken eysch in forme van contributie dede; ten anderen niet sonder evident perickel vant jacht ende volck te verliesen conde geeffectueert worden, te meer uyt de gevangenen Nederlanders verstonden, met de Tidoreesen in vrede staen, oock in consequentie getrocken worde ende beducht waren, off den Spaingiaart, ende Tidorees niet tegens d'onse geconspireert hadden, daer over den Raet dese besendinge, voor den staat van de Comp^a, niet sonder pericquel oordeelde, ende oock geen tributarisen maar contribuanten van noode hadden, soo dat als vooren aengeroert, dese besendinge naergelaten is.

Niet jegenstaende onse cruysende jachten omtrent Kelangh, Manipe, Bouro ende Amblauw gehouden hebben, sijn evenwel ses Maccas-sarce joncken op Combelle ende Lucelle gearriveert, met goede quantiteyt rijns ende cleeden, die [zij] daer voor eenen veylen prijs ver-

ooopen ende in retour desselfs nagelen voor eenen extraordinare hoogen prijs aenneemen. Dit is 't schadelijkste gevolg dat de Compa. in dese quartieren lijdet, ende een van de principale oorsaacken, waer door den Tarnataen tot obstinater ende meerder vermetenheyt jegen ons ende sijne comtracten vergrijpt, merckende men dit beswaerlijk can verhinderen

T jacht Pera daar int vaarwater, omtrent Manipe cruysende, worde vande inwoonderen, met een witte vlagge aengeroepen oft genodicht, waer over den schipper met noch thien man tot hem inde schuyt gevallen ende naer lant sonder geweer geroyt is, die soo haest aenden wal gecommen, van die vande Manipe overrompelt ende gemasacreert zijn

Naar datum sijn drie van onse coreorren, namentlijk, Halon, Hative ende Mardijkers, uyt op den vyant geweest, hebbende een aenslach met die van Camerien, ende Serij Wawan ¹ negrij van de Alphores besteecken, die ter loop de negrij Lasamelieuw, ² van den vijant aengetast, verbrant twintig coppen becommen ende vijf gevangenen herwaert gebracht. Dese victorie, heeft haer geanimeert voordere entreprinsen op den vijant aenteleggen, hebbende soo metten anderen geraetslaacht, om de negrij van Cayboba mede te overrompelen, tot welken eynde die van Camerien, geaccompaigneert met die van Seruwawan, naer de Coningen van Somite ende Selau ³ vertrocken, haer den gemelten slach aendienende, die hun daartoe gantsch willich thoonden, ende met een macht van omtrent 2000 Alphores aende strant van Amaej [Amahei] gecomen, sendende hare swagers aent casteel, om ons aen te dienen tot wat eynde daar gecomen waren, gelijk haer mede tot eenige exploitien ten dienste vanden Prins van Hollandt wilden laeten gebruijcken, daar op occasie hebben genomen met onse coreorren vant casteel derwaarts te transporteeren, om hare vruntschap t'onswaarts te preserveren, daar anders den Staat van de Compa noijt qualijcker hare affvallicheijt comen soude. Want soo wij de saacke door d' nyterste remedie der

1 Seriwawan aan de Z.-Kust van Ceram, destijds een bijzonder dorp, later onder Kamarian [Valentijn II, p. 68].

2 Blijkens het Journaal 3 mijlen van Lessiela.

3 De radja's van Sahoelau en Soemiet, twee machtige Alfoersche vorsten, beiden Oelisiva's en vijanden der Mohammedanen.

wapenen moeten redresseren, sullen int verderven van des vijants coubons ende thuijnen veel te wege brengen. Den Gouverneur Speult, heeft ons wegen dit volck, veel gerapporteert, maar hebben daer noch geen proeven van gesien.

De gemelte gesanten, ¹ naar dat hier een dach ofte twee gepauzeert hadden, sijn met deselve in communicatie opt stuck deser quartieren gecommen. Naar eenige onderhandelinghe versochten oft hun mochte toegestaen worden dat naer Lucelle met Kimelaha Leliatte mochten spreekken; twijfelden niet oft souden de saecken tot een stilstant van wapenen brengen, alsoo al sijn doen buyten kennisse, en voorweeten van den Coninck van Ternaten dede; twelek hun toegestaen hebbe. Sijn alsoo derwaarts vertrocken, alwaar wel 15 a 16 dagen haar onthielden, ende naer een langhverwachte wedercompste deden ons rapport, wel tot den vrede ende stilstant genegen waren, soo daar mochte gesproocken worden van hare geleedene schade te repareren, namentlijk hare thuijnen ende nagelboomen, die door ons verdestrueert waren, met meer andere bewimpelde ende bebloemde reedenen, daar op int corte haer aengeseyt worde, wij geensints verstaen wilden met haer tot eenich bespreek te comen, maar dat de saecke daer op draijde, dat soo [zij] wilden stilstant van wapenen maacken, dat al de nagelen, die voorder hant waren, aen ons volgens hun comtracten leverden, de vreemde handelaars namentlijk de Maccassaren afseyden ende deden vertrecken; voorder dat sij hier, ende wij daar als voor desen souden comen handelen, laetende de andere poincten tot naarder commissarisen ongedecideert, want tot pretentie, die d' een op d' ander hadde, commende, souden beswaarlijk tot een eynde, sonder arbiteres geraecken, zijnde dit ons eenige, ende uyterste meninghe. Waar op versochten andermael derwaart te mogen gaen, om haer dat aente dienen, twelek hun geacordeert worde. Sijn dienvolgende op den 17^{en} deser andermael naar Lucelle vertrocken ende tot op huijden niet weder gekeert.

Actum int Casteel Amboyna d. 28en Aprill A^o. 1626.

1. Beriswan van de K-Keut van Coran, deeltjen van Isiocher d'up. later onder Kamaria (Vakaria) d. p. 207.

2. Rijkken het Jouraal 3 n'ijen van Pessels.

3. De rijkke van Siocha en Soemiet, twee machtige Alhoerische vorsten. De rijkken van Siocha en Soemiet, twee machtige Alhoerische vorsten. De rijkken van Siocha en Soemiet, twee machtige Alhoerische vorsten.

1. Zie bl. 95 aantek. 1.

XXI. Uit het „*Journal* vant geene alhier in de quartieren van Amboyna is gepasseert“ (van Sept. 1625 tot het eind van Mei 1626) door den gouverneur Jan van Gorcum.

Mayus A^o. 1626 ¹.

Den 2en d^o. quamen voor Hatuha ² meynende de Corcorre van Kaylolo mede te nemen, maer vonden deselve aende strant, geheel in stukken zijnde. Den Iman, Opperhoofd van Caylolo, quam terstont bij ons clagende over sijn volck, dat hem niet en wilde gehoorsamen; seyde geleden te sijn 4 dagen, dat het volck van Kaylolo met eenige van Hatuha de corcorre hadden willen afsetten ende daar mede naer Hittoe gaen, sonder weeten van haer Overhoofd ofte den sergeant vant fort, waer over den Iman aenden sergeant assistentie versocht, dwelck oock verereech. Is den Sergeant met thien musquettiers daar naar toegegaen, haer gebiedende de corcorre te laeten leggen, ende belasten voorders deselve wederom op te halen, maer sijn evenwel alt samen vertrocken, laetende de corcorre aent water leggen, waer over d^o corcorre, met het hoochwaeter inden gront stiet, ende soo voorts blijven leggen is.

In somma den gantschen hoop der Mooren reycken malcanderen de hant.

Den 3en d^o tegens den avont quamen voor Iha ende Mauho, meenden snachts over te steecken naar Kauwacke ³, maar werden door hart weder ende wint, mitsgaders den regen verhindert. . . .

Die van Iha ende Mauho sijn mede onderdanen vanden staet der Vereenichde Nederlanden, maer deselve hebben haren schuldigen plicht over lange al vergeeten. Als 's Lants vloot ⁴ hier was, wierde haer belast haer corcorre, mede af te setten, ende aent Casteel

¹ De Gouverneur was den 28 April met de hongi uitgevaren, en had eerst Oering aan de kust van Hittoe bezocht, waar kort te voren een fortje in hout was opgetrokken, maar nu reeds vervallen.

² Vergelijk hiervoor bl. 95 v.

³ De hoek van Kowak ten O. van de Elpapoetih-baai.

⁴ De vloot van L'Hermitte. Vergelijk hiervoor bl. 41.

souden comen. Maer gaven daar op voor antwoord, dat daar niet te doen hadden. Soo den Gouverneur yets wilde seggen, hij wist waar haar negrij was, mocht daar selfs bij haer comen.

Dit Iha is een plaats van groote sterete, die naer menschen oordeel onmogelijk is te winnen, van wegen haar natuurlijke sterete ende gelegentheyt.

Sijn mede sterek van volck, wel omtrent de 1000 weerbare mannen. Het is altijd de rendezous geweest van alle Quartieren van Amboyna; als yemant hem hadde vergreepen tegens den staat der Vereenichde Nederlanden, ofte het vervloecte Moorsdom aengenomen, namen haren toevlucht naar Iha, soo dat hier door groot geworden sijn, ende op nyemant en passen; sijn oock van veelen seer gevreest, principael van onse onderdanen in de eylanden. Soo wij dese van Iha souden dwingen, moste geschieden door honger, waartoe veel volck van node is.

T Is mede de rendezous van Capiteyn Hittoe, heeft al sijn goederen daar gevluht, ende meent in tijde van noot hem selven, aldaar te salveren. Hij is bij haer oock in groot aensien, ende respect, anders niet als off aldaar het heele bewint op hem rustte, want als ick de voorgaende reys met de hongi daar was ende liet aenseggen dat haar souden gereet maacken om met ons te pangayen, gaven voor antwoord: als Capiteyn Hittoe haar sulex belaste, wilden 't selve naar comen, maar anders niet. Alhier op Iha hout sich een Cheramse paep, genaempt Hatip Pattij, die aldaar het heele bewint heeft; is een valsche schelm, die ons overal den meesten affbreuck doet. Het is Capiteyn Hittoe sijn rechter hant, waer mede hij sijn heymelijke ende bedecte pitcharingen hout, ende door hem voorders, alles laet wt voeren. Bij den tijt van den heer Gouverneur Van Speult sijn verscheyden listen ende lagen gebruyct geweest om den selven Hatip Pattij bij den hals te krijgen, maer ten heeft niet willen gelucken.

Des nachts vertrocken van Iha, ende zijn den 5en omtrent den middaech aen den hoeck van Koywacke gecomen. Vonden omden hoeck een goede reede; soo haest wij daar lagen, sonden ons volck naar boven om die van Amahec, Maericque ende Sahoukko ¹ aff te

1 Swauko bij Valentijn (Sawouko?).

roepen, alsoo onderdanen vant casteel waren, om den eet van getrouwicheyt met haar te verniewen, het welk oock alsoo geschiede; toonden haar daar gewillich toe.

Den 5^{en} d^o. smorgens sonden twee corcorren, met den luytenant Westerman naar de strant van Kelipapoete, om te vernemen, oft de Alrhoeres afgecomen waren, ende oock waar haer onthielden, soo dat den luytenant ons snachst bescheyt sont dat den Coninck van Samite [Soemiet] met omtrent 500 man was afgecomen, ende onthielt hem omtrent Holoij [Hoewaloi]. Hij ontboot dat daar naer toe was gegaen, om deselve naar Kelipapoete te brengen, versocht voorders dat men tegens den 6^{en} smorgens noch 3 corcorren soude senden; meende alsdan aende strant van Kelipapoete te sijn, om voorders met de corcorren bij ons gebracht te werden, hetwelck wij hebben naergecommen, ende drie corcorren derwaarts gesonden. Op den selven dach quamen de corcorren wt de Uliassers bij ons, sijnde ses int getal.

Die van Amahe, Macrique, ende Sahouco, brachten mede een vereeringe van 3 a 4 varckens, eenige hoenders, ende bannannes; hebben haer wederom vereert: yder negrij een derde van een stuck Guinees linnen, met een pette. Door dit volck ontbooden die van Tommelau, Haya, ende t' Sepa welke drie negrijs mede den eet van getrouwicheyt aen den staet der Vereenichde Nederlanden gedaen hadden, doch waren mede al af gevallen. Ten tijde als wij met die van Louhoe ende den Tarnataen in oorloch quamen waren de voorsz. drie negrijs mede met haar corcorren bij de Hongij, maer soo haest sij sagen dat men die vande custe van Ceram aentaste, gingen met haar volck door ende hebben 't sedert noyt wederom aent Casteel geweest.

Den 9^{en} d^o. is den luytenant Westerman wederom gecommen, bracht den Coninck van Samite mede, met omtrent 80 boeren. Den Coninck van Saulauw was noch niet afgecomen.

Hebben voorts met den Coninck van Samite veel reedenen gehadt over het stuck van den Tarnataen. Hij thoonde hem een erf vijant daar van te weesen; seyde sijn voorouders noyt met den Tarnataen ofte die van Loehoe eenich accort ofte vruntschap hadden gehadt, seggende voorders nimmermeer met haar, oock gemeynschap te willen houden, maar den eet, dien hij aen den Staat der Vereenichde

Nederlanden gedaen hadde, wilde hij getrouwelijck naar comen sonder daar aff te wijcken, soo hem tracteerde gelijk tot noch toe gedaen hadde. Men soude bevinden hoe hij ende sijn volck t'onswaerts genegen waren soo men haar eens wilde gebruijcken tegens den vijant, met meer andere redenen. Het sijn goede soldaten om in bosschen, ende hagen geleyt te werden, ende alsoo met list imant aen te grijpen maar voorderhant is met haer niet met alle, doch haar vruntschap is opt hoochste ons noodich, want soo sij met den Tarnataen accordeerden stont ons groot quaet daarvan te verwachten ende soude den afval van al de eylanden veroorsaecken, want dit volck den Alphores meer vresen als de doot.

Den voornoemden Coninck van Samite seyde ons mede dat ons aende traecheyt des Coninck van Saulauw niet en souden stooren. Wat belangde de getrouwicheyt, daervooren stont hij borge; het geene dat geschiet was tusschen den Coninck van Saulauw ende de Tarnataenen, daar was weynich aengelegen; de vereeringe vande thien swaerden, vanden Tarnataen aen haar gesonden, dewelcke sij aengenomen hadden, souden den Tarnataen noch op sijn hoofd vallen, met meer andere reedenen

Hebben den Coninck vereert met een goede schenckaige van 300 gulden voor sijn persoon met sijn Orangqualjs, ende voor den Coninck van Saulau, was mede soo veel geordonneert. Nam alsoo zijn afscheyt van ons, ende vertrock met goet contentement: hij soude hem met sijn volck naar Cameryen vervoegen, ende aldaer vertouwen tot dat wij hem last ofte ordre senden, wat bijder hant nemen soude, ofte den vrede tusschen ons ende den Tarnataen geen voortganck en hadde; waeren insulcken geval alsdan gesint, de Negrij van Caijbolo aen te tasten, doch dit en hadde noch aen niemant ontdeect, alsoo niet en wisten oft het bijder hant souden nemen oft niet ende oft het weder sulcx oock soude toelaten

Den 15^{en} d^o quamen wederom aende strant van Hatuha, lietent volck aldaer wat pleysteren, alsoo meest den heelen nacht hadden gepangayt. Het volck van Hatuha die beneeden woonden, onse compst vernemende vluchtte naar boven, bij haar ander volck. Ick sont twee persoonen naer haar toe, ende liet vragen waerom voor ons vluchtten, ofte niet en vertrouden op ons woort ende toesegginge; voorders het geene wij haer toesyden in presentie van Capiteyn Hittoe, alwaar

zij beloofd hadden haren schuldigen plicht, voortaan naer te comen ende niet meer soo laeten vervoeren, waar op wij haer alles hadden vergeven, datter gepasseert was, maar dit vluchten dede ons dencken, dat haer beloften nu wederom tenemaal vergeten hadden.

Sij gaven voor antwoord, dat al haar overicheyt naar Hittoe was, om te hooren wat accoort tusschen den Gouverneur ende den Kimolaha soude gemaect worden, ende dat daarom bevreest waren, alsoo sij wel wisten dat veel vijanden hadden, die haar bij ons verdacht maecten. Maar de mosselen lagen daar niet; het was wat anders dat haar schortte.

Den 16^{en} d^o smorgens sijn voor Hittoe gecommen. Den ondercoopman vant comptoir quam aen boort, die ons seyde, hoe dat Kimolaha Lemouri, een vande Tarnataanse gesanten, van Lucelle wederom op Hittoe gecommen was, dan en bracht noch geen bescheyt van Kimolaha Leliatte. Den Seraffy was noch op Lucelle gebleven, wachtende naar den Patty van Cambelle, ende de resterende Oranquays, waar van noch geen antwoord en hadde becomen. Voorders verstonden van d^o ondercoopman, hoe dat een schip nijt de Molucos was gecommen, ende lach op Henneheele, hadde mede gebracht eenen ambassaet, genaempt Noffa Maniera Bynyno ¹, oom van den Coninck van Tarnaten, die hij seyde verstaen te hebben last ende ordre hadde vanden Coninck van Tarnaten, ende sijnen Raat om alle geschillen ende onlusten, alhier in dese quartieren te bevreedigen. Hij was naar men ons berechtte uyt Ternaten daarom herwaarts gecommen, hadde bij hem 80 Tarnataanse soldaten, waermede als alhier alle saacken waren beslecht, ende den vrede gevest, naer Bouton soude vertrecken om den Coninck aldaar tegens den Maccasser te assisteeren.

Den 25^{en} d^o, verstonden van het volck van Hittoe, dat op den 24^{en} een brief van den Coninck van Tarnaten aen Capiteyn Hittoe, ende resterende Oranquays van den Noffa Maniera was overgelevert, welcken brief die van Hittoe met groote manificentie hadden ontfangen, waar over wij terstont schreven naar Hittoe, aen den ondercoopman vant Nederlants comptoir, dat den brief van den Coninck van Tarnaten, aen die van Hittoe geschreven en gesonden, Capiteyn Hittoe soude

¹ Ngofamanira Binuno. Zie hiervóór bl. 91.

afeijschen, ende hem doen copieeren, op dat ons den inhoud van dien mocht bekend sijn.

Den Coninck van Ternatens brieff was meest van desen inhoutt ofte den sin daarvan: eerst verhaelende veel oude geschiedenissen, hoe in voortijden noch niet seer lanck geleeden, eenen broeder vanden Coninck van Ternaten, Coninck van Hittoe hadde geweest ¹ waer door haer te verstaen gaff, dat sijn noch een lidt van de Croon van Ternaten waren, daerom sijn weynich dachten. Ende alsoo Capiteyn Hittoe nu in des overleeden Coninck plaats, was gesuccedeert, vermaent hem tot sijnen schuldigen plicht, niet hem alleen, maar de vorder overhooffden mede.

Gaff haer mede te verstaen, hoe dat des Coninck raet moste bestaen in thien parsoonen, maar wert nu maar 9 bevonden, ter oorsaacke die van Hittoe niet en compareeren. Hij seijt den naem van Hittoe well hoort noemen, maer den persoon en verschijnt niet, versoect niet alleen maer gebiet die van Hittoe sijnen gesant den Noffa Maniera de hant te bieden, ende hem in alles te assisteeren.

Soo veel belangt die van Hittoe Lamme, Mammale, Wackesievel, betoonen dat den Tarnataen geheel sijn toegedaen; dese hebben haar nagelen, altsamen bij nacht, ende ander gelegen tijden, over naar Louhoe ofte Lucelle gebracht, ende aende Macassaren vercocht, twelek wij niet hebben connen beletten, maer soo Capiteyn Hittoe het selve hadde willen doen, soude daar in wel wat goets hebben connen te weech brengen. ²

1 In den brief des konings (waarvan de vertaling op 't R. A. aanwezig is) wordt gezegd dat de Hitoeëezen den broeder van een zijner voorgangers, met name Derwys [Deroewies; Tarroewese bij Valentijn; hij werd later Sultan van Ternate] als koning erkend hadden. De Hitoeëezen hadden dit echter steeds geloofchend. Zie Valentijn II 2 p. 6.

2 Kapitein Hitoe loochende het feit en zeide dat, als hij 't niet had kunnen beletten, hij hulp van 't kasteel zou verzocht hebben. Van Gorcum verhaalt echter in een vorigen brief dat sommige Hitoeëezen gezegd zouden hebben hunne nagelen liever voor 1/4 reaal aan de Macassaren dan voor 2 realen aan de Hollanders te verkoopen. Toch blijkt uit de opgave van G.G. en Raden aan Bewindhebers dat van de nagelen in 1626 te Batavia ontvangen wel de helft, in 1627 wel 2/3 van Hitoe afkomstig was.

XXII. Jan van Gorcum, Gouverneur van Ambon, aan den Gouv.-Gen. Pt. de Carpentier, 26 Juli 1626.

Nadat de schepen den Cameel, ende fluyt Edam waren vertrocken hebben, volgens genomen resolutie ende belofte aende Tarnataensche gesanten, den 19^{en} stanty [Juni] ons naer Hittoe begeven, om aldaer met den Kimolaha ende voorder overhooffden van Louhou, Cambelle ende de resterende plaetsen te spreekken over den stilstandt van wapenen, bij de gesanten van Tarnaten ons voorgesteld; hebben aldaer moeten vertoeven tot den 2^{en} July al eer den Kimolaha bij ons is verscheenen.

Den 3^{en} is den Kimolaha Leliatte ende eenen Callebattte, sijnde des Coninx tollenaar, in het Nederlandts huys bij ons gecomen, als mede de gesanten Noffa Maniero ¹ ende Seraffy, Cappiteyn Hitto met noch twee Orangkays, voorders seven persoonen uyt onsen Lantraet. Bij den anderen sijnde vielen eenige redenen voor van t'geene gepasseert was, doch al eer men tot de saeck quam eyschten hare gevangenen, die wij op Amboyna hadden; seyden de selve voor den oorloch door bedroch waren gevangen genomen bij den heer Gouverneur Van Speult, waarover sij seyden deselve nu behoorden los gelaten te worden. De gesanten Noffa Maniero ende Seraffy hadden daachs te vooren mede aen ons ernstich versocht, om de voornoemde gevangenen los te moogen erijgen, maer hadden haer hetselve geweygert, haer aenseggende, dat den Kimolaha mede gevangenen van ons hadde, ende dat oock eenige wech gelopen slaven van onse borgers in Amboyna in handen vanden Kimolaha waren; souden met den anderen daer van spreekken ende ons in alle rede-lijckheyt laten vinden.

Wij vraechden aenden Kimolaha, waer dat de Overhooffden van Louhou, Cambella, Erangh, ende de andere plaetsen waeren, dat alhier niet mede en verscheenen; hij seyde dat sij met den anderen waeren verdraegen, wat gesint waren aen te gaen ende dat hij daer van volcomen last hadde; voorders des noodich sijnde en hadde niemandt te vragen, sijnde stadthouder wegens den Coninek van

1 Zie hiervóór bl. 91, 104.

Tarnaeten, ende wat hij besloot ende met ons accordeerde mosten des Coninckx onderdaenen wel naercomen. Maar nu waren sij in hare meyninge overeengecomen, gelijk de gesanten Noffa Maniero ende Seraffy bekent was, die daerop seyde het selve warachtich te sijn, ende dat den Kimolaha ende Callebatta van alles last ende commissie hadden, ende wat de selve met ons beslooten, dat het voor goet ende van waerden soude gehouden werden. Den gesant Noffa Maniero seyde dat hij aldaar des Coninckx plaats becleede ende sijnen persoon representeerde, ende dat men voorders niemant hadde te vragen. Doch ten was soo breet met den Noffa Maniero niet; den Kimolaha haddet gesach ende wat hij seyde wert van haar niet wedersproocken, maer 't was jae, ende amen wat hij daer op seyde.

Wij seyden den Kimolaha ende Callebatta voorders aen, hoe dat ter compste van Noffa Maniero, die van den Coninck van Tarnaten ende sijnen Raet alhier inde quartieren van Amboijna was gesonden om de onlusten alhier tusschen ons ende des gemelten Coninckx onderdanen ontstaen ter neder te leggen, ende alle viantlijke acten te doen ophouden, waervan den gemelten Noffa Maniero ons de brieven, van den Coninck van Tarnaten aenden Kimolaha ende voorder overhooffden vande cust van Ceram geschreven, hadde verthoont; die voorders aen ons mede versocht, dat van onsen sijde de wapenen oock wilde nederleggen ende in vrede met den anderen omgaen; tertijt bij d'Ed. heer Gouverneur Generael wegens den staet der Vereenichde Nederlanden in Indien, ende den Coninck van Tarnaten ofte door hare Ed. gecommiteerden de saecken beslecht ende alle misverstanden wech genomen souden werden, tot welcken eynde de gemelten Coninck van Tarnaten sijne gesanten in Batavia aen d'Ed. heer Generael hadde gesonden, die hier nu tegenwoordich waeren.

Den Kimolaha ende Callebatta antwoordden hier op, dat haer dit alles bekent was, ende dat voorders den last ende bevel van haeren Coninck wilden naercoomen, soo wij mede tot den vrede gesint waeren. Wij seyden haer voorders, hoe dat wij door 't versoeck vande gesanten Noffa Maniero ende Seraffij alhier op Hittoe waren gecomen om te hooren, wat den Kimolaha wegens den vrede ofte stilstandt van wapenen ons soude voor stellen, ende onder wat conditie hij denselven wilde aennemen. Soo haer voorstel redelijk was, soude ons daer naer schicken.

Hier op heeft den Kimolaha geantwoort dat geen conditie voor te stellen en hadde als alleen dat men aen weder sijden de wapenen soude neder leggen ende met den anderen in vrientschap leven gelijk voor desen, tot dat bij d' Ed. heer Generael ende Coninck van Tarnaten op alles ordre soude gestelt worden, waer naer ons beyden als dan souden hebben te reguleren; maer de gevangenen van Lissidy, die sij seyden voor den oorlooch gevangen te sijn, versochten dat los gelaten souden mogen worden. Wij seyden haar wederom, dat twee Nederlanders bij haar gevangen waren als mede eenige wech gelopen slaven van onse borgers, die den Kimolaha in handen hadde. Soo ons de selve wederom wierden gegeven, soude hare gevangenen als dan oock in hare handen over leveren ende anders niet.

Cappiteyn Hittoe hielt mede aen om de gevangenen los te krijgen, soo dat het scheen off dese onderhandelinghe tot geenen anderen eynde was aengeleyt, dan om haer gevangenen daer door vrij te moogen krijgen.

Wij stelden haer voor, soo men tot den stilstant van wapenen soude comen, dat alsdan geen vreemde handelaers aen haer stranden meer mosten gedogen, maer die van daer weeren, want soo lange de Maccassaren ende andere vreemdelingen haeren handel aldaer mochten drijven, conde bij ons geen vrede gehouden worden, want al de onheylen daerdoor ontstaen waeren. Hier op antwoordde den Kimolaha, dat het in geenige vande oude comtracten te vinden was, dat geene joncken aen hare stranden mochten comen, off ten was haer bij de selve comtracten niet verboden om met haer te handelen, maer wel dat geene nagelen aen niemant als aende Nederlanders mochten vercoopen, het welck sij luyden noyt gedaen hebben, tot den tijt dat den Gouverneur Van Speult de comtracten selfs hadde verbroocken ende haer in betaelinghe voor de nagelen in plaets van gelt met cleden ende rijs hadden willen voldoen waer toe sij niet condon verstaen, alsoo het selve tegens de comtracten was strijdende ende dat sij om dese redenen haer mede tegens de comtracten vergrepen hadden.

Wij seyden haer voorders aen, ofte haeren coninck nu den oorlooch tegen den Maccasaer niet en hadde aengenomen ende dat sij nu mede deselve voor vijanden mosten verclaren, ende geenen toeganck

meer en mochten verleenen. Sij antwoordden jae, ende dat men oock niet soude bevinden, dat eenige Maccassaren haeren handel in de quartieren aldaer meer souden toegelaten worden, maer soo sij bij haer aldaer verscheenen wilde deselve vijantlijk aentasten ¹. Maer de Maleyen ende Javanen, die hondert jaeren voor onse compst aldaer haeren handel hadden gedreven, conde de selve nu niet verjagen ende haer selven van haere neringe ende welvaert ontblooten; sij seyden ons voorder aen, dat dit een van de principaelste pointen was; dat men het selve soude laten berusten tot dat alle verschillen ende questien bij d'Ed. heer Generael ende den Coninck van Tarnaten afgedaen soude werden, ende soo het bij haren Coninck als dan goet gevonden wort, dat geene vreemde handelaers daer meer sullen gedoocht worden, willen het selve dan naercoomen.

Als wij sagen dat haer tot het selve niet en condon brengen, hebben naer veel redenen metten anderen gehad, dese nevensgaende articulen beslooten ² ende voorders alles uytgesteld tot dat bij UEd. ende den Coninck van Tarnaten alles sal beslecht worden

Den Noffa Maniero versocht aen ons, dat al soo sijne saecken alhier in Amboyna verrichtet hadde, dat wij hem op 't spoedichste wilden naer Bouthon helpen, om sijns Coninck last ende commissie te mogen uytvoeren, waer van UEd. in onsen voorgaende hebben geschreven ³. Het jacht Pera was geordonneert met advysen naer Battavia te gaen, met welck jacht wij den bovengenoemde Noffa Maniero hebben toegestaen met sijn volck naer Bouton te mogen vertrecken. Hij was nog 90 coppen sterck, die ons alhier uyt Tarnaten op den hals waeren gesonden. Mosten haer van alle nootdruft versien, alsoo niet en hadden ⁴

¹ Zij konden dit gemakkelijk beloven omdat het meerendeel geen Makassaren waren maar Maleiers te Makassar woonachtig, die de nagelen kwamen opkopen.

² Deze zijn gedrukt bij Valentijn (II 2, p. 58). In plaats van de hoofdletters na den naam van Jan van Gorcum vindt men in 't afschrift op 't R. A. de namen: Leliatte, Kalambatto, Naffa Maniera, Serraffy.

³ Hij had in last met de door hem medegebrachte Ternatanen naar Boeton te gaan om den radja (leenman van Ternate) bij te staan tegen de Makassaren. Zie hiervóór bl. 104.

⁴ De Ternatanen kwamen te laat om den radja van Boeton hulp te verleenen. Hij was reeds door den „Koning van Macassar” onderworpen en schatplichtig gemaakt.

Soo veel aengaet het cruysen van onse jachten, dat wij meenen daer mede de vaert vande joncken te beletten ende te verhoeden, dat geenige vreemde handelaers aende custe van Ceram, als Erangh, Cambelle, Lissidy en souden comen, is voor ons onmogelijk. Al waert dat noch twintich jachten alhier inde quartieren van Amboyna werden gehouden, de plaetsen, havenen, revieren ende bayen syn te veel om te besetten, ende waer onse jachten coomen hebben een leegen wal ende dat overal sonder ancker gront; de jachten brengen wel soo veel te weege dat de joncken haere reysen met vrees ende perijckel moeten doen; oock raekter al te mets een tegen de wal, maer daer wert bij haer niet op gepast; de proffijten versoeten wederom de geleden schaede.

Wij hebben tot verscheyde stonden over dese handelaers met de gesanten Noffa Maniero ende Seraffy in discoursen geweest, haer voordragende wat onheylen daer nyt ontstonden ende voorders wat schade den Coninck van Tarnaten daerdoor was toecommende. De gesanten seyden, dat geene van haer voor desen in de quartieren van Amboyna hadden geweest, ende dat sy nu met haer oogen sagen, hoe fraudeleus alhier met des Coninck domeynen ende tollen wert geleeft; de vreemde handelaers brachten den Coninck geen proffijt maer groote schade toe, want wat nagelen aen haer vercocht worden, daer van wert des Coninck gerechticheyt niet betaelt, maer den Kimolaha ende tolmeester ende andere grooten aldaer werden met schencken ende vereeringen vande Maccassaren ende Maleyen omgecocht, waer op sij huysen vol schoone vrouwen ende slaven hielden, maer haeren Coninck die tot den hals toe in schulden sadt, lieten sij schier tot de uysterste ellende vervallen. Meynden nu den Coninck ende synen raedt van alles soo wel t onderrechten, dat op den Kimolahas doen beter acht soude genomen worden, ende dat haer vals aendraegen ende groote logenen bij den Coninck ende grooten in Tarnaten soo veel gelooff niet meer en souden hebben. Doch wat sal men hiervan geloven, off haer vertrouwen al soo den anderen in boosheyt gelijk sijn.

Soo die van de custe van Ceram hare nagelen volgens gemaectt accoort ende beloften aen ons leverden, gelijk sij voorgeven te willen doen, sullen deselve met contant moeten betalen, alsoo niet en willen verstaen tot cleden ofte rijs in betalinge aen te nemen.

Naer haer seggen soude dit mouson bij haer een groot gewas geven, waer over noch een goede partie nagelen sullen connen becomen worden; het omhouwen ende raseren vande boomen bij ons 't verleden jaer gedaen, waer over gemeynt wordt, dat weinige nagelen meer van daer souden connen gehaelt werden, naer haer seggen soude wij in onse meyninge bedrogen wesen, alsoo van haer verstaen hebben en soude niet boven de helft vande nagel boomen bedorven sijn, soo dat ons noch een goede quantiteit nagelen van daer staet te verwachten, bij aldien haer woordt ende beloften naer comen.

Actum int Casteel Amboyna den 26^{en} Julij anno 1626.

XXIII. Jan van Gorcum, Gouverneur van Ambon, aan
den G.-G. Pt. de Carpentier, 9 September 1626.

Bij ons voorich gesonden Journael heeft VEd. cunnen sien, hoe die van Hatuwa, Hitto Lammo ende Cabbauw ¹ haer met die van de custe van Ceram hadden verbonden, ende met den Kimolaoha de negrij van Oma hadden helpen affloopen, waerover Cappiteijn Hittoe eenigen tijt daer naer met een corcor is aent Casteel gecomen, aen ons versoeckende, dat hem mocht toegelaten worden met zijn corcor naer Hatuwa te mogen gaen. Hij meynde wel middel te vinden, om die van Hatuwa en Cabauw wederom tot haren schuldigen plicht te doen keeren. Wij hebben hem zijn versoeck toegestaen, doch hoe hij hier in gehandelt heeft, geven ons de wtcomsten te kennen, want in plaetse, dat die van Hatuwa met haren aenhanck haer wederom tot gehoorsaemheynt zouden begeven, is gevolcht, dat die van Kaylola haer mede bij die van Hatuwa hebben gevoecht. Dit sijn de vruchten die de Compa. van Cappiteyn Hittoe treckt. Het volck van dese dry Negris hebben met den anderen haer int geberchte sterck gemaect, connen met den anderen wel ontrent de duysent man wtmaecken.

In Augusto hadde den Oppercoopman Sr. Philips Lucasz naer Oma gezonden om te besichtigen ofte den reduyt aldaer volgens

¹ Kabaoe op Haroekoe. Van Hittoe Lama blijkt niets uit het Journaal.

onse ordre op was gemaect, ende hem met eenen belast int wederom keeren Hatuwa aen te doen, op hope off yets goets met haer zoude cunnen van doen krijgen. Wij hebben haer verscheyde reysen doen aensoecken ende alles goets doen aenpresenteeren, maer het schijnt datter geen gelooff bij haer en is, haer eygen gemoet overtuycht haer over haer valscheyt ende ontrouw, soo dat voor haer rechtvaerdige straffe beducht zijn.

Over dese zaecke van Hatuwa met haren aenhanck hebben met onsen Raet veel ende verscheyden discourssen gehadt, als mede met den Landtraet, haer voorgedragen hoe noodich het was dat dese moetwil ende trouweloosheyt van onsen onderdanen ter exempel van andere op 't hoogste behoorden gestraft te worden, dat het oock hoogh tijt was dat men het bij der handt nam, doch naer lange dispuynen aen weder zijde wert niet raetsaem geacht die van Hatuwa met geweld aen te tasten, maer wert goetgevonden het selve wt te stellen tot dat VE. daer van soude geadviseert hebben ¹. . . .

Naer dat men ons rapporteert zoude van dit mousson van alle quartieren voor de Comp^a. ontrent de 500 Portugiesche bhaar nagelen becomen werden, bij aldien de vrede tusschen ons ende den Ternataen can tewege gebracht worden, maer soo men wederom tot de wapenen moet comen zal 't leveren van nagelen weynich om 't lijff hebben.

Actum int Casteel Amboina den 9^{en} September A^o. 1626.

Was onderteeckent

V. Ed. altijt onderdanigen dienaer

JAN VAN GORCUM.

¹ Er moesten te veel plaatsen bezet blijven om eenige macht te kunnen ontwikkelen. Volgens de opgave van Van Gorcum waren in Juni 1626 200 soldaten verdeeld op Amblau, Oering, Hitoe, Larika, de pas (van Baguala), Hatuaha, Oma, Honimoa, Toehaha (beiden op Saparoea) en Noesalaoet,

XXIV. Jan van Gorcum, Gouverneur van Ambon, aan
den Gouv.-Gen. Pt. de Carpentier, 6 Augustus 1627.

De beseydinge vande joncken in dese quartieren ende het ontvoeren vande naegelen wert principael bij de Engelsche gevoordert ende te weegh gebracht; voorders de groote profijten doen de Maleyen ende Maccassaren het uysterste avontueren. Naer men ons berecht heeft ende soo wij mede van eenige Guseratten verstaen hebben, gaet het tusschen de Engelsche ende vreemde handelaers aldus toe. De joncken die van Macassar naer de quartieren van Amboina verrecken, om nagelen te procureren, werden bij d'Engelsen, Deenen ofte Portugiesen met contanten, cleeden ende ander coopmanschap tot opcoop van naegelen versorgh, ende dat onder alsulcken reserve, dat soo het gevalt dat deselve joncken bij ons werden aengehaelt, genomen ofte tegens den wal gejaecht ende alsoo comen te verongelucken, ofte dat door storm ofte quaet weder comen te blijven, soo sijn de schippers ofte coopliden vande joncken ongehouden van hare met genomen gelt cleeden ofte andere coopmanschappen iets te betaelen, maer alles blijft met den anderen verloren; ende soo sij behouden reys doen ende eenige naegelen hebben becomen, moeten deselve leveren aende geene, die sijn gelt ende coopmanschappen met haer heeft geavontuert, die haer alsdan voor ijder bahar naegelen betaelen 200 realen van achten. Daerenboven moet den ont-fanger vande naegelen den Coninck sijn tol ende gerechticheyt noch betaelen. Hoe veel het selve bedraecht is ons onbekent.

De naegelen die bij dese handelaers werden becomen, het sij bij die vande custe van Ceram, Hittoe ofte andere plaetsen, werden bij haer ingecocht tot 120 Ra van achten de bahar, het welke met ons in den coop de helft verscheelt. Het en is dan soo vreemt niet, dat bij d'inwoonders alhier het meeste gelt gesocht wert; het is vastelijck te gelooven, soo de gelegentheyte sulcx voorstelde ende diergelijcke onse natie presenteerde, en soude niet een hair beter hier in handelen, als nu bij de naturelen alhier wert gedaen, ten waer dat het selve haer bij de overheyte verboden wert ende den middel ontnomen om sulcx te doen, want de meeste profijten yder altijt aengenaemst sijn. Het schijnt inderdaet dat het betaelen vande naegelen met rijs

ende cleeden, oock ten deele met gelt, alleen de oorsaeck niet en is dat de selve aende vreemde handelaers vercocht werden. Maer den meesten prijs ende haren boosen ingenomen haet tegens des Compagnies staet brenghet dit alles te wege. Wij hebben nu van dit mouson die van Hittoe meest met contant betaelt, maer het schijnt dat daer door niet veel gevoordert en hebben, hoewel sij luyden veel ende verscheyden reysen ons hebben aengeseyt, soo men volgens de oude contracten hare naegelen met gelt betaelde, datter dan niemant soude trachten om eenige naegelen aende vreemde te vercoopen. Het is wel soo, dat de Compagnie volgens de contracten gehouden is de naegelen met contant te betaelen; mede is het gelt bij haer aengenaemst. Oock salt daer toe moeten commen, dat men int generael voor de naegelen sal moeten gelt geven, want soo men den eenen meer hier in als d'ander te wil is salt groote afkeer causeren, gelyck wij bevinden dat het met die van Laricque, Wackesive, Orien ende Asselolo geschiet, die tegens ons daer over ten hoogsten geclaecht hebben, dat men die van Hittoe om hare boosheyt ontsagh, ende hare naegelen daromme met comptant betaelde, daer tegens haer, die hunnen schuldigen plicht in alles sochten naer te commen, mosten haer met cleden ende weynich gelt (tot betaelinghe van hare naegelen) gecontenteert houden

Van Capiteyn Hittoe ende het meeste van sijn soon Halevy hebben verstaen, wat den Coninck van Maccassar in sijne missiven aen den Kimelaha ende de voorder overhooffden vande custe van Cheram adviseert. Hebben mijn hetselve stucxwijse verhaelt, soo veel sij kennisse daer van hadden. Den Coninck van Samboppo hadde aenden Kimelaha ende bovengenoemde overhooffden laeten weten, hoe dat in Maccassar een natie van volck was gecomen, die men Denen noemde, sijnde mede Cristenen, ende dat deselven hadden voorgenomen, aldaer te comen handelen ende waren gesint voorders een verbont met hem ende haer te maken, waer over hij den Kimelaha ende voorder overhooffden ten hoogsten recommandeerde sorge te dragen dat tot haerder comste aldaer een goede partye naegelen mochte gereet sijn om aen haer te leveren; hij soude deselve tot veel hooger prijs (als de Hollanders deden) betaelen. Voorders dat dese Deenen eenen machtigen Coninck tot haren heer hadden, waer tegens de Hollanders niet en souden dorven opstaen noch de wapenen aennememen. Wijders dat het

nu tijdt was om op haren staedt te letten ende deselve nu te verseeckeren, dewijl de gelegentheyt haer dese goede occagie voorstelden pr. advys.¹

Actum in 't Casteel Amboyna adjij 6 Aug. 1627.

Was onderteeckent JAN VAN GORCUM.

[Bovenstaande brief is de eenige uit Ambon van dit jaar, die op 't R. A. gevonden wordt, doch over den toestand van Ambon en omliggende eilanden in dezen tijd vergelijkte men het „Verhael vanden jegenwoordigen staet inde quartieren van Amboyna“ door Gillis Seys, die als commissaris door den Gouv. Gen. naar Ambon en de Molukken werd gezonden om de kantoren te visiteeren. Het is gedrukt in de verzameling „Begin ende voortgang der O. I. Compagnie“ achter 't journal van Verhoeff. Uit een gelijktijdig afschrift (R. A.) is mij gebleken dat deze uitgave zeer incorrect is. Niet alleen zijn de namen veelal verhaspeld (b. v. Aaga voor Haya), maar soms is de zin onbegrijpelijk geworden. Blz. 131, 2e kolom, r. 9 v. o. leze men voor „by de Compagnie“: „beyde de Compagnien“; blz. 134, 2e kolom, r. 9 v. o., voor „Alle dese Negeryen“ lees: „After dese Negry“; blz. 135, 2e kolom r. 12 v. o. voor „Lancat“ lees „Lanxt“ (langs); blz. 136, 1e kolom, r. 2 v. b. voor Io, Cleyn“ lees „10 cleyne negrijs“; blz. 137, 1e kolom, r. 6 v. o., voor „Behaauesos“ lees „belhamels“ en r. 5 v. o. voor „veralineert“ lees „geallieert“; blz. 140 kol. 2 r. 7 v. b. voor „hun volharden“ lees „sien te volharden.]

XXV. Jacques le Febure, Gouverneur der Molukken,
aan den G.-G. Pt. de Carpentier, 30 Maart 1627.

Corts nae d' overleveringe vande voors. poincten² is d' oude Princesse, suster vande Gougou ende Cappiteyn Laout overleeden,

¹ De Denen, die zich te Trankebar aan de kust van Koromandel gevestigd hadden, bezochten sinds 1625 van daar uit Makassar, om specerijen te koopen.

² Zij behelsden een protest van den Gouverneur en zijn Raad tegen het heulen der Ternatanen met den vijand, het verkoopen der nagelen aan de Tido-reezen, enz.

op welke begraeffenisse Citchil Moussa vermidts het sijn moeye was ¹ van Tabelole ontboden wierdt. Hier comende, gingh hij door mandaet van den Gougou ten huys daert doode lichaem lach, om 't selve te sien. Den Coninck is daer mede gecomen; hem siende sloech mettet riet, dat in sijn handt hadde, den tuylbant vant hoofd, stootende voorts daer meede int aengesicht, waer over Moussa wegh gingh, den welcken de Coninck volghde, vattende de crits van den voorsz. Moussa wtthanden vanden geenen diese droech; die wt-treckende, hem daer meede vervolchde. Hij, dit siende, nam de vlucht in een huys daer ontrent staende. Ondertusschen ist geruchte bij Cappiteyn Laout gecommen, den welcken dadelijck met partij van sijn volck gewapent sich derwaerts verwoeghde. Den Coninck, sulcx verneemende, siende Cappiteyn Laout naer hem toe quam, nam de vlucht ende viel int graff, daer men de doode prinsesse in begraven soude. Laout, dit siende, retireerde, roepende: Moussa waer sijt ghij, levendich oft doot; leeft ghij compt, presenteert u; sij dij doot, sal ick oock sterven! Waer over Moussa hem openbaerde, die hij dadelijck schilt en swaert inde handt gaff seggende, gestoort sijnde, wees niet bevreest, laet sien wye u leedt doen sal. Soo dat op een cort van weeder sijden tusschen 2 a 300 mannen inde wapenen raecten. Bij aldien Moussa doot oft gequest waere, den Coninck apparentelijck mette selfde munte betaelt soude geworden hebben. Dus alle over hoop staende, is den Gougou gecommen, die de partije van Cappiteyn Laout nam, doende ygelijcken ver-trecken, seggende: twaere nu geen tijt om metten anderen over hoop te leggen; men soude de princesses doode lichaem onder d'aerde helpen; soo den Coninck met Moussa yets wtstaende hadde, sy beyden mochten malcanderen daer nae te keere gaen; Moussa mocht soo wel als hij coninck werden. Eyndelijcken door tusschen-spreecken vande papen sijn gescheyden, ende een ijder vertrocken. Des avondts sondt cappiteyn Laout sijn sadaha bij mij, versouckende Moussa snachts bij ons int fort mochte comen, aldaer secreetelijck verborgen te blijven, om grooter swaericheden aen weeder sijden te verhoeden. Wij hebben hem sulcx toegestaen.

1 Zie de geslachtstafel hierna bl. 121

Mettet arrivement vanden Coninck van Pangesaer ¹ alhier, ver-
stonden de 2 Spaensche galeyen nevens noch eenich vaertuych (nae
dat den aenslach op Baetsian ² Godtloff haer miste :) daer bij sich den
Siauwer ende Coulonger gevoecht hadden, inde groote baye van
Sangij gearriveert waeren, met intentie de plaets van Manganite
aen te tasten ende den Sanger onder hun gehoorsaemheyt te brengen.
Weynichtijts hiernaer raporteerden ons een overlooper, die metten
galleyen van daer gecomen was, hoese de voorsz. plaets beschooten,
aengetast ende door de Sangers wel gedefendeert is geweest, met
verlies van 6 a 7 Spaenjaerden nevens eenige gequetsten vertrocken
ende sonder yets te verrichten weder herwaerts gekeert waeren.

Op 7en Februarij heeft den vijandt sijn secorre ³ van Manilha
becommen, bestaende in 3 cleyne jachten, op hebbende t'een 6,
t'ander 4 ende het derde 2 stucxkens, nevens 60 soldaten daer
meede oock quam Citchil Hamsia, broeder vanden Gougou ende
Cappiteyn Laout, die van Gammalamme op 9en deser met 13 Mar-
dijcken aen Taccomy, en van daer door de Tarnatanen des anderen
daeghs hier gebrocht, met bootschap weegen den Coninck die in
Manilha gevangen sidt aen sijn soon ende alle de principaele Tar-
nataense overicheyt.

Int Casteel Malleye op Tarnaten 30en Martij anno 1627.

[Ik heb uit de brieven van J. le Febure van 1627 weinig mede-
gedeeld, omdat de gebeurtenissen van dat jaar, o. a. het voorgenomen
verraad door de Laboeërs op Batsjan, reeds bekend zijn uit het „Verhael
vande Molucquo's" door Gillis Seys, even als zijn verslag over
Ambon in afschrift op 't R. A. aanwezig en gedrukt in „Begin ende
Voortgang der O.-I. Compagnie" achter 't journaal van Verhoeff. De
namen zijn even onnauwkeurig weergegeven als in 't Ambonsche
verhaal b. v. Bachian de Crasto voor Bastiaen de Castro, Gabesydy
voor Gebasydy, Cayea voor Cayo enz.; zeer zinstorende fouten vond
ik bl. 168, 1e kolom, r. 10 v. o. „ter verhaelde zijn" voor „ten

1 Zie het vorige stuk.

2 Zie hierover mijne mededeeling aan het slot van dit stuk.

3 Socorro, secours.

verhaelden fyne»; bl. 169, 1e kolom, r. 12 v. b. »kennisse» voor »bekentnisse»; bl. 182 r. 9 v. o. staat »Singagie van gantsch Motir daer gevluht» lees: »Sengagie van Gana, van Motir daer gevluht» en vier regels hooger staat »de Verg.» voor »den voorgaanden»; bl. 183, 2e kolom, r. 2 v. b. staat »Pedro da Cunkia die gevaerlijke nu 4 maenden» etc. lees: »Pedro da Cunha, die ongevaerlijk (ongeveer) nu 4 maenden».

Van Gillis Seys is ook een »Journael ende Dach-Register» op 't R. A. aanwezig, beginnende met 1 Maart 1627 (zijn vertrek van Batavia) tot 14 September (zijn terugkomst aldaar), maar het behelst geen bijzonderheden van beteekenis die niet ook in de gedrukte verslagen voorkomen.

Seys vertrok den 6 November 1627 weder van Batavia naar de Molukken om den Gouverneur Le Febure voorloopig te vervangen als »President over 't gouvernement in de Molukken», hetgeen eerst den 4 Maart 1628 plaats had. Zijn bestuur duurde slechts weinige maanden. Hij overleed den 10 Augustus van hetzelfde jaar.]

XXVI. Jacq. le Febure, Gouverneur der Molukken, aan den G.-G. Pt. de Carpentier, 16 Augustus 1627.

April 22 arriveerde met een praeu den Coninck van Liboute¹ aen de custe van Gorentale gelegen, die rapporteerde den Macasser daer geweest was, eenige inwoonderen met dreygementen soo verre gebracht, dat se haer onder subjectie begeven hadden. Geschapen stont door vreesse vande Macassaer alle de omleggende plaetsen (bij aldien door den Tarnataen daer in niet versien werdt) onder sijn gehoorsaemheyte te brengen. Sont sijne vlaggen naer eenige plaetsen noch onder de Tarnatanen staende, die deselve weygerden ende niet begeerden aen te nemen tot een teecken sij onder hem

1 Limbotoe ten W. van Gorontalo. (Noordelijk schiereiland van Celebes).

submitteerde; hij soude de sulcke beoorlogen ende geheel t'onderbrengen. Dese tijdinge behaechden den Tarnataen ende principael Citehil Aly, onder wien de plaetsen staen ende jaerlijcx aan hem tribueren, gans niet wel, sich hier over jegens den Maccasser seer gestoort thoonende. Claechde mij, dat door quade pitchiaeringen, waer van den Coninek ende eenige Soyasives de schult gaff, alhaer dingen verlooren gingen etc. ¹.

Den 16 Juny des nachts is den Coninek van Tarnaten overleden, waer over Citehil Aly versocht ick d'oppercoopluyden Gregorius Corneli ende Wagensvelt eens bij hem wilde laten comen; hij hadde haer yets te seggen om my aen te dienen, daer aen gelegen was, t'welk geschiedde. Daer comende versocht seer ernstelijck soo wt sijnen name als van wegen den Gougou, alle d'overicheyt ende de gantsche gemeente, dat de Comp. henluyden de waerdije van 30 bhaer nagelen in cleeden als anders souden willen verstrecken, om tot des Conings wtvaert t'employeren, sich neffens verscheyden overicheden verbindende t'selve metten eersten in corten tijt met nagelen te betalen. Hebben eenstemmich geresolveert men haer voor dees tijt op conditie als boven 25 a 30 bhaer in cleeden tot wtvoeringe van des Conings wtvaert te borch geven sal, om haer de maete in alles soo veel doenlijck vol te meten

T gereet maeken vande preparaten tot de begraeffnisse van den Coninc heeft geduert tot den 20 d^o, als wanneer naer den middach ter aerden gebracht is, synde de stellagie, daer op het doode lichaem lach, wel van 150 man gedragen, seer sierelijck behangen met damasten, goude laeckenen, sattyenen, armosynen, alderley couleuren van cleeden, wimpelen, bannieren, waeyende vant voorste eynde een prince ende achter een moorsche vlagge, staende op de voorsz. stellagie rontsom de kiste des Conings dienaressen, alle opt magnifiect (ge)cleedt, yder inde hant hebbende, daer mede sy gewent waren hem in sijn leven te dienen. Voor de voorsz. stellagie

zijn schootschijnheit te brengen. Sont sijn vlaggen naar eenige plaetsen noch onder de Tarnataen staende, die dese yve wysworden

1 Hierop volgt het verhaal van de Makassersche prauw, op Tidore gekomen, dat ook te vinden is bij Gillis Seys, bl. 162. Uit dezen brief blijkt dat het kooplieden uit Makassar waren die een brief van hun vorst aan den Sultan van Tidore medebrachten, waarin hem hulp van 25 à 30 korrekoren beloofd werd als hij die noodig mocht hebben, zonder verder in bijzonderheden te treden.

marcheerden 3 Compagnien Tarnatanen in de wapenen, met ge-
 steecken vaendels, de trommels met swart overtrocken; daer nae
 volchden op stoelen gedragen des Coninck principale dienaers, ver-
 thooneude waermede hem gedient hadden. Voorts alle d'overicheyt
 Soyasives, Sengagies Kimelaha's, onder den anderen, over hoop,
 niet in ordre gaende. Achter de stellagie ofte tlijk volchden wij
 ende den Gougou geaccompagneert met 60 musquettiers. Marcherende
 voorts tot de plaets daert graff gemaeckt was, alwaer den yeman
 ofte opperste paep op de Moorse maniere een cort gebet over 't doode
 lichaem des Conings dede, naer twelck de Citchils, Sengagies
 Kimelahas ende geen van minder qualiteyt, de kiste mettet doode
 lichaem vande stellagie namen ende naert graff droegen. Int inleggen
 deden de soldaten 3 charges met musquets, ende wt ons fort werden
 12 schoten met groff geschut gedaen ter eeren van des Conings
 begraeffnisse. Hier nae namen ons afscheydt van den Gougou ende
 d'ander principale overicheyt, die sich danckbaer thoonden over de
 eere die wij de begraeffnisse vanden Coninck aengedaen hadden,
 ende sijn wederom naert fort gekeert. Des Conings huysinge wiert
 bij nacht ende dach rontsom starck bewaert, vermits sijn vrouwen
 daer in waren ende blijven moeten totter tijt een ander Coninck
 gecooen werdt, daer seer diveers van gesproken wiert wie 't wesen
 sal, alhoewel den Coninck 3 soontgens waer van t'een ontrent
 4 jaren oudt is met een dochterken nae liet.

Kimelaha Limory op 22 Juny bij ons verschijnende, seggende:
 de Soyasives en Sengages, representerende den raet des Coninck-
 rijcken van Tarnaten, jegenwoordich bij den anderen vergadert
 sijnde om te delibereren over de verkiesinge eenes nieuwen Conings,
 gecommitteert was om wt haer aller name mij voren te dragen, etc.

[Hierop volgt een uitvoerig verhaal, dat hierop neerkomt. De
 Ternatanen dragen 4 personen voor als gerechtigd tot de kroon,
 nl. het oudste der drie zoontjes van den overleden koning (4
 jaar oud), den Djogoegoe, K. Ali en K. Hamdja en verzoeken daar-
 over de meening te hooren van den Gouverneur en zijn Raad. Na
 eenig overleg geven deze te kennen dat in geval de Ternatanen in
 de tegenwoordige omstandigheden een bekwamen vorst noodig achten,
 K. Ali hun voorkomt de geschikte man te zijn, doch wanneer zij

zich aan de opvolging in de rechte lijn ¹ wenschen te houden, dat zij den jongen Koning dan als momboirs zouden toevoegen den Djogoegoe en K. Ali. Van K. Hamdja spreken zij met opzet niet, daar zij dezen voor te „gespanjolieert“ houden wegens zijn langdurig verblijf te Manila. (Hij was daar gekerstend en zelfs in de kerk getrouwd.) De Ternatanen zenden hierop weder afgevaardigden om den Gouverneur en zijn raad kennis te geven, dat het hun meening is Hamdja tot sultan te verkiezen, omdat hij hun anders met behulp der Spanjaarden te veel kwaad zou berokkenen, wat wij met de sobere hulp die wij hen verleenden, niet zouden kunnen beletten. Ali wilden zij niet, want „vreesden te straf dat hij hen zou ringeloooren, zooals hij in tijden van den overleden Koning gedaan had“. Hamdja hielden zij voor „zachtzinniger en discreter“ en tevens voor een man van genoegzame autoriteit, om de heerschzucht der grooten in toom te houden. Bovendien was hij, hoewel jonger dan Ali, door zijne moeder van aanzienlijker geslacht. Le Febure c. s. blijven bij hun meening en raden die keuze ten sterkste af, maar de Ternatanen zijn niet tot andere gedachten te brengen.]

Op 21 d^o [Juli] liet Citchil Aly mij weten, verstaen hadde hoe de Soyasives voornamen Citchiel Hamsia morgen als Coninek te proclameren, dan eer sij daer mede voortgingen, souden sij mij selfs comen spreken. (Desen nacht ten huysen van Aly waren den Gougou

1 Het was aan Le Febure waarschijnlijk onbekend dat volgens de Moluksche gewoonte — waar van wel is waar dikwijls was afgeweken — de opvolging niet in de rechte lijn plaats had maar de kroon op een der broeders of een der broeders of zusters zonen van den overledene moest overgaan. Zie hier hoe Modafar en Hamdja elkander bestonden:

Hairoen of Hairoel djamiel,

Sultan van Ternate.

Baboe

Toelon of Toloe.

(Hairoens opvolger).

Sahid

Hamdja.

Ali.

Djonai.

Hafsin.

(Baboe's opvolger).

(de Djo-
goegoe?)

Modafar

Moesa.

(Sahids plaatsvervanger).

Mandarsjah

(Opvolger van Hamdja).

ende Hamsia bij maleanderen vergadert; wat haer pitsiaeringe is geweest connen niet weten, dan 't gene daer op volchde wijst sulcx genouchsaem wt.) Des anderen daegs naer den middach vergaderden de Soyasives, de Sengages, Kimelahas, soo van hier, Macqian, Gammacanorre, Sabouwe, als andere plaetsen. Sijn mette selve nevens 2 compagnien Tarnatanen ten huuse van Citchil Hamsia gegaen, seggende tegens de voorsz. Sengages ende andere overicheyt: siet, hier is den genen, die uwen Coninck wesen sal, waer voor ghij soubatten sult; den genen dieder yets tegen heeft, oft sulcx niet begeert te doen sullen wij dadelijck den cop afsnijten. Waer mede den Hoccum ende den (sic) Soyasives soubatten, gelijk insgelijcx daer op d'andere altsamen volchden. Dit gedaen sijnde, hebben Hamsia int raethuys gebracht, waer geboden wiert de gemeente met alle d'overicheyt te verschijnen, hem te soubatten, voor haren Coninck t'erkennen ende wt te roepen, als geschiede. Den Gougou en Citchil Aly waeren daer mede ontboden, dan niet gecompareert. Op dusdaniger maniere hebben se Citchil Hamsia Coninck geproclameert, tot verwonderinge ende tegens d'opinie van velen. Dit meynden wij door den Gougou ende Citchil Aly (des nachts hier boven aengeroert) gepitsiaert is geweest, alhoewel sij seyden dese electie sonder haer weten geschiet te wesen ende door gestoortheyt den Gougou consuys dadelijck daer om nae Gammacanorre vertrock, soo mij liet aenseggen daer hij noch jegenwoordich is, Citchil Aly eenige dagen niemant willende vande Soyasives te spraecke staen om t'affront soo wtstrooyde hem geschiet te wesen.

Om t'recht bescheyt van dese gepasseerde saecken te verstaen, liet ick Citchil Aly weten oft geliefde eens bij mij te comen, waer over des nachts ten 12 uren int fort quam. Vroechde hem oft Citchil Hamsia met sijn, ende den Gougous voorweten Coninck gemaect was, daer op antwoorde dat hij, noch sijn broeder, int selve niet geconsenteert, de Soyasives op hun eygen autoriteyt gedaen ende de saecke dus verde gebracht, verwondert sich syluyden niet eerst naerder, volgens belofte, met ons daerover gesproken hadden, seggende sulcx sonder onse, sijne ende den Gougous licentie niet vermochten te doen. Daer hem op vraegde waerom dan tselve niet belette, daer hij al suchtende op seyde: wat sal ick doen, 't is mijn bloet ende broeder; waer't yemant anders t'soude soo niet

gegaen hebben, genoechsaem daer mede te kennen gevende t' hem soo leet niet was als hij sich te voren daer tegens wel gestelt hadde, ende principalijk op dat des Conings soontjens tot de croone niet comen souden; waer door haer geslacht geheel daarvan gefrustreert stont te blijven, seggende Hamsia was nu Coninck; hadde toe te sien, dat behoorlijk sorge voort lant droech ende wel regierde, off anders soude lichtelijk daer weder afgeset en een ander in plaets gestelt worden; hij wilde van sijnder sijden oock sorge dragen, dat alles wel gaen soude, daer aen niet twijffelden etc.

Den 3en Augusty is Citchil Hamsia nevens Citchil Aly en den Tarnataensen raet met een groote suite boven gecomen wiens eerste inleydinge was etc. 1.

Hierop hem int largo voorgestelt t' gepasseerde met de Soyasives als hier voren verhaelt, en dat wij, gesien hebbende t' gunt geschiet is sonder ons te kennen en met de crooninge voortvarende, alles met goede oogen aengesien, en voorgenomen hadden te verwachten wat den tijt leeren soude. Dede hij wel, t' resulteerde tot sijn meeste eere ende voordeel van synen staet, indien hij gesint ware d' oude contracten tusschen de croone van Ternaten en den staet der Vereenichde Nederlanden te besweeren, achtervolgen en doen naercommen, inde voetstappen synder voorouderen treden, niet met woorden (gelijk voor desen alte veel geschiet is) maer metter daet, dat wij d' effecten bespeurden en goet rapport van hem aen d' heer Generael doen mochten, gelijk wij altijd bereyt sijn van onser sijden in geen gebreecke te blijven, wilden hem alsdan voor eenen gecoren Coninck van Tarnaten erkennen en naer vermogen assisteren.

Den commissaris Sr. Gillis Seys hebben op sijn aencomste bij der hant laten nemen volgens sijne commissie ende instructie den last daer toe hij hier gesonden is, oock volgens VEd. recommandatie hem in alles de goede hant tot uytvoeringe syns ampts geboden.

Wat de capaciteyt van synen persoon aengaet, voor soo veel ons alhier is gebleken houden hem voor een deligent persoon, tot bevoorderinge synnes ampts van goeden ommeganck ende discretie, soo dat wij meinen de Compagnie t' sy in de voordere continuance

1. Wat hij betooft komt op 't zelfde neer als in den volgenden brief.

vant gene begonnen heeft ofte in ander employment goeden dienst van hem staet te trecken

Desen 16 Augusty An^o 1627 int casteel Maleye op Tarnaten.

Was onderteeckent,

JACQUES LE FEBURE.

XXVII. Hamdja, sultan van Ternate, aan den G.-G.
Pt. de Carpentier, 14 Augustus 1627. (Uit het
Ternataansch vertaald.)

Ick den Coninck Sultan Hamir Hamsia schrijve desen brieff aen den Ed. heer Pieter de Carpentier, Gouverneur generael wegen den prins van Hollandt in dese Oost Indische quartieren ende doe sijn Ed. seer hertelijck groeten.

Ten tijde dat UEd. missive aen mijnen zoon ¹ door UEd. Commissarissen hier gebracht en den Raedt vertoont wiert, was ick wtt last vanden ouden Coninck mijn broeder wt de Manilhas gecommen om een corracorra van hier te haelen en daer mede hem herwaert te brengen, gelijk onder ons de maniere is.

Tot welcken eynde bij den voorsz. overleeden Coninck en den Tarnataensen Raet goet gevonden wiert, dat ick met dit zuidermouson weder nae de Manillas soude vertrecken met soodanich een corracorra.

Interim is den ouden Coninck van Tydoor deeser werelt overleeden en wiert deselve corracorra (om onse oude costumen t'observeren) met een present (tot vereeringe op sijne begraefenisse en wtvaart) derrewaert gesonden, welcke (vermidts mijnen broeder den capiteyn Laout doen ter tijt een Macassaers joncgen dat, aen gemelten Tydorees vanden Macassaersen Coninck gesonden sijnde, op Gammacanorra vervallen was, aentaste) door den nieuwen Coninck Guarolammo gearresteert, waer door ick vooreerst van mijn reys gefrustreert wiert.

Ondertusschen is mijn zoon den Coninck van Ternaten gestorven

1 Hiermede wordt zijn voorganger bedoeld.

ende ben door den Tarnataensen Raedt (met toestemminge der Overhoofden vande omliggende plaetsen) tot Coninck in sijn stede gecroont.

Dan hebbe mij noyt voor sulex gehouden (gelijck als noch niet doe) voor en alleer UEd. wtt den name des hooggedachten Prince van Hollandt mij daer voor erkent, vermidts mijn antecesseur meest door de Hollanders in sijn rijke bevesticht en gemaintineert is, op wien in veelen een misvertrouwen hadden, hoe veel te minder sullen sij mij gelooven, die bij de 24 jaeren in handen der Spaenjaerden geweest ben. Ja al dede ick noch soo veel groote beloften, en mijn machtt soo groot waere dat ick Godt wtt den hemel op der eerden brenghen conde, laete mij evenwel voorstaen dat ghy-luiden Hollanders op mij geen vertrouwen sout stellen voor en al eer ick den hooggemeldden prins eenigen dienst gedaen hebbe, wiens plaetse UEd. in dese quartieren is becleedende, weshalven versoucke UEd. mij gelieve iets tot dienst van sijn Excellentie streckende te commanderen, wanneer volcommen gelooven dat UEd. mij iets goets toevertrout, om 't welke te bevestigen als dan mijn debvoir doen sal.

Diversche brieven sijnder van UEd. aen den overledenen Coninck en den Raedt voor desen gesonden, waer door UEd. versochte alle ingecropene abuisen geremedieert ende dat d'oude contracten mochten in haer voorige vigeur en cracht herstelt werden, waer op tot noch toe niet gevolcht is. Van gelycken ben ick altyt absent geweest, behalven doen UEd. commissarissen UEd. laeste missive den Raet in mijn presentie voorhielden, wanneer mijn meergemelten soon op sijn wtterste lach. Nu ick door de gratie des Almogenden in sijn plaetse, vermits sijn aflyvicheyt, gesuccedeert ben, sal sorge draegen dat alles op den ouden voet gebracht werde.

Tot welcken eynde seer ernstich op UEd. versoecke dat UEd. sich gelieve te vercleenen en t'aenstaende mousson ons met een sufficiente macht te comen besoecken ¹.

Ende in gevalle ick alsdan niet betoone een viandt der Spaenjaerden te wesen en mij op haer over 't verdriet en spijt my en

1 Daarop had Pt. de Carpentier in sijn brief van 28 Febr. 1627 aan den Sultan en sijn Raad uitzicht gegeven.

mijn voorouders door hun aengedaen niet revengere, presentere mijn hoofd te verliezen.

Ick soude van nu af sulcx wel willen betoonen, en mijn genegentheyt is soodanich, dan hebbe op d'intree van mijn regiment desen staet soodanich verwert en eenige principaelē (door den lancduerigen pais) verweent (sic) bevonden, dat grootelick daer in beducht ben, ten sy dat UEd. personelijck hier verschijne, wanneer des te beter mijn autoriteyt gebruicken, en laten blijcken sal tgunt verhaelt hebbe.

Wat aengaet de vruchten van dit lant (te weten nagelen) belove daer soodanige sorge voor te dragen, dat al te samen in handen van UEd. ministers comen ende niet gelijk voor desen daer mede toe gaet.

Op Motier staet het gewas mede wel schoon, dan duchte dat niet al te rechte sal comen, doordien d'inwoonderen (met het raseren van het fort) tlant verlaten hebben wtt vreesse des viants.

Eene vande voornaemste oorsaecken, dat soo insteren om UEd. herrewaert comste is wel vermits voorseecker weten, dat den Gouverneur vande Manilhas met een groote macht t'aenstaende mousson den gevangenen Coninck hier brengen sal, waer tegen noodich is UEd. met de sijne sich stelle, want wij sonder UEd. assistentie niet vermogen.

Van gelijcken versoucke dat UEd. metter haest dese Molucas van vyvres en amunitie van oorlooge ampel gelieft te versien, want beducht ben, dat grootelijcx sullen van doen wesen, andermael opt thoochste biddende dat UEd. doch niet nalate hier te comen waer aen meyne den Prins grooten dienst geschiede.

Wanneer UEd. gelieve mede te brengen 200 musquetten, soo veel stormhoeden, gelijke getal malisrocken oft rustingen, om myn volck tot dienst van hooch gemelte Prins daer mede te wapenen. Van gelycken een silver servuys, om tot mijn tafel te gebruycken. Salt al te samen ten dancke met nagelen betalen.

Wat 't stuck van Amboynna belanght, neme op mij om daer behoorlicke sorge voor te draegen.

Eyntelyck om desen te besluiten segge dat ben en blijven sal een getrouw dienaer vande Prins en UEd. wien den Almogenden (naer mijne hertelicke groetenisse) in sijn bescherminge bevele en geluck en voorspoet toe wensche. Desen 14 Augusti A. 1627 in Ternaete.

XXVIII. Gouverneur Generaal¹ en Raden van Indië aan
 Bewindhebbers der O.-I. Compagnie, 9 Novem-
 ber 1627.

Die van Jamby ende Palimban staen tegen den anderen in termen van oorloge alsoo den outsten soone van Jamby bij stipulatie van huwelijck, t' rijk van Palimban is pretenderende. Doch die van Palimban² houden hem niet alleen uyt het rijk, maer hebben hem oock van sijne wettelijcke huysvrouwe ende alle sijne juweelen gespolieert ende alsoo ignomineuselijck ledich naer Jamby gesonden. Hierop heeft den ouden Coninck van Jamby in Julij pas¹⁰. een expressen gezant met brieven soo aen ons als d'Engelschen naer Batavia gesonden, versouckende onser beyder assistentie tegen die van Palimban, tot reparatie vant' geleden affront ende maintainue van sijns soons gerechticheyt, met toesegevinge soo door onse assistentie Palimban gerecouvreert wierde, in recompense van dien thien jaers tollin in sijn landt aen ieder soude vrij geven. D'Engelschen hielden haer op dien tijt van ons heel abstract, gelijk sij noch doen, soo dat oock met ons geene communicatie over dese saecken gehouden hebben, maer boden den gesant dadelijck met grooten boha assistentie van drye jachten, om deselve t'sijnen believe ende commandement te gebruycken, gelijk sij oock dadelijck deselve derwaerts nytsetteden, alsoo sij doch bij gebreck van capitael geen ander employ voor deselve hadden. Om onse estime bij die van Jamby te maintaineren ende geene vorderlijcke conditien aen d'Engelschen alleen te cederen, condon mede niet minder doen. Waer over goet vonden derwaerts te seynden t schip Z. Hollandt, t' jacht den Hazewindt ende t' fregat Fortuyntgen gemant met 170 copen, omme met dese ende de macht in Jamby wesende, den Coninck soo wel als d'Engelschen ter assistentie te staen, met expresse last nochtans aen d'onse, dat die van Jamby ende Palimban bij alle redelijcke middelen souden trachten te verdraegen, liever als in oorloch te treden ;

1 Hoewel oock door Coen geteekend is deze brief nog grootendeels van den tweeden onderteeckenaar, Pt. de Carpentier, zoo als blijkt uit een brief van dezen van 15 November en overigens oock uit den 'stijl.

2 Dat is: de broeder van den overleden Sultan, met wiens dochter (en eenig kind) de prins van Djambi gehuwd was.

dat mede tot de wapenen tegen die van Palimban niet comen souden voor ende alear, alle redelijke conditien geasperneert sijnde, sij onder protestatie daertoe gedwongen wierden ende dat dan noch niet verder in d'assistentie haer involveren souden als met schutgeweer uyt de schepen op de stadt, sonder te lande yets t'attenteren maer t' selve de Jambineesen souden laeten waernemen. Sedert hebben per missive van den 10^{en} Augustij uyt Jamby verstaen hoe den Coninck aldaer noch geene preparaten tot den oorlogh gedaen hadde ende soo t' hem liet aensien weynich middel daertoe wisten. 't Schijnt hij meer met representatie van onse ende der Engelschen assistentie Palimban hoopt tot redelijke conditien te constringeren als met geweldt van wapenen te dwingen. Oock soo en heeft hij de middel, couragie noch beleidt niet, om met geweldt yets te vercrijgen soo dat ingevalle die van Palimban tot redelicheyt niet t' indueeren sijn de furieuse mine van Jamby wel eventeren mocht.

t' Voorleden W. mousson hadden wij nae Banda gecommitteert om den Gouverneur Willem Jansz. te verlossen d' Hr. Pieter Vlack, welke, nae dat in Martio laestleden in Banda wel was gearriveert, t' gouvernement aldaer overgenomen ende op vele vervallene saecken seer goede reformatie ende ordre had beginnen te stellen, int oversteecken van Rossingeyn nae Nera met een orangbaey oft roeytuych den 24^{en} Julij, van de Pouloronders, welke als roeyers mede voeren, overrumpelt ende met sijn geselschap gevanckelijck naer Ceram gebracht is ¹, bij hem hebbende den oppercoopman Zendtpaert, Captⁿ. Colff, den Secretaris van de Voorde, een Nederlandsche vrouw, een lijffschut ende eenige jongens, sonder meer. Lange nae men verstaet hebben dese Pouloronders op soo eene occasie geloert om door soo eene middel alle de Pouloronders, mans, vrouwen ende kinderen, welke noch op Banda waren, in vrijheyte te stellen, tot welke resolutie soo men meent haer te meer geurgeert heeft dat men hunne kinderen in de schoolen begonde te trecken, van t Moorsdom t'ontærden ende in de Christelijke religie op te queecken, waer tegen soo grooten hadije ingenomen hebben, dat soo t'schijnt geene desperate attentaten souden naegelaten hebben, bij der hant te nemen om haer ende haere kinderen hiervan te vrijen.

1 Eerst naar Tobo aan de zuidkust, waar men hem echter niet lang vertrouwde, daar die kampong onder 't kasteel heette te staan, toen naar Kilbong en Kilmoeiri meer oostelijk.

Dat overlang dit een gepremediteert stuck sij geweest, heeft sich met de daet geopenbaert, also alle de Pouloronsche manspsoonen, sijnde over de 150 sterck, op deselve tijt dat het feyt aengeleydt wierde haer ter vlucht int geberchte begeben hadden, haere vrouwen ende kinderen verlaten hebbende, welck oock datelijck in verseeckering genomen sijn.

Door dese gevluhte Pouloronders was een tijt lang t bosch ende noote-percken op Groot-Banda seer onveyl, soo dat de vruchten met convoy moesten geint werden, tot dat door sonderlinge beschickinge Godes alle de voorsz: gevluhte sonder slach off stoot miraculeuselijck in onser handen gecomen ende in goede verseeckeringe genomen waren.

Nae dat de Gouverneur Vlack met sijn geselschap aldus een wijle op Ceram vervoert was geweest, is hij met d'overhooffden der Bandanesen ende andere aldaer in onderhandelinge getreden ende geaccordeert hem ende sijn geselschap te lossen, tegen alle de Pouloronders soo mans, vrouwen als kinderen ende haere slaven in Banda noch sijnde, dat deselve al't saemen met een onser schepen aen de custe van Ceram gebracht ende aldaer overgelevert souden werden; waer over sijne E. met seeckere Cheramsche prauw een brieff aen den Raedt in Banda sondt, met last om dit accordt alsoo int werck te stellen. Int eerste vondt sich den Raedt vrij wat beswaert sonder ons advys ende advoy in soo een emportante saecke te disponeeren, alsoo daer over de 800 sielen aen dependeerden, beneffens noch andere swaere gevolgen, als onder anderen dat soo veele van d'alreede gechristende kinderen wederom ten projje vant heyloos Moorsdom souden overgelevert werden, waertoe d'Ecclesiastique niet wel verstaen conden, gelijk sij oock reden daer toe hadden. Niettemin is eyndelinge den Raedt in dese saecke soo verre getreden dat sij met d'overgecomene van Ceram accordeerden alle de mans ende vrouwspersonen behalven de schoolkinderen voor haeren Gouverneur ende sijn geselschap te willen lossen, waertoe de Cerammers lichtelijck verstonden, hoopende d'onse noch bet bij den neus te leyden ende treffelijcker tour te spelen als sij alreede gedaen hadden, gelijk naderhandt uytgecomen is, voorgenomen hebbende t' schip in een quade baeye te verleyden ende met hulpe van die vant landt tselve aldaer met correcorren aff te loopen. Voor welck disaster Godt Almachtich beter voor d'onse voorsach, want

naedat (de) gevluchte Pouloronders alt' saemen opt' getroffen accordt uyt het geberchte affgecomen waren, omme met haere vrouwen t'embarqueren, sijnde omtrent 600 sielen sterck, ende nae dat sij alreede gescheept waren in Monickendam, mede inhebbende de nooten ende foelye voor Batavia, begonde den Raedt eerst te difficulteeren hoe soo een hoop volcks, te weeten 600 Bandanesche ende 200 Nederlandsche sielen van water ende cost in soo een becrompen schip souden connen versien. Daer beneffens in consideratie nemende de laetheyt van t O. Mouson, gelijk mede, soo dit schip een vaerweer beliep ende Ceram niet dadelijk aen boort creech, in groote miserie stont te vervallen. Item dat door de reyse van Ceram t'voyagie nae Batavia lichtelijck soude connen versuymt werden, ende andere swaermoedige consideratien meer, veranderde op een subyt van resolutie, arresterende de saecke tot naerder advijs van hier in te sien, nemende ondertusschen alle de Bandanesen in goede verseeckeringe, ¹ waardoor Godt loff groote beduchtelijcke swaricheden gemijdet sijn, ende Banda ondertusschen t' eenemael van dit gevlucht gespuys tot groote vreugd ende ruste van alle d'ingesetenen vayl gemaekt is.

Van Key ende Arou waeren opt jongste vant' voorleeden Ooster Mouson 1626 in Banda aengekomen acht jonckgens, met sagu ende andere provisien geladen, welcke weder met goedt profijjt nae haer landt waeren gekeert ende beloofd hadden dit jaer noch stercker in Banda te verschijnen. Watter op gevolcht sij hoopen in May off Junij aenstaende van daer te vernemen.

Van Java waeren daer mede aengewees vier jonckgens met weynich rijs ende andere provisien, welcke mede met goet genoegen van daer gescheyden syn ende apparent dit aenstaende W. Mouson weder derrewaerts tenderen sullen.

1 De manspersoonen werden in de boeien geslagen (twee aan twee aan een ijzeren ketting gebonden), en moesten zoo aan de fortificaties arbeiden. Geen wonder dat den 1 September 1628 de tijdelijke bewindvoerder op Banda Jan Jansz. Visscher aan Coen schreef: „De manspersoonen vande ghevangene Pouloronders zijn meest al overleeden ende in 't fortificeeren geconsumeert, soo dat haer quaet doen nu niet meer te vreesen is." De burgerij van P. Run werd op haar verzoek voor 't meerendeel naar Groot-Banda (Wajer en Denner) overgebracht en de noteboomen op P. Run omgehakt.

De generale ongeden over gants Banda bedragen tsedert p^o Maert 1626 tot p^o Meert 1627 in alles stijff *f* 93.000.

De generale winst daer tegen namentlijk

Inden handel ontrent	<i>f</i> 58.000	} <i>f</i> 73.000
Item s'landts incomsten	- 15.000	

Soo dat Banda al mede noch in een jaar ten achteren is gegaan *f* 20.000.

XXIX. Pieter van Duijnen, Raad van Indië¹, aan Bewindhebbers der O.-I. Compagnie, 7 November 1627. (Eigenhandig.)

Hoe wel te pas souden met den Generael Coen gecoomen hebben ses ofte acht persoonen, suffisant als de Generael Carpentier en St. Jaques Speex, Raadt van India. Ic versekere mij selfs dat soo Hare Ed. geweten hadden hoe weynich vertroude en suffisante persoonen hier sijn om de principale diensten te exerceren, sijn souden in plaatse van opontbieden gemandeert hebben den gemelten Hr. Speex te persuaderen hier te blijven. Ic moet bekennen overtuyght te wesen van sijn suffisantheyt gerequireert in soo swaaren dienst als hij becleet heeft, dat hij oversulex ende door de wetenschap, becoomen in twintich jaarige dienst, Hare Ed. dienstelijcker present sijnde sal communiceren dan met de penne can gedaen worden, maer ten ansien de constitutie ende schaersheyt der bequame dieners in dese quartieren soude hij hier den besten dienst hebben connen doen.

De actien ende suffisantheyt van den Generael Carpentier hebben de Engelse niettegenstaende hare afgunste en nijdicheyt wtgedruet dat sijn hem noemen in haare twistinstrumenten den rechtvaardigen

¹ Hij was daartoe benoemd in de Vergadering van Bewindhebbers van April 1626 en kort daarop als commandeur van 4 schepen naar I. vertrokken, waar hij den 27 Januari 1627 aankwam en den 31 Maart 1628 overleed. Speex was door Bewindhebbers terug ontboden, om welke reden wordt niet in de Resoluties vermeld.

Generael, daer mede ic mij conformere, gesien hebbende de copien der missiven en advijsen Haare Ed: niet soo een contentement gegeven dat se hare Ed: lauderen gelijc ic die admirere, ende daer benevens meer dan negen maanden sijn maniere van gouverne, wackerheyt en dapperheyt tot bevorderinge van hare Ed. omslach. Ic verclaare alles met verwonderinge aengesien te hebben ende en hadde mij niet ingebeelt soo goede ordre, modestie an te treffen als de Generael Carpentier angehouden heeft. Ic mercke dat hij bemint en gevreest is ende wensche, nademael de Comp^{ie}. hier te lande van hem niet langer gedient can worden, datse daer in Europa haarlieder van sijn goede rapporten moogen dienen insgelijcx van Sr. Speex.

Actum int Casteel Batavia dese 7 November 1627.

XXX. Philip Lucasz, gouverneur van Ambon ¹, aan den Gouv.-Gen. J. Pz. Coen, 10 September 1628.

[Den 26 Augustus 1628 treedt de Gouverneur te Hitoe in conferentie met den Kimelaha Leliato en de hoofden van Loehoe c. s. Onder de voorwaarden die hij hun stelt zijn natuurlijk de voor naamsten: het ontzeggen van toegang aan de jonken van Makassar, het leveren van de nagelen uitsluitend aan de Compagnie, voor den gecontracteerden prijs, en de limietscheiding tusschen 't gebied van Ternate en dat der Compagnie.]

Wat aenlangde de Macassaren, conden dezelve t'acces niet ontseggen, ten aensien voor lange jaren aldaer gefrequentiert ende hun

¹ Hij was Jan van Gorcum bij zijn vertrek naar Batavia (17 Juni 1628) in die betrekking opgevolgd. — Uit een vorigen brief van Phil. Lucasz (van 11 Mei) heeft Valentijn (II 2, bl. 65, 66) het essentieele medegedeeld, met kleine onnauwkeurigheden waarvan de voornaamste is dat de bezetting van Honimoo en Noesalaoet gelicht zou zijn. Dit geschiedde niet, om de schadelijke gevolgen die men reeds van de andere lichtingen ondervond. Ook voor de verdere gebeurtenissen en gewisselde stukken in dit jaar kan ik volstaan met eene verwijzing naar Valentijn (aldaar bl. 67—78).

met verscheyde nootwendigheden (voor hun gelt) accommodeerden, doch soo wanneer daer over des Coninx expresse ordre bequamen ende zijne Mag^{ts} [hen] voor vijanden verclaerde, wilden dezelve niet alleene alle toeganck ontseggen, maer zelfs helpen massacrerem.

Aengaende de leverantie van de nagelen, waren bereyt des Coninx last te voldoen ende dezelve aen de Nederlantse Comp^e te leveren, doch versochten ten aensien door den Gouverneur van Speult hunne boomen ten deele verdestrueert (daer door seer verarmt waren), men den prijs van de zelve een weynich wilden verhoogen; van gelijcken den prijs van de cleeden wat civielder stellen, opdat bij middel van dien een weynich mochten gecureert worden.

Noopende de limietscheydinge, condon ten principalen daer in niet verhandelen, overmidts wij (soo sustineerden) een groot gedeelte van des Coninx jurisdictie in possessie hadden. Daer apparent niet geringh aff desisteren zouden, wert de zaecke tot naerder conferentie van den Coninck ende d' Ed: Heer Gouverneur Generael gedefereert.

Bij dese onderhandelinghe hebben grondigh (door onderlinghe discourssen) opmerkinge genomen ende naer gespeurt hare principale maxima, ende vinden dezelve meest in deser voegen gedisponeert, dat niet jegenstaende dezelve, volgens hare eerste gedane verclaringhe, te wesen subjecten van de Tarnataense kroone, des niettemin yder particulier hoofd sijne jurisdictie ende gerechticheyt aen zich behout, sonder yets van dien den Stadthouder des Coninx in te ruymen nochte hem naer nytwysen van des Mag^{ts} ordre in zijne beveelen te gehoorsamen.

[In weerwil dat de Gouverneur hun de noodzakelijkheid van 't verdrijven der Makassaren nogmaals betoogt] heeft dit alles soo veel niet vermogen, om hun t' acces aldaer te doen ontseggen, maer (: als vooren aengeroert) op d' ordre van haren Coninck beroupen. Op wat insichten dezelve aldaer geadmitteert worden, gelieve Zijne Ed: in consideratie te nemen, (: namentlijk extra ordinarie avance) uytgesondert t' gerieff, dat van dezelve trecken ende den bant van hare onderlinge religie. Desen alle niet jegenstaende affmeerden generalijk de nagelen aen de Nederlantsche Comp^e. te doen leveren, sonder dat de vreemdelingen t' minste gedeelte daarvan genieten

souden, ingevalle (: volgens haer versouck) (ten respecte van de quantiteyt) in den prijs derzelve een weynich de handt gelicht ende de cleeden wat civilder gestelt worden, waervan hun op stant buyten hoope stelde, allegerende eens met dezelve finael gehandelt ware, welke compositien ende comtracten overbodich waren te voldoen maer om van tijt tot tijt veranderinghe in den prijs van de vruchten als manufacturen te doen ware buyten reden om evenwel te thoonen, dat haer versouck niet int geheel verworpen maer eenighe plaetse (: hoewel nochtans buyten redenen) gegrepen heeft, hebben op hun impertinentie ende importuynne instantie toegestaen in den prijs van de cleeden eenige civilitieyt te gedogen, op conditie twee lijsten van den prijs derzelve te concipieren waarvan de gecorrigeerde prijs der cleeden jegen nagelen zullen verhandelen ende wanneer met comptanten comen coopen, volgens d' oude lijste ende prijs zullen moeten betalen. Desen voorslach docht hun gesamentlijk geheel absurd ende ongerijmt; vraechden, wat daermede voor hadden, ofte de comptanten niet soo goet als de nagelen waren? Daerop hun diende, hoe in de presente constitutie met comptanten overcroopt zaten; dat in Choromandel ende Suratte weynich cleeden te becomen waren, derhalven liever de comptanten als de cleeden voor hare nagelen in betalinge deden gelden. Wij vertrauwen vastelijck, dat hierbij noopende de leverantie van de nagelen meer als met verhooginge van den prijs derzelve zullen obtineren. De provisionele repertitie van yders onderdanen wert mede tott naerder gedefereert, alsoo gesien was dien aengaende niet wel overcomen ende geacordeert zoude hebben

Actum Amboina in't Casteel, ady 10 Sept. 1628.

UED. onderd. Dienaer

PHS. LUCASZ.

XXXI. Gillis Seys, bestemd tot president in de Molukken ¹, aan den Gouv.-Gen. J. Pz. Coen, 29 Maart 1628.

Soo haest wij in Maleyen gearriveert waeren heeft d' Heer Gouverneur 't jacht doen lossen ende tselve daernaer op den 7 Januarij passado met eenparige toestemminge van den Raedt uyt cruysen gevaeren omme te onderstaen wat avantagien men op des vijants secours vererijgen conde, met expresse last, als per resolutie te sien is, tot ult. febr°. uyt te blijven, doch is t' voors. jacht naer dat het al tweemaal achter Ternaten ende Tydoor omgedreven was, weder ingecomen. Op den 4 Februarij door continuele harde noordelijke wint, ende des anderen daechs, sijnde den 5 dito, soo arriveerde het Spaens secours ende sijn twee seylen onder Roemy ² ten ancker gecomen. Andere twee, die de reede niet wel beseylen en conden, sijn naer de groote stadt van Tydoor gelooopen. Dese tijding vant schip den Arent, dat op de reede lach, aenden Heer Gouverneur gebracht sijnde, ordonneerde op stontd t' jacht Texel, achtervolgens voorgaende resolutie, weder uyt te loopen, omme te sien, off sij de twee seylen, die naer Tydoor gelooopen waeren, onderscheppen conden. Sij gaen smiddachs 't seyl ende comende om den hoeck van Tydoor, sien aldaer voorbij de stadt van Tydoor de twee voorverhaelde Spaense seylen geaccompangieert van de galey, calckboot ende veele Tidoreesche corcorren. 't Jacht setter sijn cours naer toe ende seyldesoo met een labbercoeltien voorbij de stadt, die vijf schooten op hen dede, ende comen soo dicht onder de wal bij dese labbardaense vloot, en leggen den Spaenschen admirael aen boort. De galey, die denselven boechsaeerde, leyt ons jacht voor de boech aen boort, maer door dien sijn riemen op eene sijde meest stucken geschoten, drijvense 't jacht aen d' ander sijde aen boort daer aen wedersijde hun beste gedaen wiert. Doch eer een ure tijds wiert de galey van onse soldaten ende matroosen geëntert, ingenomen ende al de Spaingiaerden doot geslaegen, die

1 Zie hiervóór bl. 118.

2 De reede der Spanjaarden op Ternate.

sij daer op vonden, ende wiert deselve aent jacht voorts vast gemaect. Interim waeren noch al doende tegen den Admirael, die door de menichvuldige vuyerwreken, die daer ingeworpen waeren in den brant geraeckt was. Doch wierde van ons volck mede geëntert, ingenomen ende den brandt geblust, maer was soo leck geschoten, dat hij datelijck bij hun neergesoncken is, tot aen sijn marssen toe. Soo bleeff hij sitten, soo dicht was hij aen de wal. Dit aldus geschiet sijnde, socht het jacht alle middelen, om van de wal te comen door dien soo vreeselijck van 't landt geschoten wiert, datter niemant boven opt jacht dueren en conde. Hij liet een werp uytbrengen met verlies van drye man ende eenige gequetste, ende sijn in den doncker met de galeyenoch van de wal geraeckt. Het ander scheepken wiert van de Tydoreesche corcorren aen de wal opt nirecyff gebouchsaert, ende wierden daerdoor oock 2 a 3 corcorren ontstucken geschoten. Uyt het scheepken, soo sij vant jacht sien vonden, waeren de Spaingiaerden al gevluht, maer door dien zij soo dicht onder de mosschetterije vant landt laegen en durffden zijt niet bestaen daer aen te vaeren maer sijn met de galeyen in zee gelooopen, hebbende van dese tocht 10 mannen verlooren, waeronder den schipper, onderstierman ende den hoochbootsman ¹ met 8 gequetsten, hebbende meer schade vant landt als uyt de galeyen ende schip geleden. Vier Spaingiaerden, die niet swimmen en konden op stucken van riemen ende luycken dreven, sijn gevangen genomen, met 12 slaven, van welcke Spaingiaerden 2 jongst uyt Nova Spaingiën gecomen sijn, die door d' Heer Gouverneur derwaerts ² gevoert werden om bij UEd. geëxamineert te mogen werden. Den Admirael hadde op 4 stucken geschuts, met 80 mannen soo soldaten als bootsgesellen, was groot ongeveerlijck 140 last. De galeyen hadt op 9 metaele stucken, daer vander 7 int jacht Texel overgenomen sijn.

Den Coninck van Ternaten, die op dien tijt naer Sabouge ende

1 De namen dezer dapperen worden ook in 't Dagboek van Le Febure niet vermeld. Aldaar lezen wij echter dat de „opperstierman van 't jacht Texel, die sich int veroveren van de galeyen wel gedragen heeft, op den Arent voor schipper is geauthoriseert" en de schipper van den Arent op 't jacht Texel overgeplaatst.

2 D. i. naar Batavia.

Gamcanorre vertrocken was, is daer al continueerlijk gebleven niet-
 tegenstaende hem door den Heer Gouverneur verscheyden advijsen
 zijn gesonden dat hij vertrecken wilde. maer en is niet eer
 als den 10^{en} van Maert hier gecompareert, ende dat met een honje
 van 16 corcorren, mede brengende 'tresterende volck van Morotay
 ende Morotia bestaende in ontrent 800 sielen, soo mans, vrouwen
 als kinderen om haer negrij op Maleyes te peupleren. Het volck
 van Loloda sijn van den selven geordonneert op Gilolo te moeten
 gaen resideren, om die plaets voor hun noch vaster te maecken.
 Des ander daechs is hij boven bij d' Heer Gouverneur gecomen
 alwaer hem de brieff van d' Heer Generael Carpentier met het
 present overgelevert is, mitsgaders alle behoorlijke groeten sijn van
 UEd. aen denselven gedaen.

Het schijnt, ende hij laet hem uyttelijk verluyden, dat hij sijn
 honje ofte macht van alle canten wil vergaderen om t' coninekrijk van
 Bouton jegens die van Macasser te gaen deffenderen, gelijk tselve
 oock wel te gelooven is, door de groote instantien ende ernstich
 versouck vanden Coninck van Bouton, soowel aen den Coninck van
 Ternaten als aen den Gouverneur over de Molucquos gedaen, ende
 terwijlen sij nu bevinden, dat de Coninck van Bouton hem in den
 uyttersten noot bevint ende, [indien hij] vande Ternataenen niet
 geassisteert wort, hem wel lichtelijk onder protectie van de Hollan-
 ders soude begeven, daer sij seer voor vreesen. Daeromme ist soo
 de nytcomste leert, dat se met hun honje derwaerts willen vervoegen,
 haere macht daer vergaderen ende met deselve naer Amboyna sich
 transporteren, omme aldaer met de Hollanders in beter rust ende
 vrede te leven (soo sij seggen), een reformatie aldaer te maecken,
 den Kimelaha Leliatte te lichten, ende voorders te doen, wat tot
 welstandt soo wel voor de croone van Ternaten als van de Neder-
 landsche Comp^{ie}. sal oirbaerlicxt gevonden worden

Actum int fort Gnoflicquia opt eylandt Macquian, adj 29 Meert
 A^o. 1628.

1. De namen daer deperen worden ook in 't Register van de Koning van
 vermeld. Althax is een wij schier dat de oppersterman van 't jaer 1628 die
 sich int veroveren van de Galaja wil bevingen heeft, op den drent voor schip
 het in gesantioniseert, en 't schipper van den drent op 't jaer 1628 over
 geplaatst.

S. D. I. naar Batavia.

XXXII. Gillis Seys, President in de Molukken, aan den
gewezen gouverneur Jacq. le Febure (op Ambon),
22 Mei 1628.

Den 9 May arriveerde hier wel een praeuw van Xoula tijdinge
brengende, hoe dat de Macassaren met ontrent 30 corcorren t eylant
Gapy den Ternataenen affhandich gemaect ende nu voor Taliabo
laegen, twelck mede meest van hun geconquesteert was, die oock
eenige gecommiteerden naer Xoula gesonden hadden, om dat mede
op te eyschen, hun waerschouwende, dat hoe eer hoe liever sijluiden
[zieh] onder de gehoorsaemheyte van den Coninck van Macassar
souden begeven, ende bij faute van dien anders de macht van de
Macassaren eerstdaechs te verwachten hadden. Die van Xoula hebben
naer wij alhier verstaen 20 daegen tot haer bedencken genomen
omme te sien offer van daer off d'ander plaetse eenich ontset voor-
handen was te krijgen, doch dese 20 daegen nu al gepasseert
wesende en maecken de Ternatanen anders geen gissinge dan dat
de voorsz. eylanden te weten Gapij, Taliabo ende Xoula bij den
Macassaren al geconquesteert ende voor hun luyden verlooren sijn.
Nu de vrees is, soo sij hier bij ons laten verluyden, dat deselve
genegen ende geresolveert sijn omme soo voorts naer de quartieren
van Amboyna ofte Ceram te vertrecken om bij hun luyden mede
geincorporeert te werden, omme twelcke te ontsetten (soo sij seggen)
sij geresolveert zijn alle hunne macht te vergaderen ende in Amboyna
te versamelen, omme de Macassaren daer uyt te slaen. Capn. Laout
leyt veerdich om t'avont met 6 corcorren naer Macquian [te varen],
alwaer noch andere 12 corcorren gereet liggen om met hem costij
te gaen ¹ Den Coninck heeft met groote suyte ende een
beau semblant mij tweemaal opt huys wesen besoucken, maer t ge-
schiedde hierom: d'eerste mael versocht hij de twee groote metaele
falcoenen ende een metaelen stuck om op sijn honie, die
naer Taliabo ofte naer Amboyna soude vaeren, te mogen gebruyken,
't welck hem affgeslaegen hebbe. . . . Den tweeden mael is hij
boven gecomen met grooter pracht als voorhenen ende sochte assis-

¹ K. Ali vertrok eerst half Juli naar Ambon. Zie de acte van autorisatie die
de Sultan hem medegaf (in d. 1 Juni) bij Valentijn, II 2, p. 74—75.

tentie van ammunitie omme op gemelte honie jegens die van Maccassar soe wel op Xula, Taliabo als Amboyna te gebruycken, te weten 100 musquetten te coop ende cruyt ende loot naer advenant. De musquetten hebbe hem andermael affgeslaegen, mij excuserende dat sulcx niet en vermochte te doen door dien voorhenen in de tijden van de Heeren Generaelen Bot ende Reael de musquetten aen hunlyden bij honderden soe vercocht als geschoncken waeren, die altsaemen door hun aen de Tydoreesen ende andere onse vijanden (met welcke sij nu in vrede saten) sijn vercocht geweest. . . . Wat het cruyt off loot aengaet, souden hem naer tijts gelegentheynt ende naer tgunnt wij vermochten assisteren. Hierdoor is hij weder in sulcken colere gecommen, dat hem sijn aengesicht teenemael veranderde ende in langen tijt sittende in mijn logement niet en conde off en wilde spreecken. Doch eenigen van de sijne, die t hert hadden, om onder sijn voeten te cruypen, insonderheyt den Grooten Sedaha, hebben hem soetiens aangeseyt, dat hij niet qualijck bejegt wiert, en dattet selve maer een vraege ende een antwoorde was etc: Sulcx dat hij wederom tot bedaertheit quam ende seyde wij hebben omt beschermen van de Magalaensse Compies. volck t landt van Ternaten verlooren, daer de Spaingiaerden anders noeyt naer getracht souden hebben, ende datse om de Nederlantsche Compagnie veele vijanden gemaect hadden, soo Engelsen als andere natiën. Hierop sijn verscheyden replicken over en weder gevallen; heeft eyntelijck geseyt: wilt ghij mij dan niet assisteren, om mijn landt te beschermen, soo en condt ghij der ook de vruchten en profijten niet van genieten, en is soo met een toornich gemoet doorgedaen..... Ick verstaen uyt gemelten Goegoegoe ¹ dat de Labouwers hun noch als voor desen in t geberchte neutrael onthouden ende datter nu beter door UEd. vertreck, die se seer gevreesst hebben, insonderheyt de geproscribeerden om datse de conspiratie by UEds tijt begonnen hebben, hope is om onder onse gehoorsaemheyt te brengen daer metten eersten ordre in sal moeten gestelt werden ². . . .

1 De djogoegoe van Batsjan.

2 Seys begaf zich daartoe in Juni zelf naar Batsjan, en bracht het met behulp van den radja zoo ver dat de Labouërs tegen belofte van geheele amnestie hunne vorige woonplaatsen weder betrokken. Een uitvoerig verhaal daarvan vindt men in zijn brief van 23 Augustus.

De groote correspondentie ende gemeenschap tussen de Coningen van Ternaten, Tydor ende den Gouverneur van Gammalamma continueert ende neemt noch dagelijcx toe, sulcx dat ordinairis omden tweeden ofte derden dach boden en advijsen openbaerlick over ende weder gebracht werden. Den spaenschen Gouverneur sent gemeenlijk alle 6 a 7 daegen brieven met sijnen tolck aenden Coninck van Ternaten die alsdan in des Coninckx huys gelogeert wert ende hem de brieven voorleest, dat ons van den Goegoeye van Batsian ende andere die sulcx bewust sijn te kennen gegeven wert, in voegen sij een groot concept voorhebben, dat vastelijck gelooven mogen niet tot onsen voordeel streckt

Maleyen adjij 22 May A^o. 1628.

XXXIII. Pieter Wagensvelt, tijdelijk president in de Molukken, aan den Gouv.-Gen. J. Pz. Coen, 23 Augustus 1628. ¹

Den 18^{en} [Augustus] ginck de provisionele President bij den Coninck met wien hij in discours over 't stuk van Amboyna geraeckte ende onder andere redenen in propoost van de limytscheydinge viel, ende hem afvraechde off niet gesint waere een Ambassadeur met het op sijn vertreck staende jacht Munnickendam aen UEd. te senden, daer hij op antwoorde niemant beter te connen committeren als sijnen broeder Citchil Aly (die alreets met volle macht op gaende wech naer Amboyna is) ende dat van sinne was hem metten eersten te volgen. Gelieffde UEd. daer te verschijnen met het aenstaende wester mouson off yemant volmacht te senden, 't soude hem seer aengenaem wesen, vermits hij behalven t'stuck van Amboyna UEd: noch groote saecke te communiceren hadde toucherende de Manilhas, welcker conqueste hij licht voorsloech. In somma hij laet aen alle sijne manieren procedures blijcken, dat den cop vol wint ende groote dinge voor heeft soo hij die te wege can brengen. Hem wiert voorgehouden, wat een

¹ De brief waaruit dit fragment wordt megedeeld is grootendeels van G. Seys en na zijn dood (10 Augustus) door Pt. Wagensvelt, die voorloopig in zijne plaats gekozen werd, vervolgd.

grootte gerusticheyt het voor hem causeert dat de Hollanders hun soo sterck in Tayowan gemaect hebben, waer door hij voor geen invasiën der Spanjaerden te vreesen heeft ende dat grootelix verwondert waeren dit mousson (contrarie sijn toeseppinge) soo weynich nagels gevallen sijn, t'welck voorwaer d'Ed: Heer Generael (die beter van hem verwachtende is) seer vreemd voorcomen en groot bedencken geven sal. Waerop hij wonderlijke dingen van Tayowan voorsz. wiste te verhaelen, ende uyt te drucken hoe grootelix den Spanjaert tselve ter herten gaet, jae sulcx dat een weynich voor sijn vertreck uyt de Manilhas bij den Raet geresolveert was de garnisoenen uyt de Molucquos te lichten, om 't volck in Tayowan te gebruycken, t welck (seyde hij) effect soude gesorteert hebben ten waere de nieuwe Gouverneur sulcx weder houden hadde, ende dat evenwel veele van de cloeckste soldaten gelicht ende derwerts gevoert sijn

Binnen 3 a 4 dagen vertreckt het jonckgen daer voor rek. van Citchil Aly uyt Taljobo met sagu gecomen (waer van hier voren mentie gemaect is) naer Sangy met brieven van de Tarnataen aen de Coningen van Tabuca, Limao ende Maganito, opt selve eylant woonende, die hij pretendeert sijn onderdanen te wesen, welke al t samen machtich van volck ende de walch van sijn tyrannie(ke) regeringe hebbende sijn, ende ingevalle een ander protecteur conden gecrijgen daer wel na luysteren en hem affvallen souden. Welck jonckgen van daer vorders naer Mindanao vertrecken sal met brieven aen den Coninck gelijk wij weten Anachoda vant selve jonckgen in sinceriteyt gerapporteert heeft

Wij en twijffelen niet off hij moet den snoff van onse Mindanaense beseyndinge ¹ in de neus hebben, hoe wel deselve secreet gehouden wert, ende beducht wesen, sulcx niet tot sijnen vordel strecken sal, als mede ofte yets op Sangy mochten attenteren, wel wetende hoe d'inwoonderen (welcke meest heydenen) t'hemwaert genegen sijn, gelijk wij mede op de ongeluckige tocht in den jaere 1624 ende 1625 successive ervaren hebben. Ende dat derhalven 't selve jonckgen

1 Dit vermoeden was juist, blijkens het journaal van den tocht naar Mindanao door Daniel Ottens, dat Mr. L. C. D. van Dijk in substantie heeft medegedeeld in zijn werk „Neerland's vroegste betrekkingen met Borneo” etc. (Amst. 1862), bl. 253, doch niet met zijne gewone nauwkeurigheid. Ik kom daar elders op terug.

voornamentlijk naer Mindanao affveerdicht om in sulcken gevalle tegens ons te wercken, vermits de Chinesen (daerop varende) op Sangy ende niet op Mindanao t huys behooren ende den Anachoda ons gesecht heeft dat expres derwerts gesonden wert om de brieven te bestellen

Int fort Malleyen den 23 Augustus a^o 1628.

. geteekent PTER SWAGENSVELT (sic).

XXXIV. Gouverneur-Generaal J. Pz. Coen en Raden van
Indië aan Bewindhebbers der O.-I. Compagnie,
3 November 1628.

.
Alsoo Quipaty Nary hoeft van Combello dickwils tot zijn devoir inde leveren van nagelen aangemaent was geweest ende verscheyde reysen ten antwoorde hadde gegeven, dat geen nagelen hadde ende liever de resterende boomen wilde affhouwen dan altoos soo om nagelen gequelt te worden, resolveerde de Gouverneur ende Raet na 't vertreck van voorz. commissarissen ¹ de schipper van 't jacht Suratte na Combello te senden met een missive omme voorz. Quipati andermael tot leveren van de nagelen aen te manen met ordre soo hem weder excuseerde dat dan als een present overleveren soude 3 bijlen ende 3 parangs tot een teecken soo de nagelen niet leveren wilde dat dan gelijk dickwils geseyt hadde de boomen soude affhouwen. Om desen brieff ende present over te leveren varen d' onsen na landt, uyt wantrouwen gewapent met 21 musquettiers. De Maccassaren, ende andere vreemdelingen, vresende dat daer gewapent quamen om hare joncken te verbranden, voechden haer mede gewapent bij de vergaderinge. Met acht musquettiers wiert voorn: brieff ende present uyt de boot geaccompagneert ende alsoo int overleveren van soo vreemden present de Combellesen gealtereert

¹ Zie Valentijn II 2 p. 65. Hunne namen waren Gregorius Cornelisz, vroeger koopman op Makian, en Marten Jansz Vogel, gewezen kapitein op Ambon. De eerste was om zijn hardheid tegen de inlanders bekend; de tweede was ook geen vriend van hen, zoo als wij van vroeger weten.

wierden, geraecten over hoop. Een Combellees wiert bij ongeval (soo men seyt) doorschoten vijff van d' onse op de plaets dootgeslagen ende andere gequetst, waervan naderhandt noch drie gestorven sijn. De Gouverneur ende Raedt, dit ongeluckich succes van hare besendinge vernemende, resolveerden daerop (ten aensien wij geordonneert hadden dat sien souden met vrientlijcheyt die quartieren gerust te stellen ende nagelen te becomen) niet geraden te wesen wederom in een formelen oorloch te treden, omme die van Combello haestich te straffen ende de joncken te verbranden, maer dat eerst aensien souden wat recht de Stadthouder van Ternate doen sal ende wat ordre wij dienaengaende geven sullen, in voegen dat door d' onse met vrientschap noch met geweld niet verricht ende 't groot garnisoen welck aldaer hebben selfs vruchteloos gehouden is.

Op Loehoe sijn acht joncken geweest, ses op Combello ende 2 op Manipe met cleeden, rijs, slaven, boscruyt ende andere ammunitie welcke na geseyt wert haren handel drijven meest met capitalen van d' Engelsen ende Deenen. Soo lange aldus continueren schijnt het datter geen beter raedt is omme 't vervoeren van de nagelen voor te comen dan dat alle de joncken op Loehoe, Combello ende daeromtrent comende verbranden ende t' eenemaal van daer houden sonder aen te sien dat weder met haer in openbaren oorloch souden mogen geraecken ende de Tarnatanen sulcx oock qualijck soude mogen nemen, alsoo den oorloch haer immers soo qualijck soude comen als ons.

De voorn: Callebatta, gesant van Loehoe, Combello ende consorten ¹ spreeckt hier heel schoon seyt toe dat ons voortaan alle de nagelen leveren sullen doch versoeckt daerbij (tegen de schade van 't omhouwen van de boomen geleden) dat de prijs van de nagelen tot op 70 realen souden verhoogten welck bij d' onse ongeraden wert gehouden.

De pretensie van de Tarnatanen aengaende de jurisdictie in Amboina is soo onredelijck dat het de mate passeert. Trachten na de gantsche souverainiteyt; schamen haer oock niet openbaerlijck te

1 Hij was met den terugkeerenden Gouverneur van Gorcum in Juli 1628 te Batavia gekomen, om Coen te verwelkomen; in September van dat jaar kwamen daar met hetzelfde doel kapitein Hitoe met een zijner zonen en eenige Hitoeesche dorpschouffden, alsmede eenige Amboneesche houffden die onder 't kasteel stonden.

sustineren dat Hittoe onder den Coninck van Tarnaten sorteert ende niemant de Nederlanders anders dan voor coopliden t' erkennen heeft. Die van Hittoe Lamma, Mamale ende andere dorpen vant landt Hittoe sijn tot de Tarnatanen genegen maer derven haer noch niet openbaren. Houden haer uytterlijk stil ende ontvoeren ons de nagelen onder de handt. 'T is te duchten dat d' uytterste middelen tegen die van Hittoe ende Tarnaten noch mede sullen moeten gebruycken.

Van Amblau, Ourien ende Hatua sijn de garnisoenen ingetrocken niet sonder onlust van d' inwoonders, die nu de Tarnatanen vreesen. De resterende sullen van tijt tot tijt mede ingetrocken worden opdat te meerder macht int velt mogen brengen. Ulmo May 1628 waren de garnisoenen in Amboina sterck 450 coppen, daeronder 37 swarten gagie winnende.

De naturelle ondersaten van't casteel, gelijk vooren is geseyt houden haer wel; doen goede aenplantinge. Maer de Nederlantse burgerije vergaet in excessen ende luyheyt. Connen de cost qualick krijgen. Eenige generen haer met de visscherije maer de meeste met tappen.

Weynich ijver ende dienst, seyt de Gouvern^r Philips Lucasz, is bij de kerckelijke personen in de dienst ende schoole gedaen. Doen maer een predicatie ter weecke ende geen bijzondere aanspraeck; emuleren tegen malcanderen ende soecken haer bij d' inwoonderen te doen erkennen, dat niemant subject sijn. Wouter Melchiorsen schijnt de schoole ende zjn dienst ernstelick te willen behertigen.

In reparatie ende bouwinge van noodige fortificatie ende huysinge is daer [op Banda] veele gevordert gelijk UE. per nevensgaende pampieren van Banda sien sullen, doch ten is noch niet al gedaen. Aenplantinge van boomen isser bij d' onse niet gedaen, onaengesien veele vergaen, waer over ijder belast is soo veel moschaetboomen ende cocus jaerlicx in sijn perck aen te planten als hoofden sterck is, gelijk veele door des Comp^s lijffeigenen op Caleboque ¹ geplant sijn. Van P. Ay sijn 52 sielen, daer onder een Nederlanders vrouwe ende kindt met een orangbay wech gevaeren. Soo meer hadde connen

1 Keli Woko op Groot Banda.

voeren, meer souden daermede doorgevaren hebben; de rechte oor-
saecke daervan is ons noch onbekent. ¹

De frequentatie van die van Chey ende Aru in Banda neemt toe. Versien d' onse met cleen vaertuych ende worden 't aenstaende mousson met 25 joncken verwacht. De Macassaren varen sterck bij haer ende dienen van daer geweert, off sullen dese lieden Moors ende ons tot vijanden maecken

Wij seggen andermael dat de coninck Hamsia ende de Tarnatanen (apparent met raedt van de Spangiaerden ende Engelsen) de Compie de nagelen onthouden omme haer van selfs te doen consumeren ende daerenboven hare ondersaten ende bontgenoten van Amboina soecken t'onttrecken omme ons van daer ende Banda mede te krijgen. In tijts dient hier tegen versien eer het te laet worde. Ons bedunckens is de beste raedt dat ons vooreerst soo veele mogelijk van Banda ende Amboina sien te verseeckeren ende de Tarnatanen thoof in de Molucos bieden. Middelen hier toe, als oock UEd: advijsen, sullen metten eersten verwachten ende ondertusschen 't recht van de Compie soo veele mogelijk sien te conserveren. De coninck Hamsia heeft meest alle d' inwoonderen van 't eylandt Machian met 12 corcorren onder Kitchel Aly van 't eylandt Machian na Amboina versonden, omme hem van dat eylandt te verseeckeren ende ons daarvan te frustreren. Hier door sijn de nagelen, die seer schoon stonden, ongepluckt gebleven ende sullen apparent de resterende mede meestal aen de boomen vergaen. Extra ordinarie heeft hij daerenboven dat volck geschat ende geschoren, de principalen oock gedwongen hare kinderen, soonen ende dochteren, tot hondert toe aen hem te geven tot sijnen domestiquen dienst ende staet, welcke tot onderpant van haere trouheyt sullen dienen. Met dese hardicheyt sal hij meer dan wij met alle deuchden verrichten.

1 De oorzaak was niet ver te zoeken. De slaven kregen van hun meesters „weinig te eten en veel slagen”. (Brief van J. Jz. Visscher aan Coen, uit Banda 2 Mei 1629). „Van het verloopen van slaven”, schrijft de gouverneur van Banda, Pieter Vlack, aan Coen (25 April 1628) „ende roverije der Cerammers ende gevluchte Bandanesen, alsmede 't wechloopen van Mardicquers, sijn d'eylanden van Banda noch niet ontlast, en staet te beduchten 't selve soo langh de Bandanesen alhier nestelen, jaerlijck sullen continueren”.

XXXV. Philips Lucasz, gouverneur van Ambon, aan
den Gouv.-Gen. J. Pz. Coen, 20 Mei 1629. ¹

In allen deele houden wij de overkomst van den Capⁿ Laout Quitsil Aly in dese quartieren in verscheyden respecten des Compas constitutie voordelĳk te wesen, als namentlijk dese, datt den Bulleback, daermede de Stathouder des Coninx onse Mahumetiste onderdanen, in gedurige vreesse ende genouchsame diffiance van onser sijde gehouden hebben, als nu geopenbaert; die in plaetse van t'onder leggen, om ijmandt van de zelve door inductien ofte pretextt van religie te onttrecken ende onder hem te bringen, in tegendeel ons alle vruntschap bewesen ende alle redelĳcke conditiën toegestaen ende gewillicht heeft, de sijne de schult van alle de ontstane onheylen, hoewel daer geen justitie jegens genomen, te laste geleyt heeft; dat op zijne eerste aencomste de vreemdelingen over all bij den hals dede vatten onder anderen door Kimelaha Lohoe, die nu als Stathouder gepromoveert wort, nieuw uyt Ternate met Quitsil Aly quam, persoonlijk op den strandt van Lohoe drij Macassaren gemassacreert, de rest als slaven vercocht, te lande uytgedreven ende hare goederen aengeslagen heeft t'welck haer al te zamen, ten respecte Mahumetisten waren seer vrempt dede. Daer uyt beslooten onse vruntschap den Coninck in Ternate van grooter valeur als haer particulier welvaren op Ceram moeste wesen. Voorder quamen hier een groot getall cale, beroyde ende hongerige Coninx soldaten, die ijder watt noodich hadden. Insonderheyt Quitsil Aly heeft haer overal dapper in de beurse geslagen om sijnen staet te voeren ende den gemenen man wat mede te deelen, soo dat noch groot noch cleen van contributie vrij geweest is, behalven dat overal de lieden van haer vruchten berooft ende thuynen vernielt sijn. Waer eenich geschut van bassen, falcoenen ofte gotelingen vernamen, hebben ongevraecht dezelve aengetast, ende op hare corcorren geleyt, insonderheyt op Lohoe daer de vijf halve saeckers, voor desen van d'onse tot defensie van haren strandt toe gestaen maer naderhant hun toegeeygent, heeft op een naer dat schadeloos geschooten was mede genoomen, waer van twee

¹ Uit de Ambonsche brieven van 1629 deel ik slechts weinig mede omdat reeds Valentijn (II 2 p. 78—80) daaruit geput heeft.

aen ons vereert heeft. Hem in recompense een ijsere stucxken van 6 à 700 g wegende, item een ijsere bas toegestaan hebben. Den meeste part van hare corcorren die vergaen waren jegens nieuwe, die op de respective stranden vonden, gemangelt, hebbende zijn volck ontrent thien maenden te water gehouden, in onnodighe tochten affgemendt, waervan een groot getal gestorven ende van armoede vergaen sijn. Die van Ceram sijn hiervan niet vrij geweest maer hebben almede ter zee sedert zijne aencomste gemoeten, die van Macqujan hebben groot miscontentement; die van Bouro, Xoula ende Boanoe ontloopen dagelijcx van hongersnoot ende ongemack behalven dat eenige vrouwen ende kinderen aengesnourt hebben. Enfin t' sal t' landt van Amboina wel eenen tijt lang gedencken, Quitsil Alij met de Ternataense armade hier geweest sij, t welck onse onderdanen ende bontgenooten alles naecktelijk bekend is, die voor soodanigen overlast geproctectert, geen contributie betaelt, hare tuynen beschermpt, de vruchten genooten ende in t' geheel jegens dese hongerige gasten met autoriteyt religeuslijck in hare gerechticheyt ende vrijdom behouden, invoegen de Ternatanen ontrent den tijt van twee maenden hier ontrent t' Casteel wesende niet en hebben dorven vervoerden (als somtijts steels wijse) yets uyt d'onse hare thuynen toe te eygenen, oft stelden haer met schilt ende sweerdt daer jegens; op seekeren tijt eenighe van dese mede gesellen soo onthaelt dat corteling twee van de quetsuren gestorven sijn. Dese ende andere hun doen heeft de Ternatanen soo odieulx gemaect datt degene die voor hare aencomste van hun schoon semblant genouchsaem ende onder dexel van religie geïnfecteert ende tot hare devotie alreede bereyt waren, affkeerich geworden ende liever onder onse Christelijcke gouverno (hoewel jegens hun gemoett ende weth) als der Ternatanen onreedelijckheyt subject willen blijven; gelijk d'inwoonderen van Lohoe jegens onse soldaten ende naturelle Amboneesen hun wel lieten ontvallen, zeggende wij willen mede corcorren maecken ende met den Gouverneur pangajen, opdat wij als ghij jegens den overlast der Ternatanen mogen beschermpt worden. Van dese gesintheyt hebben ons noch al eenige geopenbaert, maer der Mooren trouwloosheyt ende ongestadicheyt is oneyndelijck. 't Is evenwel zulex datt wij de goede ende den Ternataen de quade ruyter blijft, onse macht overal ontsien wordt (Gode sy loff) des Comp^{ies} gerechticheyt met sonderlinge reputatie gemaintineert ende

Amboina's staet in thien jaren herrewaerts soo vreedich niet verthoont heeft.

Hooch noodich wast datter ordre op den particulieren handel der cleeden gestatueert werde, ¹ anders was den totalen onderganck voor de Comp^{ie} in dese quartieren gesien, jae hadden den winckel wel mogen sluyten; de burgerye de proffijten ende de Comp^{ie} de lasten soude genooten hebben. Hittoe, Laricque ende andere plaetsen hebben dit jaer gants weynich ofte geen cleeden vertiert, overmidts door de particuliere tot cevilen prijs abundant versien worden, dat daermede voor als noch overcroot blijven; hope in corte deselve van der handt, des Compis handel weder in voorigen treyn zal geperformeert worden. Maer voornamentlijk blijft ons vertrouwen dat met het uythouden van de vreemdelingen den cleed handel voor ons weder int geheel tot benefitie van de Comp^{ie} incorporeeren sullen, waer van Lohoe, Lessidij, Cambello ende aenclevende plaetsen wel de voornaemste achten ende meest consumeeren, want veel prodiger in habituagie als die van Amboina sijn

In plaetse van Manuel Carstano ² is met advijs van den Landt Raet ende d'oudste uyt het dorp van Hativa als hoeft gesuccedeert eenen Laurenso Marco, soon van den Marco gewesen hoeft van Hativa, voor desen bijden Admirael Matelieff in Nederlandt eenige jaren gewoondt; is een bequaem persoon, mede lidmaet der gemeente Jesu Christi. Ende in plaets van Poulo Gomme hebben den oudsten soon Louis Gomme onder opsicht als mombaer van sijnen oom Anthonio de Costa gepromoveert, zijnde de bequaemste ende naeste die dezelve ampten competeren. Twijffelen oock niet off zullen de Generaliteyt goeden en gewilligen dienst doen.

In 't Casteel Amboina desen 20 Mey A^o 1629.

XXXVI. Philips Lucasz, gouverneur van Ambon, aan den Gouv.-Gen. J. Pz. Coen, 10 September 1629.

Belangende de gestalte van de schoulen int generael, hebben, bij

1 Zie het verbod van particulieren handel in d. 23 Oct. 1628 bij Van der Chijs, Ned.-Indisch Plakaatboek, I bl. 258, 259.

2 De twee Ambonsche hoofden, wier opvolgers hier genoemd worden, waren naar Batavia gegaan om Coen te verwelkomen en daartijdens het beleg gestorven.

occasie van onse jongste gedaene tocht in de eylanden Vleasser, Oma ende Nosselau, der selver promotie ernstlijk bevoirdert, op de respectieve plaetsen kereken ende schoolen door d'inhabitanten voltrocken, de kinderen matich getal doen contribuieren ende derselver schoolen behoorlijk naer de constitutie met opsienders ende meesters beset, in vougen aldaer over 350 jonge kinderen aengequeeect ende onderweesen worden. Bij de jongste advijsen verstaen van die quartieren op eenige plaetsen meerder number (als hun te laste geleyt) compareerden ende vlijtich begonden aen te neemen. Op groot eylandt Amboina wort mede onder vigilant opsicht t'onderwijs van de jongelingen, die bij continuatie oock redelijk gestileert vuyt hun al eenige tot ondermeesters voor getrocken en gevordert sijn. Onlangs is door de curateurs een generale visite gedaen ende vinden t' samen over 700 naturele kinderen (waer onder over hondert redelijke schrijvers) in de schoolen, met apparentie om noch eenige daer toe te trecken, welke alle buyten lasten der Compie: (except de guages van de meesters) ter schoolen compareeren. Voor deesen was deselve een pont rijs s' daechs toegeleyt, doch dit is nu affgeschafft ende genieten niets. De curateurs hadden voorleden jaer (aen de directeurs der scholen costly) om eenige boecken pampier ende andere nootwendicheyt geschreven doch daer en is niet sonders op gevolcht ende te nauwer-noot haer brieven beantwoort. Vuyt welke oorsaecke aen ons versocht t' selve wilden overschrijven, ten eynde door Sijne Ed: ordere, aenstaende besendinge, soo t'selve te becoomen waer, mochten versien worden. Namentlijk met:

150 à 200 Duytsche historien van Tobias ende andre.

200 d^o groote als cleyne Catechismus.

200 á 300 Psalmboecken, daer onder eenige met noten.

300 à 400 Duitse Morgenweckers, Arnoldi Cornelij

Seevaert, Vasten Gront, ende andre.

4 à 5 Bijbels.

4 à 5 riemen schrijffpampier.

Eenige pennen ende stoffe tot inct.

100 à 150 Dicionarisen Duyts ende Malley's.

Eenige Testamenten.

In dese ende naest gelegen plaetsen continueeren de ecclesiasticque

Dienaren met weinich yver ende devoir, in vougen dat wel d' exercitie van de ordinarie predicanten ende sacramenten geobserveert, de verlichte door deselve gestichtet ende onderweesen worden, maer hadden bij verscheijde inductien onderleyt de gemelde Dienaren daertoe te brengen om door particuliere aenspraecke ende visitatie de naturele inwoonders in eenige fundamenten van religie te onderwijzen, directe middelen om het wit daer naer geschooten ware, namentlijk der blinde menschen salicheyt, te belangen; doch vinden tot onsen leetweesen daer weynich in gedaen (: t' sijn bastaerde fonteynen, daer men t' water in dragen moet, maer voornamentlijk personen van soodanigen bedieningen).

Wij hebben ons onlangs op alle plaetsen waer den Nederlantschen staet souvereyn gesach competeert persoonlijk getransporteert, vuyt derselver gelegentheynt een calculatie gedaen ende naer den besten overslach oordeelen in de gemelte dorpen onder het Casteel sorteerende, wel 16 a 18 duysent zielen (alle eenvoudige lieden die den naem van Christenen voeren) te weesen, waer vuyt concludereen, in gevalle door kerckelijke personen, daer behoorlijk gearbeyt worde, ongetwijffelt ware niet alleene Godes dienst groot accressement in de Christenheyt, maer voornamentlijk liefde ende voordel affectie tot de Nederlantsche natie vuyt ontstaen.

Int Casteel Amboyna adjij 10 September a^o 1629.

Was ondert.

PHILIPS LUCAS.

XXXVII. H a m z a, sultan van Tarnate, aan Kimelaha Leliattoe enz. (Translaat uit het Ternataansch) ¹.

Ghij Sengaiges, Quipattys ende Kimelahas gesamentlijk van Oleesyva ende Oleelyma sult wel doen ende overreekenen eens met Kimelaha Leliattoe ende Kalembatta, hoe veel incomsten van tollē

¹ Den 6 September 1629 door den Gouverneur van Ambon bekomen.

aen de Hollanders t' sedert den tijtt van Seraffij betaelt sijn, want wij met de Hollanders wegens voorige schult oneens sijn ende seggen, datt de schulden van onsen ouden Heer Coninck meer als duysent bhaar bedraecht, welcke schriften met de doos van den ouden Coninck wech geraeckt ende weten niet, waer die bevaren sijn, datt ons nu groote moyte geeft. Ghylieden Sengaiges, Quipattys ende Kimelaha, weest verdacht ende laet niet naer ons de quantiteytt hoe veel, ons over te senden, ende sult van den Gouverneur in Amboina mede een quitantie voorderen, op datt uwe schriften met des Gouverneurs d' accordo gaen ende sent ons dezelve herrewaerts over, opdatt de tijdinge ende woorden eens mogen wesen sonder naerlaten.

Voorder als wanneer wij de veertich bhaaren nagelen eysschen ende den Gouverneur van Ternate ende mijnen Savoy Chinees, hebt ghij ons ijdelijck voor gelogen ende aen ons geschreven, datter geen nagelen waren, maer dat ghij het geld van den Gouverneur van Amboina geleent hadt, om de schult aen onsen Gouverneur ende mijnen Savoy Chinees te voldoen. Maer wij vinden, dat ghij ons voorgelogen hebt, alsoo t' selve in Batavia niet betaelt is, doch dat is tot daer toe, dat ghij ons daerin geloogen hebt, daer over sult niet naerlaten om gemelte veertich bhaaren nagelen te betalen ende soo sulex niet geschieden, can sult mij met d' eerste herrewaerts comende scheepen vier duysent Realen in plaetse seinden. Voorder versoucke dat Capn: Hittoe herwaerts seindet seecker lampe van coper ende een predickstoel nyt den tempel van Banda. Wij hebben mede verstaen dat Calembatte seecker ledicandt heeft; sult dezelve mede sonder naerlaten herrewaerts seinden. Wij hebben alhier van onsen Gouverneur verstaen dat mijnen broeder Capn: Laout tussehen u ende d' Hollanders een comtract geraemt hebben, t' welk mede poinctuelijck naer gesien; daer over seer verblijt ende voorgoet aengenomen hebben, u op t' hoogste bevelende dat ghij daer op verdacht sijt ende wel overleght dat in gevallen naer dezen u daer jegens vergrijpt, off door u toedoen eenich misverstant quame te rijsen, hebt eenelijck voor uwen hals ende leven sorge te dragen.

Gesont ende welvarende op Saterdach geschreven.

XXXVIII. Gijsbert van Lodensteyn, gouverneur der Molukken¹ aan den Gouv.-Gen. J. Pz. Coen, 1 September 1629.

Dewijle wij den Coninck gedurichlijk waren aenmaenende, omme voor t vertreck der schepen naer Batavia de oude contracten te resumeren, verschijnt hij den 19 Julij met sijn principaele Raetspersoonen boven, versouckende copie der contracten, omme die te mogen naesien ende daer op te antwoorden. De haere, seyde hij, waeren ten tijde des overleden Coninck Modafar verbrant.

Wij behandigden hem d' onse, die noch in weesen waren, hem daervan copye beloovende, want die van Matelief sijn noch in Duyts als Ternataens te vinden; van gelijcken die van Wittert sijn mede de Ternataensse verlooren. De contracten met d' Heer Generael Both gemaect sijn geheel slordich getranslateert; veel dingen die in duyts geschreven staen en wort in Ternataens niet eenmael verhaelt, waeromme mij met de duytsche moste behelpen ende deselve weder gelijk als UEd. deselve nu cont sien op nieuws laten translateren. Dat van Matelief hebben wt een oude cladde, twelck onder een van de Assistenten was berustende, voortgehaelt; geloove al eenige punten sijn ontbreeckende.

Soo wij onderwylen doende waren, omme de oude contracten te doen translateeren ende int net stellen, begint den Spaingiert, ick can niet versinnen door wat oorsaecke beweecht, den oorloge jegens den Ternataen, vasthoudende ende daernaer op de galeyen werpende alle de Ternatanen, die op Gammolamme waren handelende, sijn vaertuych wtsendende, neemt gevangen wat becomen can, soo dat wel 50 persoonen in handen heeft, hebbende mede 2 a 3 persoonen, die haer ter weere stelden, dootgeslagen. Hier wiert stracx honje geroepen, de Ternatanen met macht te lande uytvallende en vernamen geen volck, alsoo t garou te water geschiet was. Wij lieten omtrent 40 soldaten onder t beleyt des cappiteyns pas buyten de pallisaten trecken, omme mede een schijn te toonen van haer te willen helpen.

Den Coninck sont ons twee brieven int Spaens geschreven boven,

¹ Den 4 April 1629 op Ternate gekomen om Pieter Wagensvelt te vervangen.

omme gelesen te werden, daer van hem den inhoud liet weten, sijnde den eenen een ontsegbrieff van Pedro de Heredia Gouverneur van Gammolammo, waervan hier benevens de copye gaet ¹.

Desen begonnen oorloghe, Heere, dunckt mijn een geheel vreemde saecke te sijn ende en can niet bedencken, wat den Spaingiert moveert sulcx te beginnen, want eenich bedroch daer onder schuygende, soude hij hem van dootslaen onthouden hebben, mede vant volck op de galye, naer dat geschooren sijn, te werpen. Hij gaert en doet noch dagelijcx op haer, soo door sijne Mardijekers als Chiauwers garen, soodat de Ternatanen gedwongen sijn haere thynen, die tot omtrent Calematte gemaect hadden, te verlaten ende andere omtrent onse forten te maecken. Den jongen coninck van Gilolo heeft eenige malen wtgeweest, dan jegen de Spangiaerden niet verricht; haere feeste, soo sij voorgeven, die tot nu overt affsterven des Coninck in Manilha geduert heeft, oorsaecke is, sy als noch niet en beginnen. Te lande hebben diverse malen uytgeweest, selfs mede den Coninck, dan maecken soo veel geraes, dat de vijandt sulcx genouch can hooren ende tijd hebben omme te vertrecken. Soo desen oorloge recht gemeynt wort, geloove daervan d' oorsaek eensdeels te sijn, dat den Tijdores, gelijk hem oock mede den Spangiert beklaecht, niet en wert toegelaten vrijelijck op Maleye off andere plaetsen omtrent onse forten te comen, twelek sij wel verhoopt hadden met desen vrede te erijgen, ofte ons metten Ternataen, soo wij sulcx niet en wilden toelaten, jegens den anderen te helpen, want corts naer dat den Tarnataen ende Tijdores haere t samencomste hadden geeyndicht, dede den Coninck van Tijdoor aen die van Ternaten versoecken, hij toeliet sijn volck, soo wel de principalen als de gemeyne vryeluyden, op Maleye als andere plaetsen onder sijn gebiedt sorterende vermochten te comen, waerop hem Hamsa soude geantwoort hebben, dat soo veele hem aenging, te vreeden was, maer mosten considereren de Hollanders hier mede woonden, ende sonder haer consent en conde hij't niet toelaten, ofte ten waere op haer ban en boeten wilde comen. De Tydores hadde doenmael aen de Ternataen mede doen voorhouden, bij aldien hij met de Spangiaerden verselt eenich garou op d' onse maeckte, off hij Ternataen sich tot onse

¹ Ontbreekt aan dit afschrift.

hulpe soude wenden, waerop Hamsa antwoorde, dat bij aldien sij luyden ofte de Spangiaerden yets op d'onse attendeerden, hij soowel aen ons, als de Tydoreesen met de Spaingiaerden, verbonden was om met aller macht bij te staen.

Ofte ten waere Pedro de Heredia beweecht desen oorloge begonnen heeft, dat verzekert is van de comste sijns verlossers, dien hij een oorloge benevens t gouvernement soeckt naer te laten, op dat dewijle haere macht, gelijk als d' onse alhier swack is, eenich ongeluck de Spaingiaerden overcomende, sijn naesaet mocht worden geblameert ende hij Pedro de Heredia voor een geluckich Gouverneur gehouden, alsoo veel vijanden in de Manilhas heeft ende hem naergegeven wort, gedurende sijn gouvernement veel dingen om sijn particulier proffijt tot onere des Coninx heeft laeten geschieden, als t nemen van de Galliot ende t vangen van diverse persoonen, waer van hij in sijn brieff restitutie is eysschende. Vreese soo geloove van de eygenaers in de Manilha comende aengesprooken te werden van dat sich jegens den Ternataen met represalje niet en heeft gevaleert.

Den Ternataen heeft den Gouverneur van Gammolammo op sijn missive geantwoord, dat van geen betalen noch wedergeven en wist. Soo oorloge begeerde te voeren, mocht sulcx vryelijk doen. Van sijn sijde was de vrede.

Den Coninck naer t houden sijner feeste sont mij een schriftelijk antwoorde op de beclaechde puncten van den Hr Gouverneur Le Febure; dan alsoo hem liet weten, sulcx niet genouch en was, maer boven most comen omme een eynde, dewijle de scheepen soudent vertrecken, van de dingen te maecken soo compt hij den 14^{en} deser boven alwaer naer veel debatten over en weder dese bijgaende puncten achter aen d' oude voor desen gemaecte contracten wierden gevoecht, die bij hem naermaels sijn geteykent ende solemnelijk beswooren ¹.

Ick houde voorseecker hij dit accoort, soo wij van onser zijde hem geen occasie en geven, genouchsaem onderhouden sal, beter dan in den tijt van Modafar is geschiet, wanneer alsdoen veel Coningen op Ternaten waren ende 't gunt d' een wilde, dander niet en begeerde.

T verbreecken des vreets met den Tydorees heeft ons beloofd

¹ Zie het accoord (in d. 14 Augustus 1629) bij Valentijn, I. 2, bl. 262—63.

vastelijk metten eersten te sullen doen, alleen wachtende op de comste sijns broeders als UEdt uyt sijne missive hiernevens gaende sult kunnen sien.

Doch die van Gamcamorre, die altemet van ons met wat cruyt en loot versien worden, onderhout den oorloch op de vaste cust jegens den Tydorees, alhoewel hem tselve menichmael verboden is. Heeft mij nu op ons affscheyden van Maleye beloofd op den Tydorees hart te sullen gaeren sodat desen ons seer toegedaen ende den Tydoreesen ende Spangiaerden hart vijant is ¹. Hij sal een oorsaecke sijn omme den Tydorees, alsoo van sijn garouw niet op en hout, op den Ternataen sal vallen om hem te revengieren, waerdoor den Ternataen eerder als wel begeerde genootsaeckt sal sijn de vrede te breecken.

De gesanten des Conings van Mindanao, UEdt. in mijne voorgaende verhaelt hier gecomen, op haer vertreck staende, quamen boven omme te vernemen wij aen haeren Coninck iets wilde belasten. Hebben derhalven goetgevonden tot UEdt. naerder advijs een missive aen haren Coninck te schrijven waer van de copie hier nevens gaet ende deselve haer medegeven ².

Wegen thouwelijk van Tydoor ³ is hier een tijt lang stilte geweest, alhoewel ons wel bewust is, hij haer groote affectie is toedragende. Dewijle nu de jongste mael boven was ende de beclaechpuncten vande Heer Gouverneur Le Febure beantwoordde, waerinne onder andere verhaelt staet, hij t houwelijk met die van Tydoor moste naerlaten, gaff ons daerop tot antwoord dat het houwelijk waere een ordeninge Godes, onmogelijk voor de menschen om dat te beletten, ende t geene Godt daer van geordonneert hadde naergecomen moste sijn; dan al waer hij t houwelijk met de dochter van Tydoor aenging, t selve geen meerder verbintnisse en soude maecken, maer soude d' oorloge evenwel voortganck nemen. 'T ware voor desen meer

¹ Omdat deze dikwijls aan de kust van Ternataansch Halmahera kwamen rooven en „garen” (koppen snellen).

² Deze ontbreekt aan dit afschrift. — Het gezantschap was eigenlijk aan den Sultan van Ternate gezonden, maar bracht een brief aan den Hollandschen gouverneur mede. Denkelijk kwam het van den vorst van Tubug. Zie van Dijk, Neerlands betrekkingen met Borneo, etc. bl. 256.

³ Namelijk van Hamza met de dochter van den Sultan van Tidore.

malen geschiet de huysen van Ternaten ende Tydoor aenden anderen houwelijcten, dan tselve hadde noijt den oorloge belet noch doen ophouden. Ick vreesse, hij noch eenmael deselve in stillicheyd tsijnen huysen doen comen ende voorts tot sijn vrouwe nemen sal; dan sullen soo veel mogelijk tselve soecken te weeren.

Den Tydorees houd hem tot verwonderen geheel stil, heeft diverse malen eenige onser onderdanen, soo wel Hollanders als Mardijckers, genouchsaem in handen ghehad, doch niet misdaen, tschijnt hij eenich miscontentement heeft van den Gouverneur van Gammolammo, want heeft van dit verleden mousson aen sijne onderdanen verboden geene nagelen aen Pedro de Heredia te leveren, die de selve voor desen meest plach van de inwoonders op te coopen.

Gnoffia, 1 September a. 1629.

Was ondert.

GHYSBERT VAN LOODENSTEYN.

XXXIX. Adriaen Blocq Martensz aan Bewindhebbers der O.-I. Compagnie, uit Batavia, 8 Februari 1629.

Andermael segge ick van UE. schrijven ¹ te sijn verwondert ende hebbe daerop seer vremde speculatiën, meenende, ja mijn selven schier versekerende, dat het maer eene occasie is om te grijpen een stock ende mij daer mede op tlijff te vallen, over den ouden haet, daerinne ick mij langen tijt bevonden hebbe, om dat men mij als caex na gaff, dat ick geheel vremdt van opinie ende mij gantsch stellende was jegens de cours die over t beleydt van Indien was genomen.

T'is waer dat ick in de voorstelling van de Ed. Heer Generael Coen drye ofte vier poincten hebbe niet alleen simpeljk berispt, maer al wat hart tegen geschreven, om eenige Heeren te doen omme sien, die niet wel met soete onderrechtinge uyt haere doolinge te

1 Zie het medegedeelde aan 't slot van dezen brief.

trecken waren, daer van ick noch danck noch proffijt hebbe genoten, maer veel hebbe moeten lijden; als eerst dat ick omtrent de drye jaren UEd. om den dienst hebbe moeten naloopen, synde sonder eenich respect op mijne voorgaande diensten van d' een Vergaderinge van de XVII tot de andere uytgesteld, siende d' een onervarene voor ende d'ander na voor mij prefereren, ende dat ick eyntelijck niet als een Commandeur ofte Raedt van Indien van UE sij affgevaerdicht maer niet veel beter als een gemeen bootsman.

Ick en wil noch en behoor oock niet te verswijgen dat ick als noch sij van opinie dat ick in het gemelde tegenschrijven UEd. hebbe gegeven de heylsaemste ende getrouste raedt, die de Compie oyt van hare dienaers soude hebben mogen ontfangen, want wat wasser vermetelijcker te bedencken ende schadelijcker voor de Compie als den Chinesen met geduerigen oorloogh te willen daer toe brengen, dat se met ons alleen ende met niemant ter werelt anders souden handelen. T'is naer de sterren gegrepen. Oorlooght vrij hondert jaren achtereen, sy en sullen niet verder te brengen sijn, als se hun altijd hebben verclaert, te weten ons te willen gerieven soo verre ons gelt ende waren strecken ende voorts van ons noch van niemant in de werelt eenige wetten ontfangen met wien sij meer souden handelen ofte niet.

Het coopen van een oneyntelijck getal slaven ende met landtbouwinghe daer mede te winnen 12 tonnen gouts jaerlijcx totte lasten van Indien ende soo veel meer als een treffelijeke vloot ofte een groot leger soude costen te onderhouden is de aldervremste ende belachelijcxste saecke die men soude mogen bedencken. De vrye luyden aen wien men dese slaven soude vercoopen, ende de landtbouwinghe daer mede aenvaerden, sijn eenighe die men hielt voor de gequalificeerste 3 à 400 slaven gepresenteert met lands daertoe, niet in coop maer om niet te gebruycken ende hebben tselve (als daer inne niet siende als selfs in slavernij te leven) affgeslagen.

Het verdrijven van de landtsaten in Amboyna ende de Molucos steect aen allen sijden vol gevaers. Een lange oorloge soude daertoe van noode sijn ende alst ten laetsten noch al gelucte soude noch te vreesen sijn dat men met wisselinghe van volck eer schade als prouffijt soude doen want onder de menichte slaven die de Compie alhier in Batavia houdt seer weynich schicx is.

Wat nu den handel en de negotie der vrye luyden aengaet daer mede is het verre gegaen buyten het voorgeven, welcke was dat daer door wat vremts soude werden opgesocht ende de Compie alsoo becomen soude meerder verscheydenheyte van waren. Sij sijn regelrecht gegaen in de alder prouffelijste negocië van de Compie ende daer deselve de aldermeeste schade te lijden hadde, namentlijk tot de custe van Coromandel ende daer omtrent, ende voorts in de Molucos, Amboyna ende Banda, doch dit stuck wert nu geredresseert ende den vryenluyden den handel in die quartieren ontseyt. De andere drye poincten als ondienstich sijnde staen oock stille sulcx dat indien in UEd. ter oorsake van mijn voorsz. tegenstellinghe noch eenigen haet is overgebleven, deselve oock wel mach cesseren, want het uyt louteren ijver ende gunste die ick de Compie altijt hebbe toegedragen bij mij gedaen is ende niet uyt eenigen haet ende passie die ick soude gehadt hebben jegens den Heer Generael, soo mij oock wel t'onrecht is nagegeven ende daer door mijnen raedt oock te minder heeft mogen gelden.

Ick hebbe uyt de vijfjarige kennisse ende correspondentie in myne voorige reyse gehouden metten Heer Generaal Coen, doen sijn Edt was Directeur van de negocië, niet anders bespeurt als t geene dat loffelijck ende op t hoogste te prijsen is; hebbe oock met gelegenheyte ende daer het te passe quam loffelijck van sijne daden gesproken. Maer als hij voorsloegh dingen voor mij onbegrijpelijk ende die ick oordeelde gantsch ondienstich voor de Compie hebbe ick oock de couragie gehadt om de Heeren mijne Meesters daervan te waerschouwen, houdende ondertusschen, gelijk ick alsnoch doe, sijn Edt voor den alderbequaemsten tot het Genrlsampt van alle de geene die ick in de werelt kenne. Heeft hij eenige misslagen gehadt met al te groote desseyneyn voor te nemen sulcx heeft hij met de grootste coninghen ende vermaertste chrijghsoversten gemeen. t Zal hier met Godes hulpe onder sijn beleydt wel gaen; schiet hem maer toe bequame Raden ende versiet deselve met alsulcke commissie ende instructie als hun tot uytvoeringe van alsulcken hooghwichtigen ampt van nooden is, daeraen noch vrij wat schijnt te ontbreken gelijk in mijn vorige brieven oock is aengevoert.

In Batavia den 8 february 1629.

[Hierop volgen brieven van Blocq aan Bewindhebbers van 16 Maart en 16 November 1629. Aan den laatsten ontleenen wij 't volgende:]

'T waere wel te wenschen dat de verkiesinge van eenen nieuwen Generael wat anders gevallen waere. De Heer Jacques Speex heeft deur langhe experientie wel groote kennisse van saecken, maer is alle tijt seer dralende ende irresoluit geweest, hebbende hem meest met nieuwe gebouwen ende timmeragien gemoeyt, daerinne uyter maete veel gespendeert ende weynich nuts affgecomen is. Hoe hij hem nu in dese hooge bedieninge sal quyten leert den tijt. De mompelinge loopt hier dat de Heer Generael Carpentier wel mocht op handen wesen, ende t schijnt dat cleyn ende groot, witten en swarten, naer sijne comste verlangen. T valt de Compie wel dat de Heer Anthonij van Diemen sich heeft laten bewegen noch wat te blijven; vóór het overlijden van den Heer Generael Coen en was hij geensins daertoe te brengen.

[Blocq was in October 1627 als commandeur eener vloot van Texel uitgezeld, doch door storm overvallen naar Wight toegelopen, hetgeen hem, zooals Bewindhebbers beweerden, stellig verboden was. Zij meenden dat dit ook niet uit nood was geschied „maar op een ander secreet particulier desayn gefondeert“ waarnaar zij wel zouden informeeren. Op hun last werd hij te Batavia in rechten betrokken en tijdelijk geschorst in zijn ambt van Extraordinaris Raad van Indie. Toen hij tot een hooge boete werd veroordeeld wilde Speex een pleister op de wond leggen en benoemde hem tot baljuw van Batavia. Maar hij maakte 't zoo erg met schelden en kwaadspreken dat hij ook van dit ambt moest ontzet worden. In Maart 1632 keerde hij als passagier op de vloot van Van Diemen naar Nederland terug.]

XL. Philips Lucasz, gouverneur van Ambon, aan den Gouv. Gen. Jacq. Speex, 3 februari 1630.

Op gisteren arriveert hier wel redeloos sonder ancker ofte cabel ter reede, t'jacht der vrijlieden, genaemt de Mus, in Mertio pas^{to}

uyt Banda naer Key ende Arou vertrocken. Rapporteerde den Schipper van gemelte jacht, aen Arou op den handel van sagou wesende, door de overicheyt van't schip den Briel ¹ verboden, in vougen ge-nootsaecht wert aen d'ander eylanden haer profijit te soucken. Alsoo naer Tennember hun transporterende, genooten int eerste alle goet tractement, doch naer verloop van eenige dagen d'inwoonders jegens d'onse geconspireert, voorgenomen hadden al t'volck te vermoorden ende t'jacht aff te loopen, gelijk t'zelve den 16^{en} deser behendich int wrek geleyt met ontrent 60 personen onder schijn van handel aen boord verschijnende, met knodsen begonnen toe te slaen ende daer op met messen te steecken, invougen twee van d'onse dootgebleven, alle de resterende swaerlijck quetsten, except den persoon die met een half pieck t'verdeck achter de mast inhiel. Alsoo confuselijck van boort gedreven ende geruyt sijn d'onse voor de tweede aenstoot (met assistentie van een Macassars vaertuych aldaer ter reede wesende) beducht zijnde, soo desolaet haer touw gekerft, van den wal geraeckt, trachtende haren course op Banda te doen, verbij gedreven, ende hier in soodanighe gestalte reede becomen hebben. t'Schijnt, ende d'exempelen verthoonen ons dit rampsalich geslacht anders niet voornemen als met verraat op d'onse voordeel te winnen. Bij voorvallende occasie sullen soodanighe trouwlose schelmen niet dienen ongestraft te blijven, dat tot ruyne van t'gantse eylandt met een geringhe macht can geexecuteert ende alle t'volck van t'landt gedepositeert worden.

Int Casteel Amboyna desen 3 februario 1630.

[Ook voor 1630 zijn de brieven van Phil. Lucasz door Valentijn of zijn zegsman gebruikt. V. is wel verre van nauwkeurig, maar de fouten zijn niet van genoeg beteekenis om daarvoor de langwijlige verhalen van den Ambonschen gouverneur nog eens af te drukken. V. zegt b. v. (II 2 bl. 81) dat de Gouverneur in 't begin van 1630 onvoldoende hulp kreeg en laat daarop volgen: „Met dezelve zond de Heer Specx” enz. Daar de Acte die Specx zond van 1 Maart dagteekent is zij natuurlijk later gekomen en wel in 't laatst van Maart, met twee jachten naer de Molukken en Banda bestemd. Als V. dus

2 Verg. hierna blz. 165.

bl. 82 voortgaat: „Ondertusschen . . . den 17 dito „ enz., moet men in 't oog houden dat het Januari is en niet Maart. Nadat hij versterking bekomen had hervatte hij (1 Mei) den aanslag op Kambelo, doch liet zich toen, zoo als ook V. mededeelt, door praatjes van de hoofden en den Ternataanschen Kímelaha van zijn voornemen afbrengen. Gouv. Gen. en Raden gaven hem hunne groote ontevredenheid hierover te kennen.]

XLI. Philips Lucasz, gouverneur van Ambon, aan den Gouv. Gen. Jacq. Speex, 6 September 1630.

.
De scholen int generael staen in een lofflijcken en florissanten standt, t'welck in de gemeente ende Religions-constitutie stichtelijk volgen soude, ingevalle (als betaemt) de Dienaers des Woordts soodanich ijverden als vuytwijsende haren plicht aan Godt ende zijn Kercke verbonden zijn, doch het blijkt, Godt betert, meerder aen de wereltsche ambitie als om haer talent sorgvuldelijk te besteden, hangen. Den twist bij haer soo gemeen ende d'overhandt heeft dat Godt geclaecht, de gemeente schandaele ende argernis geschiet, [en wij] veeltijts met auctoriteyt haere verschillen decideren ende ter neder leggen moeten. Anders niet arbeydende dan den anderen in verachtinge te brengen, hadden etc.

Omtrent twee maenden voorleden is onse gewesen Kercke ter neder gestort, in vougen als nu de ordinaire predicatien in Nederlandts binnen t'Casteel ende den Maleyschen dienst in de schole waergenomen wordt, totter tijt ander gelegentheyten hebben, daarmede vast doende sijn. D'inwoonderen solliciteerden hart men een Kerk in materialen van kalck ende steen begrijpen zoude, ons meermalen reprocherende wij alhier over 25 jaren gewoont, noyt een kerk naer gelegentheyten van de gemeente versocht ware, 't welck sustineerden voor de Mooren een schandael te wesen. Doch vermits d'Ed. Hr. Generael Coen sulcx voor desen affgeschreven heeft, hebben t'selve met soeticheyten wederleyt, ende een kerk van matige proportie van plancken begrepen met een brandvrij dack, daer toe alle vlijtich de handt geboden.

Datum int Casteel Amboina adj 6 September 1630.

XLII. Hamza, sultan van Ternate, aan de hoofden in
de Ambonsche eilanden, 24 Augustus 1630.

Ghy Singagies ende Kipattis van Olilima en Olisiva weet al te samen dat ick desen mijnen tegenwoordigen gesant Saraffy U niet toe en zende om enige mijne gerechtigheden ofte incommen te eyschen noch oock om vaartuech off volck van daar te lichten, maar alleenlijk om te vernemen wat off wie de oorsaacke zij van de op nieu geresene onlusten tusschen U ende de Hollanders; t sij datt ghylieden ofte mijn broeder Capiteyn Laut ofte oock de Hollanders zelve daar van de schult hebben, sult promptelijcken den gemelten Saraffy te kennen geven als oock hoe dat ghijlyuden genegen sijt ofte mij als getrouwe onderdanen begeert te gehoorsaemen, off dat ghij U onder de crone van Macassar wilt begeven. Ick hebbe voor desen mijn broeder Citchil Alj expres derwaerts gesonden om UEd. met de Hollanders te vereenigen, dat hij oock gedaen heeft en verstaa nu ghy met den andren al reeds weder op nieu overhoop legt, soo dat ick door de continuele quade geruchten, die jaarlicx van U hoore, niet en weet waar naar mij sal reguleren t' welck de oorsaacke is ik U gene van mijne gerechtigheden aff eysche.

Ick hebbe gemelten Saraffy geordonneert (soo hij bevindt ghijlyuden als getrouwe onderdanen onder de croone van Tarnate wilt begeven) hij U mondelinge mijnen last sal te kennen geven, t' welck ick oock bekeer ghij oock promptelijk zult naarcommen sonder dat ghij luyden behoeft te twijffelen hij U yets buiten mijnen gegeven ordre sal belasten, in welke gevalle ick op U^l versoucke ende oock met eenen expresselicken belaste dat ghij U met de Hollanders bevredicht en t'accoort tusschen mijn broeder en den Gouverneur aldaar gemaect in allen deelen naar compt.

Maleye op Ternaten 24 August a. 1630.

[Betreffende de zending van Saraffi schrijft Gijsbert van Lodensteyn, gouverneur der Molukken, aan den Gouv. Generaal (24 Aug. 1630): „Door den Coninck wordt met dit jacht op ons versouck gesonden een Tarnataan met een suyte van ontrent 20 man om op Bouro of Bouton aan lant geset te werden ende van daar sich naar Amboyna te begeven, den Kimelaha Louhou met autoriteit te stijven, des Coninck

mandaten over te leveren, ende den Macassaar ende andre van daar te doen vertrecken" etc.

XLIII. Crijn van Raemburch, gouverneur van Banda, aan den Gouv.-Gen. Jacques Specx, 2 Mei 1630 1.

Den 14 Marty zijn op den avont voor Bouton gearriveert, seyn-
dende terstont Sr. Hulft met UE. missive ende presenten aenden Coninck
die d' zelve zeer aengenaem waren ende UE. hoochlick bedanckte,
met eenen aen gemelte Sr. Hulft te kennen gevende datter 400 Tar-
natanen tot sijn hulpe gecomen waren ende [hij] Kytchyl Aly met
sijn resterende macht metten eersten verwachtte. De Macassaren hadden
tot noch niet voorgenomen, die hij met dit secours wel hoopte te
wederstaen sonder dat hij seer om eenige van onse natie aenbield,
hoewel de reduyt al gereet ende met nieu dack hadde laeten versien.
Verstonden mede dat doen omtrent ses weecken geleden een jacht op
Saleyer gebleven was, op hebbende 30 persoonen en 5 stukken ge-
schuts, die d' inwoonders aen de Coninck van Macasser overgelevert
hadden. In 't eerste hadde den jongen Coninck begeert dat men se
altmael soude dooden, maer den ouden wilde zulcx niet toestaen,
begeerende die nae Batavia te zeynden. Wat daerop volgen zal sullen
UE. metter tijt vernemen ². Naderhant hebben in Amboyna verstaen
t' jacht Suratte te wesen, alsoo daer noch niet verschenen was.

De slaven van de Compie die hier noch in alles zijn, bestaen in
702 coppen, daer onder maer 335 bequaem zijn om te arbeeyden, de
reste zijn swangere vrouwen, siecken, creupelen ende jonge kinderen,
daer gansch geen dienst van getrocken wert ende alleenlijk tot laste
van de Compie zijn. Twee hondert goede slaven waren beter als den

1 Hij bezoekt Bouton en Ambon op weg van Batavia naar Banda, waar hij
het tijdelijke opperhoofd Arent Gardenijs verving. Evert Hulft, in dezen brief
genoemd, bleef als opperkoopman op Ambon achter.

2 De bemanning van 't jacht Suratte werd door den Deenschen „generaal”
Roeland Crape in Makassar vrijgekocht voor 3616½ realen en 9 Portugeesche
gevangenen, en den 25 April 1631 te Batavia aangebracht. Zie ook hierna blz. 183.

grooten hoop dieder is. Veel meerder zouder mede uytgerecht werden in alle wercken ende fortificatien. Tot t' plucken van de vruchten (soo ick verstaen) ist oock een onnut volck. Niettemin zullen haer in 't toecomende grote gewas daer toe gebruyken insonderheyt op Pouleron, daer de percken noch meest onverdeelt zijn door dien de burgerye van daer zijn getrocken.

T' sedert d' aencomste van Den Briel zijn hier wel 70 personen zoo Christenen als slaven na Seram geloopen, dat zeer beswaerlijk voorgecomen can worden en tot grote prejuditie van de burgerij is, waer mede oock veele grotelick comen te verarmen dat men bij wijlen in grote gewassen genootsaect is des Compies slaven onder de burgerye te verdeelen wil men de gewassen behoorlick geint hebben, hoewel andere dingen daer bij verachten

Met gemelte Medenblicq ¹ wert ons bij den Hr. Gouverneur Philips Lucasz geadviseert hoe den 7ⁿ April in Amboyna aengecomen is t'jacht de Kemphaen met d' opper coopman Tombergen, die met de Jager ende Kemphaen den 8ⁿ Januar: passado op de cust van Timor wel aengecomen was, leggende met de Jager voor Batemean ende Kemphaen in Kamanasse in handelinghe, alwaer den 24 daeraen in de voorz: haven van Batemean den Jager van twee wel gemonteerde Portugiesche fregatten is besprongen ende met t ingeladen cargasoen ver-overt, 23 van d' onse gevangen, vijf gemassacreert, die aen lant waren gevluht, de loge ende Compis effecten geplondert, ons volck in de vlucht gedreven die eenich fijn als ander gout gebercht t' restant hun mede van den cleyuen coninck Amenesy gerooft ende daer van zeer barbarisch getracteert. Met de Kemphaen zoude niet beter afgelopen hebben ten ware hun de Portugiesen te vrouch opdeden, waarbij hun tijt gegeven wert te eschapperen. De Compis effecten waren aen lant ende op voorcoop van hout uytgesteld, daervan d' onse weynich te wil weten. (sic) In alles isser vant geheele cargasoen 5000 gl. gesalveert. Grotelijck werter getwijffelt of dit exploit door Orney ² niet beleyt is hoewel daer selfs niet vernomen wierde. Van Mallacca

1 Het jacht Medemblick, van Ambon komende.

2 Jan de Horney, bevelhebber van 't fort Henricus op Solor, die in 't begin van 1629 naar de Portugeezen overgelopen was en zich nu te Makassar bevond.

waren doen al ses fusten aengecomen ende wierden noch vijf verwacht, in vougen dat den vijant aldaer meester ter zee ende veylen handel becomen zal

Actum desen 2ⁿ May 1630 int Casteel Nassou in Banda.

XLIV. Crijn van Raemburch, gouverneur van Banda, aan den Gouv.-Gen. Jacques Specx, 10 Juni 1630.

't Schip Den Briel is den 23 Maye hier van d'eylanden ¹ wel aengecomen. . . . Tgene bij hun aldaer verricht, heeft weynigh te beduyden; brengen alleenlijk mede 134000 st. sagu sonder dat meerder becomen conden, hoe wel op verscheyden plaetsen aengeweest zijn. Ten is geen vaerwater om voor sulcke groote scheepen te gebruycken, door de weynich ende quade ancker gronden, die der gevonden werden. Voor cleyn vaertuych ist een ander gelegentheyd, die terstont op de wal halen, als alreede voor de compste van den Briel verscheyden Macassaren, Cerammers en andere gedaen hadden die veel in getale waren om slaven ende diergelijke te coopen. De Bandanesen nemender oock zeer toe soo in menichte als autoriteyt, synde op te vier eilanden van Gora, Oratta, Ely ² en Kay wel ses hondert manspersoonen sterck behalven vrouwen ende kinderen. Sij soucken bij alle middelen de inwoonders tot t' Moorsdom te brengen gelijk alreede eenige van de Overicheyt gedaen hebben, daerinne van de Macassaren oock seer gestijft werden.

Door de vrye luyden, die van Kay ende Aru gecomen zijn, wert ons gerapporteert dat in de zelve eylanden ende dandre daeromtrent gelegen veel vaertuych van de Maccassaren was tot omtrent 50 int getal, copende daer slaven, paradijsvogels ende diergelijke. D'onse hadden mede van de Macassaren verstaen hoe haren Coninck in presentie van de Portugijsen, Bandanesen ende zijnen adel een

¹ Namelijk de Kei- en Aroe-eilanden.

² Oeratoe en Eli zijn plaetsen op Groot Kei.

algemene bytsjaringe gehouden hadde, in de welke hij hun voordroech dat wel genegen was met de Hollanders in pays te treden, maer dat hij niet wel tevreden was zij niet wilden toestaen dat noten ende folij in Banda mochte halen, stellende daeromme de vergaderinge voor of hij niet met alle zijn macht in Banda behoorde te vallen omme de vruchten te vernielen ende de boomen om te houwen; daer gemelte vergaderinge op geantwoort hadden den Coninck sulcx behoorde te doen en dat eerst Pouleron daerna P: Aij en ten derde het groote lant van Banda soudent aentasten en alles vernielen [ende dan weder nae Ceram vertrecken, doende so alleenlick een vliegende tocht, dat de Bandanesen oock sustineerden in diervougen bequamelijck conde geschieden sonder datter eenige apparentie was aen onse fortten yets te cunnen attenteren die zij wel wisten al te defensyf waren om voor haer aen te tasten. Wat daer af mach zijn is Godt bekent]

Actum int Casteel Nassau desen 10ⁿ Junij a^o 1630 in Banda.

XLV. Jan Oosterwijck, opperkoopman te Djambi, aan den Directeur generaal Antonie van Diemen, 15 Maart 1630.

Onlangs hebben seeckere tijdinghe becomen in wat manieren en met wat macht den Atchijnder voornam Malacca te incorporeeren, als meede hoe deselve teenemael affgeslagen ende zijn armade verdestrueert is. Namentlijck naer dat den oppersten van den Atchijnders armade, Laxamana, ontrent 9 maenden [geleden] met een macht van 30 goraps ende 350 cleyn vaertuych, gemant met 16.000 coppen, sich aen 'tRoode eylandt onder de Portugeesen schut vast gemaect ende 100 stucken geschuts soo cleyn als groot op geworpen ende vier maenden langh wtgehouden hadde, met apparentie om de selve te incorporeeren, is ten laetsten de Viceroy in persooone ¹ met 36

1 Dit is niet juist. De admiraal der Portugeesche vloot, Nuno Alvares Botelho, was geen vicekoning.

wel gemonteerde fuysten en 3 jachten als meede die van Joor met 2000 ende de Coninginne van Patanie met 3000 mannen tot ontset derselver verscheenen, met welke macht syluyden gelijcker handt den Atchijnder thoof booden ende op de vlucht cregen tot in de rivier van Buyjong genaempt, alwaer hem andermael sochte starck te maecken, dan t'eenemaal moras sijnde ende geen vasticheyt conende krijgen, als meede door brack waeter hunger en dorsts noot zijn volck affstervende, ende door de gesejde macht beset sijnde, heeft ten laetsten geen wteompste siende alle sijn vaertuych in brant gesteecken en door 'tmoras de vlucht landewaert ingenomen, daer wel een dach lanck tot de midden toe doorliep eer hart lant onder sijn voeten creech. Wel 2000 van 'tvolck bleven half weegen steecken. Die van Jhoor en Patanie hebben datelijck haer voetstappen vervolcht en op 'tvaste lant geattrappeert, alwaer den gesejden Laxamana hem met zijn resteerende leeger van 5 a 6000 mannen den Coninck van Jhoor overgegeven heeft, met verseeckeringhe dat niet in handen van de Portugijsen soude vervallen. Waer over eerst naer Jhoor vervoert wiert, welcken sijn darwarts comende contrarie haere beloften neffens 4 à 5 grooten den Viceroy ter hant gestelt hebben ende naer Goa vervoert sullen werden. Van ditto veroveringhe hebben de Portugijsen alle tgeschut tot 100 stuks toe neffens 2000 Atchijnders soo nu soo dan becomen.

Vele zijn van opinie dat bijaldien den Atchijnder met 3 à 4 van onse jachten waeren gesecondeert geweest (om 'tontset wt Goa haer aencomptste en 'tsecours der Jhoristen en Pataniers te beletten) Mallacca sonder twijffel geincorporeert soude hebben.

Met deesen neerlach van den Atchijnder steecken die van Jhoor thoof in de lucht; hebben een ambassadeur aen hun Maten alhier gesonden om seeckere plaetse tusschen Andregiry en Jamby gelegen, Toncal genaempt, over langen tijt die van Jhoor met geweld affhandich gemaect, int minnelijck over te geven, ofte dat bij weygeringe van dien de selve met gelijcke macht sal affloopen en soucken te overwinnen, waerop onse Koningen niet weetende wat antwoorden de gesejde ambassadeurs 2 a 3 maenden opgehouden ende noch geen dispescie verleent hebben.

1 De Panembaham en Pangeran van Djambi.

Na Palembang hebben mede ambassade gesonden om restitutie van 200 man door den Atchijnder voor deesen darwärts gevluicht, welke zij meede bij weygeringe van dien dreygen te halen.

Verstaen verder wt ditto ambassade harwärts gecomen, sijn Majesteijt van meeninghe is Zijn Edelheyt een persoon toe te senden waer toe een goerap geprepareert wort, om van seeckre saecken te concludereen. Waerop t'selve draeyt connen niet recht verstaen, dan presumeeren, bij aldien zijn Edelheyt hun niet wilde resisteeren, toch wel op Jamby mocht geworpen sijn.

XLVI. Gouverneur-Generaal (J. Speex) en Raden van Indië
aan Bewindhebbers der O. I. Compagnie, 7 Maart
1631.

Bij aldien den Atchynder met een goede macht andermael voor Malacca conde gebracht ende met onse cruysende jachten ter zee neffens eenige weynige subsidjen van amonitie ofte andersints te lande geadsisteert werden, zoude Malacca onghetwijffelt in d'uytterste peryckel, ofte de Portugiese macht van de custe van India int geheel ofte alsulcken gedeelte derrewaerts getrocken werden dat in de quartieren van Persia en Suratte tot naerdeel van onsen handel niet machtigh zouden blijven iets t'onderstaen.

De voorighe belegeringhe ¹ heeft den Coninck heel secreet ende buyten onse als der Engelschen kennisse aengevangen, welke hem zonder t'ontset, naer de becomen rapporten ende opinien eenigher van daer overgecomen, oock apparent zulex zoude hebben geluckt dat hij Malacca soude vermeestert ende in zijn gewelt becomen hebben, 't welck door d' ontseth van Goa, daer hun de secoursen van Pahang ende Patana bij gevoecht hadden, zoo contrarie is gesuccedeert dat alle zijne navale macht, geschut ende volck geheel verloo-

¹ Namelijk het beleg van Malaka door den Sultan van Atjeh, die hier met „den Coninck” bedoeld wordt. Vergelijk hiervóór bl. 166.

ren ende in de Portugiesen handen gevallen zijn, van welck ongeval wij hem met onse cruyssende jachten (wanneer die maer wat versterckt waren geweest) zouden hebben connen bevrijden, zoo den Coninck ons zijn voornemen gecommuniceert ende des versocht hadde, alsoo de macht van Don Botelho maar in omtrent 36 fusten ende ander royvaartuych met drye jachten bestaen heeft, daermede hij (zeer corts naer zijn aencomste voor Malacca) de Atchijnse armade in een cleyn rivierken, ten zuyden Malacca toebedijckt leggende, onversiens zulcx beset ende sich te lande datelyck zoo versterckt heeft dat d'Atchynders, hun perijckel te laet ontwaer wordende, haer leger voor Malacca confuselyck op gebroocken ende naer hun gemelte beleegerde vloote gevluht zijn, alwaer (naer eenighe gebruyckte pratijken en tegenstandt) geen wtcomste zyende, hebben eyntlijcken alzulcken accoord aengegaan als Botelho belieft heeft hun te vergunnen ende naermaels te houden, t'welck zoo slecht ende desolaet geweest is dat als vooren all hun macht in der Portugiesen handen gevallen, den Oversten Laximana met eenige principale Edelen in een van s'Coninck galeyen gevanckelyck naar Goa gevoert, t'gemeene overgebleven volck meest in diversche quartieren tot slaven vercocht zijn.

Aan geschut en vaertuych is Malacca hierdoor seer versyen ende gesterckt, daer tegen te lande all hun thuynen ende vruchtdragende boomen (zoozeer als omtrent Batavia) geraseert ende vernielt zijn, zulcx dat se de victorie oock wel met groote schade hebben behouden.

Naer dat wij van twee nu cortelingh overgecomen Nederlanders werden bericht, waren alle eetwaren in Malacca seer dier, t'Casteel als de stadt met weynich blancke copen versyen en in alles soo confusen ordre datse opineerden geen tweede belegeringe van den Atchynder, als hij door ons te water gesecondeert wiert, zouden connen wstaen. 't Is buyten twijfel, als wij de zaecke met den Atchynder 'tsamen tot een ernstighe belegeringe aenleyden, dat Malacca na alle apparentien niet zoude connen bestaen maer off de Compagnie haere jegenwoordighe constitutie tot zulcken entreprinse gedisponeert ende soo een lastighe naer slepende victorie oock dienstich zoude zijn, staet grootelijcx te considereren. 'T ware wel een groote conqueste, waer door den handel der Portugiesen in China, Jappan ende de Philippinas oock metter tijdt, geheel installich conde ge-

maeckt werden, doch wat baten groote conquesten ofte incorporatien van plaetsen als de vruchten ende proffijten de voorvuytlopende lasten niet en connen supporteren, gelijk de Compie met Malacca weder-varen zoude. Weshalven (boven dat het buyten onse presente gelegent-heyd zij ten principale iets groots met den Atchynder te beginnen) houden wij geraetsamer de Atchijnse ende Portugiese lichamen door onderlingh worstelen te laten debiliteren als de macht van de Compie tot iets te engageren daer geen apparente presente subsidyen ofte proffytten bij te verwachten staen. Eenighe Atchynders, die hare slavernye ontloopen zijn, hebben haer zoo hier als andere plaetsen in onse protectie comen begeven, die alle wel ontfangen, van nootdructicheyt onderhouden, ende eenighe naer haer landt geholpen zijn.

De jachten Oostzanen ende Cleyn Heusden, haren gelimiteerden tijt int vaerwater van Malacca vuytgecruyst hebbende, zijn volgens haer ordre naar Jambi gelooopen, alwaer zij den 28ⁿ Martii voor de revier arriveerden, varende den coopman van Oostzanen Sr Draeck ende den schipper van Cleyn Heusden disordentelijk, ider met zijn bijsonder schuyt ende volck, 't samen 28 man sterck, naer boven om te vernemen off aldaer iets ten dienste van de Compangie te ver-richten was. Ondertusschen is vooren gementionneerde Don Botelho den 5ⁿ april met een armade van 36 fusten en een groot deel gelias de gemelte jachten comen bestoocken, die onder zeyl ende haer tege-moet gingen; doch zijn door de stroomen tegen de droochten geraeckt, daerse van de Portugiesen so hart ende onversaecht aenge-vallen zijn, dat 't jacht Oostzaenen eyntlijk in brandt geraeckt ende van zijn kruijt gesprongen ende Cleyn Heusden, naer dat door de groote lecte van d'onse all verlaaten was, in handen van de Portu-giesen gevallen is, gelijk mede 't Engelsch jacht den Coster twelck de Portugiesen (naer dat daer 8 gotelingen wt hadden gelicht) heb-ben verbrandt. Eer 't jacht Oostzanen van zijn cruyt opsprongh, hadde hij twee Portugiese fusten op zijn zijde doen zyncken ende door 't springen waren de Portugiesen noch aen volck als aen voer-tuych seer beschadight. Don Botelho begaff sich naer deze becomen victorye met zijn armada voorts binnen de riviere, daer alle spruy-ten ende aencomsten zulex besette dat des gemelten Coninx prauw

mette voorz. brieven, daer den Schipper van Cleyn Heusden mede herrewaerts gesonden was, ter nauwernoot hadde connen doorcomen, zijnde d'onse door Dato de Nassara voorder verwitticht dat de Portugiese armade noch tot 80 stucx soo van fusten als ander vaertuych waren versterckt, hun voorts gereet maeckende om de riviere op te comen. Den jongen Coninck hadde d'onse int eerste zijn assistentie platt wtt geweygert doch naer gedaene toezegginghe dat onse scheepen (volgens des Coninck wille) voorten beneeden de logie zouden ankeren, heeft datelijck beloofd dat d'onse tegen de Portugiesen assisteeren ende op de bequaemste plaetsen twee fortgiens doen opwerpen zoude, om den vijant te stutten. Nae welcke gemelte tijdingen, bij ons in consideratie genomen zijnde, hebben zoo tot ontset ende maintainue van des Compe volck, middelen ende behoudenisse van Jambi als verseeckeringe vant schip Walcheren ende vloote die onder den commandeur Carel Lievens int vaerwater van Mallacca cruyste, gelijk mede om den vijandt zelve alle meugelijcke afbreuck te doen, goet gevonden in haesten van hier wt te setten ende onder 't commandement van den Hr Pieter Vlack als Commandeur mitsgaders Francisco Pelsaert als Vice Commandeur naer Jambi te zenden, de scheepen Groot Mauritius, Texell, Amsterveen, 't jacht Manilha ende de Peerl toebehoorende Sr Adolff Thomassen en Comp., tsamen gemant met 260 coppen varent volck ende 150 soldaten, zijnde voorts van al zulcken oorloogs als andere gereetschappen versien als om den vijandt binnen ofte buyten de riviere aen te tasten noodich geoordeelt wiert. Onse hoope en insichten waeren oft dat d'onse den vijandt in de ryviere zouden betrapt ende geruyneert, ofte bij vertreck voorts vervolcht hebben, tot dat hem omtrent Mallacca off elders hadden gevonden ende aengetast. De Hr Vlack is mette gemelte scheepen den lesten April van hier vertrocken.

Den 10 Juny volgende zijn gemelte Hr Vlack ende Sr. Pelsaert mette fluyt Amsterveen hier wederom wel gearriveert, wt welckers rapporten wij verstonden dat 't costelijcke schip Walcheren met zijn ingeladen cargasoen ende volck vijf dagen voor d'aencompste onser scheepen voor Jambi oock door d^o. Botelho's armade voor de ryviere aengetast, den brandt daer in gegregen ende eyntlyck door zijn cruyt gesprongen was, naer welc succes des vijants armade wederom

naer Malacca gekeert is, hebbende te vooren met zijn armade zoo hooge de ryviere op geweest, dat eenige gelias ende fusten haer tot onder 'tgeschut van Velsen ende Broeckerhaven, die op haer voordeel in de ryviere versterckt laghen, quamen verthoonen, doch zoo onthaelt wierden, dat ze naer 'tverlies van twee haerder vaertuygen ende verscheyden gedaene dreygementen aen de Coningen, de ryvier wederom affdrevē, alwaer 'tschip Walcheren ontwaer werdende hebben 'tzelve den 6 Mey des morgens vroeck voor dage soo furieuse-lyk aen boort geclampt ende geëntert dat se naer eenige vuyren gevechts als vooren door den brandt meester daer van geworden zijn. Naer wij vuyt een overgecomen persoon van d^o. schip, die naderhant vuyt Malacca ontvlucht is, bericht zijn zouden die van Walcheren in de straet Palimban van des vijandts armade voor Jamby verwitticht geweest zijn, zulcx datse haer daer over oock tzedert slachvaerdich gehouden hadden, maer wierden met zulcken furye aengetast dat de Portugiesen niet tegenstaende alle t geweer ende datse tot 2 maal affgeslagen waren eyntelijck den brant int achterschip cregen waer door het d'onse (geen wtcompst zyende) aen de Portugiesen overgaven. Onder tusschen den brandt toenemende is 't cruyt gesprongen, waer door veele van d'onse ende bysonder van de Portugiesen zoo veele in de loop gebleven zijn, dat in Malacca gesecht wiert in desen tocht naer Jambi over de 400 blancke Portugiesen (behalven zwarten) verlooren hadden, daeronder gemelten Don Botelho mede een geweest is. Den coopman de Vries ¹ met een schipper Cornelis Jansz. ende omtrent 30 personen waren gevanckelijck in Malacca gebracht, diese int eerste 'tsamen in revengie van Botelho hadden willen dooden, gelijk naerderhant noch genoechzaem door miserye geschiet is, zijnde den Coopman de Vries naer van d'onse in Malacca gesecht ende alhier gerapporteert wert noch evenwel tot weder wraecke van Don Botelho int secreet vermoort, daer van hun in tijden ende wijlen onse revengyen te verwachten staen. Door 'tmissen van de Walcheren heeft de Heer Vlack metten Raet niet connen goetvinden den vijandt te vervolghen ofte iets voiders te onderstaen sulcx dat hij 't schip Mauritius met 'tjacht Manilla vol-

¹ Frans Adriaensen de Vries, een bekwaam opperkoopman, die sinds 1629 op Djambi voer.

gens resolutien van hier voorts naar Chiam, ende Texel met de Peerl tot versterkinghe van de cruysende vloote onder den commandeur Carel Lievensz naer 't vaerwater van Malacca gedepecheert hebbende in zijne gemelte fluyt Amsterveen als vooren met 162 picol, 87 catti Andrigierise peper alhier weder gekeert.

Den ouden ende jongen Coninck waren in Jamby beyden overleden doch de vexatiën tegen donse evenwel niet vermindert. Des jongen Coninex zoon becleedde bij provisie des vaders plaetse, maer onzeecker off hij dien staet zoude behouden. De coningen van Palimbang, Pahangh ende Andrigiri wierden voor eenige attentaten op Jambi bedenkelyk gehouden, sulcx dat te beduchten staet Jamby onder geen vreedige possessye zonder embrouille sal gebracht werden.

Ed: Heeren! Den tijt van depecheren der schepen alreede seer verlopen zijnde mitsgaders dagelijcx verwachtende retouren ende advyzen van de cust van China als Jappan niet en verschijnen, ende dat d'Heer Generael eenige dagen aen sijn oude quale vant graveel seer indispoost geweest is, (hebben) goetgevonden desen t'abbrevieren ende door den Ed. Hr van Diemen onderwegen op de reyse te laten suppleren, daer toe sijn Ed. alle noodige pampieren ende advijsen mede gegheven zijnde, sullen vertrouwen etc. ¹.

Actum int Casteel Batavia adj 7n Martij A^o 1631.

XLVII. Antonio van Diemen, Directeur generaal, aan
Bewindhebbers der O. I. Compagnie, 5 Juni 1631.

Wt de bocht van Patany is den 4n Januari 1630 gekeert den oppercoopman Gerrit Broeckmans met het schip Schiedam, hebbende aldaer zeer weynig in negotie verricht.

Den coopman Broecmans claecht dat door de quade genegentheyt, eygenbaet ende monopolise handelingh van Orangcaye Cherij Paducca, die Patany genoehsaem gouverneert, de negotie aldaer soo slechten

¹ De volgende brief is dus grootendeels eene suppletie van dezen.

succes heeft gesorteerd. Item dat Oya Berchelagh, Coninck in Lygor, soo haest d'aencompst van ons schip vernam onder een bedeelte ende vrintlijke schijn hadde getracht de gereede peper in handen te becoomen omme ons deselve naer zijn appetijt aen te smeeren, mitsgaders dat voor zijn aencompste aldaer wel 14 a 1500 bhaer peper naer Siam waren vervoert

Naer ons den ondercoopman Gerrijt Corsen raporteert, die ongeveer 385 bhaer peper in Ligor bequam, stont Broeckmans wat te veel op zijn reputatie, willende noch connende niet toegeeven ende den tijt van peper coopen waernemen, zich gants onredelijk ende bovenmaten hooveerdich teegen de Grooten vant landt dragende, waerdoor veel misnoegen ende verachteringh inden handel tot nadeel van de Compie verooirsaeckt heeft.

Ondertussen comt den Opra ofte t hooft vande Japanders in Siam met 200 Japoneesen ende 3 a 4000 Siammers wtt Siam ¹, destrueert Sangora, maeckt sich meester van Ligor ende sent den Coninck gevangen naer Siam, stellende voort alles daer om heer in confusie ende Patany in geen cleene vreesse, waer door de negotie in de geheele bocht onder de voet geraeckt zijnde ende Broeckmans geen voidel ziende, keert naer Batavia als voren geseyt, achterlatende de chaloupe de Nieuwicheyt door ouderdom vergaen.

Broeckmans raet aen ende meent dat men behoort een jacht in Ligor over te houden omme al den peper te becoomen ende de vruchten van dien handel te genieten. 't Schijnt dat hij en veel andere niet eens en considereren noch calculeeren, als de peper die daer geprocureert can worden met d'oncosten, maentgelden ende sleet vant jacht gechargeert zijnde, de Compie meer sal coomen te staen als in 't patria waerdich is.

1 In een brief van den koopman Daniel van Vliet, uit Siam 17 Oct. 1631, wordt verhaald dat de Japanners „per faute van een lange tongh en vuyte onberadige uytstroyselen jegens sijn Mt. alhier, anno pass. door ds. mandaat meest al haer goederen berooft, haer woonigen verbrandt ende vechtender handt tot in de mont van de rivier (met haer eene jonck, d' ander niet machtich om te mannen, derhalven hier gelaeten) gevluucht sijn. In de vlucht zijnde voornemens Ligoor aff te loopen, doch door wederstandt der inwoonderen soo stieten haer harde copen, soo dat haeren cours stelden naer Camboodja, alwaert metten Coninck soo eens sijn als hier met sijn Mt. (tsedert overljiden van Oya Japon) verscheyde waeren, soo dat beyde haer der compste als voor de deur staat” etc.

Voor d'aencompste van Schiedam in Patani waren eenige Javanen van Cheribon ende elders aldaer gecoomen, die soo groot van des Matarams preparaten ende oirloge tegen Batavia opgegeven hadden, dat de Coninginne mondelingh teegen Broeckmans seyde, als wanneer moderatie van tolln ende andersints versocht, off datt de Compie genootsaecht wierd Patani onbesocht te laeten, waer connen de Neederlanders elders gaen als in Patani nu tegen den Mattaram niet bestaen connen ende wt Batavia verjaecht ende overwonnen zijn? Naerderhandt ende op sijn afscheyt, als verstonden Batavia in esse was gebleeven, wierd beeter ende vrintlijcker bejegend.

Die van Patany hebben A^o 1629 aen die van Malacca tegen den Atsinder sooveel assistentie gepresteert als eenichsints hebben connen wtmaecken, 'twelck hun d'een off d'ander tijt tott ruyne wel mocht strecken. Sijn vrij wat outrequident geworden, opposeeren hun oock teegen die van Siam.

In Siam waren d'onse aengenaem geweest ende wel bejegend. 'T Rijke hadde zich geset ende bleeff den Coninck seer vreet ¹ regeerende. Met Cambodja ende Patany was in oorlooge. Den Opra Japan, Coninck in Ligor was overleeden, men presumeerde vergeeven te zijn.

Den tegenwoordigen, Oya Bergelanh, was gedestineert naer Ligor tot Coninck, ende alsoo met zijn vaertuych niet vertroude derwaerts te gaen, vreesende van die van Patany off Cambodja te water gescontreert te worden, werd den coopman Croock wt den naem van den Coninck versocht het jacht Manilha tot convoy meede te senden dat promptelijck toestondt ende embarequeerde zich den Berchelanh op Comps jacht. In zee coomende wierd sieckelijck ende keerde te rugge. Deese promptitude wierd soowel genomen dat d'onse oock datelijck op haer versoeck een tra om rijs wtt te voeren bequamen ende zeer spoedich in Siam aff geladen zijn. Den coopman Croock is vanden Coninck met een gonden kopken begifticht.

Op Macquian stont het gewas zeer abundant. Den oppercoopman Cornelis de Meyer
twijffelt niet, soo 't nagelplucken behoorlijk voirderen ende door den coninck Hamsia onder d'een off d'ander pretéxtt niet wort verhindert teegen Meert 1631 over de 500 à 600 bhaer geleevert zullen worden.

1 Vreedzaam.

Van Batsjan becoome niet een catty nagelen, t gebreeckt dien Coninck aen macht ende niet aen zijn boos gemoet om de Compie ende haeren staet alle moogelijke verhinderigh te bieden. Betracht bij alle manieren om ons de Labouwers t'onttrecken. Heeft zeecker Labouse vrouwe, zijnde christen, tot zich genoomen, refuseert die wederom te geeven, seggende daermeede getrouwt te weesen.

De Labouwers zijn oock andermael vant fort afgeweeken ende int bos gevluht geweest maer opt inroepen van den Gouverneur weeder gekeert, na dat een van hun princepaelste gelargeert hadde, die wat inconsideraet door den coopman van 't fort bij den cop gevat ende in hechtenis gestelt was.
't Is seecker datt d'indiscretie ende ongeregeltheit van d'onsen de Labouwers seer affkeerich maeckt.

Batsjan cost de Compie jaerlicx niet min als 15000 f. sonder dat eenighe profijte of nagelen van daer trecken. 't Fort is beset mett 47 personen.

Wij connen niet bedencken op wat consideratie de Compie die plaetse noch mayntineert; 't is zulex datt eenige sustineeren soo die verlaten den Spaignaert zich daer vesten ende dies te naerder Amboyna wesen zall, ende dat Batsjan de spijskamer van Ternata is; dan ben van opinie den Spaignaert soo veel te besetten heeft als machtich is. 't Is waer, Calamatte bij ons verlaten, geincorporeert heeft, daerteegen een ander namentlijk St Lucia bij hem verlaten is. Zijn garnisoen t'extendeeren achte niet datt doen zall

Den oppercoopman de Meijer heeft zeer goet genoeg aen de comportementen van de Mackjannesen; seyt datt met hem goede correspondentie houden, gelijk oock doen die van Tahane ende Babaue, die voor dato de belhamers vant eylandt zijn geweest. Verseeckert ons dat jaer niet een nagel vant eylandt vervoert noch de Compie ontvreemt is.

Gemelte Meyer advyseert meede de Macjanneesen wegen de overlasten ende quade proceduren van den Ternataensen Coninck meer ende meer clagen ende genochsaem te kennen geeven, als hun principale, die met Ali noch wt zijn, 't huys zullen zijn gecomen, wel licht het Ternataense joek souden vanden hals werpen ende hun onder onse sauvegarde ende gehoorsaemheyt begeeven, dat den tijt leere. Dan wij zijn van opinie de Moorse secte hun zoo danich

aen den anderen verbindt, dat niet licht tot rupture coomen sullen.

Met Zeeburch heeft de Generael aen den Coninck van Ternate ende Kitchil Ali geschreven ende hun yder een goede schenckagie gesonden, namentlijk: aen den Coninck een vergulde gelacte ledicant met zijn behangsel ende een damaste deecken, mitsgaders dry zilvre gegraveerde moorse schotels met haer decsels, t' samen weegende $26\frac{7}{10}$ marck, ende aen Ali een colder met goude passement geboort met een goude kettingh weegende $9\frac{1}{2}$ R. swaer. Alys schenckagie bleeff tot zijn compste in handen van den Gouverneur op Malleye wachten. Den Coninck is de missive ende bij gesonde schenckagie behandicht, die hem scheen aengenaem te weesen. In antwoorde schrijft dat op de recommandatie van d' Hr. Generael in oirloge met den Spaignaert ende Tidorees was getreden ende dat goede ordre opt plucken ende t' niet vervoeren der nagelen hadde gestelt, zoodat van zijder zijde alles voldaan was. Overzulx zeyt dat bij aldien int aenstaende niet geseccoureert wordt met een goede macht van schepen ende volck omme een eynde van den oirloge te maecken, de saecke meent op zijn beloop te laten ende de handt daer aff te trecken, ende dat men hem in zulcke geleegentheyt niet meer tot oirloge soude aenraden noch nagelen wt Ternate ontbieden. Ende in recompense van ontfangen schenckagie sendt een lourij oft papegay.

Alleenlijk salder dit bij doen ¹ [dat ik] van gevoelen ben, wat te veel wercx van des Tarnataens maximas ende menees gemaect wordt ende dat het een abuys is dat men meent Compies tegenwoordige constitutie niet toelaet den Tarnataen tot reeden te brengen ende alsulke wetten voor te schrijven als den dienst van de Compie in dat quertier vereyscht, mits dat van onser zijde eerst rondelijck voldaan ende naer gecoomen wordt daerinne bij contract verplicht zijn ende d' inwoonderen vruntelyck ende well bejegent, geen ongelyck noch onredelijckheyt voor liggende, dat niet meer pretendeeren als ons competeert. 't Is seecker soo dit geschiet, van den Tarnataen ons wil zullen becoomen, zonder tot verwijderinge oft in openbare oirlooge te vervallen.

1 Namelijk bij de gezonden stukken betreffende de Molukken.

In den nagel prijs dient geen veranderingh noch verhoogingh gedaen. Zoo daer aen quamen zouden nimmermeer gedaen werck hebben. Overzulex salmen all moeten ontfangen t' geene volgens contract leuren ende dat in India met voirdeel niet can worden gedebiteert zal naer Europa, gelijk UEd. ordonneeren, gesonden dienen. . .

Wtt onse vorige advysen zullen UEd. verstaen hebben Kitchil Ali zich in de Manipe onthielt. 'T sedert heeft voorsz. Ali in September daer aen volgende van daer in ambassade affgesonden aen den Coninck van Macassar met twee correccoren den Amba Radja Calimbatte wt last ende met brieven, soo zeyt, van den Tarnataensen Coninck Hamsia. Deese ambassade is door Ali secreet ende buyten kennisse off communicatie van de Gouverneur in Amboyna ende Molucqos onderleyt. D' oorsaecke van deese besendingh was nielt recht bekent. Den E. Lodensteyn advyseert verstaen te hebben datt Hamsia bij zijne missive vanden Maccassar was eyschende restitutie van zijne affgenoomen landen ende bij weygeringh hem den oirlogh aen seyde. Den Gouverneur Lucasz presumeert gemelte ambassade aengeleyt is, om den Tarnataen ende Maccassar weeder te reconcilieeren ende in naerder alliantie met den anderen te treden, omme hun in tijt ende wijle daer van te dienen. 't Goet tractement door Kitchil Ali aen die van Maccassar in de quertieren van Amboyna beweesen geeven dien aengaende groote inditien.

Wtt Maccassar wort ons gerapporteert Calembatte aldaer met brieven van den Coninck van Tarnate ende Ali aengecoomen was; dat gemelte brieven gants vrintlijk geschreeven waren, dat daer bij restitutie van eenige plaetsen, den Coninck van Tarnate affgenoomen, worde versocht, mitsgaders aenpresenteeringh van onderlinge vruntschap ende naerder verbintnisse tusschen die twee rijcken, ende dat d' antwoorde noch secreet wierd gehouden.

Voorschreven Calembatte is in Maccassar overleeden ende men verneemt niet den Coninck van Maccassar in antwoorde aen Hamsia off Ali gecommiteerde heeft gesonden.

't Is buyten allen twijffel de Maccassaren ende vreemde handelaers omme naer de quertieren van Amboyna te varen door gemelten Calembatte in Maccassar zeer geinduceert ende geanimeert zijn ende apparent wt Alys naem vrijgeleyde ende protectie toegeseyt heeft, want als vooren geseyt zijn eenighe van Maccassar inde Manipe

eerst bij Alij geweest ende voorschrijven van hem aen de Kypati van Combello etc: becoomen. Let eens, mijn Heeren, op de ongestadicheyt ende snoode practijcke van deese Mooren. A^o 1629 heeft Aly in de quertieren van Amboyna de Maccassaren ende alle vreemde handelaers geweert, vyantelijk aengetast ende de becoomene aende Compie vercocht. 't Jaer daeraen noodicht haerlieden ¹, gheeft haer vrijgeleyde ende doet haer tegens ons protegeeren. 't Is zeecker dat alle de vorige schoone samblanten maer zijn geweest om ons t' abuseren ende credet te becomen omme daarna wat quaets teegen de Compies staet in Amboyna t' attenteeren ende niet, zoo voorgaven, de gereesene onlusten t' assopieeren.

't Gesach van Hamsia, Coninck van Tarnate, seyt den Gouverneur, is in de quertieren van Amboyna van cleene estime, ende doen de perticuliere Kimelahas, Sengages ende Kepattis dat hun goet dunckt, in voege zijne gecommiteerden, per Zeeburch op Bouro aen landt geset tot redres van zaecken, weynich zullen verrichten. 'T en moet oock in Tarnate niet gesocht worden.

Tot redres van Compies affairen in de quertieren van Amboyna ende omme voor te coomen de sinisterlijcke practijcken der Maccassaren ende troulose hanthavinge van de Combelleesen ende consoorten, waerdoor de Compie meer ende meer in haere preminentie aldaer wort vercoert, de nagelen ontvoert ende den cleethandel infructueus gemaect: is goet gevonden derwaerts wt te setten onder 't commandement van Adriaen Anthonissen, Mayoor over 't Battavias garnisoen, 400 cloecke ervaren soldaten, verdeelt in 5 Compies onder goede officiren met 250 bootsgesellen van alle crijsrustingh ende voor seven maenden met victualie versien, nevens 7 stucken geschut.

Den 9 Januario 1631, als vooren geseyt, is deese macht van Batavia gescheyden met last omme alle vreemdelingen met geweld wt de quertieren van Amboyna te weeren, ende te straffen de zulcken die hun zullen onderwinden de vreemdelingen te protegeeren ende assisteren

1 Die noodiging is natuurlijk slechts een vermoeden van V. D. Ali had de handelaars die van Makassar naar Ceram gingen en op Maniba aankwamen, geld afgezet en toen laten doorgaan. Zie ook beneden.

Veel te spade is deese macht van Batavia gescheyden 't welck wellicht groote verachteringh mocht causeeren

[V. D. was bevreesd dat de Makassersche handelaars die van den voorgenomen tocht afwisten of reeds met de nagelen vertrokken zouden zijn, of zich op Ceram versterkt zouden hebben.]

Wij meenen dat bij dusdanige vliegende tochten, mits dat tijdelijk wt geset worden, 't ware redres in Amboyna zal connen worden wt gevrocht, den Maccassar ende andre rebellsuchtige in thoom ende vreesse gehouden zonder dat hij off de gevluichte Bandaneesen op eenighe entreprinsen sullen durven dencken; ende connen deese ende diergelijke exploicten buyten groote of geen beswaringh van de Comp. jaerlijcx int werck gestelt ende van Batavia na de quertieren van Banda, Amboyna of Moluccos, daer den dienst van de Compie soude mogen vereysen, gebruyckt worden.

Buyten beswaringe van de Compie, seggen wij, ende dat ten reguarde in Batavia nootsaekelijck vooreerst een garnisoen van 1000 à 1200 copen teegen den Mattaram moet worden gehouden, daer wt altijt 4, 5 à 600 man tot gemelte exploicten gefourneert ende van November tot primo Junij gemist connen worden, in welcken tijt den Mattaram omtrent Batavia niet te vreesen noch te verwachten is. 't Vaertuych can meede sonder eenig verlet in gemelte tijt gebruycktt worden ende tijtlijck de retour weesen om na de Westcuste van Sumatra, Patani, Siam ende Teyouhan te varen, hebbende in gemelte tijt sonderlingh geen ander employ.

En passant can met deese macht meer andre diensten bevoirdert worden, als namentlijck dat dezelve onder Solor ende Timor inneward wordt gehouden, om den Portugies aldaer affbreuck te doen, sandelhout sonder gelt te coopen, den handel te vryen ende onse bontgenooten aldaer voor oppressie te maintineeren. Int keeren naer Batavia can de reede van Maccassar aengedaen worden ende van daer gelicht der Portugiesen ende andere vyanden vaertuych, t'welck om dien tijt wt Solor ende van andere quertieren over Maccassar naar Malacca ende Maccau comt; ende soo lange met den Mattaram in oorlooge zijn zou de custe van Jaua almeede, zoo wel int gaen als comen, in trouble connen worden gehouden, daermeede alom groot ontsach souden veroorsaecken ende veel geduchte swaericheeden voorcoomen, als namentlyck dat den Macassar d'een off d'ander tijt zoude

voorneemen sich in de quertieren van Amboyna te vesten, Cajj ende Arou te troubleren, Bouton te vermeersteren oft, soo voorgeeven, de notenboomen in Banda te ruineeren. Want dit is seecker: den Macassar noch eenighe andre omtrent gelegen Indischen princeen teegen een macht van 6 à 800 blancque coppen gecombineert met onse bontgenooten ende ondersaten van Amboyna niet bestaen connen. Ende buyten den gemelten tijt, namentlijk in de maenden July, Augustus, September, October, is inde quertieren van Amboyna ende Banda vermits den reegen ende contrarye mousson geen peryckel te verwachten.

Alsoo den E. Philips Lucasz seer instantelijck om zijn verlossinge was schrijvende ende de Hr. Artus Gijssels bij vacatie van 't Gouvernement in Amboyna tot 't selve ampt van UEd. zeer gerecommandeert wordt, is gemelte Gysels tot Gouverneur in Amboyna gepromoveert ende primo Maert met zijn familie per 't jacht Brouwershaven om voorsz. Lucasz te vervangen derwaerts gevaren. Wij willen niet twiffelen zijn E. zal 't selven ten besten van de Compie ende t'syner eere bedienen.

In Compie van d'Heer Gijssels zijn meede na Amboyna gekeert d'Amboinse kinderen, Soya Kelang ende Fretis. Tack is in dienst van de Compie voor adelborst in Batavia gebleeven ende den Javaen is op de wttreyse gestorven ¹.

De schole in Banda cost de Compie jaerlicx tusschen de vijfende ses duysent gulden, behalve de gagie die de schoolmeesters zijn treckende. 208 kinderen der inwoonderen worden continuelijck als ter schoole coomen met rijst gespijst ende 63 Bandaneese kinderen genieten rijns en cleeden. Ende alsoo geoordeelt wort wt de dagelicke ervaringh ende d'advijzen van daer becoomen, de Compie tegen de sware excessive lasten nu soo veel jaren van de Bandanese schoole gedragen, zeer weynich oft geen vruchten heeft te verwachten ten aensien van de boosaerdigheyt der jeucht ende den slappen ijver der ouderen, die soo haest als bemercken met hunne kinderen meer voordeel int bos connen doen als de rijns bedraecht die van de Compie genieten, de kinderen van de schoole ontrecten ende soo vergeeten

¹ Vgl. Bouwstoffen I. bl. LXI en vv. — De drie eersten werden door Gijssels „in dienst der Comp. genomen in qualiteit als adelborst appointé onder tractement van yeder 10 gl. per maendt” (Resol. Ambon, 22 Nov. 1630).

alles dat tot kosten van de Compie hadden geleert. De Bandaneese kinderen, schoon tot goede kennisse gecoomen, ende reedelijk in de fondamenten der Christelijke religie onderweesen zijnde laeten niet volgens haer boose aert, soo haest tot haer jaren gecoomen zijn, bij de haere over te loopen ende gants quade ende moorddadighe practijken tot naerdeel van de staet in Banda int werck te stellen. Is overzulex goet gevonden d'wdeelingh van de rijs ende cleeden die tot noch toe aldaer aen de schoolkinderen is wtgereykt, te cesseren ende Compie daer van t'ontlasten, mits dat noch eenighe schoolmeesters gecontinueert blijven omme de kinderen van vermogende ouders onder een cleene recognitie, ende d'onvermogende, die gesint zijn haer kinderen school te zenden, buyten laste t'onderwijzen. Hier bij zal de Compie in Banda niet min als 5000 gulden jaerlijcx gesoulageert worden.

Niet alleen in Banda maer oock in Amboyna, Batavia ende elders behoort de Compie buyten last der schoole gehouden te worden, mits dat eenige goede schoolmeesters versorgen ende vooreerst noch gaegeren, nevens plaets tot de schole, ende dat d'ingesetene door ijverige predicanten aengemaent ende zoo geinduceert worden dat de kinderen op haer eygen kosten school houden.

Maccassar neemt in aenwas van volck ende negotie meer ende meer toe. Den proffijt geevende nagel handel doet verscheyde natien derwaerts tendereen. Den Portugies is daerin groote reputatie. Bij geintercipieerde brieven verneemt men dat schrijven groote hoope hadden ende seer apparent was, den Coninck eerlangh een goet Roems Christen te werden, ende dat hem genoeg tot haer devotie hadden. Anno 1630 heeft den Portugies vrij wat vaert op Maccassar gehadt. In Mey ende Juny, soo geseyt wort, lagen voor Maccassar te reede 12 stuck vaertuych, zoo van Maccaw als Malacca, daer onder getelt wort ons jacht den Jager nevens een ander jacht dat van Maccaw na Mallacca gedestineert was geweest; de reste fusten ende Timorse handelaers. Veel Atchinders, voor Malacca becoomen, hebben in dat quertier altsamen vercocht ende goede buyt gemaectt.

Met voorschreve Francen¹ schrijft den Coninck van Maccassar

1 Le Coq en Chevauchart „die zich voor ingezetenen van Batavia uitgeven als zij daar profyt in zien” schrijft Van Diemen. Zij voeren op Makassar.

in Portugiese tale aen d'Heer Generael in Batavia, de Neederlanders met t'fregatt Suratte op Saleyer verongeluct, zijne gevangenen ¹, aen de Portugiesen op haer ernstich versoeck ende langh aenhouden hadden geschonken, omme de zelve teegen eenige van d'haren, op Batavia gevangen, te relacheren. Over zulcx, soo daer toe gesint sijn, mochten alsulcke Portugiesen (daer van notitie sond) nevens een schip of jacht, t'welck vrijgeleyde toe zeyden, na Maccassar senden, omme d'onse daer teegen te lichten. Dit briefken was niet min bot als arrogant ingestelt sonder van eenige andre saecken mentie te maecken.

't Zal . . . voor de Compie ende republicke van Batavia beyden dienstich weesen 't overvoeren ende transport der vrijlieden ende andere hunne goederen en capitalen met Compies schepen gants affgeschafft ende verbooden wordt, als wanneer de burgerye genootsaeckt zal worden zelve tequipeeren, daer bij leeven ende neeringhe onder den anderen veroirsaecken zullen, ende die gewoon zijn te varen zullen heur becommen; arbeyts luyden zullen daerbij verbeetert worden, daer nu ter contrarye alles van de Compie gaet ende maer eenighe weynighe bij verrijckt worden, die als de sacken gevult hebben na 't vaderlandt tendeeren. Om dan de saecke ten besten van de Compie ende Batavias progres te voirderen ende te handhaven dienen UEd. te versorgen luyden mett middelen na India coomen ende datt 5 a 6 ofte meer fluyten ten overvloede wt Neederlandt worden gesonden om de burgerye daermeede voor haer gelt t'accomodeeren, alsoo de timmeragie of bouwingh van schepen als noech in India te costelijck valt ende met joncquen connen d'onse hun qualijck behelpen.

Op Choromandel mach en can de burgerye onder behoorlijke gelimiteerde conditien buyten eenighe prejuditie van de Compie te handelen geadmitteert worden, als 't selve met haer eygen vaertuych beamen cunnen. In Pegu, Bengale, Araekan, de bocht van Patani, Cambodja, Siam tot Coutchinchina, in Solor, Maccassar, Borneo ende elders zijn voor hun goede profijten te bevaren als maer de saecke bij haer gemeent ende alles met goede ordre aengeleyt wordt. Ende 'tis zeecker, als d'accomodatie van de Compie cesseeren, gelijk het

¹ In het om Omschrijving, die zich voor ingesloten van de Compie, als zij daar wrekt in den "schrijft van Dierman".

1 Zie hiervoor bl. 163.

wel eens tijt wordt, zullen haest andre ende bequame middelen bij de hand nemen om haer te sustenteeren ende hun capitaelen te vergrooten. Voirder ouverture, als namentlijk in de quertieren van Suratte, Mocha ende Persia, mitsgaders China en Japan meene niet goet zal weesen ende dient den handel van quertieren in zijn geheel voor de Compie als noch geconserveert te blijven.

't Presente vaertuych van de burgerij is gants weynich ende meest aff, bestaende int naer volgende te weeten

De Peerle	} toebehoorende Sr Adolff Thomasz en Comp.
De Cleene Peerle	

	} cleen slecht vaertuych, naer Balamboan om rijs gevaren.
De Bloempott	
De Gontsbloem	

Den Harinck . . . was gants aff, zou van Balamboan naer Amboyna met rijs varen.

In Banda heeft de burgerij geen vaertuych ende in Amboyna geen ander dan een schaloup ende een jonquen off twee.

De soldaten, met d'Heer Gijssels vloote gecoomen, zijn meest wttheemse natien, oock veel Paepse Waellen, die in de Mollucqos ontrent den Spaignaert in garnisoen niet moogen vertrouwt worden. Zoo 't moogelijk is diene UEds niet als volck van onsen lande te senden, of de Compie sall het noch eens beclagen. 't Varent volck is meede zeer slecht, ende al te veel jongens, dat groote inconvenienten baert alser rescontre van vijant voor valt, gelijk A^o 30 is gebleecken. UEd gelieve doch mannen naer India te senden ende laet het wat meer kosten, 't sall de Compie wel in coomen. Jongens moogen wel gesonden worden maer zoo niet dat mannen wt de plaets houden.

Int schip Deventer deesen 5 Junij 1631 seylende bij westen de Vleysch Bay omtrent Cabo d'Aguilles, ter hoochte van 35 graden 20 mten zuyder breete.

UEd: dienaer

ANTONIO VAN DIEMEN.

XLVIII. Artus Gijssels, gouverneur van Ambon aan den
Gouv. Gen. Jacq. Specx, 23 Mei 1631.

Den 24^{en} ditto [Maart] sijn wij Godt loff voort Casteel Amboina wel ter reede gecomen; met lieff verstaen 't goet succes wegens t'exploict tegens de Maccassaer(sche) ende andere vreemde handelaers ¹ in voegen dat 21 stucx joncken van haer sijn vermeestert, waer van 4 aent fort gebracht; de rest verbrandt ende eenige aen de wal gejaeght. Het voorder bericht sal UEd. van de heer Gouverneur ² ende Commandeur connen verstaen.

Alsoo ons dagelicx advijsen van de coopluyden soo op Louw als Lissidi sijn geworden dat sich wederom eenige joncquen vertoonden ende algereets seecker getal op Kelangh bij den anderen waeren, als oock op Erangh, is goet gevonden andermael onse macht derrewaerts te seynden ondert beleyt van d'Heer Commandeur Adriaen Antonisz, die Godt loff alles geluckelijck verricht heeft in voegen dat naer haer rapport 22 stucx joncquen verbrandt hebben, in welck exploict maer 3 man gequetst sijn. In summa t'schijnt alsoft van dit jaer joncquen geregent heeft. Het is te gelooven dat de vreemdelingen haer van dit jaar meester vant velt hebben gemeent te maecten ende ons alle de nagelen te ontvoeren, die ick gelooff dat sijn ontrent 300 baer in handen hebben. Sullen se haer beletten te vervoeren soo 't eenichsins mogelijk is.

Mijn Heer, t'sal noodich wesen dat in toecomende hierinne wordt versien, jae ist mogelijk hoe eer hoe liever, daer toe mijns oordeels,

1 Namelijk door het eskader onder Adriaen Antheunisz, den 9 Januari uit Batavia vertrokken. [Zie hiervoor bl. 179]. Enkele jonken werden op Kelang en Boeroe vermeesterd, maar de voornaamste slag werd geslagen aan de oostzijde van Manipa bij de negorij Noeri [Norilila op het kaartje van Rumphius bij Valentijn?] in de bocht van Hari, waar de „vreemde handelaars” zich verschanst hadden. De schans werd genomen, de „logie” die zich daarin bevond, vol rijst en kleeden, en 13 jonken verbrand. Het volk weerde zich dapper maar moest voor de overmacht wijken en verschool zich toen in de negory, die op een steilte gelegen was waar slechts een smal voetpad heen leidde, zoodat men geen kans zag hen daaruit te verdrijven. Ook op den lateren tocht naar Erang en Kelang werden wel jonken en ander vaartuig vernield, maar de lieden zelve kreeg men niet in handen. (Journael van den tocht van 9 Jan. tot 8 Juni 1631).

2 Philips Lucasz, die met Antheunisz naar Batavia terugkeerde.

onder correctie van een beter, geen ander middel is (om ons te ontlasten van den overvloed der nagelen ende den overlast der trouweloze Mooren) salt vooral noodich wesen dat UEd. ordre geeft dat wij hare nageleboomen ruyneren ende in den grondt verdelgen, alsoo Hittoe ende de plaetse onder t Casteel sorterende den eysch van de Heeren Meesters genoeg connen voldoen. Sullen anders genootsaekt worden eer weynich jaeren den brandt in de nagelen te steecken. Derhalve dunckt mij goet dat wij dese gerechtige saeke waernemen ende eenmaal voorkomen dat die niet meer in handen van vreemdelingen vallen. Wij en hebben den Coninck van Ternaten in geenendeele te ontsien alsoo wij exempels genoeg hebben dat sijne Kimalahaes hem noch niemandt en achten ende wel stoutelijck wtseggen dat haere nagelen willen vercoopen aen wien dat willen. Dit seght Nanningh (sic) hem belast is aen ons te segghen. Oversulcx best ende noodich is dat UEd. ons corte ende goede resolutie toesendt om ons daer naer te rechten.

Wat belanght Capitain Hittoe ende den sijnen daer van worden ons goede rapporten gedaen

Hier rontsomme in alle dorpen neemt de school seer toe ende sijn de kinder al t'samen seer wel gestileert ende in alle de gebeden geoeffent daer de schoolmeesteren d'eere van hebben ende niet de predicanten die in sommige plaetsen in geen twee jaer de visite gedaen hebben ende oversulcx veel hondert kinder gedoopt moeten worden, daervoor metten eersten sorghe gedragen sal werden, beneffens t'gene ten dienste van de kercke meer vereyscht wordt. Versoecken ons metten eersten quantiteyt goede ende slechte boecken mogen gesonden werden, het voorder bericht sal UEd. van D° Dankaert connen verstaen

Op heden den 23 May heeft ons d'Heer Gouverneur Philips Lucasz zijn gouvernement geresigneert ende is sijn E. van meeninge van den nacht met Brouwershaven te vertrecken

Actum Amboina adij 23 May a^o 1631. Onder stont: UEd. getrouwe dienaer A. GIJSELS.

[Ik voeg hierbij een fragment uit den brief van den fiscaal Joan Ottens aan Specx van 22 Mei.]

Tegens onser ende veler opinie ist dat d' E. Compie voor vruchten haerder gans swaere lasten inde quartieren Amboina (door Godes miltheit) desen verlooppen mousson ongemeen besegent ende verrijckt sij, in voegen een retour wel ruym van 1300 baeren giroffel nagelen per de schepen Brouwershaven, Medemblick, de Brack ende t'jacht Coutchin costi UEd. toegesonden werdt, dat consequent een beter genoegen aen d'Heeren Meesters ende geen minder solaes opereren sal.

Behalven dese rijke quantiteyt vruchten soude de Compie (naer alle apparentiën) ingevalle het noodige secours van Batavia niet soo langh door obstaculen getardeert maer tijdelijker toegecomen ende verschenen waer, door behulp der comptanten ende courante cleeden een ruym gedeelte meerder in handen becomen hebben, die nu met d'overcompste der vreemdelingen off aen haer geleverd ofte tot beter gelegentheyd frauduleuselijk achter gehouden werden. Tot weeringe desselfs is vele jaeren herwaerts groote ende verscheyde macht (hoewel met weinich voordeel) niet sonder excessive costen van tijt tot tijt geemployeert soo tot den oorloogh der inwoonders als tot gestadich cruyssen der cleyne jachten op de vreemdelingen selfs, welke soo cleynen voordeel t'onser sijde baert ofte voortbrenghet dat de Comp jaarlijcx meer ende meer van haer toe behoorende vruchten niet alleenlijk gefrustreert maer een merkelyk deel aen de buyrige Rycken in Europa behandicht ende de Comp. eenelyk met de sware lasten belemmert blijven.

Onses oordeels is noyt tot dien eynde practicabelder middel dan dese onderleyt, welke onweerspreeckelyk ende sonder twijffel 't gemeene maxima in deser manieren can obtineren, namentlyk dat soo wanneer onder een paisibelen standt der inwoonders alle jaeren sonder versuym van Batavia een macht van 6,5 ja alwaert maer 400 geverseerde soldaten voor de maenden December, Januarij, Februarij tot de maent Junij in cluys neffens een dienstich cargasoen van comptanten, goede sorteringe cleeden ende abundante rijs Amboina connen toegesonden werden, men alsdan genoehsaem op alle stranden de vreemdelingen sonder perijckel aendoen, vaertuych en goederen verbrandt ende deselve all omme (soo als dit jaer) matterende, binnen t'eerste, tweede off derde jaer hare lusten van herwaerts te navigeren door 't evident perijckel wel benomen, de profijtelijke couragieuse hope haerder participanten ofte uytreeders

voorsecker eyndelijck gedoocht (sic), d'inwoonders van behoeften versorgt, met vele cleynicheden geaccommodeert ende daer naer den gantschen nagelhandel sonder oorloge in onse comptoiren soude geleydet wesen ¹.

Wel is waer dat 't sedert de regeringe van d'Heer Gouverneur Philips Lucasz de saecke naer dusdanigh hervat, met veel practyquen soo aen Quitcil Alij, verscheyde Singadis als met de hoofden der Moorsche inwoonderen selfs, tot onderhoudt van vrede ende procure der meeste vruchten gedirigeert sij, sulcx dat in absentie van vreemdelingen al dien gantschen hoop ongeruste Mooren met ongelijck meerder redelijckheyt de vruchten hebben connen aftrecken.

Daer ter contrarie de groote destructie in de maenden April, Majj ende Junij a^o 25 met behulp der Nassause Vlote sonderlingh geen affbreuck maer een groote verbitteringh op ons, aengenaemheyt tot de vreemdelingen ende een ongeloofflijck nadeel aen de Compie gedaen is. Maer de rechte middel dat wij segghen ('t aentasten der vreemdelingen vaertuych ende goederen onder vaste vrede der inwoonderen, met accommodatie tot den handel haer jaerlicx te versien, de stercke senuwe te wesen) heeft ons off int eene, off int ander, off in allen, den meesten tijt ontbroken, in voegen dat tot meermalen door gebreck van macht, vrede, tijdich cargasoen ende andere behoeften schadelijcke accoorden (deses betreffende) hebben moeten aengaen ende met leedwesen inwilligen.

Wij bekennen gaern (gelijck wel eenige sustineren) dat door een royale macht aen de custe Cheram t' employeren, al het gewas, ja de nagel ende alle vruchtboomen selfs metter tyt souden connen geruineert ende uytgeroeijt werden: wanneer men naer verrichter saecke noch der inwoonders vrede, noch den oorlogh op de vreemdelingen, noch de sorge van haer behoeften niet van nooden soude hebben, maer off die costelijcke macht geen oorlogh op ons eygen bodem veroorsaecken, d' inwoonders tot nova aenplantingh verwecken

¹ Dit was ook de meening van Philips Lucasz blijkens zijn brief aan Bewindhebbers uit Gamron, 29 Februari 1632. Ik moet er echter bijvoegen dat Ottens (misschien door Gijssels overreed), blijkens een „Discours” in Sept. 1632 door hem aan Speex gezonden, meer tot het radicale middel van uitroeijing der nagelboomen op Ceram overhelde.

ende omme met de vreemdelingen (die doch van een ende deselve ketterye sijn) te trafficueren, haer selven tot nagelen te vervoeren niet animeren soude, can bij UEd. rijp oordeel licht affgemeten werden.

XLIX. Gijsbert van Lodensteyn, gouverneur der Molukken, aan den Gouv. Gen. Jacq. Specx, 7 April 1631.

In goeden vrede ende eenicheyt sijn wij metten Tarnataen seedert het vertreck van [het schip] Zeeburch geweest, waer van eensdeels d'oorsaecke is den geduyrigen oorloge ende t'gebreck van vivres.

Des anderen daechs ¹ verschijnt bij ons den Hoccum Oelebale, vergeselschapt mette Sengagies van Tollucco en Himetau, de Cime-lahas Marsaoly ende Tommagolo met de Gnoffamaniera Benuno, sijnde meest deselve die Hamsia tot de croone hebben gevordert ende haer jegens d'onse alle tijt de hertste parthie hebben bethoont, wanneer int lange volgens haere maniere verhaelden, des Coninx quaet gouverno ende den apparenten vall van hunnen staet, mitsgaders hoe sij luyden hun met eede aen den anderen verenocht hadden ende wel wisten, die van de vaste cust als Loloda, Gammacanorre, Sabouwa, Gillola ende van gelijcken die van het eylandt Macquian hun van den Coninck afsonderden ende op sijn ontbieden niet meer begeeren herwaerts te commen, off ten waere sij door ons soo wel als den Coninck ontbooden wierden, als wanneer sulcx tot gemeenen beste vant Rijk soude strecken. Hadden derhalven gesamentlijk met de resterende Tarnataense raet beslooten van nu voortaan niet weder bij

¹ De Sultan had Makian bezocht en van den Gouverneur vergunning ontvangen om eenige Makiansche prauwen, die hem begeleid hadden, te mogen gebruiken om hout te halen van Halmahera, tot opbouw zijner woning. Op bevel van „eenige van de Tarnataense overicheyt” waren echter deze prauwen bij nacht vertrokken.

hem te verschijnen off sijn gebodt naer te comen; dat sij derhalven beducht waeren, hij haerluyden om dier oorsaecke soude mogen moles- teeren, waeromme goet gevonden hadden haer bij ons te vervoegen, ons advijs diesaengaende te verstaen ende geprotegeert te worden. Wij gaven antwoord sy haer volcommentlijk op ons mochten ver- trouwen ende dat wij geneegen waeren haer jegens des Coninck quaede proceduiren te beschermen; dat derhalven de conclusie haer- der bootschap zouden verhaelen.

Wanneer sij ronduyt seyden, van meninge waeren een ander Coninck in Hamsias plaetse te stellen ende soo haer voor't selve volbrengen de minste overlast geschiedde, de wapenen jegens hem in de handt te nemen; dat de overicheden van Macqian van dit oock kennisse hadden, die binnen weynich dagen met eenige corcorren naer Sabouwa souden vaeren, om aldaer wegens deese saecken met de principaële overicheyt van de vaste custe te spreekken.

Wij namen voor haer soo stille voor een tijt met de gedane belofte te voeden, d'een noch d'ander sijde te kiezen, om ons naermaels soo te voegen, dat ons doen tot des E. Comp. voordeel soude mogen strecken. Dat sij een van Modafars kinderen voor Coninck begeerden, was ons gantsch niet aengenaem, alhoewel wij stil sweegen, want alsdan niemant gesach over deesen godtloosen hoop en sonde hebben, een yder Coninck op sich selfs sijnde, gelijk ten tijde van den crancksinnigen Modafar genouch tot des E. Comp. schade gebleecken is.

Twee dagen naer deese leste boven comste, sijnde een vrijdagh, verstonden den Coninck de saecke ontdeekt was, alsoo sonder coninck- lijcke teecken in haer moskee was geomen ende sijn gewoone- lijcke plaets hadde geabandoneert, alhoe wel hem de Moorse priesters daer toe seer nodichden; ende naer gedaene godtsdienst, den Coninck vertrocken sijnde, comt den oppersten paep ende eenige anderen bij een van de geconfedereerden, alsdoen noch in den tempel sijnde, waer jegens den een, sijnde een Marinje, seyde hoe dat op gisteren van den Coninck geroepen wiert, die hem te kennen gaff hoe dat de Overicheyt metten anderen geresolveert hadden hem aff te stellen, ende dat sijnluyden diesaengaende met d'Overicheyt van de vaste custe ende Macqian oock versproocken waeren; dat de corcorren hier vooren vermaent door haer toedoen stilswijgens vertrocken waren; in

somma all 't gunt onder haer was gepasseert; daer bijvougende sij hadden hem Coninck gemaect, condon hem de croone wederomme benemen; versocht alleenlijk sij hem 't leven wilden laeten ende gebruycken als andere gemeene Citchils. Soude t'haren dienst alle tijt bereyt staen.

Des anderen daechs becomen tijdinge van Sr. de Meijer, wien alle tvoorenverhaelde hadde aengeschreven, hoe dat de Macqianneesen onder den anderen (naer diverse pitsjaringe op de comste van de gevluchte prauwen gehouden) hadden beslooten haer met dit stuck niet te moeijen, seggende, de Soasijves hadden hem sonder haer Coninck gemaect, mochten hem nu weder affsetten off dootslaen, naer sij 't souden goet vinden; begeerden oock geen prauwen naer de overcuste te senden.

Hieruyt can UEd. bespeuren wat trouwe indeese canaglie is. De Macqianneesen, gelijk als voor deesen geseyt is, sijn meest alle tijt de grootste roepers geweest, ende nu sijlyden de Tarnataenen aenden dans hebben geholpen, weeten nieuwers van; willen haer met geene dingen bemoeijen

[Zoo als Lodensteyn verwacht had ontstaat oneenigheid onder de verbondenen. Hij raadt Hamza aan geen „straffe proceduren“ te gebruiken.]

Des anderen daechs de Overicheyt generalick bij hem ontbouden sijnde, erijgen vreese, doordien hij alle sijn soldaten, 'twelck sijnde Colano Gnoffagnaris, in waepen hadde doen comen. Hij liet ons weten, hij van meeninge was de geconfedereerde wijder wt te hooren omme den principaelen authour desselfs te weten ende datter wel eenige haer ampten mochten verliesen; dan dat de saeck anders geen last lijden soude; dat ons op morgen alle 't gepasseerde soude ver-wittigen. De geconfedereerden senden aen ons om raet. Wij raeden haer tot stillicheyte. In somma verschijnen alle bij hem, doen haer beelach, hoe dat in haere laetste vergaderinge den Coninck haere faulten hadde vergeven, ende tot meerder bewijs van gehoorsaem-heyte hadden nu mede in de vergaderinge gebracht de resterende Overicheyt lest absent sijnde, ende soo 't sijne Mat gelieffde wilden op nieuws wederomme soubatten ende getrouwicheyt sweeren. Hij antwoordde haer, sijlyden al te samen in de samensweeringe jegens hem door den Hoccum Oelebalo, den Sengagie Limetaou ende Chi-

melaha Castelle als principaële roervincken verleyt waeren, die hij niet van meeninge en was langer in haere ampten en qualiteyten te laten continueeren.

De andere Overicheyt, sijnde meest van de geconfedereerde, siende den Coninck het alleene op dese drie gemunt hadde, vielen gemeentemich toe, invoegen de andere drie bij haere mede comploteurs verwesen ende datelijck van hunne ampten berooft wierden.

Wt deese geheele actie, die een commedie gelijk is, can UEd. dit volcx aert, genegentheyt ende trouwe bemerken ende hoe schelmachtich sij malcanderen bedroogen hebben. Gelove, dat de rechters, die d'andere hebben veroordeelt, diegene sijn die daer de verweesene meest toe hebben aengeport, want sij anders van haer selven t verstandt niet en hadden ¹.

Hamsia heeft sich vrij wat naerder aen ons soo 't schijnt sedert gebonden, onsen raet meer gevolcht ende onse woorden meer geloofft.

Dat wij hem tot soete proceduiren aenraeden, was om een achterdeure open te houden, omme off hij t' avondt ofte morgen sich wederomme te veel machts wilde toeeygenen, wij alle tijt eenige pijlen tot onse boogen mochten gereet hebben, want alhoewel eenige van haeren staet berooft sijn, blijven evenwel Soasives, t' welck haer van geslachtswegen toecomt ende soo t' schijnt niet en can benomen worden.

Sedert hebben Hamsia diverse malen boven gehadt, principalijck op de compste van den Sengagie van Gammacanorre, die ons seer toegedaen ende een erffvijant der Spangiaerden ende Tydoreesen is, waeromme van Hamsia meest altijt gevreest is ende principalijck in dese verhaelde t' samensweeringe. Sijn macht is wel de grootste van alle de Sengagies, vermogende 10000 man optebrengen, ende voert op de vaste custe jegens den Tijdorees geduirigen oorloch. . . .

Op Tijdoor heeft de Overicheyt ende gemeente jegens den Coninck meede een tijt over hoop geleeghen; ende dat meest omdat de Overicheyt den oorloogh jegens den Tarnataen wilde staecken, als wel voor desen geschiet was. Den Coninck weygerde herwaerts om vrede aen te soucken, seggende wel verseeckert was, sulcx niet obtineeren soude, soodat aldaer mede eenige sijn gedeporteert

Malleyen op Ternaten Adj 7^{en} April Anno 1631.

¹ Van den Hoekom zegt Lodesteyn dat hij „meer dan geck is”.

L. H a m z a, sultan van Ternate, aan den Gouverneur-
Generaal Jacq. Specx, 10 Augustus 1631.

UEd. versoeckt dat ik den oorloge jegens de vijanden soude voeren en versorgen dat de nagelvruchten aen de E. Comp. geleverd wierden. 'T selve doe ick naer wtterste vermogen, weshalven wederom aen UEd. versoecke mij met geschut, musquetten, roers, cruyt, loot, coegels, harnassen als andere wapenen en ammunitien die in den oorlogh van noode sijn te versien en daer neffens een goede macht van schepen herwaerts te senden om, daer ick deselve van doen hebbe, naer mijn eygen goetduncken totte gemeene welvaert te mogen gebruycken. Ende soo UEd. mijn versoeck niet naer en compt, gelijk alreets gesien hebbe daer voor desen weynich ofte niet op volghde, sal den oorlogh staecken. Ick hebbe int voorgaende mousson sulcx oock aen UEd. versocht maer hebbe noch 't een noch 't ander, jae niet een brieff tot antwoordt van UEd. become, als alleen door mondelinge aensegginge van d' Heer Gouverneur Lodensteijn, die mij gelijk als voor desen den aengevangen oorlogh te onderhouden en 't plucken der nagelen recommandere, waer van ick noyt in gebreecke gebleven ben. Soo ick int aenstaende mousson niets en verneme vant gene ick jegenwoordich versoecke, soo protestere ick van mijnder sijde voldaan te hebben en begeere oock niet, men mij in toecomende beschuldige dat ick de oorsaecke soude wesen den oorlogh gestaect werd, want sonder wapenen en can ick niet oorlogen en hebbe UEd. sulcx al tweemaal vertoont sonder datter yets op volghd. Ick hebbe aen den Gouverneur alhier versocht, hij mij mette geÿste wapenen te vercoopen soude willen gerieven, dan slaet sulcx aff en seght daertoe eerst ordre van UEd^e moeste hebben. Dat ick de boven gementioneerde wapenen eysche en is niet dat ick se te schenck begeere, maer wil deselve volcomen betaelen, sal oock met die niet proncken maer jegens den algemeynen vijandt gebruycken. Soo UEd. gelijk ick verhope resolveert mij mette bovengeschreven geÿste wapenen te versien gelieft vryelijck voor de waerdye van 100 à 200 baeren nagelen te senden; sal deselve danckelijck betalen. Ende oft gevielde dat UEd. daer jegenwoordich niet versien waert, gelieft aen den Gouverneur in dese quartieren te ordonneren, hij ons eenige stucken tot corcorren, cruyt en harnassen vercoopt, in welcken gevalle wij aen

UEd. versoecken dat ons een lijste bij UEd. selfs onderteekent gelieft toe te senden, waer in verhaelt staet, tot wat prijse wij yeder sorteeringe sullen betalen, op dat bij vertreck van den jegenwoordigen Gouverneur mette navolgers daerover niet en behoeven te disputeren.

't Is d' oprechte vrunden maniere hunne meeninge recht wt sonder omwegen malcanderen te openbaren, waeromme ick sulcx oock volgende, UEd. mijn hart volcomen opene, opdat soo de saecken hier naermaels qualijck quamen te gaen, ick onschuldich mach gehouden werden. Geldt, goudt, silver ende coopmanschappen werden bij UEd. Comp. soo wel als bij andere natiën vercocht, soo dat ick seggen wil ingevalle ick om eenige derselver de E. Comp^e verbij ginge en mij bij vreemde vervoeghde, soude men met goet recht mij connen beclaegen ¹, doordien sulcx bij de Comp. genoechsaeem te becomen was, maer soo de wapenen, die ick jegenwoordich aen de Comp. te coop versoecke mij geweygert werden, sal (sonder dat mij daerover met recht yets can te laste geleyt werden) deselve bij andere natien als Maleyers, Javanen, Macassaren ofte Spaignaerden, daer sulcx dan te krijgen is, laten coopen, die welcke gelijk UEd. genoechsaeem bekent onse vijanden sijn, die 't buscruyt tot een heel civielen prijs te weten 12 Ren van 8^{en} voor een Ciamse pot vercoopen, welk aenroere opdat UEd. int maecken van den prijs daerop gelieven soude te dencken.

De scheepsmacht, die ick versoecke en behoeft niet seer groot te sijn. 't Is genoeg als deselve maer in 4 a 5 ofte ten minsten 2 a 3 schepen bestaet, mids dat deselve om hier te gebruycken een geheel jaer overblijven en niet gelijk ordinaris geschiet gaen en keeren. Ende soo UEd. sulcx naercompt sijn de gantsche Moluccos tot UEd. devotie en verdoen. Doch mijn versoeck affslaende sal oock van alle 't gunt UEd. mij soudet mogen recommanderen de handt afftrecken. Hiermede wil UEd. den Almogenden bevolen laten.

Malleyen op Ternaten 10^{en} Augusty a^o 1631.

[Op dezen brief antwoordde de Gouverneur-Generaal Specx (7 Mrt. 1632) in hoofdzaak: dat hij niet meer hulp naar de Molukken kan zenden, omdat hij al zijn macht gebruiken moet tegen de „rebellige

1. Dat is aanklagen.

Makassaren en Z. Maj. trouwelooze onderdanen in de kwartieren van Ambon". De Gouverneur van Lodensteyn zal hem wapenen en ammunitie verstrekken voor zoo ver hij die missen kan. Voorts verwacht hij uit Nederland een goeden voorraad ammunitie en zal dan aan Z. Maj. opgeven tot welken prijs hij die kan ontvangen.

Vóór de Spanjaarden Ternate innamen en de Hollanders bij ons kwamen, herneemt hierop Hamza (5 Augustus 1632) vreesden al mijne onderdanen ons als God zelve, maar sinds ons de macht ontnomen is, hebben zij de ooren gestopt. Zend dus uw macht niet naar Ambon, maar naar de Molukken, om de Spanjaarden te verdrijven, dan kan ik mijn gezag ook in de kwartieren van Ambon laten gelden en gij zult zien dat de Compagnie er voordeel bij heeft.

Als wij de Makassaren bestrijden, antwoordt hierop de Gouv.-Gen. Hendrik Brouwer (1 Nov. 1632), bestrijden wij ook uwe vijanden, die met de Spanjaarden en Tidoreezen heulen. De Spanjaarden in korten tijd uit de Molukken te krijgen, daarin vinden wij „grootte difficulteit". De oorlog, dien wij met hen in Nederland voeren, heeft ook al zestig jaar geduurd! „Hoe lang heeft Uwe Maj. al oorlog tegen den Tidorees gevoerd, en echter blijven de rijken nog machtig tegen elkander".

LI. Artus Gijsels, gouverneur van Ambon, aan
den Gouv.-Gen. Jacq. Specx, 23 Mei 1632.

Volgens expres bevel ende last van Sijn Ed. hebben wij ons op 10 November a^o 1631 met de corcorre van 't Casteel op de roy begeben om de rebellen van Tobo ende Warnamma soo 't moogelijck waer te straffen ende op dat ons deseyn niet ondeckt sou worden, gelieten ons voor Capt. Hittoe al off wij 't op Iha gemunt hadden, die om haer van onse komst te waerschuwen terstondt eenige booden darwärts sondt, ende wert bij Capt. Hittoe groote misnoegen betoont, dat soo bij de neus geleyt was. In somma, na dat wij ons op Honomoa wat gerust hadden, hebben onse cours t'

see gesteld en de Cust van Zeram ontrent Tammelauw ende Haya aengedaen, welke onderdaenen sich seer over de Hittesen beclagen. Sustineerden dat sij Casteels onderdaenen ende Olisivas waeren ende de Hittes onlanckx geleeden, die Olisivas van Hattemette op de naem vanden Gouverneur soo leelijck ende schandelijck bedroogen hadde, ja dat haer Kacquy Aly de naem van Olysivas hadde doen affswereen ende de naem van Olilima doen aenneemen, dat nimmer meer gedoocht most worden; dienvolgende ootmoedelijck versochten dat wij die van Tobo ende Warnamma hierover wilden straffen, alsoo die Hittes sonder haer doen nimmer meester van de gemelte negrij Ribot Hattemette soude sijn geworden. Alsoo dit versouck met onse meeninge gantsch overeen quam, ende ons oock gelieten als off om haer te mainteneeren daer gecoomen waeren, hebben haer belast haere correccoren aff te setten, dat sij op Tommelouw ende Haya met groote naersticheyt int werck gesteld hebben, jae tot Mahoellus (sic) inclus, ende wordt datelijck door 't hooft van Haija aen sijnen broeder den Orangquay van Hattihauw gesonden om van daer ende uyt de bocht de correccoren in aller ijl aff te presten, ende dat hij met soo veel boeren als gevoeghlijck bij malcandren brengen konden sich in aller haest op Tobo sou laten vinden ende alle de gevluchten ende verloopenen van Ribot Hattemette voor hem met sou brengen. Voorder sijn wij van daer met 14 a 15 stux soo groote als cleene correccoren van Haya naer Tobo gesteken ende op 21 dito des morgens voor daech gestrandt met onse ende des Mardickers Oranghbay. De resteerenden sijn, alsoo noch achter waren, oock voor den daegh gecoomen ende datelijck alle passagien ende wegen beset, op dat niemant van boven vluchten soude. Den 23 d^o quamen de boeren tot 1180 persoonen int getalle met een bloetvlagh, vergesellschaft met den Oranghquay van Hattisouw (een oudt grijs knecht). Deese luyden scheenen seer verblijt te weesen, namentlijck als wij haer seyden dat wij meede Olisivas waeren. Sy vraechden off de Prins van Hollandt oock Olisivas was ende off verckensvlees at, daer op wij antwoorden jae, waer in sij haer scheenen seer te verblijden ende meenden, nu mochte haer niemant deeren ende nu mostender al de Olilimas die geen varckens vlees aeten onderdeur, ende soo wij haer over de Tobesen wilden helpen wreecken wegens het ongelijck dat sij die van Ribot

Hattemette gedaen hadden, souden niet van daer gaen voor en al eer dat sij al in haeren handen souden wesen ende speck gegeten hadden. Opt de comste der boeren vast den darden dach dat wij daer geweest hadden, waren besich om onse correccoren op te haelen, daer geen raedt toe geweten souden hebben door de hoochte van de strangh ende gullicheynt vant sandt. Sij op 't strangh koomende en dit siende, werpende schildt, swaert, pijl en booch van haer ende vielen met soo een furie aen de corcorren sonder dat wij haer sulcx belasten, dat alle de corcorren metter haest opgehaelt waeren; voor welcken dienst ick geen twee hondert reallen genomen souw hebben, alsoo dien aengaende niet anders geschapen was off soude eenighe correccoren verlooren hebben, alsoo eenighe alreede schaedeloos waeren niettegenstaende dat onder 't selve getael veel correccoren waeren die haeren eersten tocht deden.

Den 30 December hebben die van Tobo haer onder de gehoorzaamheyt van haere Ho:Mog., Sijne Princel. Ext ende de E. Heeren Bewinthebberen begeven volgens den inhoudt der contracte bij ons ende haer gemaect ¹. Alle onse onderdaenen, vernamenlijck de boeren hadden 't gaeren anders gesien, alsoo al 't saemen van meeninge waeren haer te verdueren, daer toe ick meen haer minder tijt gebrack als ons, ende alsoo 't mousson begon te verlopen ende tusschen Tobo ende onse eylanden niet meer als twee reën zijn om met corcorren te ankeren hebbe dit alsoo oorborst voor de Compe. geacht. Voor ons vertreck hebben alle onse presente onderdaenen eene mattekauw ofte eedt op de Amboynesche wijze met malcanderen laten drincken, ende naer dat sij ons beloofte hebben in alles de behulpzame handt tegens alle onse vijanden, namentlijck de Olilimas op de cust Seram, Uliasser ende Oma, soo hebben sij haer oock verbonden haer van deselve te suyveren, ende alsoo eyntlijck, naer dat het scheemael gegeten hadden, haer afscheyt genoomen ende te rugge gekeert. Ende sijn ondertusschen, off daechs voor deesen, dat wij met die van Tobo in accordt waeren, door andre 400 boeren, die oock naer ons toe quamen, twee cleene negris van Tobo int gebercht leggende in de brandt gesteecken. Sulcx Monsr.

¹ Bij Valentijn II 2, bl. 87.

Hulft ¹ booven in de negrye in ostagie sijnde gesien heeft. Voor een derselve negrijs was daeghs te vooren de helft van onse gantsche macht affgeslaegen, met verlies van veel gequetsten ende twee dooden, soo dat wij presumeeren dat sij door vreesse gevlucht sijn, ende deese krawaetten mette resterende roof door gegaen.

Tot verseeckeringe van de Tobesen haer wel doen ende goede gehoorsaemheyt sijn ons in ostagie gelanght den soon van Radja Maninero ende een vande principaelste Oranghquays. De gevangens van Ribot Hattemette hebben sij beloofd, naer dat haer getraceert hadden ende wij vertrocken waeren, wederomme in de negrij Hattemette souden brengen ende d'andre resteerenden op Warnamma wederom souden procureeren. Het gevolgch leert den tijt.

Door ongelegentheyte des tijts, alsoo nu algereets een maent uyt geweest waeren hebben wij volgens sijn Ed. ordre Warnamma niet connen aendoen, maer t'selve tot naerder gelegentheyte laeten berusten. Hare negrye is gantsch hooch ende vast op eenen hoogen berch gelegen. Evenwel meen ick datter raet toe sal weesen. De negrij Tobo is uyter nature starck en onwinbaer om daerop met geweld iets te attenteeren, sulcx wij t'weemaal met stormen onderonden hebben. Voorder raport sal d'Her Vlack sijn Ed. daer van connen doen alsoo ick verstaen dat d'Heer Vlack tot sijn ongeluck daer sijnen eersten intre heeft gedaen; doch hebbe naer dat geacordeert waeren bevonden dat ons ongelijck voordelijck was soo een accort aen te gaen dan langer met het hoofd tegen de muer te loopen, te meer alsoo sij haer wederom door eenen harden viamenten reegen voor langen tijt met water versien hadden ende haer volgens de Amboyneese wijze met haere provisie langen tijt souden connen behelpen.

[Door toedoen van Kimelaha Loehoe worden de vluchtelingen van Sirisori en Tochaha (op Saparoea) te Ihamahoe tot den Islam gebracht ²].

Den Quimelaha verschoent sijn doen met ongelijck dat hij segt dat hem geschiet is met het veroveren van Tobo. Hij heeft sich, soo

¹ De opperkoopman Evert Hulft van Pa. Hulft is swaeger van Pa. G. Hulft. Deze G. Hulft is swaeger van Pa. G. Hulft. Deze G. Hulft is swaeger van Pa. G. Hulft.

² Zie uitvoerig: Valentijn II. 2. bl. 88.

mij bericht is van een Hittees, laeten ontvallen: den Gouverneur kan niet bestaen tegen Iha, daerom sal ick de Uleassers opt hertste aantasten, ende soo hij haer niet en secondeert salt haer verdrieten ende sij (om van de Hollandsche tyrannie ontslagen te weesen) haer lichtelijck om werpen, ende als de Hollanders haer quyt sijn sal Oma oock wel volgen. Met die van Nosselauw weeten wij raet ende daermede sullen die van Seram oock affvallen ende sij van haer boeren versteecken weesen. Soo dat hij gemeent heeft eenen hoop verscheyde vliegen met een lap (sic) te slaen, ende meede al d'ander Moorenslacht, die niet vorder als haer neus sien. Alle dese hier vooren genomineerde onverdraechelijcke reedenen hebben den raedt gemoveert eenstemmich te resolveren dat men die van Iha soodanige afbreuck soude doen in alle haer naegel, clappis, sagouw, vruchtboomen ende vaertuych als tijt ende gelegentheynt soude toelaeten. Tot welcken eynde ons met alle de scheepen ende jachten (uytgesondert Cutchin dat tot de besettinge voor Loehoe geordineert was) darwart getransporteert, daer bij gevoecht 13 stux correccoren van't Casteel, een van Oma, twee van Nosselouw, een van Quelpapouta, neffens eenige Oranghbays van de omliggende plaetsen.

Den 13 April sijn wij voor Iha met de gantsche macht gearriveert ende op 14 ditto gelandt met 9 Compn yder van 75 blancke copen, item 10 Amboynesche Compn onder haer vaendel naer dat elcx hebben connen uytmaecken. Soo wij onder de negrije waeren, is Capt. Westerman met de gantsche macht van de Uleassers bij ons gecomen ende hebben ons in twee quartieren gedeelt, op welcken tijt meest alle haer correccoren, oranghbays ende prauwen om stucken syn gesmeeten ende een Macassarse jonck vant strandt gehaelt die maer 5 a 6 daeghen was gearriveert. Soo ons van de Oranghqays van Quelpapouty verhaelt wert was hij van Koack gecomen, daer hij van Zalana ende Sillemoa, Oranghquays van Mackariee ende Ammahe al gewaerschout was, wie dat onse vrienden ofte vijanden waeren. Die van Quelpapoute bewesen haer groote vriendschap ende belofte van naegelen op hoop van de joncq ende den rijt te becoomen, maer gaeven tot antwoord, dat haer moesten presten, alsoo advijsbrieffen vanden Coninck van Macasser aen den Quimelaha hadden. Dese Oranghquay is swaeger van Paty Naey ende ons seer gunstich; sijn negerij leyt op de poort van de boeren. Dat dit vaertuych des

koninx van Macasser sij waer niet vreemt want ick noyt pertinenter vaertuych gesien hebbe. Soo sulcx is waer wel niet vreemt, dat int aenstaende mousson quantiteyt Macassaeren quamen, te meer alsoo naer alle apparentie een goet gewas sal wesen. Op den 29 April quam Paty Naey met 300 boeren, namentlijk beyde soonen van Radja Saulou, haer excuseerende dat niet stareker quamen, was door oorsaeck dat haer meeste volck met Radja Sammit waeren ver-trocken ende ontrent Lisebatte een negrye belegert hadden, als oock dat sij eenich volck naar Caybobo hadden gesonden, om haer te wreken over de nederlage ende doot van een sijner neven; dat men hem op een ander mael een maent te vooren moest laeten weeten als men hem begeerde, om sijn volck rontsom op te soecken, alsoo altijt op hasaert uyt sijn ende nimmermeer thuys. Paty Naey hadt eenen Oranghquay van Samiet den Radja Samiet naer Lisbatte gesonden, welck persoon 16 daegen int gaen ende comen uyt geweest was, die ons rapporteerde dat Radja Samiet ons deede groeten ende liet weeten dat hij voor soodanighe plaets lach als Iha ende hem schande sou weesen, daer van af te trekken, alsoo sij hem hadde laeten weeten dat haeren dreck (met reverentie gesproken) sou eeten, gelijk hij haer sou doen, ende omdat wij niet en souden dencken, dat hij ons affgevallen was, soo sont ons 11 van sijne beste soldaeten, ende soo wij Iha nu niet vermeesterden, dat hijt met ons op een andermael sou helpen hervatten, maer datt men hem tijdelijk moeste waerschouwen om sich daer naer te rechten.

Eijnteljk naer dat wij voor gemelte Iha soo veel hebben verrecht als den tijt heeft willen toelaeten ende al het quaet gedaen dat in ons vermogen was, hebben geresolveert op 5 May wederom optebreecken.

De boeren ¹ presenteeren haeren dienst goetwillich. Sij seyden dat haer schande sou weesen, soo sonder hoofden weerom quamen. Ende alsoo wij dese soldaeten sonder geldt ofte rantsoen connen houwen, hebben wijt haer niet affgeslaegen; mogen sien, dat haer ider hoofd met een ouwe parangh betaelen; t'en is noyt gesien dat 300 boeren op een eylandt gesmetten syn. Dien volgende die van Iha hiermet meer benart sijn, dan off wij duysent Neerlanders opt landt gelaeten

¹ De Alfoeren van Ceram die te Iha gekomen waren.

hadden. Sij sullen haer tuynen niet kunnen gebruycken; t'is al opgehetten (sic) ende afgehouden wat rontsom die negrye staet. Ick geloof als de luyden beneeden comen, dat bij malcanderen sullen gaen sitten weenen, want soedaene jammer geloof ick is in Amboyna niet gesien. Dit Iha is den lusthoff geweest van gantsch Amboyna ende 't vermaeckelijkste landt dat gevonden can worden. Het is soo geladdeert met bossen, valayen dat het een lust om sien is. 106.

Komende ter materie van Sijn Ed. voorslach oft niet mogelijk sou wesen de Christenen ¹ aen t' Casteel te trecken ende de eylanden desert gemaeckt, veel eer souden ons aff vallen als tot sulcx gehoorsamen. T'waer oock sonde ende jammer dat sulcx geschiedde ende alle die op Amboyna wonen, miserabel, alsoo dese eylanden ons aller spijsamer is. 107.

Naer dat wij algereets met onse Amboynesche macht van 't Casteel waeren vertrocken ende de scheepen ontrent Iha op haer versamelplaats waeren bequamen wij schrijvens per Texel uyt de Molouques met eenen seeckeren brieff van den coninck van Ternaten, waarin hij den Quimelaha Loehoe mandeert sijn genomen stuck ² ende naegelen van ons niet te mogen voorderen ende wart hem mede bevolen geene vreemdelingen, namentlijk Macassaeren, op haere stranden te admitteren op hooghe straffe; item dat Sijne Mt. ons toestaet een steenen huys ofte logis tot verseekeringe van onse coopmanschappen ³. Den oppercoopman Sr. Ottens wiert datelijck met den correccorre naer Louhoe gesonden om deselve brieff naer haere wijze over te leveren, doch den Quimelaha was niet te vinden: ich gisse omdat hij sach dat wij na Iha gingen niet voorderen daech wilde coomen. Soo dat Sr. Ottens sonder antwoordt op den brieff te hebben weerom quaem, dan naer datum verstaen dat den Coninck geen steenen huys wil inwilligen, waer uyt genouchsaem te besluyten is, dat sij noch naer Coninck noch naer niemandt niet en vraegen, en soo maer eenich voordeel sien ons weerom achter de banck sullen setten. Ondertusschen dat wij van Iha geweest sijn, heeft den Quimelaha sich seer onhebbelijck aengesteldt in voeghe als voorighe jaer

1 Van de Uliassers namelijk.

2 Een stuk geschut dat in der tijd door de Hollanders was medegenomen.

3 Te Loehoe namelijk.

geschied is. Die van Louhoe hebben onse logie eenige nachten helpen bewaeren, doch eyndelijk d'onse aengeraeden al het goet int jacht Couthin te inbarckeren, ende met hetselve van daer te gaen, alsoo door den Quimelaha soo wel op 't jacht als de logie ietwes voorgenomen hadde. 'T schijnt de vrees heeft den ondercoopman ende officieren van't schip doen vertreeken ende wat des Quimelahas voornemen geweest is weten wij niet ¹.

De Papoeën hebben op ons uytweesen niet weynich de beest gespeelt. [Een hunner correccoren werd door kapitein Westerman voor Mamala veroverd).

Een ander correccor van de Papoeën is d'onse ontrent het eylandt Caybobo gemoet ende met deselve slaechs geweest, die oock bij naer inde koers was gevloogen, doch met verlies van 8 a 10 dooden den dans ontsprongen; dus doende sullen sij omt' acherst (sic) beginnen te dencken. 6 a 7 der gemelten correccoren hebben 3 a 4 daeghen vóór ons t'huys weesen ontrent den houck van Alangh geweest maar voorder niet. Dese roovers hebben onder haer eenige correccoren van Tidoor ende desselfs Coninck onderdaenen. Ick geloof dat de Quimelaha sijn personagie met haer soo veel speelt als hem mogelijk is, alsoo wij dickmaels bevinden dat sijne onderdaenen, namentlijk die van Bono, Assahoudy ende Lisbatta met haer vermengt ende haere gidies sijn.

't Schijnt dat den Coninck van Ternaten ommers soo trouwloos is als sijne onderdaenen. 'T voorleeden jaer hadden wij in't langhe aen Hr. Gouverneur Lodensteyn geadviseert t'geene in dese quarteren was gepasseert ende ons misnoegen wegens des Coninck bevelhebbers int breede geremonstreert, namentlijk eenige ongeregeltheden door Saraffi gepleecht. Soo wij verstaen heeft hem in plaets van daerover te straffen met het Sengagieschap van Gnoffiequa versien, soo dat hij voor qualijk doen goede belooninge ontfanght. Waer uyt anders niet te beslyuten is oft dese gasten haer doen moet den wil van haer meesters wesen.

Actum Amboyna int Casteel adij 23 Mey a^o 1632.

¹ Kimelaha Loehoe liet zich kort daarop door Leliatta bij den Gouverneur verontschuldigen — hij wordt door Grjsels een nár genoemd — en het kantoor te Loehoe werd hersteld.

LII. Artus Gijssels, gouverneur van Ambon, aan den
Gouv.-Gen. Jacq. Speex, 10 September 1632.

Onder en tussen waeren den 4 deser [Juni] bericht van een Amboynees genaamt Abraham Boette woonachtig in Banda, die met licentie van den Heer Gouverneur Raemburch met eenige Noussalauwers in onse eylanden waeren koomen handelen ende haer volgens hun versouck geconsenteert darwaerts te mogen keeren; gemelte parsoonen sijn door contrary wint ende stroom op de cust Seram verdreven ende hare champan op een reciff ontrent Seram Laut in stucken gestooten; over sulx haeren toevlucht naer een Olisives negerij Keffingh genaempt begaven, daer wel onthaelt ende getracteert werden. Welcke parsonen verclaeren dat met die van Keffingh tot verscheyde maelen op het eyland Seram Laut geweest sijn, alwaer gesien hebben 28 stux vrent vaertuych namentlijk 8 Malleyen, 6 Macassaers ende de rest Javaenen van Bantam, Japara ende Boecquitt. De Javaenen, alsoo verstonden dat geen naegel mousoen en was, wilden meest al weerom keeren, maer de reste waeren vast geresolveert haer avontuer op Loehoe, Cambello ende Lissidy te soucken. Hier van well verseeckert sijnde, als oock dat daer mede gekoomen waeren twee champans, een van Combello ende een van Mamalo, die haer naer alle apparenti gewaerschout sullen hebben vant apparente vroeghe ende goede moesson, hebben derhalven geresolveert het gemelte jacht voor eenen tijd hier te houwen op [omdat] off t' volck oft selve schip vannoode mochte hebben

Hier op is gevolcht den 16 Juny ses derselver joncquen op Kelangh ende Assahoudi sijn gearriveert, dewelcke met de gemelte champan van Cambello achter Seram om sijn geloopen ende haer in de revier van Assahoudy ende ontrent Hattaboetti verstart, deselve rontsomme met eenen pallesaen pagger beset, de revier gestopt ende haer inderhaest soo veel verseeckert alst mogelijk was

Den 21 Junij arriveert hier aen 't Casteel eenen Radia Sammet, den rechten Coninck van Sammet, een plaetse gelegen op het eylandt Oma, wesende denselven die ongevaer dry maenden geleden aen t' Casteel geweest is, ende versocht met sijne negrije Wacka-

hela op Oma mocht komen wonen, op welken tijt hij ons verhaelde dat zijn vader van de Portugeesen op Seram aen de Alfoeresen was gesonden ten tijde als d'Hittesen vant lant Amboyna op Seram waeren verdreven, om haer van dien kant door gemelte boeren den oorloch aen te doen, ende is eyntlick gemelte Radja Sammet door de Mooren van Asmen ¹ ende Locki t'hoofd afgeslaegen ende desen zijn soon met een dochter der principaelste Oranghquays van eenen Radja Sesoulou, hoofd over 31 Olisivas negeries getrouwt, waer bij geprokreëert een soon ende dochter, ende alsoo hij volgens de natuer van aller menschen naer zijn vaderlandt haect heeft hij t'voorgaende versouck bij ons geobtineert ende hem plaets aengewesen waer met zijn volck opt strandt sou koomen om als dan met correcorren gehaelt ende op Oma gebracht te worden, sijnde hem al vooren affgevraecht off gemelte sijne negerij niet onder t' gebiet van den Quimelaha en stondt, daer op geantwoort heeft neen, ende nimmer meer gedoocht moest worden, doch dat door de veerheynt vant Fort ende de Olisivas daer onder sorteerende, met den Quimelaha in vrede waeren, die haer oock alle middel afsneden om met de Neerlanders ende Olisivas te verkeerren. Niettegenstaende dit voorgaende versouck verclaert Radja Sammet met noch drie ander Oranghquays Alfoeresen expres affgevaerdicht te wesen van haer hoofd den Coninck van Lesoulou als oock wt den naem van alle de Oranghquays van 31 negries die ons hare alliantie, onderdaenicheyt ende dienst jegens de Mooren presenteren, als wesende haere ende onse doodtvjanden, namentlijk de Olilima's, daerbij voegende dat sij 31 negeries starck waeren ende 3480 weerbaer man konden wmaecken, waer met sij presenteren die van Loehoe, den Quimelaha, Cambello, Lissidy ende Erangh den oorloch aen te doen ende met den Coninck van Sammet ende Saulauw sampt alle de Olisivas te willen leven ende starven, ende nimmer sou bevonden worden dat sij ons sullen ontvallen, alsoo sij doch niettegenstaende het contract met Quimelaha gemaect haer dagelicx soo veel affbreuck doen als haer mogelijk is ende haer wijs maecken dat sulcx van Saulaus volck geschiet, soo dat mijn onder correctie dunkt dat van dese ende andere boeren groote dienst te trecken is.

1 Denkelyk is Anin bedoeld. Zie Valentijn II 2. bl. 45.

Radja Saulauw heeft op zijn vertrec wt de Uliassers verclaert dat 11350 weerbaer man kan bij malcander brengen; dienvolgende ernstelijck versocht dat die van Iha met het drooghe mousson wederom aengetast mochten worden ende dat geen Alfoeresen als alleen hij mocht geroepen worden, maer dat men hem tijdelick moest waerschouwen. Int raseeren der boomen sou ons dit volck grooten dienst konnen doen

De Tarnatenen, namentlijck Quimelaha, heeft in dese saeck hier boven gemelt ¹ mede zijn personagie gespeelt, want onlanx naer haer groote feest heeft hij de dochter van Capt. Hittoe getrouwt ende op Hittoe koomen haelen op welcken tijt Quimelaha Leliatte op Capha ² is aengepangayt ende van daer naer Loehoe overgesteecken. Als Capt. Hittoe gevraecht werd, wat de Tarnaetanen daer gingen maecken, ontkende hij't wel expresselick dat sij daerwaerts waeren. Hoedaenigen contract alle de Mooren eenige maenden geleden met malcander gemaect hebben ende hoe sij aen den anderen verplicht sijn is een ijder niet meer dan tewel bekend, want sij sien dat het haer gelden wil ende dat het ons nu voortaan niet alleen te doen en is om de naegelen maer ook de religie, ende soo wij een weynich jaerlicx continueeren willen, een groote menichte boeren tot onse devotie krijgen sullen, die mijns oordeels wel 1000 tegens hondert sijn, die sij weten dat met het humeur ende gevoelen van de Christenen in veel dinghen overeen komen. Eerstelijck seggen sij, dat een man niet meer dan één vrouw moet hebben, sulcx van ouwen haerkoomen een gebruyck onder haer is geweest ende ter contrarie met de doot sonder genade gestraft moet worden; bovens dat soodaenige spijs mogen eten als de Nederlanders doen, waer uyt sy een besluyt maecken, dat ook Christenen sijn, ende bovens dat Olisivas, soo dat in desen geene veranderingh te maecken sij. Veel vrouwen te hebben seggen sij eenen grouwel te sijn ende onnatuerlijck. Sij seggen een vrouw eer veel mans van noode, maer recht contrarij het doen van de Mooren

¹ Die van Mamalo en omliggende dorpen op Hittoe hadden geweigerd aan Gysels eenige Papoes uit te leveren van het door de Hollanders veroverd vaartuig. (Zie hiervoor bl. 202).

² Kapaha bij Mamalo. Vgl. Valentijn, II 1, bl. 103.

[Hierop volgt een verward verslag van onderhandelingen door Gijssels met die van Loehoe c. s. gevoerd over het weren der vreemdelingen, waarvan het einde was, dat zij hem zeiden meer beloofd te hebben, dan zij konden volvoeren, en geen last hadden van den Koning (nl. den Sultan van Ternate) om de vreemdelingen te weren]. Soo dat klaerlijk te bespeuren is, dat nu voortaan anders geen middel te gebruycken sij dan de wterste remedie, die niet anders en is dan de nagelen ofte haere boomen selver aen te tasten. Dienvolgende sou ick sustineren contrarie 't gevoelen van velen, dat dit redres niet gevonden sal worden uyt kruysen van jachten off verbranden van joncquen, sulcx ons d' experientie genoeg geleert heeft. Soo lange sij 't met de inwoonders eens sijn, salt haer nimmermeer aen vaertuych gebreecken, dat sij oock soo versteecken konnen, dat wijt qualijk vinden sullen. Haer manqueert tegens dat gaen sullen geen middel om vaertuych van Bonoa, Lisbatta ende Hattewe te haellen, sulcx altijd mijn advies geweest is ende noch is. Dienvolgende ons quantiteyt soldaten gebreecken ende maer soo veel cleene jachten als tot vervoeren derselver van noode is.

Dese boven gemelte raporten . . . den 8 Augusto becominge, hebben wij den raet daetelijk beroepen, ende geresolveert soo ras mogelijk onse macht aff te setten . . . om de vreemdelingen met deselve te gaen besoucken. . . .

Doort ongestadich weer, daer door verscheyde correccoren niet affgeseth sijn kunnen worden, hebben wij de macht ofte onse hongie bestaende in 27 stux vaertuych, namentlijk 17 correccoren van 3 ende 5 nagies, 8 orangbays ende 2 tinganghs, versien met ongeveer 300 blancke koppen op den 20 Augusti voor Oerien bij malcander versamelt, op ditto 'smorgens van daer overgesteecken ende den 21 d° geluckelijk bij de scheepen gekoomen, de jachten Coutchin ende boeyer Banda belast van de cust Ceram naer de plaetse daer wij meenen de joncquen te wesen doen loopen, sulcx aen Amboyna ende Mocha oock gelast is, die wij met de correccoren door t gat van Kelangh deden boechaeren, doch hebben haer door harden wint ende tegenstroom niet heel buyten gaets connen brengen, nochte oock mette correccoren kunnen koomen daer wij meenen de joncquen te vinden waeren. Over sulcx om tijt te winnen genootsaeckt, alsoo voor dat mael door continuellen regen ende harden windt niet

geraeden was ietwes te attenteren, sijn wij den 23 ditto met alle de correccoren naer Assahoudi gepangaeyt, alwaer bevonden wert dat de inwoonders de negrij verlaeten hadden ende de vremdelingen op varsser daet t' sijn dan te waeter off te lande gevluht waeren, in vouge dat bij verscheyde van onse Amboynesen redelicke buyt gemaect is. Eenighe sacken naegelen werden door deselve becoomen doch weynich; in somma t' is sulcx datt d' gantsche negrij daer haer de vremdelingen oock onthouden hebben geplundert is ende eenen grooten hoop bocken tot verversinge bequaemen. Denselfden avonts hebben wij alle de oranghbays om den hoeck naer Lisbatta gesonden om de krecken te besetten ende ons geen vaertuych sou ontslippen. Des smorgens daeraen sijn twee joncquen gevonden alsoo een premie van 25 R. op deselve gestelt was. De menichte der gaeten ende kreucken sijn soo veel dat het vinden desselfs ons wellicht ontstaen sou hebben. Alsoo t waeter den heelen dach leech was is den brandt in deselve gestecken, het eene wesende een Malaysche Gorab met eenen spiegel ende pen, d'welcke voor ons vertreck tot asse verbrandt sijn. Des selfden avonts sijn oock alle de vremdelinge hutten rontom Assahoudi in brandt gesteecken ende naer dat een weynich gerust hadden van daer vertrocken ende s'morgens metten daegh het gat ofte straet van Kelangh gepasseert, de jachten Mocha ende Amboyna bij Coutchin ende boeyer geaנקert ende met d' gantsche macht van correccoren int gesicht van den vijandt geseth. Denselfden avonts spraecken de inwoonders van Hatteboetti onder ostagiers, die ons raporteerden datt de vremdelingen 300 gewapende manen starck waeren, 100 met lange roers ende d' resterende 200 met spatten, pijl ende booch onder dewelcke 10 Bandanesen waeren door haer met van Seram gebracht. Item dat 7 stux jonequen in een kreek tussen twee bargaen laegen, maer voorder oopeningh konde van haer niet becoomen, dan alleenlijk datt sijn borstweringe tsewaert hadden ende haer ontrent de joncquen met pallasaden beschanst hadden.

Den 26 op donderdaech naer dat een grooten viamenten slachregen gehat hadden en 't weer sich begonde te bedaren hebben goet geacht ons voornemen t effectueren; dienvolgende gelast aen alle de cappitejen ende hoofden der Amboynesen met hare waepen ende voorder preparaeten gelijkelijck te landen, sulcx geschiet is, aen

een rugge van eenen barch daer sij haer voor dato dagelicx op ver-
toont hadden. Boven sijnde wert belast daetelijck voort te marsieren
alwaer onlanx daer naer met verlies van een man haer eerste starekte
geemporteert wert, waer wt sij handt aen handt vochten. Eyntlijk
de vlucht nemende werden soo vervolcht dat sij ons selver een wech
wesen. Bij de jonquen komende bevonden dat sij ons langhs dien
wech niet verwacht hadden ende in haer opinie gans bedroogen
waeren, want beneden op ons soo gekooect was, dat het onser veelen
sich beklacht souden hebben. Aende eenne sij van de revier had-
den sij een treffelicke borstweringe ende aende ander sij een be-
quaeme schans van binnen met een loopgraeff, borstweringh ende
dicke pallisaden beset, daer vrij wat fatsoens aen sou sijn gewest
soo sij hadden willen vechten. Verscheyden parsoonen hebben sij
wech gesleept, soo dat d' onse maer een hoofd hebben bekomen. Date-
lijk sijn alle de jonquen tot seven int getale waer onder een
fregatt, ongevaer van dier grootte als Amboyna, verbrandt, gelijk
de hutten oock gedaen hebben naer dat geplundeert waeren, ende
sijn alsoo geluckelijck geembarquert. Hebben in alles ongevaer, soo
geschooten als die in de voet angels geloopen sijn, in de 20 ge-
questen. Aan haerder sijde hebben sij niet misgedobbelt. Desselven
avonts hebben ordre gesteldt dat de jachten souden vertrecken, sulcx
wij oock gedaen hebben ende sijn des anders daeghs smorgens voor
Lissidi gecommen daer den Quimelaha Loehoe op het strandt stondt,
laetende van sijne arangbay achter ende voor een prinse vlagge
waeyen, die ons deet weeten datt hij maer alleen daer was, doch
datt hij met alle de Oranghquays gepitsiaert hadde, dat niemant op
de verbeurte van lijff ende goet eenich vaertuych aende vremde-
lingen sou verkoopen, met een hoop ander loogens, volgens haeren
gewoonlicken aert; ende versocht dat ick mij op Hittoe wilde laette
vinden om een generaele bitsiaringe te houwen. Ick heb hem doen
weten datt hij mij die van Soresori ende Touwaha weerom souw
restitueren off datt ick die van Iha den oorlooch werom salaandoen.

Den 9 [September] savonts arriveert Kackiali Hockom van
Hittoe aent casteel, die ons rapporteert dat die van Iha gans
genegen sijn tot vrede ende restitutie onser onderdaenen. Derhalve
geresolveert dat Sr Hulft ende gemelthen Kackiali met malcander

naer Sorrisorry sullen gaen om van daer met gemelte Oranghquays harrewaert te koomen.

Actum Amboyna deesen 10 September a^o. 1632.

UE. gans getrouwe Dienaer

A. GIJSELS.

[In een brief aan Speex van 27 September 1632 vermeldt Gijlsels, dat Kakiali met een der hoofden van Mahoe en een orangkaja van elke negerij onder Ihamahoe aan 't kasteel geweest is, en dat zij beloofd hebben de weggelooopen inwoners der zoogen. Christendorpen uit te leveren. Uit dien brief nog het volgende:]

Daeghs voor gisteren bekoomen wij schrijvens vanden coopman op Loehoe, dat daer twee Maeleysche joncquen, comende jongst van Seram Laut waeren gearriveert, die algereets haere seylen, roers ende ander behoefte aen landt hadden gebracht, jae met haere cleeden ende slaeven die sij over de hondert met brachten ende meest op Seram geruyt hebben den passer gefrequenteeert, doch de Oranghquays haer hadden doen vertrecken, den passer ontseyt ende haer daetelijcken doorgesonden. Werwaerts dat vervaeren sijn weeten niet, daer voorder op gelet sal worden. Met het versenden des selfs sullen sij nu meenen dat schoone kinders sijn, nochtans staet ons anders niet te gelooven dan dat haer een ander bequaem plaets gewesen hebben, alsoo haer geen liever coopmanschap toe komt als slaven. Dienvolgende recening maecken moeten soo meenich slaeff soo meenich bhaer naegelen.

Ons is seeckerlick gerapporteert dat den Quimelaha ende Ihaesen 30 groote gongen met 30 swaerden ende door die van Laetto Halooy 10 van elcx aende Alfoerse Coningen gepresenteert sijn tot een horromoet, maer hebben se niet willen acceptereen maer sijn onverrichter saecke wederom gekoomen. Sijn Ed: sal op ietwes fraeys, dat de Mooren niet en hebben, gelieven te letten sulcx haer seer aengenaem sal wesen.

LIII. Gijsbert van Lodensteyn, gouverneur der
Molukken, aan den Gouv.-Gen. Jacq. Speex,
15 Maart 1632.

Den gesant Saraffi, die in Augusti 1630 met het jacht Zeeburch naer Amboyna met missive van den Coninck Hamsia aen de Overicheyt aldaer vertrocken was, is alhier op den 26^{en} October II. wel gearriveert.

Wij seggen wel, wt oorsaecke hij beroyt van hier gegaen sijnde rijck weder gekeert sij. Wij hebben den Coninck alle sijne boeverije derwaerts gepleecht, mitsgaders die van de Ternataense overheden sijnent wegen aldaer sijnde, soo ons t selve van den Heere Gouverneur Gijsels aengeschreven is int lange voorgehouden, beneffens dien hem oock vermaent sulcx eenmael ter herten te nemen. . .

Hij hoorde lanckmoedichlijck ons seggen aen, belovende sulck danige ordre te sullen stellen, men naermaels geen clachte van daer soude hooren. Off sulcx geschieden sal staet ons t sijnder tijt te vernemen. . .

Kitchil Alij soude sich naer verstaen op t' eylandt Tabocke ¹ aen de custe van Macasser onthouden, van waer hij de Macassaren met een groote nederlage hadde verdreven ende tot des eylants bevrijdinge aldaer een cleyn fortgen opgeworpen, doch door de vrunden met Texel gecomen verstaen, hij wederom van daer vertrocken ende naer Bouton gescheept soude sijn.

Den Coninck heeft ons aengedient van gelijcken de Overheyt alhier van meeninge waren een gemande corcorre naer toe te senden, omme hem tot herwaerts keeren te verwilligen waertoe wij van gelijcke ons beste sullen doen. . .

Door de Champan, wt de quartieren van Mindenao hier gearriveert, versta hoe den Coninck van Mindenao den Spangaert op sijn landt gelicentieert heeft een fort te bouwen; 't schijnt door geschencken daer toe gebracht is. Lange voor desen heeft den Spangaert een fort door des Coninck bewilligen daer gehadt, dan alsoo't Mooren en Swarten sijn hebben de Spangaerden op een tijt vergast

¹ Tamboekoe aan de oostkust van Celebes.

ende al doot geslagen, 't gemaecte fort raserende. De coningen van Bonayo, Saranganie ende voornamentlijk die van Solock continueeren als noch den oorloch jegens den Spangaert. Bij aldien gelegentheyf voorvalt omme derwaerts te schrijven sullen trachten soo veele ons mogelijk sijn sal dese nieuwe vrintschap te breecken ende d'ander in haren iver jegens den Spangaert op te wecken.

Den Ternataen, alhoewel geloove genoeg jegens de principalen alhier haren wil, continueert als noch den oorloch soo jegens den Spangaert als Tydorees, doch niet soo vurich als wij wel wenschten. Dan naer ons dunckt is de traecheyt meer bij de gemeente als den Coninck. Den lesten van dese twee voorgenoemde sijne ende onse vijanden heeft diverse malen om vrede aengesocht, soo onder dexel van religie als andersints, doch is 't selve off door ontsach ofte toe doen van ons tot noch toe naer gebleven.

't Comptoir op Teljabo hebben gelicht door dien ons van daer soo weynich sagouw quam. Nu jongst sijn ons met Tertholen niet meer als 42020 tacken van daer toegesonden, 't welck gelove voorts compt omdat Citehil Alij dickwils t volck van die eylande op de roey neemt en den Ternataen ende Macquiannees continuelijk vóór ons gereet sijn die op te coopen.

Actum int Casteel Malleyen op Ternate adij 15^{en} Maert a^o. 1632.

LIV. Gijbert van Lodensteyn, gouverneur der Molukken, aan den Gouv.-Gen. Jacq. Speex, 9 Augustus 1632.

.
In mijnen vorigen hebbe verhaelt de Tarnatanen ende Macquianneesen van meeninge waeren 2 off meerdere prauwen naer de quartieren van Amboyna aff te senden, eensdeels omme te vernemen wat aldaer passeert, anderdeels omme den Sengagie van Gnoflicquia herwaerts te brengen. Dese besendinge heeft voortganck gehadt, sijnde 3 correccoren sterck. Wanneer den Coninck Hamsia 2 misiven hem door Saraffy, wt die quartieren coomende, behandicht, den eenen van Kimelaha Louhoe ende een anderen van de Overic-

omme een tocht derwärts te doen, want de Tydoreesen sijn corts van daer met groote buyt herwaerts gecomen

Malleyen int Casteel, desen 9^{en} Augusty A°. 1632.

LV. *Antonie Caen's Verslag zijner zending naar Patani en Siam (31 Juli — 27 November 1632).*

Schriftelijk rapoport van seker besendinge gedaen met vijff scheepen ende jachten zoo op negotien als tot affbreuck van onse algemeyne vijanden alsmede om onse missive ende mede gegeven presenten van d'Ed: Heer Generael aen de Conninginne van Patana ende Coninck van Chiam te presenteeren.

Naer dat wij den lesten Julij passado van Battavia sijn vertrocken, quamen den 12 Augusty daer aenvolgende onder Poulo Laur wel ten ancker, alwaer verstonden datter acht Portugise navetten te weeten vijff van Mallacco ende drye van Solor 10 dagen voor onse aencomste van daer naer Maccauw waeren vertrocken, die dese plaets jaeren achter den anderen altijt int eerste van Augusti hebben aengedaen, alwaer zij haer van waeter ende brandthout voor de geheele reyse provideeren. Volgende het seggen van de inwoonders soo vreesen zij Poulo Tyamon aen te doen om dat onse jachten aldaer veel commen. Van eenige andere groote macht uyt de Manilhas, Mallacca ofte andere quartieren hebben niet vernomen, wes halven naer ons van partij brandthout ende waeter hadden versien den 14 d^o wederomme onder zeyl gegaen sijn, doende onsen cours N. ten W. dicht bij Poulo Tyamon langs, zoo dat den 20^{en} daer aen volgende ontrent den avondt voor Patana wel sijn aengecommen. Des anderen daechs smorgens wesende 21^e dito hebben wij de cooplyuden Sr Gerrit Corssen ende Middelhoven naer landt gesonden om aen den Paducca Solnara ofte andere regenten wt onsen naem te verthoonen dat wij als een expres gesandt van UEdt met besondere

brieven ende eenige presenten aen de Conninginne en Dato Besaer waeren affgesonden versouckende licentie om de selve aen haere Majts te mogen overleveren, ende voorts tot soodanige audientie geadmitteert te mogen werden als een gesant van noode zij. Welcke coopluyden des avonts wederomme aen boort comende, rapporteerden ons dat bij eenige van de regenten als mede bij Besaer geweest hadden, van wien zij seer minnelijck ende vriendelijck ontfangen waeren geweest, dewelcke zij t bovenst hadden voorgehouden, die antwoordde de Conninginne t zelve zoude aendienen, waer naer haer bescheyt wilde laeten weten. Hij vraechde haer, als geheel verwondert zijnde, wat wij aldaer met soo veel scheepen quamen doen ende watter met de Conninginne te pitschaeren was. Zij antwoordden t'selve niet te weten en dat Zijne E. alles van den gesant wel zoude comen te verstaen.

Des achtermiddachs kregen bescheyt dat des anderen daechs vrouch met de brieven aen landt souden comen, tot welcken eynde zij een huys ontrent onse logie ledich hebben doen maecken om aen landt comende in te mogen gaen, alwaer Dato Besaer met eenige Rijcx Raaden soude verschijnen om den brieff te helpen translateeren. Op welck rapport wij des ander daechs smorgens sijnde 22 d^o ons naer landt hebben vervoucht, alwaer den secretaris van Dato Besaer ons verwachtte, dewelcke sich dadelijck naer de stadt vervouchde om Zijne Ed: aen te dienen dat wij al aen landt waeren.

Omtrent 2 uren met patientie gewacht hebbende is den Dato Besaer, Dato Bandara, Dato Laesemana ende eenige andere regenten ontrent de middach met eenige oliphanten ende paerden aen ons logement gecomen, alwaer wij seer vriendelijck met alle beleeftheyt van haer gegroet ende gewellecompt wierden, waer naer bij den anderen neder zijn gaen sitten, als wanneer zij dadelijck naer de brieven hebben gevraecht om die te translateeren, die haer zijn behandicht, de welke zij nyt het Malleyse translaet met duytsche letters geschreven, t welke haer voorlas, wtschreven. Zij waeren soo precijs ende punctueel datse dickmael een woort drie a viermael vraechden, jae den geheelen zin lieten erlesen ende daer naer int geheel tot diversche reysen collationneeren, om alles recht te treffen. Wij hebben haer daer naer oock den geheelen zin mondelingh ver-

claert, daer weynich antwoorde op volchde, niet anders als eenige sware suchten, soo dat men genouchsaem conde bespeuren eenige over onse comste meer ontroert als verblijt waeren. Zij hebben t samen, alsoo den avondt aent vallen was, wederomme haer afscheyt genoomen, seggende dat sij het translaet des anderen daechs int net zouden schrijven ende wij op morgen audientie souden krijgen, als wanneer zij den brieff wilden commen haelen. Welcken volgende wij dien geheelen dach naer het oversetten van den brief hebben gewacht. Geduerende dese onderhandelinghe hebben de cooplyuden haer best gedaen om te vernemen wat in den handel te doen was, daer in voor die tijt weynich tot profijte vande Compie hebben connen verrichten. Des anderen daechs, wesende 24 d^o omtrendt de middach, zijn partye olijphanten ende paerden met eenige regenten ende een groot getal van pieckeniers ende musquettiers met pijpen ende trommelen op haer manier om den brieff gecommen ende ons voorts int Hooff te brengen. Welcken volgende wij op d^o olyphanten ende paerden met onse swijte sijn gaen sitten, rijdende van daer voorts naer de stadt, alwaer met eenige eerschooten van groff geschutt, als valcoens, bassen ende roers, int incomen van de poort zijn gecongratuleert. Int voortrijden naert Hoff stonden voor alle de grooten haere huysen menichte bas cammers ¹ die alle int verbij passeeren gelost ende offgeschooten wierden. Daer waeyen oock op alle plaetse in de stadt als int Hoff ontelbare vlaggen ende vaendels, en werden van meenichte menschen (als om wat wonder wat nieuws te sien) gevolcht. Omtrendt het Hoff comende zijn gelijckelijck affge-seeten, wordende voorts binnen gebracht tot op de balleye, die zeer cirieuselijck met veele goude laeckenen ende fluweelen geborduerde hemels toegemaeckt was, daer alle de Mandarijns ende Rijcx Raden in groot getal bij den anderen vergaedert waeren. Alwaer de Conninginne oock daedelijck wt een groot vergulden venster van haer palleys zeer costelijck toegemaeckt verscheen, als wanneer den brieff overluyt ten aenhooren van een ider gelesen wiert, die met suleke stillicheyte ende modestie aengehoort werden dat men niet een muys nauw conde hooren ritselen. Gelesen zijnde begon de Conninginne in deser manieren te spreecken. Ick hebbe den inhoud van den brieff

1 Bas- of basse kamers, stukken geschut op lage affuiten.

van den Nederlantschen Generael verstaen, waer op met corte woorden sal antwoorden.

Seggende op het eerste point tgene noyt gebroocken en was en behouffden niet weder te maecken ofte vernieuwen en t gene noyt gemaect en was en conne men oock niet breecken.

Zij en hadden het contract tusschen de Nederlanders ende Haer niet gebroocken; derhalven geen vernieuwinge van noode en was. Zij hielt het selve voor soo vast ende vouchich als het van ouden tijden geweest was, twelck zij met haer schrijven aen UEdt oock soude confirmeeren ende doen blijcken.

Sij en hadden oock, zoo lange geleeft hadden, geen contract mette Portugiesen gemaect, derhalven geen condon breecken ende nu noch in der eeuwicheyt niet en souden breecken. Dat zij ofte eenige van Patana de Portugiesen tegens den Coninck van Atchin ofte Chiam hadden geassisteert, wilden de Portugiesen den Chiammer (gelijck sij hem verachtelijck noemen) verdrijven, zij mochtent doen t soude haer lieff sijn. Op het tweede point ¹gaff voor antwoorde dat oock niet van meeninge en was van de twee aengehaelde joncquen een coupant te restitueeren, en wenster noch wat meer conde krijgen, alsoo den Chiammer haer joncq, daer noch een hollants assistent met eenige Mardijkers van Battavia op waeren, eerst hadde aengeslaegen, daer het volck noch in Siam gevangen saeten.

Belangende het derde point, wegens de gepretendeerde schaede van de Chineesen van Battavia, was zij gewillich te restitueeren als UEdt maer de vruntschap metten Chiammer geliefde aff te snijden hoewel sij daer geen kennisse aff en hadde te dragen, alsoo ditto joncquen den Chiammer ende niet Nederlanders toe quamen.

Maer om alle vrundtschap met UEd. te onderhouden wilden haer over dit stuck tot de redelijckheyt laeten vougen.

Dat zij den Chiammer in soodanige hommagie zoude erkennen als de Croone van Patane bij ouden tijden aen de Coningen van Chiam altijt hadden bethoont, gaff voor antwoorde met een gealtereert geoemoet sulcx nu noch inder eeuwichelijt niet en soude geschieden soo langh als soodanigen verrader ende moorder die de croone niet toe

1 Het aanhalen van twee Siamsche jonken.

verschijnen als wanneer Haere Majt ordre zoude geven om de antwoorde op UEdt brieff te schrijven. Waer mede ons afscheyt hebben becommen, zoo dat met alle eerbiedicheyt int vrendelycke van den anderen zijn gescheyden. Int wech gaen werden van den Secretaris van Dato Besaer gevolcht, die ons eer dat wij weer op saeten, bat dat wij t sijnen huuse soudon aengaen. Dato Besaer meenden ons dadelijck te volgen. Soo dat niet lange en wachttten offte quam met noch eenige Mandorijns bij ons. Hij liet ons allerley confitueren ende banquet voor setten om ons te tracteeren, all waer de bovengeschreven reedenen wederom verhaelde, daer ick weynich op antwoordde, alsoo wel sach dat het pluymen in de windt waren ende all pick int vuyr was. Ick hadde gehoopt dat se int laetste noch waeter in haer wijn soudon gedaen hebben, maer ter contrarie most ick seyl minderen ende een riffjen inneemen, voorgevende als UEd. nu antwoorde op den brieff bequam als oock het mondelingh rappoort van ons, dat de saecken lichtelijck op een ander voet soudon draijen. Dit bolde Dato Besaer met de geene die met hem gecommen waeren geheel wel. Zij en twijffelen daer oock niet aen off UEd. soude (naer dat van haer saecke wel ende ten rechten geïnformeert waert) alles ten besten duyden, waer mede dese prepoosten gestaect wierden. Hij begon doen te sprecken van de peeper ende cleeden. Ick antwoordde hem dat de coopluyden daer last toe hadden. Waer over Sr. Gerrit Corssen met hem in handelingh begon te treden. Hij hielt zijn peeper op 28 Rn. de bhaer, zonder een coupon aff te commen, zeggende dat Barent Pesser ¹ en de Chinese jonck, die vertrocken waeren zoo veel daer voor betaelt hadden. Dese bovenschreven peper bestondt in 2 a 300 bhaar, die noch meest van Sangora ende Ligor moste gehaelt worden, daer hij al twee prauwen (zoo hij seijde) naer toe gesonden hadde.

Dese bocht ² vonden wij soo verarmpt als voor desen wel placht te floreeren, gelijk wij oogenschijnlijck hebben ondervonden, want anders geen vaertuych cleyn noch groot (anders als twee cleyne prauwen van Maccassar) aldaer opt landt gehaelt vonden. Die van Andrigirij, Campher, ³ Jhoor, Pahang ende ander omleggende quar-

¹ Barent Pessaert, een vrijburger van Batavia.

² De zoogenoemde „bocht“ van Patani, waar de peperhavens lagen.

³ Kampar op Sumatra.

tieren, die jaerlicx aldaer veel toevoer, volgende hun eygen seggen, van peper plachten te brengen, blijven achter. De Chineseese joncquen loopen verbij. Lygoor is geheel verdestruuert ende de Siammer worde dagelijcx verwacht, die het overgebleeven mede sal vernielen ende raseeren, zoodat van daer voor eerst weynich ofte geen peeper te verwachten is. Deze luyden haer saecken dus slecht staende, ist nochtans onmogelijk haer tot bekentenisse van haere wel weetende dwalinge te brengen. Zij en willen gans niet weeten dat het naer blijven van den Nederlantschen handel hier van d'oorsaecken zijn. Praetjens en geldender niet, t'zijn al roosen voor verckens en pluymen in de windt. Dato Besaer zeyde zoo wij jaerlicx eenige scheepen aldaer wilden seynden ofte wederom een logie maecken, daer en zoude geen peeper ontbreecken, want die van de bovengenoemde plaetsen tselve verneemende souden dan ongetwijffelt wel weercommen. Hier brocht hij sijn eygen vonnis meede, dat het naerblijven van den Nederlantschen handel d'oorsaecke van haer qualijk vaert was. Ick seyde hem off nu daer peeper genouch waer en hielde deselve tot soo hoogen prijs, soo en soude men even wel niet connen handelen, want de Compie nimmermeer de peper tot haere groote schaede ende nadeele tot soo hoogen prijs en soude oopcoopen, vragende hem met eenen wat dit beduyde dat zij haer peper soo costelijck hielden en voor wien zij die anders als voor de Portugiesen bewaerden? Hij antwoorde al grunlachende voor de Chineseese jonck die t naeste jaer commen zoude. Ick antwoordde, dat die wel achter blijven soude want d^o jonck was (volgens sijn eygen seggen) met een ambassade naar Battavia ende niet naer Patana gedestineert, die door groote leckagie aldaer heeft moeten aencomen, zoodat maer per accident ende bij gevalle, genouch tegen haeren danck, daer was aengecomen en daerenboven met de helft van haer ingelaeden coopmanschappen onvercocht weder naar China hebben moeten keeren, hem vragende wat reden zij dan zouden hebben om t naeste jaer daer weder te commen, seggende dat wij ons dit qualijk conden laeten wijs maecken. Waer op hij stille sweech, ende alsoo den avont aen t vallen was, hebben ons afscheyt genoomen, rijdende wederom naar ons logement, alwaer totten 27sten d^o (dat wij ontboden wierden) naar de antwoorde op onsen brieff hebben gewacht, die ons des avonts naar dat bij de Conninginne te gast waeren ge-

weest ende ons afscheyt hadden becommen, is behandicht, den welken ons tot Dato Basar voorgelesen wiert. Ende alsoo ick verstondt datter op stuck vanden restitutie van joncquen en goederen van de Chineesen als op andere punten meer soo absoluyt niet geschreven en wiert als van de Conninginne was geantwoordt, vraechden derhalven aen Dato Besar waeromme de Conninginne niet schreeff soo recht wtt gelijk zij mij geantwoort hadde? Waer op hij seyde dat sulcx beeter zoude vongen dat ick daer selver mondelingh rapport van dede, daer hij noch meer onnoodige praetjens en viesevaesen bij vougde, waernaer eyndelingen ons afscheyt hebben becomen. Soo dat ick des anderen daechs naer boort ben gevaeren, laetende de coopluyden (alsoo op ons vertreck stonden) noch aen lant blijven om te sien off op t' laetste noch iets proffitabels in de peperhandel voor de Compie soude connen verricht geworden hebben, die den 29^{en} d^o des avonts alle t samen aenboort quamen, mij rapporteerende daer gansch niet en hadden connen doen alsoo totten lasten toe stijff op de 28^{en} Rea bleven staen. Weshalven des smorgens, wesende ult^o d^o, ons ancker hebben gelicht ende voorts onse reyse naer Chiam hebben gevoirdert, daer wij den 9^{en} September voor de bhaar wel ten ancker gecommen sijn, van waer wij ons mette sloup naer boven aen de logie hebben getransporteert, daer den 14^{en} d^o arriveerden

Den 26^{en} d^o quam Sr van Rensen en Middelhoven [die naar de schepen gezonden waren om de brieven en geschenken te halen] des smorgens metten brief boven die gebracht wiert aen de overzijde van de revier omtrent het Japansche quartier, voor de deur van een groote kerck ofte apotap, soo zijse noemen, alwaer wij ons op haer versouck met Sr van Rensen ende Lasero om den brief te translateeren naertoe hebben gevoucht, daer wij de tolcken van den Coninck met eenige regenten bij den anderen vonden, dewelcke brieven eerst uyt het Nederduyts in Portugies en daer naer wt Portugies in Malleys ende uyt Malleys voorts int Chiams werden getranslateert. Dit duyrden bij den avont toe, alsoo zij vrij wat lancksaem ende pointueel in haer translateeren sijn. Wij scheyden naer gedaene werck int vruntschap van den anderen, sonder dat ergens eenich discours ofte reedenen van gehad hebben.

Des anderen daechs wesende 27 d^o zijn wederomme ter voorsz.

plaetse gegaen, alwaer den brief van [aan] den Berchalangh ¹ mede op de voorgaende maniere getranslateert wiert, de welcke zij meede namen seggende als die int net geschreven waeren (twelek noch twee daegen soude aenloopen) dat wij als dan audientie bij haren Conninck zouden krijgen.

Den 30^{en} d^o quam den Sabandaer van wegen den Conninck ons aendienē dat des anderen daechs te Hove zouden comen, daer wij noch weynich gelooff in stelden, doch hebben haer woort gehouden ende zijn des anderen daechs ontrent de middach ons commen haelen zoodat wij in comp. van haer naer t Hooff zijn gevaeren, alwaer meer als 2 uren wachtten eer binnen quamen. Binnen comende mosten andermael op een balleye ontrent een uyr wachten, waer naer ick alleen int binnen Hoff geroepen wiert zonder iemandt meer van de cooplyden mede te mogen gaen, zoo dat ick van daer voorts door den Sabandaer ende tolek geleyt wiert tot voorde deure vant binnen hoff, alwaer wij oock een langen tijt wachtten, daer zij voor de deure als op haer aensicht bleven liggen, tot dat ingelaeten wierden. Binnen commende wert mij geweest dat een weynich al buckende zoude gaen 't welck vrij wat moeyelijk viel alsoo t' selve wel 300 treden duyrde, maer voor haer noch ongemackelijker want kroopen alle de wech door slijck ende dreck op handen ende voeten tot voor de trap van des Conninck huys, alwaer naer geknielt hebbende binnen quamen, daer de Rijcx Raeden ende Mandorijns alle t' samen met haer aengesicht op de aerde liggende vergadert waeren, daer de Conninck uyt een groot vergulde venster met dicke vergulde houten tralien zeer costelijk toegemaectt verscheen, die UEdt missive dadelijk belaste overluyt gelesen te werden, twelek gedaen zijnde vraechde mij naer UEdt gesontheyt als mede naer de stadt ende stant van Battavia. Ick antwoorde Zijn Majt dat UEdt in goeden doene ende Battavia in redelijken staet gelaeten hadden. Hij vraechde mijn hoe lange onderwegen waren geweest ende off ick in Zijn Conninckrijcke noch al gesont was. Ick antwoordde hem 29 dagen van Battavia waeren geweest als voor Zijne Majts bhaer ten ancker quamen ende dat ick Godt voor goede gesontheyt hadde te bedancken.

¹ Lees: Phra-khlang, groot-thesaurier. Hij schijnt nog in onzen tijd tuschenpersoon tusschen den vorst en de vreemdelingen te zijn.

Vraechde mij mede hoe lange in Patana hadde geleegen en off de Conninginne ende Mandorijns UEdts aengeboden hulpe ende goeden raet int restitueeren van de joncken, als tot haere vorige hommagie te helpen bringen geen gehoor hadden willen geven. Gaff Zijne Majt ten deele hierop alsulcken antwoorde als ick van de Conninginne in Patana hadde ontfangen, daer voorts op stille sweech, sonder daer meer naer te vragen. Hij seyde oock dat verstaen hadde, de Mattaram Battavia voor de 3 mael wilde commen beleegeren, vragende off sulex waer was. Ick antwoorde jae ende dat daeromme eenige scheepen ende krijschvolck metten eersten mosten vertrecken. Hij seyde tselve maer en hielt voor dreygementen, daer hij wel wiste UEdt weynich naer vraechden, mij met een seggende zoo ick iets in sijn rijke hadde te verrichten dat ick mij bij den Berchalang soude verwoegen, die ons in alles soude behulpsaem zijn. Dit belastte hij oock aen den Berchalang openbaerlijk, in presentie van alle den Adel, opdat alles te beeter mochte naer gecommen werden, waer naer de gourdiynen van zijn venster toegingen ende mij werde belast te vertrecken.

Den 2^{en} October quam den Sabandaer ons aenseggen dat des anderen daechs bij den Berchalangh zouden commen om met hem te handelen van t genee ons noodich was, daer wij des anderen daechs wesende den 3^e d^o ons naer toe hebben vervoucht. Daer commende vonden noch eenige Rijex Raeden bij hem. Naer dat wat gewacht hadden dede hij een cleyn doncker vensterken ontrent twee vingeren breed open en vraechde mij naer UEdt gesontheit als mede naer de gelegentheit van Battavia, waerop hem gelijke antwoorde gaff als Zijne Majt van ons hadde ontfangen, gemerckt hij daer meede present was geweest. Hij vraechde mij off noch iets te versoucken hadden. Antwoordde dat gaerne trae hadde van 1000 lasten rijs, waerop hij antwoordde dat hij trae van 500 lasten van den Conninck hadde becommen en dat de Prins (als ick bij hem geweest was) mede trae van 200 lasten wilde geeven; dat wij dat eerst soudon ontfangen; aen de rest zoude geen manquement weesen want in lange jaeren in Chiam zoo veel rijs niet en hadde geweest. Ick stelde den Berchalangh voor off van den Conninck in erkentnisse van onse diensten ende assistentie aen syne Majt beweesen niet en soude te obtineeren zijn, dat jaerlijks aen de Compie 5 à 600 last rijs tot eenen civielen

prijs aldaer mochten geleverd werden, oock dat alle het sapanhout ende hartevellen daer vallende alleen bij de Comp. ende niemandt anders jaerlijcx tot eenen civielen prijs mochten werden vercocht, daer weynich antwoorde op volchde, zeggende hij soude het den Conninck aendienien; voor de Nederlanders was alles ten besten; de genooten vruntenschappen van UEdt en soude den Conninck niet ongeloont laeten; wij en hoefden daer niet voor te sorgen. Waermede zijn vensterken toesloot zonder dat ick in voorder discours met hem conde commen zoo dat metten Sabandaer Olangschudt gelijkelijck opstonden ende vertrocken, den welcken vanden Berchalangh belast wiert dat ons in alles soude voort helpen.

Den 7 d^o waeren bij de Prins om den traec van 200 lasten rijs te versoucken, alwaer ick oock maer alleen mochte binnen coomen, die op mijn versouck geen antwoorde en gaff maer vraechde my in plaetse van te antwoorden altselve mij den conninck ende Berchalangh gevraecht hadden, daer hem als vooren verhaelt gelijcke antwoorde op volchde. Ick vraechde den toleck ende Sabandaer waerom de Prins mij geen antwoorde en gaff van den traec en dat ick daer omme gecommen was, die mij seyde dat het de manier niet en was dat daer dadelijck bescheyt op gegeven wiert. Hij soude het selve daer naer voorderen ende ons brengen, gelijk hij den 11 d^o daer aen volgende ons bracht, doch niet meer als van 100 lasten, die ick niet en wilde aennemen, seggende ons tselve weynich mochte helpen. Waer over hij deur ginck ende tegen den avont weder quam, seggende nu traec hadde van 200 lasten, twelek tsamen 700 lasten was, maer dese traec moste totte Berchalangh gehaelt werden. Oja Rabbetsick most hem leesen, den Oppratsioulla most hem t siappen en dan soude hij ons die thuys brengen. Ick vraechde hem wederomme [waarom] tselve geen voortganck en hadde? Hij antwoordde dat dese groote Mrs eerst somba met een cleyn schenkagie moste gedaen werden; dit gedaen zijnde (twelek nu maer aen ons en stondt) zoo was alles claer. Meer traec begeerende moesten dan noch somba ofte schenkagie aen den Berchalangh doen, zoo zoude de rest wel volgen. Daar wij weynich naer luysterden en seyden plat witt dat ons daer naer niet en wilden vougen, staende wederom op de excessive onkosten die de Comp. ten haeren dienste hadde gedaen, de welke geen meerder beswaerenisse en mocht lijden, en dat tselve bij ons

niet soude connen verantwoord werden, met veele andere bestandige redenen meer, hier te langh om te verhaelen. Wij hebben dese saecken (alsoo onse barcken noch niet toegemaeckt en waeren) eenige daegen laeten berusten, om te sien off van haer gierige bedelachtich beegerlicheynt niet en souden desisteeren, twelck alles weynich mocht helpen. Zij besteken haere saecken zoo behendich datmen can voelen en tasten hoe rechtschapen zij den bal van andermans daeck den anderen weeten toe te kaetsen, en off ment allschoon sach soo isser niet tegen te doen, want wil men't den Berchalangh clagen, die sal ons uytlachen en sluyten zijn venster toe. Claeggen wij 't Oya Rabbetsick die sall ons als formeele pertye met het gesicht verjaegen Gaen wij bij den Oppratsioulla, die sal hem geek houden en weet nergens van te spreekken. Spreekende den Olanghschut aen, (daer alle dese schelmerye door gebrocht wort,) die slacht Pilatus en wast sijn handen. In somma soo comen wij soo wijs thuyt als uyt gegaen zijn zonder ieys uytgerecht te hebben. Mogen dan op die manieren ons mondt eens veegen en seggen dat wij niet gegeten en hebben.

Den 15 d^o quam den Olanghschut wederomme seggende dat wij tegen den middach te Hove om ons afscheyde zouden commen, daer wij naer toe gevaeren zijn; alwaer comende moste gelijk de eerste reyse wederom wel drye uren wachten ende werden oock op de voorgaende beestachtige manieren bij de Conineck gebracht, alwaer alle den bovenste Adel wederomme vergadert was. Den brief van UEd. werden daer oock openbaerlijk gelesen, die daer beneffens de presenten bij malcanderen geleyt wiert. Den Conineck vraechden mij off ick metten Berchalangh mijnne zaecken al verricht hadde. Ick antwoordde neen, alsoo wij den traec, die Zijne Majt: en de Prins ons verleent hadden noch niet en hadden vernomen. t Welck schelmachtich en valsch overtolckt werd, want Zijne Majt: daer niet op en antwoordde. Zij vreesen den Berchalangh en d'ander grooten meer als de Conineck selver, waer door ons de wech affgesneeden wordt om iets profitabels voor de Compie te connen verrichten. Hij belaste mij voorts met corte woorden, dat ick UEdt voor de gedaene vruntschap aen sijn jonck ende volck, mede voor de expresse beseyndinge naer Patana, als de bewesene assistentie hoochelijck ende duysent werven soude bedancken, wel wenshende dat hij tot erkentnisse

ende teecken van onverbreeckelijke vruntschap UEd. met Zijne macht jegens UEdts vijanden eens mochte bij wesen, mij voorder belastende dat ick UEdt doch soude vermaenen dat de langhduyrige vruntschap onverbreeckelijck bij UEdt onderhouden mocht werden. Van zijner zijde soude soo langh daer in continueeren tot de zon ende maene beyde haer glans ende schijn souden benomen weesen. Ende naer dat hij tot diverse reysen dit gerepeteert ende belast hadde wiert UEdt brieff als presenten voor mij geset seggende dat ick desen brieff ende cleyne presenten UEdt tot teecken van onverbreeckelijcke vruntschap soude behandigen ende dat Zijne Majt op UEdt missive in alles poinctuelijck geantwoort, mij voorts geluck, goede wint ende behouden reyse wensende, waer mede de gordijn (gelijck off de comedie wt was) toesloot en mij werde belast te vertrecken.

Des anderen daechs wesende 15 d^o werden wij bij den Prins ontbooden om mijn afscheyt te neemen, alwaer commende alle het voorgaende tgeene mij den Conninck belast hadde, door hem oock vermaent wiert, mij recommandeerende dat ick doch de last van sijnen broeder poinctuelyck soude naercommen op dat de vruntschap tusschen UEdt ende haer altijt onverbreeckelijck en onveranderlijck mochte blijven, waer door ick (volgens zijn zeggen) een groote ende schryckelijcke costelijcke naem bij haer zoude becomen. Ick vermaende aldaer weder omme van den traе, dat gelijck als bij den Conninck mede al vals overgetolckt wiert, want daer geen antwoord op en volchde, anders niet dan dat wij boven den gegeven traе als dat ontfangen was, noch soo veel traе souden becommen als wij mette scheepen gevouchlijck souden mogen vaeren, waermede mij geluck ende behouden reys wenschte, sluytende voorts all mede de gordijnen van sijn venster toe en wij werden belast te vertrecken.

Den 17ⁿ d^o waren totten Berchalangh om den brieff vanden Conninck aen UEdt te translateeren, daer wij tot den avont meede doende waeren. Gedaen zijnde liet den Berchalang ons aenseggen, dat aldaer door last vanden Conninck mosten te gast blijven, t welck accordeerden om te sien off wij op t lest met hem noch in eenich discours souden hebben connen commen; daer niet uytgericht en hebben, alsoo niet te voorschijn quam, zittende van binnen in een doncker camer daer de deure ontrent 2 a 3 vingeren breet int

laeste geopent wiert, alwaer hij sijn neus een weynich deur stack, ons aenseggende dat wij soudē eten, want het ons wel gegunt wiert; hij soude den brieff bij den Coninck laeten bringen om te t'schappen, en dat wij den selven des anderen daechs wel mochten commen haelen. Waarmede zijn hooft wederomme terugge trock ende de deure toesloot zonder dat wij hem meer te sien quamen. De Chiamse courtesie begon ons te verdrieten waer over opstonden ende vertrocken. Des anderen daechs wesende 18^e d^o, worden ons aengedient dat den brieff noch niet geschaipt en was en dat wij op morgen den selven mette presenten totten Berchalangh zouden vinden daer wij mede ons afscheyt mosten nemen. Welcken volgende wij des anderen daechs wesende 19 d^o ons daer naer toe hebben ver-voucht, daer alles gereset vonden. Den Berchalangh hadden nu zijn deurken vrij wat wijder opengedaen, zoo dat men te met zijn geheele hooft zien mocht, en was oock wat gespraecksamer. Hij recom-mandeerde mij mede al 't selve mij den Conninck ende den Prins belast hadden, daer hem gelijcke antwoorde op gegeven wiert. Ick vraechde hem wederom naer den traē. Hij antwoorde dat die claeer was ende als wij de schenckagie ende gerechticheyt betaelt hadden, dat die ons soude geworden. Ick vraechde hem off noch geen bescheyt becommen en hadde van den Conninck wegens t'geene hem voorgedragen hadde van de rijs, sappanhout, harttevelen etc., daer op hij antwoordde dat wij al te haestich waeren, dat alles metter tijt wel soude comen en dat dit het naeste jaer als den brieff ende presenten van den Prins quamen beeter zoude willen vallen. Wij condon t'selve alsdan wtten naem van zijne Excelltie versoucken, twelck den Conninck (zoo hij seyde) alsdan niet en soude weygeren.

Hier mede wenschte hij ons geluck, goede wint ende een voor-spoedigen behouden reyse, mij met eenen aenseggende dat soo ick het naeste jaer daer weder quam, wat vrouger moste comen op dat daer wat langer mochte blijven om Chiam wat beter te doorsien. Waer op hem antwoordde dat ick aldaer (in den tijt dat daer geweest was) meer ondervonden ende gesien hadde dan mij iemant soude connen wijs maecken en dat niet en wenschte daer meer te commen, daer mede hij (als wel verstaende wat mijn mee-ninge was) begon te lachen, wenschende ons ander mael geluck

ende welvaeren. Wij bedanckten hem voor alle favouren ende vruntſchappen, door hem aen ons beweesen, waermede int vrundelijck van den anderen sijn gescheyden. Waer naer de brieven ende presenten van [voor] UEdt door den Sabander ende toleck in ons logement sijn gebracht, die wij met alle beleeftheyt hebben ontfangen. Des anderen daechs wesende 20^{en} d^o ben ick de rivier aff ende voort naer boort toegevaeren alwaer den 22^e d^o arriveerden. Ende alsoo wij beyde onse jachten volgens onse ordre zeyl reet vonden, sijn des anderendaechs smorgens wesende den 23 d^o onder zeyl gegaen om onse reyse naer Battavia te vervoirderen. Den 7 November naer de middach commende onder Pouullo Tyamon vonden aldaer ter reede seecker armade de rema, bestaende in 9 stux fergatten ende 4 a 5 stux geliassen, de welcke ons seer stoutelijck inwachtten. Doen wij op een gotelingh schoot naer, daer bij quamen (zijnde meest stil) lichtten zij haer anckers en bleven in een halve maen op haer riemen stil liggen, laetende alle tsamen Portugiese vlaggen boven ende bloetvlaggen achter aff wayen. Daer quam een van de inwoonders, zijnde een Malleyer, met een colletgen aen boordt, ons aendienende, dat wij mosten voor ons sien; de Portugiese meeningh was om dadelijck te enteren ende aen boort te comen. Wij vraechden hem wat vaertuych het was. Hij zeyde dat het een armade van Goa was, bestaende in 15 stux, zijnde alle t samen galleyen van die, de welcke de Portugiesen voor desen van den Atchinder hadden veroverd, schietende ieder drye stucken voor ende twee op de wyntveringh achter uyt, sommige op hebbende 26 à 30 blancken maer meest mestiessen ende Cannerijns ¹ tot roeyers. D'ander vijf lagende volgende sijn seggen onder Pouullo Tingy ende hadden daer al over de 2 maenden met den anderen geleegeen, wachtende op de Hollantsche scheepen ende joncken die van China, Chiam, Patana ende ander quartieren naer Battavia wilden. Wij en condon t selve voor geen galeyen aennemen, alsoo geen besaens maer ieder 2 masten ende reeseyls op hadden. Den Amirael ende vies Amirael voerden ieder topseyls en waeren vrij veel grooter als d'ander. Desen Malleyer, siende den avont aen 't vallen was en wij malcanderen al binnen schoot van een musquet hadden, is van ons

¹ Canarijns = Kanareezen uit den omtrek van Goa.

gescheyden. Daer geheel dicht bij comende ende den avont all gevallen was ende sij siende wij onse cours recht op den Amirael hielden dewelcke ten halven in de armade lach, als mede wij ons voor-maerseyl lieten loopen ende t' schoverseyl in de bandt namen, hebben ons alsdoen plaets beginnen te maecken, haer verdeelende in 2 pertyen te weten 5 aen stuyrboort ende 4 aen backboort, die doen, sonder dat noch van weder zijde iemandt geschooten hadde, met sulcken gekrijt ende geraes van trommels al scheldende aenquamen roeyen ende oock van alle canten zoo begonnen te schieten dat wij des Malleyers woorden waer bevonden, maer wierden van ons zoowel ontfangen dat zij, alle hoope verlooren gevende, geheel van schieten cort ophoudende, onordentelijk onder malcanderen geheel dwars gerocht ¹ zijn, daer wij doen met groff geschudt ende musquetten soo weynich geen (sic) voordeel op en cregen want kraeckten all watter bij ofte omtrent was. Sij werden zoo gegroot datse het overcomen ende enteren vergaeten, laetende Bommel, die een muschetschoot achter was ongemolesteert door haer geheele armade passeren, die met zijn groff geschutt haer oock redelijk goeden avont boot. Wij lieten dadelijk onse anckers vallen ende staecten onse lanteerens achter op, om off sij noch iets vergeeten hadden, t selve condon commen haelen, want zij bij ons ende wij bij haer niet en condon commen. Des morgens laegen met haer achten een weynich buyten schoots boven wints van ons geset. Wij en condon den vies Amirael niet sien want te vooren twee topseyls onder de armade waeren geweest ende nu maer een en vernaemen, zoo dat presumeerden gesoncken ofte schadeloos aen de wal gelooopen moste zijn. Zij lichtten haere anckers ende maeckten zeyl, waermede wij dochten ons wederomme aen boort wilden commen, maer trocken het haesevel aen en liepen bij Noorden om Poulo Timon lanx. Wij lichtten onse anckers (alsoo geen apparentie voor ons meer en was) om bij haer te commen en liepen over naer Poulo Tingy om d'ander vijf te soucken, daer wij metten avont ontrent quamen, maer hebben niet vernoomen, zoodat wij onsen cours voort hebben geset naer de caep Romane ende voorts naer Pedro Blanco om te sien off wij de commandeur Coster ² daer ontrent condon

1 Geraakt.

2 Deze was met een eskader uit kruisen gezonden.

vinden, om hem van dese armade te adviseeren, daer wij den 10 d^o ontrent quamen, maer hebben niemandt vernomen, waeromme wij resolveerden (soo sonder verlet geschieden conde) dat wij Jamby souden aendoen om te sien off de Commandeur aldaer mochte wesen, alsmede om de scheepen ende jachten aldaer ter reede leggende te waerschouwen datter zoodanige armade int vaerwaeter was. Alwaer door contrarie wint ende stroom niet en hebben connen commen, weshalven onsen cours recht door naer Battavia hebben gestelt alwaer wij den 27 Novembr Godt loff wel zijn aengecomen.

Onder stondt

UEdts dienstbereyden diens

ANTHONY CAEN.

LVI. Gysbert van Lodensteyn, gouverneur der
Molukken aan den Gouverneur-generaal Hendrik
Brouwer, 6 April 1633.

Den Tydorees, die bij openbare oorloge den Tarnataen te swack is, doch met sinistre practycquen hem alle tijt te booven compt, versocht corts naert vertreck van 't Zeepaert met hem in vrede te coomen, waerinne soo verde gehandelt wiert, nietjegenstaende onse teegen weer ende protesteeren, dat den Tarnataen op des Tydorees begeeren eyndelijk eenige volmachten naer Tydoor sondt, omme des Tydorees gemoet grondelinge te doortasten, alsoo malcanderen hadden aengeschreven niet langer met brieven te willen handelen, overmits wij ende den Spangiaert onder soodanich schrijven over ende weder onse personagie speelden, haer volck bij den cop creegen ende dootsloegen, twelck niet alles geloogen en was.

Want hem, seyde de Tydorees, ware wel bewust van wat voornemen wij ende den Spangiaert waren, namentlijk om haer in den oorloch te doen consumeeren, ende wanneer 't landt van weerbaer volck soude sijn ontbloedt, hare vrouwen, kinderen en landen te eygenen; 't ware derhalven best, sij van oorloge op hielden ende verwachten 't aenstaende secours van wetersijden, ende bij soo verre den Spangiaert een groot secours bequam, condon alsdan met hem

aenspannen ende ons als de swackste wt de Moluequos helpen. Wanneer sij, met gelegentheynt haer van ons ontslagen siende, den Spangiaert op sijn onversienst denselven wech soudén doen ingaen; ende soo in contra ons secoers des Spangiaerts overtreffe, wilden haer bij ons vervoegen, den Spangiaert wtjagen ende ons den selven naermaels doen naerloopen.

Den Coninck van Ternaten Hamsia, niet jegenstaende onse vermaninge ende waerschouwinge, bleeff even obstinaet om sijn gesanten te senden, alhoewel wij hem hooch waren dreygende ende onse vrunt-schap geheellijk affseyden. Eyndelijck, snachts te vooren eer sijn gesanten vertrocken, verbrandt des Tydorees negrij Taffongo, een plaetse opt vaste landt en recht over Malleyen gelegen, wanneer juist de boeren van den Sengagie van Gammacanorre, alsdoen daer ontrent op den rooff sijnde, de verbaesde Tydoreesen, die met haer goet te bergen ende den brandt te lesschen doende waren, opt lijff vielen, perthye daer van doot sloegen ende eenige gevangen wech voerden, twelk op Tydoor behoort sijnde, weynich tijts te vooren eer de Tarnataense gesanten aldaer verscheenen, sulcken onlust ende vervreemdinge tot vrede causeerde, dat de Tydoreesche Coninck sich niet eens en verweerdichde de Tarnataense gesanten, die om de plaets der bijeencompste te ramen ende sijn meeninge te doortasten aldaer gesonden waren, aen te spreecken, soo dat sij naer dat ontrent een etmaal hadden gewacht ende van den Tydoreese Gougoe off Stadthouder met eenige excusen ende praetgiens waren gepayt, onverrichter saecken op Malleyen arriveerden, genoech met confusie.

Onderwijlen sij met den anderen in dese onderhandelingē waren, 't welck al vrij wat tijts aenliep, roofden wij gedurich op den Tydorees, gevangen nemende ende dootslaende, wat becoomen condén, omme hem door dien middel als voor desen wel meermaels is gedaen te tergen; vermaenden oock van gelijken de Singagies van Gammacanorre ende Sabouwe de Tydoreesen opt vaste landt aentetasten, tot dien eynde haer tot dyverse malen van cruyt, loot ende andere oorloghs gereetschap versierende; 't welck bij haer oock wiert gedaen, soo dat de Tydorees, van verscheyden canten aengetast, op 't leste geterght ende siende weynich in de Molluequos soude connen verrichten, vijf correcorren te water werpt, daer meede een groote rooff op de eylanden Xulla ende Teljabo becompt, naer dat al voorens

den Ternataen, om hem in slaep te houden, doen weeten hadde dese vijf geseyde correccoren naer Sangy om olye ende clappus voor hem te coopen gegaen waren.

Den coninek ende de Tarnataense overicheyt, wel siende, wij om haer doen heftich t' onvreeden waren ende bemerckende tot haer voorneemen met den vrede niet en conden coomen, meede vreesende wij haer t avondt off morgen mochten opt lijff vallen, wanneer ons secours soude sijn gearriveert, quamen van verre de vruntschap weder-soecken, veynsende t voorgaende haer leet te sijn.

Onderwijlen verstonden eenige Maccassaerse, Javaense off Malleyse joncquen voor ende ontrent t eylandt Morotay geanckert lagen, gedestineert aen den Coninck van Tydoor, ende datter van gelijken een op Mojauw ¹ was gearriveert, t welk wij Hamsia te kennen gaven, versoekende hij deselve wilde aensnoeren. Dan alsoo hij met veel sammelen off wel al willens, dat wel te gelooven is, sijn tijt verloor, geraeckten de Maccassaren naer dat haer van de boeren eenich volck was dootgeslagen, achter 't vaste landt om aen Maba, een plaetse toecomende den Tydorees ende van daer met eenige correccoren vergeselt sijnde door de straet van Patientie op Tydoor.

Weynich dagen naer dit gepasseerde advyseert ons Sr van Gendt als dat voor Tahana mede een Javaense jonck was ten ancker gecoomen ende dat hij deselve met de correccorre hadde doen neemen ende voor Gnoffiquia doen brengen.

t welck wij den Coninek aensyden, daer bij voegende wij alle de vreemdelingen, sonder pas cedel van UEdt hier verschijnende, op soodanige manieren souden tracteeren, ende bij soo verre sulcx niet en wilde helpen souden haer sonder eenich aensien levende over boort werpen, alsoo wij niet van sin en waren sulckdanige inbreeckinge in den handel te verdragen, waeromme men in toecomende soude coomen over hoop te raecken, gelijk in Amboyna tot ons leetwesen geschiedde. Waer op bij hem geantwoort wiert wij niet te rigoreus mette vreemde handelaers en conden te werc gaen, dat door haer toedoen de moeiten in de Amboyneese quartieren waren ontstaen, met veel meer andere reedenen hier te lange.

Het schijnt dat de vreemdelingen, sien [de dat] in de quartieren

¹ Het eiland Majoe ten NW. van Ternate.

van Amboyna seer nauw wordt opgepast, haer geluck in de Molluquos willen versoecken.

Over de clachte bij ons int lange aen den Coninck gedaen weegens den Gouverneur Ghijssels over de quade proceduren bij sijne stadthouders aldaer voorgesteld [werd door hem geantwoord dat hij daarop] alsnu sulckdanige ordre [zou] stellen [dat] wij noch hij in toecomende wt die quartieren geen clachte meer en souden hooren.

Dan wij gelooven den noodt die hem alsdoen druckte rijk van belofte maecken, alsoo hij onser opt hoogst van noode hadde, hebbende den Spangiaert Tacomy bij surprinse bijnaer verrast ende ingenoomen, als wy nu sullen verhalen.

Tusschen den 20 ende 21 November des nachts sijn de Spangiaerden met 2 Comp. soldaten, alle haer Mardyckers ende perthye Tydoreesen met de galeyende eenige prauwen om den hoek van Tacomy gecoomen, 't gesejde volcq aldaer gelandt, die haer booven de Tacomiese negrij in een bosken tot smorgens onthielden, wanneer met het aencomen van den dach de galleye beneffens het andere vaertuych haer voor de negrij ende 't fort vertoonde ende het Tarnataens vaertuych t welck was opgehaelt aensnoeren. De Tacomeesen, dat siende, begaven haer naer beneden, omme t selve te beletten. Onderwijlen de twee Compēn, siende 't meeste manvolck naer beneden loopen, marcheeren naer het dorp ende het fort, soodat sij ter eerster instantie 2 bolwercken in creegen, treckende voorts door de negrij met groot geschal naer de andere bolwercken, alwaer eenige Mooren opgecoomen sijnde, wederstandt doen ende een Spaens cappitteijn onder den voet schieten, doch siende, dat den Spangiaert haer te machtich wilde worden ende de bolwercken, daer op sij waren, niet te sullen connen houden, steecken den brandt eerst in haren tempel ende soo voorts in alle de naest gelegen huysen, 't welck soo vehementen roock ende hitte causeerde, dat de Spangiaerden op de veroverde bolwercken niet en conden geduiren, maer genootsaectt waren, deselve niet alleene te verlaten, maer noch daer en booven door een gadt in de gardyne gemaect te cruypen ende alsoo op den dubbelden hals van de clippen om laech te coomen, daer haer de Tacomeesen met steenen ende calleweyen een quaet afscheyt gaven. [Op verzoek van de Ternatanen laat Lodensteyn hierop Tacomi tijdelijk bezetten.]

Dit onverwacht exploict des Spangiaerts, daertegens onse prompte hulpe, gevoecht bij d' absentie des Coninck, die alsdoen met de voornaemste macht van Ternaten op Saboua was, alwaer hij niets en hadde te verreechten, dan houwelijcke te maecken, heeft ons groot aensien ende crediet gemaect, soo dat daer op gevolght is, t welck men noyt van haer en hadde connen becoomen, dat men een generale vergaderinge soude houden, omme den oorloch eenstemmich te besweeren ende generalijck bij de handt te neemen, soo wel jegens den Spangiaert als Tydorees t welck oock alsoo geschiet is.

Kitchil Aly Capⁿ Laout, die sich seedert het jaer 1628 in de quartierien van Amboyna ende cust van Maccasser onthouden heeft, sijn van hier 3 correccoren toegesonden waermede hij ernstich weder herwaerts te keeren genoodicht wordt.

[Hamza doet nu den Gouverneur aanzeggen dat hij den oorlog tegen de Tidoreezen met alle macht wil aanvatten en vraagt zijn raad in 't begeven der voorname ambten, die hij niet meer aan Ternatanen wil toevertrouwen]. Eyndelijck naer veele gehouden pitsiaringe wierden naer ons contentement vercooren tot gougouge den Sengagie van Gammacanorre ende tot cappⁿ Laout den Sengagie van Gnoffiquia, beyden wel de machtichste in dese quartierien ende ons meest toegedaen. Voorders wiert bestempt men overal ende in ieder negrij een correccorre 2 a 3, naer de dorpen sterck ende volkrijck sijn, soude opsetten omme deselve metten eersten claer te hebben ende de vijanden aen te tasten, tot welcken eynde, naer dat sij allegader, soo wel Ternatanen als die van de vaste cust ende eylandt Macquian, den eedt op haren alcoran hadden gedaen, naer eenige op haer maniere gehouden feesten, vertrocken omme haer vaertuych claer te maecken, 't harer thys compste oock datelijck den Tydorees soo te water als te lande affbreuck doende.

Evenwel hebben [wij] de Macquianezen int generael het nagelplucken ende leveren gerecommandeert, opdat niet en soude schijnen, als voor desen wel is geschiet, wij met nagelen vervult sulekdanige proceduiren voorstelden, waer op alsdoen gevolght ende alsnu oock wel volgen soude de nagelen evenwel gepluckt den vijandt toegevoert souden worden.

Met de vertreckende correccorre naer den Cappⁿ Laout heeft den

Coninck Hamsia een brieff naer den coninck van Maccasser gesonden, waer van de copye des translaets hier beneffens gaet, ende alsoo ons tselve wat vreemt dacht hij van houwelijcke met hem tracteerde ¹, daer sijn broeder algereets met den selven in den oorlogh was, deeden hem affvragen wat daer met voor hadde. Gaff ons tot antwoordt dat hij gelooffde den Maccasser met hem de geck hielt ende dat hij hem met gelijcke munte meende te betalen, doch dat het principaelste was omme de alliantie tusschen hem ende den Tydorees te croocken op dat sij met den anderen tot sijner schade niets voor en namen

't Placcaet wegens den vrijen handel is ter gewoonlijke plaetse affgecondicht ende aengeslagen. Sullen trachten soo veel ons moogelijck is 't selve naergecomen wort. Dan alsoo de vrijeluyden bij het selve wordt gebooden haer wt dese quartieren te vertrecken, hebben ons dese nevensgaende requeste overgelevert, waermede versoecken te continueeren ².

Wij en connen niet bespeuren wat schade de Ed. Compe wt haer blijven can toecommen, dewijle bij haer, noch bij niemant alhier, eenigen handel tot nadeel van de Ed: Compie en can gedreven worden, ter eener sijde door gebreck van occasie, alsoo alhier geenen handel en valt off tensij sagouw en touback, dat evenwel genoeg door de Mooren sal worden gedaen, die de profijten anders sullen coomen te genieten. 'T ander, t welck het principaelste is ende haer 't handelen geheel verbiet, is gebreck van middelen, waer door sij genootsaecht sijn alschoon eenigen handel voorvallende, deselve vermits haer onvermogentheyt naer te laten UEdt bijnaer verseeckerende dat alle hare middelen, wtgesondert de wooninge, bij den anderen gebrocht sijnde booven de 5000 realen niet en soude wtbrengen. Meest, ende dat wel de principaelsten, geneeren haer met kielangh tappen onder de guarnisoenen, waervan de pacht jaer-

1 „'T is mij van volck aengedient,” zoo staat er in het translaet van den brief, „dat ghij gesecht hadt . . . als den Coninck van Ternaten in vrede wil wesen met den Coninck van Macassar, dat moste een bontgenoot van trouw maecken (sic), een vrouw van Macassar aen een van Ternaten, ende een van Ternaten aen een van Macassar moeste trouwen Zoo ghij met mij geckt en weet ick niet, soo ghij 't meent sent een Ambassadeur,” enz.

2 De inhoud van het request blijkt uit hetgeen volgt.

lijcx ruym 2000 realen bedraecht, 't welck de Ed: Compe mede sal coomen te missen. Daerenbooven sullen sij meestal in den gront bedorven sijn, alsoo op Battavia, Amboyna off Banda coomende niets en sullen hebben waer met haer t'erneeren. Op welke insichten wij met advijs des Raets tot naderen last van UEdt haer vertrecken voor als noch hebben wtgesteld ende haer aengeseyt sij haer jegens toecomende jaer mochten veerdich houden omme UEdts naerder ordre te gehoorsamen

Belangende Batsjan, wij souden van gevoelen sijn, off 't selve te bevolcken off geheel te verlaten, ten ware dese volgende verhingeringe onse meeninge niet en contrarieerde.

Ten eersten 't misnoegen 't welck dese omleggende volckeren daer in sullen hebben ende voornamentlijk den Tarnataen, principalijk soo wij de Labourers van daer op andere plaetsen vervoeren als voor desen op Sjanw geschiet is, waerdoor wij die natie voor doot vijanden hebben becoomen

Ten tweeden dat den Spangiaert met hulpe des Tydorees met geweld off anders, alsoo den coninck van Batsjan niet machtich en is hem te defendeeren, sich van die plaetse sal verseeckeren, waermede wij te weege brengen sullen, geen van onse onderdanen nochte bontgenooten sonder des Spangiaerts off Tydorees believeen van daer haer behoeften soo van sagouw, visch, dammer als anders en sullen connen krijgen, soo dat de Macquianceesen, diens spijscaemer het is, dapper souden verlegen vallen.

Ten derden ende laetsten dat ons soo veel nagelen alsdan van Macquian sullen werden ontvoert ende dat selfs door d'inwoonders omme door dien middel toelatinge van haer sagouw te maecken ende andere behoeften te coopen, te becoomen, het in 't eynde den cancker in des Comps handel op Macquian sal causeren alsoo seecker ende vast gaet Macquian sich qualyck sonder Batsjan can erneeren.

Soodat Batsjan om Macquian gehouden dient.

Wij sullen Hamsia met gelegenthey, 't gundt UEdt ons aenschrijft weegen de aanplantinge des rijs in plaetse van nagelen op de cust van Ceram eens voorhouden, doch geloove hij tot sulcx syns incomenshalven qualijk sal te brengen sijn.

't Heeft ons goet gedacht UEdts missive hem int geheel te laten geworden sonder de aanmaninge der oude schulden te verswijgen

omme daer door te meer te bethoonen het geduirich inmanen voor desen ons ernst is geweest, doch evenwel souden wij de straffe oft precijse invorderinge niet goet vinden alsoo 't selve ongetwijfelt groote verbitteringe souw veroorsaecken.

Wt het nevensgaende translaet des Coninx van Ternatens missive aen den Kimelaha Louhoe, Sengagies ende Kipatijs der Amboyneese quartieren geschreven, sal UEd^t sien 't gundt aen haer ordonnerende is. Bij d'Overicheyt alhier is lange in bedencken genoomen off niet best waer iemandt benefens den brieff derwaerts te senden, dan alsoo den Coninck seyde dat de gesondene tot noch toe met Louhoe ende d'andere aldaer hadden aengespannen ende sijnen last helpen contrarieeren ist seynden van persoonen naer gebleeven ¹

Des Coninx missive aen UEd^{ts} gaet hier benefens; 't versoeck is 't oude; hij vermeet sich alles gedaen te hebben wat hij schuldic is ²

Weegens de Amboyneese quartieren, wij willen gelooven hij wel wilde alles over wedersijden met contentement geschiedde, dan dewijle int begeeren verschillen sal 't één different qualijck geeffent sijn off t'ander sal sich verthoonen

Den Coninck van Gilola, wiens missive hier neffens gaet ³ is een soone van de dochter des ouden Coninx Saydadyns in Manilha in

1 In dezen brief werd hun op lijfstraf verboden om met de vreemde handelaars te handelen. Toen de Ternatanen later vernamen dat welke macht de Hollanders in de Ambonsche eilanden de vreemdelingen vervolgden en hoe zij op verscheidene plaatsen hadden huisgehouden, zonden zij in 't laatst van Augustus den Sedaha, die de Hollanders gunstig gezind was naar Ambon, met last om de Kimelaha's Loehoe en Leliato naar Ternate te brengen, voorts om hun vader Kimelaha Fakiri, den Ternataanschen stadhouder op Boeroe in hun plaats te stellen. Ook hem werd streng verboden de vreemde handelaars toe te laten. Men kan echter bij Valentijn (II 2 p. 96 vv.) lezen, hoe hij zich van dien last kweet. Het is natuurlijk mogelijk (en waarschijnlijk) dat hij een geheimen last had, waarvan de Hollanders niets vernamen.

2 „Ghy belast mij” (zoo luidt het translaet van den brief) „dat ick oorloch sal voeren; dat doe ick. Ghy belast mij dat ick mette dochter van Tydoor niet trouwen soude; ick hebbe het oock naar gelaeten. Ghij belast mij dat ick sorge voor de nagelen sal dragen, dat doe ick oock, en alle 't geene wat ghij op mij versocht hebt, dat hebbe ick al te mael gedaen. Maar van alle 't geene dat ick soo menich jaer op den Generael versocht hebbe en hebbe ick tot noch toe niet vernomen: geen macht van schepen, geen wapenen” enz.

3 Deze is niet meer aanwezig.

gevangnisse gestorven, een jonghman van goeder hoope, meest onder d'onsen opgevoedt, ende die sich tot noch toe in den oorlogh naer vermoogen altijd heeft gequeten, jegenwoordich getrouwt hebbende de dochter van de huysvrouw des Coninex Hamsia

Malleyo op Ternaten adj. 6^{en} April a° 1633.

LVII. Artus Gysels, gouverneur van Ambon, aan den Gouv.-Gen. Hendrik Brouwer, 25 Mei 1633.

Sijn Ed. verscheyde missiven in dato 10 Nov. per Mocha, die vanden 12 dito met d' Hr Commandeur Adriaen Antonisz per de schepen de Leuwinne, Medemblick, Coutchin ende d' Brack, die van den 6 Jano per t' oorloch schip Buren, Grootenbroeck, Diemen ende Macau onder 't commando van den Hr Adv. fiscaal van den Heuvel ¹ sijn ons tijdelijk geworden.

Ed. Heer, 't is sulcx dat wij volgens sijn Ed. gegeven ordre op de plaetsen Erang, Houlong, Noela Touwa ende Tabmalo de destructie der nagelen ende andere vruchtdragende bomen hebben beginnen te effectueeren voor soo veel Godes weer ende wint heeft willen toelaten. Als oock sijn voor datum de Negriën Massavooy opt eylant Manipa, de sterke negrij Kelang opt eylant Kelang ende de negry Erang op Ceram in de assche geleyt in ende voor deselve negrijen veel vaertuyg, soo correccorren, orangbais ende ontelbare menichte kleene prauwen, verbrand ende in stukken geslagen, tot groote discommoditeyt van de inwoonders, ende boven dien op Massavoy 2 joncquen 2 op Kelang, 2 op Hattibouty ende 3 op Erang gesloopt, verbrand ende onbequaam gemaackt ende goede partij nagelen door onse Amboinesen becomen boven de gene die door d' onse in de rivier van Massavoy sijn gesmeten, soo dat wij in desen hoeck naer ons oordeel soo ontsachelijk huys hebben gehouden als eenichsints mogelijk was ende de tijt lijden mocht

In somma t' is sulx dat wij op gemelte plaetsen wel 5000 grote

¹ Naar Ambon, Banda en de Molukken gezonden als commissaris van onderzoek naar den staat der fortten, kantoren enz.

nagelbomen hebben omgehouden behalven de ontelbare cleyne. Item 8 a 900 notenboomen, 500 kocusboomen op out Erang ende groote quantiteyt ander vruchtdragent hout. Echter beeld ick mij in, dat aen de ander sijd van de berch voornoemt omtrent de negris daer wij door hare steylte ende starcte niet en hebben connen comen, noch wel soo veel boomen sijn gebleven, daer oock beswaarlijk ende niet sonder groote bloetstorting bij te comen sal wesen.

Dit hier voren verhaalt op gemelte plaetsen verricht wesende hebben ons beginnen te prepareren tot de Ceramlautse tocht ¹.

Sijn Ed. sal naa alle apparentie grootelijcx verwondert sijn dat soo weynich vruchten van de Alfoeresen sijn voortgecomen. Wat aengaet die van Radja Salauw, sijn niet gemoeyt door dien dat verre van desen hoeck gelegen sijn ende wel 14 dagen door het bosch souden moeten marcheeren ende ter oorsaake dat de Ihaësen haer gansch tot den vrede genegen tonen, sulcx sij metter daet hebben doen bliken ende onse verloopene wederom gerestitueert, sodat gemelten Salauw in desen, daer hij wel naest gelegen is, niet en hebben behoeven te employeren

Wat aengaet Radja Sammit, die was int hart van sijn duyveljagerij, doch beloofde, dat naer eenige dagen souw verschijnen, gelijk ons naer dato voor Erang door die van Oma gerapporteert wiert, dat hij op Toulalie bij Cammarie met 300 man was gecomen, maer hebben noyt connen vernemen, dat hij omtrent Assahoudy, daer hij bescheyden was, geweest is. D'oorzaak sullen hier nae comen te verstaen, doch en hebben ons noyt in dat gewest op sijne macht verlaten, door oorsaack der ongelegen wegen ende moeyelijck gebercht, ende alhoewel sij ons voor Olisivas houden ende genegen tonen, soo en vertrouwen sij ons mijns oordeels soo veel niet, dat met onse schepen over see souden willen, sulcx sij gemeenlijck sullen excuseeren met de see, dat wel eensdeels sijn reden heeft ende te gelooven is, maer daer en boven ist seeker, dat haer alle onse quaetwilligen wijs maaken als

¹ Het journaal van dezen tocht is in uittreksel medegedeeld naer het ex. van 't R. A. door H. Bokemeyer, Die Molukken (Leipzig 1888), S. XLII ff. Het zal door mij worden uitgegeven naer het ex. dat in Gysels bezit was met afbeeldingen der bezochte plaetsen. Zie ook hierna bl. 241, v.

sij in ons vaertuygh komen den eenen tijt of den anderen vervoert sullen werden, dat altijd met die van Siauw bevesticht wort ende bij soodanige slechte luyden geloof meriteert. Soo wij iets sonders van dit volck willen hebben, so moeten bij ieder Coninck 2 a 3 Neerlanders geleyt worden, opdat sij ons ende wij haer beter leeren kennen.

De Coninck van Sesoulouw heeft mijn ongevaer een maent voor 't arrivement der schepen door eenige Orangquais, door mij derwaerts gesonden, laten weten dat tusschen haer, den Quimelaha ende die van Hoelon Tabinaly de vrede was gemaackt, doch dat ick daerom niet en souw laten mijn devoir te doen; hij soude sich alsdan oock laten vinden, tot welcken eynde hij mij sijne siawat (sic) tot een belofte sond met een armteecken van rottingh, volgens hare wijze, seggende te willen persisteren bij sijne oude belofte. Daer op heb doen weeten dat haer op soo een tijt omtrent Assahoudij souden laten vinden. Op Erangh comende verstonden van twee gevangenen van Lissidij, so sij seyden, dat de Quimelaha met Sesoulouw ende Callamony was geaccordeert ende dat de Quimelaha tot sijne verseekeringe de principaelste Orangquais bij hem had. Item dat van Bono, Assahoudy ende de plaetsen daer omtrent als oock nyt de bocht van Caybobo veel volck lach, doch wisten niet tot wat eynde, ten waer tegens d' andere boeren, daer gesonden waeren, so dat ons een bedencken gaf of tegen Sesoulouw gesonden waren ende of den Quimelaha iets ontdeect was. In somma 't is sulcx, dat wij niemant van de gemelte boeren vernomen hebben. Ick heb altijd vrees gehad, dat de Quimelaha op dese saack niet en souw slapen, maar alle middelen int werck stellen, om haer van ons te diverteren. Dat de Quimelaha pertij boeren op Way heeft gehad ' is seecker; daer wort oock geseyt dat Callamonie daer selfs present is geweest, soodat de Quimelaha volgens sijne oude gewoonte haer trouwe hier oock met christen bloet heeft doen bevestigen. Soo 't hem mogelijk waer, d' andere boeren oock tot sijn devotie te trecken, daeraen en souw hij geen costen spaaren, doch hoop sulcx voor te comen, want 'et seecker is, dat door dese boeren grote dienst te wachten staet ende blijf noch van advis, dat sij metter tijt daer toe te brengen sullen wesen. . . .

1 Over 't voorgevallene te Way zie het Journaal boven vermeld.

Met redelijke voorspoet sijn wij God lof wel ter rede op Ceramlaut gearriveert alwaer die vant land al over 5 dagen van onse comste waren gewaerschouwt. Wat daer van tijt tot tijt is gepasseert sal sijn Ed. int brede uyt'et dagjournael konnen verstaen. Wij hebben den stant van Ceramlaut gansch anders bevonden als ons deselve bij verscheyde is afgemaelt, soo dat dese plaets naer waerheyt gesproken geen cat is geweest sonder handschoenen aen te tasten. Uyt de principaelste negrie Killiwaron genaemt waren 9 stuex corcorren naer Ourin ende Botey vertrocken om de vast masoy ende slaven voor de vreemdelingen te procureren; sonder dat mochten wij naer apperentie wel swaerder rescontre gevonden hebben, maer wert 'et fort van dese inwoonders, dat wel soo groot was, datter Amboyna in staen souw, door haer verlaten. De muren desselfs waren 10 a 11 voet breed ende 18 a 19 hooch met een bequame borstwering ende sommige flancken, van binnen vol schoone huysen. Gelijke plaats lach noch een op deselve plaet, dicht onder t eylant, daer de inwoonders oock uytgevluht waren. Drie dagen naer dato, dat wij den voet op het lant stelden, hebben wij den vijant uyt drie negrien ende stercten leggende aen de S. W. sijde van de haven gejaacht, naar dat eenige schooten met canon bres geschooten was, waar uyt sij met prauwen aen de oversijde vluchten, doch wert des selven daechs door onse Amboinesen, voornamentlijk de Uliassers, veel van haer goet gerooft, dat binnen de haven onder den voet van haer jonxte sterete in corre-corren, orangbais ende prauwen gereet lach, ick dencke om snachts door onse besettinge te breecken. Op gemelte plaetse vonden wij seven Javaense joncquen, een van Macassar ende noch twee aen de cust van Ceram tusschen Keffing ende Goulogoello; item een champan met nagelen die daer door een Orangquay Abdurachman van Loehoe gebracht was. Alle welcke vreemdelingen haar bij d' inwoonders op hare gemelte sterete vervouchden. Des selfden daechs versochten sij accoort, met presentatie ons 't land op te dragen ende onderdanen van onsen staat te wesen. Waarop wij begeerden dat sij haer vrouwen ende kinderen souden afsenden sulcx sij beloofden; maer naer dato excuseerden dat haer het afcomen door de vreemdelingen belet wiert, die haer dreychden te vermoorden ende amock te spelen. Daer op wij resolveerden 't geschut boven op onse veroverde sterete te brengen ende haer alsoo met'et selve te dwingen ende door vreesse int bosch

te doen retireren, sulcx oock geschiet is, alsoo d' Amboinesen verclaart hebben 254 gevangenen becomen hadden ende wel 50 hoofden, behalven die gene die sij de hoofden niet afgehouden hadden. Eynelijck hebben goet gevonden alsoo ons gerapporteert wiert door sommige gevangenen dat de plaetse achter vlack was ende niet sterck, deselve te gaen besichtigen. Sulcx geschiet is in voegen dat de arrierguarde eenige rescontre buyten haere wercken vonden, die te rugge in deselve wierden gedreven, daer op door d'onse soo gewellich gedrongen wiert dat datelijck onder de muren raecten ende alsoo de rest oock aen den dans quamen, in voegen dat eenen langen tijt seer heftich gevochten wiert ende wij in de 136 gequetsten cregen, 3 a 4 doden, soodat genootsaact waren met goede ordre te retireren.

Des anderen daegs deden weerom vuur geven ende maecten den boehae van ons fort tothet haer, een brugge te maaken om haer alsoo onder t gewelt van ons geschut wederom te comen besoecken, doch was van dien kant seer weynich kans om 't volck te landen, waer door wederom in bespreek geraect sijn, in voegen alsoo wel sagen dat de luyden a la desperade wilden vechten ende liever de doot souden gecosen hebben als van haar lant te willen gaen, daer wij haer oock seer beswaerlijck souden hebben connen toebrenghen alsoo 't land ongelijck grooter is dan men ons wel wijs gemaect heeft, wesende vol bergen ende dalen met sagouwbosch ende caja [kajoe] mangi mangi. Soo hebben wij haar een eysch gedaen van 50 c gout ende 200 stucx slaven, sulcx sij datelijck accepteerden met de opdracht van haer land, haer seer ontschuldigende, dat noyt tegens ons geopposeert hadden, doch om met ons in vrede te leven, soo wilden sij onsen eysch presteren ende als onderdanen van onsen staet blijven met grote ende hoge beloften van trouwe etc. Ick geloof dat deselve luyden gemeent hebben, dat wij tails geeycht hebben want wij maar tot de helft van de betalinge hebben connen comen, die met soodanige moeyte door hulp der Oranquays van Keffing uyt haer getrocken is, dat meer dan 8 dagen daer met besich sijn geweest. Sij versochten int bosch te mogen gaen om haer slaven te soucken daer sij in plaets van de selve geraamt van dode lichamen hebben gevonden, soodat van elcx maer de helft hebben connen betalen daer voor die van Keffing ende Ourin, wesende Olisivas, met haere negries haer verbinden ende beloven 't restant met ten eersten te voldoen ende in te

vorderen; sulcx sij seggen wanneer de correccoren thuys comen betaelt ende door haer aen 't Casteel gebracht sal werden. Sij hebben eenige accorde met ons willen aengaen ende een geteekent accort ende contract van ons begeert, daer in niet en hebben willen treden voor sijn Ed. naerder ordre. Wat de plaets aengaet ende d' apparente handel aldaer, sullen hier nae breeder van adviseeren, opdat Sijn Ed. daer uyt soodanige ordre can stellen als sijn Ed. sal welgevallen. Echter ist sulcx, dat mijns oordeels Banda ende Amboyna aen gemelte plaetse ten hoogsten gelegen is

t Was die van Keffing gansch wel na de sin, dat dese Olilimas so vernestelt waren. Deselve Keffingers hebben ons ter plaetse voornoemt grote dienst gedaen, die oock eenige Orangquais van hare cleene negrij hebben doen compareren ende beloofd alle trouwe aen t fort te bewijzen. Sij hebben ons alle hare negries opgegeven, soe aen de seeccant als in 't geberchte, die door vreesse der Hongie alle gevlucht waren. Keffing leyt recht over Ceramlaut op een plaet of gansch vlack eylantjen vant groot eylant Ceram afgesepareert; de negrie is beslooten met een bequamen muur ende op de vier houcken met bolwercken, daer uyt sij groot geweld souden connen doen, soo dat dese luyden een ander leven leyen als in dese quartieren van Amboina gedaen wort. Sij klagen seer over den Tidorees, die haer jaerlijcx comt besoecken; die van Goulogoella seggen sij onder haer te staen, die haer oock in voegen als voren gefortificeert hadden, doch alte samen int bosch gevlucht ende voor ons niet te vinden; derhalven aen die van Keffing ende Ourin belasten, dat sij onse gevangenen wederom procureren ende aen 't fort brengen sullen, of dat ick haer eens op haer onversienst bij sal comen, waer toe sij beloofd hebben haer devoir te doen ende sorch te sullen dragen dat niemant van Ceram op eenige onse plaetsen sullen rooven. Eenige ander negries van Oerin tot Quillemouri, Quillebon, wesende Olilimas, die oock alle gevlucht waren ende maer een pertij sagouw ende ververschinge op het strant of in hare tempels gelaten hadden, heb ick van den brand geexcuseert ende die van Keffing belast, dat haer met souden brengen. Sulcx geschiedende hebben wij de gansche cust van Ceram suyver tot Caybobo, uytgesondert die van Latohaloy, die ronduyt seggen met ons niet te willen pangajien maer wel als't Captⁿ Hito belast ende anders niet. Hoe gelukkig souden d' eylanden van Banda ende Amboina wesen

soo deselve soo gehouden wierden, waer door altijd verseekert souden wesen van een goede brootkamer ende een goeden troost voor de malareuse negotianten van Banda.

't Is seecker ende warachtich dat de Quimelaha sedert ons uytwesen veel quaets heeft gedaen ende op verscheyde plaetsen tot 6 a 68 personen soo dootgeslagen als met genomen heeft.

Op Ceram bequamen schrijvens van Monsr Hulft, gelijk ons hier op Amboina comende geaffirmeert wiert, dat de 20 verwachte jonequen op Boero, Manipa ende Kelang waren gearriveert ende van deselve eenich goet op Cambello was gebracht, sulcx dat wij dien aengaende ende in onse opinie gans bedroogen sijn geweest ende sij ons op ons swackst ¹ waergenomen hebben, daertoe den Quimelaha apparent op het W: eynde van Boero wacht heeft doen houden, soodat ons het tweede quaad voor handen staat ende geresolveert sijn so wanneer ons volck wat gerust hebben ende de siecken verquict sijn, te sien wat ons tegens haer te doen staet, daertoe ons God Almachtich een goede uytcomst wil verleenen. Wij en kunnen volgens opgenomen notitie jegenwoordig soo int fort als op de schepen niet meer als 297 cloucke soldaten uytmaaken; boven dat sijn de schepen soo sober versien, dat meest alle deselve in de kaye leggen of onbequaam sijn. Het staat gansch te bevreesen, dat ons dese gemelde Macassaren eenige nagelen sullen vervoeren, sulcx seer licht voorgecomen waer geweest so men ons behoorlijk met contant versien hadde.

Sijn Ed: recommandeert ons ten hoochsten ende seyt dat de Compie ongelijk meerder dienst sal geschieden met'et vervoeren der nagelen te beletten dan dat sij selver groote pertyen becomen. Over dese remedie heb ick menichmael in bedencken geweest, dat'et een vrent maxime is de nagelen selver niet te begeeren of [noch] te willen dat door andere genoten worden. Derhalven seg ick nochmaels dat om sulcx ganschelijck te weeren geen middel en sij, ten waer dat ons naer den ontfanck des selfs vongden of deselve trachten te raseren, al souw er noch hondert mael geoordeelt worden dat'et ondoenlijk is.

Actum Amboyna int Casteel ady 25 May A^o 1633.

¹ Zij keerden met veel zieken van Ceramlaut terug.

LVIII. Artus Gysels, gouverneur van Ambon. aan den
Gouv.-Gen. Hendrik Brouwer, 12 Juni 1633.

In de bocht van Caybobo heeft de Quimelaha grote verandering gedaen. Drie a 4 van de negries naest gelegen heeft hij bij sich op Lusiella getrocken ende drie a 4 op Lockie. Vorder hebben sij door vreesse dat wij daer oock eenmael komen sullen alle de wegen tot haer negries ende nagelbomen onbruyckelijck gemaect dewelcke, so mij bericht wort, gansch verre in 't lant leggen ende 't sedert de vorige destructie geene nagelbomen door haer omtrent het strand geplant sijn

Wij sijn in immer so grote verwondering als SijnEd. ten aensien der grote ende geleden schade, die de vremdelingen soo in goet als vaertuygh hebben geleden, dat sij echter wederom comen. Dat hare profijten so groot sijn als wel gemeent wort kan ick niet wel bevroeden, ten aensien dat sij alle de cleden verr over de marct geven ende 2 realen voort barot nagelen betalen, ten waer dat sij vanden bhaar 4 a 500 realen connen maaken. Sonder sulcx mogen sij qualijck behouden blijven want 'et vaertuyg dat sij hier nieuw moeten koopen seer kostelijck valt ende bovendien noch veel andere behoeften van node hebben. Doch 't is sulcx, gelijk Sijn Ed: wel seyt, dat de nagelsouckende Portugesen, Engelsen, Deenen ende andere daertoe genouch aenporren sullen ende al ist schoon soo, dat sij eenige intrest lijden, door haar van tijt tot tijt op hoope van eenmaal een geluckige voyagie te doen geport ende aengemaant worden. Dese vremdelingen bevinden wij meest al Manacabers ¹, Maleyers ende de minsten Macassaren te sijn. Sijn Ed: en geliefte niet te geloven, dat alle de nagelen die in Macasser gebracht worden eenlijck uyt Amboyna comen, maer staet vastelijck te geloven dat deselve uyt de Molucques oock derrewaerts gebracht worden ende dienvolgende soo een massa uytbrengen; echter ist sulcx dat 'et van hier niet dan te veel geschiet, dat ick qualijck

1 De nachoda's dier vaartuigen noemden zich zoo, blijkens een lijst van veroverde jonken. Men weet dat de Portugeezen dien naam gaven aan de inlanders van 't schiereiland Malaka.

weet te weeren door oorsaack der menichvuldige gelegentheden, sowel op Ceram als de naburige eylanden. Het heeft gebleecken dat de Loehesen, ja de principaelste Orangquais, hare nagelen selver op Ceramlaut hebben gebracht, sulcx ick vastelijck geloof, die van Hittoe t voorleden jaar oock hebben gedaen sodat sij al te samen met een sop overgoten sijn

So men van dit jaer van ons niet te veel en begeert hadde ende te verre gesonden, daer soud apparent meer verricht sijn geweest. Derhalven sal dese middel onder correctie de beste ende geassureerdste sijn ende so Sijn Ed: voornemens is te persisteeren, so dienen wij in toecomende met clouck ende meerder volck versien ende souden oock gansch vriendelijck versoecken dat in onse ende des Raets liber dispositie gestelt wiert waer dat wij den vijant den meesten afbreuck sullen doen also d'occasien dickmaels waergenomen dienen

Het principaelste ende swaerste is, dat 'et ons aen gidjes ende goede swarte soldaten gebreect, die haer int bos beter weten te redden als de Nederlanders, die met haer sware musquets, bandeliers ende lang sijdgeweer datelijck verlegen sijn, dienvolgende op de wegen voor doot blijven leggen, sulcx in de corte tijt ondervonden hebben Wegens 't point van Iha¹, daer op hebben Sijn Ed: in onse voorgaende gedient; 't is ons voor desemaal dienstich ende nodich geweest met haer in vrede te leven, daer in sij haer tot noch toe wel gedragen hebben, ende soo mij van twee schoolmeesters gerefereert wert, hebben ons d'Ihaësen wegens des Quimelahas aenslagen op sommige plaetsen in de Ulyassers gewaarschout. Soo wij met haer in oorloch gebleven waren, wij en souden niet één correacor of Amboinees, veel min soldaten uyt deselve quartieren hebben connen trecken sulcx niet vreemt is, want een yder weet hoe dangereus dat het is den oorlog op sijn bodem te hebben, te meer als men andere vijanden daer buyten wil gaen besoucken, sulcx bij ons geschieden most. Derhalven is ons de vrede in dese gelegentheynt vorderlijker geweest als de oorloch, doch in toecomende sullen ons van sijn Ed: ample voorslagen connen dienen

¹ Gouv. Gen. en Raden hadden gewild dat hij den aanslag op Ihamahoe zou hervatten.

ende sulcx doen als ten meesten dienst der Compie vereyscht wort Ick en can alsnoch niet sien dat de borgeren van Amboyna eenich voordeel voor de Compie geven, maer eer soud 't nadeel bewesen worden. t Is seecker dat met de vordelen die sij van de Compie trecken noch eens so veel soldaten voor de quantiteyt der burgeren gehouden souden worden, te meer soo wij rantsoen als nu geschiet is, aen haer moeten geven, wanneer in onse absentie ende uytwesen 't fort moeten bewaren. Het sijn meest al een hoop Borachios ende gedebaucheerde menschen. Wat voordeel is ons van sulcke te verwachten? Bovendien moeten de Compie dienaers desulcke onderhouden ende voor 'tgene dat van doen hebben, in plaets dat de Comp. 75 cent per cent betaelt, haer driemaal soo veel geven. Ende dat wij meenen 't guarnisoen in Amboyna door haer te verlichten, ducht ick dat door niemant die in Indien is, beleeft sal worden. Sodat mij onder correctie best dunkt dat 'et voordelijker voor de Compie waer, dat niewers als in Batavia ende Banda vryeluyden gehouden wierden. De cleeden worden dickmaels door haer op de comptoiren onderstallig gemaackt, waerdoor eenige misverstanden oock onder d'inwoonderen ontstaen. In Banda ist een heel ander werck; daer en hebben wij met niemant te doen als met degene [die] onder ons commandement staen

Actum Amboina desen 12 Juny a^o 1633.

[Behalve deze brieven zijn er nog drie door Gysels in dit jaar aan den G.-G. geschreven, maar 't voornaamste wat daarin voorkomt, ook veel van wat ik uit de voorgaande brieven weglief, heeft Valentijn reeds medegedeeld. Somtjids is zijn verhaal wel wat verward. Zoo zegt hij dat op den tocht naar Assahoedi (October 1633) die plaats nauw besloten werd. Assahoedi was echter verlaten toen Gysels daar aankwam en werd geheel door hem vernield. De inwoners waren naar Henetello in 't gebergte gevluht, op een hooge rots gelegen, waar zij dapper weerstand boden en hulp ontvingen van Kimelaha Loehoe en die van Bano, zoodat Gysels weder moest aftrekken.

Ook voor de gebeurtenissen op de Ambonsche eilanden in 1634 kan ik in hoofdzaak volstaan met naar Valentijn te verwijzen, aan wiens verhaal de brieven van A. Gysels en van zijn tijdelijken opvolger A. van den Heuvel ten grondslag liggen. Ik heb weinig onnauw-

keurigheden in dat verhaal aangetroffen. De voornaamste is deze. Als hij zegt (blz. 100) dat de Sadaha van de Compagnie in 't algemeen terug eischte wat den koning van Ternate toekwam, voegt hij er aan toe: „waarop de Ambonsche Orangkaja's op Hitoe hem bespottende en uitlachende, vlak uit zeiden dat zij nooit onder zijn Koning gestaan hadden“. Van den Heuvel echter schrijft (30 Mei 1634) „Dewijl alle onse Orangquajas van de Camer ¹ daer present waren hebbe in sijn presentie yder afgevraecht of oock oyt onder den Ternataen gestaen hebben, daer op hem bewesen is dat de Portugesen vóór de comste der Hollanders bij de tseventich jaren het lant van Amboina beseten ende noyt onder den Ternataen gestaen hadden, dat in [vóór] 200 jaren die van de eylanden den Ternataen niet gekent en hadden voor haer coning, ende dat het een slechte saack soude wesen haer onder sodanigen Coningh te begeven die noch nae haer omgesien hadde, nochte haer beschermen conde; 't was een lust om hooren hoe treffelijck de voorsz. eylanders haer verantwoorden connen, ende men most lacchen als men sach hoe seer sij haerlieden veracht hielden, dat den Sadaha haer [dat is degenen die onder 't Kasteel stonden] als des coninx van Ternate onderdanen wederom eyschte, want in 't secreet quamen mij vragen of ick haerlieden consent wilde geven dat den Sadaha met al sijn volck op eten mochten; sij hadden haer handen daerop al schoon gemaect“. Dit laatste klinkt zonderling. Misschien waren het hoofden van Noesa laeet die dit aanboden; deze waren toen nog als menscheneters bekend. — Zie verder de drie volgende stukken.]

LIX. Hamza, Sultan van Ternate aan den G.-G. Hendrik Brouwer, 11 Juli 1634.

Ghij hebt mij belast dat ick den oorloogh jegens den Spanyaert ende Tydorees soude voeren, 't houwelijk mette dochter van Tydoor staecken, 't havenen, plucken ende leveren der nagelen versorgen ende d' onheylen in de quartieren van Amboyna sien needer te leggen;

¹ Dat is: die onder 't Kasteel staan.

't selve hebbe ick van mijne sijde t'eenemael voldaan. Soo UEdt hoort, dat ick mette Tydoreesen spraecke houde, sulcx is waer, maer daer toe zijn dese oorsaecken geweest; 't geheele eylants volck op Tydoor verwierpen haren ouden Coninck ende verkooren eenen nieuwen, dien sij zeyden de rechte erffgenaem van de croone te weesen. En als doen bij mij hier op Ternaten was genoemt Kitchil Gorontale ende alsoo de Tydoreesen op mij versochten, dat ick hun gemelte Kitchil Gorontale tot haren Coninck soude willen laten volgen, hebbe ick den President ¹ sulcx te kennen gegeven ende met goetvindinge van mijne Overicheden hem voorts naer Tydoor gesonden, daer hij voor Coninck aengenoomen is, uitgesondert van de Soasives, die het noch metten ouden Coninck hielden. Maer nu zijn deselve al meest bij den nieuwen Coninck overgecomen. Dit is de oorsaecke, dat ick mette Tydoreesen spraecke gehouden hebbe, doch t geene door mij met deselve verhandelt ende oock de conditie, die van haerder sijde mij aengebooden is, hebbe aen d' Heer President altijd laten weten, soodat ick jegenwoordich maer alleenlijck na de macht wachte, die UEdt sal gelieven herwaert te senden, t welck wel in tijts dient te commen, op dat den Spanyaert sijn secours niet voor het Uwe hier en compt te verschijnen. Maer hoe gaet dit toe? Ter compste van den Heer Commissaris van den Heuvel ende President Ottens wiert in presentie van d' Heer Gouverneur Lodensteyn in volle vergaderinge, daer ick met mijne Overicheden oock verscheen, gelijkstemmich geresolvert, dat den Sadaha met een corcorre van hier naer de quartieren van Amboyna soude vertrecken, om de vervallen saecken aldaer te redresseeren, soo dat ick naer 't vertreck van d' Heer Commissaris [en] Gouverneur Lodensteyn naer Batavia den Sadaha naer Amboyna dispacheerde, die aldaer ontrent 3 maenden int governo vand' Heer Ghijssels getardeert hebbende, d' Heer Commissaris bejegt heeft, dewelcke zoo haest 't gouvernement ontvangen hadde, den Sadaha bij hem ontboot om te resolveren, wat voor eerst diende gedaen. Ende naerdattitte vergaderinge gescheyden waren, heeft desen nieuwen Gouverneur ofte Commissaris Capiteyn Hitoe

1 Johan Ottens, vroeger opperkoopman op Ambon, die den Gouverneur der Molukken Gysbert van Lodensteyn in Augustus 1633 was opgevolgd.

met 9 zijner overicheden verraden ¹, waerdoor als nu niet alleenlijk 't eylant Hitoe verlooren is, maer oock die van Ceram en d' andere eylanden op de Hollanders zoo gepiqueert ende verbittert zijn geworden, dat met deselve geen gemeenschap meer begeeren te houden; van alle tweelke de Commissaris de eenige oorsaecke is. Invoegen, soo men de saecke aldaer weder op eenen goeden voet wil brengen, sal het noodich weesen, ick selfs in persooene derwaerts vertreck, alsoo men door 't senden van eenige gesanten mijns oordeels niet sal connen verrichten. Soo nu Uwe Edt gelieft de quartieren van Amboyna in een vredigen standt te brengen, soo versoeck ick, dat ghij metten eersten een goede macht van scheepen recht door sonder eenige plaetsen aen te doen herwaerts sent, soo om den Tydorees t' onder te brengen, als om op 't Spaens secours te cruysen, naert welck (soo men bevindt den Spanjaert hier maer middelmatige macht krijght) ick alsdan self mette schepen naer Amboyna vertrecken en mijn uytterste devoir aenwenden zal, om alles in een vreedigen stant te brengen. Soo Gij derhalven mij voor u vrint houdt en mij gelooff presteert, soo en houdt mij niet langer sleepende, maer sent een goede macht tijdelijk herwaerts. Want hoe sal dit toegaen? Doen wij onsen staet alleen sonder de Hollanders staende hielden, floreerden wij en nu wij mette Hollanders in verbont zijn, wert ons lant ende volck van andre ingenomen. Gelijk den Macassaer alreets Bouton veroverte ende Taljabo affgelopen heeft, staeter yets anders te verwachten, als dat hij met Bouro ende quartieren van Amboyna oock zal doorgaen? Soo Uwe Edt de Molucques ende de quartieren van Amboyna voor U behouden wilt, soo en paeft ons niet langer met idle beloften, maer sent in tijts een goede macht herwaerts en geeft daer neffens last, om met mij te pilsaren. Ick sal Uw officieren met goeden raet bijstaen, sal oock al mijn macht neffens de Uwe naer Amboyna nemen, die quartieren bevreedigen ende mijn revengie op den Macassaer gaen soucken. Soo gij begeert, dat wij vrienden zijn, soo comt dit mijn versoeck nae, want het heeft bij de voorgaende coningen haer tijden noyt soo geweest, dat die van Macassaer het hoofd hebben dorven opsteecken. Ick ben jegenwoordich verleegen en hebbe veel waer te nemen. Soo

¹ Zie den volgenden brief en het nittreksel uit dien van Gysels van 1 Jan. 1636 hierna.

ghij mij niet helpen wilt, latet mij recht uyt mettet eerste van 't mosson weten, ick en sal dan oock geen assistentie meer van U verwachten. Soo ghij zeght, dat ghij mij helpen wilt, zoo sent metter haest een goede [macht] maer en paeht mij niet langer met woorden, gelijk gij tot nu toe hebt gedaen, want soo des Prinsen goet hier in de Molucques comt verlooren te gaen, ick wilder mij vrij van houden. Godt beware Uwe Edt lange jaren.

Gheschreven op Maleye den 11ⁿ July Anno 1634.

Ick hebbe met den Heer Gouverneur Loodensteyn een falcoen naer Batavia gesonden om daer van een tsethiady te laten gieten. Ingevallen t selve gedaen is gelieft UEdt het mij toe te senden.

LX. Gouverneur-Generaal (Hendrik Brouwer) en Raden aan Bewindhebbers der O. I. Compagnie, 15 Augustus 1634.

[Den 10 Januari 1634 was een vloot onder bevel van Gijsbert van Lodensteyn naar Martapoera ¹ gezonden om alle vaartuigen van Makassar die men daar aantrof te verbranden, voorts Poeloe Laoet aan te doen, waar die vaartuigen gewoonlijk aanliepen, en zich dan naar Makassar te begeven om die stad te blokkeeren].

Voorsz. vloote de voorn. rendezvous ende eylanden van Pulolaut onderwegen aengedaen ende sich aldaer versteret hebbende met de schepen der Goes, Heusden, Sterre ende Amboyna, d'welcke op den 18 Januario passado tot versterckinge ende meerder aensienelijckheyt vande voorgenomen Maccassersche besettinge van hier afgeveerdicht ende op den eersten Februario daer aen volgende wel te passe aldaer aengecomen waeren, was op den 5 Februario voorts nae Maccassar vertrocken ende tusschen den 12ⁿ en 13ⁿ dito voor Sambuppo aengecomen, hebbende int vaerwater tusschen Pulo Laut ende Maccassar ontmoet ende gepasseert verscheyden droochten, sanden ende rudsen

¹ Vergelijk van Dijk, Neerlands vroegste betrekkingen met Borneo, bl. 16.

d'welcke tot noch toe niet bekend ende als nu tot weeringe van alle voordere onheylen op haere rechte hoochten ende streckingen in de caerten geleyt ende aengewesen sijn ¹.

Wij hadden wel verhoopt dat onse voorsz. macht soo vrouch ende tijdelijck [op] de reede van Macassar soude aengelanght sijn dat sij d'aencompste der Portugeesche navetten van Macao ende Malacca mitsgaders t' vertreck van de Macassaersche ende Maleytsche joncken naer Ambojna ende Ceram hadde mogen prevenieeren, doch hebben bevonden datter in het laetste van Januario passado ende voor d'aencompste van onse gem: vloote niet alleenlijck twee Portugeessche navetten van Macao aldaer aengecomen waeren, hebbende boven haere ingeladen goederen ende coopmanschappen voor den coninck van Macassar mede gebracht twee stucken geschut, 40 cassen met roers ende 4000 @ boscruyt, maer den gem: Coninck, sijnde van onse desseyne ende d'aencompste onser jachten wel drie weecken te vooren over Japara verwitticht, hadde oock wel buyten onse expectatie ende vroeger als ordinarie tot opcoop van nagelen 7 groote ende vijf minder joncken, waer van d'eene bij den Coninck uytgereet op 70 à 80 duizend realen van achten wiert ghewaerdeert, naer Ambojna ende Ceram ende noch twee dito naer de quartieren van Solor ende Timor doen vertrecken, ende, nae het relateeren van seeckere gevangene ende geintercipeerde Macassaren, hebben op d'aencompste van onse gemelte macht voor Macassar noch in de riviere van Sambuppo volcomen claer ende seylreet gelegen omme nae de quartieren van Ambojna ende Ceram te vertrecken drie groote ende eenige mindere coopvaerdye joncken mitsgaders een machtige Coninck armada van 30 stucx snelle ende wel beroeyde prauwen, bij haer galeyen genoempt, alle van volck ende ammonitie van oorloge wel versien.

Omme gemelte s' Coninck prauwen ende Macassaersche joncken in te houden ende voor te comen dat de Compie in Ambojna door der selver macht ende presentatie geen voordere onheylen mochte overcomen, heeft den Commandeur Gijsbert van Lodensteyn d'voorsz: jachten langs de strant ordentelijck in een halve maene geleyt ende Macassar soo dicht als mogelijck beseth ende beslooten, sendende

¹ Daartoe was de ervaren schipper Gerrit Thomasz Pool aan Lodensteyn medegegeven.

dageliex, omme alle t'aencomende Portugeesch, Maleytisch ende ander vreempt vaertuych in handen te becomen, eenige jachten ende kleyn vaertuych in zee, daermede sijne E. seshien joncken ende vaertuygen van diversche quartieren aencomende ende geen onraet vermoedende aengehaelt ende noch een nieuw Portugeesch naveth comende van Macao naegejaecht ende soo benart hadde dat de Portugesen van dito jacht siende geen andere uytcompste, t' vier in het cruyt gesteecken en haer met de vlucht gesalveert hebben. Oock hadden d'onse van seeckere Macassaersche galeyen, die den Coninck om een onser jachten aen te tasten ende te vermeesteren uytgesonden hadde, twee stux vaertuych vernielt ende wel 30 Macassaren soo gevangen als dootgeslagen.

De voorn: Coninck armade was echter op den 15 Meert met een schoone ende frissche lantwint in spijt van onse vloote uytgelopen, houdende ses voeten waters langs de wal ende tussehen het recif door, t' welck landwaerts van onse voorsz. jachten gansch qualijck ende sonderlinge favorabel t'zeewaert van voorsz: Coninck vloote gelegen was, alsoo onse voorsz. jachten, hoewel onder seyl gingen ende geduyrich met grof canon chargeerden ter saecke van t' voorn. recif de wal niet naerderen of d'voorsz. prauwen, die omme te schapen ende boven den hoeck van Tanakeka te geraecken met roeyen ende seylen haer uytterste devoir aenwendden ende op ons chargeeren weynich waren passende, eenigen merckelijcken afbreuck hebben connen aendoen, sonder dat sij oock d'selve armade wegen de stilte, die corts daer naer opgecomen is ende t' eschapeeren der selver prauwen mede niet weynich gesecondeert heeft, hebben connen ver- volgen.

Waerover den Commandeur Lodesteyn, die met den breden raet van sijne vloote niet anders en conde dencken off de voorsz. armade was bij den Coninck van Macassar den Quimelaha Louhou ende het trouweloose Ceram tot assistentie naer Amboina afgesonden, ten selven daege des nachts met de lantwint van Macassar opgebrooken ende met sijne gantsche macht de geseyde Coninck vloote naer Amboina gevolcht is, hoopende dat hij d'selve onderwegen achterhalen, in Bouton belopen of ten minsten haer aeneomen in Amboina prevenirien soude, dan heeft van sijne voorsz. hope ende expectatie niet anders erlangt alsdat hij onderwegen Bouton vier Maccassaersche oorlochs

prauwen, die den Coninck van sijne voorsz. armade noch uyt Sambuppo naegesonden hadde, gerescontreert ende drie derselver ledich ende sonder volck veroverd ende geraseert, sonder dat hij des Coninck principale oorlochs vloote onderwegen achterhaelt off in Bouton beloopt heeft, of dat oock eenighe andere jachten als Mocha, Maen, Sterre, Negapatnam ende twee chaloupen de reyse naer Amboina hebben connen gewinnen, sijnde tot groote verachteringe ende prejudicie van des Compie stant ende constitutie in Amboina van daer versteecken gebleven d'jachten der Goes, Grotenbrouck, Son, Macao, Kleyn Wesel ende Amboina soo ten aensien d'selve in Bouton, alwaer eerst van den 22ⁿ Marty tot op den eersten April, wachtende sonder eenigh fundament op een ander Macassaersche armade, ende noch andermael van den 23ⁿ tot den 29ⁿ des nachts stil gelegen hadden, te lang hebben geremoreert, maer insonderheyt omdat haer opcomen, soo door d'oostelycke winden die desen jaere buyten opinie van alle ervaerne zeeluyden extra ordinarie vrouch ende wonder hart doorgewaeytt hebben alsmede door de vehemente om de westloopende stroomen soodanich belet ende verhindert is geweest dat den Commandeur Lodesteyn, bevindende sich ter saecke van de voorsz. ongelegentheden van sijne reyse naer Amboina gefrustreert, sich wederomme nae Bouton ende van daer voorts naer Macassar om de besettinge aldaer, gelijk voordesen waer te nemen, begeven heeft, hebbende in Bouton van den 9ⁿ May tot op den 16ⁿ dito wederomme stil gelegen ende sich niet alleen van water, branthout ende andere verversinge versien, maer oock 7 Macassaersche coopvaerdye joncken, d'welcke aldaer tot bevoordinge van haren handel gearriveert ende in de rivier opgehaelt waeren, vernielt ende gedestruert.

Den Coninck hadde op sijne E. wederaencompste van Macassar de stadt ende Casteel van Sambuppo vrij versteret ende gefortificeert en bovendien t' Engelsche eylant, t'welck alleen de reede van Macassar voor de cracht der westelijcke winden bevrijt, met geweld van volck geheel afgedraeghen ende in zee gewurpen ten eynde wij ons op gemelte eylandt niet verstercken noch Macassar in het Westers Mousson soude connen beseth houden.

Nae den Captⁿ van voorsz. joncke ¹ rapporteert ende d'onse uyt

¹ Van een Japansche jonck, varende van Kambodja op Makassar.

d'overhoofden van het Deensche jacht de Charitas, t'welck op den 12 Juny passado van Macassar opgebroocken ende met eenige weynige nagelen nae de custe van Choromandel vertrocken was, verstaen ende vernomen hebben, soo hadde den Coninck van Macassar t'arriveeren onser jachten ende t'besetten van sijn stad in soo hooge achtinge genomen, dat hij tot bescherminge van sijne stad ende tot weeringe van alle assaulten ende invasiën daervoor hij niet weynich beducht was een macht van 40000 man bij een vergadert ende tot het verstercken ende fortificeeren vande stad ende casteel van Sambuppo wel 17000 man gebruyet ende gestadich geoccupeert gehouden.

Daertoe hielt hij om het noordelijkste ende zuydelijkste eynde vande stadt gestadich claer ende slachvaardich twee bijzondere machten, ijder van 300 prauwen sterck, soo omme de daegelijkse excursien onser jachten te stutten als omme de Macassaersche joncken ende vaertuygen van Ambojna, die dageliex uyt de quartieren van Ceram verwacht wierden te secondeeren ende tegens t' gewelt onser jachten te beschermen. Daertegens hield den Commandeur Lodensteyn den houck van Tanakeka met drie ende de reede van Sambuppo met twee jachten beseth.

Het schip Batavia despererende sijne reyse naer Macassar te gewinnen is nae de straet van Bouton geloopen, ende sijnde aldaer op den 30 Martij gearriveert, bevont present in Bouton een armade van den Coninck van Macassar sterck wel 200 ofte 300 seylen soo groot als kleyn, dewelcke niet alleen t' lant van Bouton afgelopen, vermeestert ende den Coninck onder contributatie off vasallagie gebracht hadde maer soude oock op den 10 Martij [April] een assault gedaen hebben op t'voorsz. jacht Batavia ten waere t'selve door eenige Orangkays van Bouton van t'voorsz. attentat der Maccassaeren gewaerschout, sijnde op den 9^{en} April uyt dito straet vertrocken, de geseyde macht ontweecken ende geresolveert om sijne onbeseyltheyt nae Batavia te keeren

't Voorsz. ¹ bij den Heere Gijssels verricht sijnde, waren op Combello, Kelang ende Manipe verscheenen 43 stuk Macassaerse jonck-

¹ Namelijk een tocht naar Manipa en Kelang, waarop hij vijf jonken uit Makassar verbrandde en eene negerij met al hare vruchtboomen vernielde.

jens daarmede den Coninck van Macassar den Quimela Louhou tot assistentie toegesonden hadde ontrent 2000 coppen, daeronder 20 blanke Portugeesen, groote quantiteyt roers ende musquetten als andere ammonitie van oorloge, ende hebbende haer op Combello versterct ende een fort opgeworpen, waeren met den Quimela Louhou ende Captⁿ Hitoe geconspireert ende aengespannen omme den oorloge tegen ons aen te vanghen, t' lant van Amboina op sijn swackste t'overvallen ende ons en onse christen onderdanen allen mogelijken afbreuck aen te doen, daertoe haer het tardeeren van ons afgesonden secours ende de sobere constitutie vande Nederlandsche macht in Amboina geen kleyne advantagie beloofde ende bij nae d'victorie verseeckerde.

Omme t' voorsz: attentact int werck te stellen hadde den Captⁿ Hitou alreede 100 musquets ende roers van de vreemdelingen becomen en was gereet ende volcomentlijk geresolveert geweest den vijant in sijn lant t' ontvangen ende den Gouverneur Gijssels, die hem tot tegenweer geprepareert [en] de gantsche macht van Amboina bijeen versamelt hadde, vijantelijk te bejegenen, hebbende tot dien eynde sijne meublen ende de vrouwen van Hitoe nae sijne sterckte gevluucht ende de negryen Hitoe ende Lebeleeuw met gewapent volck beset ende op Cajetto ende Essingh, Wawanij twee nieuwe sterckten gebouwt.

Omme des vijants aenslagen te breecken, den Captⁿ Hitoe in sijn quaet ende pernitieus voornemen te stutten, sijn parsoon te verseeckeren ende met geweld oft practijcke in handen te becomen is den Gouverneur Anthonio van den Heuvel, sijnde ondertusschen ende staende dese troubelen in Amboina aengelanght, op den 8 May passato met de voorsz: armade opgetrocken ende naer Hitou gepangayt, ende hebbende den voorn: Captⁿ Hitou een vrundelijk samblant ende een goede mine getoont, heeft denselven neffens de principale hoofden ende belhamers van Hitou met naemen Barus, Totahato ende Paty Touba(n) met bewillinghe vanden Coninck ende andere principale Orangkais van Hitou, die sijne actien niet en hadde connen laudeeren off approbeeren, met een behendicheyt gevadt ende gevanckelijk nae het casteel gevoert, om aldaer over sijne begaene feyten ende misdaden voor den landtraet van Amboina gesisteert ende naer merite van soo enormen delict gestrafft te werden.

Voorsz: apprehentie heeft des Compies staet in Amboina grootelicx verbeteret ende verseeckert ¹ ende ter contrarie den Quimela een groote vercleyninge toegebracht alsoo daerop gevolcht is, dat den Coninek ende alle de hoofden ende Orangkays van Hitou haer ende haere ondersaten de gehoorsaemheyte van het Casteel ten eeuwigen daege onderworpen, den eedt van getrouwicheyt gedaen, met de Orangkays van de camere van Ambojna ende d'Uliassars een Mat-tacauw, t'welck den hoochsten ende solemneelsten eedt is dewelcke die natie malcanderen doen oft presteeren connen, toegedroncken ende vorders geconditioneert hebben enz. ²

In de Molucos, nae den Gouverneur Gijssels per een expresse prauw van daer was geadviseert, hadde de President Joan Ottens op den 26^{en} December 1633 t' schip Tholen, wel gemant ende gemonteert, wederomme uytgesonden ende geordonneert, omme onder t' beleyt van den Fiscael Daniel Ottens op het verwacht Spaensche secours buiten d'eylanden te kruysen, als wanneer op den 27^{en} dito 's morgens van den vijant opgedondert ende bij t' schip Tholen vernomen sijn twee cloecke schepen, een jacht ende een jonck, alle wel gemonteert ende ten oorloge uytgerust, op hebbende den Admiraal 28 ende den Vice-Admiraal 20 metaele stucken ende boven haer ordinarie scheepsvolk gemant met 80 gastadores oft wercklyuden, 200 Spaensche ende 170 Panpansche soldaeten.

Voorsz: machten ende partijen malcanderen genadert ende geap-procheert sijnde, bejegenden den anderen met een groote furie ende hevicheyt vechtende ende met malcanderen schutgevaer houdende van s'morgens ten seven tot s'middachs ten twaelf uyren, als wanneer partijen aen wedersijden haer soodanich gestelt ende gematteert vonden, dat den vijand, hoewel het schip Tholen in schut ende macht van volck verre te boven gingh, voor uyt nae Gamma Lamma gelooopen ende het schip Tholen mede naegevolcht ende seer schadeloos ³ voor Malajjo geretireert is, sijnde in sijn hol 46 mael doorboort ende heb-

1 Volgens bericht van Van den Heuvel, maar het bleek spoedig dat hij zich daarin volkomen vergiste en dat die zoogenaamde onderwerping der Hitoezen niets beteekende. Zie hierna bl. 266.

2 Zie Valentijn II 2, bl. 101.

3 Beschadigd.

bende in de voorsz. actie 14 doode ende 13 gequetsen becomen, mitgaders sijn chaloup ende twee anckers van de boech verlooren.

Wat schade den vijant int gesejde rescontre geleden hadde was niet te recht bekend. Ondertusschen was den Spaenschen Gouverneur ¹ met d'aencompste van t' voorsz. secours wonder animeus ende vermetel geworden, dat hij niet alleen sijne nieuw aengecomen schepen, jachten ende andere vaertuych wel opgepronckt ende met vlaggen ende wimpels verciert buyten de bocht van Roumy ende int gesicht van Maleye ten ancker gehouden, maer oock somwijlen voor het Casteel een ijdele bravade met sijne galeyen gemaect heeft.

Bovendien soude met den coninck van Tidore versproocken sijn, omme sijne voorsz. drie aengecomen schepen, sijne galeyen, een bargantijn ende 6 Tidoresche correccoren uyt te setten ende het schip Tholen, niet tegenstaende onder het recif voor het Casteel gecort was, op sijn onversienste bij nacht aen te tasten ende soot mogelijk waere nae Gammalamma te slepen. Dan aengesien de Sengadies, Quimelaas ende resterende adel van Tidore tegen haeren coninck geconspireert waeren en een ander in sijne plaetse substitueren wilden, soo was t' voorsz. complot ende voorgenomen assault ten opsien vande gesejde Tidoresche onlusten weynich te duchten.

Den coninck Hamsia, die selfs den Spanjaert op sijn swackste meer als te veel suchts ende affectie toegedragen heeft, was door t' voorsz. nieuw aengecomen secours ende gepleechde animusheyt van den Spaenschen Gouverneur vrij versaecht geworden ende toonde hem in die conjuncture van tijt, dat wij sijne hulp ende assistentie meest van noode souden hebben, tot vervolch van den oorloge gansch ongenegen ende geinclineert, omme met den Spanjaert ende Tidoresen den vrede aen te gaen.

Evenwel hadde den President Joan Ottens bij den Coninck ende sijne respective Quimelaas als andere Orangkays van Ternate soo veele te wege gebracht, dat sij seeckeren Kitchil van Tidore Kitchil Gor[on]talij, sijnde eertijts uyt miscontement bij den Tarnataen overgecomen, d'voorsz. gerebelleerde ende geconspireerde Tidoresen weder-

2 Pedro de Heredia.

omme toegesonden hebben, met intentie om d'onlusten aldaer soo veel mogelijk te voeden ende te vermeerderen.

Actum in 't Casteel Batavia adij 15^a Augusto 1634.

U. E. trouwschuldige Dienaeren

HENDRICK BROUWER.

ANTONIO VAN DIEMEN.

PIETER VLACK ¹.

JAN VAN DER BURCH.

LXI. Gouverneur-Generaal (Hendrik Brouwer) en
Raden aan Bewindhebbers der O. I. Compagnie,
27 December 1634. (Afgesloten 8 Januari 1635).

Door de uytstroyingen van de Engelschen ende Deenen tot Coromandel, Bantam ende Batavia, alsoo hier noch somtijts ter vlucht een Engelschman van Bantam comt, hebben wij seeckerlijk vernoomen, datter omtrent de 2000 baren naegelen het voorleden jaere tot Maccassar aengebracht waeren, die daer courant vercocht wierden tegens tweehondert realen de bahar.

De vaert der Macassaren heeft t sedert weynigen tijt herwaerts sonderlinge toegenomen door den toeloop der verdreven vreemdelingen van de Maleyse landen, als Johor, Pahan ende Lingen, item van Grece, Bouckit, Jortan, Cidayo ende veele andere plaetsen, ende sulcx omdat gemelte Macassar deselve vreemdelingen seer civijl bejegt. Hij heeft oock een groot deel van de oostcuste van Celebes onder sijn heerschappij, daer sijne joncquen veel goede havenen weeten te vinden. Het sijn oock niet alleen de nagelen van de Amboynse quartieren, die hij UE. onttrekt, maer sijn volck weeten de Tidoorse, de Meaose, die van Buro ende de Macquianse mede te krijgen door

¹ Blijkens resolutien van G.-G. en R. 14 Febr. en 8 Aug. 1634 had hij dezen brief opgesteld, eveneens het Dagregister gehouden in 't Kasteel Batavia, dat hiermede meestal woordelijk overeenkomt.

joncquen die op Zula, Zulabessy, Sapelulo, Buro, Oubij ende op de custe van Weda haere handelinge soecken, daer hun gemelte nagelen van Tidorezen ende onse Macquianen bedecktelijcken bij cleyne ende groote partyen toegebracht werden, ende UE. dienaeren in Tarnata ende Macquian paeyt men met praetiens, beclach van quade gewassen ende de tochtdoeningen van Hamsia.

De Maccassaren weeten selfs de plaetsen des Tydorees op Halama-hera gelegen, Aquilamma ende Batachina genaemt, te besoecken bij N(oort) Ceram door de Suyd Zee, als uyt geintercipieerde brieven vernoomen hebben, soo dat alle ons doen tegen haer noch weynich opereert. De begeerelijcheyt van alle degeene die haer nagelen aen UE. verbonden hebben is te groot; trouw noch dancaerheyt heeft bij haer geen plaetse. Hamsia is int harte gants gespanjolieert ende meent den President Ottens, dat hij eerlange tegen ons uytbarsten sal onder pretext dat wij den Spanjaerden van Tarnata niet en verdrijven, daer hem den Spaenschen raet seer toe ophitsen, alsoo se gaerne soudén sien, dat wij onse machten in Moluco vruchteloos consumeerden ende onse saecken elders versuymden. Gemelte Spanjaerden provideeren den Tidorees met soo veele Europise wapenen van schoone roers ende musquetten, als sij begeren soo wel te leen als te coop. Soo doen oock de Portugijsen aen de Macassaren, diese jaerlijx Macaos isere geschut, Japanse, Ceylonse ende andere roers in meenichte toeschicken, contrarij de oude Spaense ende Portugijse strenge wetten van geen wapenen aen den ongeloovigen te mogen vercoopen, op poene van de alder swaerste excommunicatie doch heeft den Paus daarvan gedispenceert.

Echter connen de Macassaren alsulck geweer van de Engelschen ende Deenen mede genoeg krijgen ende bevinden wij dat deselve Macassaren ende vreemdelingen niet alleen sijn cloecke Indiaense zeevaarders, maer oock hart ende stout int bieden van tegenweer.

Onse aldaer gehouden besettinge ¹ is voor ons lastich geweest ende heeft hun weynich affbreuck gedaen, maer sijn daer door stouter geworden ende hebben hun te meer gefortificeert. Sij hebben oock dwars over lant eenen bequamen wech gemaect naer de Oostcst van t Maccassaerse lant, daer se de naegelen over lant connen brengen

1 Zie hiervoor bl. 253, v.

ende alsoo t' daer vlack waeter is, weten die met cleyn vaertuych
uyt hunne joncquen te haelen ende daer te brengen, die veele creecken
hebben aen de Oostsijde van Celebes ende bijna onbesettelijck sijn,
ende gelijk onse Bantamse besettinge den Engelschen voordelijcken
is geweest, soo is de Macassaerse niet alleen den Engelschen maer
oock den Deenen profitabel gevallen, want als men hun niet en weert
ende de Portugijsen daer van daen hout, soo gedijt sulckx grootelijckx
tot voordeel van haer handel

Waere ons attenttaet op de caraecken ¹ geluckt, ofte waeren voor-
leden jaere de prinsen van China grooter gevallen, ofte de negotie
beter gesuccedeert, ofte dat men vasten staet op den Chineesen ende
Japansen handel mochte maecken, ofte dat ons eenige andere extra-
ordinarij goede saecken waeren toegevallen, wij souden wel derven
voorslaen, dat UE. de nagelen in Europa behoorden te brengen eenige
jaeren op een legen prijse, om daer naer te beter des Compies maxi-
men te erlangen.

De continuatie van des Compies octroy sal doch ongetwijffeld gecon-
tinueert moeten werden; de proflijten die d'eene jaeren missen, souden
d'andere genieten; t'en is geen voordeel weynige naegelen dier te
vercoopen ende het ooge te houden op een hipoteeck dat sich selven
door interesten consumeert. Als men over d'eene bouch geen cours
beseylen can moet men 't wenden, om beter gelegentheyte te soecken
om geen verlooren arbeyt te doen. Hier arbeyden wij met lijff ende
siel om UE. met verscheyden nieuwe cargasoen effecten soo te secun-
deren dat de Heeren depositarissen soo niet souden behoeven te star-
voogen op het verstervende effect der naegelen, maer op UE. vaste
ende wel gestabileerde Indische commercie

Wanneer dan de naegelen bij UE. op legen prijs waeren, souden
wij daarmede hier de marckt connen doen daelen ende daer door den
handel der Macassaren geheel tot niet brengen, de trouloose nagel-
vervoerders breydelen, ons bij alle onse gebuyren min hatich maecken
ende daer door min vijanden hebben; de commercie van alle vreem-
den souden wij daerdoor meerder op Batavia aenlocken soodat ons
de Maccassaren dan selfs toecomen souden; onse scheepsbesettingen
ende garnisoenen souden wij connen verminderen, de imaginatien

1. Namelijk in de zeestraten ontrent Malaka. Zie hierna.

van meer nieuwe forten te maecken souden cesseeren.

De Commandeur Coper's ¹ gestadige doorsoeckentheyth heeft hem doen vinden ende ontdecken de straete van Bencalis op Sumatras custe gelegen, inganck neemende door de mont van Campher ende uytcomende recht over Malacca, daer een schoon canael ende goede diepte is, ten minste van drie vademen, waer door het Maleysch ende Javaens vaertuych voor desen doorgaens haere passagie sonder ons weten hebben genomen, soo de Portugijsen mede desen jaere hebben gedaen ende met drie navetten bij nacht den onsen ontsnapt ende daer door voorbij geraeckt sijn, welke canael nu mede beset sal worden gehouden ².

Bij de brieven des coopmans Joost Schouten van 26 Julij ende 15ⁿ November verneemen wij dat de Siamse armade omtrent de 40,000 mannen sterck in April lestleden te lande voor Patany was gecomen ende dat haere navale macht, bestaende in 8 jonequen ende 50 fusten ter zee voor Patany niet hadden derven comen omdat de Portugijsen neffens de Coningen van Johor, Pahangh etc. met omtrent 100 vaertuygen, 5000 man, een Portugijse fust ende een gelia den Patanesen te hulpe gecomen waeren, maeckende met de zeemacht der Patanesen t saemen een fraeye vloote van meer als 50 Maleyse fusten, die d'onse voor Patany comende den 3^{en} Junio op strant opgehaelt saegen leggen, soodat gemelte Siamse armade, meer resistentie ende zeemacht bevonden hebbende danse vermoedet hadden, naer eenige rencontren ende ons daer niet vindende, eensdeels oock door gebreck aen provisie, Patany verlaeten ende over Ligor naer Siam te rugge gekeert sijn. D'onse ³ om te toonen datse tot hulpe des coninckx van Siam gecomen waeren tegens Patanij, staecken den brant in ses jonequen die daer op de reede tegen de modder

1 Jacobus Cooper, commandant van de vloot van kruisers in den omtrek van Malaka. Sinds 16 September 1633, toen hij het oppergezag aanvaardde, tot November 1634 had hij 63 vaartuigen buit gemaakt, zoo Portugeesche als Javaansche, maar geen geladen karaken.

2 Dit kanaal werd naar den Gouverneur-Generaal Straat Brouwer genoemd.

3 Den 14 Mei 1634 waren 6 schepen onder bevel van Claes Bruyn naar Patani vertrokken om de Siammers hulp te verleen.

aenlaegen ende cregen neffens 5 overlopers, 10 Patanesen gevangen, die met Huysduynen naer Siam sonden.

Het schip 't Wapen van Delft den 16^u Junio voor Siam met den gemelten Schouten gecomen sijnde, soo vonden de gemoederen des Coninck ende alle de groote seer tegen ons vervreemt, alsoo de Siamse overhooffden, die voor Patany waeren geweest, het missen van onse assistentie imputeerden te wesen de eenige oorsaecke van geen victorie becomen te hebben. Maer als den Coninck door gemelte Schoutens verclaringe pertinentelijcken vernam onse machtige assistentie ende hem het verbranden vande joncken voor Patany door de gevangene Patanesen wiert gerapporteert, die door Huysduynen daer aengebracht waeren, soo werden niet alleen de benomen vrijheden gerestitueert maer de audientie aen Schouten toegestaen.

Den coopman Schouten mach t'sijnen believen als Mandorijn in de vergaderinge van Mandorijns compareren ende neffens deselve voor den Coninck verschijnen, dat een groote reputatie voor onse natie is.

Tot danbaerheyt onser alhoewel vruchteloose assistentie heeft den Coninck de Compa omtrent de helft van de ordinary gerechticheyden middelijken ontlast, dat jaerlijcx omtrent de 5000 gl: bedraeghen sal, hebbende daer van verleent een ordonnantie in de behoorlijke forme verseegelt ende beschreven daermede des Compies dienaers van veele fastidien verlost sijn geworden.

Wij souden oock vant eylant Engano voor de straet van Sunda gelegen omtrent 27 mijlen West ten Noorden van den vlacken hoeck een deel volck hebben laeten haelen, ¹ dat bij faute van jachten doch aldermeest omdat die naer 't vertimmeren door gebreck van timmerluyden hebben moeten wachten, niet heeft connen geschieden. Gemelte Engano is bewoont van omtrent duysent sielen, aldaer van vervallen volck aengegroeyt die seer armelijck leven, geen besundere sterckte noch geweer hebben, meest naeckt gaende ende niet kennende rijs nochte kleeden maer decken haer schamelheyt met matjens ende eeten cocos, andere aertwortelen ende visch, soo daer veel gevangen wert, sijnde oock soo bangh voor t'schieten dat ter aerden vallen als een musquet gelost wert.

1 Tot bevolking van de Banda-eilanden.

Den president [van de Molukken] Jan Ottens adviseert bij zijn schrijven van den 15^{en} Julij, dat de Spaensche Gouverneur Pedro de Heredia uyt Gammalamma in Augusto 1633 seeckeren brieff aen den Coninck van Tarnaten heeft geschreven, daerbij denselven aen Sijne Majesteyt was vermaenende de hooge beloften in de Manilha gedaen doch nu eenmael wilde gedencken. Soo heeft echter den Coninck Hamsia voorscreven saecken soo verre vervolcht, dat hij neffens den voornoemden Quitichil Gorontaly, die sonder voorweten van de onse door Hamsia naer Tidor gerelaxeert, op ult. April passado als Coninck van Tidor gecroont ende met de behoorlijke ceremoniën aldaer geïnvestigeert was, met voorseyden Spaenschen Gouverneur op Gammalamma niet alleen vereenicht, maer met den anderen soodanich verdragen sijn, dat den Coninck Hamsia tegen de comste van het Spaens secours uyt de Manilla (t welck nu sterck ende groot geestimeert wiert) Maleye verlaeten, hem met sijn Tarnataenen onder de bescherminge van den Spanjaert op Soula ende Tacomy begeven, sijn residentie daer neemen, de Nederlanders affvallen ende tot affbreuck van deselve den voornoemden Spaenschen Gouverneur op Gammalamma met duysent gewapende mannen continueeljk soude assisteeren.

Oock was daer op den eersten Julij uyt de quartieren van Amboyna ende Ceram geretourneert den Sadaha des Coninckx Hamsia ende naer dattet gepasseerde in de quartieren aen sijnen Coninck, soo mondelingh als bij brieven van de Quimelahas Louhou ende Leliatta vertoont hadde, soo heeft den Coninck ende grooten van Tarnaten daerin soodanich miscontentement genomen, dat de onse door den tolck dede aenseggen sijnen Sadaha bij den Gouverneur in Amboyno verachtelijck ende gansch qualijck was bejegend, dat den Coninck door dito Gouverneur voor een valsch mensch uytgescholden was, dat op den raad van den Sadaha om de vreemdelingen te verdrijven niet eens en was gelet, dat Capⁿ Hittoe ende ander gevangen Orang-kays valschelijck waeren verraeden, dat men met geweld ende tegens recht Coninckx landen ende volkeren socht te usurpeeren, dat hij derhalven de Neerlanders niet meer geloven maer tegen deselve wel andere middelen practiseeren soude, ende wat goede bewijs redenen d'onse hem daerentegens deden, woude deselve niet aennemem maer was sich gansch verongelijckt houdende.

Uyt alle welcke omstandigheden niet anders te vermoeden is dan dat den Coninck van Tarnaten in sijn begonnen vreedde handelinge met den Spanjaert op 't arrivement vant Spaens secours sal voortvaeren; derhalven was de president Ottens noodich achtende dat de Molucos met twee ofte drie bequame schepen tegens primo Januarij 1635 mochten werden versien soo omme op het voorsz. Spaens secours uyt de Manilla tijdelijk te mogen passen, t'selve in handen te becomen als om tot andere noodige diensten gebruyckt te worden waerdoor apparent wel alle de voorsz. onlusten souden connen geweert werden.

Naer de brieven van eenen Quitcheil Diny, hoofd op Tabuco, melden, soo hadde de Coninck van Macassar met macht van vaertuych ende volck de plaetse van Tabuco belegert, alle het vaertuych verbrant ende voorsz. plaetse soodanich benaeut gehouden datter niets uyt nochte in mochte comen.

Voor Teljabo waeren deselve mede met 130 praeuwen verschenen, de principale negeryen aldaer affgelopen ende wel 200 stucx gevangen Tarnatanen in handen becomen.

Aengaende UE. stant in Amboyno, de overgrootte verhoopte voordeelen van Kaky Ali's apprehentie ende vast settinge sijn altemael in roock verdweenen ende staen de saecken aldaer soo verwart als dienen.

Den ouden Coninck van Hittoe was overleden ende wiert verhoopt, dat sijn overlijden aldaer groote veranderinge tot voordeel vande generale Compe soude causeeren, dan de Hittoeesen waeren onder den anderen seer twistich om de successie van het rijk, waerin sij wilden stellen eenen, die tot de croone niet gerechticht en was, niet tegenstaende seeckeren Tanahitoe messingh daertoe wel de naeste ende alreede bij de onse geprojecteert was.

Op Hittoe ende inde quartieren van Ceram waeren desen jare wederom groote menichte van vreemde handelaers met hunne joncken ende vaertuygen verscheenen welcke goede quantiteyt roers, bosseruyt ende ammunitie van oorloge mede hebben gebracht tot versterkinge van onse vijanden, die daer heel handich ende wis trots de Nederlantse natie mede weeten om te gaen—, op t'incomen van 't aenstaende nagelgewas, dat hem desen jaere in die quartieren seer schoon verthoont heeft ende apparent was dat die van Hittou groote

quantiteyt aen de selve sullen connen uytleveren, het welke door manquement van machten niet en connen beletten.

Belangende de particulariteyten van den E. Aert Gijssels, die ons door den E. van den Heuvel soo groot ende hooch waeren voorgedragen, dat wij daerom met ernst voorgenomen hadden deselve exemplarlijcken te corrigeeren tot exempelen voor andere.

Gemelte van den Heuvel heeft ons een merkelijske partye depositiën ende certificationen toegesonden, inhoudende te veel verhaels ende te weynich bewijs van considerabele particulariteyten, die hij bij sijn brieven meer met vreemde termen als met substantieuse meriten tracht te begrooten insonderheyt en blijktt ons nergens van 20 paer sijde coussens etc.

Interim meer ende meer vernomen hebbende dat gemelte van den Heuvel in sijn commissaris ampt, soo wel in Moluco, Amboyno als Banda verscheyde impertinentien hadde gepleecht, compositien gemaect ende andere quade gangen gegaen, tot schande van soo loffelijken ampt ende van degeene die hem daarmede hadden becleet; item dat hij hem in Amboyno bij ons onderdanen door te veel hardicheyt, vreemde bejegeningen ende quaet spreekken vrij wat odieus hadde gemaect; item dat wij in den Raet van Justitie ons gants ontbloot vinden van eenige rechtsgeleerden, soo door t' vertreck van den Heere Vlack als het overlijden van D. Pieter van Naeltwijck; soo hebben geresolveert gemelten van den Heuvel wederom herwaerts te ontbieden, om (alles wel sijnde) in den gemelten Raet van Justitie als Vice Preses gebruyckt te werden ten aensien de Heere Antonio van Diemen in den selven het Presidents ampt is becleedende.

Onse tocht het voorleden jaere op Ceramlaut gedaen heeft Banda desen jaere seer voordelijken geweest want daer se te vooren schouw voor d' onse waeren, soo comen nu bij deselve op Nera vrijelijken handelen, aenbrengende groote partye sagu ende andere behoeften. Te desen regarde hebben aen den Heere Gijssels geordonneert, dat hij daer in passant aensylen sal als hij van Amboyna naer Banda bij Noorden Ceram in May aenstaende sal vertrecken om aende selve liberalijken quijt te schelden, ten aensien schamele luyden sijn ende apparent is qualijck sonder meerder onlust betaelt souden werden,

al sulcke 25 pont slecht gout ende eenige slaven als per reste schuldich sijn gebleven

Die van Goram sal hij mede aenspreecken om haer aen Bandaas vruntchap te verbinden ende van den Maccassaren ende alle andere Mooren, die daer beginnen te comen, te vervreemden.

Om dese redenen sullen wij noch de groote landen int Noord-Oosten van Banda gelegen mede laeten besoecken, ende om niet raeuwelijken daer in te treden soo sullen trachten van de Goramse inwoonderen te gebruycken om te seylen daer sij bekent sijn ende wederom met andere noch voorders.

Wij houden voorseecker, dat alsoo groote ontdeckinge sullen doen ende dat daer omtrent op plaetsen comen sullen, alwaer men met proffijtable cleeden vertieringe, goede slaven voor Banda sal connen becomen om dan Banda van sijn ingeboorenen t' eenemaal te ontblooten, tot meerder gerustheyt ende peupelatie van Batavia, daer se nu versoecken te wesen omdat hun hier vrijgegeven hebben ende bij malcanderen woonen in goede verseeckeringe, soo wel voor haer als voor ons selven.

Op de eylanden Rossingijn, het Vrouwen eylant, den Gounongh apij etc: waeren alle de nooteboomen geschilt ende vernielt, daer vee, als grove beesten, harten, bocken ende verckens in redelijke quantiteyt op waren geset

Geschreven op Batavia den 27^{en} December A^o 1634.

UEd: trouschuldige dienaeren

HENRICK BROUWER.

ANTONIO VAN DIEMEN.

JAN VAN DER BURCH.

JAN VAN BROECKOM.

.
 Voor de goede hulpe, die UE: mij in den persoon van den Heer Antonio van Diemen hebben gelieven toe te seynden, ben UE. seer hoochlijcken bedanckende ende verclare oock dat sonder deselve het werck niet wel machtich soude wesen, doch met de vruchten van die missen egeene hulpe altoos van de vertrockene van hier, als de

wercken uytwijzen. Gemelten Heere van Diemen is seer arbeysaem, wercks voorderaer, vijant van te verachten, seer opmerckende, vriendelijk, eertrachtende, respectabel, respect dragende ende met alle goede ordre seer menagieerende soo dat uE. aen hem hebbe een dienaar naer wenschen

Gesloten op t' schip Vtrecht den VIIIen Januarij A^o 1635.

UE. dienstwilligen ende trouwen dienaar:

HENRICK BROUWER.

LXII. Artus Gijssels, Visitateur der kantoren van Ambon en Banda, aan den Gouv.-Gen. Hendrik Brouwer, 27 April 1635.

Den 5 Januari heeft ons den wint soo favorabel gedient dat des avonts met de vloot¹ voort casteel Victoria zijn gearriveert

Soo haast op Amboina waren gearriveert, hebben volgens UE: ordre den Raat doen beroepen, een secreeten Raat geformeert ende onse mede gebrachte instructie gecommuniceert, waerop dan gearresteert is geworden dat men de starckte Luciella met alle rigoreusheyd volgens UE: ordre aantasten ende belegeren zoude.

Ondertusschen hebben boden naar die van Hietto gedepescheert, die de haare met goet bescheydt wederom aan ons zonden, protesteerende niet anders als tot een oprechte vrede genegen te wesen, met hoope dat door onse kompst iets goets sal verricht worden.

De besendinge naar Ceram Laut ende Goram is door gelegentheyd over Banda ende langhs de cust van Groot Seram gedaan, daar den gantschen Oosthouck in roere was; die van Ceram waaren meest op de vaste cust ende Goram verdeelt; derhalven soodanigen macht niet

1 Deze vloot bestond uit 2 schepen en 5 jachten, met 400 soldaten onder bevel van Jochem Roelofsz van Deutecom, die als vice-gouverneur Ant. van den Heuvel moest vervangen. Gijssels ging mede als commissaris en visitateur en had zoo lang hij in Ambon was het hoofdbeleid. — Bij deze macht zouden zich 100 man van de bezetting op Banda voegen en natuurlijk het garnizoen op Ambon en de hulptroepen der bondgenooten.

conden senden als wel behoorde, zulcx dat maar drie stucx vaartuych van daar is gecoomen ende thien correccoren als arangbayen van de westelijke plaatsen, waarmede Captⁿ Westerman eerst den 19 Maart voor Luciella verscheenen is, medebrengeude ontrent 660 mannen

Mette correccoren hadden oock gehoopt het land van Hietto aan te doen, maar als boven door Godes weer en wint belet, hebben een anderen wegh moeten kiezen, tot dat eyntelijck den 27 Januarij met de gantsche macht voor Luciella gelandet sijn ende leger geslagen hebben.

Het leger voor Luciella redelijck gevestet zijnde, hebben geconsidereert de E. Comps standt grootelijckx voordelijck te sijn bijaldien het landt van Hietto in sijn voorigen standt gestelt ende bevredicht konde worden; derhalven mij met advijs van d'E: Heeren Gouverneurs ¹ persoonlijk derwaarts hebbe getransporteert ende Godt loff eenige goede diensten, seg beginseleu, te wege gebracht.

Op mijn wedercompste in het leger [voor Luciella] bevondt dat aldaar velerley siekten als berberij, buyckloop ende diergelijcke crachtich d'overhandt namen ende soodanigh grasseerde dat onse macht door veelvoudige siekten grootelijcx vercleent was, ja hebben Godt betert de gementioneerde plaagen soodanich d'overhandt genoomen, dat op 15 Maart passado, soo alle preparaten [gemaakt waren] om het Maleysche quartier van den vijandt aen te tasten, bij gemeen advijs van alle de crijsofficieren gedifficulteert is eenich assault op den vijandt te doen of eenige veroverde wercken gevoegelijck te konnen besetten alsoot' getal onser soldaten tot ontrent vier hondert versmolten waaren ².

Door dese ontstaane swaariheden gedespereert wordende eenich naarder voordeel op de beleegerde te bekomen, hebben raadtsaamst gedacht onse macht tot de destructie der nagelbosschen te gebruycken, derwaarts aan in aller haast met alle de correccoren ende partij van hondert twintich zoldaten vertrocken ben, ende is t selve soodanigh ons geluckt dat in corten tijt vijffthien negerijen met ontallicke negel-

¹ Dat is van Ant. van den Heuvel en van J. Rz. van Deutecom die hem moest opvolgen. Zie hierna bl. 274.

² Men ziet hiervan dat er geen sprake is van veroveren en verbranden der vesting van Luciella zooals Valentijn vermeldt (2 bl. 104), hetgeen trouwens in strijd is met hetgeen hij later verhaalt.

boomen ¹ t' eenemaal geruincert hebben ende op ult. Maart weder voor Luciella gearriveert sijn, alwaar terstondt het opbreeken vant leger bij den Raadt geresolveert is, bevindende noch 292 eenichsints welvaarende soldaten van ontrent 700 daarmede voor Luciella waaren gearriveert. Over het voorder gepasseerde gedurende de belegeringe refereeren ons aan het journaal ende schriftelijke advijsen die UED: door den Heer Deutecom toegesonden worden ².

De gantsche cust van Seram is als geseyt door de Quimelahaas goetgunstige t'eenemaal in roer gestelt, daar noch dagelijcx gearbeyt wort ende de Mooren zoo veel mogelijk is haar saat stroyen. Het opbreeken voor Luciella sal ons oock in geenen deelen voordelijcx maar ter contrarie gans schadelijcx sijn. Soo doen wij dan dagelijcx devoir onse bontgenooten, vrienden en onderdaanen inteprenten ende [te doen] gelooven dat nooyt onse rechte meeninge geweest is Luciella te vermeesteren maar wel ons voor gemelte plaats te legeren ter tijt alle des Quimelahas nagelboomen daar ontrent geraseert sullen wesen ende alsoo t selve nu geffectueert was ons gants ongelegen quam des Quimelahas fort met bloetstortinge te vermeesteren, alsoo ons doch onnut was ende [indien wij] foorten wilden maken, ons geen ander bequamer gelegenheyden ontbraacken, doch onse drijvende forten de beste estimeerden, alsoo met deselve bij alle quaatwillige komen konden.

't Is sulcx ende waarachtich, Ed: Heere, dat wij den Quimelaha met de destructie der 15 negerijs ende het raseeren haarder treffelijcke nagelboomen ende vruchtboomen, soodanigen ramp ende ongeval hebben toegebracht, dat wij sustineeren dese luyden t selve haar leven niet sullen connen verwinnen, hoe oock den Quimelaha dese beleeringh, off hij schoon onverwonnen blijff, smarten zal kan bij alle verstandigen lichtelijcx geoordeelt worden

Weynich boeren sijn verscheenen, als eenige van de naastgelegen

1 Wie de bizonderheden wil weten raadplege het „Journael gehouden op de tocht inde bocht van Caybobbe gheduerende de distructie der nagel- ende vruchtboomen, item de negerien Nouleuw, Laael, Pauwlessi, Hennekelangh, Hennetouban, Haetouw, Hennelessie, Pauwayl, Hennessee, Amien, Soteella ende 3 à 4 alfoeros negrijs ons onbekendt ende int selve gebergte ghelegen" (R. A.).

2 Deze sijn op 't R. A. aanwezig. Zie over het beleg van Luciella hierna bl. 280.

plaatsen, alhoewel ons groote hoop tot deselve was gegeven. Den Coninck van Saulouw segt men door Radja Oelat, op Oulat in de Uliassers woonachtich, opgerockent te wesen; die van Sammet heeft niet willen compareeren, die boven dat noch het volck van Sesoulou, alsoo hij voor uytgecomen was, gestut ende met hem naar Lissbatta gevoert heeft. Kitchil Laxman was met veel swaarden ende gongen door last van den Quimelaha int geberghte van Lisbatta verscheenen om daar sijn parsonagie te speelen, doch is sulcx dat haar wel hebben connen derven ende genouch te doen hadden den anderen hoop in devotie te houden.

Het gantsche gros der Hietteesen inclineert tot relaxatie van Capt. Hietto ¹ ende openbaaren haar sijne groote maechschappen ende vrienden, alle sijne verlossingen procureerende met presentatie van betalinge zijner schulden ende trouwe, onder suffisante osstagiers. Zij verhoopen ende vertrouwen dat sijn vaders gedaane diensten ende sijn jonge onbedachtheyt bij UEd: zullen ingesien worden ende alsoo noch bij leven is, hem pardonneeren, waartoe haare gesanten aan UEd. te mogen senden versoecken

Hebbe daarop hen lieden tot antwoordt gediend wanneer ons de preuve van haar weldoen sal blijken, verder op haar versouck soude geleth worden. Baros, een der Hietteesche hoofden ende den grootsten belhamel heeft groote naarsticheyt gedaan de vreemdelingen onder seecker conditie te bewegen een fort op den houck van Seyt te leggen, dewelcke, coopluyden sijnde, daartoe niet verstaan condon.

't Is te gelooven dat den Quimelaha henlieden tot een spiegel dient, dat men met forten te leggen de nagelbossen niet can preserveeren; den welcken de sterckte Luciella niet geholpen heeft tegens de meergemelte groote destructie, die nu onlangs in zijne nagelbossen is geschiet. Soo dat wanneer de rest op sijn onverwachst oock een beurt krijght, den Kimelaha sijn hoofd niet meer sal hebben te breecken met de nagelen ende vreemde Potentaten op sijnen bodem te noodigen.

In gelijke gestalten is het met de Hiettoeesen, want soo wij ernstelijck met haar ruyne wilden verhaasten, soude mogelijk sijn alle haar nagelbossen in den tijt van een jaar te destrueeren, ge-

1 Kakiali namelijk.

merekt deselve niet in de nieuw gemaakte negerijs maar bij ende ontrent haar oude ende verlopen plaats en te vinden zijn, die in geen en deele beschermen konnen maar met defendeeren haarder plaatsen, vrouw ende kinderen genouch te doen hebben.

Geduerende deese Hiettoeese troubel en hebben haar Tannahietto-messen met Radja Mamalen eenelijck vroom ende ontrent het fort Wantrouw onthouden. Eenige negerijs daarbij geleegeen heeft den Quimelaha onlangs voor onse compst verbrant ende d' inwoonders op Leaoelye (sic) ende Cap(a)ha ontrent malcander geleegeen verdeelt, vervoerende door misvertrouwen d' Orangquais naar Luciella.

Die van Iha, Hatouwa ende Laato Halooy wederstreeven onsen staat even hartneckich. Geduerende t leger voor Luciella sijn dagelijcx met haar vaartuych op onsen boodem uit gaaren geweest ende verscheyde persoonen gevangen wechgevoert. Nu jonghst de groote correcor van Titouway van de tocht naar huys keerende hebben met seven correcorren ende twee mahoulis denselven aangetast maar dese met een metaale stuck, bassen ende acht soldaten versien, heeft hen lieden soodanich gegroet, dat in plaats van buyt eenige dooden ende gequetste daar aff gebracht hebben, zonder ymant van d'onse beschadicht te worden.

Soo van verscheyden persoonen verstaan sijn d' Uliassers, doch met al, vrij wat wanckelmoedich, waarin om quader voor te coomen nootsaackelijck dient versien, 't welck mijns oordeels door verdruekinge der Ihaesen moet gepractiseert worden, want zoo langh dese domineeren kan noch sal den stant van Amboyna geensints verseeckert sijn.

Van de Noesselauwers hebben beter vertrouwen, hoewel geloofflijck is, dat neffens de Uliassers tot rust genegen sijn ende van de gestadige tochten soucken ontslagen te wesen.

Die van Oma houden haar wel; evenwel bemercke dat haer den arbeydt van gestadich royen neffens onse Amboynees verveelt . . .

Den 12 deser bekomen tijdinge van Combello dat op den 9en snachts ontrent Kelangh ende Maniepo 27 stuex joncken haar verthoonden ¹, daar terstont de jachten Mocha ende Zon met twee saloupen onder setten, doch overmits stilte sijn al t samen geeschappeert ende voor

1 Deze kwamen van Makassar.

daagh ter reede voor Combello gearriveert, een groote joncq uytge-
sondert dewelcke sijn cours weder naar de Maniepo off Kelangh
stellende, met goede hoop van overwinninge door t jacht de Son
vervolcht bleef. Het gemelte vaartuych bestondt in 14 joncquen,
fregatswijse met pennen, topseyls ende boechspritien versien, onder
drye vlaggen als Admiraal, vice Admiraal ende Schout-bij-Nacht;
de resteerende waren gorabs ende diergelijk Javaans vaartuych.
Door t arrivement deser joncquen is apparent dat d'aengehoudene
van t voorleden jaar met haar geprocureerde nagelen bij alle mid-
delen sullen onderstaan te vertrecken

Volgens UEd: expresse ordre vertreckt oock hiermede de Heer
Gouverneur Anthonio van den Heuvel met sijn huysvrouw ende familie
neffens noch eenige inpotente ende getroude officiers ende soldaten.

Volgens UEd: expresse ordre is op 28 April den E. Heer Jochem
Roeloffsen van Deutecom met behoorlijke solemniteyten int gou-
vernement van Amboyna geïnvestigeert

Door een overlooper van Luciella verstaen dat den Coninck van
Bantam aan den Quimelaha met jongstl. gearriveerde joncquen 3
stukken, een metaal ende twee van ijser, heeft gesonden, die op
drie joncquen met haar behoefden waaren verdeelt. Zoo uytgeeven
soude ijder joncq een petack cruyt met gebracht hebben, sulcx ons
oordeels soo breet niet sijn en zal. Voorder verclaert den Quimelaha
persooneljk om de destructie te beoogen in de cleene negerijs ge-
weest was daar van alteratie op sijnen duym beet, datter t' bloet
uytliiep, makende een hoop duyvels van ons, scheldende sijne onder-
daanen niet weynich uyt om dat ons geen meer tegenstandt gedaen
hadden

Geschreven int casteel Victoria desen XXVIIen April 1635 ¹.

1 Naar het afschrift in 't Copey boeck der Generaale Brieven, 2e deel, af-
komstig van Artus Gijssels en aanwezig ter Karlsruher „K. Hof- und Landes-
bibliothek" (No. 463).

LXIII. Ant. van den Heuvel, gouverneur van Ambon, aan den G.-G. Hendrik Brouwer, 27 April 1635.

.....
 Ick hebbe mede op Bouton soodanige ordre gestelt ¹ dat mij van daer in November 11. kennisse ende advertentie gedaen van de goede wille ende genegentheyt van den Coninck van Boutges (sic) om met de Generale Compie in verdrach ende accoort te treden opdat den oorloch tegens den Maccassaar gelijckerhant souden mogen aenvaerden. Met welcken, soo niet per resolutie van den Secreten Raedt verhindert waere, gehoopt hadde in eygener persoon op deese mijn herwaerts compste getracteert te hebben ende een Ambassadeur van hem medegebracht, opdat UEdd. eenmael de rechte ende ware verseeckeringe van dien becomen ende alles naerder soude mogen besluyten. 'T is wel soo dat dit selve op de verschee daet (sic) seer gaerne gedaen ende daer toe met den vrijburger Daniel Isacxsz. Roobol hebbe willen in handelingre treden, alsoo wij voor dien tijt van vaertuych ontbloot waeren, opdat hij met sijn fregat nae Bouges vaeren ende ons van des Conings wille een preuve toebrenge soude, maer hij hadde geen moet om de reyse tegens wints op te haelen; daerom achtergebleven is

Van Bouges hebbe geseyt, maer vergeeten dat gemelte Coningh onder anderen gepresenteert heeft, indien met hem den oorloch tegens Maccassaar aennemen willen, dat ons jaerlijkx eenige duysende lasten rijs ende pady tot civilen prijs wil vercoopen ende dat alreede seeckeren tolck op Bouton gelast was met een van onse jachten bij hem te comen, t' weleq ick seer gaerne soude gedaen ende niet versuymp hebben, alsoo Bougies gelegen is noordelijck van de Bougeronnes, in de bij gelegene straet, palende int Westen tegens Samboppa ende t' gantsche lant van den Coningh van Maccassaer, met welcken dagelijcks te lande den oorloch voert. Maer alsoo geen cleyn vaertuych bij ons hadden ende om redenen hier vooren verhaelt is t' selve uytgesteld, dewijl met dit swaer schip sulcx niet heb durven onder leggen om de vuyle gronden, aldaer

1 Toen hij in 't voorjaar van 1634 naar Ambon ging.

sijnde, gelijk Leonart Adriaensen, Capiteyn van de burgrij op Ambon, die aldaer geweest is ende t' jacht de Valck 1613 heeft helpen verliesen(?), mij verhaelt heeft. Dan soo UEd. geliefden mij met een bequaem ende wel beroeyt jacht van hier derwaerts te senden om aldaer alles t' onderst aen ende soo veel tijts te winnen soude mij vermeeten met de hulpe des Almachtigen tegen t' mousson op Bouton te loopen aldaer den tolcq in te neemen ende voort [t land] van der Bouges te beseylen ende te doen sien wat vrucht, nutticheyt, handel ende commertie voor de Generale Compie soo tot affbruyck der Maccassaren als tot verseeckeringe van de inlantsche quartieren te verrichten ende te verwachten staet

Desen versz. Coningh heeft oock veel vaertuych, gelijk chianpans, corcorren ende andere prauwen, met welcque in Bouton rijs, padij, goudt ende andere dingen verhandelt ende verruyt worden voor ende outioutijs (sic), alsoo dat de cleeden aldaer wel getrocken ende mijns oordeels geen cleeden proffijt voor de Compie te doen is. Van deese chianpams heeft den Heer Lodesteyn zalr int laeste van Aprill 1634 in de rivier van Bouton eenige verdestrueert, daer over gemelte Coninck hem grootelijcx was beelagende ende om sulcx voor te comen genegen is met ons in vaste alliantie te treden.

Gegeven op Ambon deesz 27^{en} Aprilis a^o 1635 ende was onder-
teeckent ANTONIO VAN DEN HEUVEL¹.

LXIV. Jochem Roeloffsen (van Deutecom), gouverneur van Ambon, aan den Gouv.-Gen. Hendrik Brouwer, 19 September 1635.

't Heeft sijn Edt gelieft ons bij instructie te gelasten dat wij souden [ondersoecken] off het garnisoen op de Passou¹ niet conden geex-

1 Vergelijk het gelijktijdige bericht betreffende de „Bougijs” uit een brief van Gouv.-Gen. en Raden aan den Commandeur Herman Gerritsz voor Makassar, opgeteekend door van Dijk, Neerlands betrekk. met Borneo bl. 23 aant. 1. Zie verder hetz. werk bl. 39 en den brief van Gouv.-Gen. en Raden aan Bewindh. van 28 Dec. 1636 hierna.

2 De pas van Bagnala.

cuseert worden. Wij verclaeren neen! al waert maer alleenich om die van de Uliassers, dat alleen de victualycamer van geheel Amboino is, want de goederen, die sil(uiden) uyt d'Uliassers brengen, souden die van Ottemoery opcoopen ende alsdan eens soo dier wederom aent Casteel comende vercoopen, want het moeyelijk valt voor d'Uliassers haere vaertuygen over de passo te haelen; ende noch meer andre consideratien die aengeweesen connen werden waerom het garnisoen niet en can werden gelicht. Indien gemelt garnisoen daer niet en was soude de Negrijs alijt het moescoppen van den vijant subject moeten weesen te weten Ottemoerij, Soelij ende Bagiwala, jae selfs de vischerijen tusschen de pas ende het Casteel souden geheel onvrij weesen.

van
Ceram
van
Seram

Op de reduyt van Hittouw hebben wij met voordachten sin seer wel gelet ende gemerckt, dat den omslach aldaer niet minder als met 100 mannen behoorde beset te sijn om t'selve naer behooren waer te nemen.

De reduyt op Larrique dient seer noodich aen 2 sijden versien ende tegen het schieten van sassens ofte andre diergelijke schietgeweer gefortificeert ende versien te werden

Wij en hebben niet connen naerlaeten sijn Edt te verwittigen van den jegenwoordigen stant in d'Uliassers, principalijcken van Oulat, vermits Radia Oulat, den welcken met die van Yha (deur dien met vruntchap aen malcanderen verbonden sijn) seer groote familiare correspondentie houdende is, jae soodanich dat de paertijns (?) ront uyt seggen bij aldien door ons daerinne niet versien en wert dat gemelden Radia Oulat ons sal affvallen, t'welk wel te gelooven is, allsoo de principale hoofden meer naert Moorsdom dan naert Christendom streckende sijn. Ende ingevalle sulx gebeurde (t'welk Godt verhoude), t'soude te beduchten staen, dat wij niet alleenlijcken Oulat ende d'Uliassers souden moeten derven maer de geheele custe van Ceram, gemerckt alle het vaertuych dat van Ceram compt alijt d'Uliassers eerst aen doet, ende ten ware gemelte plaetse tusschen Seram ende het Casteel waere dat weynich ofte geen vaertuych van Seram aent Casteel souden krijgen

Ende gemerckt, als gesecht hebben, dat die van Oulat met die van Yha soo in maechschap verenocht sijn, hebben hooch noodich geacht Oulat met eenich garnisoen te besetten

Wij bevinden dat de cruysende jachten voor Combello, Licidij, Kelangh ende Erangh op de vreemde handelaers ende nagelcoopers alles te vergeefs is, alsoo sij bij donckere nachten al waeren der 50 jachten, genouchsaem connen wech comen ende met haer retouren vertrecken. Maer om voor te comen dat se geen meer nagelen en vervoeren, gelijk se dus lange gedaen hebben, soo sout noodich weesen dat men jaerlijcx met een aensienlijke macht op Ceram, Manipe ende elders waar nagelboomen staen, deselve tracht te ruineeren. Soo soude de E. Compie, soo wij vastelijck sustineeren, best van de vreemde handelaers bevrijd worden ende in corten goede profijten smaecten, voornaementlijck als onse cust maer wel bewaert wort, alsoo als gesecht hebben van gevoelen sijn, dat die van Amboina veel nagelen naer overen vouren, jae meer alsser selfs op Ceram wassen ende ofte al 2 a 3 cruysende jachten langs de custe van Hittou leggen, t'en can niet helpen want sij vaeren soo stout naer overen toe tot spijt van onse jachten ende sloupen als ofte se daer niet en waeren.

Den laetsten Augustij sijn met onse macht selfs in persoon van Passouw naer Hattua vertrocken, alwaer den 2^{en} September smorgens heel vrouch arriveerden ende ons ten ancker leyden. Hier gecomen weesende is ons een gesant van Ternaten met een vreedevlagge aen boort gecomen ende versocht, dat doch geenich quaet aen die van Hattuwa, Kellole oft Kabau en wil doen, alsoo hij verclaerde, dat van Sijn Mayt in Ternaten expresselijcken aen den Quimelaha gesonden was, als mede aen die van Loehoe, Combelle ende Licidij, Erangh, Manipe, Kelangh, Cappaha, Hattuwa, Yhamou, Latehaloy ende voorts aen alle de andere plaetsen, die haer nagelen aende vreemdelingen vercoopen, om hun luyden aen te seggen, dat sulcx naer souden laeten ende ingevalle sijt meer deeden, dat den Coninck van Ternaten met den Prince van Hollant te samen sullen spannen ende alle haere plaetsen destruceeren, mitsgaders hunne nagelboomen schillen ende haer alsoo geheel ten ruine brengen, waerop hij op sommige plaetsen geen goet bescheyt heeft becomen, soo datter noch bij vougde, dat oock niemant aen den Quimelaha nagelen soude vercoopen op de peene hier boven verhaelt.

Wij hebben hier vooren UEdelheyt wgens de saecke van Hattuwa geschreven ende hoedanich het ons van die van Oma te vooren gestelt

is geworden ende doen wij daer quamen met 5 jachten, 4 saloupen ende 24 corcorren, versien met sulcke aensienlijcken macht, dat sonder enich perijckel hare vrucht dragende boomen mitsgaders de dorpen Kellole [Kailolo] ende Kabau gesamentlijcken conden destrueeren, soo comen die van Kren, [Karise?] gelegen op het selfde lant, ende maecken groote swaricheyt hierinne, seggende wel is waer, dat tot destructie genouchsaem in handen hebben, maer considereert wat ons hier uyt staet te verwachten. Als alles sal gedaen wesen, dat willet en connet doen, soo sullen wij de eene ofte d'ander tijt, vermits t'weynich volcq dat hebben, oock perijckel loopen om van haer ¹ te worden, even als haer gedaen hebben. Ende hieromme versochten sijlieden alsmede de Orangkays van onse camere, dat haer dese reyse noch wilden excuseeren.

Nu soo hebben wij wel opt versoucq der Orangkays van Hattuwa ende die van onse Camere met die van Hattuwa tot vrede verstaen, doch niet langer als voor drye maenden ofte ten waere dat sij haer beter comporteerden als tot noch toe gedaen hebben.

Ende alsoo wij met onse bijhebbende macht voor Capaha quamen om haer tot een reedelijke conditie te brengen, soo compt ons tegens den avont Tannitoumessingh met eenen orangbay aan boort, medebrengende eenen heymelijcken gesant van S. Mayt in Ternaten, genaempt Abdulrahman, die voor desen woonachtich is geweest op Loehoe ende door Sebandaer (sic) naer Ternaten gevourt, alwaer voor sijn [Maj.] verschijnende, heeft denselven sulcken contentement gedaen, dat hem naer alle de gelegentheden van den Quimelaha gevraecht heeft, waer van gem. Coninck tot sijnen leetweesen soo veel verstont dat genouchsaem conde speuren dat den Quimelaha anders niet en socht dan sich selven als Coninck te maecken ende onder den Macassaer te soorteeren Want de Coninck hem ontbiet, dat nu al 2 à 3 jaeren achter den anderen geschiet is, soo en heeft hij nooyt willen comen.

Actum Amboyna int Casteel Victoria desen XIX Septemb: a^o 1635 ende was onderteeckent. JOCHUM ROELOFSEN.

¹ Hier is een woord opengelaten.

LXV. Gouverneur-Generaal (Hendrik Brouwer) en
Raden aan Bewindhebbers der O. I. Compagnie,
4 Januari 1636.

[Na vermelding hoe zij aan de krijgsmacht naar Ambon gaande onder Jochem Roelofsz van Deutecom last gegeven hebben de vesting Luciëla op Klein Ceram te veroveren ¹, gaan zij voort:]

Wij hadden haer bij ons advijs geordineert dat men, tot minder spillinge van volck, de conqueste soude bevoorderen door formele belegeringe ende plantinge van canon, doch sij hebben als onervaeren erijgsluyden de plaetse beginnen te approcheren langes de laege zeeant, tegens des viands hooghte, die daerdoor gestadigh over haer commandeerde, sonder datse oyt de plaetse beslooten hebben gehad nochte oyt getracht hebben te incorporeren eenige bijgelegen hooghte om over des viands fort te commanderen, maer hebben denselven het geberghte ende de westzijde des lants gansch open gelaeten. Gemelten Quimelaha ² waeren mede over de vierhondert Macassaren, meest alle met portuguyse roers voorsien, te hulpe gecomen. D'onse dan, alsoo aen de Noordcant, onder des viands commando traghtende door loopgraeven ende met wercken te maecken te naerderen, daermede over de seven weecken toegebracht hebben, soo is ons volck, die oock van goet drinckwater doorgaens onversien bleven, soo sieck geworden, ingevallen ende verswackt datter wel twee hondert man gesturven sijn, daerdoor gedrongen sijn geweest van haer voornemen te desisteren naert misbruyck van 683 schooten groff canons ende het onnut spillen van 22 groote granaten

Gelijck het voor onmogelijk wert geaght ter zee het aencomen der joncken in de Amboinse en Ceramse quartieren te connen belletten, soo wert het voor wel doenelijk gehouden alle de resterende naegelplantagien te ruyneren, waertoe wij volgens UE. ordre alle mogelijke vlijt ende dienstige middelen aanwenden sullen.

Wij sien hoe UE. nogh in gevoelen sijn, dat onder den naem der

1 Zie hiervoor bl. 269.

2 Kimelaha Loehoe.

Maccassaren veelē vreemde natien schuylen, die de Compie de nagelen ontvoeren ende die alleen te Macassar brengen om den hoogen prijs die se daer connen maecken. Item dat den Coninck van Macassar op de claghte van d'onse, over 't vervoeren der nagelen gedaen, soude hebben geantwoort dat het geschiedde bij sijn onderdanen buyten sijn ordre, ende wel lijden moghte wij die becominge naer ons believeen straffen etc. Item dat [wij] de Maccassaren, sijnde een vrye natie, den nagelhandel door geweld niet en behooren te beletten maer sijn onderdaenen te straffen als die ter plaetse daer de naegelen ontvoert werden becomeen connen ¹. Voorwaer E. Heeren, UE. werden hiervan verkeert geïnformeert ende geschiet ons ongelijck, dat UE. hierjegens onse advijsen niet gelieven te balanceren. 't Is seecker dat den Macassar aspireert door aenhitsinge ende scherp-sinnigen raed van Spaenjaerden, Portuguysen, Engelsē ende Deenen om sijn staet te vergrooten uyt het naedeel vanden Nederlandsen, ende heeft sigh door deselve beginnen soo sterck te vesten, dat hij alle Indiaense Princen omtrent sijn lant gelegen onder contrebütie brengt.

Buton, Buro, Zula, Bengay, Manado, Tabuco ende verscheyde andere plaetsen, die onder Ternate hebben gesorteert, heeft hij onder sijn heerschappye gebragt.

Het heele lant van Salajier, Calauo, Flores alias Ende, Sumbava ende Bima, sijn onder sijn contrebütie.

Den Coninck van Martapura heeft hij de gansche Oosteust van Borneo affgenomen.

De maghtige Bougys int binnenlant van Celebes gelegen sijn mede sijn tributarissen.

Den naegelhandel doet hem toebrenge de cleeden van Coromandel ende Indostan door Portuguysen, Engelsē ende Deenen.

De frequentatie van de commercie om de nagelen te becomeen ende andere waeren, soo hem van Timor ende elders toegebracht werden, doen den Chynesen handel daermede toevloeyen. Om sigh van gemelten naegelhandel te verseeckeren doet hij soo groote assistentie aen den Quimela Loehoe, verhopende daer door plus

1 Vergelijk den brief van A. Gijssels hierna bl. 289.

ultra te comen ende is hij derhalven den schaedelijksten viant, die des Compies stant in Indien is hebbende, als wesende den maghtighsten Christoffel van alle baere contramineerders ende wan- gunstige, die soo capabel is om den Raed derselver te apprehen- deren als hij abijl is om met een gedissimuleert praetjen te payen de geene die geen verre gesicht en hebben

De harde regieringh van Mr. Antonie van den Heuvel, gesue- cedeert op de saghte van den E. Artus Gijsels, hadde des Compies onderdaenen over heel Amboino seer gealtereert, soodat in sijn tijt is gebeurt dat noyt te vooren was geschiet, te weeten dat de Ulias- sersse hadden bestaen te weygeren op de roey ende op een voorge- nomen tocht te comen, van den Gouverneur daertoe omboden sijnde etc: Ende sulcx om de veelheyd derselver aengevangen onnutte toghten, midtsgaders door rude ende vreemde beyegeninge, soodat hij daer niet en diende te continueren ende wij verhoppen dattet den E. Deutecom beter sal maecken.

Het geheele gros van de Hittoese gemeente intercederen ernstelijk om den gevangen Kackialij gerelaxeert te krijgen. Te dien eynde sijn neffens den E. Gijsels hier gecomen Tannahittoemessingh ende Bulan met nogh 27 van de Hittoese Orangkayen. Maer alsoo ons het boos gemoet deses persoons gebleecken is, ende dat hij vrij comende onversoenelycken viant ende snooden contramineur van de Compie soude wesen, ten aensien in verscheyden voorvalligheyden yegens alle goet gebruyck met hem is gehandelt, soo blijven wij geresolveert om den selven herwaerts te ontbieden, daer hem tot naerder ordre geconfineert sullen houden tot voorcominge van veele gedughte swaerigheyden. Ende om de Hittoese regeeringe aen de Compie te verbinden soo sullen gemelten Tanna Hittoemessingh in Kackialijs qualiteyt institueren ende voorders alle goede ordre stellen

Van Amboino sijn ons desen jaere toegecomen den 20 ^{en} May	
lestleden met het schip Buren	111.707 ₧
naegelen ende den 14 ^{en} October met den Arent,	
Batavia ende Cochijn t' saemen	49.630 ₧
Sijnde alsoo alle de naegelen desen jaere van Am-	
boino ontfangen maer	161.337 ₧

Daer tegen rapporteert men ons seeckerlycken datter in Macassar

sijn gecomen over de duysent baharen, dat omtrent de 600.000 ree compt te wesen ende immers al te onverdraeghlijk valt.

De meeste derselver duysent baharen souden die van Hittou naer de overcuste hebben gevoert

Aen waerschouwingen, aenmaningen ende dreygementen heeft het voor desen niet ontbroocken, soo nogh al continuerende sal geschieden. Doch soo sulcx niet helpen wil, sal 't Hittoes beurt werden als men op Vernocla ¹ gedaen sal hebben

Met gemelte Der Goes ² is den president Jan Ottens hier aen gecomen, van den welcken midtsgaders uyt voorgaende advysen met Weesp ontfangen ende de alsnu gearriveerde van den E. Jan van Broecum vernemen, dat gemelten E. Gureum ³ aldaer in Moluyckse gouvernement met alle goede ordre was geïnvestigeert.

Dat sedert de jongste advysen uyt Molucco, aen ons gesonden in Augustus 1634, niet als verargernissen in de proceduren des Coninx Hamsia vernomen hadden, alsoo hij niet alleen stilstant van wapenen, maer volcomen vrede met den Spaenjaerden ende Tidoresen tegens onse aenradingen, persuasien ende protestatien hadde gemaect.

Dat den Kitchil Gorontalij, die den Tarnataensen Coninck Hamsia (tegens het goetvinden van den onsen) opt versoeck van eenige gemiscontenteerde Tijdoresedelluyden op Tidore hadde gesonden, aldaer als wettige Coninck met approbatie van den Spaensen Gouverneur geeligeert, geïnvestigeert ende publyckelijck gecroont was.

Dat voorsz. Gorontalij cort naer voornoemde bevestinge door Spaensen raed ende met advijs des Coninx Hamsia de waepenen tegens den ouden Coninck Garolamma soo hevigh hadde comen te gebruycken dat hij den selven uyt het velt tot in sijn sterkte, Gomaffo geheeten, de vlught heeft doen nemen, nietyegenstaende gemelten Garolamma voor een cloeck ende couragieus crygsman gereputeert was, dogh sigh van de dadelijcke Spaense ende Tarnataense hulpe ontbloot vindende, die den Gorontalij onder de hand assisteerden soo heeft hij op den aanbiedinge des Conings Hamsia sijn rijck gequiteert, sijn doghter aen gemelten Hamsia ten houwelijck gegeven ende de pro-

¹ Dat is op Klein Ceram (Hoamohel).

² Komende uit de Molukken te Batavia den 20 September 1635.

³ Jan van Gureum noemde zich bij sijn terugkomst in Indie van Broeckum, denkelijk naar eene heerlijkheid die hij gekocht had,

texie vanden selven op Ternate aengenomen, daer hij hem, bij permissie der Spanjaerden ende [van] den Gorontalij, met sijn familie ende eenige Edelen, te saemen omtrent tweehondert zielen, getransporteert heeft op den 24^{en} Julij lestleden. Hiermede is den oorloge op Tidore gesesseert nietyegenstaende alle bedenckelijke middelen bij den onsen voorgewent waeren om die te voeden.

Den Garolamma was den Spanjaerden te wijs ende wert hem naegegeven dat hij verstont de behoudenisse van sijnen ende den Tarnataensen staet te wesen, de continuatie van de Spaense ende Neerlandse besettinge in Molucco. Hier om heeft gemelten Spanjaert van langerhant getracht denselven te lighten ende een ander tot Coninck te eligeren, die t'eene mael van haere autoriteyt soude dependeren.

Hamsia, die door sonderlinge uytmuntende grootsheyt aspireert naer de Moluyckse monarchie beelt sikh nu in door pure pratijcke ende maght der Spanjaerden daertoe gecomen te sijn, insonderheyt nu hij de Tydoreese doghter, die erfgenaem is, te wijve heeft ende den Gorontalij, die sijn gevangen is geweest, door hem behouden ende tot de croone gebraght is, die hem oock daerover gestadigh te erkennen belooft soude hebben, daertoe den Spaenjaert hem oock houden sullen volgens hun beloften aen gemelten Hamsia gedaen.

De grootsheyt van Hamsia is mede geaccompanjeert met een extreme gierigheyt, die den Spaenjaerden te gemoet comen met soo veele secrete geschenken ende gaeven, die oock door gemelten Hamsia soo gedistribueerd werden ¹ onder de grooten van Ternate, Maquian, Bachiam, Gilolo, Gamecanorra ende de gansche cust van Moro, dat niemant meer de wapenen tegens den Spanjaerden gebruyckt als wij alleen.

Hamsia ende Gorontaly continueerden met de correspondentie van den Spaenschen Gouverneur in Manila, die nu is een Don Joan Cereso de Salamanca, ende hadden op nieuws een correccor met secrete advijsen naer Manila gesonden.

De liberteyt die de Tarnatanen ende Maquianen becomen door den gemaecten vrede met de Tidoresen bevalt haer soo wel, dat geen werck meer van ons maecken ende sijn de Tidoresen op Maquian soo vrij ende stout geworden, datse de lijffeygenen van de Compie

¹ Men zou zeggen (als het waarheid behelst) dat dit nog al zoo gierig niet was.

ende haere dienaren, soo se deselve wat buytens wegs vinden, durven vatten ende gevanckelijck wegh voeren sonder dat sigh de Maquianen daer tegens stellen. Indien sulx compt toe te nemen sullen onse saecken sleght op Maquian staen ende wij bij nae in onse fortten belegert sitten

Hamsia payt den onsen met praetjens ende gevoelen d'onse te missen den ouden Sengagie, ¹ die wijs ende onse vrunt was, wesende den nieuwen aldaer gestelden Sengagie een puyr creatuyr van Hamsias geveynstheden.

Naer den President Ottens ons rapporteert, soo hadde Hamsia aen den persoon van den Gouverneur Broecum een goet genoegen. Het schijnt dat de Grijsen daer werden gehouden voor Wijse. Wij blijven verhopende dattet sijne E. wel claeren sal als maer op sijn hoede is ende dat hij wel lette op gemelte Hamsias loose ende snoode practijken.

UE saecken in Banda staen God loff in goede termen; de vruchten werden vreedigh gebenitueert ende ordentelijck gehavent, soo wij hoopen de overcomende effecten UE doen blijcken sullen.

Die van Ceramlant, Goram, Couwer ende andere daerbij gelegen plaetsen begonnen meer ende meer tot Banda te comen, aenbrengende quantiteyt sagu ende andere noodwendigheden, diese yegens cleeden ruylen, waerdoor daer omtrent de taghtigh lasten rijs gemenagieert waeren.

Soo was oock de frequentatie van de inwoonderen der landen Key ende Aru vrij wat geaugmenteert door de goede beyegeninge ende negotie naer hun genoegen, soo se in Banda doen.

Onse Bandanese Burgerye hebben deselve landen mede beginnen te frequenteren ende bedaneken hun van goet onthael, dat haer daer is aen gedaen, hadden oock verleden jaere daer omtrent egeen Macassaers vaertuygh altoos vernomen.

De twee principale Orangkayen van Key genaempt May Ebico ende Mendato waeren in hoogen ouderdom gestorven, welckers zoonen, die in hun vaders plaetsen gesuccedeert sijn, op Nera waeren ge-

¹ Namelijk de Sengadji van Ngofakiaha op Makian, die door Hamza was afgezet, even als die van Gamoeakanora op Halmahira, omdat zij zich naar zijn zin te veel gezag aanmatigden. De laatste was zelfs onder zeker voorwendsel om 't leven gebracht.

comen, rapporterende dat haer naederen uysterste wille was geweest, dat sij het Christen gelove souden aannemen ende daer in volherden, tot welken eynde hun in Banda hadden vervoeght, dat een goede saeck is ende wij verhopende blijven den Almaghtigen haer daerin verstercken sal. Domine Jan Jansen Priserius soude in November voorleden met drie stichtelijke Nederlanderen, in de Maleytse taele wel ervaeren, met eene van de Boeyers derwaerts werden gevoert, dat men vastelijk vertrouwt gedyen sal om die blinde heydenen tot het light der waarheyt te brengen, waerdoor oock verhoopen te vernemen de gelegentheyt vant overgrootte lant, dat daer bij Oosten is gelegen.

De geringe voordeelen die den sandelhandel eenige jaeren aen de Compie heeft gegeven ende dat die veel volcx consumeert, heeft ons de twee jongst voorleden jaeren denselven doen staeken Met maght en is daer ¹ geen negotie te erijgen. Door den Macaosen handel ende haere veeljaerige frequentatie weeten de Portuguysen den Timoresen beter als wij te gerieven, connen oock beter met hun omgaen alsoo daer weynigh nieuwelingen comen. Het fort van Solor can den Timorsen handel int minst niet voorderen, alsoo die met jaghten waergenomen moet werden, die als men staet van dien handel soude maecken van Amboino wel derwaerts souden connen seylen. Soo is oock doorgaens de Compie ten aghteren gecomen, soo lange als men Solor beset heeft gehouden, het geheel bedraegen vant selve guarnisoen, doch sijn de Soloresen die't met de Portuguysen houden ende de habylste handelaeren van Timor sijn op Larentuca geretireert, daer gemelte Portuguysen mede wat versterckt sijn ende den onsen haer hoofd eens gestooten hebben.

Geschreven in Batavia desen 4^{en} January A^o 1636.

UE trouwschuldige Dienaeren

HENRICK BROUWER.

ANTONIO VAN DIEMEN.

PHS LUCAS.

MARTEN IJSBRANTS. ²

AERTS GYSELS.

JAN VAN DER BURCH.

1 Dat is op Timor.

2 Gewezen directeur aan de kust van Koromandel.

LXVI. Aert. Gysels, raad van I. en gewezen gouverneur van Ambon aan Bewindhebbers der O. I. Compagnie, Batavia 1 Januari 1636.

In wat vougen de impartinentien van Van den Heuvel haren avanck op Hittoe genoomen hebben, daer van zal UE. ten ontwijffel niet meer dan te veel voorgecoomen zijn ende zal desselfs procedure de Compie aenhangen, waer in ick vertrouwe onschuldig gekent zal werden, alsoo mijn plicht getoont ende hem de behulpsaeme hant gepresenteert hebbe, zulex hij niet en heeft willen accepteren ofte eenigen raedt aennemen. Onse resolutie was wel om Captⁿ Hittoe bij den cop te vatten, maer wie souw ghedacht hebben wanneer zulex verricht was, hij zijn hoofd zoude volgen ende niemants raedt aenneemen, zulex wel behoorlijk waer geweest ten aensien hij int alder minste gheen kennis vanden Amboyneschen stant en hadde, doch hem te zeer op den predicant Helmichio verlatende, die ommers in geene autoriteyt off ontsach bij haer en was, maer opt stont, naert vatten van Captⁿ Hittoe, bij haer als eenen valssaris ende loogenaer verclaert wert. Hoe condet minder wesen, off den oorlogh most volgen ende veel personen [aan] Captⁿ Hittoe[?s] voorgeven, dat ick haer uyt het hoofd gesteecken hadde, gelooff geven, alsoo naer dat hij met de drye hoofden aen onse corcorren quam ende neffens andere principale gevat was, wij ons niet gecontenteert hieuwen, maer in zijne corcorre schooten, waerdoor eenige doot ende sommige gequetst worden, ende soo d' Hr. Hulft niet daer geweest ware ende hem wederhouwen hadde, het soude noch qualijcker afgeloopen hebben ende veel onnosele, ja onse beste vrunden vermoort zijn geworden. 'T geene bij haer hadden is hun afgenoomen ende zijne huysinge op Hittoe ten rooff gestelt; dit en zijn ommers gheen ander middelen dan t' lant overhoop ende aldus tot onrust te helpen.

Naer datum heeft hij de drye hoofden onder de beloften van verscheyden conditien ende onderdanicheden, die haer onmoogelijck waeren te presteeren ende naer te coomen, gerelaxeert. Waer sal men gheen Mooren vinden die ongelijck meer belooven zullen om uyt banden ende gevangenis verlost te worden? Mijne waerschou-

winge, van Baros (daer nu al het quaet van daen comt) in soo goede verseeckeringe te nemen als Captⁿ Hittoe, heeft hij niet aengenoomen ende noch veel minder mijn advijs willen hooren hoe 't met de gemelte gevangenen zoude aenleggen, hem eenelijck vertrouwende op hare schoone beloften ende moorsche praetjens, waer met hij meende gants Amboyna geconquesteert te hebben

Hoe grooten miscontentement dat onder d'inwoonderen geweest is den E. Hulft niet gebleven zij ende een ander in desselfs plaetse gesonden om den Gouvern^r van den Heuvel te vervangen dat is gants Amboina ende Ceram niet meer dan te veel bekend

. Ick vertrouwe dat de E. Hren Bewindhebberen zijnen dienst ende overblijven in Amboina in consideratie zullen nemen. Ick verclare UE. met waarheyt, zoo zijn E. niet daer geweest en ware, het heele lant overhoop gelegen soude hebben. Wat redenen daer geweest zijn mij niet wederom derwaerts te willen gaen laten ofte Hulft ¹ in plaets van Deutecom, die geene ervarentheyt in de negotie heeft ende ommer soo onbequaem om de bergen op ende aff te loopen en weet ick niet

Het schijnt voor sommige die den grondt van de saeck niet en verstaen vrent ende buyten propoost, datter gesegt wort, gelyck oock seecker is, dat vant jaer 1635 soo meenichte boomen, ja ontelbaer getal van een vadem ende meer dichte geschilt zijn, echter de vremdelingen wel 800 à 1000 bhaer vervoert hebben, boven de geen en die men segt op Lissidij in eenen vehementen brant verongeluckt zijn. Dit moet verstaen wesen gheen nagelen te zijn, die naer de destructie zijn gepluct, maer voor dato int jaer 1634 gedurende d'gouverno van den Hr. van den Heuvel ende soo laeten moesson dat niet vervoert hebben connen worden.

Ende alsoo ick vertrouwe UE. mij ten goede zulle neemen ick ten dienste der Compie mijne meeninge verclare, soo en can niet nalaten voor te stellen off niet noodich, de Compie vorderlijck ende dienstich waer met den cooninck van Macassar vrede gemaect wert, alsoo zeecker zij de inwaert gaende scheepen sonder merkelijck verlet ter zelve plaetse van goeden ende bequamen rijns versien soude werden, die men nu elders souekt ende meest door langduricheyt in de

1 Hulft stierf op zijn overtocht van Ambon naar Batavia in 1635.

scheepen verleege ende verbroeyt is, zulcx bij alle onse onderdanen ende bontgenooten onlust veroorsaect. Dus dunct mij onder correctie van een beter hier op geleth ende des Compies voordeel gesocht dient, zulcx al overlange gepractiseert behoorde te wesen. Ist gelaten om dat de Macassaren de Amboynesche quartieren gefrequenten hebben, daerop wert geantwoort, dat sij de minste zijn ende de daer coomende vrendelingen meest Mannacabers, Jooreesen, Pataneesen, Javanen van Japparen, Gresej, Joortan ende Bantam zijn. Des tot een besluyt, soo den gemelten cooninck wel onderrecht wert ende vorseekert waer dat men hem jaerlicx 4 a 500 lasten ofte coyangs rijs soude afhalen, daer in het meeste welvaren vande grooten bestaet, ons daercoomen soude haer aengenaem wesen ende sij zulcx liever sien dan datter groote pertije nagelen arriveeren, waarbij de gemeene man geen voordeel heeft. Des soo dese alliantie geeffectueert wort zal door ons ter plaetse aldaer een oogh int zeyl gehouden werden ende wij altijts weeten connen wat macht tot naedeel van Amboina ofte Banda geprepareert wert.

Beter waert de macht die men voor Macassaer hout in Amboina aengelegt ende tot de destructie geemployeert werde.

Actum Batavia primo Januarij Anno 1636.

UE. getrouwe ende dienst-
schuldigen dienaer

AERT. GIJSELS.

LXVII. Justus Heurnius, predikant op Ambon, aan
Bewindhebbers der O. I. Compagnie, Ambon
17 September 1636.

.....
..... De rechte oorspronkelicke oorsaeck deser beroerte ¹ is:
eensdeels het al te dickwils, al te lang ende te verdrijetelick pan-

1 Namelijk van den opstand van de onderdanen der compagnie op Ambon en in de Uliasers, waarover Valentijn voldoende bericht geeft.

gayen ofte roeyen op de correccoren ende ten anderen principalick de bejegeningen, dieze voornamelick op de vermelte twee laeste zee-tochten zeggen uytgestaen te hebben.

Aengaende het pangayen ofte roeyen op de correccoren, haer clagte is dat de roeyers duerende de tochten die somtijts van 6 weecken, somtijts langer, somtijts corter vallen, ellendichlicker leven dan eenige slave op heel Amboina hebben; als dat zij moeten nacht ende dagh roeyen, sittende met het lichaem meestendeel nat, soo dat sommige het onderlijff door de lange naticheyte ende ongemaeck verseeriget ende verrottet ende dat soo met tochten beswaert zijn geweest, dat geen tijt hebben gehad nae behooren haere hooven ofte thuyne te besayen ende te beplanten, soodat ze tot groote armoede gecomen zijn; dat wijf ende kinderen hebben moeten gebreck lijden ende zij gedrongen zijn geweest haere gouden ende silveren juweelen, cleden ende andere goederen tot onderhouden van haer huysgesijn te vercopen. Dit achten zij noch verdraegelick voor haer te wesen. Maer haere clachte is voornamelick dat op dese laetste tocht nae Kelebon, die geschiet is in December 1635, buyten alle maete onredelicken mishandelt zijn. Want de roeyers (seggen sij) wiert geen tijt vergont snachts te rusten; werden van de Nederlantsche opperhooffden, op de correccoren doe vaerende, geboden in ses uyren soo verre te roeyen als in 12 uyren geraecken condon, met dreygementen soo dat niet deden, dat geslagen souden werden. Voegen hier bij dat ze het eeten der Amboinesen met voeten traptten, willende dat voort pangayen souden; stieten tvolek met voeten; sloegen ze met rotang; onder andere dat een van Oma van een officier met een hout een gat in t hooft geslagen werde, het welke groote verbitteringe veroorsaecte. Scholden (nae haer seggen) niet alleen t gemeine volck maer oock de Orangcayen voor schelmen, beesten, honden; stieten tvolek met voeten. Clagen voor alle, datze twee opperhooffden de eene van de negrij Bagouala, d'andere van de negrij Way opde correccoren in de boeyen slooten, omdat een luttel achter aen quamen; het welke zij achten een onverdragelicke versmaetheyt niet alleen voor die twee, maer alle Ambonsche opperhooffden te wesen, ende seggen liever te willen sterven, dan op haer eygen cost roeyende sulcke overlast te lijden. Dit was het vier dat haer gemoet, t welke met de andere miscontementen als met swavel opgevullet was, gants

ontstack soodat gelijk de opperhooffden der dorpen nu openlick ver-
 elaren, dit de oorsaek is deser ontstaener oproericheyte ende vandt
 wechloopen des volcx nae t gebergte.

Gegeven int Casteel Victoria op Amboina den 17 Sept. An. Dom. 1636.

UEd. Dienaer

JUSTUS HEURNIUS.

LXVIII. Jan van Broeckom, gouverneur der Molukken,
 aan den Gouv.-Gen. Antonio van Diemen, Maleyen
 18 Augustus 1636.

Den nieuwen Gougoe Citchil Moussa ¹ met noch drij Colano Nof-
 fagnaris werden van den Coninck ² a 3 reysen bij ons gesonden met
 welke wij veele ende verscheyden reedenen hadden over het langh
 absenteeren van den Coninck, als mede wat reedenen van misnoegen
 daer waeren dat alle de Grooten, Soasievas ende Sengadjas, haar
 soo vreempt ende affkeerigh hielden ³. Den Gougoe antwoordde
 daarop dat de Coninck beschaempt was om bij ons te verschijnen
 ende dat om reddenen hij ons veele ende groote toeseegginghe hadde
 gedaen om den oorlogh tegens den Tydorees aen te nemen ende dat
 op alle zijne beloften tot noch toe niet en was gevolght, seggende
 dit alleen de reddenen te sijn, die den Coninck weeder hielden om
 bij ons te comen.

Met de Colanonoffagnaris hadden van dit stuck meede veel
 reddenen, namentlijcq over dese affkeericheyt, soo wel van haar als
 van den Coninck; welke ons tot antwoord gaven dat t' seedert het
 ombrengen van den Sengadja van Gammacorra ende sijnen soon
 alsmede het affsetten van den Sengadja van Gnofficqia ³ onder haar
 een groote vreesse was gecomen alsoo sij sagen soo iemand vande

¹ Hij was een broederszoon van Hamza en nog zeer jong.

² Vergelijk den brief van Gouv.-Gen. en Raden hierna bl. 300 v.

³ Zie hiervoor bl. 285.

haare het geselschap van de Neederlanders wat meer soght als den Coninck wel geviel, die werd suspect gehouden ende van [hem] gehaet, waar door haar dan niet anders stond te verwachten als de doot ofte ten minsten haar ruïne ende verderff, seggende dit alleene de oorsaecke te sijn dat hun van ons soo vreemd ende affkeerigh thoonden.

Den Sengadja van Maleyen heeft met ons van dit stuck wel in reedenen geweest. Desen man was de eenige persoon daar uyt wij van des Coninx doen ende handel altemet wat kennisse cregen. Ende als wij onder anderen met hem spreekende ons beclaechden over der Tarnatanen valscheyt ende bedrogh, antwoordde ons desen Sengadja dat het ons selfs schult was, seggende voorders, doen het stuck daar toe beleyt waer, dat men desen gespaengioliseerden Hampsia van cant soude helpen ende den ander, die ons aangenamer geweest soude sijn, de croon van het Tarnataanse Rijk opt hooft soude gestelt hebben, dat alsdoen de Gouverneur Lodensteyn die selfs hier van de principale aanleyder was geweest, haar (doe men het werek soude bij de handt nemen) verlieth ende coos doen wederom de partye van den Coninck, waer over eenighe van haar niet wel daarom sijn getracteert, gelijk ons nu mede wel bekend was, ende dat nu ijder bevreest waar om yetswes tot onsen voordeel voor te nemen. Den Coninck trachtte mede door alle middelen, soo daar noch eenige waeren die ons gunstich ofte toegedaan mochten sijn, deselve van cant te helpen off ten minsten van alle ampten ende regieringhe aff te steken ende tot niet te brengen, gelijk wij nu genoegh conden sien ende bespeuren aan den Sengadja van Gnoflicia die de Coninck wel niet aant lijff ende heeft getast (ende dat om ons eenigh contentement te geven) maar onder eenen geveynsden schijn van hem te promoveeren tot grooter staet ende ampt, zulex hem van Macqian getrocken ende met den naam van capiteyn Laout becleet heeft, sonder hem eenigh profijit te laeten genieten, in welke bedieninghe desen ouden goeden man alle sijne middelen consumeert ende zal hier door tot de uysterste ellende gebracht werden.

Voorders verbindt hem den Tarnataen met houwelijken als andere vrintschappen soo aen de Macqiannesen dat naar ons oordeel hier naar niet wel mogelijk sal wesen om eenige scheuringe tusschen hem ende haar te connen maecken.

Wij trachten wel door alle middelen om eenige van den Tarna-
taensen Raedt t'onswaarts te trecken maar wij hebben geen gehoor;
de vrees is bij haar te groot.

Nevens desen gaet copia van des Coninex van Mindanaos missijven
bij ons op den 17^{en} Junij ontfangen ¹ waarinne den gemelten Conineg
versoeckt onse hulpe ende assistentie tegens den Spaangiaerdt onsen
algemeynen viandt, die aldaar in de Calderas, een fort omtrent sijn
stadt ofte negrij heeft gebouwt. Desen conineg pretendeert eenige
pretentie wegens beloften van den Ed. Hr Generael Reael, van een
metaele stucq als oock van 2000 realen van 8ten over een misstice
vrouw, gelijkq UEd. bij de copie van ditto brieff sult gelieven te
beoogen. Bij dese missyve was gevoecht een vereeringh van 400 @
waeren. Wij hebben deselve beantwoort ende met beleeftheyt het ge-
eyschte geexcuseert en in recompense van de toegesonden vereeringe
hem wederomme een schenckagie gedaan

Als wij in Julio laestleeden met het jacht Zeeburch naar Batsian
waeren vertrocken omme aldaar het fort ende comptoir te visiteeren
ende voorders met alle noodtlijckheeden te versien soo is ons op dito
jacht bekent geworden een meysken in mans cleederen die haar liet
noemen Jan Pietersen van Enckhuysen. Is int landt gecoomen met
het schip Hoorn voor jongen a^o 1632; wint per maandt 4 guldens.
Haer vaeder is een skeepstimmerman genaamt Pieter IJsbrandtsen
ende is nu laetst met het schip Amsterdam naar't vaderlandt ver-
trocken. Wij hebben dit meysken van Zeeburch genoomen ende bij
ons op Maleyen gehouden. UEd. sal ons gelieven t'ordonneeren hoe
met de maantgelden sullen handelen.

Den Coninck prepareert alles tot den oorlogh tegens den Tydorees,
naar men ons te verstaan geeft, maar wij en connen niet gelooven
ofte vertrouwen dat het bij hem gemeynt wert ofte datter yets van
sall comen, maar dat alles geschiet om ons te misleyden ende tot
sijnder tijt wat anders bij der handt te nemen.

Het sal hoochnoodich sijn dat het aanstaande secours ofte ontset
wat vroeck van Batavia mocht gesonden werden, op dat eenmaal
met advantagie op des viants schepen mocht gecruyst werden.
UE. zal oock gelieven te gedencken, dat in Moluco met rijs niet

¹ Deze zijn niet op 't R. A. aanwezig.

langer als tot Ulmo Januarij en sijn geprovideert ende moeten daarmede noch soo menagieren dat niet een bael aan den coninck ofte imand anders en mogen vercoopen, t'welcq ons bij den Tarnataen groot misnoegen baert.

Wij blijven over de geheele Moluco jegenwoordigh voorzien met blanke coppen,

Op Maleyen	coppen	239.
Toluco		23.
Gnofficia		91.
Pouatti		21.
Taffasoho		65.
Tabalola		33.
Batsjan		49.
Het schip Tholen		62.
Compt te saemen		583.

Actum Maleyen int casteel op t eylandtt Tarnaeten desen 18ⁿ Augusti Aⁿ 1636, ende was onderteekent

JAN VAN BROECKOM.

LXIX. Cornelio Acoley, gouverneur van Banda aan den Gouv.-Gen. Antonio van Diemen, Banda 12 September 1636. ¹

Serieuuselijk hebben ons opt Macassars ende ander vreemt vaertuych geïnformeert doch weynich ontdeekt. In Quey Wattedea isser een op den slaevenhandel geweest. De custe van groot Ceram sijn van diversche Maleytse, Javaense ende Butonse joncken besocht, daer toe onsen boeyer Banda, van alles ten oorlogh met dese inleggende instructie versien hebben geschickt; dan alsoo de joncken

¹ Het voornaamste uit een vroegeren brief van den zeer omslachtigen Corn. Acoley zal men vinden in den brief van Gouv.-Gen. en Raden aan Bewindh. van 28 December 1636.

opgehaeldt ende van de ontrouwe inwoonders op Gouljij Gouljij gesterckt zijn hebben deselve niet connen vermeesteren noch eenich leedt doen.

Met de boeyer Banda, op primo Junij becoomen brieven van den predicant Jan Jansen ende ondercoopman Pieter Pauwelsen gedateert 27^{en} Mey uyt de Negrye Maere op Quey; adviseren hoe volgens onse ordre voor Eladt spoedich zijn geanckerd ende door Balij den swaeger van den Admirael Narra Ringij Ringij, die t' geberchte bewoont, sonder denwelcken gemelte Admirael niets wilde doen, in groot peryckel des doots zijn geweest, twelcq naer bericht werden meest uyt eygen onverstandt, soo door t'haestich ende ontij-dich procureren des steenen huys als verthooninge vant goude capitael zijn oorspronck heeft genomen, want hun rouwe ooren sulcken subiten vreemden clanck noch de verleydende oogen soodanigen glinsterenden metael niet hebben connen verdraegen maer als levende sonder wet tot quaede begeerte gebracht, waer van ten volle gewaershouwt zijn hun te wachten hadden.

Edoch door de providentie Godes ende gunst der gemelte Narra Ringij Ringij mitsgaeders veele Queyen, die hun tot bewaernis omcingelden, geimpedieert, soodat uyt verbaestheyte ende de roepinghe des oversten van Mare, die met groote beloften ende verseeckeringe hunder persoonen (gelijk opentlijk in aller presentie verclaerde) machtich was sich aen Balij ende sijn aenhangh te wrecken, den predicant ende coopman ernstelijcke versocht heeft, t' welcq den Admirael, wesende met den selven vermaechtschapt op toesegginge der gunste ende eeuwige vrintschap in hun believen stelde, in gemelte Mare omtrent drie mijlen benoorden Eladt geseth hebben ende als noch hun residentie houden, daer redelijck getracteert ende goede getuychenisse van geven, doch geloof met eene lucht ende vel becleedt zijn; de weleque zijne joncquen veerdich maeckte om ter gewoonlijcker tijdt alhier te verschijnen ende persoonlijk de gunste van een steenen huys naer eygen appetijt ons te vereeren. Echter naer alle circumspectie staet te beduchten door gemelten domine Jan Jansen weynich vrucht in de salichmaeckende kennisse Christi aldaer gewrocht sal werden, vermidts d'omme gangh der menschen veel min den inlandtsen aerdt, die met besondere kennisse moeten geleyt werden, hem gands vreempt ende vande winninge ende treckinge der harten beroofft is;

daer bij de cleenharticheyt ende vreesē soo groot dat niet alleen hem tot streelingē dier volckeren begeben noch de taele eygen maecken maer bijnaer t'eeuwich besluyt Godts ende t'noodtloft sich niet onderwerpen can. Claecht onder andere geringe redenen dat aldaer weynich lijftocht te becoomen ende met gesouten vlees ende specq behelpende is. Item een missive van zijn lieve huysvrouw (waer naer seer verlangh) geeregen ende hem een sieckte beloopē heeft, eyndelijck barst in droeffheyt uyt ende secht al leefde hij op dat landt noch 30 jaeren voor hem geen vrucht te doen is; oversulex met ons te spreecken opecoomen zoude t welck met verstandt aensien moeten.

Insgelijcx adviseert de ondercoopman dat onse ordre in de negotie naer believen voltrocken ende wat te doen stontd geffectueert was mits gaders het mede genomen capitael in slaeven ten redelijcken prijse omgeset, waerop met de boeyer Banda ende een schoone corcorre omtrentd de 420 realen heeft afgedaen, met toesegginge 't resterende pr eerste occasie te wachten hebben, soo dat niet alleen de gedaene oncosten goet te maecken maer cent pr cento benefens de vertieringe der cleeden aldaer te haelen zij, t'weleq in besondere reommandatie ende goede acht sullen houden ende hun verkeerde cleenharticheyt soo 't mogelijk is met goet beleyt sien te verclouqen. Volgens d'ordre sonden ons als ostagiers den outsten zoon van meergemelten Admirael benefens drie andere naekte gesellen, die ter schoole gehouden ende den cost gegeven werd; soo wenschte deselve van minder ende niet in mannelijcke jaeren te zijn ¹.

Als voor desen gesecht sijn 10 a 12 joncken van Ceramlaut ende d'omgelegen plaatsen naer Oningh om den bast der massoyen gesteecken ende zedert hier verscheenen waarmede (doch niet sonder ongeloofelijcke moeyten) desen jaere den handel becomen hebben invoegen 390 picol, bestaande in 14088 ps bossen int schip Bueren gescheept blijft, die dooreen à 11 ra t' pcol comen te costen dat een ra boven UEdts bode gaet. . . . 't Staat (onder reverentie) noch te beduchten vermits desen cleenen prijs, die daar voor hebben becoomen, in soo abundantie niet meer compareeren sullen, aangesien

¹ Vergelijk: Mededeelingen uit het O. I. archief door L. C. D. van Dijk, n°. 1, bl. 27, aant. 1.

de Maccassaren, Javanen ende Maleyers die wij naar vermogen van daar sullen weeren, ongelijk meer uytgeloofd is, dienvolgende soo taliter et qualiter hebben geleverd ende ten waere de vreesse onser boeyen (die tot bevorderinghe desselffs handel ende cundtschap vant passeerende aldaar hebben geschickt) in hun niet hadde gewracht, wij soudén buyten twijffele soo goeden portie niet hebben connen becoomen ¹.

Om soodanigen handel door ons ende d'onsen metten naturellen ter plaatse daar de massoyen valt te drijven en connen hoe naeuw daar op informeeren vande geringste apparentie UEdt niet verseeckeren want, als voor desen verthoont, de barbaerscheyt dier natie ontsiet noch verschoont gewoonte, kennisse, veel min natuerlijke vrindtschap; daar bij den handel soo vreemt ende de menschen soo ongeloovich dat wij noch ancker veel min de bewandelinghe des grondt van t' vaste landt niet en betrouwen; t' welcq voor seeckeren tijt een groote Chinesee jonck met 50 a 60 parsonen sonder yemandt daar aff te coomen ende nu 't exempel van Sacker, mitsgaders den E. Commandeur Pool ² als met den vinger ons droevigh aanwijst; maar verschijnen met hun cleen vaartuygh op de comste der Cerammers aan seeckere onbewoonde eylanden onder de custe gelegen, daar den coop met tamboucks, swaerden, sagouw, slecht goudt etc., naar oordeelen can soo onordentelijk ende confuselijk, ja slimmer als op de Cabo de Bona Esperance gesloten ende gedreven wert, dogh de helle waarheynt vertrouwe ons ontbreeckt, want in de Ceramse discoursen groote veranderinge bespeure die om ons te misleyden seggen watse willen.

Actum int Casteel Nassauw opt eylandt Neira in Banda Ady 12 September A^o 1636.

Ende was geteekent CORNELIO ACOLY.

¹ Blijkens brief van Gouv.-Gen. en Raden aan Bewindh. van 28 Dec. 1636 kon de massooi te Batavia slechts 11 à 12 realen halen, en waren zij van meening dat er niet genoeg op zou te verdienen vallen.

² Zie over den dood van Pool aan de kust van N. Guinea: Van Dijk, Mededeelingen, n°. 1, bl. 29. Met Sacker wordt waarschijnlijk de vrijburger Sacker Jansen bedoeld wien de Boetonners vermoord hadden. Zie Van Dijk, Neerlands betr. met Borneo, bl. 40.

LXX. Gouverneur Generaal (Antonio van Diemen) en Raden aan Bewindhebbers der O. I. Compagnie, 28 December 1636.

Over Engelant hebben UEd. geadvyseert tot wat eynde den Commandeur Gerrit Thomasz. Pool op 24 Januario met ses jachten, gemant met 110 coppen varent volck ende 50 soldaten, over Martapura, Macassar ende Bougijs nae Amboino uytgeseth hadden¹. Van Macassars rheede is gemelte Pool tusschen den 21 ende 22 Februario naer d'oosteuste van Celebes verseylt, omme volgens sijn instructie met die van de Bougijs (aldaer Mr Antonio van den Heuvel soo hooge van voorgegeven heeft) in onderhandelinghe ende contract tot prejuditie van den Maccassaersen Coninck te treden ende alliantie te maecken, langhs d^o cust sonder anckergront seylande tot 25 d^o als wanneer voor seecker vleck (daer een vrede vaene van wayen lieten) ten ancker quamen. Den Commissaris Steven Barentsz ende Roeloff Gerritsz coopman voeren naer landt, alwaer omtrent 100 man in wapenen vonden ende, ons aenbrengen verstaen hebbende, thoonden seer goede mine, scheenen wel vergenoecht te wesen ende wierden voor dien tijt wel beyegent. Seecker affesant, onder ostagiers aen boort van Zeeburch bij Pool verschijnende, verclaerde uyt last van sijnen Heer den Coninck van Boele Boele ende die van Bonne dat met die van Macassar bevredicht ende vereenicht waren, echter wel genegen om tegen hun den oorloge weder aen te nemen bij aldien hun wilden met wapenen assisteren. Boele Boele ende Bonne soo voorgaff souden jaerlijcx vijff a ses scheepsladingh pady connen leveren. Dit soete praetgien geviel d'onse sonderlingh wel ende belooffden den Commandeur soo veel rijs ende pady aen te nemen ende met ammonitie van oorloge te betaelen als leveren souden, insisterende voorders met den Coninck persoonlijk over dese ende andere saecken te moghen spreekken, ende nam den afgesant aen met sijnen Coninck off desselfs zoone bij hem Pool te verschijnen.

1 Namelijk om 't vervoer der nagelen naar Makassar te beletten enz. Over 't verrichte door Pool te Martapura en te Boeton zie: Van Dijk, Neerlands vroegste betrekking met Borneo, bl. 38—41. Voor Makassar vond Pool geen vijandelijk vaartuig.

Des anderen daechs verthoont sich des Coninck soone met veel volcx op strandt. Steven Barentsz ende Roeloff Gerritsz vaeren ongewapent nae lant omme den Coninck te bewellecommen, alwaer gecomen sijnde, schielijck overvallen wierden, ende sijn daer vermoort ende omgecomen negen personen namentlijk de voorsz. Steven Barentsz, den Coopman Roeloff Gerritsz, Lambert Sloos een assistent, den tolcq, een quartiermeester deerlijk gequest ontcomen.

Dit sijn de vruchten van al te achteloos en blinden ijver met te veel vertrouwens gemenght; 't schijnt bij d'onse niet eens geremarqueert noch geleth is dese luyden (gelijck selver voorgaven) met die van Macassar bevreedicht waeren. De cleederen van de gemassacreerde sijn cort nae dato aenden Coninck van Macassar gebracht, waer uyt licht te bespeuren is de genegentheyt (daer van soo veel geseyt is) welcke die van de Bougijs sijn hebbende omme haer met ons tegen den Maccassar t'opposeren

Mijn Heeren, UEd. noch jongste ende voorige gedaene harde reprochen over d'injuste ende nulle proceduyren, soo als UEd. die gelieven te noemen, hier in India gehouden, veroorsaecken veele insolentie ende disrespect aende principaele uwer regeringe alhier, gelijck oock gedijen tot stijvinge van ontrouwicheyt ende dieffstal der middelen van weduwen ende weesen, participanten inde Generaele Compie, ende vreesen UEd. dese termen van schrijven t'ontijde noch beclagen sullen, want als Godtslasteraers die des Compies huysinge tot bordeelen maecken, die onse commissien violeren etc. hier gestraft sijnde bij UEd. gerestitueert ende der selver geconfisqueerde middelen aende vrunden ende erfgenamen weder uytgekeert worden, soo is dit immers niet alleen d'ontrouwe gestijft ende gevoet, maer sullen de onrechtvaerdige niet schromen tot noch grooter nadeel van de Compie in haer dieffstal voort te vaeren, als bevinden haere faulten verschoont, bij UEd. gemitigeert ende wij daer over gecensureert worden. Dat eenige geinteresseerde UEd. gunste gevoelen ende bij wijlen sommige saecken wat gemodereert worden is prijsselijck ende moet aldaer bij UEd. ende niet van ons gedaen worden, maer dat men ons met eenen culpeert van valsche sententie, sonder te specificeren, gepronuncieert te hebben is niet versettelijck ende uwe affairen alhier ten hoochsten schadelijck.

De schepen Galiasse ende Texel ultimo December ende 20 Januarij

van Batavia vertrocken, arriveerden den 21^{en} Febric ende 3ⁿ Meert daeraenvolgende voor Maleyo. Daechs daeraen [is] de Galiase tusschen het eylant Hiery ende Tarnaten in zee geraeckt ende Thoolen door onbeseyltheyt weder binnen gedreven wesende, bejegt het verwachte [Spaansche] secours bestaende uyt drie schepen ende jachten met een Brigantijn gemant, ¹ tast tselve furienselijk aen, doch met cleen voordeel, becomende in der haest 6 dooden daer onder den opperchirurgijn ende 15 à 16 gequetste, verlaeten den vijant, loopt nae Macquian om secours ende sijne patienten te cureren.

Den vijant, door dese rescontre mede tusschen Macquian ende Mortier verdrijvende, wiert door de Spaense galeyende menichte corcorren met cracht onder Gammalamma gebouchseert voordat de Galiase (weder versien sijnde) met Thoolen ende Texel (als doen aengecomen) versterckt, bij den vijant conden geraecken, sulcx dat den 7^{en} d^o Meert voort casteel Maleyo vruchteloos ten ancker keerden.

Den 17^{en} April arriveerde uyt Amboino in Tarnaten de schepen der Goes ende Zeeburch ende den eersten May daeraen volgende Wassenaer ende Waterlose werve.

Is seecker de compste van dese macht Hamsia ende sijnen aenhangh in dwangh heeft gehouden dat desen jaere tegen ons niet uytgebarsten is ende sich bij den Spangiaert ende Tidorees gevoecht heeft.

Dat dit gesejde extraordinaris secours uyt Manilha opt versoek ende aenradingh van gemelten Hamsia ende den Tidorezen Coninck in Ternate sij verschenen omme ons met gecombineerde macht uyt Moluco te slaen, blijkt bij de scherpe reproches door den Spaensen Commandeur deser vloote aen den Gougogoe van Tidoor gedaen, welke Gougogoe expres wegens de Coningen van Tidoor ende Ternate gecommitteert is geweest nae Manilha omme assistentie ende dese macht te versoeken, hem verwijtende den Generael in Manilha bedroogen ende met leugenen misleyt hadde, wanneer aldaer voorstelde de zaken tusschen Hamsia ende Gorontalij sulcx beleyt waren dat met assistentie der Spanjaerden den oorloge tegen de Neerlanders

¹ Medebrengeende 5 comp. Spaansche soldaten (300 man) en 2 comp. Pam-pangers, en den nieuwen gouverneur D. Pedro Mandioli.

gesamender hant souden aenvangen; dat nu contrario bleeck, hebbende in plaets van een oudt verrot schip, gelijk hij Gougoe voorgedragen hadde, drie schepen gevonden.

't Is oock waerachtich den Generael van Manila aen Hamsia een treffelijcke schenckagie met dit jongste secours was seyndende, welke vereeringh in Gammalamma noch opgehouden wierde ende niet overhandicht is

Onse missive per Texel aen Hamsia geschreven nevens een eerlijcke schenckagie hem ter handt gestelt sijnde ende den inhoude begrepen hebbende, claechde heftich dat wel gestadich tot den oorloge wierde aengemaent maer dat men hem sodanige assistentie niet presteerde als voor desen sijnen vorsaeet Modaffar wel genooten hadde, oversulex hem d'oorloge hert viel ende niet machtich d'selve nae sijnen goeden wille uyt te voeren.

Met de compste van den Kimelaha Louhoe uyt de quartieren van Ceram was Hamsia seer g'altereert ende geliet sich heel verstoort, clagende sijne landen aldaer ruyneerden, verstont oock niet den Generael in Batavia autoriteyt ende macht hadde een nieuwen Capiteyn Hittoe te creeren, dat hem Coninck sulcx te doen stond, gelijk alreede eenen anderen vercooren hebbende eerstdaechs derwaerts meende te seynden. Soo hadde in vergaedingh aen sijne Rijexraden oock ernstich versocht persoonlijcken met een goede macht nae d'Amboinese quartieren te voeren omme alles in vreedige postuyre te herstellen, dat hem tot drie onderscheiden maelen was afgeslagen.

Quimelaha Louhoe, van Ceram bij den Coninck ontbooden, hadde sijne saecken sodanich gejustificeert ende Hamsia met groote schenckagie sulcx verblindt, dat in eere blijft ende meerder extime als te voeren wiert gehouden

Den 16ⁿ Mey vertrocken de Spaense schepen gelijk gecomen waeren van Gammalamma nae Manilha. Wij meenen een misslach begaen is, den Gouverneur Broeckum ende sijnen Raet opt voordragen van den Commandeur Theunis Jacobsz Engels niet heeft connen resolveren de schepen Wassenaer, Galiasse, Texel ende tjacht Waterloose Werve voor't vertreck der Spaense macht (omme op de selve te passen) uyt Tarnate nae de Straet Tagima, in de Calderes off elders aff te seynden, t'is apparent bij aldien sulcx

geschied waere dese macht geruyneert soude hebben. Op consideratie van des vijants groote macht in Ternaten als Hamsia's ontrouw, geveijnstheijt, ende om desselfs quade coursen te stutten, item Comps Molucksen staet te verseeckeren, seght den Gouvr Broeckum dese schepen tot 1 Juny in Tarnate opgehouden hadde, nevens de schepen Thoolen, der Goes ende Zeeburch Der Engelse voor- genomen ende A° 1635 mislukte visite ¹ des eijlants Ron, hebben desen jaere hervath, ende was dienvolgende aende Oostsijde van Pulo Ron voor de gewesene negrije Lochum den 11 Meert ten ancker ge- comen capitn Randel Jesson van Londen met sijn schip de Paerle.

Soo haest den Gouvr Acoley d'aencompste van t Engelsch schip onder Pulo Ron vernam, sont datelijck gecommiteerdens met cleyn vaertuych derwaerts om ons guarnisoen, bestaende in 10 copen van daer te lichten ende gemelte eylandt ten behoeve van d'Engelsen te verlaten. Die van de Peerle t'aenbrengen van d'onse verstaen hebbende, heeft gem. Capiteyn Jesson aen de selve verlaert ende daervan oock schriftelijck acte int Engels gepasseert . . . geen andere last van sijne principaelen te hebben als simpellicke gesejde eylant Ron te visiteren, sulcx dat het lichten ofte verblijven van de voorsz. 10 Nederlanderen sich niet aengelegen liet wesen, gelijk oock dienvolgende t gesejde guarnisoen tot weeringh van het schuyt- geboefte daer is blijven continueren. Den Capiteyn Randel Jesson versocht seer instantelijcken (ten aensien op een quade rhee de lach ende dat water van node hadde) op Pulo ay mocht comen ankeren, dat hem op't gevouchlijcxste affgeslagen wiert, met aanbieding soo veel water aen boort te schicken als van noode mocht hebben, voor welke presentatie d'onse bedankte; hadden liever op Pulo Ay geweest apparent omme voor particulier wat foulye tegen witte suycker (daer wel van versien was) te ruylen. Eyndelijck op sijn aenhouden wiert hem toegestaen met onse Gecommitteerden in ons vaertuych nae Pulo Ay te vaeren omme den Gouverneur te begroeten, alwaer sijn versoeck andermael voorstelde, doch insgelijcx beleeffde- lijck affgeslagen wiert ende hij, vermerckende daer omtrent voor hem niet t'obtineren, op Pulo Ron niets te verrichten ende oock periculens leggen was, is met goet contentement naer uytterlijcken

1 Namelijk mislukt plan op een visite.

schijn den 20 Meert uyt Banda nae Amboina verseylt ende arriveerde den 27 d° aen de Passa omtrent den hoeck van Outtomoery.

Den Gouverneur Jochum Roeloffsz. van Amboino ende Directeur Arent Gardenys, de compste van dit Engels schip vernemende, stierden hem Gecommitteerdens aen boort om inder minne te waerschouwen sich datelijck van daer soude transporteren alsoo ter dier plaetse geen Engelse schepen vermochten te ankeren, daarop den Capiteyn Mr Randel voornoemt tot antwoorde diende zijn volck ende boot na landt om water gesonden hadde ende dat niet eerder meende noch conde vertrecken tot dat weder aen boort gekeert waeren; dan alsoo hem sulcx andermael ernstelijck ende onder dreygementen aengeseyt wiert bijaldien niet gesint was inder ijl van daer te verseylen, genootsaect souden worden daer toe andere middelen te gebruycken ende ondertusschen de boot met water aen boort comende, lichte ancker ende gingh op den 29 Meert gansch ende geheel gemiscontenteert deur, uytwysende twee protesten, gedateert 19 Meert O. St., die hij, Jesson, aen d'overhoofden van tship Buyren (welke hem tot Bouro geleyden) ter hand stelde.

Bij d'advysen met geseyde Buyren ende de jachten, als mede uyt het schriftelijck ende mondelingh rapport van den Directeur Gardenijs, vernemen wij tot ons leetwesen dat alles in dat quartier seer verwart staet ende sijnen voortganck van quaet tot erger is nemende. Wij sullen in dese over cleene gepasseerde saecken niet particulariseren, als daer sijn eenige voorgevallen rescontres met voordeel ende schade, t'affhacken van 1500 muschaet boomen op Terfoele, tusschen Warname ende Riboth Hatemette. Item het destrueren van Kellemoury, Kellebou, ende Selou met 30 stux corcorren, die daer op stapel stonden, alles g'effectueert met d'Amboinse macht boven de schippers met 100 soldaten van Amboino ende 41 d° daertoe uyt Banda ontboden, gemant. Item t'versoek van den Tarnataensen Quimelaha, omme vrede, op hoope dat onse besettingh van de Hittoese stranden souden opbreecken, omme te beter sijn personagie met het vervoeren der nagelen van Hittoe te spelen ¹ etc: . . .

1 Uit het Dagregister van 't kasteel Batavia van 1636, bl. 647, blijkt dat dit jaar een aantal jonken van Java gekomen waren (Samarang, Tagal, de Boekit) om peper te vervoeren.

Omme dan ten principaelen te comen, etc. ¹.
 De Hittoesen nemen geen contentement aen Tana Hittou Messingh
 ende Calbouw, die wij als Hoofden van 't landt gesteld ende g'au-
 thoriseert hadden. Den Gouverneur Jochum Roeloffsz. advijseert dat
 verclaert hebben 't gansche lant veel liever verlooren sagen als dese
 persoonen voor haer Hoofden t'erkennen ².

Voorleden Wester mousson verstaen wij weynig vreemde handelaers
 in d'Amboinse quartieren sijn vernomen. Echter wert ons seeckerlijck
 geadvyseert dat d'Engelsen ende Deenen desen jaere alweder groote
 partije ende meer als voor desen in Macassar opgecocht hebben, te
 weten den Deen als geseyt 400 bhaaren dat is 192 duizend @ ende
 d'Engelsen nae opgeven hebben van daer gebracht met haer schepen
 de Paerle ende Coster tsamen ses hondert bhaaren dat is 288 800;
 wat nu bij de Portugesen vervoert sij blijft ons onbekent. Echter
 verlaten ons dat desen handel eerlangh moede sullen worden, soo
 maer de nagelen in Europa niet weder steygeren ende op hooger
 prijs comen, hier sullen't wel claeren dat op haere Maccassaerse
 nagelen geen voordeel doen ³.

Desen jaere is Macassars rheede onbesocht gebleven, dewijle de
 voorjarige besetting geen off weinich voordeel heeft gedaen als mede
 dat UEd. in dien oorloge geen smaeck vinden

Den peperhandel op de Sumatrase westcuste vervalt, verergert
 ende verslimpt van jaer tot jaer ende staet gemelte handel, die voor
 eenige jaeren de Compie soo treffelijcke profijten ende groote quantite
 peper heeft toegebracht, ruyneus te worden bij aldien d'Engelse
 ende wij continueren de gemelte custe jaerlicx met soo veel schepen
 te bevaren ende soo onmatich den peper tegen den anderen op te
 jagen gelijk desen jaere geschiet is De grooten
 admitteren de lantluyden niet met ons te handelen; sij maecken

¹ Het verhaal van den opstand der Ambonners vindt men bij Valentijn, II
 2 p. 105. Over de oorzaken zie hiervóór bl. 289 v.

² Kajoean die den titel voerde van Tanehitoemessen werd door de Hittoesen
 veracht omdat hij lafhartig was en met zijn eigen(?) moeder geboeleerd zou
 hebben. (J. Roeloffs van Deutecom aan A. van Diemen 20 Sept. 1636).

³ Door het zoogenoemde „kladden” met de kruidnagelen door de Hollanders
 hadden de Engelschen en Deenen in Voor-Indie dit jaar voor hun voorraad geen
 prijs kunnen maken.

voorcoop ende jaerlijcx onse ende der Engelsen doen wel g'incorporeert hebbende, stellen den prijs; gebruycken noch dese finesse dat somtijts bij d'onse comen; ende weder bij d'Engelsen gaen, seggende dat mag sijn peper gelden.

Dese rijsingh can oock niet gedyen omme de boeren tot meerder aenplantingh van peper t'animeren alsoo minder voor hun goet krijgen als voor desen

Door ons gestadich cruyssen voor ende omtrent Malacca tsedert den jaere 1633 is deselve stadt seer benauwt geworden ende bij nae in d'uytterste hongersnoot vervallen geweest

Dese onse besettingh is langen tijt gecontinueert met een sobere macht van 4, 5 ende 6 jachten gemant met omtrent 250 coppen. Ende gelijk dese besettingh de Compe niet gedijt en heeft tot bijzondere groote last, soo is d'selve oock met prinsen weynich off niet gesoulagieert geworden. Echter causeert dese onse besettingh seer slappe neeringh in Malacca, ende bevinden wij de negotie alhier in Batavia ter oorsaecke van dien dagelijks accresseert ende den rechten middel te sijn omme den Mattaram tot verstandt te doen comen

Den Vice Commandeur [Orlando] Thibault met Couckercken ende Wieringen ende Bardes als geseyt tot besettingh van Malaccas Noordsijde geordineert arriveren den 2en Juny voor Malacca, alwaer buyten gewoonte te reede vonden geanckert leggen 12 groote fusten, drie geliassen, ende 5 scheepkens met reeseylen, sijnde, gelijk naderhant verstaen hebben, door den Vice Rey Don Pedro de Silva in Meert passato van Coutchijn tot secours ende bevrijdingh vant Malacx vaerwater uytgeset ende derwaerts gesonden met 400 soldaten onder t commando van Francisco Cotinho Cavaca, Gouverneur van Malacca. Ende alsoo den Vice Commandeur ordre hadde andermael t'onderstaen off die van Malacca gesint waeren te rantsoeneren, seecker Portugesen van Batavia, in onse vloote sijnde, sont onder de witte vlagge nae landt ongewapent, t' vaertuych van Bardes met twee Maleyers ende een Portugees. Daer op een gelias affcomende, sonder respect aen de vrede vlagge te dragen, voornam d^o vaertuych te vermeesteren, dat d'onse met de riemen ontleyden, als wanneer de Vice Commandeur de witte vlagge innam, nader de stadt loopende, loste eenige stucken op vyants vaertuych ende tegen

den avond, buyten t canon van de stadt t zee steekende, depecheerde Bardes, dat tegen de fusten niet bestant was, nae de Zuyt, gevende den Commandeur Cornelis Sijmonszen ¹ advys vant Portugeesen verschenen secours. Ondertusschen bleeff met sijn twee jachten aff ende aenhouden omme te letten werwaerts den vijant sijn macht wenden mocht tot 7^{en} Juny des smorgens, wanneer Thibault vordnam naer de riviere Mora te seylen omme den Commandeur aldaer te verwachten ende onderentusschen te vernemen wat in Malacca ommevingh, van den vijant gevolcht ende met een extra ordinarie stilte g'abordeert sijn geworden. Wieringen (wiens officieren in d'eerste furie gequetst, doot geschooten ende in brandt geraeckt wesende) wiert naer behooren niet gedefendeert, sulcx dat alle het volck op toeseggingh van quartier overquam, behalven vier man die hun int ruym verberchden tot dat van Couckereken daer uit gesalveert sijn ende voorts gesprongen is

Couckereken wiert dapper aengetast ende noch meer als Wieringen verlaten ende in brandt stondt, maer defendeerde sich mannelijk, schietende twee fusten in brandt ende twee met een gelias in de grondt sulcx dat eyntelijck nae dat het achterschip 8 à 9 maelen in den brandt was geweest ende weder gebluscht, in den donckeren avond van den vyandt is verlaeten, van 50 coppen niet meer als veertien gesonde man hebbende

Nae verstaen hebben [de vijanden] over de 150 dooden ² gehadt behalve de gequetste, alle Portugesen. Van de slaven weeten het getal niet. Onder anderen is hier mede gebleven den Generael Francisco Cotinho Cavaca

Met dese jachten gaven ordre aen den Commandeur, ten aensien die van Couckereken [zich] soo manhaftich gequeten hadden ende omme andere in diergelijcke rescontre noch meer t animeren dat d'overgeblevene persoonen van gesejde jacht twee maenden gagie op hun reecqeningh souden laten goet doen, die hun waeren vereerende. Aen den Vice Commandeur Thibault sonden tot een eertecken van sijne bethoonde couragie een gouden kettingh van 5 $\frac{3}{4}$ Ra

¹ Cornelis Symonsz van der Veer, de commandeur der vloot die in 't vaarwater van Malaka kruiste, bezette de zuidelijke toegangen.

² Volgens Portugeesche berichten 40 dooden en 42 gekwetsten.

van 8en swaerte nevens sijn oude gagie van 80 gulds ter maent t sedert dat in gemelte vaerwater is gebruyckt geworden

UEd: hebben in 't vaerwater van Malacca acht jachten ende in gagie 412 personen, dat wel wat costelijck is ten aensien de sobere prinsen. Echter seecker dat het de Compie in andere gelegentheyt seer profijtabel sij ende eerlangh gevoelt sal werden, sulcx dat wij niet voornemen dese besettingh te verswacken maer 't sijner tijt noch te verstercken omme ist doenelijck Java ende alle andere Indise Negotianten van Malacca nae Batavia te diverteren

Daer wort oock geadvyseert, twelck bij d'onse uyt Jamby geconfirmeert blijft, dat die van Malacca in contentie sijn met de Joriten. Wij hebben onsen Commandeur gelast dit misverstant te voeden ende den Jorijt sijn hulpe tegen den Portugees aen te bieden

Omme den Coninck van Atchijn in devotie te houden, tegen die van Malacca t'animeren ende in de procure des pepers niet te versuymen, is besendingh derwaerts gedaen den 14en September laest per t schip de Revengie, van hier door de Straete Malacca gevaeren. Wij hebben daermede aen gemelten Coninck geschreven ende desselfs voor dato ontfangen missive beantwoort

Onse schenckagie is geweest twee Persische paerden, ses jachthonden ende een picol sandelhout. De paerden heeft betaelt ¹ met 2 cattij Atchijns gouth ende 10 Tayl voor de honden; compt te wesen 440 Ra per cattij, Ra 1100 ofte 2805 guld:, sulcx dat onse vereeringe wel betaelt is

Alle retour coopmanschappen als peper, solpher, tin etc: waeren in Atchijn in prijs geresen daer tegen de waeren aldaer getrocken ende dienstich, sonderlingh de cleeden, op slechten prijs gedaelt, sulcx dat onse cattoen, cassumba, zijde stoffen etc: noch onvercocht waeren gebleven, ter oorsaecke in Atchijn verscheijde vaertuygen waren aengecomen ende meer als in veele jaeren niet gesien is, namentlijck:

3. drie van de Choromandelse custe die over de 500 packen cleeden aen de marckt brachten.

¹ Dit heette natuurlijk een wederkeerige gift aan den Gouv.-Generaal persoonlijck.

1. Een van Peguw	}	Alle met lijwaten cattoen
cassumba etc: geladen ende
bracht het Dabuls schip tot
schenckagie aen den Coninck
twee schoone paerden.
1. Een van Surat		
1. Een van Dabul ende		
1. Een van de Malabaerse custe		
7. Stucx.		

Sulcx, als geseyt, Atchijn vervult sijnde met coopmanschappen deselve bij nae de helft in prijs gedaelt waeren.

Ende het is seer considerabel off de aliantie ende vrede met Atchijn de Compie soo veel waerdich sij dat soo schadelijcke negotie, als dese van de Mooren is, vreedelijck gedooghen

Van Macassar waeren in Atchijn door de Straet van Malacca aengelanght ses jonckjens geladen met 300 à 400 bhaar Atchijns giroffel nagelen, die selver (soo voorgaven) genegotieert hadden, ider op hebbende 40 man wel gewapent. Off het nae Malacca gemunt hadden ende door onse cruysers verhindert sijn was niet seecker; gaven uyt dat geen onser schepen geduyrende haer reyse vernomen hadden. Den Atchijnsen Conincq hebben beschoncken met 20 bhaar nagelen, 50 armosijns, ende 300 pampieren goudtraet. Men soude oordeelen, dewijle dese luyden soo verre swerven in soo dangereuse vaerwaters met hun nagelen, dat den afftreck sober ende de quantite extra ordinarij groot in Macassar moet wesen. Het moet d'Engelsen, Deenen ende Portugesen aldaer aen capitael manqueren ofte, dat eer te geloven staet, geen voordeel meer op die coopmanschappen bespeuren

Tegen den Portugees ende tot affbreuck van Malacca hadden d'onse Sijne Mayesteit in goet humeur wel g'animeert gevonden maer noch ongenegen de stadt met macht aen te grijpen ¹, hoe seer oock door Sr Compostel daertoe aengeraden wierde. Equipeerde 12 galeyen omme de Maleyers (soo voorgaff) te dwingen ende van Malacca te diverteren, die soo hij seyde den vyandt veel vivres toebrachten.

Geschreven in UEd. casteel Batavia desen 28^{en} December A^o 1636
. den Generael ende Raden van India

ANT. CAEN.
JOAN OTTENS.

ANTONIO VAN DIEMEN.
PHS LUCAS.
AERTS GIJSELS.
HANS PUTMANS.

¹ De Portugeezen hadden dit jaar versterking uit Goa gekregen. Zie hier-voor bl. 305.

LXXI. Uit het Dagregister gehouden in 't Kasteel Batavia, over 1636 ¹.

Op dato [26 Juli] in der nacht arriveert alhier van Solor ende Timor 't jacht de Fortuyn met 700 stucx ofte boomen sandelhout ende 16 slaven, in gemelte quartieren verover't, daer neffens haer Ed: oock bij missiven van den Commandr Jan Tomberghen ende Vice Commandeur Harman Woutersz in dato 3 ende 21 deses geadvyseert wort als volcht namentlijk.

Dat naer met de vloote ² op 23 February passado van hier geseylt ende den 7 Meert omtrent Jortangh gecomen waren bejegent ende verover't hebben 3 Javaense jonkgens daer uyt, eerse in brandt staecken, losten $\frac{1}{2}$ last rijs, 3 dito sout, partije drooge visch, coockpotten ende rommelingh.

Dat vermits d'ontmoete groote stilte ende contrarie stromen niet voor den 29 d^o omtrent Sumba gecomen sijnde, metten anderen geresolveert hadden den Commandeur Thombergen per het jacht Voorburch in passant t'eylant Ende te laeten aendoen om te vernemen off daer tegens hun wedercompste van Timor niet een schip met pady etc. te becomen soude sijn en tot dien eynde goede ordre te laeten, zeylende den Vice Commandeur Harman Wouters alsoen voorts met de jachten Cabo de Rama, Maria, Fortuyn, Neptunus ende Cleen Petten tot den 10^{en} April als wanneer het jacht waer aff hier vooren op den 18^{en} deses vermaent staen ³ uyt sijne vloote

¹ De voorgaande Missive van Gouv.-Gen. en Raden aan Bewindhebbers is de eerste waarin hier en daar voor uitvoeriger berichten naar het Dagregister van 't Kasteel Batavia wordt verwezen, zoo o. a. bij de hier gedrukte berichten omtrent Solor en Timor. Fragmenten van dit Dagregister naar een eenigzins verschillende redactie, op naam van den directeur van den handel Philips Lucasz, en loopende over de maanden Januari tot Mei 1636 zijn uitgegeven door Leupe in de Kronyk van 't Historisch Genootschap 1853 bl. 248—302. Het belangrijkste daarin zijn de (eerste) berichten betreffende den handel in Tonkin.

² Namelijk 6 jachten en een sloep, bemand met 140 matrozen en 60 soldaten.

³ Dit jacht (de Maria) was aan de kust van Savoe gestrand. Een deel der bemanning was in de boot naar Bali afgedwaald, van waar zij naar Batavia terugkeerden.

verloren hebbende, met de resterende vier op 25 d° omtrent twee mijlen buyten de wal vant eyland Rotty veroverd heeft twee Portuyse bercken comende van de Timorse buytencust geladen met 700 stux off boomen sandelhout, gemonteert met 12 musquetten ende een haeck, mitsgaders gemant met 39 mesticen, daer onder twee vrouwspersonen, twelek altsamen neffens eenige andere cleynicheden in de jachten overgenomen sijnde, waeren gemelte bercken als ondienstich om door d'onse te bemannen in brandt gesteecken.

Den 30^{en} dito quamen voor Coupan ter rheede daer den Commandeur Tombergen vonden, hebbende van d'inwoonders op Ende goede toeseeggingh becomen, alwaer met den anderen resolveerden de binnen ende buyten custe van Thimor met de jachten in tweek verdeelt te gaen visiteren, namentlijk den Commandeur Tombergen met Cabo de Rama ende Petten naer de Zuydcant om op Batumjan den sandelhandel te onderstaen, ende den Vice Commandeur Harman Woutersz met Voorburch, Fortuyn ende Neptunus aan de Noortsijde om des vyants vaertuygen optesoeken ende te vermeesteren. Doch vermits de sterke doorblasende Oostewint ter verhoopter plaetse niet connende geraecken, waeren den 19^{en} May voor Coupan weder ter rheede gecomen, hebbende den Vice Commandeur aan de Timorese binnencant veroverd twee joncken, namentlijk op 6 d° een welke gemant sijnde met omtrent 40 coppen sich int eerste tegens het vaertuych vant jacht de Fortuyn cloeckelijck te weer stelde, sulcx dat onse soldaten al haer cruyt verschietende ende den luytenant Verbeeck gequetst wordende, afhouden mosten totdat assistentie cregen, twelek die van de jonck siende jaechden aen de wal, begaven hun te landt ende verlieten haer jonck, als wanneer d'onse daeruyt bequamen 21 bossen massoy, partye canary gomme, een haeck ende een musquet. Tander was een jonckje twelek van Larentueka naer Mena quam om aldaer eenich sandelhout datter bij manquement van ruytme in seeckeren bereck die daer geweest hadde, overgebleven was, te gaen haelen, op hebbende 5 haecx, 5 musquets ende 13 mesticen, twelek d'onse als vooren op den 15^{en} bij nacht oock overvallen, veroverd ende gelijk d'eerste jonck naer ontlossinge in brandt gesteecken hebben.

D'onse uyt de voors: 13 gevangen en verstaende, datter noch partye sandelhout aen Mena lach, begaven hun met de jachten

derwaerts ende vonden aldaer voor op strant leggen 336 stux sandelhouten, die datelijck door de boots aen de jachten gebracht wierden.

Den 4en Juny gingen met eenige soldaten naer seecker dorp daer de tolck woonde, wiens broeder bij d'onse in het laetste jonckje veroverd was, met welcke veraccordeerden dat voor seecker partye sandelhout van 103 stux, welke in gemelte dorp gereet lach, des anderen daechs sijnen broeder mocht comen lossen, mits dat het sandelhout aen strandt brengen soude, doch hier op niet gevolcht ende t hout voor d'onse te verre van der handt te haelen sijnde, resolveerden om geen meerder tijt te versuymen op 5en d^o van Mena naer Solor te steeken.

Den 8en d^o voor Lamakera ten ancker gecomen sijnde, vonden derselver ende eenige andere Negryen door de Portugyse affgebrandt, die omtrent 14 dagen geleden met twee jachten, eenige praeuwen ende veel volck daer geweest waren ende rapporteerden d' inwoonders dat het Portugyse fort met niet meer als 25 a 26 soo mesticen als swarten beset, doch met 12 lepelstukken ende 14 soo bassen, valcoens als haecx versien was, als wanneer den Commandeur de Orangcays van Lamakera, Lamalla ende omleggende dorpen, die alle door de Portugysen beschadicht ende op de selve seer gebeten waeren, bij een geroepen hebbende, hun te kennen gaff, hoe dat voornemens was t gesyde fort met geweld aen te tasten; off daer toe haere machten oock wilden contribueren, welke sij neffens t mede brenghen van de 6 bamboese leeren om t fort te beclimmen toeseeggende waeren. D'onse met de jachten Cabo de Rama ende Neptunus aen d' Oostzijde, mitsgaders Voorburch, Fortuyn ende Petten aende Westzijde van gem: fort ten ancker geloopen. Maer daer omtrent gecomen sijnde vonden t selve vrij defensibeler van wercken als wel gemeent hadden. Echter sont den Commandeur (ondertusschen de Soloresen vergaderden) een sergiant, een trompetter ende twee soldaten met een vreevaene derwaerts om t fort op te eysschen, doch cregen van seecker paep (die t commando daer binnen is hebbende) tot antwoord: *sulcx niet te durven doen, alsoo de groote Padre vertrocken ende hij maer een knecht van den selven sijnde, geresolveert bleeff t fort soo lange te houden als hem mogelijk soude wesen, te meer hij Godt maer eenen doot schuldich was.*

Dese antwoord becomen ende goede partye Soloresen, doch sonder

leeren verschenen, t volck op strant in ordre gestelt ende door die van t fort eenige canon ende musquetschooten gedaan sijnde, stelden 't de Soloresen op 't lopen ende lieten d'onse alleen, die doen op gesejde fort niet anders hebben connen verrichten als dat den 10^{en} d^o s'avonts met een goede partye soldaten ende matroosen landende, twee vande punten (welcke met atap gedeckt waeren) in brandt eregen, voorders aftrocken, weder embarqueerden ende met de vloote naer Lamalla seylden, daer soo veel rijs hebben geprocureert als hun om tot Ende te comen van noode was.

Opt versoeck der Orangeays van Lamalla ende volgens gegeven ordre bij haerEd: instructie hadde den Commandeur Tombergen bij hem op Cabo de Rama overgenomen vier Solorese Ambassadeurs, die tsijner tijt hier staen te verschijnen.

Den 14^{en} Juny met de vloot weder van Lamalla scheydende ende t Portugyse fort onder vijff schooten passerende, jaechden t'anderen daechs tegen de wal van Larentucka seecker berck met paggerhout gelaeden, die d'onse in de jachten ontlostende ende sloopten, gelijk oock tegens den avondt een praeuw van Larantoucka met een Portugijs aen boort is gecomen, medebrengeende twee gevangene Nederlanders, daervoor den paep drie van de genomen slaven in wisselingh liet versoeken, t welck geaccordeert wiert.

[Deze Nederlanders waren in een Portugeesch jacht van Macao gekomen en rapporteerden dat nog 3 andere jachten van daar gekomen waren, maar 2 reeds over Makassar naar Macao waren teruggekeerd]. Een off twee deser jachten lagen noch voor Larentucka als onse macht omtrent Solor verschenen, als wanneer tijtlijk voor dat ontdeekt wierden seyl maecten ende haere reyse vervolchden, hebbende groot hazard gelopen van genomen te sijn, dat ons door stilte ende dat soo lange uytreyse maeckte alleen ontstaen ende gemist is. Daer wort geseyt dat rijckelijck geladen waren met Chynese waeren ende goet getal goude schuyten.

Den 21 Juny waeren op Ende voor het dorp Tengewee met vijff jachten wel aengecomen, alwaer den Commandeur Tombergen met Cabo de Rama op hoope om volgens der inwoonderen toeseggingh binnen den tijt van ses weecken sijn last aen pady ende cassia lingna [lignea] te becomen, verbleven ende den Vice Commandeur Harman

Woutersz met de resterende vier (naerdad provisie van rijs voor een maent ingenomen hadde) den 3 Julij naer Benjarmassingh gesteecken is

[26 September]. Soo compt oock uyt de Timorse quartieren van het eylant Ende hier [te Batavia] op rheede den Commandeur Jan Tombergen met het jacht Cabo de Rama, medebrengende

230 $\frac{1}{2}$ picol cassia ligna off caneel

40 last pady ende

2 slavinnen

monterende met hetgeene onverhandelt terugge brengh / 15832-11-4.

Gemelte Tombergen rapporteert dat hij vermits de groote leckte vant voors: jacht ende aengesien voor eerst niet meer alst mede gebrachte te verwachten stont, sich op 6e deses herwaerts aen hadde begeven, laetende aen d'Endenesen ordre tegens t' aenstaende goede quantiteyt cassia ligna ende pady bij een te versamelen, waer aff jaerlijcks naer sijn gevoelen aldaer te procureren sal wesen omtrent 100000 ƒ cassia ligna ende 100 last pady, item oock goede partye swavel, doch ongeraffineert, alsoo d'Endenesen de practijck van raffineren noch niet en hebben, ende presenteren wanneer men haer van sulcx onderrichtingh wil doen, t'eerste jaer alle de swavel aen ons voor niet ende daer nae geraffineert in mangelingh van bijlen ende parrangs te leveren. Hierenboven is gemelte eylandt overvloedich van bestiael als buffels, bocken, varckens, hoenders etc: versien. Soo hadden oock alle de hoofden van 29 dorpen, welke haer int geberchte onthouden, soo wel als die van Tangewea (twelck is een plaets om leegh, daer d'onse voor desen ende oock alsnu in handelingh hebben gelegen), begeert onderdanen van den Heer Generael te wesen ende tot dien eynde met hun gewoonlijke solemniteyten aen den Commandeur Thombergen den eed van getrouwicheyt gepresteert onder voorgemelte conditien, dat gehouden sullen sijn jaerlijcx een schip rijs ofte padij, item soo veel groff ofte cleyn vee te leveren als wij begeeren mochten. Insgelijcx dat soo wanneer sijn Ed: mochte resolveren om op Tangewea een logie te stabileren, de vereyschte materialen daertoe sullen moeten aenbrengen, doch in geenem deele des Compies vijanden met vivres mogen assisteren etc: Alle t welke sij als vooren belooft ende met eede bevesticht hebbende, deden aen den Commandeur een vereeringh

van vier buffels, acht verckens ende drie groote bocken, waertegen hun in recompense schonck omtrent 40 sackgens Javaens sout, daermede hun weder naer boven in haere woonplaetsen begaven, versoeckende al vooren, dat mochten geassisteert werden om te verslaen d'inwoonders van seecker groot dorp, daermede sij in oorloge waeren, twelck hun den Commandeur Tombergen belooffde aen den Heer Generael te sullen voordragen

30^{en} d^o voor de middach worden door Gecommitteerde hier binnen gehaelt ende bij haer Ed: audientie verleent de vier gesanten, sijnde kinderen der Hooffden van Solor met den Commandeur Jan Tombergen per jacht Cabo de Rama op 26 deses alhier aengecomen, welckers mede gebrachte missive geopent en(de) getranslateert sijnde van woorde te woorde bevonden wert te luyden als volcht.

[Zij geven hun vrees te kennen dat Hornay ¹ kwaad van hen gesproken heeft en de oorzaak geweest is van 't verlaten van 't fort; zij willen den Koning van Ternate en dien van Holland getrouw blijven „ tot dat allen van de Portugysen sullen dootgeslagen wesen „]

8 d^o [November] sijn bij den Generael ende Raden van India audientie verleent ende weder gedepescheert om op morgen met den Commandeur Tombergen naer Solor te keeren de vier Solorese Orancays kinderen, met Cabo de Rama van daer gecomen, die boven vereeringh van aen yder een patool, neffens een missive int Maleyts, oock 4 dos tot schenckagie voor haere ouders ter hant gestelt sijn, bij welke missive hun in substantie aenschrijven dat geen vrees voor de Portugijsen behoeven te hebben alsoo geresolveert blijven sulcken macht van jachten gestadich in dat quartier te houden, dat hun deselve niet alleen geen overlast sullen connen doen maer oock in haest t'ene mael van daer verdreven werden, doch dat niet van sins en sijn het fort Henricus alsnu bij de Portugysen verlaten, weder met garnisoen te besetten.

9^e d^o wort van hier met de jachten Cabo de Rama ende Zeeuwsche Nachtegael, op hebbende 50 ende 25 coppen, geprovideert van alles voor seven maenden, neffens een dienstich cargasoen van f 17712-11-9 naer de quartieren van Solor ende Timor tot den

1 Zie over hem hiervóór bl. 164 en hierna bl. 354.

sandel handel, caneel, slaven ende padij afgesonden den Commandeur Jan Tombergen, met ordre omme het gebleven volck vant verongeluckte jacht de Maria op d'eylanden Sauw ende Rottij in passant te verlossen ende over te nemen etc:

LXXII. Translaet van de Missive door den Chiemelaha

Leliatto wtt de quartieren van Amboyna gesonden aen den Coninck van Tarnaten welke in October 1636 ontfangen ende getranslateert zij.

Heer Coninck

Ick U slave, geve U te kennen, dat doen ghij de Chiemalaha Taribou herwaerts gesonden hebt, hij alsdoen alle de plaetse van Oly Siua en Oly Lima mitsgaders ons beyde broeders, mij ende Chiemelaha Louhoe besichticht ende gesproocken heeft. Uwen slave voorsz: Louhou is met gemelte Taribou van hier vertrocken mede nemende 7 Oranghquays van Louhou ende andere plaetsen met noch 2 van Ouri en Asseloulo, wtt de welke Uwe Mayt de Soasives ende alle de Ouericheyt soo opt eylandt Tarnaten als Macqian ende d'overcuste, sult hebben connen verstaen, soo zich de zaecken in dese quartieren doen ter tijt toe droegen, ende doen voorsz. Louhoe van hier vertrok heeft hij mij bevoolen in sijn plaets goede sorghe ende toesicht, over alle Uwe Mayts plaetsen ende volckeren te houden ende alles ten besten te dirigeren gelijk oock mede de gemelte Taribou ons altsamen Uwe Mayts begeerten ende wille te kennen gegeven heeft in presentie ende aenhooren van alle de Singadias ende Capatijs. Derhalven hebben wij gesamender hand geresolveert, vermits t'vertreck van den Chiemalaha Louhoe, tot beschermingh van onse religie een fort te bouwen; ick stelde mij als Maringi om dit werck te volbrengen, maer die van Combelle Lisidi tot Permatte toe ende de bij leggende eylanden hebben hiertoe geen hulpe noch bijstandt beweesen, maer die van Ciel tot Cayboba toe, die hebben ons hier inne geassisteert ende t' werck helpen voltrecken tot be-

schermingh van ons gelooff. Ende doen wij met dit boven verhaalde doende waeren, soo zijn de Christenen onderdanen van de Hollanders bij mij gesonden, als wanneer wij alle onse macht te water geseth hebben ende naer Hittoe geschept zijn, ende doen wij daer gecomen waeren soo sijn 5 Christen Negerijs met namen Laricque, Wackesieuw, Alangh, Lilleboy ende Hatou ons toe gevallen ende hebben voor Uwe Mayt gesoebat; dit is geschiet op Hittoe in presentie van 4 Soas van Louhoe, ende naer dat dit geschiet was soo hebben die van Oma mede een besendingh aen mij gedaen, versoeckende dat haer mede bij ons mochten vervoegen, waeromme ick met mijn macht derwaerts naer Hatouaha gevaeren ben, alwaer d'Overicheyt van 5 negerijs bij mij gecomen zijn mede brengende een Hollandts hooft met 3 Chineesen tot bevestinge, dat tegens de Hollanders rebelleerden ende in oorlogh waeren, ende hebben mede gelijk de voorgaende voor Uwe Mayt gesoubat. Van daer ben ick weder vertrocken naer Oma, die ick beleegerde, alwaer alle de Overicheeden van Nosselau bij mij quamen ende hebben gesamerhandt haer bij ons begeven, ende voor Uwe Mayt mede gesoubath. Die van Rosseniue zijn oock van de Hollanders affgefallen ende zijn met haer in oorlogh maer en hebben noch niet comen soubatten. Dry negerys op Vleasser, met namen Olat, Sorre Sori ende Touhaha blijven bij de Hollanders ende hebben haer noch niet verlaten. Boy, Haria, Babelle, Boulot ende Tiobo, hebben alle voor Uwe Mayt gesoubath. Ende doen wij wederom op Lucelle gecomen waeren is Taloecki Bessie bij mij gecomen met d'Overicht van Souli en Way ende hebben mede aende strandt gesoubath. Silan Binawer, Seran ende Goron, die zijn ons meede toegevallen, maer Keffin ende Hatecili houdent noch met de Hollanders, gelijk als verhaelt. Soo zijn de onderdanen van de Hollanders Uwe Mayt toegevallen, daer over de Hollanders beschaempt zijn ende hebben tot dien eynde om macht ende hulpe naer Batavia gezonden. Daeromme, Heer Coninck, let op dit stuck ende soeckt het voor te comen, dat Uwe Mayts landen ende fortien bewaert mogen blijven.

LXXIII. Cornelio Acoley, gouverneur van Banda aan
 Bewindhebbers der O. I. Compagnie, Neira 24
 Augustus 1637.

In onsen laetsten is gesecht, hoe den Predicant Jan Jansz. van Enchuysen in December des jaers 1635 op Quey (benefens den ondercoopman Pieter Pauwelsz en andre noodige persoonen) geplaetst, hunne residentie in de negorye Mare genomen ende een missive aen ons gesonden hadden, waer inne verthoonden hun wedervaren aldaer mitsgaders d'weynige apparentie ende cleene hoope die den selven Jan Jansz bespeurde tot de bekeeringe dier volckeren, waer over oock opkomen wilde. Sedert is deselve (gelijk oock den gemelten ondercoopman) met hun bijhebbend geselschap in de maent Augusto 1636 buyten ordre opgebroken ende ijder met een jonck naer Banda gesteken, waermede gemelte Jan Jansz verdreven, onbekent op Nosselauw aengekomen ende (niet wetende van de gerebelleerde aldaer) aen land gegaen sijnde, van de affvallige inwoonderen in de negorye Amet gevangen genomen van waer naer veel ellendige miserie van den Hr Gouverneur Jochum Roeloffsen gelost ende ons wederomme met het schip Rotterdam op den 9 February toegecomen is.

Ons op de compste van gemelte Jan Jansz wegens hun onordentelijk opbreken naerder informerende, heeft deselve verclaert dat met die volckeren niet en conde omgaen, noch soo goet aerdig als men meynde niet en waeren, veel min de taele leeren vermits de toelck hem ontloopen was; oock dat deselve geen complete negoryen ende behoerlijke overhooffden hadden ende geen justitia geadministreert wiert, maer een ijder bijnaer dede wat hem goet dachte, ende oock dat int minste geen lust nochte treck totte Christen geloove in deselve bespeurde, 't welck met discretie aengenomen hebben. Doch wij hebben ter contrarie onder anderen verstaen dat de rechte middelen tot soodanigen hoogen ende grooten werck (waertoe sijn verstant schijnt te slecht te sijn) niet aengewent, maer met den meer geseeyden ondercoopman seer oneenich ende niet conform onse ordre ende den Christelijken regel geleeft ende vele onbehoorlichkeiten gepleecht heeft, daer bij comende de groote vreese die hij hadde om doot geslagen ofte vermoordt te werden.

Ende dewijle zedert dien tijt ofte 't verleden mousson egene in-

woonderen van Quey, Arou ende daer om gelegen plaetsen, alhier en sijn verschenen, 't welck ons in groote nabedenckinge hielt ende presumeerde 't ontijdich vertrecken van gemelte onse Residenten niet goets daer in gewrocht hadde, soo hebben op d'ordre ende met communicatie vande Ede Hr Generael onsen boeyer Banda met goede ample instructie ende bequame personen derwaerts geschickt, om de sekerheyt van hun achterblijven te vernemen ende alle misverstanden ende onlusten (soo der eenige waeren) wech te nemen, welke boeyer op den 23ⁿ Mey passato sijne reyse volbracht ende weder op onse rhede gecomen sijnde, vernemen d' oorsaek hunder verblijven [wegblijven] bij diversche incedenten gecomen te sijn, namentlijk de subite westelijcke winden die velen ten halven ontmoetende heeft doen keeren, andre door calamiteyt des aertgewas 't welck bij den worm was verteert, oversulex niet waerdich geacht hun joncken aff te setten. Vele waren in oorloch getreden, waerdoor geen sagou gemaect ende de vruchten te velde met hun vaertuych vernielt ende alsoo tot verachteringhe gecomen sijn. De Barbaren van 't onbekende Zuytland hebben hun alsoo sterck aen 't Oosteynde van Arou gehouden, dat genootsaect sijn geweest tot bescherminghe van vrouw ende kinderen hun plaetsen te bewaeren. Den Admirael van Elat op groot Quey heeft, niet tegenstaende heftigen oorloch tegens de tributarissen ende affvalligen gevoert ende tot devotie gebracht hadde, twee zoonen, yder met een groote jonck ende veel achterslepene arangbays ons toegesonden, doch door quaet weder verongeluckt ende miraculeuselijck met weynighe arangbays gesalveert. Die van Choor ende Couwer (alwaer noch 10 a 12 joncken van de Oost gelegen plaetsen geanckert lagen) stonden vermits den moordadelijcken doot van Claes van Gelder uytermaten verbaest ende affgeschrickt, 't welck door twee verlopen Gorammers, uyt seecker jonck bij ons op den 8ⁿ November bemachticht met een cleen vaertuych gevluicht, ende aldaer verschenen, ongelooffelijcken onder een schelmse glimp gevoet, van dat wij met een armade gereet lagen om de bovenplaetsen aff te loopen ende hun als slaven in ketenen te slaen, gelijk vele van hun mede gesellen, genomen ende daertoe gecomen waeren, 't welck dese arme menschen soo heeft doen altereren ende perplext maken, dat niemant sich verstout heeft ontrent dese plaetsen te comen maer alle te rugge doen houden. Insgelijcx isser groote vrese

ende achterdocht ontrent die onnoosele menschen door 't disordentelijk leven ende onhebbelijk opbreken onser Resedenten op Mare, als vooren verhaelt is, ontstaan, 't welck met de beseyndinge des gemelten boeyer (Godt loft) niet dit, (sic) maer alles herstelt ende in goede gerustheyt gestelt blijft, ja naer 't voor geven der gecommiteerden op den gemelten boeyer, soo thoonde een ijder ende voornamentlijk den Admiraël soo danige hartgrondelicke genegen blijtschap van onse compste ende thoonende vruntschap, dat ons dunckt de maet te excederen.

D'inwoonderen van Ceram Laut en waren insgelijcx van January tot Juny alhier niet geweest, (onses oordeels) uyt vreesse der compste van de Ede Hr Generaël met sijn bijhebbende chrychsmacht in de quartieren van Amboyna, daer desen hoop gemeenelijck swaer mede beladen is ende 't achterdochtich en schuldich gemoet heeft doen te rugge houden, doch verclaren d' oorsaeck hunder lange tardantie te wesen het onstuymich hart weder 't welck twee van hun joncken ellendich (van ontrent Bandas eylanden) te rugh gedreven ende op groot perijckel de Ceramsche custe noch becomen hebben ende eenige andere innavigabel gemaect, waer mede met vertimmeren besich sijn geweest. Item dat van den Tydorees seer gedreycht ende daer ontrent veel Poteyers, hunne erffvijanden, die de stroomen onveyl hielden, waren verschenen, invoegen desen jaare gene joncquen uyt vreesse desselfs naer Oningh om den bast der massoyen waren gesteken. Alle welcke moorsche praetjens met verstant ende discretie als niet beter te willen weten aengenomen werden.

Jegenwoordich continueren gemelte inwoonderen met gestadich aff en aenvaren wederomme als voor desen.

Van den Maccassaer ende andere vyandige natiën en hebben sonderlingen niet vernomen, dan op Goram sijn 4, Gouly Gouly 3 en Keffingh 2, soo Maleytse, Macassaerse als Javaense joncquen desen jaare verschenen. In de eylanden van Quey ende Arouw en connen niet vernemen, eenigen [van] gelijcken aert daer aen gecomen sijn, dan achte naer ouder gewoonte insgelijcx hun cours derwaerts genomen sullen hebben.

Neira int Casteel Nassauw Adij 24^{en} Augusto Anno 1637 Banda.

UED: gants onderdanigen dienaer
Cornelio Acoley.

LXXIV. Gouverneur-Generaal (Antonio van Diemen) en
Raden aan Bewindhebbers der O. I. Compagnie,
9 December 1637.

Wij meenen voor eerst best te wesen, den Chinees onbecommert nae Manilha, Quinam, Camboodja ende Siam laten vaeren, ende dat haer diverteren van de peper plaetsen in de bochte van Patany, Andrigiry, Jambij, Palimbang ende de Westcuste van Sumatra, Bantam etc: waerdoor dan genootsaeckt sullen worden den peper die China treckt, sijnde ruym duysent lasten jaerlyckx, ten principalen uyt Batavia ende Teyouan voor haere waeren te comen halen, ende bij aldien de saecken daernae niet wert aengeleyt maer dat uyt vreesse van den Chinesen handel in Teyouan te verliesen ende omme d'Indise Princen (gelijk de Heere Putmans in sijne demonstratie van gevoelen is) niet te irriteren, de Chinesen toestaen alderwegen te vaeren sal de negotie niet alleen in Batavia vervallen maer mede in Teyouan diminuere, den peper sal oock te hooch in prijs worden opgejaecht, tot 12 ende 13 realen t' picol, t' welck de Compie (die jaerlijckx niet min als 50000 picols van noode heeft ende d'selve nu in gemelte quartieren becompt tot 6 ende 7 realen t' picol) verscheelen sal ruym 300000 realen van 8ten. Redenen waeromme wij de vrye vaert der Chinesen in dese gewesten soo schadelijck int regard van Compies handel estimeren, dat wij oordeelen beter te wesen andermael voor een corten tijt in contentie met het Rijk van China te vervallen als dit haer believeen te moeten consenteren.

Wij laten ons voorstaen, ende bij experientie gaet het oock seecker, dat met 6, 7 off acht maenden heftigen oorloge tegen China te voeren, maer te meer vrijdom ende overvloediger handel uyt dat Rijk obtineren sullen, doch wij hopen met Godes gratie de saecken soodanich te bestieren, dat de Compie in haren handel geen verlet come te lijden

Conform onse resolutie dato 17^e November a^o 1636 ende de jongste advijsen aen UEd: per de Heere Putmans vloote, is de Gouverneur-Generael tot redres van de Amboinese troublen den 30^{en} December daeraen volgende van de Batavise reede nae Ceram vertrocken met

een scheeps armade bestaende uyt seventhien seylen, gemandt met 2070 coppen.

¹ Den 2ⁿ Februario vertrock d'armade van Amboina, [naar de Uliasers] versterckt met 8 correcorren, namentlijk die van Rossenive, Hative, Lato Halath, Halouw, d' Mardijekers, Baguale, Cappitⁿ Hittoe van Hittoelamme ende onse Bandanesen, met een veroverde Lucielse correcor, hebbende bevoorens op de propositie van Kebou, hooft van Quelquepouty (welcke den Generael met die van d'Uleassers aent Casteel quam begroeten) naede custe van Ceram versonden den Cappⁿ Gerrit Westerman met de jachten Breedamme, Jonge Prins ende Westhoven, omme van daer bij ons te brengen d'Alphoeresen off boeren onder Radja Samijt, Sahalouw ende Sesoulauw, die ons haer assistentie tegen d'Olilimas presenteerden, gelijk gemelte jachten naderhandt bij d' armade onder Hatuwa met 454 boeren keerden, die bij 't veroveren van Cabauw ende Quilola, goeden buyt gemaectt ende int destrueren van partye nagel ende clappus boomen, redelijken dienst gedaan hebben.

Den 19 Meert largeerden [wij] d'Alphoeresen op haer instantelijck versoeck; claechden dat vele van de hare begonden in te vallen ende sieckelijck te worden, belooffden als 20 a 25 dagen ververscht waren ons andermael ten dienste wilden staen. 'T scheen dat met den becomen buyt nae huys wilden, die in goede quantité gommen [gongen] ende een schoone metaele bas bestondt, behalven 16, soo mans, vrouwen als kinderen, hoofden van den vijandt op Hatuwa becomen. Dese gommen hebben gemelte boeren uyt speloncken, hoeken ende gaten weten op te soecken ende te vinden tot verwonderingh van ons allen. Wij committeerden den Cappⁿ Gerrit Westerman met de jachten de Valek, Jonge Prins, Westhoven, Cleen Wesel ende den Dolphin tot overvoer deser boeren aen de Ceramse custe. Omtrent Roemecays strandt comende wierden veradverteert aldaer opt lant stonden seshien schoone nieuwe correcorren ende orangbais door de Kayesen voor den Tarnataensen Quimelaha opgeset ende meest voltimmert, welcke Kayesen soo gesecht wordt van gemelte strandt waeren affgevlucht,

¹ Het verhaal dat nu volgt van den tocht naar Ambon is door mij in hoofdzaak weggelaten daar het niet van beteekenis verschilt met de uitvoerige mededeelingen van Valentijn. Het volgende tot blz. 325 is dus slechts aanvulling van zijn verhaal.

soo haest de tijdingh van Luciellas veroveringh vernamen. Den Cappn Westerman dede ons per expressen van dese saecke kennisse ende committeerden opstondt den Gouverneur Jochum Roeloffsen
 ende alle onse bijhebbende correccoren, die altsamen den 22ⁿ dito maent Meert bij ons retourneerden mede brengende 18 stucx schoone vaertuych

Hoe gantsch noodich de personele verschijningh des Generaels met soo aensienlijke macht in gemelte quartieren is geweest, sal UEd; uyt het voorgevallene wel connen affmeten. t Wit ende maxime van dese Amboinese onderdanen, soo Mooren als Christenen int generael, gelijk mede alle onse bontgenooten ende geallieerdens alhier (except alleen den Yman van Laricque daer op dapper gebeten sijn) is geweest hun van de heerschappye der Nederlanderen te ontlasten omme vant pangayen ende andere servituyten vrij te sijn, haere nagelen te vercoopen ende te leveren aen de meestbiedende, de vreemdelingen ende andere Europise Natien omtrent haer stranden t'admitteeren ende den Tarnataensen Quimelaha tot hun hoofd ende protecteur aen te nemen, hoewel dit laeste ongaerne bekennen. 't Schijnt dit volcxken opt achterste off d'uytcompste van saecken cleen regard genomen hebben ende met weynich fundament procederen.

't Is echter, ende in der daet sulcx, bij aldien desen jaere daer soo aensienlijken niet verschenen waren, den Nederlantsen standt t' grootste perijckel, van tot totale ruyne te vervallen, soude hebben uytgestaen, buyten hope van redres. Dese onderlinge verbintnisse heeft ons doen resolveren water in onsen wijn te doen ende dien troubeleusen standt ten principaelen met sachticheyt te redresseren ende te pardonneren desulcke die voor ons sijn comen schult bekennen, niettegenstaende eenige gemeriteert hadden aen den lijve gestraft te worden, t welck tot naerder gelegentheyt (wel tegen ons gemoet) genootsaeckt sijn geweest uyt te stellen ende blijven noch beducht dese sachticheyt wel licht meerder insolentie mocht veroorsaecken. Redenen waeromme (als vooren geseyt) dit Wester Mousson daer andermael dienen te verschijnen omme goet fundamenteel werck voor de Compie in die quartieren te maecken

Den 13^{en} Junij ¹ quam d'armade van den Generael ten ancker voor

1 Op de terugreis van Amboina

Buton, sijnde in de Boutonse strate met veel stilte gequelt geweest sonder de vier groote schepen te vernemen.

De Gecommitteerde des Boutonsen Coninck, onder ostagiërs aen boort gecomen sijnde, seyden hun aen dat gecomen waeren omme te hebben restitutie van de geleden schade onser burgeren ende Compies geschut, alle onder schijn van vruntschap gansch verradich d'selve burgeren affhandich gemaectt, ende soo den Coninck sulcx genegen was nae te comen dat alle voordere gepasseerde onlusten vergeten ende begraven souden blijven, off dat in contrarie geresolveert waeren naerder revengie over de moort ende rooveryen aende Nederlanders begaen, te nemen ende haere stadt te verbranden etc.

Wat hierop gevolcht sij, hoe tot vrede ende niet tot restitutie inclineerden, item onder wat pretext de vergoedingh van schade ende ons canon van de fluyt Velsen weder te geven excuseerden, mitsgaders t' attentae, de revengie ende de schade die aen Buton daertegen gedaen hebben, bestaende ten principalen int ruynen van haer ceres off visscherijen, int verbranden van weynich huysen langhs strandt, t' neemen van eenich visschers cleen vaertuych, t' spolieren van seecker eylandt omtrent Buton gelegen, als dat met 650 gewapende mannen de stadt Bouton tot onder scheut van canon ende musquetten besichticht hebben, doch sonder eenige schade geretireert sijn, niet tegenstaende omtrent 30 schoten met groff geschut ende valcoens deden, sullen in desen niet wijder verhaelen. Wij conden niet goetvinden, ten aensien onse macht door het tarderen der vier principale schepen ende volck seer verswackt bleeff, hasardeuselijck yets voorders op gemelte stadt (die aen de zeeant seer steyl, wel gefortificeert ende met schutgeweer treffelijck versien is) t' ondernemen. Ter naester gelegentheyt hopen de saecke aen de lantsijde te ondervatten ende aensienelijcke revengie te nemen

Den 22ⁿ Junij daer aen volgende des namiddaechs arriveerde den Generael met de macht waermede van Amboina ende Buton was gescheyden onder de Prince vlagge voor Maccassar end ankerde binnen schoots van haer canon. D'alteratie aen lant, soo wij sien conden, was extreem, t volcq te voet en te paerde in wapenen ende alderwegen sagen de bloet vlaggen wayen, maer wiert niet geschoten. Daer ter reede vonden t' Engels schip de Crispina ende t Deens

schip off t' jacht St Jacob met een Spaensch scheepken uyt Tarnaten, een Portugees jonckjen ende eenige Indiaense vaertuygen, alle onder de beschermingh van des Maccassaers canon. Ende alsoo wij geresolveert waren (gelijk UEd: met d' Heer Putmans vlote gepreadverteert hebben) den Maccassaer den vrede aen te bieden vonden goet dat het schip Bommel, daerop den E. Anthonio Caen voer ende de tweede vlagge van de vloote voerde, d'selve onder drie canon schooten soude affnemen, een witte in plaets stellen ende t'selve soo haest niet gedaen sijnde, wierden met een extra ordinarie snelheyt alle de bloetvlaggen (die veel waren) ingenomen ende des nachts bij die van Maccassaer aen hun stranden seer stercke wacht gehouden. Hoe sich dese onderhandelingh wijder toegedragen heeft, hoe lief den Coninck d'aenbiedingh onses vreedes is geweest ende wat conditien met die van Maccassar gestipuleert ende geaccordeert sijn, gelieven UEd: uyt ons dachregister ¹ van den 22 Juny tot 27 dito te beoogen.

Alsoo wij ons inbeelden den vrede met Maccassar niet stabil off van dure conde blijven om verscheyde redenen, soo waeren voornemens geen conditien met desen Coninck schriftelijk aen te gaen om ons daer aen niet vast te maecken maer den Coninck ende sijnen Raedt die haer, vrij meer als wij wel opineerden, aen desen vrede gelegen lieten versochten dat alles beschreven ende ter wedersijden mochte geteekent worden omme te duyren voor eeuwichlijk alsoo bij experientie (soo voorgaven) bevonden hadden, dat bij vertreck ende veranderingh der Nederlanders Generaels de woort-contracten niet gemainteneert wierden, hebbende selver tot dien eynde seeckere articulen geconcipteert welcke nae eysch wat amplieerden ende alsoo respective onderteykenden. Den gemelten Coninck staet toe, als sijn volck int vaerwater van Malacca off omtrent Ceram bejegenen ende aldaer aenslaen, t' selve geen infractie aen dese onse geaccordeerde vrede sal veroorsaecken. Soo accordeert ons oock vrij de protexie onser vrunden ende bontgenoten tegen d'oppressie van die haer trachten te beschadigen.

¹ Het Dagregister van 't Kasteel Batavia over 1637 ontbreekt op 't R. A. Het afschrift onder de papieren van A. Gijssels (te Karlsruhe) gaat niet verder dan 't eind van Mei.

Macassar is wel gefortificeert, heeft drij treffelijke casteelen met schut wel voorsien, leggende opt vlacke strandt, daer wel te landen is ende g'eschaleert connen worden. Soo laten ons voorstaen bij aldien de Compie daeraen gelegen ware, gelijk neen, dat gevoehlijk ende met minder hasard als Luciella t' incorporeren ende aff te loopen sij.

Tusschen den 8ⁿ ende 13ⁿ July passato, arriveerde Gode sij loff onse Amboinese armade ter reede voor Batavia.

De Moluce voorvallen sijn doorgaens t' oude ende t' selve. Eenelijck laet sich de saecke sulx aensien, bij aldien een gespanjoliseert Moor ¹ gelooff meriteert, Hamsia met ons in een gevoelen ende verstandt begint te comen, mitsgaeders dat hem den oorloge met die van Tidoor ende Spaengien schijnt ernst te wesen, sijnde de Tidoores over d' incorporatie van Dodingen ² sulx gepicqueert geworden dat tusschen hun ende Hamsia verscheyde rescontren tot voordeel ende schade geattendeert waren ende alhoewel de Gouverneur Broeckom (op onse ordre) bij alle middelen desen oorloge tracht te voeden met accommodatie van ammonitie van oorloge, onse schepen tot coninckx believeu uyt te seynden, etc: soo comportereren haer de Macjanesen in dese gelegentheynt niet nae behooren, sijnde tot den oorloge met die van Tidoor qualijck te brengen, wat clachten daer over gedaen worden; t schijnt dat meer voordeel bij den vrede als den oorloge weten ende off van daer naer Tidoor geen nagelen vervoeren, is twijffelachtich, hoe wel bij d' onse neen gesustineert wordt. De Macianesen sijn vrij wat onverdraechlijk ende t'conde wel wesen van den Tarnataensen Raedt, ja selfs van den Hamsia gestijft worden, alsoo dit vast moeten stellen, Hamsias lieffde t'onswaerts geen oorsaecke van sijn soet ende demoedich quelen is maer eenelijck onse ontsachelijke macht.

Den Coninck Hamsia gelaet sich in ons doen op de custe van Ceram geheel vergenoecht te wesen ende secht contentement in ons schrijven per Breedamme te nemen. In contrarie de Tarnataense

1 Denkelijk de tolk Alonso Cardinosa, die met Kaitjil Sibori, den gezant des Sultans van Ternate, naar Ambon was medegekomen.

2 Deze plaats, gewichtig omdat zij de pas naar de oostkust van Halmahera bestrijkt, van waar de sagoe komt, was door Hamza, onder bescherming van een Hollandsch schip versterkt.

Raedt protesteren ende meenen dat seer qualijk gedaen hebben buyten weten des coninckx met een leger in sijn landt te vallen, steden ende fortten Sijne Mayt affhandich te maecken ende deselve ter neder te werpen. Den Coninck in contra sustineert wel gedaen, mitsgaders die van Ceram hooger straffe gemeriteert hebben ende verclaert sijnen Raedt voor jongh ende onbedacht.

Wij verrouwen dat beyde Hamsia ende den Raedt aengener ware geweest de continuatie van des Quimelahas Leliattos brieff, daer bij hun in October 1636 aenschrijft, de saecken in Amboina sich sulcx lieten aensien dat d'affgevallene ende verheerde onderdanen van de Tarnataense Croone hun eerlangh tot haer natuyrlijcken Heere souden wenden uyt veleke missive claer blijktt de maxime der Tarnataenen.

Dat Hamsia in cleene saecken wat toegeven, item een jaerlijkse hantvullingh ende voornamentlijk een redoutable macht seynden, sal buyten twijffel de saecke in gewenschte postuyre, soo wel in Tarnaten als Amboina herstellen. Des Coninckx landt tot ruyne te brengen, vruntschap te onderhouden ende in geen verwijderingh met den Tarnataen te comen, sijn inconpatibele saecken.

Den Coninck Hamsia dient ons in antwoorde op de missive hem per Breedamme geschreven, dat met lijff ende siele verlanght omme bij ons in Amboina te comen, maer conditionneert als hier vooren aengeroot wel expresselijck de misverstanden in d'Amboinese quartieren vergeleken ende dat ons contentement gedaen sijnde, hem dan sullen moeten toe laten comen sulcx de croone van Tarnaten bij contract per d'Heer Admirael Steven Verhagen sij vergundt ende geaccordeert geworden t' welck is dat al sulcke plaetsen, die wanneer gemelte Admirael t' Casteel Victoria van de Portugesen incorporeerde, de Croone van Tarnaten subject waren, onder desselfs domine herstellen ende dat onder ons gesagh ende gehoorsaemheydt blijven sullen de landen die de Portugesen op dien tijt subject sijn geweest. Ende dewijle dit een middelmatige ende redelijcke saecke sij, sullen hun 't selve inruymen, bij aldien eenige de geseyde croone ontrocken sijn, te meer de Comp. daer seer weynich aen gelegen blijft. Dese vergrootingh ende uytbreydingh is in voortijden te hoogh gestimeert, t' welck oock seer groote onlusten heeft veroorsaect ende sijn de Mooren daer door soo wijs geworden dat geschapen stondt,

sij ons (gelijk de maxime is geweest haer te doen) van de banck souden hebben geschoven ende op Luciella stapel van negotie geformeert, even gelijk overlanch ons voornemen is geweest aen 't Casteel Victoria uyt te wercken. Wij blijven dan geresolveert tegen ult. Januario off half Februario aenstaende den Coninck Hamsia in de quartieren van Amboina uyt Tarnaten met een oft twee onser scheepen te laten overcomen als wanneer den Gouverneur-Generael gelijk geseyt hebben, sich met een goede macht sal andermael derwaerts laten vinden

Den vyandt¹ heeft tegenwoordich twee galeyen in de Moluccos, de Comp. daer tegen t' schip Wassenaer. Wij sijn voornemens eerstdaechs twee cloecke schepen met provisien ende coopmanschappen langhs de cust van Celebes nae Tarnaten te seynden. God geve maer tijdelijken verschijnen omme op des vijants secours sulex te cruysen dat t' selve eenmael vermeersteren mogen. Desen jaere is aldaer weder te vergeeffs opgepast ende arriveerde t' Spaensch secours den 1 Meert passato, bestaende uyt twee welgemonteerde schepen, twee galeyen ende 10 galjotten sulex dat die van Manilha haer securssen jaer op jaer verstercken ende aensienlijcker uytsetten. Sijn oock soo animeus geweest, dat met gemelte twee schepen ende twee galeyen onse schepen Wassenaer ende Thoolen, ten ancker voor Maleyo leggende, de wint op de wal, quamen beschieten, daer op d'onse niet schuldich bleven. De Spaense macht heeft niet meer als 23 dagen in Tarnaten getardeert, gaven uyt nae Macasser wilden ende dat nae de Calderes verseylden tot voltreckingh van seecker forteresse die daer begrepen souden hebben doch d'oorsaecke van haer subijt vertrecq gelooven wij te sijn t' geruchte der groote armade, waermede in Amboina aengelanght waren

In Banda bleven opt vertrecq van de Leeuwinne noch overich 430 Bandanese mans, vrouwen ende kinderen, soo vrij als onvrje, die van tijt tot tijt mede van daer sullen trecken, tot meerder gerustheyt van Bandas staet. 'T valt de Compie wel wat costelijck, ende eenige burgeren, die met de Bandanesen beter als andere slaven gedient sijn, moeyelijck, die echter ten aensien den generalen welstandt daarvan dependeert in geen consideratien moeten comen. De

¹ D. i. de Spanjaarden.

Bandanese burgerye in Batavia residerende, blijft aen de Compie redevabel de somma van f 20750-12-8, wat daervan t' sijner tijt incomen sal staet te verwachten

Tot den sandelhout ende wilde caneel handel gelijk UEd: uyt onse jonghste advyse sullen hebben verstaen waren den 9 November 1636 nae Solor, Timor ende Endé vertrocken 't schip Cabo de Ramo met t jacht den Zeeuwsen Nachtegael, daerop den 20 Januario 1637 noch gevolcht is als hiervoren gesejt, t jacht Daman, die successive uyt de gesejde quartieren vollaeden sijn gekeert

Uyt derselver advysen ende mondelinge rapporten vernemen de partye sandel in de haven Batamajan op Timor seer spoedich genegotieert ende in vijf dagen de last met hulpe van 40 Timoresen aenboort becomen hadden. Den Zeeuwsen Nachtegael heeft omtrent Batamajan jacht op een Portugees scheepken gehad ende door onbeseyltheyt niet becomen. t Fort Henricus op Solor is van de Portugesen verlaten; den Commandeur Tombergen heeft t selve gevisiteert, in redelijke ordre gevonden ende onbewoondt gelaten. De Portugesen houden hun op Larentucque ende doen onse bontgenoten soo veel overlast als vermogen, dat nu door onse frequentatie staet te ceseren. Deselve onse bontgenoten sijn niet genegen voorsz. fortesse te bewaeren, ende te besetten met Nederlants garnisoen can de kosten niet vervallen, sulcx het ledich staet

'Twintich personen vant verongelucte jacht d' Maria ¹ waren noch bij t' leven. Ses derselver hadden die van Eomba ² à 4 realen ijder gecocht voor de Portugesen omme daertegens haere gevangenen van ons te verlossen. Veerthien bleven opt groote eylandt Sauw omme hem Tombergen behandicht te werden, t welck door verscheyden intervallen dit saisoen geen effect gesorteert heeft ende per de naeste herwaerts staen te comen.

Bij d'Endenesen is gemelte Tombergen seer wel onthaelt geweest ende eenige duysende menschen hebben haer aen den Nederlantsen Staet bij eede verbonden ende Prince vlaggen versocht, die in haer dorpen laeten waeyen; groote quantité clappussen, pady ende caneel is daer te becomen. Versoecken onse assistentie tegen eenige haere

¹ Zie hiervoor bl. 309.

² Noamba op Flores?

vyanden, presenteren alle oncosten met padij ende caneel te betaelen; sijn tot het Christen geloove genegen. De Portugese papen, die vrij wat crediet onder hun hadden, hebben affgeschafft ende verstooten; wenschten wel dat de Nederlanders paters, gelijk die noemen, in plaets gesonden wierden.

Gelijk geseyt heeft Tombergen 771 picols caneel van daer gebracht ende noch 650 picols bij gebreck van scheepsruymte, die gelevert ende betaelt sijn, op Endé moeten laeten leggen ende eysschen dese Endenesen bij haere missive (die aen den Gouverneur-Generael nevens vereeringh van een groot vreempt vet vercken ende schaep seynden) twee groote schepen. 'T eene willen met caneel ende t ander met pady affladen

De gesejde becomen 771 picols costen 3 realen t' picol, met coopmanschappen betaelt, op welke coopmanschappen suyver is geproffiteert / 5184 : 14 : 4. Sulckx dat dese caneel niet meer comt te costen, de vrachten ende sleet van schepen niet geconsidereert, ruym 1½ reael t picol. 't Miserabelste is dat op de Timorse reyse soo veel volck consumeren, sulckx dese tocht op de drie schepen ende jachten overleden sijn 37 personen

Omme den Jambisen coninck in devotie te houden ende aen ons noch meer te verbinden hebben op 28 Septr passato met t schip Frederick Henrick aen gemelte Coninck tot vereeringe gesonden het over veel jaeren toegeseyde Persiaense peert nevens onse brieven tot welckers overleveringh ende visite van ons comptoir aldaar . . . derwaerts committeerden als Commissaris met cleen doch aensiene-lijck gevolch den Commandeur Paulus Croocq

Soo gaet hier oock neven t' schriftelyck rapport van den Commissaris Croocq, daerbij UEd. onder andere vernemen sullen den Pangoran Aria (daeraen onsen brieff ende schenckagie geconsigneert quam) neven den Tommagon Siry Nata ende alle de Grootte van Jambij op gemelte Croocqs aencomste nae Palimbangh vertrocken waren omme te helpen bevoorderen, desselfs outste broeder den Pangoran di Pady Anum, rechte Coninck van Jambij ende getrouwt met des overleden Coningh van Palimbangs dochter in plaetse van den overleden Palimbangs Coninck (dewijle geen sonen naegelaten heeft) in dat rijk quam te succederen, daer tegen obsteert, dat volgens de wetten ende costuymen van Palimbangh,

geen dochters aen de croone gerechticht sijn ende dat deselve comt te devolveren aen Radja Tomagon. Item dat hun mede gesubmitteert hebben onder den Mattaram, ende beducht blijven, bij aldien den Pangoran van Jamby coninck van Palimbangh creeren, in oorloge metten Mattaram sullen vervallen, alsoo vermercken aent humeur van den Jambisen Coninck [dat hij hen] van de gesejde submissie sal trachten t'ontlasten. 'T gevolgh leert den tijt, ende waren de Groote van Jambij op Fred: Henriex vertreck noch uyt Palimbangh niet gekeert. ¹ Den Tommagon Magna Nagara als gemachticht van Pangoran Aria heeft onse missive ende Parsise peert nae de maniere des lants staetelijk ontfangen; de rescriptie blijft uytgesteld tot de personeele wedercompste van gesejden Pangoran Aria in Jambij.

Op de comportementen van d'onse viel niet te segghen. [Croock] bevondt dat den Coopman den Vogel vigilant int bevoorderen van de Compies affairen mitsgaders bij d'inwoonders seer bemindt was ende alsoo wij voors: Lucasz de Vogel gequalificeert hadden tot Opperhooft van Jambij etc.

'T Vijants vaerwaeter voor ende omtrent Malacca is desen jaere beset gebleven met vijff, ses ende seven jachten. Nu presentelijk cruysen aldaer negen derselver onder de vlagge van den Schipper Commandeur Cornelis Sijmonssen van der Veere ende Orlando Thibault als Vice Commandr, beyde couragiense ende vigilante personen; de vloote is gemant met 455 mannen, soldaeten ende matroosen, de novo van alles geprovideert voor ses maenden.

'T sedert hebben om de noort van Malacca den vijandt grooten affbreuk gedaen, drie oorloeschepen in den brandt geschoten, een genomen, vier doen vluchten ende vijf andere in de riviere Dingdingh gejaecht welcke despereerden van ontset ende geen uytcomste siende,

1 In een brief van den koopman Pieter Soury, „adj 17 December 1637, int jacht den Brack leggende geaenckert voor de Stadt Palembangh” lezen wij:

„Den 8 van desen [December] zijn die van Jamby met haer gantsche armade, 36 stucx int getal, [uit Palembang] vertrocken, excepto Pangaran Anim ende zijn huysvrouw. [Dezen] heeft de presente Conincq, voor advys des Mattarans becomen, niet willen largeeren, waerover de Coninginne van Jamby ende Pangaran Arria neffens alle haer subjecten opt hoogste gemiscontenteert scheidt”.

nae hun alvoren wel versterckt hadden, den brandt in haer fusten gesteecken hebben, met intentie hun overlandt nae Malacca te salveren, doch sijn sulcx door groote armoede, hongersnoot, onse wapenen, ende der Maleyeren handen, geaffligeert geworden dat van 850 menschen daer onder 400 blancke, die uit Malacca gevaeren waren niet meer als 9 personen weder gekeert sijn, except 224 gevangenen, soo swarte als witte, die in onse handen gevallen sijn, daer onder is geweest Don Francisco Cotinge de Viveres, Admiraal van 's Coninckx fusten, die in Batavia gebracht sijnde den 3en October alhier is comen t' overlijden ende naer desselfs qualiteyt eerlijk begraven. Vijftien metaele stucken, eenige valcoenen, bassen etc. sijn daer veroverd ende 9 fusten, 2 geliassen met een jacht verdestruert. Dit is een aensienlijke affbreucq voor onsen vyandt . . .

Desen jaere heeft Malacca geen ander secours als 4 fusten van Goa erlanght; andere vier als hier voren geseyt, die hun met de vlucht salverden, sijn in Malacca gekeert, dese acht fusten ende eenighe geliassen sober genoeg gemandt is de macht die onsen vijandt aldaer sij houdende. Eenen Louijs Martinus de Sousa Sicouro, gewesen Vice-Admiraal op de Goase gallioenen quam met dese vier fusten voor Gouverneur van Malacca welcke 't resterende volcq van Wieringen, wesende 14 man gelargeert ende sijn daertegen vrij gegeven 52 Portugesen ende Mesticos. Voor desen hebben tot geen wisselingh willen verstaen; t schijnt de noot ende gebrecq van volqhen tot dese avantagieuse wisselingh heeft doen resolveren. Wij sijn voornemens voor eerst geen Coninx soldaten te largeren; t' gebreekt onsen vijandt meer aen volcq als schepen.

Seekerlijk sijn g'informeert den Vice Rey uyt Malacca op ontboden heeft d' armada de remas, die hij vermeende in Malacca in esse was, in voornemen sijnde t volck op Coninx schepen off de nieuw getimmerde gallioenen tegen onse macht (die andermael soo 't schijnt seeckerlijk was verwachtende) te gebruycken, dat hem nu mist, ende sijn die van Malacca niet machtich een fust derwaerts te seynden off sullent vaerwaeter geheel moeten abandonneren. Malacca is benauwt ende t ware den rechten tijt, soo die van Atchin resolveren daerop yets te attenteren. . . .

Den Pahansen Coninck hadde sijne ondersaten op lijffstraffe ver-

boden na Malacca te vaeren, t' welck onsen vijandt seer incommodeert. 't Is apparent met den Portugees breecken ende onsen vrundt worden sal, t' welcq wort bij d' onse gevoet, desselfs vaertuych nae vreemde plaetsen gaende ende comende verschoont, ende verwachten wij de Pahanse gesanten tot confirmatie van vrintschap eerlangh tot Batavia.

Tot nu toe is t Schip Bommel van Atchin niet verschenen.
 De redenen van dese beseyndinghe (waertoe als geseyt den E. Jochum Roeloffsen gewesen Gouverneur in Amboina gecommiteert is) sijn de volgende: dat den ouden Coninck van Atchin, welke tot de leste adem sijns levens vyandt van de Portugees is gebleven, overleden sijnde (niet buyten suspitie van vergift bij beleyt der gesejde Portugesen door vrouwen van den Maccassaersen coninck aen den Atchinder tot vereeringh gesonden), in desselfs plaetse is comen te succederen een sone van den ouden Pahansen Coninck ende getrouwt met d' Atchinse Coninx dochter. De Portugesen van Malacca, vernomen hebbende een Pahanner tot Coninck van Atchin was aengenomen, hebben desen nieuwen Coninck door aensienelijcke gesanten doen begroeten ende den vrede aengepresenteert; t' selve geen goet succes sorterende ende gemelte gesanten hun over eenige rescontre geaffronteert vindende, sijn met misnoegen gescheyden, [hebben] eenige verloochende Portugese Christenen (in estime bij d' Atchinders) veroverd, ende en passant acte van vijantschap aen d' Atchinse dorpen onderleyt, t welcq sich desen Coninck sulcx heeft aengetoghen dat de Portugesen soo wel als sijnen predecesseur voor vijanden heeft verclaert, sich tot den oorloge preparerende ende bij sijnen ambassadeur, over de Sumatrase Westeuste alhier aengelanght, onse assistentie ende hulpe (onder belofte van treffelijke recompense, tol ende vrijheden) tot d' incorporatie van Malacca versoekende.

Gantsch ernstich ende op fundamentele redenen hebben UEd: per onse jongste advysen geremonstreert de nootsaekelijckheyt der versterckinge Uwer Ed: navale macht in India, alsoo den welstandt van de Compie eenelijck met Goddelijcker hulpe ende segeningh, dependeert aen de dominie ter zee ende dat tegen vrunden ende vijanden bij alle occasien mogen prevaleren

Vertrouwt, Ed: Heeren, d' selve op geen geimagineerde losse concepten versocht worden. Uwen Indischen handel groeyt dagelijx meer

ende meer, die met schepen ende voleq niet alleen gevoet maer oock verseeckert dient. Considereert ende gelooft, Mijn Heeren, dat den standt van Portugaels Indien genoechsaem desperaet is ende wanneer den Chinesen handel sulcx aen ons sal sijn verbonden dat sonder swaricheyt de Chinesen van Manilha mogen afsnijden, sal den Spaengiaert aldaer sich selven consumeren. 't Is oversulx seker ende vast, als in desen noch eens geseyt hebben, bij aldien den Coninck van Spangien middelen resteren, dat hij sal trachten sijnen Indisen vervallen staet met geweld te redresseren, daer tegen gewapent ende wel versien dienen te worden. Onsen vyandt is versterckt met cloecken raedt ende de vrunden onse competeurs misgunnen uwen welstandt in den eersten graedt. Uyt Novo Spaengie over Manilha heeft den Molucksen standt voor desen een grooten slach becomen. Wij verhoppen door Godes Genade ende met voorsichtigheyt gelijke attenttaet omtrent Formosa voor te comen dat ons te meerder animeert omme die plaetse met behoorlijke fortificatie ende goet garnisoen te verseeckeren, onaengesien alle onkosten.

Door gebreck van bequame schepen, gelijk UEd: aengeschreven hebben is a° passato omtrent Spirito Sancto niet gecruyst. Wij sijn geresolveert die tocht te hervatten

Tot ontdeckingh vant Suytlandt, item t silver ende goutrijck eylandt bij Oosten Japan, moeten bequame jachten uyt Nederlandt verwachten, die in April te gemoet sien. Met oude onnutte schepen, jachten ende fluyten vaert den Generael innewaerts.

Geschreven in UEd: Casteel Batavia desen 9en December a° 1637.

UEd: geaffectionneerde vrunden ende trouwschuldige dienaren

Den Generael ende Raden van India

ANTONIO VAN DIEMEN.

PHS LUCAS.

AERTS GIJSELS.

ANTH: CAEN.

[De volgende berichten behooren tot die welke met het schip Mid-
delburg werden nagezonden].

Een grooter swaricheyt schijndt ons te dreygen, t' welck is Sijne Mayt [van Japan] inclineert tot de destructie van Manillia, eenelijck soo voorgeven dat van daer over de Lequeos papen in Japan werden gebracht, daertoe men onse assistentie ende schepen tot overvoer van volck begeert, ende men seyt ons aen, soo daer niet gewillich in consenteren, dat alle onse schepen in Japan sijnde daertoe sullen gebruycken sonder toe te staen dat vermogen sullen een eenich schip omme advijs over te brengen te gebruycken. In dier voegen nemen voor met de aenstaende jaers te comen galjotten ende joncken te handelen omme tot dit exploict te gebruycken, ende is de saecke alreede soo verre gecomen dat de onse door aenradingh van de Nangesacse regenten, op dat van alle onse schepen niet souden worden gefrustreert, bij requeste onse assistentie hebben aengeboden ende gepresenteert de Maysteit met 2 a 3 schepen ten dienste te staen ende dat de resterende tot onse handelingh gelieffden te laten gebruycken. Bij aldien dit aengenomen ende toegestaen wert sullen wij genootsaect worden tot de geseyde 2 ofte 3 schepen bij te voegen 4 à 5 cloecke oorlogh schepen omme geen affront vanden Spangiar te lijden ende beyde in schade ende disgratie van de Japanderen te vervallen ende hiertegen helpen geen clachten noch remonstrantien op redenen gefondeert; dit sullen moeten naercomen bij aldien den Keyser bij sijn voornemen persisteert, of Japan verlaeten ¹.

Den Coninck van Bantam heeft ons per Chinese Joncke partye van de gerooffde goederen toegesonden. Seyt t selve te wesen dat hem in handen is gecomen. Twee ijsere stukgiens ende eenige andere ammunitie van oorloge comen te manqueren. De saecke soude wel bij geleyt worden, maer 't vergoten bloet roept wraecke. Hierneven gaet copie van des Pangorans missive aen ons geschreven, daerbij genoech te kennen geeft tot den oorloge niet genegen is ende wij sagen die voor alsnoch mede gaerne geexcuseert, soo 't met eere ende respect geschieden conde. 't Is seecker dat d'achteloos-

1 De sedert gerezen onlusten in Japan deden dit plan op den achtergrond geraken. — Bewindhebers achtten dat aanbieden van hulp door de onzen aan de Japansche Regeering zeer lichtvaardig, maar Gouv.-Gen. en Raden antwoorden hun (18 Dec. 1639) dat zij dit verkeerd inzagen en zij hunne dienaars „culpeerden over eene saecke die nae UEd. ordre wel is waergenomen”.

heyte van d'onse d'eenige oorsaekke van dit ongeval is ende hadden wel beter op haer hoede behooren geweest te sijn ten aensien d'eerste offentie gedaen hadden ¹. Met Amsterdam heeft UEd: onse naerder resolutie in t regard van Bantam te verwachten.

Geschreven in UEd: Casteel Batavia desen 26 December a^o 1637.

LXXV. Corte Remonstrancie [van den opperkoopman Hendrik Kerckringh] wegens den staat in Macassar, soo als deselve gedurende onse continuatie aldaar bevonden hebbe.

t Fort Sambopo op Maccasser gelegen direct aen strant op 5 graden en 4 minnuten suyder breedte is seer groot int begriip, rontom met eenigh corael en meest met roode gebacken steenen opgetrocken; aen de see kant, heeft 2 bolwercken; aen de landtsijde heeft meede sijn bolwercken doch sonder geschut, en begint op sommige plaetsen aen dese cant te vervallen. Den coninck en andere grooten houden haer wooningh binnen t fort in huysen op dicke balcken gebouwt met plancken, bamboesen als anders opgemaect en met adap gedeckt.

Aende Noortsijde ontrent een mijl van Sambopo leyt een fort dicht aent strant, genaempt Oudioupanda. Dit casteel is bij d'onse altyt voor Tello gehouden, t' welck een mijl verder aen de groote revier Noordelk leght, met coraelsteen opgetrocken Ongevaerlijk $\frac{1}{4}$ mijl van Sambopo aen de suytsijde leyt een fortgien genaemt Grisse ofte Pannakoeka D'Engelsen en

¹ Dit kan strekken tot aanvulling en verbetering van 't bericht bij De Jonge V. bl. 232. Dat de koning van Bantam, zoo als daar vermeld wordt, in den brief „Kley Intol Wansa Diepa" genoemd zou sijn, is natuurlijk een vergissing. Wangsa Diepa was sijn eerste minister. Zie o. a. De Jonge V. bl. 189.

Deenen hebben daer meede ontrent een gootelingh schoot aende Noort sijde vant fort Sambopo ider een bequame wooningh. . . .

De Maleyers werden aldaer in goede estime gehouden. Sijn luyden van groote middelen, hebben haer wooningh in de negeryen gebreydelt onder de huysingh der Macassaren. Tot heeden is haer vaert meest geweest in December, January en February over Boutton naer Amboina, tot welcken eynde wt Macassar met veel cleeden, rijs, porceleynen, doch meest Realen in specie vertrocken; als van hier gaen, doen ordinaris in passant Boutton aen, alwaer soo veel doecken tegens slaven haer quyt maecken als gevouchelijck conden voeren ofte becomeen, waermede dan recht door naer de quartierien van Amboina tenderen, daer tot Juny, Julij, Augustij ende September in den nagelhandel bleeven. Dit is jaerlijcx met joncken, opgeboeyde tingans en andere prauwen tot 25, 30, 40 in getal, somtijts minder en oock meerder geschiet. Naer wij berecht sijn en staet oock te gelooven, hebben van daer in een mousson Macassar 1000 baer toegebracht

A^o Passato is in Macassar 450 en desen jaer niet meer den 11 baer aengelanght

't Is seecker den Coninck van Tello door 't destrueeren der vaertuygen jongst op Ceram gedaen, niet weynich daerbij geintresseert is. Hem noch Sijn Mayt van Macassar en hebben daer noyt van hooren verhalen, veel min naer connen bemereken ons daer over eenige schult toegeeygent. Naer de gelegentheyt sich presenteert en 't seggen van veel Maleyers thoonen niet off seer weynich geinclineert te sijn meerder (alhoewel een profitabele vaert voor hunluyden geweest) naer Amboina ofte die contreyen te tendereen. Dickmaels hebben ons ondervraecht wat coopmanschappen dat op Batavia getrocken. Item wat deselve aldaer souden renderen en dat wel genegen waren derwaerts haeren ganck te neemen

De Portugeesen houden haer residentie aldaer aen de Noortsijde, dicht aent fort, in huysingh van bamboesen opgemaect. Een woningh om hun sacrafitie te doen is hun van den Coninck vergunt

Aende Noortsijde vant fort Sambopo tusschen d'Engelse logie ent voorsz. fort heeft den Coninck een huys voor de Nederlantse Compie doen bouwen om op onse compste aldaer voor eerst in geaccomodeert te connen werden Soo

d'onse aldaer verschijnen sal alle de bijstaende huysingh affgebroocken werden en een royale woningh nevens d'Engelsen en Deenen ons werden vergunt

Aldus gedaen int schip Bommel, seylende langs de cust van Java ontrent den schadelijcken hoeck, desen 24^{en} September A^o 1638.

LXXVI. Gouverneur Generaal (Antonio van Diemen)
en Raden aan Bewindhebbers der O. I. Compagnie, 22 December 1638.

Nae dat op alles in Batavia behoorlijke ordre gestelt [hadden], item den Directeur Generael Philips Lucas tot President g'authoriseert sijnde omme Compies affairen met desselfs geassumeerde Raeden, geduyrende des Generaels absentie ten beste van de Generaele Compie te beleyden, heeft sich den Gouverneur Generael den 20^{en} Januarij pass. t' schiep vervoecht omme na Amboina te vaeren ende met den Coningh van Tarnaten alle d'overgebleven openstaende differenten aldaer aff te handelen.

Wt twaelf schepen ende jachten heeft d'armade bestaen, . . . gemandt met 750 zeeluyden, 615 soldaten, 60 Mardijckers, 65 Bandanesen ende 160 lijffeygenen, samen sterck koppen 1650. . . .

Den Gouverneur Generael. op 21 Januarij met d'armade van Batavia gescheyden, is tegen den avondt pr^o Februarij daeraen volgende aen de Westsijde der stadt Buton ten ancker gecomen met intentie omme deselve aff te loopen ende in d' assche te leggen tot revengie ende exempel van de leelijke moort, voor desen aen onse ingesetene ende subjecten gepleecht. Met twaelf hondert coppen, onder t' beleyt van den E. Antonio Caen was bij resolutie gearresteert die stadt in ernst te doen aentasten, soo maer buyten groot gevaer ende dangereus climmen, in gelijcke hoochte met den vyandt (volgens t' voorgeven van den guidé, een overlooper ende andere, die pretendeerden kennisse van Butons acces te hebben) te comen ware geweest. Tot twee distincte reysen, soo aende West als Oostsijde, is bij alle middelen, goet beleyt ende mannelijcke couragie

getracht passagie te openen (doch te vergeeffs) om in eguale steylte met des vyandts vestingen te comen, derwegen ongeraden oordeelden onse macht ter loop tegen Buton te hasarderen te meer de plaetse wel gefortificeert, met veel canon, falcoens, bassen ende schietgeweer versorghet ende op inaccessible steylte gelegen sij, 't welck a^o pass. wel mede affgesien hadden, ende ten waere ons hope van bequame toegangh gegeven was, soudn gheen tweede preuve genomen hebben. Edoch daerbij is niet verachtet, ende heeft de couragie van d'onse, die in goede ordre met vliegende vaendels ende trommelslagh, opden voet des berghs, langhs de stadt marcheerden, omme bequaem acces te soecken, den vijant sulx g'intimideert, dat sich niemandt buyten de stadt dorste verthoonen, schietende sterck uyt haer voordeel, daer God loff weynich schade van ontvingen.

Wat huys voor Buton ende in derselver strate (daer aller wegens meester te veld waren) gehouden hebben, de quantité cocos ende andere fruytboomen, visscheryen, vaertuygen, huysen ende geheele dorpen, die geruineert als in d'asse geleyt sijn, sullen in desen niet mentionneren.

Die van Buton, gelijk verhaeldt, soo veel affbreuck gedaen sijnde als tijt ende gelegentheyte van saecken wilde lijden, is d'armade vervolgende onse desseynden den 23^{en} ders. maend February tusschen Manipes ende Cambello geweest, alwaer den Gouverneur Johan Ottens bejegenden, die volgens onse ordre was cruyssende.

Bevoorens de vloote omtrent Cambello verscheen was den 17^{en} February bij onse cruyssers aengelant een prauw, expres uyt Molucco door den Gouverneur Broecum met brieven van den 5^{en} d^o aenden Gouverneur Generael affgesonden. Dese missive in Raede gelesen ende daerbij verstaen sijnde t' Spaensch secours, bestaende uyt twee wel gemonteerde schepen, een jacht ende eenige minder vaertuygen, van Manilha den 14^{en} January passato onder Romy ten ancker gecomen waeren, thien dagen voor't arrivement der schepen Egmont ende Galiasse van Batavia, sulcx al weder d' interceptie van dit ordinarij secours ons ontstaen sij. Item dat den Coningh Hamsia sijn vertreck excuseerde ende uytstelde tot de Spaensche schepen de Moluccos soudn hebben verlaten omme geen affronten bij sijn affwesen in Tarnaten door deselve macht t' incoueren, in voegen dat te gemoet

sagen voor 20 off ultimo Meert uyt Molucos niet te vertrecken stondt.

Overleggende dat gevoeghelijk de landen Banda voor Hamsias compste condon visiteren, is den Generael den 6^{en} d^o tegen den avondt met de schepen Frederick Henriek, Bommel, Leyden ende t fregat den Tonijn nae Banda verseylt. Den 9^{en} daeraen volgende, arriveerden ende quamen ten ancker voort Casteel Nassauw opt eylandt Nera

Wt Banda sijn den 8^{en} April des middags vertrocken. Den 18 d^o quamen ten ancker voor Hila.

Den 28, 29 ende 30^{en} April met de macht voor Cambello ten ancker gecomen wesende, sterck in alles 19 seylen, daerbij hun lieten vinden des Casteels onderdanen, die op den 6^{en} Mey met 20 correccoren ende minder vaertuygen bij d'armade aenlandden.

Niettegenstaende ons cruyssen met ses jachten als hiervooren geseyt, sijn onbeschadight tot Cambello aengelandt, 15 groote vaertuygen, Maccassaren, Maleyers als Javanen vanden Mattaram ende Bantam. Soo waren daer oock twee joncken voorleden jaer overgebleven met veel volck, wel van schut ende schietgeweer versien. 'T strant van Cambello hadden geretrencheert ende aen 't hangen der bergen ter wedsijden beginnen te fortificeren, in resolutie na t' sich liet aensien, ons van de strandt te weeren, maer op de vaste tijdingh van des Conings aenlandden tot Manipe ¹, bleeff hun wercken gestaect.

Vermerckende meergeroerden Hamsia op Manipe langer, als gaerne sagen, bleeff semmelen, committeerden derwaerts per chaloupe ende den correccor, den Gouverneur Ottens ende den Tarnataensen toleq omme Sijn Mayesteyt serieus aen te manen, sijn verschijningh bij den Generael niet langer wilde protraheren ende soo 't eenighsints gelegen quam met hem Coningh in Compagnie over te steecken off dat bij langer tardance volgens resolutie Cambello ende de vreemdelingen aldaer vyantlijk souden aentasten.

Den 3^{en} Mey, als delibereerden ende de Crijghsoversten in beden-

¹ Hamza was den 27 Maart met 11 korrekoren van Ternate vertrokken en door sterken stroom aan de kust van Boeroe vervallen, van waar hij zich naar Manipa had begeven.

cken gaven, bij wat middel gevoeghelijkst ende met de minste schade den vijandt behoorden aen te tasten, wierden de correccoren des Coninghs op den naermiddagh gewaer, die van Manipes naer Erangh overstaeecken, alwaer vernachtten; daeghs daeraen committeerden de Heeren Caen ende Ottens ¹ om den Coningh te begroeten ende aen boort te brengen. Omtrent de middagh verscheen met 10 vaertuygen, scheppende, tot teecken van eerbiedinge, rontsom 't schip Frederick Henrick, in voornemen tusschen Lissidy ende Cambello bequame plaetse uyt te sien, omme sijn leger te slaen ende 't vaertuygh op te haelen, doch wierd door geseyde Heeren Caen ende Ottens (hoewel ongaerne) beweeght bij den Generael over te comen, edoch sonder eenige suite of luyden van fatsoen. Aen boort gecomen sijnde, worde boven op t schip door den Gouverneur Generael bewelcompt, ende beschoncken met een goude kettingh, een medaellie ende een schuytjen Chinees goudt, vermidts den kettingh licht ende van cleen valeur, echter een raer fatsoen was. Hij wiert statelijken na de cajuyte, met alcativen beleyt, gebracht, sijnde vrij wat gealtereert; nedergeseten wesende, seide dat nu den tijt gecomen was daer lange na verlanght hadde, echter nu in des Generaels geweld, die hem conde dooden, na Nederlandt off Batavia voeren. Wierd daerop vruntlijk gedient, dat tot soodanigen eynde uyt sijn rijk te comen niet versocht ware, maer om de landen in vrede te stellen ende dat de Compe de nagelen haer alleen competerende niet meer ontvoert wierden ende dienvolgende hem soo gerust hadde te stellen, als off op Maleyo ware, ende na t' schip wel van achteren tot vooren besichtigde, versocht afscheyt, alsoo nu niet verschenen was om van importante saecken te spreecken, dat hem toegestaen wiert, ende is nae 't strandt Hennebelle, tusschen Lissidij ende Cambello geschept, alwaer sijn vaertuygh noch denselven dagh heeft doen ophaelen.

Den Coningh met sijnen Raed is driemaal op t schip Frederick Henrick te reede voor Cambello als namentlijk den 5, 9 ende 11 Mey in vergaderingh gecompareert; daertegen sijn d' Heeren Caen ende Ottens differente maelen aen landt bij de Mayesteyt geweest, handelende op onse propositie aengaende de verschenen vreemde-

¹ Antonie Caen en Joan Ottens, beiden extraordin. Raden van Indië, vergezelden den Gouverneur-Generaal.

lingen

Ter eerster instantie scheen Hamsia tegen dese nagelvoerders seer verbittert ende wierde besloten, die van Cambello, de Maleyers, Macassaren ende Javanen t' injungeren, haere gemaecte fortificatie mosten affwerpen ende slechten omme daernae onder d'een off d'ander pretext met de minste commotie ende bloetstortingh ons van hare persoonen ende goederen te verseeckeren. Edoch op dit besluyt is niet anders gevolcht als het slechten der borstweringen. Ende den Coningh, die inder daet een timide persoon sij, ende wel gaerne alles int minnelijcke met een praetjen beslecht sage, versocht ons men wilde toestaen d^o nagelvervreemders nu dese reyse noch onbescha-dicht mochten vertrecken, oock niet weder als met onse passen off consent verschijnen, ende omme ons hier toe te bewegen allegeerde veele frivole praetjens, namentlijk bij aldien soo hert wilden procederen, dat niet goets souden connen verrichten ende sijne onderdanen (die hem niet kennen ende noyt gesien hadden) een affkeer nemen ende int geberchte vluchten etc:

Versocht wijder, dat bij hem verschijnen wilden omme van lants saecken ende sijn pretentie te handelen. Dese propositie quam ons wat vreempt voor, ende benevens die ongestadicheyt hadden al voor twee a drie dagen aen de mine des Coninghs vermerckt, gesuborneert ende misleyt wierde, mitsgaders, dat de nagelvervoerders begon te patrocineren

Derhalven deden den Coningh aendienen, geen vernoegen in sijn proceduyren nemen conden, dat een beter cours gaen moste ende wij niet geresolveert waren van eenige andere saecken te handelen, alvooren de vreemdelingen (gelijk op sijn ernstigh versoeck toege-staen hadden) vant landt, de Quimelahas Louhoe ende Leliatte (sooals belooft hadde) nae merite gestraft ende de twee Nederlandse overloopers aen de schepen gebracht waren met scherpe aanmaninghe, soo geen recht wilde doen, ons selven rechten souden

Dese aanmaningh opereerde omtrent den Coningh, dat men ons gebonden aen boort brachtte, de voorgemelte overloopers

De Quimelahas Louhoe ende Leliatte wierden op 12^{en} daeraen volgende in verseeckeringh genomen ende opt versoeck des Coninghs sonden in sijn quartier tot derselver bewaringh een Compie soldaten van 120 copen.

Dit aldus g'effectueert sijnde, diende Hamsia aen, dat de vreemdelingen, bevreest sijnde, haer met sijne onderdanen in Masselin ende Cambello gevoeght hadden ende soo hun vyantlijk wilden aantasten, wel licht een desperaten amocq ofte moort onderlegghen mochten, versoeckende omme sulx voor te comen seer instantelijk men wilde toestaen (onder visitatie) onbeschadicht vertrocken, dat hem al weder accordeerden, mits in twee a drie dagen tot vertreck gereed waeren, t' welck sijne Mayt aennam te bevoorderen

De Javanen van Bantam brachten hierop hun tuigan t' zee ende sijn onder visitatie met vrij geleyde nae Kelangh (alwaer hare joncken waren leggende) ende van daer nae Java verseylt.

[Daar de overige Javanen en Maleiers geen aanstalten maakten om te vertrekken, liet Van Diemen, in weerwil van Hamza's protesten, 50 vaartuigen en 200 huizen aan het strand verbranden. Nadat de Sultan Kimelaha Leliato aan Van Diemen had uitgeleverd — Kimelaha Loehoe werd op zijn aandrang in vrijheid gesteld — vertrok Van Diemen met de vloot naar Hila]

Tusschen den 4 ende 7en Junij verschyndt Coningh Hamsia [voor Hila] met 44 correccoren ende galalos, als namentlijk

11	stux, daermede uyt de Moluccos is gecomen.	
2	vant eylandt Macjan gevolght.	
12	uyt d'eylanden Xula, Xulabessy, Sapelula etc.	
8	van Bouro.	
4	van Bonoa ende Lissebatte.	
3	van Manipes.	
1	van Kelangh.	
1	van Lissidy	} principale dorpen of Warnoela.
1	van Cambello.	
1	van Louhoe	

Dese 44 stux sijn gemant geweest met ruym vier duysent koppen, daeronder 1500 gewapende mannen met roers, musquetten, schild, swaerd, hasegayen etc: Met dese macht quam tusschen t' landt ende de schepen ankeren. 'T schijnt doen wat beter gevoelen van ons begonde te krijgen als wel op sijn eerste aencompste

Den 6ⁿ Juny verscheen den Coningh aende redoubt ende wierd goet gevonden de sebouw ofte logie te vergrooten, ten aensien t'

getal onser ondersaten ende die van den Coningh groot sijnde, op de generale vergaderingen te bequamer plaetse mochten hebben ¹

[Voor de onderhandelingen met Hamza en het nieuwe contract met hem gesloten kan ik grootendeels volstaan met te verwijzen naar 't verhaal bij Valentijn II 2 bl. 118—122. Het volgende strekke tot wegneming van eene onduidelijkheid in dit verhaal].

Over de seven dorpen op Hittoe als Ourien, Asselaulouw, Laricque, Waccassive, Alangh, Lilleboy ende Hatouw viel vrij veel dispuyt ende pooghden die van Hittoe met eenige van Louhoe ende Cambello te bewijzen door veele ongefondeerde redenen de selve seven dorpen den Nederlandsen staet toegecomen waren, na t' Casteel Victoria als geseyt A^o 1605 door d' Heer Admiraal Verhagen van de Portugesen veroverd is geworden, hoewel t contrarie bij schriften, contracten ende suffisante bewijzen claer bethoonden, mitsgaders die van Laricque ende Waccassive, dat noch Mooren sijn, t' selve confirmeerden. Maer bemerckende sijne creaturen van leugentael overtuyght waren, versocht men wilde hem de Moorse dorpen toestaen; soude ons andere saecken accomoderen ende de christenen die op Ceram mochten wesen in wisselingh geven. Maer vonden niet geraeden op Hittoe van onse gerechtigheyt yetwes te cederen, onaengesien eenige derselver dorpen hun als noch vant Casteel separeren ende den herstelden Cappiteyn Hittoe adoreren, dat sich (soo verhoopen) haest anders redden sal

Den 22 Juny tegen den avondt is den Gouverneur-Generael ende den E. Antonio Caen uyt Hittoes reede nae Batavia verseylt alwaer seer spoedigh den 4 July passato in gesontheyt arriveerden

Desen tocht heeft ons den Almogende heel contrarie a^o passato met groote sterfte besocht, sulcx dat omtrent 200 coppen soo soldaten als zeevaerend volck, over de vloote, alle meest van den bloetganh gestorven sijn

[Voor het voorgevallene op Ambon na het vertrek van Van

¹ Van het „beschrobden der Ternataansche heeren" bij deze gelegenheid, waarvan Valentijn spreekt, wordt noch hier, noch in het dagverhaal van Van Diemen's tocht, gesproken.

Diemen is Valentijn II 2 bl. 122—124 goed ingelicht. Op bl. 124 (1e kolom bovenaan) staat zeker bij vergissing: „dat men Leliato te vroeg vervoert had“. In den bedoelden brief aan Ottens zegt Hamza integendeel, dat hij nu wel wenschte dat Van Diemen toen hij voor Kambelo lag het had doorgezegt om zoowel Loehoe als Leliato weg te voeren en te dooden].

UEd. gelieven maer in d'Amboinse saecken gerust te wesen. Sullen haer wel ten besten redden, ende hopen eerlangh alles tot voorigen stant te reduceren; 't moet sijn tijt hebben om t' landt van Amboina te domineren, daer soo vertrouwen UEd. Hittoe onder begrijpt. 't Is wat anders als Groot Banda. Den yver voor desen aengeleyt tot conquesteren van landen ende t' vernielen van boomen heeft ons seer odieus gemaect. Soo is oock daerdoor tot nu meer verloren als gewonnen, grooter partye nagelen onder d'Heere Gijssels gouverno vervoert als oyt ende oyt voor ende naer dato deses gedaen sij.

t Schijnt tegen éenen boom die missen, thien planten, ende dat op soo inaccessible geberchte daer beter als vooren verseeckert sijn. Groot getal soldaten in Amboina over te houden om den Quimelaha gestadigh te vervolgen ende uyt te roeijen can gepractiseert worden, maer UEd: moeten weten, daerbij weynigh voorderen sullen. De maenden van Juny tot primo October sijn onbruyckelijck, vermits t' herde onstuyemigh ende regenende weder, sulcx dat soodanige macht niet meer als twee maenden, welck sijn October ende November dienst can doen, alsoo t' secours van hier, in December tot Amboina can wesen. t' Is oock seer considerabel, gelijk bij onse voorjarige advysen geseyt hebben, of men noch langer in destructie der boomen ende t' verjaegen des volckx behoort te continueeren, alsoo te beduchten staet dese luyden hun eenmael nae d'eylanden Xula ende Xulabessy transporteren sullen alwaer nagelen in overvloed sijn ende beter acces voor de vreemdelingen als in de Amboinse quartieren is. De gelegentheynt deser eylanden ende de menichte nagelboomen aldaer, sal UEd. uyt ons dagregister, onder dato 2^{en} Meert met aendacht gelieven te doen resumeren ¹.

¹ In 't Dagregister van Van Diemens tocht wordt op dien datum niet anders verhaald dan dat een Hollandsch schipbreukeling van Soela besi „wist te rapporteren datter veel nagelen op d^e eylant sijn doch seer secreet gehouden worden

't Aensienlijk Spaens secours, den 14en January uyt Manilha in Molucco verschenen, gelijk hier voren verhaelt, is sonder yets voor te nemen, spoedigh den 12 February nae Mindenao verseylt, welck eylandt ten meerendeele g'incorporeert hebben, ende soo gerelateert wert is den Capiteyn Generael met de voornaempste macht uyt Manilha daer persoonlijk geweest, hebbende niet sonder verlies van volcq, dese conquesten te wege gebracht. Den Coningh van Mindenao heeft sijne gesanten nae Maleye geschickt ende is onse assistentie versoekende omme den vyant weder van sijn landt te drijven, gelijk bij nevengaende copie sijner missive ¹ in ons Batavisch dagregister, onder dato 14 Augustij nader gelieft te beoogen. 't Schijnt den Spangaert met ernst dese landen tracht te vermeesteren ende 't volck onder de subjectie des Conings van Spaengien te brengen; doet d'overheerde jaerlijkx tribuyt betaelen. Daer valt was, caneel ende wort geseyt het goudrijk is. Voor als noch eyscht onse gelegentheynt niet daertegen te werken. Die van Tarnaten solliciteren mede dat hun wilden helpen recouvreren Bangay, Pangasaer ende Sangij welcke landen veel commoditeyten voor 't schraele Molucco, als daer overheerschten, uytgaven.

Op reeckeninge der gevangene Spangaerden van Kelangh sijn met gemelte secours in Molucco gebracht ende gelargeert twee soldaten ende een varent persoon; acht andere hare compagnons hadden hun in conings dienst begeven ende sijn bij den vijandt gebleven, sulcx dat voor dien tijt geen andere gevangene, Godloff, onder de Spaengaerden overbleven. Dese persoonen seggen seer wel getracteert sijn geweest, geduyrende hare detentie, verhalen mede den Generael van Manilha, nu twee achter eenvolgende jaren met redelijke macht in de Chalderes ² ende tot Mindenao geweest is, dat op sijn vertreck uyt Ma-

[d. i. ongeplukt gelaten], item dat die van Bouro en andere plaetsen daer continueeljk comen handelen".

1 In dezen brief (die op 't R. A. in afschrift aanwezig is — hij is gericht aan den Gouverneur der Molukken en werd den 19 Mei 1638 daar ontvangen —) schrijft de „Coninck van Mindanao" dat de Spanjaarden zijn geheele gebied veroverd hebben met uitzondering van „zijn stad Mindanao" In dien zin moet dus „'t meerendeel van Mindanao" verklaard worden. — Wat het Dagregister van Batavia over 1638 betreft, dit bezit het R. A. niet.

2 La Caldera, het Spaansche fort aan de ZW. hoek van Mindanao.

Manilha geen 160 Spaense soldaten aldaer verbleven tot bewaringh van de stadt ende t' fort Cavitè, t' welck voorwaer sober is. Relateren mede dat haere schepen als nae Molucco varen, g'armeert worden met canon van de forten ende geen andere navale macht in Manilha waren hebbende als dese twee schepen ende 't jacht met drie galeyen; dat oock dese twee schepen in Manilha geomen sijnde tegen de maendt Augusti nae Aquapulco gebruycken, sulx de negotie in de Zuytsee ende Molucco te provideren met vier schepen over ende weder gaende houden. t Schijnt den gemelten Capiteyn Generael mede wel weet t' overleggen, dat geduyrende sijn absentie, t' welck is van December tot April off half Mey, geen vijant op de Luçonse eylanden te duchten heeft, daer echter wel eens soude connen op aengeleyt worden, bij aldien in dese jaerlijkse tochten voornoemt te continueren ende Manilha soo sober beseth laet.

Den Spaengaert hout noch al in Tarnate twee cloecke galeyen; d'eene is desen jare voor Macassar geweest, comende door de strate Bouton, allerwegen soo veel volckx roovende als achterhalen conde. Veel insolentie heeft in Maccassar gepleecht ende onse residenten aldaer getracht t'affronteren, die van den coningh geprotegeert sijn geworden.

Den oorlogh tegen Tidor ende Spaengien wort slappelijck vervolght; geen remerquable rescontre waren in Molucco voorgevallen. Hamsias Raeden hadden den Gouverneur beloofd, soo haest den Coningh weder sal sijn verschenen, den oorloge met meerder ernst aen te vangen. Die van Macjan thoonden hun mede vrij affabeler als wel voor desen; 't gebesoigneerde in Amboina scheen haer seer aengenaem te wesen ende noch meer dat aenden Gouverneur g'ordonneert hadden, de voornaempste Overheyte een vereeringh uyt onsen name t' huys te senden, welke schenckage comt te bedragen in alles Realen 555 ende is verdeelt onder 19 persooenen, te weten:

Aen den Goegoe Kitchil Monssou [lees : Moesa]	Realen 50	} Rn 555.
Aen twee Hochims Boletto ende Limourij	" 80	
Aen twee Quimelahas yder 30 realen	" 60	
Aen vijf G'noffamanieras	" 130	
Aen seven Sengaidjes	" 180	
Aen den Sadaha Samouw	" 30	
Aen den Quimelaha Marsaolij	" 25	

Den Gouverneur is van opinie dat dese gifte goede operatie sal baren, in welcken gevalle wij sijn E. hebben gelast jaerlijkx te continneren ende blijven met UEd. van opinie in verscheyden saecken niet verachteren sal

Onse aencompste in Banda is geweest op 9 Meert deses jaers als geseyt.

D' advenuen van dese landen sijn met behoorlijke fortificatien wel van logiementen ende tamelijke packhuysen beseth ende t' garnisoen tot 400 coppen versterckt sijnde, is met goddelijke hulpe geen swarigheyt te duchten, sulckx nu persoonlijk oculaire inspectie van alles genomen, den lande doorwandelt ende de ronde te water gedaen hebben, daerom wij des te geruster blijven. Banda geen meerder besettingen noch fortificatie noodigh heeft als een steenen wachthuys daertoe ordre hebben gegeven te maecken opt acces ofte baye van Lacoye aen de suytwestsijde vant Grootlant Banda achter Lonthoir (door welcken wech wij a^o 1621 meester vant landt wierden) ende sal dienen omme voor te comen t' fort Hollandia op Lonthoir gelegen niet verrast oft schielijk bij onverwacht attenttaet, overrompelt worde, alsoo 't landt daer smal ende door dien wegh in gelijke hooghte sonder gesien te wesen in min als een halfuyre omtrent gemelte fort te comen sij; daertegen weder affgeschafft hebben, seker platte forme op Nera begrepen, die gantsch onnoodich oordeelden, te meer een andere steylete, de Kattenberch genaempt, over deselve platte forme, de redoubt, item de forten Belgica ende Nassouw domineert. Echter om alle onbedenckelijke swarigheden voor te comen hebben gelast den selven Cattenbergh schoon ende kael te maecken omme ons in tijden van noot (dat niet apparent is) daervan te connen dienen.

Nae dat de visite van Nera, t' Vrouwen eylant, Groot Banda, bij Suyden ende Noorden, soo te waeter als te lande gedaen hadden soo sijn tot den 29^{en} d^o daeraen volgende, door onstuymigh weder verhindert gebleven nae Pulo Ay ende Ron te scheppen. Maer t' weder bedarende, sijn des namiddaeghs met den E. Caen, den Gouverneur ende een redelijken train derwaerts geschept. Omtrent Lonthoir gecomen wesende, wiert ons per prauw expres door den Oppercoopman van Pulo Ay g'adviseert, dat dienselfen dagh omtrent een uyre onder Pulo Ron, aen d'Oostsijde voor

de gewesene negerye Lochem ten ancker gecomen was seker cleen Engels jacht. Des avondts omtrent thien uyren op Pulo Ay gecomen wesende, sonden omme meerder kennisse van der Engelse doen te becomen, een sergeant met ses soldaten per prauw derwaerts, de chaloupe ende tuingangh nae Nera, omme noch een comp^e soldaten ende eenige officieren. Den 30^{en} dito namen resolutie tegen d'Engelse, ons arrest van 18^{en} ders. maend t' executeren ende dat den Generael persoonlijk derwaerts soude gaen, volgens voornemen om 't selve eylandt, gelijk andere te besichtighen. Ondertusschen wierden geadviseert d'Engelse volck ende bestiael gelandt hadden, dat daer weynigh Engelse op waren maer veel Indianen, oock eenige vrouwen ende Chinesen. Ultimo dito smergens sijn van Pulo Aij nae Ron gevaren met twee chaloupen, een tuigan ende ses aranghbaix, g'accompagneert door twee Compie soldaten ende de vierroers.

Voor dat gelandt waren, hadde sich den Capiteyn van 't Jacht de George, groot omtrent 25 lasten, sijnde eenen John Hunter, Oppercoopman in Maccassar, aen landt vervoeght, ons aldaer verwellicomende. Voorleden jaere ter reede voor Maccassar liggende hadden wij desen persoon gefestoyeert ende met eenen beaempt. Dienden hem vruntlijk aen, verwondert waren hem hier in Banda te sien ende op sulcke rescontres niet verdacht bleven. Wijders involgende versochten te weten tot wat intentie daer verschenen ware. Antwoorde ronduyt, omme volgens ordre sijner principale possessie vant eylant Ron te nemen. Wij verclaerden ons deselve resolutie seer vreempt voorquam, dewijle opt rapport van Mr. Randel Jesson wegen Rons visite A^o 1636 gedaen, geene nader ordre noch rescriptie uyt Engelandt condon becomen hebben, soodat oordeelden desselfs verschijningh ende voornemen te prematur ofte t'ontijde te wesen, ende versochten met eenen dat van dese hunne desseyne wilden desisteren tot nader ordre uyt Europa. Den geseiden Hunter replieerde andermael dat de expresse last ende t' scherp bevel van sijne Meesters was, sonder uytstel d'eygendom vant eylandt Ron t' occuperen; dat oock tot dien eynde volck, bestaende uyt Maccassaren, een Bandanees ende twee Chinesen met vyff vrouwen, nevens vier Engelsen, medegebracht hadde omme aldaer residentie te houden. Den Generael versocht d'ordre hiervan ende commissie syner principale te sien, om welke te halen hij Hunter persoonlijk aen boort voer.

Dit op strandt alsoo gepasseert sijnde, marcheerden nae boven, een wegh wel fastidieus om op te climmen', gelyck voorsz. Hunter, bij ons gecomen wesende, mede getuyghde, ende thoonde ons aldaer d'ordre van sijne meesters, ontfangen per t' jacht de Prudens, A° passato in September tot Bantam uyt Engelant g'arriveert. Wij gaven hem hierop onse meeninge ende resolutie te verstaen, die alhier niet specificeren sullen 't Is sulx als d° Hunter ontseyden sijne pretensie ende dat hem in Banda niet dulden willen, scheen vaerdigh te wesen. Maer van water onversien sijnde, deden op desselfs versoeck sijn jacht ende volck nae Nera brengen; hij personelijck keerde met ons nae Pulo Aij, alwaer hem dien avondt wel tracteerden. Daeghs daeraen, wesende den eersten April, schepten gesamentlijck nae Nera, daer t' Engels jacht de George ten ancker lagh, deden hem van water, item d' een ende d' ander versien als bij ons journael ende resolutien blijkt. Den 4 April wiert ons van geroerden Hunter ter handt gestelt extract uyt sijn meesters missive geschreven in London den 25en Meert 1637, luydende in d' Engelsche tale enz. [Order tot het in bezit nemen van 't eiland Run en daarop bezetting achter te laten. Hierop antwoorde Van Diemen met de volgende:]

Declaratie der Redenen ende Motiven, die den Gouverneur Generael wegen den Staet der Vereenighde Nederlanden in Orienten ende de Heeren Raden van India, sijn hebbende, omme die van d' Eerw: Engelsche Oost Indise Compe voor als noch ende tot nader ordre t' ontseggen hare gepretendeerde souverainiteyt ende de possessie op Ron, een der Bandase eylanden.

Eerstelijck: dat t' sedert het solemneel contract a° 1619 ten overstaen van de Gecommitteerdens wegens Sijne Mayt van Groot Britan- gen ende Hare Hoo: Moo: tusschen de coopluyden van Engeland ende Nederland in Oost-Indien handelende, gemaectt, veel ende groote veranderingen sijn voorgevallen, soodanigh,

Dat gemelte contract heel gedesolveert sij.

Item dat die van d' Engelse Compe met den Spanjart ende Portu- gees in India beslooten ende gemaectt hebben een provisioneele vrede,

sulex dat nu vrunden van onse vyanden sijn geworden ende wij geen Spaengaerden off Portugesen omtrent onse landen connen gedooghen.

Ende dat de Ministers van d' Eerw. Engelse tot Batavia a^o 1623 tegen de Nederlandsche Compie den Generael en de Raden van India geprotesteert hebben hare pretentie opt selve eylandt Ron te accepteren, welck different nevens veel andere verschilpoincten, gerenvoeyert sijn nae Europa ende tot heden soo veel ons alhier bekend is, ongedecideert gebleven.

Oorsaecke waeromme wij als vooren geseyt den E. John Hunter, versocht hebben voor alsoch van sijn voornemen te desisteren ende van hier te vertrecken omme meerder swarigheden ende questien te voorcomen.

Nevens verclaringh dat nu, noch in toecomende, niet gedoogen sullen, schepen of jachten van d' Eerw. Engelse Compie in de quartieren van Banda ankeren omme nae hare intentie hun recht op Pulo Ron te voorderen, ten sij versien comen met nader last, ordre ende commissie van onse respective Souverainen, Sijn Mayt van Groot Brittaengien ende hare Hoo: Moo: de Staten Generael mitsgaders d' Eerw. aenleggers off Bewinthebberen van d' honorable Engelse ende Nederlandsche Compⁿ

't Is wel sulckx dat de sobere nytsettingh deses jachts de George ons volcomen inditien gaven de besendingh meer streckte om nieuwe actie tegen de Compie te becomen als met ernst dit eylant absolutelijck te possederen. Des niettegenstaende hebben ten dienste van de Compie niet connen goetvinden haren gepretendeerden eygendom ende t' besitten van Ron te conniveren, omme navolgende swarigheden ende grooter achterdeel, die bij hun verblijven aldaer te gemoet sagen, voor te comen, te weten dat conform de ordre ende t' aenschrijven van hare principaele, mitsgaders d' intentie van geseyden Hunter, op Ron met weinige provisie ende noch min water soudon verbleven sijn omtrent twintigh, soo Maccassaren, Bandanesen ende twee, drie ofte vier Engelsen. Dese colonie dan in hongersnoot ende gebreck van water vervallende, gelijk dat infallijbelijcken volgen moste, te meer geseyde eylandt geen off ymmers weynich water (dat niet goet is) geeft, sij luyden dan nae Pulo Aij off Nera (omme in de grootste ellende niet te comen) tenderende om assistentie te versoecken, sulckx affgeslagen ende t' landt ontseyt sijnde, stontd daerop

te volgen een scherp protest van onchristelijke bejegeningh ende dat hun (die onse vrunden ende g'allieerden sijn, in religie ééngewoeligh) van honger ende dorst vergaen lieten, waer uyt de Mayt van Engelandt wellicht oorsaecke nemen mocht generalijk sijne havens, provisie ende water aen d' ingesetene onser landen t' ontseggen. Ende dat dit eylandt door d' Engelse beseten, een schuyelhoek aller geboefte ende een retraite van de quaetwillige onser inwoonderen hare lijffeygenen geschapen stonden te worden. Item dat oock alle vreemdelingen aldaer acces hebbende, onse goede ingesetene van d' annexe eylanden soudén comen te debaucherén, ons alsoo partye vruchten onttrecken ende metter tijt daer inwortelen, gelijk op Ceram ervaren.

Den 5 April is meergemelte John Hunter wel vernoeght (soo uytterlijk scheen) met een cleen vereeringh van wat noten, foelie ende t' gene meer tot desselfs jacht noodigh hadde, uyt Banda recht door nae Maccassar verseylt.

Groote onverwachte ende seer schadelijke veranderingen sijn t' sedert onse jonghste generale advisen van den 9^{en} ende 16^{en} December a^o passato in Compies stant ende gelegentheden tot Benjarmassingh, Martapoura ende Cotuaringen voorgevallen. [Dit is uitvoerig en nauwkeurig verhaald in het werk van L. C. D. van Dijk: Nederlands betrekkingen met Borneo, bl. 57—87].

Anno passato hebben UEd: aengecundight onder wat conditien met den Maccassar in onderhandelingh gecomen ende vrede getroffen hadden. Item dat voornemens waren besendingh derwaerts te doen, residentie te nemen ende t' onderstaen wat aldaer in negotie te verrichten mocht sijn. Dienvolgende is den Oppercoopman Henrick Kerekingh derwaerts gecommiteert [den 9 Februari] ende per 't jacht Ackersloot nevens een redelijk cargasoen . . . den 20^{en} d^o aldaer behouden aengelandt, minnelijk van den Coningh ende de Groote ontfangen; onse brieven ende geschencken sijn eerbiedentlijk g'accepteert, d'onse sorghvuldelijk voor overlast van Portugesen ende Castilianen geprotegeert ende boven andere natiën respect gediffereert, tot groot misnoegen ende hertenleet derselver vyanden als mede onse vrunden de Engelsche ende Deenen.

Ons doen in Amboina ende t' verbranden der vreemdelingen vaer-

tuygh, heeft sich den Coningh noch den Prins ¹ (hoe wel beyde daerbij g'interesseert sijn) niet aengetoghen, gelijk dat, ende de schade die int Malackx vaerwater comen te lijden, volgens t contract niet te reclameren hebben. Soo hebben hem verwittight, t' aenslaen van twee Boegiese vaertuygen omtrent Bouton, t' welck ongemerckt passeren laet, de sijne int ongelijk stellende. Over 't beschadighen van sekere vaertuyghen inde Timorse quartieren, daer, soo d' onse verclaeren, Portugesen op waeren, schijnt wat te doleeren ende schrijft ons aen, dat in toecomende sijn prauwen wilden verschoonen, onagensien eenige Portugesen, die hij seyt te gagieren ende in sijnen dienst heeft, daerop mochten gevonden worden. Den gemelten Coningh hebben hierop laten dienen, dat genegen blijven tot accomodatie ende soo Portugesen ofte Mesticos op sijn vaertuygh gebruyckt, dat derselver namen mede in de vrye geleyde, gelieft te doen insereren.

Ten aensien de gewasschen der nagelen, soo wel in Moluccos als Amboina seer sober geslaeght ende dat vernamen in Maccassar redelijke quantité oude nagelen in voorraedt waren, ordonneerden derwaerts omme den inlantsen handel te voldoen, goede quantité, ende soo verre t' capitael strecken wilde, op te coopen t' welck soodanigh gesuccedeert is dat in retour van Maccassar becomen hebben 30765 ƒ , tot civiler prijs als oyt te vooren de merckt aldaer geweest sij, ten principale vermits d'Engelse ende Deenen destituyt van middelen saten. Selver hebben d'Engelse eenige nagelen om contant te becomen aen onsen coopman Kerckringh vercocht tot 170 realen de 550 ƒ minder als ingecoht waren. . . .

Wt d'advysen met d'Heere Gijssels vloote affgesonden sullen UED: vernemen dat den 28^a November A° 1637 onder de directie van den Commandeur Tombergen nade Solor ende Timorse quartieren van hier vertrocken waren, t' schip Revengie, de fluyte Schagen ende t' jacht Cleen Rotterdam met requisit cargasoen monterende ter somme van ƒ 47256 ƒ 2 ƒ 15. Item dat geresolveert bleven opt voordragen ende groot opgeven des gemelten Tombergens van merckelijke partye rijs, padij, caneel, solpher, bestiael etc: in

¹ Met den Koning wordt de vorst van Gowa, met den Prins die van Tallo bedoeld.

retour vant eylandt Floris off Endé nae Batavia te brengen, mitsgaders omme onse vrunden ende bontgenoten te protegeren tegen den overlast ende geweld der Portugesen van Larentucque als andere daer omtrent gelegen vijanden, naer verrichter saecken in Amboina derwaerts te senden een redelijke macht van schepen ende volck, waerdoor wij verhoopen groot ontsagh ende respect in dat gewest omtrent deselve Natie voor den Nederlandschen Staat te becomen. Dienvolgende sijn den 17^{en} Mey passato van Cambellos reede tot uytvoeringh van onse desseynen, onder 't comando van Jacob Coper nae Solor gevaren, den schepe Leeuwinne, de fluyt Warmond ende 't jacht Vlielandt, gemant met 255 coppen, daer onder 100 soldaten met cloecke officieren, ende transporteerde sich mede derwaerts den predicant Justus Hurnius omme grondigh t'onderstaen de rechte genegentheyt der Endenese ende andere volcken in die quartieren tot de Christelijke religie, die ons al mede te hooge voorgedragen sijn ¹

Gantsch ende geheel vruchteloos is dese expeditie: de Timor, Solor ende Balijsse besendingh (daer ons nochtans vrij wat groots van belooft hadden) uytgevallen. Niet een cattij sandelhout wort ons in retour gebracht, de redenen die daervan geven sijn dat door stilte ende t' semmelen aen Endé eerst den 11^{en} Januarij op Timor aenlanden als wanneer de zuythavens van dat eylandt g'occupeert ende bij de Portugesen beseth vonden. Comende voor de haeven Batamian, wierden door geweld van schieten de wal ontseyt, liepen na Camanassa, Tires ende Serijn, welckers havens al mede beseth vonden ende voor Tires lagh een Portugees jacht met twee Larentuckse vaertuygen op de wal gehaelt; t' selve jacht wierd van d' onse beschoten ende door drie stueken, die den vijandt aen landt geplant hadde gedefendeert. D' onse resolveerden met schuyt ende boot dit jacht (dat dicht bij de wal lagh) aff te haelen. De Portugesen t' desseyn vermerkende, capten haer ancker ende haelden met t' lanttouw t' jacht tegen een reciff, maer geen middel siende om 't selve daeraff te brengen wierd bij d' onse in den grondt geschoten ende van de zee in spaenders geslagen. Partye hout lagh op strant door de Portu-

1. Het verslag van den predikant J. Heurnius is nog op 't R. A. aanwezig en afgedrukt in de Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, dl. III (1855) bl. 250—262.

gesen gehandelt, dat bij gebreck van macht in s' vijandts gewelt bleeff.

Aldus van de zuythavens versteecken sijnde, keerden nae t' rendezvous Coupan.

Thien persoonen van t verongeluckte jacht de Maria hebben verlost, drie blijven noch op t eylandt Sauw ¹.

Met de macht uyt Amboina [naar Timor gezonden] is mede weynigh oft niet verricht. Sulckx dat het hoogh opgeven van Endé in roock verdwijnt ende worden d'effecten van der Endenesen voorjarige beloften g'excuseert onder pretext dat het dorp Tengué door die van Larentucque (onder het beleyt van den overlooper Jan de Horney) is aengetast, verbrant ende t' volck genootsaect geworden nae t' geberghte te vluchten, daertegen soo aensienelijke macht als bij een hadde, hem op t versoeck van derselver bontgenoten toegeschickt, niet eens gebruyckt heeft. Ende tot confirmatie van allen desen comen herwaerts acht persoonen, hoofden van acht op Endé gelegen dorpen, omme haer bij den Generael ende Raeden van India t' excuseren mitsgaders pardon over hare naelagtigheyt te versoecken met toeseppingh in toecomende geen manquement sal wesen aen 't fourneren van veel pady, rijs, caneel, etc:

Tegen dese gesanten sijn in Tenguée ende Barrij vijf Nederlanders verbleven.

[Na vermelding dat Jochem Roeloffsen van Deutecom, in 1637 als Commissaris naar Atjeh gezonden ², door tegenwind genoodzaakt werd terug te keeren en den 24 Februari 1638 op nieuw daarheen werd gezonden, lezen wij:] Met veel tegenspoet is gemelten Commissaris eyntelijk den 22 April tot Atchin aangelandt, vindende Compies affairen onder den coopman Jan van der Meulen in goeden stant. Nae s' lants costume heeft groote eere geduyrende sijn aenwesen van den Atchinsen Coningh genoten ende is op sijn verschijningh magnifijckelijck bewelcompt, wel getracteert ende beschoncken geworden, wijders ten dienste van de Compie dese navolgende profittabele benefitien van Sijne Mayesteyt g'obtineert ³ te weten:

¹ Zie hiervóór bl. 328.

² Zie hiervóór bl. 332.

³ Later bleek dat Van Deutecom zich op het woord van den Sultan verlaten had en geene acten had laten teekenen. De toezeggingen met 1° en 4° aangeduid bleken ijdel.

(1°) Dat exempt sijn ende blijven van Conings gerechtigheden ende sware tolln in Atchin, soo wel van d' onse aen te brengen als uyt te voeren coopmanschappen aldaer.

(2°) Dat geenige volckeren van wat conditie die oock souden mogen wesen, except de cooplyuden van de Nederlandsche Oost-Indise Compie op de Westcust van Sumatra onder t Atchins gebiet sorte-rende tot den peperhandel sullen worden geadmitteert.

(3°) Dat des Mayts competerende gerechtigheden ende tolln van de peper, die voortaan op de geroerde custe sullen negotieren, niet daer ter plaetse, maer jaerlijx in Atchin met juweelen, geschut, paerden off Japans silver vermogen te voldoen.

(4°) Dat oock den peper, die tot nu toe voor reeckeninge des Coninghs van de geseyde Sumatrase Westcust jaerlijckx tot Atchin is gevoert, bij ons ter plaetse daer valt, sal worden ontfangen ende meretganh met bovenverhaelde coopmanschappen in Atchin betaelt.

(5°) Eyntelijck dat het jacht Grol, soo lange bij der zee vaert, op wat plaetsen onder sijn gebiet staende compt te negotieren, van alle tolln ende lasten, geene uytgesondert sal vrij ende exempt sijn.

.....
 't Retour per den E. Deutecom uyt Atchin gebracht met Grol monteert / 43776—9—12, daeronder 424 bhaaren peper, heeft geen gerechtigheyt betaelt. Soo is geseyde jacht met 1009 bhaaren peper, den 7en deser van d^o Westcust gecomen, daerbij geproffiteert wort ruim / 9000— t' welck gelijk bovengeroert alreede sijn d' effecten van dese onse besendingh ende Deutecom's goede directie.

Belangende den oorloge tegen de Portugesen ende t' bemachtighen met onse assistentie der Stad Malacca, daer scheen Sijn Mayt gantsch toe genegen ende wilde sijn Ambassadeur, die geresolveert hadde per galeyen nae Batavia te committeren, absolute last geven omme met den Generael over dese saecke te tracteren ende tijt te beramen wanneer deselve stadt gecombineert souden aentasten. Hij excuseerde sich over de correspondentie met de Portugesen gehouden ende t' goet onthael jongst aen haer gedaen, dat sulckx op sekere consideratie ende maer pro forma geschiet was ten respecte in gesantschap verschenen waeren. Nae desen souden wel claer vernemen wat genegentheyd hun was toedragende.

Verclaerde mede aen onsen Commissaris de Portugesen gantsch

ernstigh sijn vrundschap ende vrede hadden versocht. Item dat aen hem g'offreert hadden de Souverainiteyt van Malacca, bij aldien sich tegen ons wilde als vijandt verclaren, ende eyntelijck dat groote partye juweelen aen hem overgelaten hebben tot civilen prijs onder versoeck in sijn rijk buyten molest van de Nederlanders mochten comen handelen, t'welck hun alles hadde affgeslagen.
 Echter blijft ons d' onderhandeligh met den Portugees eenichsints suspect ende wort geseyt veel costelijcke juweelen aen Sijne Mayt verhandelt ende daervoor uytgevoert hebben 10 bhr swaerte realen van 8ten in spetie, dat sijn 64800 realen.

Die van Willem Courtens equipagie ¹ hebben noch residentie in Atchin, daer weynigh verrichten.

In Atchin heeft den Coopman Jan van der Meulen met t' Engels opperhoofd Edwaert Knipe over hoop gelegen ende den anderen soo mondeligh als schriftelijck vrij wat geinjurieert, dat meer den onwetenden als verstandigen betaempt; de controversien gaen hier nevens maer meriteren niet gelesen, ende vertrouwen hare principale meer discretie dan dat van dese beuselingen clachten off vermaen sullen doen. Als de vier Courtens schepen den eersten Mey 1637 van Goa ende d' Indise cust tot Atchin aenlandden ende geen residentie van d' ordinary Engelse Compie vindende, occupeerden volgens hun commissie dat in India mochten handelen daer d' eerste Engelse geen comptoir noch negotie hebben, de plaets, vercochten aen den Atchinsen Coningh eenige juweelen, 6 stucken ysere geschut, musquetten, laecken etc.; gaven hooch op, de Nederlanderen ende derselver stant omtrent den Coningh verachtende, ons, dewijle met den Portugees in vrede waren, uyt India te drijven ende te willen verhinderen geen ontset uyt Europa bequamen etc., ende alsoo dit passeerde wanneer de Portugesen in Atchin waren heeft Jan van der Meulen, sijnde mede van stuyre humeur dese vercleeningh niet connen dulden ende dito Engelse, soo geseyt wort, verclaert geen cooplyden te sijn maer roovers, ende is dese verbitteringh gegroeyt als d' Engelse vruchteloos, tot supplement van de Sons ladingh, versochten 100

¹ Het eskader onder John Weddell, door Sir William Courten (een broeder van den gewezen Middelburgschen koopman Pieter Coerten) uitgerust en den 24 April 1636 uit Engeland vertrokken.

bhaer peper te leen, t' welck mede soo qualijek namen dat daerover protesteerden ter oorsaecke soo voorgaven gelijcke vrundschap van d' Engelsche natie meermael in Jambij ende elders genoten hadden, met veel andere beuselingen als bij de nevengaende documenten des noodigh sijnde sult connen vernemen. Onsen Commissaris in Atchin verschijnende, heeft desen Knipe bij geschrifte reparatie over d' injurie ende affronten hem door van der Meulen aengedaen versocht, die daertegen sijn verantwoordingh hadde ende alles frivol wesende is de saecke bijgeleyt ende sijn vrunden gebleven.

Den 18^{en} October passato is den Atchinsen Ambassadeur met sijn galeyende ende ongeveer 200 man hier ter reede verschenen. Heeft bij ons audientie gehadt ende op de saecke van Malacca geleht sijnde, gaff ons te kennen sijnen Heere genegen bleeff die stadt aen te grijpen, maer versocht dat daermede wilden supercederen tot eenen Ma Radja van sijn gesantschap aen de Coningen van Pahan ende Ihoor gekeert ware ende rapport gebracht hadde, dat wel Mey 1639 werden sal.

Wij ondersochten wijders tot wat eynde de besendingh nae Ihor ende Pahan was streckende. Repliceerde omme de vervallen saecken aldaer te richten, de geheele Maleytse cust in der minne te bevredigen, sustinerende den presenten Pahansen Coningh niet wettigh ende den Ihorsen sijn woort noch belofte niet gepresteert heeft; echter gaff te verstaen, bij aldien resolveerden de jaerlijkse reverentie aen sijnen Heere te doen dat hun in derselver rijcken wilde bevestigen.

Ondertusschen comt hier den 18 November passato een vaertuygh van Patany, rapporteerende dat aldaer gevluht aengecomen was den meergemelten Pahansen Coningh ende den Atchinder Pahan hadde afgeloopen. Item dat sich prepareerde met de Patanise hulpe den Atchinder te resisteren. Wat hiervan sij, sal ons den tijt eerlangh openbaren. De Coningen van Ihor ende Pahan hebben voor dato hare Gesanten herwaerts gesonden, tenderende eenelijck omme de oude alliance tusschen den Nederlandschen Staet ende die rijcken te vernieuwen

Aen den Panglalima (sic) in Ticco, ende Radja Tankas, gelijck bij onsen laetsten UEd. is geadviseert, bleeff den Coopman Jan Grevinckhoff schuldigh over geleende verstreckte penningen Real:

6000. De Mayt van Atchin met off sonder redenen ons onbekent, jeloers van des Panghlalimas staet geworden sijnde, heeft hem doen decapiteren, desselfs middelen aengeslagen ende Radja Tankas getrouwt met d^o g'executeerdens suster. Is vluchtigh, sulecx dat gemelte somme noch onbetaelt blijft ende apparent aen den Atchinsen Coningh sal voldaan moeten worden. Indrapura is een seer ongesonde plaetsen ende consumeert veel volcq. De fluyten de Duyve ende Son hebben op hare reysen 32 mannen verlooren, daer onder den Coopman Colster ende verscheyden scheeps officieren. Wij sagen gaerne omme dese sterfte ende ongesonde luchten voor te comen den peper van Indrapura in Sillida ons mocht toegebracht worden dat noch niet vallen wil. De Mayt van Atchin is daer over aengesproken, die Indrapura, ten aensien een oude vermaerde plaetse is, schijnt te willen favoriseren; heeft echter ons versoeck in consideratie willen nemen met toeseeggingh daerop nader te letten.

Den tijt is gebooren om den Portugees uyt India te helpen, soo maer wat extra ordinaris van volck ende schepen gesecondeert wierden. Haeren desolaten staet sal UEd: seker connen vernemen uyt hun eygen brieven hiervan gaende ende getranslateert in ons verbael adj 13 Augusti, daer onder andere van een treffelijck persoonagie uyt Goa aen Louys Martin de Zoysa Capiteyn Generael van Malacca geschreven wort, dat bij aldien dit jaer 1638 geen sufficient secours uyt Portugael becomen dat verlooren sijn ende in handen van de Hollanders moeten vallen.

De stadt Malacca blijft door onse continuele besettingh seer benauwt, sulecx dat den rijcs daervan 70, 80 tot 120 realen van Sten t' last is geldende, veele slaven sijn van daer bij ons overgecomen, die hun in Batavia met steen ende houthalen erneeren. Geen navale macht hebben aldaer dan eenige weynige gelias.

De toevoer van Java ende andere quartieren begint seer te declineren. Door de groote profijten, als behouden varen, worden noch al avonturiers gevonden, daer van ses geen een eschappeert, ende is de schade die den vijant draeght vrij grooter als t' voordeel dat de Compie becompt, vermits vele haer vaertuygen, wanneer bemercken die niet defenderen connen, inden brandt steecken, tegen de wal jagen ende in de gront hacken, hun persoonen met de cleene bereken salverende.

Met ons gestadigh cruysen in dat vaerwater wort Malacca van sijn gebuyren ten principalen verlaten, daervan voor desen haer meeste sustent bequamen. Soo sijn de Regeerders ende ingesetene oock seer twistigh; sulckx dat het daer confuys toegaet ende den tijt nu gebooren is omme den vyandt aen te tasten ende ons meester van Malacca te maecken, 't welck door Godes genade met des Atchinders assistentie eerlange staet te geschieden. Bij overwinninge sijn wij meer genegen alles te ruineren dan veel besettingh te houden, opdat in de oncosten niet comen te smooeren. t' Sal genoegh wesen dat des vijants negotie tot ons devolvere, gelijk dat nootsaeckelijck geschieden moet, ten ware om respects halven, als de commoditeyten van de daer om her vallende negotie van peper, thin etc: met meer voordeel te gauderen, item d'omliggende volcken in toom te houden, een van Malaccas bequaemste fortificatie(n) beseth ende comptoir van negotie hielden, daerop nae desen sullen delibereeren ende t' avantagieuste voor de Compie betrachten, wel lettende dat niet meer omvamen als de Compies constitutie gedooght ende met voordeel (daer t' om te doen is) uytvoeren connen.

Tegenwoordigh bestaet Compies navale macht in dat vaerwater onder 't commando van den Commandeur Cornelis Sijmonsens van der Veere ende Vice Commandeur Orlando Thibault, twee wackere persoonen, uyt negen jachten gemandt met varend volck ende soldaten tot de nombre van 470 coppen

Desen jare is van den vijandt in dat vaerwater becomen te weten op 13^{en} Februarij een naveth Nossa Signora del Rosario, comende van Macao t' welck, siende onse jachten, niet ontleggen conde, tegen de wal seylde ende vluchten aen landt met omtrent 50 pont goudt alvooren t' jacht in den brandt steeckende. Bij d' onse wierde alle diligentie aengewendt 't vier t' uyten ende van de wal te krijgen, doch geraeckte de ladingh meest schadeloos. De gevluchte aen landt geen uytcompste siende, gaven haer met hun goudt op genade ende ongenade gevangen.

Item den 28 Februarij ende 4^{en} Meert, twee geliassen in de riviere van Keda, ende in de riviere van Taranga een ledigh naveth bij ons Negapatnam genaempt met 31232 @ thin ende 23 gevangene.

Den 2 Junij Nossa Signora de Bon Succes, comende van Goa, met rijs, cherafins ende juweelen, die de vijanden meest aen landt

begroeven, doch naderhant oock in onse handen gecomen sijn etc.

Anno passato is UEd: geadviseert dat nae t vaerwater van Malacca affgevaerdicht hadden t jacht Zeeburch met een cargasoen cleeden ende 1000 realen in specie bedragende / 10665-2-8 tot procure van thin, peper etc. ende voorder ondersoeck des handels in Pera, Keda ende Lada. Den Vice-Commandeur Thibault is derwaerts geweest, van de Perase ende Kedase Coninghen sonderlinge wel getracteert, contract van handel met exclusie der Portugesen getroffen ende om rapport van sijn verrichten te doen per t' jacht Zeeburch nevens 26906 w genegotieert thin, adj 6ⁿ Julij van gemelte quartieren herwaerts gecomen te weten

15973 w van Pera, gehandelt a $\frac{1}{4}$ reael de vidor off 3 w ende

10933 w in Keda, voor 35 realen de bhaer van 3 picols off 360 w . Sulekx dat gemelte thin met d' oncosten compt te bedragen f 7058-6-4.

Dese plaetsen worden veel bevaren. De Macassaren, Maleyers, Mattaramse ende Bantamse Javanen hebben desen jaere uyt Pera alleen gevoert 3 duysent ende den Atchinder 600 bhaeren.

Pera, nae verstaen levert jaerlijkx uyt tusschen de 6 ende 7 duysent bhaer thin. Keda minder ende tot hooger prijs, maer de coopmanschappen, die daer tegen verhandelt worden, geven meer voordeel als in Pera. Jaerlijkx verschijnen in Keda die van Bengala, Pegu ende Coromandel, voeren veel thin derwaerts. Bij gevolg van tijt verhopende desen profijjtgevenden handel voor de Compie alleen te incorporeren. Keda heeft sich vijandt van den Portugees verclaert ende Pera is een subject van de Atchinse croone. Meer thin soudende becomen hebben, maer waren te laet verschenen in voegen bovenverhaelde trafficquanten haer competentie vóór ons aenlanden becomen hadden.

Met meergemelte Orlando sijn hier mede verschenen d' affgesanten der voornoemde coningen, yder een missive medebrengeende, daerinne haere vrundschap aenpresenteren ende het gecontracteerde confirmeren.

[Betreffende Djambi wordt behalve details omtrent den handel met een woord vermeld:] de wedercompste van Pangeran Aria ende den

Jambisen adel uyt Palimbangh, alwaer contrarie haer gevoelen Radja Tomagon als Coningh met approbatie van den Mattaram int Palimbanse rijk bevestigt heeft ¹; Hoe de Portugesen met eenigh cleen vaertuych de Jambise riviere getracht hebben t' infesteren, daertegen de Jambinesen eenige prauwen omtrent Malacca sonden, alles wijders gelijk geseyt in ons verhael ² g'extendeert.

Den Opperecoopman Lucas de Vogel is in Jamby sijnen dienst wel waernemende; wert van de Groote, sonderlingh van Ratou Mas, seer g'estimeert

Voorleden jaer is UEd: aengeschreven onse frequentatie in Palimbangh ende de motiven waeromme genegen bleven, t' vervolgh des peperhandels voor eerst aldaer te continueren, ende dat onder directie van den Coopman Pieter Sourij den 30ⁿ October derwaerts hadden affgesonden t' jacht den Brack. t' Sedert is gemelte Sourij over Jambij per de Brack geladen met Palimbangse ende Jambyse peper herwaerts gekeert ende op desselfs rapporten, dat het nieuw gewasch tegen Julij ende Augusti sich in Palimbangh seer opulent verthoode wierd goetgevonden meergemelten Soury weder derwaerts te committeren.

Radja Tommagon nu (met approbatie van den Mattaram als hierovoren in Jambijs text geseyt) tot Coningh in Palimbangh aengenomen, schijnt van ons vrij estime te maecken ende heeft (sic) den Coopman Sourij seer wel gesint. Echter de groote correspondentie, ende dat een subject is des Mattarams, doet ons om sien ende op hoede wesen, sulckx onse negotie uyt het jacht wort gedreven ende aen landt niet vertrouwen.

Gedyurende Sourijs aenwesen heeft gemelte Coningh twee expresse affesanten aen ons gecommiteert. Den eersten verscheen hier met een tuigangh wel gemandt, den 20 Julij passato, versoeckende volgens sijn missive met een schenckagie aen ons gedirigeert, de relaxatie van 14 Javanen ende Palimbangers, hier inde kettingh geslagen, vermits omtrent Ontongh-Java waren comen rooven, den 21ⁿ Meij

1 Vergelijk hiervoor bl. 329, 330.

2 Het ontbrekende Dagverhaal van Batavia.

door onse Maleyse ingesetenen aengehaeld ende binnen gebracht, sijnde den brieff vrij wat heersch ingestelt, gelijk off aen sijn mindere was schrijvende. Den tweeden scheen van swaerder gevolge ende wert daerbij versocht restitutie van volck ende goederen, gesneuveld in drie vaertuygen, die geseyt wierden sijne Ambassadeurs te wesen, comende uyt de Mattaram ende omtrent de Palimbanse riviere bij t jacht Cleen Nassauw tegen de wal gejaecht ende verbrandt, met seer scherpe insinuatie, soo tot vergoedingh niet verstonden ende sijne onderdanen aller wegen onbeschadicht varen lieten, dat geen reeckeningh op Compies middelen, jacht ende volck in Palimbangh wesende, te maecken hadden, wilden die dooden ende de goederen bij forme van represalie aenslaen, sustinerende 20 Palimbangers doot geschoten waren. Desen brieff was int Maleys geschreven ende door Quey Seme Juda ingestelt. Een ander quam daernevens in Portugese tale door sijnen Secretaris Valerio Gentil, vrij wat sachter geschreven, dat t' gemelte jacht Cleen Nassauw, comende uyt t' vaerwater van Malacca, dit vaertuygh aende wal hadde gejaecht ende verbrandt, vermits op sijn waerschouwingh weygerden aen boort te comen. t' Is inder daet soo, maer wij wel verseeckert geen volck verseert noch gedoot waren, ende dat oock haer principale goederen met hun minder vaertuygh gesalveert hadden

t Versoek van d'eerste besendingh vonden goet toe staan, hoewel de geeychte persoonen geen coopliden maer zeeroovers waren ende daerover de doot wel verdient hadden, gelijk wij Sijn Mayt duydelyk aenschreven, neven t'gene meer tot antwoorde van desselfs missive noodigh is geoordeelt,

Aengaende het tweede versoek, als sijnde van al te schadelijcken gevolge, is gemelte Coningh op consideratien als in resolutie van ultimo Augusto passato voorgebracht, plat affgeslagen. Ende op dat d'onse voor ongeval ende swarigheyt in Palimbangh te beter mochten blijven verseeckert, vonden goet derwaerts wel gemandt uyt te setten de jachten Vlielant ende Negepatnam, daermede de jonghste gesanten aen Sourij in versekeringh sonden op dat die van Palimbangh van onse resolutie voor de verschijningh deser jachten geen kennisse bequamen. Maer alsoo de saecke wat hoogh geheven, doch niet vervolght sij, ons volck ende t' jacht den Brack, met peper geladen, voor dese antwoorde keerde, gedemitteert waren, sullen

hiervan niet langer wesen

Sulckx dat desen jaere van Palimbangh successive ontfangen hebben de naevolgende peper, soo voor contant als cleeden geprocureert, costende met alle ongelden door een ruym 8½ reael t' picol.

Somma bedraegt de quantité in retour van Palimbangh ontfangen pls. 4443,82 catty.. f 97455 — 1 — 5.

Met dese jonghste jachten compt den Coopman Sourij persoonlijk, nevens suyvere reeckeninghe ende gesloten boeken in negotie doet goet geproffiteert te hebben de somme van f 12048 — 10 — 10.

Sijnde alle oncosten ende montcosten als schenckagie tot laste van den peper gebracht.

Met seer groot genoeg en was van den Coningh gescheyden, medebrengende desselfs missive, seer vrientlijk ingestelt, daarvan het translaet hier neven gaet. Den Coningh excuseert sich grootlijckx seggende dat de persoonen, die voorgemelde brieff soo hert ingestelt hadden sijn verderff naejaegen; dit sijn Jambinesen. Daertegen seggen die van Jambij door den Palimbanger t' onrechte worden beschuldight dat sij souden sijn geweest d' aenraeders omme de Nederlanders onversiens, sonder den Generael kennisse te doen, te massacreren, wegen t' verbranden der vooraengetogen vaertuygen

Hij ¹ persoonlijk was met een leger nae Toulonbawangh (die onder Bantam sorteren) getrocken, omme deselve onder sijn gehoorsaemheyt te restitueren. Die van Bantam hebben hun daer tegen g' armeert ende sijn met een redelijcke macht derwaerts

Geschreven in UEd: casteel Batavia desen 22 December Anno XVI^c achtendertigh.

UEd. g' affectionneerde vruuden ende trouwschuldige dienaers den Generael en de Raden van India.

Als Geassumeerde Raeden.

ABRAHAM WELSING. ³

1638.

CORNELIS VAN DER LIJN. ⁴

ANTONIO VAN DIEMEN.

PHS. LUCASZ.

CAREL RENIERS. ²

1 Namelijk de Sultan van Palembang.

2 Kort te voren van de Kust van Koromandel teruggekeerd, waar hij het Directeurschap bekleedde.

3 Fiskaal, in Jan. 1639 gerepatrieerd.

4 Boekhouder generaal.

LXXVII. Gouverneur Generaal (Antonio van Diemen) en
 Raden aan Bewindhebbers der O. I. Compagnie,
 12 Januari 1639.

Becomen over Ticoo brieven uyt Atchijn van den
 coopman Jan van der Meulen daerbij ons aenschrijft
 op 14^u July aldaer van Malacca aenlangde een Portugees vaertuych
 met vele costelijcke juwelen, daer voor uytgevoert hebben dertich
 duysent Realen van 8^{en} met partyen rijs; sijnde voor die tijt seer
 minnelijck in Atchijn bejegent ende met groot contentement ver-
 trocken, ende onaengesien 't goet tractement mitsgaders dat de
 Majesteyt op der zelve versouck eenige gevangene Portugesen vrij
 stelde, soo voerden secretelijck met hun na Malacca vier Coninchs
 slaven. Op dit goet onthael ende de smaekelijcke voordelen van
 Atchijn, deden die van Malacca vervolch, ende verscheen andermael
 int jongste van September tot Atchijn een Galias met 31 Portugesen,
 daer onder een aensienlijck persoon. Een ander Galias stont mede
 om binnen te loopen. Cort na derselver arrivement heeft den At-
 chynsen Coninck de bovengemelte 31 persoonen doen grijpen ende
 dooden nevens ontrent 20 van hare slaven, werpende een capitayn
 der Portugesen voor den grauwen oliphant. D'doorsaecke van dese
 soo onverwachte veranderingh ende harde proceduyren tegen meer-
 gemelte Portugeesen werden ons niet bekend gemaect. Uyt monde-
 linc rapport verstaen bij ontijde eenige insolentie ontrent Compagnies
 huysinch gepleecht hadden ende dat op Coninchs ontbieden refuseer-
 den opt Hoff te compareren. T'is altijt sulcx door Conincks soldaten
 uyt der Engelse huysinch gehaelt, voor de Mayesteyt gebracht, als
 geseyt gemassacreert ende hare middelen bij den Coninck aenge-
 slagen sijn. Wij connen dese acte in ons gemoet niet lauderen. Beter
 ende rechtmatiger ware geweest sijn Mayesteyt hun 't landt alvooren
 ontseyt hadde met insinuatie in toecomende in sijn gebiet niet te
 verschijnen op pene des doots.

Ter selver tijt waren op d' Atchinse riviere omme water te haalen
 aengelandt de jachten Rijswijck ende Venhuysen, door den Comman-
 deur Cornelis Sijmonssen uyt het vaerwater van Malacca nae Pulo
 Wey ende Gomes poles [gezonden] omme aldaer te cruysen op 't

secours dat in September van Goa nae Malacca ende Atchin stont te comen, gelijk daer van seeckerlijck uyt advise, met de veroverde fluyt Bon Succes becoomen, waren verwitticht.

Den Cooningh mandeerde aen gemelte jachten de tweede gelias, die op de moorse reede geanckert lach, te vermeesteren, wijders toestaende alle Portugesen ende hun vaertuych, op desselfs reede ende sijn gebiet bejegenende, vyantelijck vermochten aen te tasten. [De galjas wordt zonder moeite door de Hollanders veroverd. Daarop gaan zij weder aan 't kruisen en krijgen den 26 Oct. drie Portugeesche fusten in 't gezicht, van Goa komende, die hun koers naar Atjeh stellen. Na een hevig gevecht wordt een veroverd en een tweede in den grond geschoten. Het derde vlucht naar Atjeh en valt daar in handen van den Sultan, die zich den buit toeëigent en de Portugeezen in de ketting slaat.]

Ondertusschen gevoelt den Portugees de smarte ende sullen des Atchienders proceduyren tegen Portugal een onversoenlijke oorlooge veroorsaecken, daer voor desen aen getwijfelt is. Hebben ¹ 300 zielen op gehadt daer onder 100 Portugesen ende Mesticien die alle omgecoomen zijn behalve 150 ² omtrent den Cooningh in Atchin ende twee bij ons gevangen

Den 9^u deser hebben [wij aan] de gesanten van Atchin audientie gegeven ende Conings missive ontfangen, daerbij ons recommandeert den Jhorit alle affbreuck te doen, alsoo Malacca ten principale door deselve met vivres word gesustenteert, ende dat dese gesanten opt spoedighste nae Pahan wilde affvaerdigen derwaerts hij zijne principalen voor desen gesonden heeft

't Is apparent dat [de Atjehers] tpresente jaer, als voor desen geadviseert, Malacco sullen aentasten

In UE. Casteel Batavia desen 12 January a° 1639.

UED. geaffectioneerde etc.

Onderteeckent [enz. als de vorige brief].

1 Namelijk de drie fusten.

2 Van deze gevangenen wisten enkelen te ontsnappen. De Sultan liet er toen 65 ombrengen en een twintigtal jongens besnijden en onder de Orangkaja's uitdeelen.

LXXVIII. Jan van Broeckom, gouverneur der Molukken,
aan den Gouv. Gen. Ant. van Diemen,
28 April 1639.

Met onsen laetsten per gemelte Bommel hadden UEd. geadviseert hoe dat hun de Soasivos ende voordre Ternataensche Overicheeden naer de gedaene vereeringe van Ra: 555 heel wel vergenoucht hielden ende alles goets beloofden, zulex dat wij alles goets verhoopt hadden de zaecken in Molucco naer behooren ganck souden genomen hebben, maer zijn in onse hoope seer bedroogen geweest, alsoo desen ontrouwen Moorsen hoop naer het vertrecken van gesejde Bommel in al hun doen soo ongerijmpt wrevelmoedich ende afkeerich van ons hun gethoont hebben als wel oyt voor desen, waarvan den Hoccum Limouri den principaelsten beleyder ende voorganger is, die van alle de reste gevolcht wert. [Zij zoeken als gewoonlijk allerlei uitvluchten om niet tegen de Tidoreezen te vechten]

Den Spangniart doet ondertusschen eenige garouws ende becompt verscheyden gevangens, die meest op de galeyte gestelt werden. Den Thidorees neemt somtijts mede eenige Ternataenen gevangen, maer sitten niet lange in hechtenisse want commen meest alle weynich tijt naer haere neminge wederomme thuis, zulex dat niet anders daeruit can beslyuten off den Thidorees doet sulex om den Spangniart te believeen ende evenwel met den Ternataen vrede te houden, die als geseyt den oorloch gansch van den hals soucken te werpen. Onderwijlen waren seer naer de comste des Conincks ¹ verlangende, op hoope dat alsdan de zaecken op eenen anderen voet mochten gestelt werden. Dus patienterende verschijnt op 27 September voor Macquian een joncke met zagouw geladen, comende van Taljabo, tijding brengende dat de geredresseerde zaecken in de quartier van Amboina naer UEds. vertreck wederomme gantsch verandert waren, dat Louhoe tegens den Ternataenschen Coninck gerebelleert was ende met die van Cambello aengespannen hadde, dat Zijne Maj. met twee onser jachten naer Manipe ware vertrocken en in corten tijt hier te verwachten stontd welke

¹ Namelijk van Sultan Hamza die zich nog op de Ambonsche eilanden bevond.

onverwachte tijdingen ons vrembt voorquamen en veel bedenkens gaven, te meer alsoo den Gougoe, Hoccoms ende Soasivos by ons ontboden ende haer dese advertenties mede gedeelt en te verstaen gegeven hebbende, den Hoccum Limouri ons dadelijk met een trots gelaet seyde dat voor desen wel gedacht hadde de zaeken in Amboina, alhoewel Zijne Maj. daer zelfs verscheen, niet naer ons gevoelen zouden wtvallen, gelijk nu gebleecken was. Den Gougoe vervolcht voorders des Hoccoms redenen ende geeft door zijne groote beestige botheyt de valscheyt van alle Soasivos te kennen, wel duydelyk seggende deese rebellie van Louhoe wel geweeten te hebben eer den Coninck wt Ternaten naer Amboina was vertrocken

Waerwt, Ed. Heer, volcomen en claer blijkt dat dit bedrijf van Louhoe niet anders als een gepractiseert werck der Ternataensche Overicheeden is geweest, d'welcke ongaerne souden dulden dat de proffijten, die sij jaerlijcx wt d'Amboineesche quartieren van den Quimflaha trecken, haer zouden benomen werden, gelijk zulcx bij goede observantie der contracten soude volgen, siende sijluyden meerder op haer cleyn perticulier genutt als op den welstandt van't Ternataense rijk ende hun Coninck welvaeren. Wij conden wt hun allen, soo Gougoe, Hoccoms ende Soasivos wel bespeuren ende mercken dat hun dese rebellie van Louhoe heel wel aenstondt en behaechde

[In October komt Hamza in de Molukken terug en waarschuwt den Gouverneur dat de Makianneezen, ontevreden over het nieuwe contract van van Diemen met Hamza, waerbij de prijs der nagelen niet verhoogd en die der kleeden verlaagd was, niets goeds voor hadden. Van Broeckom komt nu op't spoor eener samenzwering om de fortien op Makian af te loopen. De Ternataansche Soasivas zouden de Makianneezen geraden hebben dit tot de komst van Hamza uit te stellen. Hamza verklaart volkomen op ons te vertrouwen, maar de Soasivas en hoofden willen niet naar hem luisteren en zijn het eens met Kimelaha Loehoe en de opstandelingen op Ambon]

Het ontsach dat hij heeft is soo weynich dat het schande zij om te verhaelen. Hoccoms, Soasivos, Sengadjes ende alle de reste houden genouchsaem met hem den spot, jae en schaemen hun niet (gelijk noch onlangs geleden is geschiet), doch insonderheyt den Hoccum Limouri, in vergaderinge en in onse presentie Zijne Maj's. redenen, die wel juist niet naer hunnen sin mochten wesen, te belachen ende

te beschimpen. Soo sijne Hoocht. somtijts d'een oft d'ander van de jonghe quanten, als den Coninck van Gilolo, Prins van Thidoor, Quitchil Japon ende andre licentieert in garouw wttegaen, sijn de Soasivos wel soo stout en onbevreest, dat de roeyers wt de prauwen haelen en slaen. Limoury ende noch 2 a 3 andre riepen 14 a 15 daegen geleden overluyt op de Passer, dat soo wie sich verstoutte in garouw wt te gaen vrijelijck te dencken hadde, die gewont ofte dootgeschooten wiert, dat de gewonden niet geureert noch de dooden niet begraven souden werden. Desen smaet ende hoon siet de Coninck al door de vingeren ende laet haer in hunne boosheyte voortvaeren waerdoor zij luyden van dagh tot dagh erger ende stouter werden.

Dus al hincende den tijt tot 8ⁿ Januario passato doorgebracht ende met Zijne Maj. benefens de rijcx raeden, omme de contracten te lesen ende te teekenen als van andere Moluexse zaecken te spreekken, boven vergadert zijnde, compt tijdinge van Tacomi dat aldaer het Spaensch secours bestaende in drye scheepen ende jachten benefens 2 joncken, in zee gesien waeren, stellende hunnen cours naer Gamma-lamma, op welcke tijdinge den Hoccum Limouri d'eerste antwoordde ende met een bitter boos gemoet tegens zijnen Coninck zeyde: dit sijn de scheepen die den Heer Generael, in Amboina zijnde, U Majt. soo vast hadde toegeseyt vrouch naer Molucco te zullen zenden omme op des vyandts secours te passen; de Spangniarden mogen nu wel toesien. Deese ende diergelijcke bitsige ende schempige woorden werden ons soo door desen schelmschen Limouri als van zijne creaturen dagelijcx voortgebracht en moeten echter om oorsaecke simuleeren tot beeter gelegenheyte

[Het contract met van Diemen wordt evenwel door den Djogoegoe, de beide Hoekoms, de Sengadjies en Soasivas goedgekeurd en door de drie eersten ook namens de anderen onderteekend. Het Spaensch secours bestont uit 150 soldaten. De schepen zeilden met de afgeloste soldaten en 40 Mardijkers naar Mindanau, waar zij een hoofdofficier zouden vinden, die met een goede macht van Manila was uitgezonden om de inwoners van Solocq (Soeloe) die opgestaan waren weder tot gehoorzaamheid te brengen.]

Wij hebben op UEds. aenschrijven ons wegens den standt der Mindanausche quartieren, soo veel doenlijck is gejnquireert en verscheyde maelen met Zijne Majt. van Ternaten dienaengaende redenen

gehadt. Hamsias seggen is voor desen geweest, dat aan die quartieren weynich was gelegen alsoo d'onse van daer geene profijten quamen te trecken, noch weynich te haelen was. Het gebeurde wel dat hem een vereeringe gesonden wiert maer deselve was soo geringh, dat niet waerdich was een schenckagie genaemt te werden; dat mede d'inwoonderen aldaer gantsch ontrouwe ende boosaardige menschen waeren ende hem niet naer behooren respect noch schuldige erkennisse beweesen. In zuleker vougen heeft hij die van Mindanao voor desen afgemaelt. Maer zijne Majt wt de quartieren van Amboina gekeert zijnde ende wt eenige Mindanaors, door haeren Coninck aen Hamsia gesonden sijnde om hulpe ende assistentie van hem ende ons Hollanderen tegens den Spagniard te versoucken, den standt aldaer verstaen hebbende, naementlijk dat gemelte Spangniarden Soloq met geweld ingenomen en t' ondergebracht hadden en met een redelijke macht in de Mindanausche quartieren bleeff continueeren, met een vast voornemen niet op te houden off zoude alles tot gehoorsaemheyte ende onderdanicheyt gestelt hebben, geeft zijne Maj. een heel ander getuygenisse van de gelegentheyte ende groote waerdicheyte dier quartieren, te weeten dat hetselve is een volckrijk landt, vol van lijfftochten, ende menichte van slaeven, goudt, rijs ende was etc. aldaer voor een civilen prijs te becomen was, ende dat bij veroveringe van dit landt den Spagniard niet alleen alle dese profitable handelinge soude genieten maer daer als een Heere domineeren, alle de bijliggende plaetsen in devotie houden ende gestadich met zijn roeytuych de gantsche cust van Halmahera onveyl houden ende van sijn principaelste spijscameren van zagouw, 't welke zijn Moro, Saboua en Gilolo, afsnijden. Recomanteren ons doch dese zaecke te bevoorderen ende tegens aenstaende mouson assistentie ende hulpe voor den Mindanaor aen UEdt te versoucken.

Gnofficquia t'huys op Macquian desen 28 April anno 1639.

LXXIX. Hamza, Sultan van Ternate aan Joh. Ottens, gouverneur van Ambon, „per't schip Buiren in Amboyna gesonden.” (Translaat).

Ick Coninck van Tarnaten sende desen mijnen brieff neffens mijne

groete in handen van de Heere Joan Ottens Gouverneur in Amboyna. UEd: is wel bekend t gunt tusschen de Ed: Heer Generael ende mij verhandelt is, wt het welke niet anders als alles goets te verwachten stondt, maer de tegenhouder van dien is alleen de Quimelaha Louhoe. Tentijde ick noch in Amboyna was hebbe ick hooren verhaelen dat gemelte Quimelaha naer mijn vertreck met UE: in goed accoord soude treden. 'T is tegenwoordich al een wyl tijts geleden dat ick van daer vertrocken ben ende geen tijdinge becomen hebbe, hoedanich sich de saecke aldaer gedraeghen; derhalven ick verwachten sal UE. schrijven. Soo Louhoe mij voor sijnen Coninck kent ende met UE. geaccordeert is, soo sal het mij een aengenaeme tijdinghe sijn, in welke gevalle can UE: met malcanderen wegens mij Coninck van Tarnaten ende den Prince van Hollandt alles ten besten dirigeeren. Maer bijaldien hij Louhoe met UE: niet en is over een gecomen ofte geaccordeert, sal UE: hem gelieven aen te spreekken en desen brieff mijnent weegen te verthoonen. Bijaldien hij desen brieff wil aannemen ende met UE. in accoordt comen (t welke Godt gelieve,) sal alles wel sijn, maer bijaldien hij en sijn aenhangers bij hun boos voornemen blijven persisteeren, laet haer voortvaeren; doch met d'andere [dorpen die mij voor haeren Coninck ende UE. voor vrund houden en kennen, wilt daermede goede correspondentie houden en met UE: en haere macht Louhoe soo veel affbreuck doen als moogelijck is. Doch soo de macht aldaer te cleyn bevint, can UE: schrijven om meerder macht aen d'Ed: Heer Generael tot Batavia en als die daer bij UE: sal gecomen sijn, t'samen gevoecht met mijne Honje, die ick van meeninghe ben uyt Molucco naer Ceram te senden, sal die gebruyckt connen werden om eens voor al een eynde te maecken. Wat belanght t gundt ick aen UE: schuldich ben gebleven, dat can UE: van mijne gerechticheeden ofte incomen aldaer intrecken, maer soo deselve niet en werd opgebracht ende oversulex UE: onbetaelt soude blijven, sal ick belasten aen die van Manipe dat sij UE: sullen voldoen; en off het gebeurde, dat die van Manipe alles niet condon opbrenghen, tast mijne gerechticheeden op d'andere plaetsen aen ende ontbiet Alongua, d'Janj Mardesse en den Quimelaha Cibori om haer aff te vraeghen hoe veel dit jaer bij hun voor mijne gerechticheyt van de naegelen der drie ofte vier dorpen is ontfanghen, twelck UE: van haer gelieft te eysschen tot affcortinge mijner schuld ende gelieft mij de bevindinghe

ofte het beloop van dien met d'eerste gelegenheyt over te schrijven.
 Tabé, banje, banje, ende Godt geve UE: een lanck leven.

Geschreven in de stadtt Maleye desen 30e Martio anno 1639.

LXXX. Hamza, Sultan van Ternate, aan den Gouv. Gen.
 Antonio van Diemen „ per t schip Bueren naer
 Batavia geschreeven. „

Ick Coninck van Tarnaten zende desen mijnen brieff aan den Ed:
 Heer Gouverneur Generael Anthonio van Diemen tot Batavia, omme
 daer mede te kennen te geven mijne behouden overcompste alhier
 ende bevindinghe van mijn rijk in Molucco. Op mijn arrivement
 hebbe ick bevonden dat alle de overheden soo groote als cleyne
 gants tegens mij waeren ingenomen door dien ick te groote genegen-
 heyt tot UEd: gehadt ende toegestaen hebbe dat UEd: den Quimelaha
 Leliatte met U hadde voeren laeten ende daar beneffens oock te sijn
 verraders ende contraventeurs van den staet off welstand van mijn
 rijk ende UEdes goede meeninghe.

Op mijn arrivement alhier hebbe ick haerluyden int generael
 voeren gedragen, dat sij den oorloch tegens den Spangiaerdt ende
 Thidorees soudén behartighen gelijk sulcx de nieuwe gemaecte
 contracten, met UEd: aengegaen, sijn medebrengeude, maer stellen
 hun soodanich tegens mij aen, soo wel bij mij in t particulier als
 in presentie van den Heer Gouverneur, dat ick mij schaeme UEd:
 daer aff vermaen te doen. Houden volcomen den spot met mij en
 lachender eens om, noch en luysteren naer mijne woorden niet,
 gelijk oock gebleken is aen mijn onderdanen vant eyland Macquian
 en d'Overcuste, welke ick op mijn aencompste hadde ontbooden
 daedelijk bij mij te verschynen, niet eerder als 3 a 4 maenden
 naer mijn ontbiedinghe ende dat heel swack van volck ende vaer-
 tuych hier verscheenen sijn. Van alle welke verraderijen, oppositien
 ende wederspannicheeden niemant ten principaelen te beschuldighen
 sijn als dese dry persoonen naementlijk den Houccum Limouri,
 Gnoffamagniera Binuno en Quimelaha d'Jara sijnde met de vordere
 reste van de Soasivos en Sengagies tegens mij in verdrach, die alle

gelijk eene lijn trekken. Ick ben wel van harten genegen omme de overtreeders en bespotters van mijne gebooden te straffen, maer alsoo deselve soo vast en starck aen een gebonden sijn can ick niet wel met dese presente middelen, sonder groote swaericheyte daer uyt t'ontstaen, mijne autoriteyt ende gebiet int werck stellen. Over sulcx soo versouck ick ernstelijck aen UEd: dat doch gelieft met de scheepen, die UEd. sal ordineeren met het aenstaende noorder mousson herwaerts te navigeeren, soodanighe macht te senden, dat ick volgens mijn voornemen de drie genoemde persooenen als verraders en vijanden van mijnen staet, ende meer andere, die schuldich sijn van inobedientie ofte andere misbruycken, naer behooren [kan] straffen.

Ick sal hiermede eyndighen en mij vorders gedraegen aen het schrijven van den Heere Gouverneur, die sonder twijfel UEd: d'breeder advyseeren sal, alsoo sijn E. van alles kennisse heeft en alle t' gunt hij aen UEd. schrijven sal gelieft doch voor waerachtich aen te nemen, wenschende UEd: vorders geluckige regeringhe ende een lanck leven.

Geschreeven in de stadtt Maleyen den 30^{en} Martio anno 1639.

Was onderteyckend Zultan HAMIR MOMENIN HAMSA NASSARON MINALHA CHA, Coninck van Tarnaten; ende met sijn Mayts zeegel in rooden lack gesegelt.

LXXXI. Jan van Broeckom, gouverneur der Molukken,
aan den Gouv. Gen. Ant. van Diemen, 17 Augustus
1639.

[Op bevel van Van Diemen heeft hij de galjas „voor desen tot verblijf in Moluco gedestineerd” met het schip Amelia, daertoe van Batavia uitgezonden onder den commandeur Lambrecht Jeronimusz, den 25 Mei naar Cabo de l'Espiritu Santo gezonden om op de zilverscheepen, van Mexico naer Manila komende te passen ¹). — Vóór het

1 De beide schepen kwamen, na vergeefs op de zilveryvloot gekruist te hebben, den 21 Juli in 't gezicht van Formosa, maar door onverstand en eigenzinnigheid van den commandeur strandde 't schip waarop hij zich bevond op een van de Piscadores.

vertrek dier schepen zenden de Tidoreezen weder een gezantschap aan Hamza om zich met hem tegen de Spanjaarden te verbinden. Van Broeckom raadt dit ten sterkste af omdat de Tidoreezen niet te vertrouwen zijn. Als het hun ernst was mochten zij beginnen met feitelikheden tegen de Spanjaarden. In weerwil van dien raad begeeft zich Hamza met 10 of 12 korkorren naer Thidore om van hun voornemens nader te worden ingelicht.] Gemelte Thidoreesche Overicheyt hadde geantwoort niet anders van harten te meenen als haer beloften tegens den Tarnataenschen Coninck te quyten; ten selven eynde hadden versouck van vrede en assistentie tegens den Spagniard gedaen, niet als voor desen wt den naem van een gedeelte der Overicheyt int particulier, maer door gemeen besluyt vant gantse landt; doch dat sijne Hoocheyt haer voorhielt tegens den Spagniard te beginnen voor ende aleer van sijn ende der Nederlanders hulpe souden verseekert sijn, docht haer een vremde, swaere ende ondoenlijcke saecke te wesen. Versochten daeromme seer instantelijck dat men eerst tot verdrach ende beloften van assistentie wilde comen waernaer sij terstond genoechsaeme preuve tegens den Spagniard wilden int werck stellen. Sij versochten voorder wtstel om haer gantsche Overicheyt te versaemelen ende te beraetslaegen waernaer Sijne Hoocheyt souden op Maleyen de weete doen opdat sich wederom derwaerts transporteerde, zulex haer den Coninck hadt geaccordeert.

Op dese saecke nu had Sijne Hoocheyt met sijn Rijxraedt beraetslaecht ende geresolveert den Thidoreeschen haer versouck in te willigen. Wel is waer dat aen het goet succes en oprechte meninge t'wiffelden, maer hij dachte de preuve noch eens t'onderstaen. Zijn intentie was niet met den Thidorees een vasten vrede te besluyten maer eenlijck een bestandt aentegaen en assistentie tegens den Spagniard te beloven. Wiert hij hierinne wederom door den Thidorees bedroogen, soude den oorloch met meerder ijver als voor desen hervat worden; maer soo den Thidorees sijn beloften presteerde, hem dapperlijck tegens den Spagniard gebruykte, soodat die door gemeene hulp van Thidoor worde verdreven, docht hem tselve te wesen een groote saecke, door Godt tot welvaeren van Ternaeten ende de E. Compie: bestiert, soo lichtelijck van dees quade naebueren ontslagen te worden, dat anders noch veel moeyten ende tijt sal comen te costen. Ten desen respect dacht hem dat Uwer Ed. dees handelinghe niet onaengenaem conde

weesen; versocht daerom dat wij insgelijcx tot dit Thidorees verdrach verstaen wilden, bij aldien niet opentlijk, ten minsten ons voor een corten tijt tegens denselven neutrael verclaeren ende stil sitten, om des te eerder den Thidorees tegens den Spagniaert int werck te krijgen, t'welck d'eenige insichten waeren. [Van Broeckom zoekt hem hiervan af te brengen en verklaart dat hij met de Tidoreezen niets te doen wil hebben en hen als vijanden blijft beschouwen]

Doch alle vermaningen, persuasien ende protestatien waren te vergeefs; den Coninck persisteerde bij sijn besluyt en voer onlangs daer naer den 2ⁿ Junij met sijn Overicheyt ende gantsche macht wederom naer Thidoor om aldaer de vreedehandeling ten eynde te brengen.

En in plaets van accoord wiert op 5ⁿ ditto tusschen den Tarnataen ende Thidoreesch Coninck ter presentie ende met advijs van alle d'overheyt ter weedersijden een eeuwigen altijd duerende vrede beslooten ende door beyde Coningen op de Mousahaffi beswooren ende bevestight, t'welck verhaelt wort in dees eylanden noyt voor desen geschiet te zijn.

Onlangs daernaer wierden eerstelijck door geruchte, doen voorts van verscheyden onse goetgunstige, daer onder sommige van d'overheyt, gewaerschoot ende verseeckert dat de vrede tusschen den Tarnataen ende Thidorees niet gegrondet was op het point om den Spagniaert van Thidoor te verdrijven, t'welck maer pretexten waeren om ons den vrede aengenaem te maecken, maer inderdaet was niet sulcke insichten beslooten dat de saecken van Amboyna mochten in gestaedige verwarringen blijven. Is daeromme in dese vrede wel expresselijck geconditionneert: indien Uwer Ed: wederom met macht in Amboyna verschijnt, den Thidorees en Tarnataen gelijckelijck sullen opwesen om den Quimelaha Louhoe met den sijnen assistentie te doen, maer bij aldien dit eeuwich verbondt bij ons ofte den Spagniaert soo qualijck worde genomen dat daerover met macht alhier quamen om wederom een scheuringe te maecken, is bestemt dat den Tarnataen op Dodingen ende Thidorees op Payacho, beyde op de cust van Batachina, retireeren zullen ende den Hollanders met Maleye, insgelijcks den Spagniaert met Thidoor laeten gewerden. Hierop, Ed: Heere, is dees Thidoreese vrede beslooten daertoe neffens den Coninck, den Hocom Limourie, Boenoeno en grooten Sudaha (sic) meest gearbeydt hebben; d'ander overheyt heeft meest met stilswijgen toegestemt, doch den Quimelaha

d'Jara, anders ons niet seer genegen, wedersprack den Coninck in volle vergaderinghe op Thidoor, seggende niet te connen goet vinden dat d'Hollanders soo bij den vrede souden bedroogen werden, maer dese hadt geen gevolch; Limouris meeninge nam d'overhandt, dien nu met des Coninx autoriteyt gesterect, niemandt dorste weder-spreeken.

In dato 10 Martio passato was door de Ternataensche overicheyt naer veel beraetslagingen eyndelijk goet gevonden binnen een maendt een correcorre naer Amboyna's quartieren te senden om naer den standt aldaer te verneemen ende met den eersten te retourneren. Dese soude recht door gaen naer Amboynas Casteel bij den Gouverneur, om den selven t' bescheyt nemen, ende soot' Sijne E: niet goetvondt geensints op Cambello den Quimelaha Louhoe genaecken. Gemelte corcorre was lancksam toegemaect, en nu eerst, lange naer de Thidoreesche vrede, den 8e Julij onder 't beleydt van den Colano Gnoffagnare Kediri naer gemelte quartieren gesonden, maer gelijk door dit Thidorees verbondt alles scheen tot veranderinge ten quaden te neygen, den Coninck nu niet meer onsen goeden raedt ofte vermaningen gehoor gaff maer hem t' eene mael door Limourie liet regeren, soo wiert oock dese corcorre met veele andere commissien versien als voor desen wel geresolveert was. Zijn principaele last luydde tegenwoordich aen den Quimelaha Louhoe, hadt mede voor verscheyde Orangquays veel coninclijcke geschencken en onder anderen oock voor Louhoes dochter, die de Coninck voor Cambello beslaepen hadt, een kist met costelijcke cleeden, t' welck ons met reden subject [suspect] wesende, soo trachtten oock te weten den besonderen brief die de Coninck aen Louhoe was schrijvende, d'welcke seer secreet wierde gehouden, doch onlangs naer't vertreck heeft ons den Hoccom Bolteo gants ende bedecktelijk den inhoud des gemelten briefs gecommuniceert den welcken wij van woorde te woorde alhier insereren als volcht:

Quimelaha Louhoe! De affronten die ghij t' verleeden jaer, volgens uwen last van de Ternaetaensche Overicheyt, (naer dat ick met den Heer Generael getracteert had) mij voor Cambello hebt aengedaen, is gepasseert ende moet ghij niet dencken dat ick daerover noch op U gestoort ben, maer continueert den oorloch met dat volck gelijk als voor desen gedaen hebt, tertijt toe uw broeder Leliatte wederom gegeven wordt, want soo veel wij bespeuren connen sijn d'Hollanders

leugenaers en bedriegers, die ons met een praetjen payen, eenlijk het profijt van de nagelen soucken ende geen hulpe bewijzen. Laet mij met dese corcorre weeten hoedanich de gelegentheyt aldaer is; weest niet bevreest, want wij Ternataenen ende Thidoreesen hebben nu soo vasten vrede gemaect ende beswooren, dat in eeuwicheyt niet can verbroocken worden. Soo ghij vrees hebt voor eenich attentat, laet mij maer weten; wij connen U genouchsaem assisteeren. Indien ghij goet vindt de nagelen aen de Hollanders te vercoopen t' is wel gedaen, ofte oock aen de vremde handelaers, die daer t' meeste voor geven willen, handelt daerinne naer Uw sinnelickheyt. Soo d'Hollanders ons alhier met macht quamen aen te grijpen sijn wij door de vereenige met den Thidorees sterck genouch om tegenweer te doen ende ofte wij al mosten vluchten sijn de plaetsen daertoe al gereet, namentlijk voor ons Tarnataenen op Dodingen en den Thidorees op Playeha 1).

Indien U geraeden dunckt Uw dochter mijn vrouwe met dese corcorre herwaerts te schicken, kondt het doen, soo niet, kondt met gelegentheyt een ander corcorre gereet maecken en mij die herwaerts senden.

Hierinne bestondt de teneur des brieffs aen den Quimilaha Louhoe, gelijk deselve door den Coninck ten daege des vertrecks aen hem Boloteo, Limouri ende eenige weynige van de Overicheyt in een apart huis onder sterck bevel van stilswijgen was gecommuniceert, daerop Limourij doen spotsche wijze vraeghde: wel Heer Coninck, ghij schrijft dit tegenwoordich aen Louhoe, maer ghij weet wel dat ghij voor desen aen d'Heer Generael geschreven ende hulpe versocht hebt. Bij aldien nu dit volck met macht quam, ons van alles de schuld gawe ende daerover aentastte, hoe soude't dan gaen? Daerop de Coninck antwoordde: t is wel soo dat ick dit geschreven hebbe doen wij noch alleen waeren, maer nu is de gantsche Molucxsche macht vereenicht en sterck genouch haer tegen te staen. 'T welck Limouri doen alsoo toestondt.

Om Uwer Edr: in corten noch bekent te maecken hoe verkeerdelijk Hamsa de gepleeghde besoignes in Amboyna met Uwer Eds: tegenwoordich duydet, hoe bedecktelijk hij ter selver tijt ende oock lange naer sijn wedercomste alhier geveynst ofte hoe veerre door Limouri

1 Pajahee tegenover Makjan.

en de sijnen omgeset en vervoert is geworden, zullen hier eenelijck noch bij vougen seecker discours t' welck den Coninck met Limouri in den tempel ten aenhooren van d'Overicheyt gehadt heeft in volgende wijze:

Naer gedaene godtsdienst verhaelde de Hoccom Limouri aen den Coninck, dat onlangs een Thidorees gesant, Quitchil Derewees, wt ontsach der Hollanders alhier niet hadde dorven comen, maer was genoodsaect met sijn corcorre onder t' siobbe te blijven; dit docht hem onlijdelijck dat d'Hollanders zouden beletten, aengesien de Ternataenen ende Thidoreesen nu in vasten vrede sijn. De Hollanders waeren maer bedriegers ende logenaers; sij hadden altijt van jaer tot taer hulpe toegeseydt, maer daer quam niet af. Dan waeren schepen gebleven, dan op andere plaetsen groote macht versonden en soo voorts, t' welck maer praetgens en wtvluchten waeren. Daerop den Coninck antwoordde: ja Hoccum, dit is warachtich; ick ben verleden jaer tegens uw aller wil en danck naer Amboyna vertrocken, maer is eenelijcken geweest om dit volck haer gemoet naerder t'ondertasten, ende hebbe aldaer de bedriegerien ondervonden, want op Cambello bij den Heer Generael comende vont ick Sijne Ed: aldaer met een aensienlijcke macht, daermede wel alles zoude hebben connen verrichten, maer naeuwelijcx waeren wij met malcanderen ter spraecke gecomen oft terstondt werden een goet deel scheepen ende soldaten naer Solor als anders versonden. Ondertusschen werden de contracten gemaect, die de Heer Generael naer sijn sin stelde, mits dat ick jaerlijcx 4000 realen van 8en genieten zoude. Soo haest was dit niet gedaen als de Heer Generael eenelijck met twee schepen, die bij hem hadde behouden, terstondt naer Batavia vertrock, laetende mij daer alleen ende zonder macht om de contracten in te voeren. Nu worden mij de beloofde 4000 r: van 8ten noch geweygert, doch willen sij die niet geven mogen deselve behouden. Maer dit sijn immers bedrieche-lijke stucken, die ick zelfs ondervonden hebbe. Den Hoccum Limouri allegerde wederom dat ten tijde Quitchil Aly met soo aensienlycke macht in Amboyna was verscheenen, die van Amboyna getracht hadden hem omt' leven te brengen; oock souden volbracht hebben, bij aldien door d'oude Overicheyt datmael noch int leven, als den ouden capiteyn Hittoe, Kepatti Cambello ende andren, niet waere belet geworden. De Coninck vervolghde wedrom sijn propoost seggende: de Heer

Generael hadde mij beloofd twee goede scheepen, om mij wederom naer Molucco te convoyeeren, maer naeuwelijcx conde ick twee cleyne fregats becomen om mijn goet over te voeren die t' selve op Batchian maer aen strandt wierpen ende terstondt wederom doorgingen, daer door oock groote schaden hebbe geleden. Is dit niet fray naercomen van beloften? De contracten hebben niet te beduyden. Wij sien wel wat ons van dit volck te verwachten staet. Limouri antwoordde wederomme: t' is waer, Heer Coninck, sij hebben ons tot noch toe opgehitst om tegens den Spagniard en Thidorees t' oorlogen en met ijdele hoope van hulpe getroostet, eenelijck om ons beste volck te doen consumeeren ende dat sij voorts over den warloosen hoop zouden mogen gebieden.

Dus weet nu dese troulose Hamsa (die onlangs UEds. discretie ende mildadicheyt t' hemwaerts soo hoochlijck exalteerde) alles verkeerdelijck te duyden ende tot confirmatie van t' vooren verhaelde refereeren ons oock aen des Coninck eygen missive die Uwer Edr: per dit schip wert toegevoucht ¹⁾. . . . Daerinne den Coninck seer frivool d'oorsaecken van Amboyna's nieuwe alteratien door t' vervoeren van Leliatte ofte relaxatie van Louhoe Uwer Edr: t' eenemael imputeert, de gerenoveerde contracten door t' aenseggen der 4000 realen genouchsaem verwerpt en opt nieus de saecken soeckt bij der handt te nemen; zijn Overicheyt, daerover voor desen soo dickmaels geclaecht, jae onlancks met het schip Bueren Uwer Edr: assistentie versocht heeft om deselve te straffen, worden nu niet eens gedacht, want den Coninck haer sijde gekoosen hebbende, tot den Thidoreeschen vrede en annullatie vant' contract, sijn de beste ter werelt; die verhaelt voorts de Thidoreesche vrede en versouckt een groote macht om tegens den Spagniard ofte Thidorees, sijn beloften niet naercomende, te gebruycken. Eyndelijck wort oock het goet tractement aen Leliatte ten hooghsten gerecommandeert

Belangende den Spaenschen staet in Molucco bemercken oock dat niet alteseer floreert; sijn soober genouch van volck versien en hebben t' gansche jaer niet merckelijck tegens ons geattenteert.

Soo veel wij connen bespeuren, d'overloopers verelaeren, en Hamsa wt Thidoreesche rapporten ons bevesticht, soo is den Spagniard de vrede tusschen Thidoor ende Ternaeten niet alleen seer suspect, te

¹⁾ Deze missive is niet meer aanwezig.

meer alsoo de geruchten aldaer loopen dat de Nederlanders insgelijcx in den vreedē geconsenteert en begreepen sijn; heeft oversulex sijn fort Tahoela op Thidoor gantsch opgeschickt, eenige huyskens de defentie belettende afgebroocken, de factoryen van de dorpen ingetrocken, alle coopmanschappen en onnoodige plunderagien naer Gammamma gevoert t' guarnisoen verandert ende met het cloeckste volck verdubbelt, voorts alles claer gemaect als oft allen oogenblick soude geattaqueert werden. Haer galeyē ende twee cloecke bergantijns sijn gestadich op de wacht ende int vaerwater. Twee champans met expresse advysen hebben in Junij ende Julij naer Manilha versonden daer een jesuyt mede vertrocken is, al (soo geseydt wordt) om den grooten nooth alhier te kennen te geven ende vroeck ende sterck secours te solliciteeren om door d'onse niet voorgecomen te werden.

Den coninck van Batchian continueert geheelijcx in sijn boosaerdicheyt, en tegens ons niet connende sijn quaet natureel int werck stellen, woedet nu tegens sijn weynige overgebleven onderdaenen, deselve met soo ongerechte procedueren beswarende, dat het meerendeel onder't beleyt van den Sengadje Mandioli, den grooten Iman ofte Paep, ende sommige andren, revolteerden, de negrye met vrouw ende kinderen verlieten ende haer gewapent over de Tompen rivier onthielden, ter welcker oorsaecke [wij] in Junyo verleenē een reyse derwaerts maeckten ende de gelegentheyte in dier gestaltenis bevonden. Den Coninck wist ons hierover weynich reden te geven, dan versocht wij de zaecke sonder sijn schandael wilden modereren. De gealtereerde overicheyt ende onderdaenen, die op ons ontbieden terstondt wederquamen, deden met bewijs bittere clachten van des Coninck ongerechtigheyt; dat veel persoonen onschuldich waeren ter doot gebracht, eenelijck om den Coninck met haer goedren te verrijcken, sommige om een cleyne doch gefingeerde schult haer goedren ontnaemen, andre van vrouw ende kinderen berooft, soo dat sij geensints condē verstaen haer soo ongerechten Coninck langer te submitteeren, ende hadden wij groote moyte haer met den Coninck, die nu groote beterschap beloofde, wedrom te vereenigen, seggende den Iman des Coninck natureel wel te kennen; dat oft hij schoon voornam t' goede te doen t' selve geensints condē volbrengen. Eyndelijck lieten haer beweegen, zoubatten voor den Coninck, die int regiment voortaan de gerechticheyt te maintineeren beloofde, in summa alles soude vergeeten ende ver-

geeven blijven. Maer soo wij nu eenigen tijt op Maleyen geweest sijn, comt ons tijdinge dat den Sengadie Mandiel wedrom met veertich persoonen gevlucht is, dien t' zedert noch meer gevolcht sijn, ende naer ons onderricht wordt, onthouden haer in de straet van Batchian, met meeninge om van den Ternataenschen Coninck protectie te versoucken.

De Labouwers, onse Christen onderdaenen op Batchian, welcker getal dagelijcx minder wort, voeren oock een woest ende ongeregelt leven, becleden haer eenelijck met den naem van Christen om meerder vrijdom als onder de Batjanders te genieten. Eenige fauten committerende, loopen terstondt int bosch, t' welck haer alsints de cost geeft en sonder expresse beloften van pardoen niet weder comende, t'welck op onse comste door verscheyden overspelige mans ende vrouwen geschiet te sijn bevonden. Haeren Sengadie, den welcken wij ten aensien van sijn luxurius leven ende debaucheeren van andere mans vrouwen, hadden doen in hechtenisse stellen, hebben goet gevonden op haer ernstich versouck ende groote beloften noch ditmael wedrom te largeren ende in staet te stellen. Sij versochten dat bij weygeringe van dien hem wedrom mochten naer Amboyna voeren, van daer hem gehaelt hebben, maer wij considereeren dit in Amboyna niet als opspraeck conde veroorsaecken, daerom deste liever tot renustie (sic) verstonden.

Door den Thidoreeschen vrede is de ouden verdreve coninck van Thidoor, Quitichil Gnarolammo, hoewel niet onschuldich, omt leven geraeckt. Dese, tzedert sijn ballinckschap alhier op Maleyen woonachtich, hadde noch altijd hoope d'een ofte d'ander tijt door ons en des Ternaetaenschen behulp wederom in sijn ryck te geraecken, maer nu tusschen die beyde een vaste vrede beslooten en door Hamsa, onder ander conditien, beswooren wesende, dat hem voortaan met d'electie van een Thidorees Coninck niet meer als voor desen zoude bemoeyen, wiert hierdoor Gnarelammo van alle hoope gefrustreert, en nu door debauche tot armoede geraeckt ende desperaet zijnde, bestondt met den Spagniaert in onderhandelinghe te treden om daer te comen woonen, hem tegens den Ternataen ende ons te laeten gebruycken, daertoe sonderlinge aenslaegen wist. Zijn posten reysden ten dien eynde naer Gammalamma over en weder ende hij ontfinc bij nacht Spaensche gesanten wederom in sijn huys op alles beraet-

slagende, maer dit conde soo secreet niet aengaen oft Hamsa worde van Thidoor ende Gnarolammoos eygen huysgesin daeraf gewaerschout, waernaer sijnen principaelen boode door onse Mardiequers geattrapeert wert, die den gantschen handel ontdeckte ende vervolgens door Gnarolammo zelfs, soo mondelingh als schriftelijck, claerlijck aen den dach quam. Vermits deses eygen confessie worde terstondt sijn doot bij d' Overicheyt beslooten en door Hamsa t vonnis geaprobeert, daertoe den Thidorees seer solliciteerde ende sich tot executeur van dien aanbodt; 't welck oock geschiedde, want de Ternaetaensche Coninck, d'executie int quartier niet willende gedoogen, liet Gnarolamo met een prantjen naer Gilolo voeren, quansuys om aldaer te wonen, tertijt toe de zaecken wat dootgebloet souden sijn, maer onderweegen pasten op hem dry Thidoreesche prauwen, die, wt ontsach nabij den man niet dorvende genaecken, hem van verre met musquetten doorschooten ende vermoordden. Zijn doode lichaem worde wedrom alhier gebracht ende den 15 July naer hun wyse conincklijck begraven. Aldus heeft den Thidoreeschen Coninck Gnarolamo, die t' sijnen tijde door robuste onversaechtheyt by de vrienden ende vijanden vreeselijck was, sijn eynde gehad. 1639

Wij sijn op dato den 11 Augustij, dat resolveerden desen te sluyten ende t' schip t' eenemaal vaerdich den 15^{en} van Macquian te doen verseylen, als den Ternataenschen Coninck des morgens gants haestich en onverwacht met twee Thidoreesche booden, daeronder een van d'Overheyt, bij ons comt, aendienende dat op gisteren den Spaensen Sergeant Majoor met de galeye van Gammalamma voor Tahoelo op Thidoor was gecomen, voorgevende met den Thidoreeschen Coninck Gourontale wt des Gouverneurs naem te zullen handelen over de verlossinge van Ternataensche gevangens op de Galleje sijnde, t' welck de Coninck voor deesen hadt versocht om daarmede sommige Thidoreesen alhier te verwisselen. De Sergeant majoor verscheen eerst onder de zaboua ofte baleeuw, daer gemeenlijck raedtspleegen, wel vergeselschap met veel officieren reformados ende eenige musquetiers, dat excuseerden wt ontsach der Ternaetaenen, die vermits den vreden int quartier waeren, geschiedden. De Coninck, van de comste gewaerschout ende niet quaets beduchtende, quam terstondt wt sijn huys derwaerts, eenelijck met 8 à thien man vergeselschap, daeronder sommige van d'Overheyt. Aldus nedergeseten en int vriendelijck van de zaecke discourerende,

gaff een van de Spaense omstaende reformados met een langen pogniart den Coninck een doodelijcken steeck ende vervolgens meer wonden; de Majoor deed insgelijx verscheyden steecken, soodat gesaemenlijk den Coninck seer schandeleus om t' leven brachten ende vermoordden; 't verder Spaense geselschap deed oock sijn best en vermoordde den Quimelaha van Talo, de principaelste Thidoreesche negrye. De Quimelaha van Tamalauw ontquam dootlijk gequetst ende een van des Coninck huysgesin bleef dootgeschoten; de reste salveerde haer met de vlucht, onder de welcke was des Coninck zoon Quitichil Collesino (sic) die hem terstondt op haer fort Gomaffa met eenich volck begaff en tot noch toe onthout. Door dese vreemde tijdinge vonden goet des schips vertreck twee a drij daegen te dilayeren, om Uwer Edr: soot mogelijk waer wat naerder kennisse van saecken te mogen doen. Hamsa met sijn gantschen presenten rijxraedt bethoonde haer over dit stuck seer gealtereert. Ons wierden voorslaegen gedaen om t' schip hier te houden en advisen over Amboyna naer Batavia te senden, t' welck haer ontseyden. 'T scheen oft terstondt gelijckelijck naer Thidoor wilden om den Spagniart van Tahoela te verdrijven, maer des volgenden daechs de galey met de bergantijns ende haer Mardicquers prauwen comende braveren ende voorts de Thidoreesche cust beset houdende, was de ijver terstondt wtgeblust en worden tot noch toe gants en geen preparaten tot het een oft ander gemaeckt, niettegenstaende Collesino (sic) vant fort Gamaffa gesanten herwaerts geschickt ende gants ende ernstich bij den Coninck om hulpe versocht heeft.

Den gantschen handel blijft ons met goede redenen suspect, te meer alsoo tusschen 14 en 15 des nachts Quitichil Saidi, zoone van den verdreeven Thidoreeschen Coninck Gnarolamo, onlangs gedoot, door twee expresse gesanten, Quimilahas van Thidoor, quansuys bedecktelijk van hier vervoert ende voor t' siobba gebracht is, daer de corcorre van Pottebackers eylandt hem verwachtte. Des morgens quam terselver plaets de galey en ander vaertuych ende omtrent den middach gingen gelijckelijck onder seyl naer Tahoela. Dit vervoeren van Saidi excuseert Hamsa buyten sijn weeten geschiet te sijn.

Aengaende d'oorsaecke van desen moort connen niet anders vernemen dan dat de Spagniarts op Thidoor seggen Gorontale gestraft te hebben ter oorsaecke de Coninck van Ternaeten sijn oom was, met hem buyten

haer consent vrede gemaect hadt ende daerneffens hem den Hollanders toegenegeu bethoonde.

Wt gemeene Ternataenen, op gisteren avondt van Thidoor gecomen, verstaen dat Quitcil Saidi gants ende aengenaem bij den Spagniaert verwellecomt en voor Tahoela gevoert was, maer onthielt hem noch in de corcorre, alsoo d'Overheyt ende gemeente gedeelt waeren, d'een Collofine (sic) ende dandre Saidi toegedaen sijnde. Maer wedrom vernemen dat den Spagniaert door geschencken ende persuasien al eenige tot sijn meeningh gebracht heeft, soodat apparent Saidi Coninck worden ende Colleffina (indien niet tijdelijk ontvlucht) gelijk sijn vader met de doot sal moeten ontgelden.

Int casteel Maleyen opt eylandt Ternaeten desen XVII^{en} Augusti An^o 1639.

UEds. altyt dienstwilligen dienaer

(Was ondert.) JAN VAN BROECKOM.

LXXXII. Gouverneur Generaal (Antonio van Diemen)
en Raden aan Bewindhebers der O. I. Compagnie,
18 December 1639.

.
. Arriveert hier ultimo Februarij t' jacht Anna Maria (voor desen, als geadviseert is, door d'Engelsen ¹) in Macao aen de Spaengaerden vercocht), comende van Manilha nae Goa, geladen met suyckeren ende bij onse cruyssers omtrent Malacca aengehaelt, uyt welckers mede gebraght g'intercipieerde advijsen, Spaense missiven ende papieren, gedateert 28 ende 29 January desselfs jaer, saekelijk vernamen de sobere gestaltenisse van onsen vijandt aldaer. Item dat t' sedert twee jaeren, twelek is A^o 1637 ende 38 geen schepen noch secours uyt Nova Espanga becomen hadden.

Vervolgende d'advysen uyt Manilha blijkt uyt deselve evident, het voor dien tijt aen dien cant mede seer slecht stont. Onder t' governo van Don Sebastian Hurtado de Corcuera seggen twee duysent Spaengaerden

1. Onder Weddel. Zie hiervóór bl. 356.

soo door sieckte als op Mindenao ende voor Jolo off Soloq gesneuvelt sijn. Seecker persoon van staet adviseert, hun t' water tot aen de lippen gecomen te weesen; dat den Japander met de Nederlanderen gecombineert nae Cavita quamen ¹⁾, dat niet alleen de Philippinas sonder negotie, maer van de bijliggende rijken met oorloge g'infesteert sijn. Tot betalingh vant Tarnataens guarnisoen hadde den Manilhasen Gouverneur t' gelt per force van d'administrateurs del Casa de Misericordia gevoordert, t' welck groote onlusten causeerde. Tijdelijk waren twee scheepen ende een jacht nae Molucos gevaren ende claeght den meer geroerden Gouverneur genoodsaect sij jaerlijckx hun secours met soo groote costen nae Molucco te convoyeren omme niet van de vijanden genomen te worden, die daer (gelijk hare brieven melden) doorgaens oppassen, sulcx dat [wij] nu te geruster sijn, siende tot wat fine de Spaensche soo aensienelijk in de Molucos verschijnen. 'T is ons leet dat door gebreck van schepen dese advantagie jaerlijckx moeten sien passeeren ende doorgaens te spade comen. . . t' Is seecker, soo eenmael t' Spaens Moluccos secours bemachtigen, dat enoughsaem geruyneert waren ende apparent de Moluccos abandonneren sullen. Twee schepen als geseyt sijn uyt Manilha nae Nova Espanga genavigeert, twee schepen ende een jacht sijn in Tarnate geweest ende een ander gallioen bleeff voor Cavite omme te vertimmeren nevens een galey. Uyt dese vyff schepen, t' jacht ende galey bestondt de Philippinse navale macht, waerover oock meer geroerde Gouverneur Don Sebastiaen den voorslagh des Vice Reys van Portugael excuseert, wiens versoek is geweest om schepen tot overvoer van Coningh schatten, eoper ende canon uyt Macao. Item eenige galioenen aldaer te doen maecken, met de Spaense ende Portugese macht gecombineert ons tot Batavia te comen bevechten. Dit schijnt de secrete intelligentie te wesen tusschen Goa ende Manilha, waervan in ons voorige schrijven hebben mentie gemaect. Opt timmeren van schepen in Manilha wordt gereplieeert t' hout aldaer durabel is ende ijser manqueert; dat op d'Indische custe beter gelegentheynt van hout ende alle andere noodtlijckheden sijn. Echter schijnt de Gouverneur toeseggingh te willen doen omme hem met drie gallioenen t' assisteren bij aldien ontset uyt Nova Espanga becompt 't welck met ernst g'eyst heeft. Wij maecken geen gissingh

1 Vergelijk hiervóór bl. 346.

dese onderhandeligh eenigh effect baren sal. Ondertusschen sijn onse cruysers omtrent Malacca op de saecke wel geïnformeert een oogte int seyl te houden.

Den 19^{en} January. de galiasse ende Bueren nae Tarnate, de Son ende Graf nae Amboina gedestineert, gelijk geladen ende seylvaerdich geworden sijnde, arresteerden . . . gemelte vier schepen onder t' commando van Lambert Jeronimussen door de strate Buton hun respective voyagien te doen voorderen, omme en passant voor ende omtrent Buton de vijanden alle mogelijke schade te bevoor- deren, gelijk nae gelegentheyte redelijk tot affbreuck der Butonderen gesuccedeert is, als bij ons dagregister ¹⁾ onder dato 3 Mey nader aengetogen wert, welke successive driejaersche tochten dese luyden sulcx schijnen te smarten dat den oorloge moede sijn, in voegen seecker Chinese joncke, keerende uyt Amboina nae Java, ophebbende een Nederlandschen piloot, verseylende op de drooghte Touca Bessij, ende van d'eijlanders op Buton gevanghelijk gebraght, sijn bij den Coningh redelijk getracteert, de Chinesen ende den stierman gelargeert nevens missive waerbij den vrede versoekt. Sijn voornemens op Conings aanbiedingh te letten, ende den oorloge (mits restituerende compagnies geschut ende onser burgeren schade) bij te leggen.

Den Coningh Hamsia heeft opt versoek van sijn trouw gebleven onderdanen ende d'aenmaningh van den Gouverneur Ottens niet connen resolveren in d'Amboinse quartieren tot dempingh van Louhoses rebellie over te blijven. Gaff genoeghsaem te kennen door des Quimelahas aenhangh sijn leven niet verseeckert te wesen, te meer eenige van sijnen raedt den geroerden Quimelahas doen approbeerden ende secretelijk styfden.

D'inwoonders van Cerams Zuyt custe ende d'Alphouresen blijven wij aenhouden, dewijle niet als bij d'observance des contracts met Hamsia gemaect aen den Tarnataen de souverainiteyt van Ceram is opgedragen. Soo hebben mede die van Hay, Tobo, Warnama, Goulougoulo, Kefingh, Rarakit ende Ceram Laut des Quimelahas gesanten sijn gepretendeerde heerschappye ontseyt ende gerefuseert den Tarnataen, noch minder den Quimelaha, ten dienst te wesen.

1 Dit dagregister ontbreekt.

Wijders bandeerden hun Kackij Alij, den Quimelaha Louhoe ende consorten naer uytterste vermogen tegen den staet van de Compie, protecteren de vreemde handelaers, ons daermede de handen vol gevende.

Den Gouverneur Ottens, een redelijk secours van 300 soldaten ende varent volck uyt Batavia bij den anderen becomen hebbende, als wanneer den Quimelaha noch geen hostiliteyt tegen de Nederlanders hadde gepleeght maer wel tegen Louhoe ende Lissidy, ende vermerckende die van Combello t' bouwen van een steenen huys volgens accort onder frivoole pretexten excuseerden, hun ondertusschen dapper versterckende, sont om den vijandt t' abuseren, d' Amboinse macht onder den Capiteyn Westerman na de bocht van Caybobo, omme de stranden aldaer t' infesteren, ende ruckte met de erijgsmacht nae Combello, in meeningh die plaets inprovisto t' overvallen, 't berghjen, daer eertijts een fort gehadt hebben, t' incorporeren, de strant voor ons in te houden ende deselve nae gelegentheyte te fortificeren. Edoch, gelijk den Gouverneur sich seer qualijk hadde laten informeren wegen de vreemdelingen, die niet meer als 100 in Canbello werden geseyt te wesen, niettegenstaende uyt Maccassar advijs hadde, de Maleyers ende Maccassaren a^o passato overgebleven, geen geretourneert waren, soo is het attentaeet sonder beleyt ende ordre aengevangen, meenende den bergh van achteren t' overvallen, dat niet doenelyck sijnde, marcheren vijff Compieën tegen des vijants borstweeringh, die wel dick met doorn ende voetangels beset waren; daer sulcx gerescontreert wierden dat int corte 19 dooden ende 44 gequetste bequamen, daer onder twee Luytenants met een vendrich, ende wierden genootsaecht te retireren. Van de 19 dooden sijn niet meer als acht affgebracht. Wanneer dit attentaeet met goet beleyt ware ondernomen ende niet geluckt soude verdraeghelijk wesen, maer dese troupe, bestaende uyt acht compaignien, is door den Gouverneur op strandt gebraght, als wanneer weder aen boort schepte, geen Commandeur noch gebieder over den troupe stellende, als off het desseyn niet hadde cunnen missen! Haecken ende andere instrumenten om de doornen wegh te rucken, granaten ende vierwerkeken omme den vijandt van achter de borstwering te drijven behoorden versorgt te wesen. Opt affbrengen der dooden was geen ordre gestelt, sulcx den vijandt t' onser groote schande elf copen heeft becomen. Wij connen ons niet genoegh verwonderen den

Gouverneur dit werck soo lossinnigh onderleyt heeft ¹⁾.

'T sal dit saisoen niet gelegen comen t' noodwendige redres in Amboina bij der handt te nemen alsoo van cryghsmacht ontbloot sijn. Nemen voor t' aenstaende jaer de saecke daernae schicken omme een eynde van dien oorloge te maecken ende blijven van opinie, als die van Ceram gedwongen sijn, den Hittooes beter knechten sullen wesen

UEd: sijn niet wel g'informeert, wanneer opinieren beter ware geweest Luciella voor eerst behouden ende met guarnisoen beset hadden. De plaetse is gantsch ongelegen, ende souden hebben beneden aen de riviere tot bevrijdingh van de waterhaelders fortificeren moeten. t' Is tegen der Mooren humeur, de plaetse daeruyt gedreven worden, te restabileren. Tot nu toe leyt woest ende onbewoont.

Aengaende Kackij Alijs relaxatie, daer ware niet versuymp, soo hem in hechte gehouden hadden; wij sijn niet gedwongen tot desselfs vrijstellingh, hebbende alsdoen daertoe te veel macht die ontsagh veroorsaecte, maer de tijt verlopen sijnde ende dat Baros, die Hittoes gesagh doenmael aenvaerde, emmer soo boosen creatuere als Alij is, ende dese twee een ouden haet tegen den anderen opgenomen hebben, lieten ons aen Kacky Alij weynigh gelegen wesen, want het niet slimmer maecken sal als voorsz. Baros [die] d' Hittoese saecke doen tertijt dirigeerde. Soo hadden oock over t' schandelijk mishandelen van desen Alij door geheel Amboina een seer odieusen naem becomen. Seer wel is ons bekend, dat Tarnataen, Hittoeës ende de Mooren int gemeen alles wat t' onsen besten souden mogen doen uyt louter dwangh ende geen affectie geschiet.

Den Capiteyn Laut Quitichil Ciborij heeft sich geduyrend' sijn aenwesen in Amboina trouwelijk g'acquiteert, daerover oock int ooge is bij den Tarnataensen adel; de nagelboomen bennen t' sijner contemplatie niet verschoont maer ten aensien van de Louhoeësen, wiens trouwheyt doorgaens gebleecken heeft ende onsent halven door den grooten Sadaha nae Tarnate vervoert sijn geworden. Oock hadden noch de troublen op Hittoe te beslechten.

Andermael seggen dat sonder den Tarnataen t' irriteren t' redres

1 Zie verder over het gebeurde op de Ambonsche eilanden Valentijn II 2 bl. 124 vv., waar 't voornaamste uit de brieven van Ottens wordt medegedeeld.

opt landt van Ceram niet uyt te wercken sij. Die saecke polityckelijck te handelen, doende ende latende alles gaen op den name des Coninghs, wort gesustineert van die welke geen grondige kennisse van saecken hebben. Gelooft dat in de landen van Amboina alles met kennisse van den Coningh ende Tarnataensen Raedt ondernomen ende gedirigeert wort. Geen policie maer bedriegerye, loosheyt ende leugenen gaet bij desen perfidieusen hoop in swangh, gelijk nader int deduceren der Molucse saecken vernemen sult. Den tijt, God loff, is geboren dat met d'een noch d'ander langer behoeven te simuleren. Des Comps: staet heeft vrij ander aensien ende respect als voor eenige gepasseerde jaren. Soo hebben oock voor de werelt doen blijcken in d' onderhandeligh met Hamsia dat niet sijn de luyden daervoor ons altijt taxeren namentlijk usurpateurs der Coningen landen, sulcx dat juste cause hebben d' Amboinesen ende Tarnatanen tot d' onderhoudingh der contracten bij alle middelen te constringeren, hoewel de quaetwillige in Tarnate voorgeven den Gouverneur Generael door ontsagh sijns bijhebbende macht Hamsia nae welgevallen heeft doen accorderen ende alles tot nadeel van desselfs onderdanen ende disrespect der Tarnataense croone gedirigeert, namentlijk Leliatte gevanghelijck nae Batavia ende de nagelen bij den ouden prijs gelaten daer die van Macjan seer op steecken. 't Is apparent met den Tarnataen geen deegh sullen hebben alsvooren tot sijn voorigen ellendigen staet sal wesen gereduceert, waernaes Conings Raedt de saecke schijnen te dirigeren, hoewel sij andere maximen hebben ¹⁾.

. Banda's eysch [aan rijst enz.] is ten principalen gesuppleert, except 8000 realen van Sen, daerop door schaersheyt van contant dat seizoen niet een reaal hebben connen afsteeken. Wij lieten ons voorstaen, dewijle van alle provisien ende coopmanschappen Banda rijckelijck provideerden, 't contant niet alleen dese jare aldaer, maar oock naer desen sonder incommodatie gederft conde worden, waerop den Gouverneur ons een contrarie schriftelijcke verhael is doende ²⁾, sulcx dat Banda jaerlijckx vereyscht met eenigh contant gesecondeert.

1 Zie verder over de Moluksche zaken de brieven van den Gouverneur J. van Broeckom aan dezen voorafgaande.

2 Het Advies van Corn. Acoley is nog aanwezig; het is te omslachtig om hier af te drukken, maar verdient geraadpleegd te worden om de bijzonderheden die hij mededeelt van den poveren staat der inlandsche bevolking, zoo vrijen als slaven.

Tot derselver gerustheyt wort nu voor Banda van ons gevordert 24.000 realen in contant, met genoeghsame g'extendeerde redenen. . . . De culture der landen ende aenqueeck van vee wiert seer beijvert, de plantagie advanceerde grootelijckx, ende seyt den Gouverneur, Banda als een Nederlandsche Colonie sich begint op te doen, eyscht niet meer als 30 vaten vlees ende speck. . . .

t' Jacht Petten den 17 Meert passato na d' eylanden Tenimber ende Timor Laut uytgeset, keerde in Banda 17 Mey daeraen, hebbende Timor Laut opgedaen ende beseylt volgens nevengaende caertjen ¹⁾ liggende omtrent 12 mijlen suydelijker als Tenimber, groot ende redelijk hooghlandt, seer volkrijck, wel bebouwt ende lijftochtigh. t' Voorneempste tot den handel dienstigh aldaer gevonden is rijs, padij, slaven, schiltpatshoorn, rochevellen, schoon ebben ende sappan hout, daarvan de monsters tot Batavia becomen hebben, namentlijk 80 p. rochevellen ende 230 fl cicer off schiltpadtschoorn. Den cicer is schoon ende sal voordeel rendeeren, de vellen sijn slecht ende weynigh waerdigh. Sullen den Gouverneur op de rochevellen naerder informeren. 'T ebben ende sappanhout is oprecht, dat voor den arbeyt te krijgen sij; d'andere waren connen tegen oliphantstanden, Tomboxe ²⁾ swaerden ende Javaense bijlen geruyt worden. Mompelen oock van goutmijnen, maer is niet aennemelijk, vermits de volkeren daer omher seer goutgierigh sijn.

De postuyren, aert ende conditien deser volkeren sijn groot, robust, treckende nae t'lijffverwigh geel, slecht, eenvoudigh ende heydens gesint, eeren veel affgoden maer Son ende Maene boven al; haer geweer is schilt, swaert ende hasagayen. Hebben d'onse vrundelijk ontfangen ³⁾ ende een eeuwich verbondt (bij eede nae hun wijze bevestight) gemaect.

[Den 21 Mei wordt de Commandeur Paulus Croocq als commissaris naer Atjeh gezonden om de onderhandelingen met den Sultan voort

1 Dit kaartje ontbreekt.

2 Er staat Lomboxe, maar blijkens den brief van Corn. Acoley, Gouv. van Banda (3 Sept. 1639), waaruit deze bijzonderheden zijn overgenomen, moet het Tombockse (van Tomboekoe op Celebes) zijn.

3 „Schenen van herten verblijft te sijn dat meer menschen buyten haer gevonden werden die varckens vleesch aten” „Was voor haer niet mogelijk, vermits geen ervaerentheyd ter zee ende niet als cleen slecht vaartuych hebben, in Banda te compareren”. (Corn. Acoley aan Ant. v. Diemen als v.)

te zetten.] Tot Malaccas destructie scheen wel g'animeert doch ongereedt, vermits sijn armade onder Maradja, ¹⁾ van Pahan geheel reddeloos cort te voren ingekomen sijnde, tijt vereischte om gerepareert ende t' volck gerefrescheert te worden, sulckx t' attentet ses ofte seven maenden uytstelde. . . . 't Sedert hebben ²⁾ demissie van den Coningh becomen ende sijn met Veere adj 5 September uyt Atchin gescheyden nevens drie gesanten ende een suite van 50 persoonen, onder Carimon de vloote nae Ceylon gedestineert gemoetende, door ordre van den Directeur Lucas op 't Jacht Bleyswijck overgegaen ende alhier gesamentlijk den 11ⁿ November passato aengelant

Soo veel uyt geroerden Coninghs ³⁾ missive (waer van t' afschrift hier neven gaet) apprehenderen, sagh gaerne den Jhorit (daer seer tegen ingenomen is) door onse assistentie ende wapenen, bevoorens Malacca aentasten, tot submissie wierde gebraght ofte verdelght, dat contrarie ons maxime gaet. Malacca dient eerst bemachtigt, den Atchinder met den Ihoorit in balanche gehouden, tot dat door onse intercessie verdragen ende g'appaiseert sijn, opdat niet te groot worde ende ons uytspouwe.

Dewyle t' exploit nu op Malacca uytgesteld bleeff droegh den Commisaris ⁴⁾ de Mayt. voor dat wilde volgens versoeck eenige galeyen derwaerts uytsetten omme nevens onse cruyssers den vijandt te meer te benauwen ende sijn vivres aff te snijden, daerop ordre gaff vier galeyen ende seshien bintanghs claer te maecken. Maer cort daerna diende d'onse aen veradverteert te wesen de Coningen van Ihoor ende Patanij met assistentie der Portugesen voorgenomen hadden Pahan aff te loopen, oversulckx geresolveert was d'aengetogen macht derwaerts te schicken, versoeckende oock assistentie van een ofte twee jachten omme voor Pahan t' ankeren ende dat daer wilden volck leggen; soudon ons met veel privilegien in den handel begiftigen.

Den peperhandel van Indrapura ten aensien d'infectatie des luchts nae Cillida te transporteren, gelijk a^o passato opt versoeck van Deutecom

1 Orangkaja Sri Maharadja Lela, een der hoogste waardigheden in Atjeh.

2 Namelijk de Commandeur Croocq en de zijnen.

3 Namelijk van den Sultan van Atjeh. De missive is alleen in gebrekkige vertaling aanwezig.

4 Hier is weder sprake van Paulus Croocq.

in bedencken gehouden hadde, is nu pladt affgeslagen onder pretext dat van sijn incomen soude gefraudeert worden.

Echter belooft ons t' doen der Ihooriten voorderlijcker succes tot affbreuk der Portugesen ende Malaccas conqueste als wel d' Atchinese preparaten. Ende sijn hier op 16 September passato de Gesanten van den Orangheay Laxamana, stadthouder wegen den Ihoorsen Coningh (die sich present omtrent Patany onthout) verschenen met brieven ende geschencken, versoeckende onse vrundtschap ende nader alliantie, hun vyanden van de Portugesen verclarende, genegen deselve allen affbreuck te doen, mits dat ons de questie tusschen haer ende den Atchinder niet wilden aentrecken ende ter weersijden neutrael houden, wesende geheel ongenegen tot submissie des Atchinders. Hierop geconsidereert sijnde in wat termen met den Atchinsen Coningh staen, daertegen overwogen de diensten welcke omtrent Malacca van den Ihorit trecken ende den affbreuck die den vijandt door hun doen aenstaende is, hebben Laxamana geandwoort Bij aldien sich volgens sijn voorgeven vijant van onsen vijant verclaert, sulcx actueeljk bewijst, den Atchinder sijn erfflandt Pahan restitueert, mitsgaders hem in alle redelijckheyt omtrent den Atchinder ende ons vinden laet, item Malacca t' sijner tijt wil helpen vermeesteren, wij nimmer gedoogen sullen [dat hij] van den Atchinder off yemandt anders werde verongelijckt noch door onse wapenen beschadicht.

De gesanten sijn met groot contentement van hier gescheyden ende is Laxamana persoonelijck met den Ihooritsen adel met 50 vaertuygen onder Carimon d' Heer Lucas comen gemoeten, hebbende bevoorens alle plaetsen die suspect waren secours nae Malacca te voeren, gevisiteert, haer sulcx te doen op de hoogste penaliteyten verboden, oock eenige gestraft, op den wegh een Portugese gelias ende bantingh overrompelt, 14 blancken daerinne becomen ende in de ijsers geslagen; item tot preuve van sijne beloften den capiteyn ende sergeant aen den Commandeur Coper ¹⁾ gesonden. Soo braght oock nevens hem vijf andere Portugesen, daeronder een Dominicaner moninck, welke d' Heer Lucas ter handt stelde. Seventhien Javaense joncken met rijs nae Malacca tenderende heeft in Bintam gedwongen te loopen, verscheyden Maccasaren genomen, daer goeden buyt uyt becomen hadde, gelijck

1 Zie over hem hierna bl. 395.

dan partye nagelen ende schiltpatshoorn nevens hem braght, hebbende noch quantitie suykeren, sandelhout ende radix china achtergelaten.

Tegen d' Atchinse armade, gaende nae Pahan, hadde slaeghs geweest, victorie bevochten, seven Atchinse gorabs verbrandt ende omtrent 4 à 500 mannen affgeslagen. Den Pahansen Gouverneur heeft sich met de vlucht gesalveert ende lagh ter selver tijt mede onder Carimon, gelijk oock deden de presente alhier aenwesende Gesanten . . . [Phil: Lucasz stelde aan de Atjehsche gezanten eene samenkomst voor met de Djohorieten in zijne tegenwoordigheid, maar zij durfden dit zonder machtiging van hun Sultan niet aannemen. De Laxamana van Djohor verklaarde hem dat Pahang zijn Heer erfelijk toekwam en hij dit nooit aan Atjeh zou afstaan.] . . .

Onse uytsettingh nae Timor op den sandelhout handel onder t' beleyt van Capiteyn Willem Adriaensen Verbeeck sij UEd: a^o p^o largo aengescreven. Den 4ⁿ Mey passato is gemelte Capiteyn met den scheepe Revengie ende t' jacht Cleen Rotterdam, sijn cargasoen (monterende f 27245 — 10 — 11, except 2332 — 17 — 14 in de haven van Camanasse op leveringh van hout uytgeset) te rugge brengende, nevens 1432 picols verovert sandelhout, alhier salvo aengelandt . . . Op Battemejan wierd ons de handel door quade genegentheyt van seker tolck ontseyt, die sich gemiscontenteert vondt over dat eertijts in Batavia niet te wel getracteert was, ende op Camanasse geadmitteert, alwaer in handelingh getreden wesende, bequam geroerde Capiteyn Verbeecke cundschap dat in Batemejan door t' stranden van seker Portugees scheepken met sandel geladen, veel hout aen de wal gedreven was. Item hoe in de havens Sereyn ende Tires oock goede parthye lagh, t' welck de Portugesen a^o p^o niet hadden connen vervoeren vermits haer vaertuygh doen tertijt door de jachten van den Commandeur Tombergen in den gront geschoten was. Oversulekx, onaengesien reeds als boven geseyt in handel sijnde, verseylde nae voorsz haven[s], alwaer met cleen resistentie, echter groote travaillie, de ladingh van geseyde Revengie ende t' jacht Cleen Rotterdam spoedigh soo vant strandt als uyt t' lant aan boort braghten, latende noch partye hout opt landt, dat door gebreck van scheepsruymte niet conde gebergh worden. . .

Keerende met de ladingh van Timor nae Solor omme onse Bontgenoten aldaer te visiteren, bequamen jacht op een Portugees fregat,

t' welck voor over rakende met seylen eschapperde. Naderhandt omtrent Batepoety rescontreerden een ander werbaer Portugees jacht met 14 stucken, op hebbende 120 coppen, comende van Macao, daer heftigh tegen schoten, waerop de Portugees aen d' onse niet schuldich bleeff, tot dat sijn stenge ende t' wandt schadeloos wiert, na de wal sette, vluchtende met drie vaertuygen welcken volgende gemelte jacht sonder yets te connen bergen in den grondt geheel aen spaenderen gestooten is. Dit ende t' geschapperde quamen expresselijck omme voorsz. veroverf hout te laden. Soo hadde oock Cleen Rotterdam een ander vaertuygh, van Larentucque nae Timor tenderende, aen de wal gejaeght.

De Portugesen van Macao, in Maccassar residerende, trachten hun van den handel op Timor seer loosselijcken te vërseeckeren door d' autoriteyt ende protectie van den Maccassarsen Coningh, mitsgaders de Princen Patengeloe ¹⁾ ende Barayne, ²⁾ dat groote negotianten sijn, onder wiens name haer schepen ende cargasoenen derwaerts uytsetten, voorgevende maer facteuren van de gesejde princen ende administrateurs derselver goederen te wesen, in voegen die rescontrerende, bij veroveringh de reparatie van schade door gesejde Princen als off t' veroverde haer eygen competeerde, doen reclameren, gelijk nu [door een gezant te Batavia beproefd hebben]

Den gesant is met fundament d' onrechtmatige pretensie ³⁾ te verstaen gegeven mitsgaders dat [wij] bij continuatie van dese negotie Macassar weder sullen genootsaeckt worden te verlaten . . . Bijaldien daerbij contentement nemen, mitsgaders genoeghsame versekeringh presteren van in toecomende over dese saecke niet gemolesteert te worden, sal sich voors: Kerckringh ⁴⁾ met ordinary cargasoen weder aen landt verwoegen. Maer sonder volcomen assureantie van voorige vrijheden, sullen [hem] ordonneren (alvooren t' gene bevinden den Maccassaeren te competeren gerestitueert sijnde), nae Amboina te verseylen ende onse residentie tot Maccassar vooreerst t' excuseren omme schade ende onheylen te prevenieren, te meer de oude Coningh overleden is, op welckers woort staet conde worden gemaect, in wiens

1 De bekende Karâng Patingallôwang.
 2 Karaeng-ri-Boerâne. Kerckring noemt hem „de Coninck Boeranj.“
 3 Dat is: de onrechtmatigheid van zijn pretensie.
 4 De koopman Hendrick Kerckring, die weder naar Makassar vertrok.

plaetse desselfs sone van quaet naturel gesuccedeert sijnde, heeft de saecke aldaer een geheel ander aensien.

Op 11 Februarij p^o. depecheerden den Oppercoopman Tombergen na Ende per de fluyten Schagen ende Warmont omme de acht hoofden van dat quartier op hare residentie plaetsen te restitueren Arriveerde bij ons den 8ⁿ Augustij passato samen medebrengeende in retour 1306½ picols cassia lingua tot 3 realen t' picol, comt met oncosten f 10175 — 16 —.

Tot schenckagie aen den Gouverneur Generael hebben die van Tengewe gesonden een slaefinne, item die van Wollewe vijfthien lasten padij, negen buffels ende een slaeff.

Ende dewijle bij ondervindingh bemerken de vruchten van dat landt niet te verwachten hebben, gelijk daervan wel hoogh ende breed van voorgegeven is, blijven geresolveert Comps: schepen ende volck beter t' employeren ende voor eerst derwaerts geen besendingh t' ondernemen, mits dat de Timorse handelaers int keeren de plaetse aendoen omme niet te schijnen onse vrunden vergeten, ende deselve sooveel in devotie te houden dat hun tot die van Larentucque niet wenden, latende bij wijlen de hoofden een keer nae Batavia doen.

Tot vervolgh van den sandelhout handel op Timor is adij 29 November passato andermael derwaerts affgesonden capiteyn Willem Adriaensz Verbeeck voorgemelt ende den Oppercoopman Henrick Bout als seconde per de jachten Bleyswijck, d'Engelse Anna ende de fluyt de Duyve, gecargeert met requisit cargasoen tot dien handel monterende f 44930 — 9 — daervoor in de geordonneerde havens van Battemejan, Camenasse ende Saway calculeren niet minder als 2500 picols sandel sal connen worden genegotieert

Over Amboina ende de Moluccos sijn hier successive van Macassar aengelandt, te weten den 13 Mey de fluyt de Sonne met ₧ nagelen 39330.

Op 9 Junij t' schip Buren als vooren ₧ d^o. 7250.

Adij 26 d^o. t' vrijmans jacht de Maria ₧ d^o. 627.

Ende den 29 Septemb: pasto: der Goes medebrengeende ₧ d^o. 3690.

In alles van Maccassar ontvangen ₧ 50897. Item 2343 ₧ wasch ende andere cleene paerden. Dese nagelen sijn tegen cleeden genegotieert.

.

Van Tidor off Spaens Tarnate waren 54 baren nagelen in Maccassar gebracht; der Portugesen retour nae Macao is desen jare geheel sober geweest, vermits de meeste partye sandelhout haer ontset ende soo treffelijcken jacht als hiervoren verhaelt op Timor verloren hadden.

Persoonlijk is den coopman Kerckringh per der Goes tot ons gecomen, hebbende goet afscheyt van de Grooten geobtineert met versoeck tydlijk retourneren soude. Den Coningh recommandeert bij sijne brieven de g'intresseerde ¹⁾ billick contentement te doen ende versoeckt t' accord met sijnen vader gemaect in gedachten ende vigeur te houden, daer seer toe genegen is.

Den Coningh van Tellouw sent nevens sijne missive 3 bhaer ofte 1650 R sandelhout ende versoeckt daervoor Parsiaense paerden.

Door t' continueel cruysen onser jachten int Malaccas vaerwater wort die stadt bijnae in d'uyterste extremitteyt gebracht ende de negotianten ten principalen van daer gediverteert. Sels den Portugees, van Macao ende Manilha nae Goa gedestineert ende van daer comende, veranderen hun ordinarie cursen ende soecken tot groote incommodatie nieuwe passagien als sijn d'Enghten van Balij ende Sunda. waer door de prinsen omtrent Malacca gantsch sober uytvallen, sijnde dit jaer (noch onder de vlagge van den Commandeur Cornelis Sijmonsens, die de vijanden in dat vaerwater een blixem sij geweest) niet anders veroverft als t' schip d'Engelse Anna comende van Manilha nae Goa, geladen met 102600 R witte poeyer suyckeren, ende eenige andere cleenigheden t' samen gewaerdeert ende de Compie goetgedaen ter somme van f 8960 — 10 — 4, dat tegen d' equipagie ende dragende lasten weynigh soulageert. t Sedert is onder t' commando van Jacob Coper (den 15^{en} February passato met de jachten Veenhuysen ende Cleen Zutphen tot vervangingh van meergeroerden Cornelis Symonsen derwaerts gecommitteert) geen advantagie in dat vaerwater becomen ende sijn d' ondernomen attentaten niet willen succederen. 'T schijnt dat Coper aff ende versleten is.

t Sedert is den Vice Commandeur Thibault op 3 Sept. 11. per t' jacht de Sterre met 72402 R thin costende f 18709 — 14 — hier uyt Pera Keda, Oudjongh, Salangh ende Bangery aengelandt.

1 Zie hiervóór bl. 393. v.

Wijders is in Bangary (dat onder den Siammer sorteert) ende in Salangh wel ontfangen, handels verbondt, alliantie ende vrundschap met gemelte Coningen gemaect, welke tot confirmatie herwaerts hebben gecommiteert hare Gesanten nevens brieven ende geschencken. Daertegen hadde voorsz. Thibault contrarie onse meeningh ende ordre in de gesejde quartieren gelaten, volck, met omtrent f 6500 — „ — in coopmanschappen

Twee achtereenvolgende jaren hebben UEd: geremonstreert de sware lasten tegen de sobere diensten welke de Compe: supporteert van de gehouwe persoonen in India comende ende hadden daeruyt te gemoet gesien die sake wat gemenageert soude wesen.

Doch soo lief als UEd: den welstant van de Compie sij, in toecomende wilt excuseren ende verbij gaen Roomse, Luterse, Remonstrantsgesinde ende andere sectarisen in UEd: dienst aen te nemen gelijk nu eenigen tijt ende voornementlijk desen jare hier verschenen sijn, off sullen volgens schuldigen plicht tot versekeringh van Comps: welstandt UEd: deselve weder te rugge senden, gelijk eerlange eenige te verwachten hebt.

Van Patany sijn hier met vyer vaertuygen den 8 deser verschenen aensienlijke Gesanten medebrengeende brieven ende geschencken van de Coninghinne ende den Raedt aldaer. Daeghs daeraen hebben audientie gehadt, haer missiven overgelevert, die in vergaderingh volgens costume gelesen sijn. Versoecken daerbij d'oude vrundschap ende voorige alliantie niet wilden vergeten, de vrede vernieuwen ende jaerlijkx een ofte twee schepen omme te handelen aen hare posten senden. Waren geresolveert de Portugesen t' abandonneren ende nevens ons den oorloge tegen hun op te nemen. Den Coningh van Ihoor, sijnde met haer vrouwe de Coninghinne getrouwt, bleeff geresolveert in corte sijn Ambassadeurs onder deselve conditie mede herwaerts te senden.

Geschreven in UEd: Casteel Batavia, desen 18^{en} December an^o. 1639.

ANTONIO VAN DIEMEN.

ANTH: CAEN.

CORNELIS VAN DER LIJN.

REGISTER.

- Aaga, zie Haja.
- Abdulrachman 272, 279. ✓
- Aboro 32.
- Acapulco LIV, 36, 146.
- Acoley (Cornelio) LXXIII, 302, 317.
- (Brieven van) 294—297, 317—319, 388, 389.
- Adriaensen (Leonard) 276.
- Adriaensz. (Paulus) 8.
- Alang 26, 202, 316, 343.
- Alfoeren XI, XIV, XVI, XLVI, 12, 33, 53, 56, 59, 62, 73, 96, 98, 102, 103, 200, 209, 240, 271, 321, 385.
- Ali (Kaitsjil) I, VI, VII, X, XXXV, XLI—XLIII, XLVII, 1, 4, 7, 8, 13, 39—41, 76, 79, 91, 118, 120—122, 138, 140, 141, 145—147, 162, 163, 176—179, 188, 210—213, 235, 377.
- Alongua 370.
- Amaey, zie Amahai.
- Amahai 11, 66, 98, 101, 102, 199.
- Amblau XIII, 16, 26, 32, 74, 95, 97, 112, 144
- Ambon en Ambonsche eilanden, I, VII—XVII, XVIII—XXII, XXXIX—XLVII, LV—LXIX, 2, 10, 24, 25, 38, 39, 41, 43, 44, 46, 48, 61, 64, 67, 70, 71, 76—78, 83, 87—90, 93, 95, 100—115, 117, 126, 137—140, 143—145, 148, 149, 157, 158, 161—163, 176, 178—187, 195, 198, 199, 201, 206, 210, 211, 213, 233, 234, 238, 239, 242—244, 247—249, 251, 253, 255, 257, 258, 260, 265—267, 273, 278, 282, 289, 303, 304, 320—322, 336, 343, 344, 351, 366, 367, 370, 374, 375, 377, 387, 388.
- Amenesi (Amarasi?) 164.
- Amet 317.
- Amien, zie Anin (?).
- Andregiry, zie Indragiri.
- Angen, zie Anin.
- Anin 57, 59, 60, 204, 271.
- Anom (Pangéang) XXXI, LXXIV—LXXVI, 329, 330.
- Antheunissen (Adriaan) XLIV—XLVI, LV, 3, 179, 185, 239.
- Aquilamma (?) 261.
- Aria (Pangéang) LXXIV—LXXVI, 329, 330, 360.
- Aroeeilanden XVIII, XXI, XLIX, LXXIII, 32, 87, 130, 145, 160, 165, 181, 285, 318.
- Arrakan 183.
- Arrouque, zie Haroekoe.
- Asiloeloe XLII, 76, 114, 315, 343.
- Asmen, zie Anin.
- Assahoedi XLVII, 15, 50, 60, 202, 203, 207, 241, 248.

- Atjeh xxv, xxvi, xxviii—xxx, lxxiv, lxxvi—lxxviii, 93, 166—170, 175, 182, 215, 229, 307, 308, 331, 332, 354—360, 364, 365, 389—392.
- Babaue 176.
- Babelle 316.
- Baboe 121.
- Bagiwala, zie Baguala.
- Baguala (Pas van) ix, 25, 32, 112, 276, 303, 321.
- Balamboeang 184.
- Bali (eiland) lxxi, 353, 395.
- Baliĳ (een bewoner der Kei-eilanden) 295.
- Bamo, zie Bonoa.
- Banda-eilanden ix, xvi—xx, xlix, l, lxxii, lxxiii, 9, 11, 16, 17, 26, 28, 30—32, 48, 77, 87—89, 93, 128—131, 144, 145, 151, 158, 160, 163, 165, 166, 180—182, 184, 207, 213, 244, 248, 264, 267, 268, 285, 321, 327, 328, 337, 339, 344, 347, 348, 388, 389.
- Banda, (Groot-) zie Banda.
- Bangari 395, 396.
- Banggai-eilanden 281, 345. ✓
- Banjerassin xxi, lxxxi, 313, 351.
- Banka xxvi, lxxv.
- Bantam xlviii, lx, lxxiii, 203, 260, 262, 274, 289, 320, 334, 339, 342, 360, 363.
- Barayne, zie Boerâne.
- Bardes 305, 306.
- Barents (Steven) 298, 299.
- Bari 354.
- Baros 257, 272, 288, 387.
- Batachina, zie Batoe Tjina.
- Bata Poet 393.
- Batavia xxii, lxxxii, 18, 92, 157, 169, 175, 180, 182, 183, 213, 221, 224, 248, 260, 262, 268, 305, 320, 336.
- Batoemjan 164, 310, 320, 353, 392, 394.
- Batoe Tjina 261, 374.
- Batsjan vi, xxxv, xxxix, liv, lxvi, 4—6, 8, 27, 93, 117, 139, 140, 176, 213, 227, 294, 379, 380.
- Bawail, zie Pawail.
- Beaulieu (Augustin de) xxxi.
- Belgica (Fort) 347.
- Bengalen lxxiii, lxxvii, 183, 360.
- Bengkalis (Straat van) 263.
- Bengkoelen xxv.
- Berchelangh, zie Phra-Khlang.
- Berthelot (Pierre) xxix, xxxi.
- Bessy (Kimelaha) 90.
- Bima (op Soembawa) xxiii, lxxi, 281. ✓
- Binoeno (Ngofamanira) xiv, xxiii, 91, 104, 106, 107, 109, 110, 189, 371, 374.
- Bintang 391.
- Bisayas 6, 7, 213.
- Blocq Mz. (Adriaan) 10, 159.
- (Brieven van) 156—159.
- Boano, zie Bonoa.
- Boegerones xxi, 275.
- Boegineezen lxxviii, 275, 276, 281, 298, 299, 352.
- Boekit (op Java) 203, 260, 303.
- Boeloe Boeloe 298.
- Boerâne (Karaëng-ri-) 393.
- Boeroe xii, xlii, xliv, lx, 15, 16, 18, 26, 27, 73, 74, 95, 97, 147, 162, 179, 185, 213, 238, 245, 251, 260, 261, 281, 342, 345.
- Boeton xxi, xxii, xxxvi, xlvi, lxvi—lxix, 16, 21, 83—85, 104, 109, 137, 162, 163, 181, 210, 213, 251, 255, 256, 275, 276, 281, 294, 297, 323, 336—338, 385.

- Boette (Abraham) 203.
 Boi 316.
 Bolinao (Kaap) 36.
 Boloteo (Hoekom) 346, 375.
 Bonoa 50, 147, 206, 241, 248, 342.
 Borneo 87, 183, 184, 281.
 Botelho (Nuno Alvares) xxix—xxxI, 166, 169—172.
 Botey (?) 242.
 Both (Pieter) lXVII, 139, 152.
 Bouges, Bougijs, Boutges, zie Boegineezen.
 Boulot 316.
 Bout (Hendrik) 394.
 Brahim (Patih) 80.
 Brederode xi, 62.
 Broeckmans (Gerrit) xxviii, 173—175.
 Broeckum (Jan van), zie Gorcum.
 Brouwer (Hendrik) li, lv, lix, lxvi.
 — (Brieven van) 195, 252—269, 280—286.
 Brouwer (Straat) 263.
 Bruin (Klaas) lxxx, 263.
 Bruine (Izaak de) xvii.
 Bulan 282.
 Burch (Jan van der) 260, 268, 286.
 C. (vele woorden met), zie K.
 Cabaeuw, zie Kabaoe.
 Caen (Antonie) xxxiv, xlvi, lxi, lxiii, lxix, lxxviii, lxxix, 214—231, 308, 324, 333, 337, 340, 347, 396.
 Cajetto 257.
 Calbouw 304.
 Caldera (La) 213, 293, 327, 345.
 Caleboque, zie Keli Woko.
 Calonsche slaven, zie Kalongan.
 Campher, zie Kampar.
 Canarijns of Cannerijns, zie Kanareezen.
 Candidius (predikant) ii, Cardinoso (Alonso) 325.
 Carpentier (Pieter de) i, iv, ix, x, xxiv, xxv, xxxiii, 5, 125, 131, 132, 137, 159.
 — Brieven van 87—89, 127—131.
 Carstano (Manuel) 148.
 Carstensz. (Jan) xi, xviii, 49—75.
 Casembroot (Nicolaas de) xxvi.
 Cassiopiijn (Kapitein) xi, 61, 70, 71.
 Castelle (Kimelaha) 192.
 Castro (Bastiaen de) 117.
 Caul (Pto) 7.
 Cauwel, zie Caul.
 Cavaca (Francisco Cotinho) 305, 306.
 Cavite 346, 384.
 Cay, zie Keieilanden.
 Cayo 90, 117.
 Ceilon 261.
 Celebes xx, xxiii, lxvii, 3, 260, 262.
 Ceram ix, xi, xiv, xvi, xix, xxi, xxii, xliv, xlix, lvi, lviii, lx, lxi, lxii, lxiii, lxxiii, 9, 11, 16, 17, 25, 30, 49, 62, 66, 102, 128, 129, 145, 164—166, 180, 196—198, 207, 209, 242, 247, 251, 266, 269, 271, 294, 324, 336, 385.
 Ceram (Klein-) vi, vii, ix, x, xiii, xv, lvi, lvii, lx, lxii, 24, 30, 31, 95, 107, 110, 111, 113, 114, 146, 147, 179, 188, 237, 253, 254, 283, 342, 343, 387.
 Ceram Laoet lvi, lxxiii, 203, 209, 240, 242, 245, 247, 267, 269, 285, 296, 297, 319, 385.
 Cereso de Salamanca (Don Joan) 284.
 Cheribon 175.
 Chery Paducca (Orangkaja) 173.

- Chevauchart 182.
 Chey, zie Keieilanden.
 Chiam, zie Siam.
 Chiauwers, zie Siau.
 China en Chineezen x, xviii, xxiii, xxiv, xxix, xxxii, xxxiii, lxxvi, lxxviii, lxxx, 4, 6, 16, 36, 74, 88, 142, 151, 157, 169, 173, 184, 217, 220—222, 229, 262, 282, 297, 312, 320, 333, 334, 340, 348.
 Choor, zie Koor.
 Cibori (Kaïtsjil en Kimelaha) lxii, 370, 387.
 Cidayo, zie Sidajoe.
 Ciël, zie Sihel.
 Cillida, zie Salida.
 Coacq, zie Kowak.
 Cochîn-China xxxii, lxxx, 183, 320.
 Coen (J. Pz.) iii, viii, xvi, xviii, xxiv, xxv, xxxii, xxxv, xxxvii, xl, xli, l, lxxii, 8, 15, 131, 156, 158, 161.
 — Brieven van, 127—131, 142—145.
 Coerten (Pieter) 356.
 Colff (Kapitein) 128.
 Collefino of Collesino (Kaïtsjil) 382, 383.
 Colster (Koopman) 358.
 Colijn Jansz., (Jacob) xxvi.
 Combelle, Zie Kambelo.
 Comber, zie Kombir.
 Compostel (Sr.) 308.
 Coningum, zie Cunnegom.
 Coper (Jacobus) lxx, lxxv, lxxxii, lxxxiii, 263, 353, 395.
 Coppel (Jacobus) 5.
 Corcuera (Don Sebastian Hurtado de) 383, 384.
 Cornelisz. (Gregorius) xxxix, li, 119, 142.
 Corsen (Gerrit) 174, 214, 220.
 Costa (Anthonio da) 148.
 Coster (Commandeur) 230.
 Cotuaringen, zie Kota Waringin.
 Coulonger, zie Kalongan (bewoner van).
 Courten (William) 356.
 Couwer, zie op Koor.
 Crappe (Roeland) xlvi, 163.
 Croock (Koopman) 175.
 Croocq (Paulus) lxxv, lxxviii, 329, 389, 390.
 Cunha (Pedro da) 118.
 Cunnegom (Willem) xxxiii.
 Dabul 308.
 Daja (Kimelaha) vii, 11.
 Danckaert (Predikant) 5, 186.
 Dancker, zie Danckaert.
 Dato Besaar van Siam (De) 215, 218—222.
 Dayman (Jan Thomasz.) xxiii.
 Dender 88, 130.
 Denen xxi, xlvi, 113—115, 143, 246, 256, 260, 261, 281, 304, 336, 352.
 Deroewies (Kaïtsjil) 105, 377.
 Derwijs, zie Deroewies.
 Deutecom (Jochem Roelofsz. van) lix—lxi, lxiii, 269, 273, 288, 322, 332, 354.
 — Brieven van 276—279.
 Diemen (Antonio van) xxxviii, li, lxi—lxiv, lxix, 159, 173, 260, 267—269, 286, 337—344, 347—351.
 — Brieven van 173—184, 298—308, 320—335, 337—365, 383—396.
 Djambi xxiv—xxviii, xxx—xxxii, lxxiv—lxxvi, lxxxii, 127, 128, 166—168, 170—173, 218, 231, 320, 329, 330, 360, 361, 363.
 D' Jara (Kimelaha) 371, 375.
 Djilolo iii, xxxv, 1, 4, 9, 93, 137, 153, 155, 189, 238, 261, 262, 368, 369.

- Djogoegoe (De) van Ternate (Djonai?) XIII, XXXV, 1, 4, 39, 40, 42, 43, 91, 92, 115—117, 119—122.
 — (De Sengadji van Gamoe-kanora) LII, LIV, 235.
 — (Kaitsjil Moesa) LXV, 291, 367, 368.
 Djohor XXI, XXVIII—XXX, XXXII, LXXVI—LXXVIII, LXXX, LXXXI, 167, 218, 220, 260, 263, 289, 307, 357, 365, 390—392, 396.
 D'Jou Louhoe, enz., zie Loehoe, enz.
 Dodinga 325, 374.
 Doly Olot (Orangkaja) 80.
 Draeck (Koopman) 170.
 Drie Broers (De), Zie Gebroeders.
 Dubbeldrijk (Jacob Antoniesz.) 32, 77.
 Dussen (Adriaan Jacobsz. van der) xxv.
 Duynen (Brieven van Pieter van der) 131—132.
 Eli 165.
 Ellat 295, 318.
 Elpapoetih-baai 100, 102, 199, 321.
 Elst (Pieter van der) xxxiv.
 Ende XVIII, LXXI, 281, 309, 310, 312, 313, 328, 329, 353, 354, 394.
 Engano (bij Sumatra) 264.
 Engels (Theunis Jacobsz.) 301.
 Engelsche eiland (Het) 255.
 Engelschen VIII, IX, XXI, XXIV—XXVII, XXX, XXXIII, LXXIII, LXXV, LXXVI, 13, 18, 21, 23, 25, 113, 127, 139, 143, 145, 168, 170, 246, 260—262, 281, 302—304, 335, 348—352, 356, 357, 364, 383.
 Eomba, zie Noemba.
 Erang XII, 15, 48, 56, 63, 66, 67, 85, 106, 110, 185, 239, 240, 278.
 Espiritu Santo (Cabo de l') 333, 372.
 Essen (op Amboina) 257.
 Fakiri (Kimelaha) LVII, LIX, 27, 238.
 Flores LXX, LXXI, 281, 353.
 Formosa LVI, 36, 141, 180, 320, 333, 372.
 Franschen 182.
 Fretis 181.
 Gamoeakanora xxxvii, LII, 1, 4, 122, 124, 136, 155, 189, 192, 232, 235, 285.
 Gamoelamoe 1, 3, 42, 90, 117, 140, 152, 153, 265, 379.
 Gane 8, 46, 118.
 Gapey xxxvi, 138.
 Gardenijs (Arend) L, 163, 303.
 Gebroeders (De Drie) 13, 19, 66, 76.
 Gelder (Claes van) 318.
 Gendt (Sr. van) 233.
 Gentil (Valerio) 362.
 Gerritsz. (Herman) LXVIII, 276.
 — (Roelof) 298, 299.
 Gilolo, Gelole, zie Djilolo.
 Gnarammo (Sultan van Tidore) 124, 283, 284, 380, 381.
 Gnoffiquia, zie Ngofakiaha.
 Gnoffmaniere Bynuno, Zie Binoeno.
 Goede Hoop (Kaap de) 297.
 Goeli Goeli 242, 244, 295, 385.
 Goenong Api (Bandagroep) 268.
 Goeseratte xxvi, 113.
 Gommès (Louis) 148.
 — (Poulo) 148.
 Gora 165.
 Goram IX, XLIX, LXXIII, 268, 269, 285, 318.
 Gorcum (Jan van) XI, XIII—

- xvi, xx, liv, lv, lxvi, 38,
48—75, 109, 132, 143, 268,
283, 285, 301, 373, 374.
— (Brieven van) 75—83,
95—115, 291—294, 366—
369, 372—383.
- Gorontalo LXVIII. ✓ ✓
- Gorontalo (Kaitsjil) LIII, 93, 118,
250, 259, 265, 283, 284,
300, 381, 382.
- Gougou(ge), zie Djogoegoe.
Gowa (op Celebes) 352.
Gratie (Jan Pietersen de) LXXIV.
Gravé xxxi.
Grece, Gresej, zie Gresik.
Gresik 260, 289.
Grevinckhoff (Jan) 357.
Groot (Adriaan de) xxx.
Guinea (Nieuw-) LXXIII.
Gijssels (Aert) XLIV—XLVII, LV—
LVIII, LX, 181, 184, 188,
248, 256, 257, 267, 269,
282, 286, 308, 333, 352.
— (Brieven van) 185—186,
195—209, 239—249, 269—
274, 287—289.
- Hafsin 121.
- Haghen (Steven van der) LXIV,
81, 326, 343.
- Hairon of Hairoel Djamiel 121.
- Haja 49, 66, 102, 196, 385.
- Halevi, zoon van Kapitein Hitoe,
13, 31, 49, 80, 114.
- Halmahera, zie Djilolo.
- Halong (op Ambon) 98, 321.
- Halouw, zie Halong.
- Hamdja (Sultan van Ternate)
vi, xxxv—xxxix, LIII—LV,
LVIII, LIX, LXII—LXIV, 117,
120—123, 136, 138, 140,
145, 152—154, 175—179,
189—192, 201, 202, 210—
213, 232—234, 236—239,
259, 261, 265, 283—285,
292, 300, 301, 325, 326,
338—344, 366—369, 373,
374, 376—378, 380, 382.
— (Brieven van) 124—126,
150—151, 162—163, 193—
195, 249—252, 369—372.
- Hamsia, zie Hamdja.
- Harderwijk ('t Fort) VIII, IX, 11.
- Hari (De bocht van) 185.
- Haria 316.
- Haroekeo xiv, 95, 96. — Zie
ook Oma.
- Hatapoetih 203, 207, 239.
- Hatecili 316.
- Hatib Patih xiv, 101.
- Hative (op Amboina) 67, 98,
148, 321.
- Hatoe (op Ambon) 316, 343.
- Hatoehaha (op Haroekeo) ix,
xiv, xlv, lx, lxiv, 10, 25, 26,
32, 95—97, 100, 103, 111,
112, 144, 273, 278, 279,
316, 321.
- Hatoemeti 196, 198.
- Hatoe Soewa 196.
- Hatoewe (op Ceram) xii, 73,
74, 206, 271.
- Hattisouw, zie Hatoe Soewa.
- Hattomoury, zie Hoetoemoeri.
- Hazel (Jan van) xxxiii.
- Helato (Orangkaja) 80.
- Helesy » 80.
- Helmichio (Predikant) 287.
- Henebalijte, zie Henewali.
- Henewali 60, 271.
- Hennebeloe 56, 67, 69, 70, 72,
340.
- Henneheloe 104.
- Hennekelang 60, 271.
- Hennelessi 57, 60, 271.
- Hennetello LVII, 248.
- Hennetoeban 59, 60, 271.
- Henricus ('t Fort) LI, LXX, 164,
314, 328.
- Heredia (Pedro de) xxxv, 153,
154, 156, 259, 265.
- Heurnius (Justus) 353.

- (Brieven van) LVIII, 289—291.
- Heuvel (Antonie van den) LII, LVI—LIX, LXVII, LXXIII, 239, 248, 257, 258, 267, 269, 274, 282, 287.
- (Brieven van) 249, 275—276.
- Hierie (?) (Hiera?) 300.
- Hila LXIII, 342.
- Himetau (?) 189.
- Hindostan 281.
- Hitoe x, xi, XIII, XIV, XLII, LIX—LXIV, 13, 16—18, 22—24, 26—28, 30—32, 39, 48, 49, 59, 63, 73, 77, 80—82, 85, 100, 105, 106, 112—114, 132, 144, 148, 186, 196, 204, 247, 249, 251, 257, 258, 266, 269, 270, 272, 277, 278, 282, 283, 303, 304, 316, 343, 344, 387.
- Hitoe (Kapitein) VIII, XIII, XVI, XLI, XLVI, LVII, 13, 14, 16, 17, 23, 27—31, 45, 49, 76, 77, 81, 95—97, 104—106, 108, 111, 114, 143, 151, 186, 195, 205, 249, 377.
- Zie ook Kakiali en 301.
- Hitoe Lama 105, 111, 144, 321.
- Hoamohel, zie Ceram (Klein-)
- Hoeff (Cornelis van der) xxvii.
- Hoekom Limoeri, zie Limoeri.
- Hoekoms van Ternate (De) 41, 92, 94.
- Hoelon (op Klein-Ceram) 239, 241.
- Hoetemoeri 25, 277, 303.
- Hoewaloi, zie Latoe.
- Hollanders, zie Nederlanders.
- Hollandia ('t Fort) 347.
- Holoy, zie Hoewaloi.
- Honimoa, zie Saproea.
- Horalie 8.
- Horney (Jan de) xxiii, I, 164, 314, 354.
- Houten (Cornelis van) LXXV.
- Houtman (Frederik) 3, 81.
- Hult (Evert) LX, 163, 198, 208, 245, 287, 288.
- Hunter (John) 348—351.
- Iha en Mahoe XIV, XLV, XLVI, LVI, LX, LXIV, 11, 28, 100, 101, 195, 199—201, 208, 209, 240, 247, 273, 277, 278.
- Ihoor of Ihor, zie Djohor.
- Ilat 74.
- Indostan, zie Hindostan.
- Indragiri XXIV—XXVI, XXXII, LXXVI, 167, 173, 218, 220, 320.
- Indrapoera XXV, LXXVI, 358, 390.
- Iskander Moeda XXV, XXVI.
- Jacobsz. (Cornelis) XI, 52—72.
- Jacobszen (Lieuwe) XLIX.
- Jacobus, zie Dubbeldrijck.
- Jamby, zie Djambi.
- Jansen (Sacker) 297.
- Janssen (Jan), zie Priserius.
- Jansz. (Cornelis) 172.
- Jansz. (Willem) xvii, xviii, 17, 32, 89, 128.
- Japan en Japanners XXIX, XXXII, XXXIII, LIV, LXXX, LXXXI, 169, 173—175, 184, 255, 261, 262, 333, 334, 355, 384.
- Japara 203, 253, 289.
- Java en Javanen II, VIII, xv, xvii, XXI, XXIV, LVI, 13, 14, 22, 29, 87, 88, 90, 93, 109, 130, 175, 180, 181, 194, 203, 233, 242, 263, 273, 289, 303, 309, 313, 319, 339, 341, 358, 389, 391.
- Jeronimusz. (Lambrecht) 372, 385.
- Jesson (Randol) 302, 303.
- Jolo, zie Soeloeeilanden.
- Joor, zie Djohor.

- Joosten (Jan) 10.
- Kaartekoe (Minne Willemsz.)
LXXXII.
- Kabaoe XIV, LXIV, 12, 111, 278,
279, 321.
- Kaibobo LVII, 57, 66, 98, 103,
200, 202, 241, 246, 271,
315, 386.
- Kailolo LXIV, 96, 100, 111, 278,
279, 321.
- Kaïtsjil Ali, enz., zie Ali, enz.
- Kajoean, zie Tanehitoemessen.
- Kakiali XLVI, LVII—LXI, LXII—
LXIV, 196, 208, 209, 250,
257, 265, 266, 272, 282,
287, 342, 386, 387.
- Kalaura 281.
- Kalimata III, v, 1, 2, 8, 37, 42,
44—46, 89, 153, 176.
- Kalimbatta xv, XL, 20, 26, 28,
50, 106, 107, 109, 110, 143,
150, 178.
- Kalongan x, 40, 41, 44, 78, 79,
117.
- Kamarian 98, 103, 240.
- Kambelo IX, XII, XLI—XLIII,
LXII—LXIV, 14, 17, 18, 21,
22, 24, 29, 30, 32, 33, 48,
49, 54, 56, 63—70, 72—74,
76, 79, 81, 85, 95, 97, 104,
106, 110, 142, 143, 148,
151, 161, 179, 203, 245,
256, 257, 274, 278, 315,
339, 341, 342, 366, 377,
386.
- Kambodja LXXX, 174, 175, 183,
218, 255, 320.
- Kamenasa LI, 164, 353, 392,
394.
- Kampar 220, 263.
- Kanareezen 229.
- Kapaha 205, 273, 278, 279.
- Karimon 390—392.
- Karise (?) 279.
- Kattenberg (De) 347.
- Kauwacke, zie Kowak.
- Kayaros en Kaiaruwers, zie Kei-
(en Aroe-) eilanden.
- Kayesen, zie Roemakai (bewo-
ners van).
- Keda LXXX, 359, 360, 395.
- Kediri (Colano Ngofagnara) 375.
- Keffing 203, 242—244, 316,
385.
- Kei-eilanden XVIII, XLIX, LXXIII,
32, 130, 145, 160, 165, 181,
285, 295, 317, 318.
- Kei Watela 294.
- Kelang XII, XLVII, LVI, 15, 69,
70, 97, 185, 203, 206, 207,
239, 245, 256, 273, 278,
342.
- Kelebom, zie Kilbong.
- Kelipapoete, zie Elpapoetih.
- Keli Woko 144.
- Kellole, zie Kailolo.
- Kerekringh (Hendrik) LXXI, 335,
351, 352, 393, 395.
- Kiey Intol Wansa Diepa, zie
Wangsa.
- Kilbong 128, 244, 290, 303.
- Kilmoeri 128, 244, 303.
- Kilwaroe 242.
- Kimelaha Leliato, enz., zie Le-
liato, enz.
- Kipati Kambelo, enz., zie Kam-
belo, enz.
- Kitghe Aly, zie Ali (Kaïtsjil).
- Knipe (Edward) 356, 357.
- Koeckebacker (Dirk Leendertsz.) 8.
- Koepang 310, 354.
- Kombir 88.
- Koor 285, 318.
- Koromandel (Kust van) XVIII,
XXIV, XXVI, LXXVII, 18, 115,
134, 158, 183, 256, 260,
281, 307, 360.
- Kota Waringin 351.
- Kowak 11, 100, 101, 199.
- Koywacke, zie Kowak.
- Kreu, zie Karise (?)

- Kunst (Bartholomëus) xxvi—xxviii.
- Kymola, zie Kimelaha.
- Laäla lxii, 57, 60, 271.
- Laboeërs xvi, xxxvi, 4—6, 8, 117, 139, 176, 237, 380.
- Lacxman (Kaitsjil) 272.
- Lakoei 88, 347.
- Lamahala 311, 312.
- Lamakera li, lxx, 311.
- Laoet (Kapitein) i, xiii, 1, 4, 39—41, 43, 46, 90—92, 94, 115—117, 124, 138, 151, 235. — lii, 235, 292. — lxii, 387.
- Larantoecka 286, 310, 328, 353, 354.
- Larike xlii, lvii, 17, 25, 32, 72, 76, 112, 113, 148, 277, 316, 322, 343.
- Lasamelieuw 98.
- Lasero 222.
- Latoe en Hoewaloi 26, 28, 49, 102, 209, 212, 244, 273, 278.
- Latoe Halat 321.
- Latoholoy, zie Latoe en Hoewaloi.
- Lean, zie Liang.
- Leaoelye (?) 273.
- Leassers, zie Oeliasers.
- Lebalehoe 13, 257.
- Lebee Petole, enz., zie Patole, enz.
- Lebeleu of Leboleu, zie Lebalhoe.
- Lecoq 182.
- Leeuwen (Koopman van) 33.
- Lefebvre (Jacques) ii, v, vii, x, xxxv, 5, 7, 8, 37, 93, 118, 120, 154, 155.
- (Brieven van) 1—9, 24, 38—48, 89—92, 115—124.
- Leitimor lxi.
- Leliato (Kimelaha) vii, xiv, xv, xxi, xlii, lvii, lxi, lxiii, lxiv, 20, 21, 24, 26, 27, 31, 33, 38—40, 44, 49, 50, 95, 96, 99, 104, 106—111, 114, 132, 137, 150, 161, 205, 238, 315, 341, 342, 344.
- Lesidi xii, xliii, lvii, lxii, 15, 18, 20, 21, 29, 30, 33, 48, 49, 56, 62, 64, 67—70, 72, 73, 82, 85, 108, 110, 148, 185, 203, 208, 278, 288, 315, 342, 386.
- Lesidi (Oud-) 72.
- Lessiëla, zie Luciëla.
- L'Hermite (Jacques) v, 35, 41, 42, 100.
- Liang 33.
- Liangan 7.
- Liboute, zie Limbotoe.
- Liela 54.
- Lievens (Karel) xxxi, 174, 173.
- Ligor xxxiv, lxxx, lxxxii, 174, 175, 220, 221, 263.
- Ligou, zie Liangan.
- Lilibooi 316, 343.
- Limao 141.
- Limbotoe xxxvii, 118.
- Limoeri (Hoekom) lv, lxv, 41, 92, 94, 95, 366—368, 371.
- Limoeri (Kimelaha) xiii, lxvi, 95, 104, 120, 346, 368, 374—378.
- Lingen, zie Lingga.
- Lingga xxix, 260.
- Lisabata 50, 200, 202, 206, 207, 212, 342.
- Lissa Houdy, zie Assahoedi.
- Lissibessi xii, 73.
- Lochum op Poeloe Run 302, 348.
- Lodensteijn (Gijsbert van) xxxvi, xxxix, lii, lxvii, lxviii, 152, 178, 191, 193, 250, 252—256.
- (Brieven van) 152—156, 162—163, 189—192, 210—214, 231—239, 276, 292.
- Loehoe x—xii, xvi, xli, lvii—lix, lxii, lxv, 10, 12—15,

- 17, 18, 20, 22—24, 26, 27, 29—31, 33, 45, 48—56, 62, 64—66, 76, 80—82, 85, 102, 105, 106, 132, 143, 147, 148, 185, 199, 201—203, 206, 209, 212, 242, 247, 278, 315, 342, 386, 387.
- (Djo), zie Loehoe (Kime-laha).
- (Kemelaha) XLII, XLIII, XLVI, LVI, LVII, LX, LXI, LXIII, LXIV, 27, 28, 146, 162, 198, 201, 202, 204, 205, 208, 209, 211, 212, 238, 241, 245, 246, 248, 254, 257, 258, 271, 273, 274, 280, 301, 303, 315, 341, 342, 344, 366, 370, 375, 376, 385, 386.
- Loemaëte 19, 20, 32, 74, 95.
- Lokki 57, 60, 61, 204, 246.
- Lokuy, zie Lokki.
- Loloda 137, 189.
- Lombok LXXI.
- Lontor 88, 347.
- Louatten (?) 68, 69.
- Louw, zie Loehoe.
- Lucasz. (Philips) XXXIII, XL, XLIII, 78, 83, 111, 132, 144, 178, 181, 185, 186, 188, 286, 308, 309, 333, 337, 363, 390—392.
- (Brieven van) 83, 132—134, 146—150, 159—161, 188.
- Lucia (Sint) 2, 89, 176.
- Luciëla XI, XII, LVIII, LX, LXII, 17, 51, 54—56, 59—63, 97, 99, 105, 246, 269—271, 280, 322, 387.
- Lussydy, zie Lesidi.
- Lijn (Cornelis van der) 363, 396.
- Maba 233.
- Macao XXI, 3, 87, 180, 182, 214, 253, 254, 261, 359, 383, 393.
- Maes (Cornelis) 5.
- Maganito, zie Mangganitoe.
- Magna Nagara (Tomonggong) 330.
- Maharadja Lela (Orangkaja Sri) 357, 390.
- Mahoe, zie Iha.
- Mahoellus (?) 196.
- Majoe 94, 233.
- Makariki 11, 101, 102, 199.
- Makassar II, VIII, X, XII, XV, XVII, XX—XXIV, XXXVI, XLVII—XLIX, LVI, LVII, LXIII, LXVI—LXXI, 7, 15—21, 23, 28—30, 33, 39, 40, 50, 56, 57, 64, 65, 70, 73, 76, 79—81, 83—87, 90, 93, 97, 99, 104, 105, 108—110, 113, 114, 118, 119, 124, 132, 133, 137—139, 142, 145, 146, 160, 162—166, 178—183, 194, 195, 199—201, 203, 210, 212, 220, 233, 236, 242, 245, 246, 251—257, 260—262, 266, 273, 275, 279—281, 288, 297—299, 304, 308, 319, 323—325, 332, 335—337, 339, 341, 346, 348, 352, 360, 386, 391, 393—395.
- Makian III, V, VIII, XXV, XXXVIII, XXXIX, LIV, LXVI, 5, 43, 45, 46, 76, 122, 138, 142, 145, 147, 175, 176, 189—191, 211, 237, 260, 261, 284, 285, 292, 325, 342, 346, 367, 371, 388.
- Malabar (Kustvan) LXXIII, LXXVII, 33, 78, 308.
- Malajoe 1, 4, 8, 37, 38, 43, 90, 137, 153, 259, 265, 294, 374.
- Malaka II, XXI, XXIII, XXV, XXIX, XXXI, LXIX, LXXIV, LXXVI—

- LXXVIII, LXXX—LXXXII, 87,
 164, 166—171, 173, 175,
 180, 182, 214, 246, 253,
 262, 263, 305—307, 324,
 330, 331, 352, 355, 356,
 358—361, 365, 383, 390,
 391, 395.
- Malburch (Dirk) 24.
- Maleia, zie Malajoe.
- Maleiers XII, XV, XXIV, XXXIII,
 72, 86, 90, 109, 110, 113,
 194, 203, 207, 209, 212,
 233, 246, 253, 254, 260,
 263, 319, 331, 339, 341,
 360, 362.
- Maleisch schiereiland LXXVI,
 LXXVII, LXXXII.
- Mamala 105, 144, 202, 203,
 205, 273.
- Manacabers 246, 289.
- Mandarsjah 121.
- Mandioli (Don Pedro) 300.
 — (Sengadji) 379, 380.
- Mandjany 88.
- Mangganitoe 117.
- Manila XXXV, 3, 7, 8, 36, 37,
 46, 87, 117, 124, 126, 140,
 238, 320, 334, 346, 383,
 384.
- Manipa XII, XLI, LVI, 2, 5, 16,
 20, 26, 32, 73, 74, 95, 97,
 98, 143, 178, 179, 185, 239,
 245, 256, 273, 278, 339,
 342, 370.
- Ma Radja, zie Maharadja.
- Marco (Lorenzo) 148.
- Mardijkers XLIX, 9, 60, 78, 88,
 90, 98, 145, 153, 156, 196,
 217, 234, 235, 321, 337,
 368.
- Marees (Adriaan de) XXXIV.
- Marsaoli (Kimelaha) 189, 346.
- Martapoera 252, 281, 298, 351.
- Maseijck (Cornelis van) LXXV.
- Massawooi 239.
- Masselin, zie Massili.
- Massili 69, 342.
- Mataram LXXIV—LXXVI, 175,
 180, 224, 305, 330, 339,
 360, 361.
- Matasili 24, 26, 28, 39.
- Matelieff (Cornelis) 148, 152.
- Matta Onnut (Orangkaja) 80.
- Mattos (Padre Joan de) 3.
- Mau(ho), zie Iha.
- Mauritius (Fort) 44.
- May Ebico (Orangkaja) 285.
- Meao en Meau, zie Majoe.
- Melchiorson (Wouter) 144.
- Mena 310.
- Menado 3, 281.
- Mendato (Orangkaja) 285.
- Meulen (Jan van der) 354, 356,
 357, 364.
- Meijer (Cornelis de) 175, 176,
 191.
- Middelhoven (Koopman) 214,
 222.
- Mindanao XXXVI, LIV, 6, 7, 47,
 141, 142, 155, 210, 212,
 213, 293, 345, 368, 369,
 384.
- Modafar (Sultan) I, XIII, 1, 2,
 4, 7, 24, 27—29, 31, 39—
 46, 90—92, 94, 95, 99, 104,
 105, 108—110, 116, 119—
 121, 151, 152, 154, 190,
 301.
- Moesa (Kaïtsjil) LXV, 116, 121,
 291, 346.
- Mojauw, zie Majoe.
- Mokka 184.
- Molukken I—VII, XX, XXI, XXV—
 XXXIX, LI—LV, 5, 8, 9, 13,
 16, 18, 24, 36, 37, 43, 46,
 87, 93, 104, 115, 117, 118,
 121, 135, 141, 145, 157,
 158, 180, 194, 195, 232,
 234, 246, 251, 252, 258,
 261, 265, 266, 302, 325,
 327, 345, 346, 366—384,
 388.

- Moriti xxii.
 Moro 94, 137, 369.
 Morotai 94, 137, 233.
 Motir III, v, 8, 37, 42—46, 89,
 93, 126.
 Muysers (Pieter Jansz.) 36.
- Nachtegaal (Henricus) LXXXI.
 Naeldwijk (Pieter van) 267.
 Nam Songy 54.
 Narra Ringij Ringij 295.
 Nary (Kipati) 142.
 Nassau (Fort) 297, 347.
 Nassau ('t Gat van) 50.
 Nassausche vloot v, xv, xxii,
 34, 52, 188.
 Nasselouly, zie Assaloeloe.
 Nay (Djo) 11.
 Nay (Patih) 53, 199, 200.
 Negapatnam 87.
 Nenner 88.
 Nera XIX, 32, 89, 128, 267, 347.
 Ngofakiaha LII, 8, 46, 137, 211,
 235, 294.
 Noela (Toewa?) 239.
 Noelehoe 58, 60, 271.
 Noemba 328.
 Noeri, zie Norilila.
 Noesalaoet LXI, 32, 59, 112,
 132, 149, 198, 203, 249,
 273, 316.
 Noesanive 48, 316, 321.
 Noesatelo 26.
 Noffa Maniero, zie Binoeno.
 Norilila 185.
 Nouleuw en Nuleeuw, zie Noe-
 lehoe.
 Nousselauw, zie Noesalaoet.
- Obi 261.
 Oedjong 395.
 Oelat (op Saparoea) 272, 316.
 — (Radja) 63, 272, 277.
 Oelebale (Hoekom) 189, 191,
 192.
 Oeliaser, zie Saparoea.
- Oeliasers XIV, XVIII, XLV, XLVI,
 LVIII—LXII, LXIV, 56, 80, 95,
 102, 199, 201, 242, 258,
 273, 277, 282, 289.
 Oelilima's VIII, 150, 162, 196,
 197, 244.
 Oeliswa's VIII, 98, 150, 162,
 196, 205, 240, 243.
 Oeratoe 165.
 Oerien, zie Oering.
 Oering XIII, 76, 100, 112, 114,
 144, 315, 343.
 Oerong 242—244.
 Olangschudt, zie Sjahbandara.
 Olou (Orangkaja) 80.
 Oma 32, 57, 67, 95, 96, 111,
 112, 149, 197, 198, 240,
 273, 278, 316. — Zie ook
 Haroekoe.
 Onin 296, 319.
 Oosterwijk (Jan) xxx, 166.
 — (Brieven van) 166—168.
 Orney, zie Horney.
 Orry, zie Oering.
 Ortattan 88.
 Ottemoery, zie Hoetoemoeri.
 Ottens (Daniël) LII, 141, 258.
 — (Johan) LII, LIII, LXI—LXIII,
 LXV, 188, 201, 250, 258,
 259, 265, 308, 338, 340,
 386.
 — (Brieven van) 186—189.
 Ouri, zie Oering.
 Ourien, zie Oering.
 Ourin, zie Oerong.
 Ourij (?) op Banda 88.
 Outongh (Orangkaja) 80.
- Padang LXXVI.
 Pahang XXX, XXXII, LXXVII,
 LXXVIII, LXXX, 168, 173, 220,
 260, 263, 331, 332, 357,
 365, 390—392.
 Pajahee 374, 376.
 Palembang XXIV, XXVI—XXVIII,
 XXXII, LXXIV—LXXVI, 127,

- 128, 168, 172, 173, 320,
329, 361—363.
- Pampangers 258, 300.
- Panauer (Sengadji) 27.
- Pangasare 93, 117, 345.
- Pangeran Aria, enz., zie Aria,
enz.
- Papoewa's ix, 6, 8, 50, 97, 202,
- Passou (de), zie Baguala (de Pas
van)
- Patani xxi, xxvii, xxix, xxx,
xxxii—xxxiv, lxxviii—lxxxii,
93, 167, 168, 173—175,
180, 183, 214—222, 224,
229, 263, 264, 289, 320,
357, 390, 391, 396.
- Patengeloë, zie Patingallôwang.
- Patiëntie (Straat) 233.
- Patingallôwang (Karaëng) 393.
- Patole (Lebee) 11, 12.
- Patty Ney, enz., zie Nay, enz.
- Pauwelsen (Pieter) 295, 317.
- Pauwlessi 271.
- Pawail 59, 60, 271.
- Payacho, zie Pajahee.
- Pegu 183, 308, 360.
- Pelsaert (Frans) xxxi, 171.
- Pera lxxx, 360, 395.
- Permata 315.
- Perzië xxix, 168, 184, 307.
- Pessaert (Barend) 220.
- Philippijnen iv, xxi, 169, 384.
- Phra-khlang van Siam (de)
223—228.
- Pietersen van Enkhuizen (Jan)
293.
- Piscadores 35, 372.
- Playeha, zie Pajahee.
- Poeloe Ai 89, 144, 166, 302.
— Laoet lxxvii, 252.
— Run xix, lxxiii, 88, 89,
128—130, 164, 166, 302,
347—351.
- Pool (Gerrit Thomasz.) lxxvii,
lxxviii, 253, 297, 298.
- Portugeezen ii, viii, xxi, xxiii,
xxiv, xxix, xxxiii, l, lxiv,
lxx, lxxi, lxxvii, lxxviii,
lxxx—lxxxii, 3, 7, 10, 14,
18, 21, 23, 25, 30, 87, 90,
113, 163—172, 180, 182,
183, 204, 214, 217—219,
229, 246, 249, 253, 254,
257, 261—263, 281, 286,
306, 310, 311, 314, 328,
329, 332, 333, 336, 343,
352, 353, 355, 358, 360,
361, 364, 365, 390—393. —
Zie ook bij Spanjaarden.
- Poteyers (bewoners van Potti?)
319.
- Pottbakkerseiland 382.
- Powati 294.
- Praet (Johannes de) 77, 78.
- Priaman xxv.
- Priserius (Jan Jansz.) lxxxii,
286, 295, 317.
- Putmans (Hans) 308, 320.
- Qu (vele woorden met), zie K.
Quelpapouta, zie Elpapoetih.
- Quilola, zie Kailolo.
- Quinam, zie Cochinchina.
- Raemburch (Crijn van) lxxii,
163.
— (Brieven van) l, 163—
166.
- Rarakit 385.
- Ratoe Maes xxxi, lxxiv, 361.
- Rauatte 68.
- Reael (Lourens) 93, 139, 293.
- Reniers (Karel) 363.
- Rensen (Sr. van) 222.
- Reus (J. Pz.) xxiv.
- Ribot Hattemette, zie Hatoemeti.
- Roamite, zie Loemaëte.
- Roemakai 321.
- Romi 135, 259.
- Roobol (Daniël Isaaksz.) 275.
- Rosengein xix, lxxiii, 89, 128,
268.

- Rosiers (Predikant) 77.
 Rossanive, zie Noesanive.
 Rotti LXXI, 310, 315.
 Roij (Jan Joosten de) LXXIX.

 Sabadin (Kimelaha) 50.
 Sabandaer, zie Sjahbandara.
 Saboegoe 4, 122, 136, 189, 190,
 232, 235, 369.
 Saboewe, zie Saboegoe.
 Sacker, zie Jansen.
 Sadaha LVII—LIX, 139, 238,
 249, 250, 265, 374, 387.
 Sahid (Sultan) IV, XXXVI, 7, 90,
 117, 121, 124, 126, 153,
 238.
 Sahoelau XIV, LX, 33, 102, 103,
 200, 204, 205, 240, 272,
 303, 321.
 Sahouko, zie Swauko.
 Saidi (Kaitsjil) 382, 383.
 Salaloe, zie Seroelau.
 Salama 88.
 Salang 395, 396.
 Saleijer XXI, XLVIII, 163, 182,
 281.
 Salida 358, 390.
 Saloekoe 54.
 Samarang 303.
 Samboepo 114, 252, 253, 255,
 256, 335, 336.
 Samet (op Haroekoe) 203, 204.
 Sammer 88.
 Sangir-eilanden IV, 37, 40, 43,
 78, 79, 93, 117, 141, 142,
 233, 345.
 Sangora XXXII, 174, 220.
 Sapalaloe 261, 342.
 Saparoea XIV, 12, 112, 132, 149,
 195, 197, 316.
 Sapelulo, zie Sapalaloe.
 Saulauw, zie Sahoelau.
 Sauw 315, 328, 354.
 Saway 394.
 Sawouko (?), zie Swauko.
 Saydadin, zie Sahid.

 Schapenham (Gheen Huijgen) V,
 X, XI, 36, 42, 48—75.
 — (Brieven van) 34—38.
 Schouten (Joost) XXXIII, XXXIV,
 LXXIX, 263, 264.
 Schram (Jac.) XX.
 Schijer (Bartel) 71.
 Scotte (Apollonius) 83.
 Segart (Mr.) 32.
 Selebar XXV.
 Selau, zie Sahoelau.
 Sepa 11, 49, 102.
 Seraffi XIII, 95, 104, 106, 107,
 109, 110, 151, 162, 202,
 210, 211.
 Seram, zie Ceram.
 Serangany, zie Sirangan.
 Seriwawan 98.
 Seroelau 60.
 Serijn 353, 392.
 Sesoulou 204, 241, 272, 321.
 Seys (Gillis) VI, XVI, XXXV, XXXVI,
 115, 117—119, 123, 135,
 139, 140.
 — (Brieven van) 135—140.
 Seyt (Hoek van) 272.
 Siam XXVII, XXXII—XXXIV,
 LXXVIII—LXXXI, 173—175,
 180, 183, 214, 217—219,
 221—229, 263, 264, 320.
 Siau 8, 40, 117, 153, 237, 241.
 Sicouro (Louis Martinus de
 Soura) 331.
 Sidajoe 260.
 Sihel 315.
 Silan Binauwer 316.
 Sillida LXXVI.
 Silva (Don Pedro de) 305.
 Sirangan 6, 7, 211, 213.
 Siri Sorri 32 198, 208, 316.
 Siry Nata (Tomonggong) 329,
 330, 361.
 Sjahbandara van Siam (Olang-
 schudt) 223—226, 229.
 — op Ternate (Nederland-
 sche) 1.

- Sloos (Lambert) 299.
 Soahoekoe 11.
 Soekadana xxi.
 Soela Bèsi 261, 342, 344.
 — eilanden xxxvi, 90, 138, 139, 147, 232, 261, 265, 281, 342, 344.
 Soeli 25, 277, 316.
 Soeloe-eilanden iv, liv, 6, 47, 211, 213, 368, 369, 384.
 Soembawa 281.
 Soemiet xiv, lx, 32, 98, 102, 103, 200, 204, 240, 272, 321.
 Soenda-eilanden (Kleine) xxi, xxiii, lxx.
 Soenda (Straat) 395.
 Sokki, zie Lokki.
 Solocq, zie Soeloe.
 Solor xxiii, l, lxx, lxxi, 87, 164, 180, 183, 214, 253, 286, 309, 311—313, 328, 352, 353, 377, 392.
 Somewel (Orangkaja Lebee) 80.
 Sonck (Marten) xi, xvii, 32.
 Sonnius (Adr.) lxxiv.
 Sorsorry, zie Siri Sorri.
 Sotela 271.
 Souco, zie Soahoekoe.
 Soury (Pieter) lxxvi, 361—363.
 Soya Kelang 181.
 Spaignaert (Jacob) xxxiv.
 Spanjaarden ii, iv—vii, xxi, xxxiv, xxxvi, xxxvii, xliv, lii, lxi, 2—9, 23, 40, 42, 46, 47, 87, 89, 91—94, 97, 117, 125, 135, 136, 139—141, 145, 152, 154, 155, 176, 177, 194, 210, 211, 213, 218, 231, 232, 234, 237, 251, 258, 259, 261, 265, 282—284, 293, 300, 323, 327, 338, 345, 346, 366, 368, 369, 373, 374, 378, 380—384. — Zie ook bij Portugeezen.
- Speex (Jacques) xxx, xxxii, xxxvii, xlv, 131, 132, 159, 173.
 — (Brieven van) 168—173, 194, 195.
 Speult (Herman van) viii—xi, xiii, xv, xxii, 24, 38, 39, 48—77, 80—83, 87, 99, 101, 106, 108, 133.
 — (Brieven van) 9—34, 83—86.
 Spirito Santo, zie Espiritu.
 Stadlander (Dirk) xxx.
 Sumatra xxv, lxxviii.
 — (Westkust van) xxv, xxvi, xxix, lxxvi, lxxvii, 180, 304, 320, 355.
 Suratte xxix, lxxvii, 18, 134, 168, 184, 308.
 Swauko 101, 102.
 Sijmonsens (Cornelis), zie Veer.
 Syotauler (Orangkaja) 80.
- Tabilolo 116, 294.
 Tabinalo 239, 241.
 Tabocke en Tabuca, zie Tamboekoe.
 Tack 181.
 Tafasaho 294.
 Taffoeri lii.
 Taffongo 232.
 Taffoure, zie Tefore.
 Tagal 303.
 Tagolanda, zie Pangasare.
 Tahane 176, 233.
 Tahoela 379, 381.
 Takomi lii, 1, 4, 5, 7, 117, 234, 265.
 Taliaboe xxxvi, lxxviii, 90, 138, 139, 141, 211, 232, 251, 266.
 Talo (Kimelaha van) 382.
 Taloecki Bessie 316.
 Tamboekoe xlvii, lxxviii, 210, 266, 281, 389.
 Tamilaoe 11, 49, 102, 196.

- Tanah Keke 254, 256.
 Tandag 7.
 Tandau, zie Tandag.
 Tandjong Sial 66.
 Tanchitoemessen LXI, 80 (?),
 266, 273, 282, 304.
 Tankas (Radja) 357, 358.
 Tanoeno 62.
 Tariboe (Kimelaha) 315.
 Tarroewese, zie Deroewies.
 Tatehatoe (Orangkaja) 80.
 Tayouan, zie Formosa.
 Tefore 94.
 Tello 335, 336, 352, 395.
 Teloeti 66.
 Tengewea (?) 312, 313, 354,
 394.
 Tenimber-eilanden XVI, XLIX,
 LXXIII, 32, 160, 389.
 Ternate en Ternatanen I—VII,
 XXIII, XXXV, XXXVIII, LIII,
 LV, LXV, LXVI, LXIX, 1, 2,
 5—9, 23, 24, 30, 33, 37,
 39—43, 46, 47, 76, 79,
 89, 95, 96, 104, 109, 115,
 117, 118, 120, 135, 138—
 141, 145, 146, 152—155,
 162, 163, 176—178, 189,
 211, 213, 231—235, 237,
 238, 259, 265, 284, 292,
 314, 326, 345, 366, 367,
 374, 375, 388, 394.
 Ternatanen in de Ambonsche
 kwartieren VII—X, XII, XIV,
 XV, XXXIX, LXI, 2, 10—13,
 15—17, 20, 23—26, 28—
 31, 33, 38—40, 48—51, 56,
 57, 63, 64, 76, 82, 91—94,
 98, 102—104, 106, 112,
 132, 133, 137, 143, 144,
 147, 179, 186, 205, 210,
 249, 278, 322, 385, 387.
 Thibault (Orlando) LXXXI, 305,
 306, 330, 359, 360, 395,
 396.
 Thomassen (Adolf) 171, 184.
 Thomau, zie Tomahoe.
 Thomé (St.) 87.
 Tial 25.
 Tidore en Tidoreezen II, IV, V,
 VII, XVII, XXXVII, XLIV, LII,
 LIV, LXV, LXVI, 4, 6—8, 23,
 40—43, 45, 46, 89, 91—94,
 97, 115, 119, 124, 135, 136,
 139, 140, 153—156, 177,
 192, 202, 211, 213, 214,
 231—238, 244, 250, 251,
 259—261, 265, 283, 284,
 300, 319, 325, 346, 366,
 368, 373, 374, 380—382,
 395.
 Tikoe xxv, 357.
 Tikos (Kimelaha) 13, 53.
 Timor XXIII, L, LXX, LXXI, 87,
 164, 180, 182, 253, 281,
 286, 309, 310, 314, 328,
 329, 352, 353, 392, 393. ³⁹⁴
 Timor Laet 389. ³⁹⁵
 Tires 353, 392.
 Titawai 273.
 Tobo XLVI, 128, 195, 197, 198,
 385.
 Toeban XII, 73.
 Toegoeabe 93.
 Toehaha 12, 112, 198, 208, 316.
 Toekang Bèsi 385.
 Toelang Bawang 363.
 Toelon 121.
 Toloe, zie Toelon.
 Toloeko 189, 294.
 Tomagola (Stamhuis van) 38.
 Tomagon Siry Nata, enz., zie
 op Siry, enz.
 Tomahoe 27.
 Tombergen (Jan) LI, LXX, 164,
 309, 310, 312, 313, 315,
 328, 352, 392, 394.
 Tommagolo (Kimelaha) 189.
 Tommelouw, zie Tamilaoc.
 Tongkal XXVIII, 167.
 Tonkin LXXX, 309.
 Tonuwaire 46.

- Totahato 257.
 Toulalie 240.
 Trankebar XXI, 115.
 Tresel (Daniël) XXXI, LXXIV.
 Tuban (Patih) 80, 257.
 Tubug 155.
 Tycal, zie Tial.
- Uliassers, zie Oeliasers.
- Veer (Cornelis Sijmonsz. van der)
 LXXXI, 330, 359, 395.
 Verbeeck (Luitenant) 310.
 Verbeek (Willem Adriaansz.)
 LXXI, 392, 394.
 Verhagen, zie Hagen.
 Vermeer (Kapitein) 43.
 Vernoela, zie Ceram (Klein-).
 Verschoor (Jan Willemsz.) XI,
 XXVI, 52—75.
 Victoria (Kasteel) X, XXII, XLV,
 LXII, 17, 22, 25, 28, 30,
 39, 48, 57, 75, 85, 96, 100,
 150, 186, 196, 199, 201,
 249, 326, 339, 343.
 Visscher (Jan Jansz.) 130, 145.
 Viveres (Don Francisco Cotinge
 de) 331.
 Vlack (Pieter) XIX, XX, XXXI, L,
 128, 129, 145, 171, 172,
 198, 260, 266.
 Vleasser, zie Oeliaser.
 Vliet (Daniël van) 174.
 — (J. van) LXXXI.
 Vogel (Lucas de) LXXV, 330, 361.
 Vogel (Marten Jansz.) XL, 16,
 21, 29, 142.
 Voorde (Secretaris van de) 128.
 Vries (Frans Adriaensen de)
 XXVIII, 172.
 Vrouweeiland 268, 347.
- Waai 241, 316.
- Wackasieuw, Wackesijen, Wac-
 kesievel, zie Wakasihoe.
 Wackel (Orangkaja) 80.
 Wagensvelt (Pieter) XXXV, XXXVI,
 44, 119, 140, 152.
 — (Brieven van) 140—142.
 Wai Poeteh LXII, 13, 55, 65,
 66, 73, 75.
 Waisama 18—21, 95.
 Wajer 88, 130.
 Wakahela 203.
 Wakasihoe 26, 76, 105, 114,
 316, 343.
 Walen (soldaten) 184.
 Wallecoucou 73.
 Wangsa Diepa 335.
 Wantrouw (Fort) 273.
 Warnama 195, 198, 385.
 Warnoela, zie Ceram (Klein-)
 Wasia 33.
 Wawani LXI, LXIII, 257.
 Wayboute, zie Wai Poeteh.
 Waysia, zie Wasia.
 Weda 261.
 Weddell (John) 356.
 Welsing (Abraham) 363.
 Wessels (Ouderling) 78.
 Westerman (Gerrit) 11, 102,
 199, 202, 270, 321, 386.
 Wittert (Admiraal) 152.
 Wobkens (Sipke) LXXI.
 Wollewe (?) 394.
 Woutersz. (Herman) LXX, 309,
 310, 313.
 Wijncoop (Kapitein) 52, 62, 66,
 70, 71.
 — (Opperkoopman Jan Jansz.)
 XI.
- Xoula, zie Soela-eilanden.
 Xoula op Ternate 4, 5.
- Ysbrandtsen (Pieter) 293.
 Ysbrants (Maarten) 286.

Zendpaert (Opperkoopman) 128.	Zuidland (Het onbekende) 318,
Zeram, zie Ceram.	333.
Zoula, zie Soela-eilanden.	Zula, zie Soela-eilanden.
Zoysa (Louis Martin de) 358.	

ERRATA.

- P. II r. 7 v. bov. staat: «dan de onze», lees: «dan de Compagnie».
- » XXIII » 10 » ben. weglaten «hier en op andere plaatsen».
- » XXXII » 3 » bov. staat: «met hunne bondgenooten van Djambi», lees: «met de Djambiërs, die op dit oogenblik de bondgenooten van die volken waren».
- » XXXVII » 7 » ben. is tusschen «Makian» en «toch» weggevallen: «in dat geval».
- » LV » 9 » bov. staat: «werd», lees: «werden».
- » LVI » 12 » » » «zij», » «de inlanders».
- » » 14 » » is tusschen «te» en «moeten» weggevallen: «zullen».
- » LVIII » 19 » » staat: «1636», lees: «1634».
- » LXIV noot 2): in te voegen vóór: «De streken», de woorden «zie p. LVIII».
- » LXVI » 14 v. bov. staat: «1630», lees: «1639».
- » 6 noot 1) is na «hierna» weggevallen: «p. 8».
- » 74 r. 2 v. ben. weglaten het vraagteeken achter Goa.
- » 117 noot 1) is na «stuk» weggevallen: «over de Molukken», nl. n°. XIX, p. 93.
- » 184 r. 5 v. bov. is tusschen «van» en «quertieren» weggevallen «die».
- » 196 » 17 v. ben. staat: Hattihauw, lees: Hattisauw.
- » 204 » 15 » » » Lesoulou, » Sesoulou.
- » 239 » 18 » » » Tabmalo, » Tabinalo.

INDEX

1. 11	1. 11	1. 11
2. 12	2. 12	2. 12
3. 13	3. 13	3. 13
4. 14	4. 14	4. 14
5. 15	5. 15	5. 15
6. 16	6. 16	6. 16
7. 17	7. 17	7. 17
8. 18	8. 18	8. 18
9. 19	9. 19	9. 19
10. 20	10. 20	10. 20
11. 21	11. 21	11. 21
12. 22	12. 22	12. 22
13. 23	13. 23	13. 23
14. 24	14. 24	14. 24
15. 25	15. 25	15. 25
16. 26	16. 26	16. 26
17. 27	17. 27	17. 27
18. 28	18. 28	18. 28
19. 29	19. 29	19. 29
20. 30	20. 30	20. 30

